

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság
GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ»
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
JANCSÓ BENEDEK, KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC,
KORNIS GYULA, LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK,
RAKOVSZKY IVÁN ÉS RAVASZ LÁSZLÓ

SZERKESZTI SZEKFŰ GYULA

V. KÖTET

1929 JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

BALOGH JÓZSEF
titkár

Minden jogot fenntartunk

MAGYARORSZÁG EXPORTJA KELET FELÉ

Az EXPORTPIACOKÉRT manapság minden állam egyre hevesebb harcot vív; ebben a küzdelemben mi sem maradhatunk el. Míg agrártermékeink útja csaknem kivétel nélkül nyugat felé vezet és elhelyezésük a nyugati államok szükségleteitől és gazdasági politikájától függ addig a tőlünk keletre fekvő államok: Románia., Jugoszlávia, Bulgária, Görögország, Törökország és Albánia is megfelelő piacok gyanánt kínálkoznak iparcikkeink számára; helyesebben szólva: mindezek az államok jelentékeny mennyiségű iparcikket importálnak, részben igen távoli országokból, úgyhogy nincs természetesebb törekvés, mint az, amely felvevőképességükkel foglalkozva, vizsgálni igyekszik, milyen mértékben foglal helyet e piacokon Magyarország és miért szorul aránylag oly kedvezőtlen pozícióba, mint amilyenről a közlendő számok beszélnek.

Ennél a vizsgálatnál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tőlünk keletre fekvő agrárállamokat mind, kivétel nélkül, foglalkoztatja az iparfejlesztés problémája; a helyett, hogy — amúgy is bizonyára céltalanul és eredménytelenül — lebeszélni igyekeznek őket belföldi ipar megteremtésére, vagy továbbfejlesztésére irányuló szándékukról, méltányosabb, bölcsebb és adott körülmények között talán hasznosabb is, törekvéseikkel szemben megértést tanúsítani. Ez a cikk egyébként nem óhajt foglalkozni azzal az alapvető problémával, vajjon mennyiben befolyásolja a keleti államok iparfejlesztési és vámvédelmi irányzata a nyugati államok exportját, hanem pusztán arra a kérdésre akar rávilágítani, hogy ott, ahol ezekben a keleti államokban az importszükséglet a számok tanúsága szerint még kétségen kívül megvan, milyen helyet foglal el ezeken a számára sok tekintetben előnyös exportterületeken Magyarország; feleletet óhajt keresni — amennyiben a számok erre is felelnek — arra a kérdésre, hogy érvényesülése a versenyállamokkal szemben miért oly kedvezőtlen.

A magyar kivitel az utolsó években tudvalevőleg általában stagnál, sőt csökken. Az 1925 évben 812 millió pengő értékű árut exportáltunk, az 1926 évben 869 millió értékűt, az 1927 évben csak 800 millió pengő értékűt. Az 1928 év eddigi első kilenc hónapjának adatai alapján becslve, exportunk az év végéig talán fel fog emelkedni mintegy 820 millióra, tehát valamivel túl fogja haladni a múlt évit. De a behozatal állandó növekvését figyelembevéve joggal beszélhetünk a kivitel stagnálásáról. Ebből a 800 milliós exportból az 1927 évben Romániába ment 357 millió pengő, vagyis az egész kivitelnek 4.47 százaléka; Jugoszláviába 41.3 millió pengő, az egész export-

fiák 5.16 százaléka, Bulgáriába 8.4 millió pengő, vagyis 1.05 százalék, Görögországba 5 4 millió pengő, vagyis 0.68 százalék, Törökországba 4 millió pengő, vagyis 0.51 százalék. Ez összesen 94.9 millió pengő. Albániai kivitelünk az 1927 évi statisztikában még nem volt külön kimutatva, de az 1928 év első háromnegyed részének statisztikája is egészen minimális albániai kivitel mutat ki, úgyhogy azt mondhatjuk, hogy exportunkból kerekén évi 95 millió pengő, tehát alig több, mint 8 százalék irányult a Balkánra. Megjegyezzük, hogy békében még kedvezőtlenebb volt az arány, mert például az 1912 évben Romániába egész kivitelünknek csak 1.86 százaléka jutott, Szerbiába 0.87 százaléka, Bulgáriába 0.53 százaléka, Görögországba 0,11 százaléka, európai és ázsiai Törökországba együtt 1.05 százaléka. A békeviszonyokat azonban nagyon természetesen nem lehet összehasonlítani a mai helyzettel, midőn úgy Magyarországnak, mint a szóbanlevő államoknak gazdasági területe és közjogi szerkezete megváltozott. Magyarország akkor egész kivitelének 72.59 százalékát adta el a vele közös gazdasági területet képező Ausztriában. Ma még mindig domináló Ausztria részesedése exportunkban: 34.76 százalék; sőt, ha ehhez hozzászámítjuk Csehország, mint volt osztrák terület 19.57 százalékát és figyelembe vesszük, hogy osztrák területet kapott Olaszország, Románia és Jugoszlávia is, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar kivitel egész iránya, a mindent felforgató területi változások ellenére is, a régihez hasonló maradt. Ez különben egészen természetes, hiszen főként agrártömegcikkekről van szó; kiviteli áruink között legelői van a búza, azután a vágó- és igásállatok, a liszt, a rozs, a baromfi, s csak azután jön a cukor s a gépeket és villamos készüléket nemely évben a tojás és a toll is megelőzi; már pedig az élelmezési tömegcikk eladását legelsősorban a földrajzi viszonyok által többé-kevésbé meghatározott fuvardíjak befolyásolják. A Balkánra irányuló magyar kivitel mindamellett már a magyar statisztika számai alapján is, csekélynek kell mondani, főként ha figyelembe vesszük azt az aránylag igen jelentős ipari fejlődést, amelyen Magyarország a békekötést követő években keresztül ment. Igaz, hogy ipari fejlődésünknek törekvése eddig elsősorban a belső piac ellátása volt, ami annál kevésbé elegendő, mert nagyon sok fontos iparágunk — például a vasfeldolgozó- és a gépipar — nem a háború után, tehát nem a megkisebbedett, de vámhatárokkal körülvelt piac védett voltát kihasználva keletkezett, hanem a béke idejéből, túlméretezve, maradt reánk. De még az újonnan keletkezett, vagy újabban feltűnően megerősödött iparoknál is általában az volna az egészséges tendencia, hogy a belső piac ellátásával párhuzamosan kivitelüket is szervezzék. Kétségtelen, hogy ez a kiviteli szervezkedés mindeddig nem történt meg kellő mértékben.

Még nyilvánvalóbb a magyar export Hamupipőke-szerepe a Balkánon, ha a számbajövő államok statisztikájában vizsgáljuk részesedésünket.

A közeli Kelet államai közül Jugoszlávia és Románia közvetlen szomszédunk. Mind a kettő rendszeresen ad ki statisztikai közleményeket; a román külkereskedelmi statisztika azonban a forgalmat

országok szerint nem részletezi. Amennyiben a romániai külforgalomnak országok szerinti megoszlására mégis hivatkozunk, az adatok a Sigerus-féle „Wirtschafts-Statistisches Jahrbuch Rumäniens 1928” című munkából valók, melynek megbízhatóságát nem volt módunkban ellenőrizni. Bulgária és Görögország szintén rendszeresen publikál statisztikai kiadványokat; Albániáról csak bizonyos jelentésekben találunk statisztikai adatokat, s az egyik ilyen becslés szerint Albánia egész bevétele 1926-ban kereken 25 millió aranyfrank volt. Törökország statisztikai adatai nem teljesen állottak rendelkezésünkre. De a hozzávetőleges összehasonlítás céljaira az említett statisztikai kiadványokból nyerhető adatok mindenesetre megfelelnek. Ezek az adatok a keleti államok beviteli forgalmáról a következő képet adják:

Jugoszlávia bevétele az utolsó évekből, svájci frankra átszámítva, a következő volt:

	1924	1925	1926
összes bevétel	600.187	799.013	695.255
ebből:			
mezőgazdaság	96.309	130.038	114.027
vas- és gépipar	107.549	155.913	151.643
vegyi ipar	21.078	41.058	39.098
textilipar.....	240.048	303.333	252.632
Fontosabb származási államok:			
Ausztria	118.684	146.624	139.627
Csehország	120.433	142.478	130.033
Németország	49.794	79.181	83.658
Magyarország	17.392	40.252	32.299

Románia bevétele, ezer svájci frankra átszámítva:

	1924	1925	1926
összes bevétel	654.811	722.350	802.116
ebből:			
mezőgazdaság	60.728	67.524	59.595
vas- és gépipar	192.075	236.790	302.436
vegyészeti ipar	22.263	28.784	29.496
textilipar.....	309.861	303.146	304.667
Fontosabb származási államok:			
Ausztria	110.523	83.984	—
Csehország	75.688	121.200	—
Németország	126.284	126.928	—
Magyarország	27.411	29.400	—
Jugoszlávia	1.870	—	—

Az 1926 évben Magyarország a magyar statisztika szerint mintegy 31 millió svájci frank értékű árut helyezett el Romániában ; Ausztria, saját statisztikája szerint, 80 millió svájci frankot. Bulgária bevétele ezer svájci frankra átszámítva:

Fontosabb származási államok:	1924	1928	1926
Ausztria	27.261	19.117	18.604
Csehország	22.990	18.968	24.022
Németország	56.030	49.181	46.028
Magyarország	5.688	6.390	6.654
Jugoszlávia	6.943	1.365	1.457

Görögország bevétele ezer svájci frankra átszámítva:

	1924	1928	1926	1927
összes bevétel	790.237	796.023	646.473	858.294

Magyarország részesedése a görög importban oly csekély, hogy a statisztikában nincs is külön kimutatva. Görögország legfontosabb ellátója Amerika, amely az egész bevételnek mintegy hatodrészt szállította, azután Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország, Románia, Jugoszlávia. Ausztria ezen a piacon — a többi Balkán-piacoktól eltérően — meglehetősen háttérbe szorul, századrészt sem látja el a görög bevételnek. A bevételi árak is mások, mint a többi Balkán-államokban: a különböző agrárcikkek dominálnak. A magyar statisztika szerint 1926-ban 6'5 millió pengő, 1927-ben 5.4 millió pengő, az 1928 év első kilenc hónapjában pedig 3.8 millió pengő értékű árut szállítottunk Görögországba.

Törökországra nézve csak az 1924 márciusától 1925 októberéig tartó időszakra állottak statisztikai havi füzetek rendelkezésre. Évi átlagra átszámítva Törökország egyévi bevétele 620 millió svájci frank körül jár s ebből Magyarország részesedése 1.5 millió. Saját statisztikánk szerint 1926-ban 3.9 és 1927-ben 3.8 millió pengő értékű árut szállítottunk Törökországba.

Ezeket a számokat olvasva elsősorban az tűnik fel, hogy a szóbanlevő Balkán-államok külforgalma, nevezetesen bevétele, úgy abszolút összeg tekintetében, mint aránylag véve kisebb a magyar importnál. Csak Görögország kivétel. Jugoszlávia bevétele az utolsó években 7—800 millió svájci frank körül jár, Románia bevétele szintén körülbelül ezen a nívón mozgott, Bulgária bevétele pedig 220—230 millió svájci frank volt, míg a magyar bevétel 1926-ban 952 millió pengő, 1927-ben 1.147 millió pengő volt, tehát több, mint egy milliárd svájci frank, vagyis jóval több, mint a nálunk jelentékenyen népesebb Románia, vagy Jugoszlávia bevétele. Romániának 16 millió, Jugoszláviának 12 millió, Bulgáriának 4.8 millió és Magyarországnak 8 millió lakosa van. Az import fejkvótája Magyarországon 1926-ban 107 svájci frank, 1927-ben 128.75 svájci frank; Jugoszláviában 57.9 svájci frank, 1927-ben 55.4 svájci frank; Romániában 1926-ban 50 svájci frank; Bulgáriában 47.2 svájci frank; Törökországban mintegy 40 svájci frank; csak a 4,759.000 lakosságú Görögországban emelkedik a magyar nívó fölé, 180 svájci frankra. Ebből kétségtelenül következik, hogy Magyarországon a behozatal túlnagy, a szóbanlevő többi államokban túlkevés és még bizonyára lényegesen fokozható volna. Természetesen figyelembe kell venni a magyar import megítélésénél a magasabb kultúrnívót, azután azt a körülményt, hogy bizonyos, nálunk csaknem teljesen hiányzó, de kellő előrelátással, jelentékeny mértékig pótolható nyersanyagokból (például a fából)

egyelőre még behozatalra szorulunk; fejlettebb feldolgozó iparunk pedig egyes félgyártmányok nagyobb arányú importját teszi szükségessé.

A Balkán-államok között egyik legfontosabb piacunk Jugoszlávia és ez egyúttal az az állam, amelynek leginkább részletezett külkereskedelmi statisztikája lehetségessé teszi, hogy bevitelének országok szerinti megoszlásával kissé bővebben foglalkozhassunk.

Jugoszlávia importja már 1923 óta meglehetősen állandóan, szinte minden évben 8 milliárd dinár körül jár. A jugoszláv statisztika szerint az összes bevétel az utolsó öt évben a következőképpen alakult:

1923-ban	8.309	millió	dinár
1924-ben	8.221	„	„
1925-ben	8.752	„	„
1926-ban	7.631	„	„
1927-ben	7.286	„	„

Mint már említettük, a jugoszláv piacnak legfontosabb szállítója Ausztria, amely egyes években a jugoszláv bevételnek csaknem harmadrészt látta el, más években több, mint negyedrészt s az utolsó években is mintegy ötödrészt. A második helyért Csehország és Olaszország küzd, míg Németország többnyire mögöttük van. Magyarországot még Anglia is megelőzi s az 1927-ik évben csak a hatodik helyen vagyunk a jugoszláv import ellátása tekintetében. Az 1927-ik évben Jugoszláviának kereken 73 milliárd dinár összes bevételéből a fontosabb exportállamok a következőképpen részesedtek:

	millió dinár	%
Magyarország	358	4'91
Ausztria	1.424	19'55
Anglia	511	7'01
Olaszország	940	12'90
Németország	898	12'34
Románia	274	3'76
Amerikai Egyesült-Államok ...	254	3'49
Franciaország	318	4'37
Csehország	1.399	19'20

Amint látható, az import javarésze ipari exportáló államokból ered, hiszen Jugoszlávia maga is agrárállam és a mezőgazdasági cikkek közül nagyobb tömegben legfeljebb rizst, olajos magvakat stb. importál. Kétségtelen az is, hogy mindezek az államok: Ausztria, Csehország, Olaszország, Németország, Franciaország és a többi, iparilag fejlettebbek Magyarországnál. A legfontosabb ipari szükségleti cikkek-nél, a textilárúknál, melyek az egész jugoszláv importnak több, mint harmadrészt teszik ki, kedvező földrajzi helyzetünk nem eléggé döntő tényező; ezenkívül figyelembe kell venni, hogy Ausztria és Olaszország földrajzi helyzete Jugoszlávia ellátása szempontjából legalább egyes fontos relációkban éppen olyan kedvező. A piac alapos ismerete dolgában — ami főként a hitelezés szempontjából fontos — Ausztria és Csehország még a régi Monarchia idejéből éppúgy fel van készítve, mint a magyar exportőr. Részesedésünk csekély volta mindezeknek a magyarázatoknak figyelembevételével is aggasztó jelenség s különösen meglepő és az okok részleteire nézve felderítendő körülmény, hogy olyan távolfekvő államok is, mint Németország,

Anglia, Franciaország és részben Amerika megelőznek bennünket a jugoszláv piacon még azokkal az iparcikkkel is, melyek gyártása tekintetében — ha nem is állunk ezeknek az államoknak níveljén — az exportra be vagyunk rendezkedve és a jugoszláviai szükségleteket és igényeket kétségen kívül ki tudjuk elégíteni.

A többi Balkán-államokról rendelkezésünkre álló adatok, sajnos, szintén a magyar export kedvezőtlen elhelyezkedéséről beszélnek. A román statisztika szerint 1925-ben 29 millió svájci frank értékű árut helyeztünk el s ugyanakkor Csehország és Németország több, mint négyszer annyit, Ausztria csaknem háromszor annyit. A bolgár statisztika szerint 1927-ben 66 millió svájci frank volt a magyar bevétel, ugyanakkor az ausztriai mintegy háromszor annyi, a csehországi csaknem négyszer annyi és a németországi több, mint hétésszerese a magyar bevételnek. Görögországi és törökországi vonatkozásban, mint a már közölt számok mutatják, helyzetünk még sokkal kedvezőenebb.

Ezekre a számokra s erre az aránytalanságra rámutatva, ez a cikk tulajdonképpen célját már el is érte. A statisztikának és a gyakorlati adatoknak minden részletet figyelembevevő vizsgálata kétségen kívül sok esetben arra az eredményre vezetne, hogy érvényesülésünket a magyar termelésen és szervezkedésen kívül eső okok is gátolják. De figyelembevéve mindezt s figyelembevéve még azt is, hogy a volt ellenséges államok némelyikében a közszállítások terén politikai okokból kedvezőenebb kilátásokkal indulunk, mint többi volt szövetségeseink; figyelembevéve Németország rendkívüli erőfeszítését a hitelnyújtásban s a többi nagy államok részéről szintén jelentkező hitel-dumpingszerű jelenségeket: a számokból még mindig azt a következtetést kell levonnunk, hogy ekkora elmaradottságunk nem szükségszerű s jelentékeny részben olyan hibák, vagy mulasztások következménye, amelyeket pótolni lehet és pótolni kell is. Tudvalevő, hogy a szóbanlevő összes balkáni államokban a vámügyi legnagyobb kedvezmény, az egyenlő elbánás biztosítva van számunkra; ezeknek az államoknak vámpolitikája tehát a versenyző exportőrök tevékenységét egyformán könnyíti, vagy gyengíti; ugyanolyan vámtételek mellett, mint láttuk, más államok a magyar kivitel sokszorosát érik el. Tudni és méltányolni kell azt is, hogy az exportüzlet nehézségei sokfélék és szinte rendkívüliek azért, mert, mint előrebocsátottuk, a fogyasztópiacokon a verseny annyira kiélesedett. Úgy véljük azonban, hogy a belső piac biztosítására irányuló termelésfejlesztő politika az export eszközét már csak azért sem nélkülözheti, mert különben nem is lehet oly változatos és oly racionális a termelés, hogy a belső fogyasztást növekvő mértékben ki tudja elégíteni. S ha van viszonylat, ahol a magyar ipari kivitel — ismétljük: küzdelem és áldozatok árán — kilátásokkal kecsegtethet, akkor az kétségen kívül a közeli kelet, melynek államai még felvevőképesek s ha fejlesztik és védik is saját iparukat, a számok tanúsága szerint, még igen jelentékeny és nagyon sokáig nem nélkülözhető importra vannak rászorulva.

LENGYEL GÉZA

AZ EXPRESSZIONIZMUS

Ha igaz, hogy a művészet az emberiség lelkiéletének a tükörképe, akkor eljövendő századok emberisége sajnálkozó csodálkozással fogja szemlélni a mai kor művészetének a termékeit, mert e kor művészete egy életformájában és lelki egyensúlyában teljesen megbomlott nemzedék eredménytelen küzködését tárja elébe.

Az örök Eszményt annyiszor megtagadó emberiség lelkesebb része megbontott világnézetének spirituális és okkultista elemeihez menekül. Másik része a lelki élet vallásos megújulásának még a reményét is kétkedéssel fogadja, mert nem tudja elképzelni, hogy a keresztény középkor kollektív, hierarchikus szelleme és szervezete még egyszer és a mai gépcivilizáció közepett föltámadhasson. Tehát összetett kézzel és fáradt kedéllyel várja a tudomány új csodáit, melyek a spirituális képzelgésektől végrevalahára megszabadítsák.

A szemlélődés e két véglete közt élnek a fáradt és fásult lelkű nagy néptömegek szomorú, sőt kétségbeejtő kilátástalansággal, mert az isteni Ige se a háború, se a béke áldozata útján nem akar testet öltetni. Bármerre néznek, egyetlen támaszuk saját lelkierejük lehetne, ettől azonban megfosztotta őket az a sok szenvedés, amit átéltek és amit maguk körül látnak. Ezeknek a sorsa még nehezebb, mint azoké, akik ráérnek a bölcselkedésre, mert megélhetésük nehéz küzdelmét az ünnepnapok verőfénye is alig enyhíti; mert nagy részüknek az ünnep is csak szabadságot jelent és nem lelki megtisztulást. Csak a gép pihenését jelenti és nem az élet, a hit és a művészet szépségeiben való elmélyedést.

Az élet szépségeit nem látják a sok gond miatt; a hitét a semmi eszményben nem hívó lélekgyilkosok miatt; a művészetét nem láthatják, mert amit e néven maguk körül látnak, idegen előttük.

Az olasz renaissance az örök ifjúság és a mindentudás jegyéből indult meg s ha a formális szépség irányában eljutott is Giorgioneig, Tizianig és a Lionardo Monna Lisájának a mosolyáig, testi szépségkultusza megölte a lelki szépségét, mely a középkor életharmóniájának, egységes világszemléletének megostromolhatatlan központja volt.

A 19. században vigaszul kínálkozó pozitívista világnézet művészete a naturalizmus lesz, mint a szellem tagadásáé; a materializmus pedig az impresszionizmus — és mind az egyén és nem a tömeg nevében, és mind az egyén és nem a tömeg lelkiismeretességének a kielégítésére. A néptől régen elszakadt az a nemes, etikai művészet, amelyik addig hozzá, csupa érzéssé vált énjéhez szólt: oka a népnek elég volt, hogy a renaissance vallásos művészete áhítatának őszinteségében kétel-

kedjék; Michelangelo titánjait nem értette meg; a barokk és rokokó pazar pompájú művészete szegénységét juttatta eszébe; az impresszionista festészet verőfényes tájképem pedig csak a Spinoza hívei fődöztek föl panteista himnuszokat és zsoltárokat: az ő lelki életüknek ehhez a művészethez sem volt semmi köze, mert a művész csak művészetére és önmagára gondolt és nem a névtelen milliókra.

Az impresszionizmus művészete tehát szintén arisztokrata művészet volt, természetesen nem a születés, hanem a szellem arisztokráciájáé és csak a szem hedonisztikus esztétikai és nem a lélek etikai élménye kívánt lenni. Stílusa a formátlanság stílusa volt s mert lelki tartalma sem volt, el kellett jönnie a visszahatásnak, mely a formátlanság helyébe formát, stílust, s a lelki üresség helyébe lelki tartalmat követelt. Ez új idealizmus művészete lesz az expresszionizmus. Ez „idealizmus“-elnevezés azonban nem az etikai megújulást jelenti, hanem az anyagelvűséggel ellentétben a szellemiséget. És nem a kedély, a szív életét, hanem a képzeletét, mely szellemiségének tudatában a természet anyagi valóságát megtagadja. Mert csak a szellem élete értékes, állandó, a naturáé változó, esetleges, — amint azt az impresszionista kép fényesen bebizonyította, hisz főtemája éppen a változás volt: a pillanatról-pillanatra való változás, amit a festő színes gyorsírással igyekezett megrögzíteni.

Az expresszionizmus e szellemisége új stílus forrása akart lenni, de mióta modern kiinduló pontjától, a van Gogh, a Gauguin és a Cezanne művészetétől eltért, egyelőre csak új, komplikált látási módszer lett (Chagall: Én és a falu, Meidner: Én és a város): modorosság, ami még nem stílus. Új stílus forrásává csak akkor lehet, ha majd a kialakulandó egységes világnézet tartalma megtalálja azt a művészi formát, mely nem arisztokrata, hanem tömegművészetté teszi; amely előtt megnyílik az új emberiség lelke, hogy a szépséggel erőt, az eszményben való hittel életigenlést szívjon belőle, mint ahogy a középkor embere a maga korának egységes érzéleményű művészetéből erőt meríthetett arra, hogy szenvedélyeit féken tartsa, sőt legyőzze.

A 19. század utolsó és a 20. század első tizedeinek művészet-története ilyenformán az új stílus-keresésnek a története. A tartalom, az új szellemiség, mint visszahatás adva van. Csak az a kérdés, milyen formában nyilatkozzék meg, hogy az emberek milliói saját lelkiképükre és hasonlóságukra ráismerjenek?

A stíluskeresés eddig fölmutatott eredményében azonban a nagy tömegek éppúgy nem ismernek önmagukra: küzdelmeikre, örömeikre és könnyeikre, mint ahogy az impresszionista természetszemlélet képzőművészi alkotásaiban nem akart a materialista világnézet emberisége se saját lelki tartalmatlanságára ismerni... Amikor rá kezdett ismerni, a fiatalok már új forradalmat hirdettek.

Nem az a fontos, hogy az új visszahatásnak mi a neve: futurizmus, expresszionizmus, kubizmus, taktilizmus, konstruktivizmus, képarchitektúra, valori plastici vagy dadaizmus, — a fontos a visszahatás forradalmi ténye.

Forradalmi tény volt az impresszionizmus is, amikor a festészetben a magát kiélt irodalmi tartalmat és annak formátlan formáját

szétrobbantotta. Legtanulságosabb természetesen az, hogy amit helyettük tartalomul és egyben formául nyújtott, a fényt, a színben szípor-kázó atmoszférát, az élő és életet adó levegőt, első közönsége éppoly tiltakozással fogadta, mint az ő visszahatásának, az expresszionizmusnak a bemutatkozását fogadtuk mi.

Az impresszionista művészi szemléletnek egy megszívlelendő eredménye azonban mégis volt: az emberek egy részét megtanította „látni“. A megígért új monumentális stílust azonban nem tudta megvalósítani, mert fejlődésében nem egyszerűsödött le, hanem ellenkezőleg: tudományos, kémiai festészetté lépett elő.

Ha az „impresszió“ a külső világ hatása volt a szemre, mint az ember színélményfelfogó eszközére, az „expresszió“ — éppen ellenkezőleg — a lélek tartalmának a kivetítése a külvilágba, melynek valóságait a saját szellemiségéhez akarja absztrahálni. Amint azonban a szem optikai élménye belső, lelki élménnyé csak akkor lesz, ha nemcsak a szem, hanem a kedély, a szív is tudomást vesz róla, azonképp az expresszionista művészet csak akkor éri el célját, ha a lelkiélménynek lelkiélményül való elfogadtatása, szuggerálása sikerül.

Az impresszióra a lét törvényei érvényesek, az expresszióra nem: se tér, se idő, se logika nem korlátozza; még az álomképnél is rendezetlenebb és öntudatlanabb; sőt túlzásaiban a fizikai és lelki élet látható anarchizmusa a festészetben és a szobrászatban; mondatba nem kapcsolt fogalmak szeszélyes játéka és egyben nihilizmusa a költészetben, és a vad népek erotikus sikongása és mozgása a zenében és táncban. Mindegy: volt, van és lesz. Lehetetlenség tudomást nem venni róla. És éppúgy le kell vele számolni, mint romboló hatalommal, mint a halállal, mely nemcsak az egyén pusztulását jelenti, hanem az Élet új formáját is előhívhatja.

Mint a középkori keresztény világnézetnek az askézis csak egyik formája/ de egyben tartalmilag fölséges költészetének és művészetének legfőbb forrása volt, azonképp a modern expresszionizmus is „lehet“ a forrása olyan világnézetnek, — és mint ennek formája, olyan művészi szemléletnek — mely a zilált lelkű modern embert etikailag és társadalmilag is olyan új és nemes egységbe foglalja, melyet a tudomány „vívmányai“ nem szétrombolnak, hanem épp ellenkezőleg megerősítenek.

Az expresszionizmus eredete ősi, mint a Teremtés. Megtaláljuk, mint művészi tartalmat, formát és világnézetet egységben, elválaszthatatlanul a primitív népeknél, a keletieknél, a hinduknál, az egyiptomiaknál, az óceániaiaknál, a négereknél, az ősamériaiaknál és általában a nép és a gyermek művészetében; és megtaláljuk a keresztény lelkiség legklasszikusabb korában, a középkori misztikában, meg Dürerben, Grünewaldban, a barokkban, Grecóban, Michelangelóban és Tintorettoóban is. De hogy ma mit akar kifejezni, még nem tudjuk. Új életet kellene kifejeznie, új emberi eszményt, a sok külső és belső harc után békét, békét, békét, megnyugvást az életben és embertársainkban: olyan új optimizmust, mely a sokat szenvedett emberiség lelkét a szépség ethizált esztétikai örömeivel évszázadokra megtöltené.

Az az expresszionizmus azonban, mely eddig a művészetekben

megnyilatkozott — elenyészően csekély kivétellel — se tartalmánál, se formájánál fogva nem életképes. Eljárásában logikus az, hogy a természetutánzás régi eszméjét megtagadja; hogy — mint a visszahatás egy másik stílus-törekvése — mint „kubizmus“ az impresszionista-kép széttépett formáját újra vissza akarja állítani s a valóságnak a térrel együtt abszolútumát akarja adni; hogy mint „futurizmus“ tudomást vesz az életnek, mint folytonosan változó fizikai és lelki mozgásnak a dinamikájáról; de mikor mint „festői expresszionizmus“ ő is a naturából indul ki, szimbólumait Ő is belőle variálja és mégis abszolútumra törekszik, ellenmondásba jut saját elméletével. Ahol és kinél pedig nem jut, mint az orosz Kandinskinál, ott a kavargó, formátlan, fölcikázó szenvedélyes színharmóniák előtt tanácstalanul és részvédenül állunk: hiába várjuk, hogy a „kép“ megszólítson. „A művészet vágyódás Isten után“, mondta Jawlenszky, a szláv expresszionista festőművész; de bizony a legtöbb expresszionista kép előtt nem tudjuk, nem érezzük, sőt még csak nem is sejtjük, — bármennyire ismerjük is a színszimbólumok jelentőségét, — hogy a művész az alkotás pillanatában mit érzett, mit gondolt; hogy mint Isten küldötte, mint „vátesz“, mit akart nekünk „kinyilatkoztatni“.

Irodalmi hitvallásában mindenik iránynak volt igaza, még a legforradalmibb futurizmusnak is. Mikor a futuristák fiatalos túlzással még a múlt legértékesebb művészi alkotásainak is hadat üzentek, hogy „hamvas, szűzies, érintetlen“ művészetet teremtsenek, mely a földrajzi határok nélkül is mindenütt megtenni az eredeti és önálló nemzeti művészetet — elméletben gyönyörű cél volt. Abban is igazuk volt, mikor hangsúlyozták, hogy minden kornak legyen meg a maga művészete; hogy nem igazi műalkotás az, mely a múlthoz viszonyítva — akár romboláson át is — nem jelent fejlődést; hogy a festőknek új színeket kell kikeverniük, a költőknek új hangokat kell megcsendíteniök; hogy a mai fejlett ízlésű és raffinált idegzetű embernek más festészet, más szobrászat, más zene és más költészet kell, mint a régi korok emberének: de igazukat nem tudjuk követni a régi kultúrák művészi emlékei teljes elpusztításának a gondolatáig.

De az elmélettől a valóságig nagy az út; legalább is akkora, mint az ő művészetüktől addig a természetig, amelynek utánzásától olyan nagyon irtóztak.

Képzőművészetüknek főtémája a mozgás dinamikája volt: a test és a lélek rohanó életének pillanatnyi keresztmetszetét akarták megfesteni. Severini a boulevard-t festette meg ilyen értelemben; Russolo a forradalmat, egy éjjel emlékéit; Boccioni a rugalmasságot, a nevetést az utca hatalmát; Cárri egy anarchista temetését, a rázós kocsi, a hold mozgását; Severini a nyugtalan táncosnőt, — de mikor Bállá az absztrakt sebességet, Severini egy táncosnő dinamizmusát, Boccioni az izmok spirálisos kifeszülését mozgás közben akarja megfesteni, lélekzetünk eláll ilyen irtóztató nagy akaraton — és ilyen kevés eredményen.

A mozgás szintézisét nem érték el, mert amit nyújtottak, még a legsikerültebb alkotásban, az anarchista temetésében sem egyeb,

mint a kinematográf egymásra torlódo képe, vagyis a mozgás analízise.

Kétségtelenül „mozgás“, de nem abszolút, hanem annak csak szimbólumokkal való nehézkes körülírása, ami még nem a mozgás dinamikája, aminthogy a kaleidoszkóp zűzavara se képszemlélet, mert azzá csak akkor lesz, ha figurái előre megállapított lehetőségek szerint elrendeződnek.

Mint életszemlélet, mint világnézet a futurizmus már nem volt olyan ideális, mint elméleti programjában: a rohanó életkiélés, a „minden órának leszakaszdi virágát.. hedonisztikus életelve készítette elő a „dadaizmus“ brutálisan romboló nihilizmusát, mert a nagy kiélés után nem is következhetett más, mint az életnek és a művészetnek, az élet és művészet minden értelmének és céljának a tagadása.

Az új stílus kísérletezések közt a természethez tudatosan csak a kubizmus tér vissza. A kubista festőt nem érdekli a fény- és atmoszférájelenség; nem az abszolút mozgás problémája; se a lélek belső, víziós világa. Hangsúlyozni kívánja a tért, de nem a régi festészet három dimenziójával, hanem csak kettővel: a magasság és szélesség dimenziójával. A képnek szerinte képszerűnek, sík művészetnek kell maradnia, ami természetesen csak úgy lehetséges, ha az ábrázolandó tárgyat geometrikus formává torzítja, mikor is annak — különösen „rálátásos“, „felülnézetes“ beállítás alapján nyert — mélységei a valódi tér mélységeit nyújtják. A dolgok térbeliségét tehát nem plasztikus megformálással akarja éreztetni, hanem a síkok szerkezeti összefüggésével, mert az szerinte állandóbb és tárgyilagosabb plasztikusságot jelöl, mint az, amelyet illúziókeltelessel, vagyis szín és vonaltávlatlalt lehet elérni. Elve megvalósítása miatt a festészet régi téma-körét azonban annyira megszőkítette, hogy végül egész birodalma a csöndélet, az állat és az ember maradt és csak a német Marénál csendült csaknem expresszív erővel muzsikává a szín, másnál minden szürke és élettelen. Mert a színezés nem fontos, csak a síkok elhatárolására való és nem öncél, mint az impresszionizmusban. Végeredményül tehát a futurizmus az abszolút mozgást, a festői expresszionizmus az abszolút lelki élményt és a kubizmus az abszolút tért akarta kifejezni.

Legtöbb realitás mégis a kubizmusban volt, mert elfogadta Dürer tételét, hogy a művészet a természetben van; de kozmikus szerkesztésmódja egyoldalú és erőszakolt lett, mikor Picassóval elhagyta első mintáit: Cezanne-t, Matisse-t és Deraint és fejlődésének további folyamán a valóságtól ő is elszakadt, ü.es spekulációvá és egyszerű aszimmetrikus ornamentikává vált, mint az expresszionizmus. (Soffici: Egy palack dekompozíciója, Bortnyik: Kassák arcképe.)

Az elszakadás a három dimenziótól a primitív népek és a gyermek naiv művészetéhez vitte vissza a csoport néhány művészt. A történet fejlődés klasszikus műemlékei közül csak az egyiptomit fogadták el, mert a kubizmus elvét látták benne megtestesűlve. A néger plasztika is ihlette őket a formaadás organizmus-nélküliségével és a kifejezés félelmesen titokzatos elevenségével. Hogy e művészetek más világnézetnek a kifejezői, azt vagy nem vették észre, vagy nem érde-

kelte őket. A fő az volt, hogy elvük történeti igazolására hivatkozhasanak, mint az expresszionisták.

A német expresszionizmus a gótikán és Grünewaldon át új életre keltette az Isten után való vágyódást is. Nolde (Utolsó vacsora, Pünkösdi ünnep, Sírhatétel), Rohlf (Próféta) és Nauen (Az irgalmas szamaritánus) érzésük teljes áradatát őszintén, belső kényszerből bízták a színre. Lélekszemléletük megnyilatkozása még a túlzásokban sem bántja az érzés szentségét (A. Weisberger: Jeremias); sőt, mikor hihetetlen kevés eszközzel még a tragikus fónságot is éreztetni tudják, meghajtunk előttük. Igaz, de ők visszatértek a természethez, mert fájdalommal tapasztalták, hogy csak annak formáival és színeivel tudja a művész érzéseit és gondolatait másokkal is közölhetővé tenni; hogy aki elszakad tőle, az elszakad az emberiségtől is, vagy monumentalitás nélkül való dekoratív művészetben oldódik föl.

Az impresszionizmus személytelen művészet volt s ha technikai megoldásban a temperamentumon át meg is érzett az egyéni kézírás, nem válhatott olyan egocentrikussá, mint az expresszionizmus, mert ha a művész saját hangulatával benne is volt a képen, az a kép elsősorban mégis csak a természet másolata volt. Amelyik percben azonban a kívülről jövő optikai élmény lelkiélménnyé is vált és ez olyan erővel jelentkezett, hogy a természet szemlélete előtt is önmagát tükrözte a képen, abban a pillanatban az impresszionizmusból expresszionizmus lett. Ez az expresszionizmus nem reakció, nem forradalmi tény, hanem egyszerűen a líra érvényesülése az epikával és a drámával szemben. Ebben az értelemben Böcklin is expresszionista és az minden művész, kinek érzelmi élete fokozott, szenvedélyes. Az erős lelkiélmény erős kifejezést kíván: Böcklin színlátomásait nem fejezhette ki a Puviss de Chavannes színeivel, és Nolde vagy a francia Rouault Krisztus feje nem lehet a Ráfaelé és viszont.

Amikor az expresszionista művész az emberi testet és részeit valósággal megtöri és még a merev csontokat is meghajlítja (Schrimpf: Fametszet, Strohmeier: A hegedűs), hogy kifejezze külsőleg azt a képet, amelyet belülről, lelkiileg érezve lát, ugyanazt cselekszi, amit a gótika és a barokk művésze cselekedett, sőt még Botticelli is, mikor a három grácia közül a balfelőlínek a nyakát gótikusán meghajlítja; vagy mint utolsó műveiben Michelangelo, Bernini Szent Magdolnában vagy Rodin Balzacjában és Hodler nagyon sok művében cselekedett, csakhogy az érzés erős hullámszerűen kifejezze. Hogy Schrimpf mindnyájukon, sőt még a néger plasztikán is túltesz, mikor nemcsak az élő, hanem a holt organizmusokat, az épületeket is összevissza fordítja, csakhogy a hídon talán gyilkosság és öngyilkosság előtt álló nőnek és gyermekének lelkiállapotát éreztesse, csak természetes, mert érzése még dinamikusabb, mint régebbi korok művészeié volt.

Az új festészet stíluskeresésének irányai iránt a szobrászat is kezdett érdeklődni. Az impresszionistából lett nagytehetségű és minden irányt végig próbáló Picasso elkalandozott a szobrászatig is; Archipenko, a szobrász pedig a reliefszerű fölépítés és festői hatások felé fejlesztette a plasztikát. Mivel azonban a szobrászat nem szakadhat el teljesen a valóságtól, mert az abszolút felé törekvésében köti

az anyag és annak statikai törvénye, az új szobrászat se Archipenko, se a még merészebb Belling műveiben nem ért el olyan messzi absztrakcióig, mint a festészet, az egyetlen Csákyt kivéve. Az új szoborból is az emberi testre emlékeztető torz, bár ritmikus figura lett (Archipenko: A tánc) s ha néha dacol is a statika törvényeivel (Herzog: Extázis, Furioso), legtöbbször kivillan deformált anyagából az emberi gesztus (Herzog: Én, Elragadtatás, Jaques Lipschitz: Ülő nő, Belling: Dreiklang, Rosso: Ecce puer).

Bizonyos, hogy a kísérletezők a mintázást újszerűvé, az anyagot hajlékonyabbá, a plasztikai felfogást egyszerűbbé tették, de ez úton csak az anyaggal való játékig juthattak el és nem addig az új plasztikai stílusig, mely az ember lelkét is tudomásul veszi. Haller, (Álló ifjú, Hoetger (Alvás), Barlach (Elhagyott), sőt Lehmbruck is még lelkükkel küzdő embereket alakítanak; az érzés intenzitása csaknem szétrobbantja belülről a formát, vagy torzzá nyújtja az anyagot, de a magyar Csáky „Kompozíció“-ja jelentésében már teljesen elvont konstrukció: a saját elméletében megmerevedett kubizmus a legcsekélyebb tartalmi és formai értelem nélkül: teljes diadala a természettől való elszakadásnak. Lehet, hogy ez szobrászat, de bizonyos, hogy nem művészet; legalább is nem az a művészet, melyhez az emberi léleknek valami köze és amely az új lelket kifejező új plasztikai stílus kiinduló pontja lehetne. Csáky legújabb iránya azonban már lehet valamikor az.

A klasszikus szobor sírna bőrfelületét eltorzító, primitív, durva, elnagyolt technikai megoldás frissességével, közvetlenségével, egyszerű plasztikai nyelvével a monumentalitás csiráit rejtí magában, igaz; de újra csak ínyenceknek, esztétáknak való, kik a szoborban a belső energiák expresszív megnyilatkozását megérik és megértik, de nem a nagy tömegeknek, kik a lélek győzelmében már az anyag legyőzésének az örömét is keresik.

Kétségtelen, hogy az expresszionizmusban a gótika szelleme ébredt újra, de még Grünewaldnál és Grecónál is torzultabb formában, ellentétben a klasszikai szellemmel, mely a természetből indul ki, de nem azért, hogy annak formáit eltorzítsa, mint a futurizmus, a kubizmus és a festői expresszionizmus, hanem épp ellenkezőleg, hogy formáit és színeit harmonikus egységbe vonja. A klasszikai eszmény megtalálhatta a maga harmóniáit, de hogy találja meg a szenvedély dinamikájával telt lelkiélmény? Jelentkezése erőszakos, követelő; tehát erőszakosan, a formai kellemmel és kalligrafikus szépséggel nem törődve fejezheti ki csak önmagát, s non azért tagadja meg a természetet, mert előbb annak lelkét elhanyagolta, hanem azért, mert a szenvedély nem válogat, mert a robbanásig feszült érzésnek nincs ideje arra, hogy a természet formáit és színeit megfigyelje, utánozza. Igenis, az így értelmezett expresszionizmusban megvan az új stílus lehetősége, s ha eddig senki sem alkotta meg, annak legfőbb oka az, hogy még nem érkezett meg az a nagytehetségű modern művész, aki égő hevében megteremtse azt a művészi formanyelvet, amelyet a természet formái és színeinek szolgálai utánzása nélkül is megérthetünk.

A művészet nem önmagáért van, hanem eszköz a művész kezében

érzésének, világnézetének a kifejezésére. Még a gyermeknek se „játék“, — mint ahogy azt még Schiller gondolta — hanem nagy és szent dolog, mint a primitív népeknél. Mert ott, a gyermeknél, a nyiladozó lelkiélet naívnul bájos bizonyágtétele; itt, a primitív népeknél, még ennél is több: az öntudatra még nem jutott ember Végtelenhez való viszonyának a kifejezése. A gyermek és a népművész előtt a természet, tehát az élet minden megnyilatkozása a végtelenség szimbóluma. A tudatos művész újra alkotja e szimbólumokat és zsenijének varázseréjével arra kényszeríti embertársait, hogy vele lássanak, halljanak, gondolkozzanak és érezzenek. Tagadhatatlan, hogy a legújabb kor művészei a nagy tömegeket még nem tudták velük látásra, -hallásra, gondolkodásra és érzésre kényszeríteni. A nagy tehetség és az egységes világnézet hiányán kívül ennek az is az oka, hogy eddig alkotott szimbólumaik nem tökéletesek, ami újra csak azt bizonyítja, hogy az elmélet a művészetben nem járhat mérföldekkel a gyakorlat előtt. A sok új irány programja eddigi eredményében annyira összezsugorodott, hogy a progresszivitás elvének hangoztatásán kívül alig maradt egyebe. Kétségtelenül ez is az oka annak, hogy sokan már az expresszionizmus bukásáról beszélnek. És mégis bizonyos, hogy a fiataloknak mindig igazuk volt és a jövőben is igazuk lesz. Hisz ha nem lenne, fejlődés se lenne, az egész élet holtta merevednék. Tehát ma is igazuk van, s bár céljukat még nem érték el, küzdelmük eddig sem volt hiábavaló: a futurizmus a mozgásban nyilvánuló lelki és fizikai energiáknak az impresszió túlmenő megfigyelésére terelte a művészek figyelmét; a kubizmus az impresszionizmus illúziós képformájáról a szerkezet törvényeinek szigorúbb keresésére és a festői színhatások helyett a tartalmasabb formahatások föltételeinek a vizsgálására, tehát a forma kifejező értékére, továbbá a rajzbeli értékeknek és az anyagszerűség érzetetésének a fontosságára hívta föl a figyelmet; az expresszionizmus a renaissance szép forma-, vonal- és színharmóniakultuszával és az impresszionizmus tiszta festői, optikai művészetével ellentétben újra a belső szemléletet, az ember titokzatos lelkiéletét teszi a művészet tárgyává. Az új ember lelke azonban bonyolultabb, mint amilyen a középkori emberé volt; tehát az új misztika új tartalma jogosan keres a középkortól is eltérő új kifejezési formát. Hogy ezt megtalálhassa, újra „körültapogatta“ a sejtelmesnek és a lelkiélet szenvedélyig fokozódó dinamikájának a határait. E határokon innen a művészet még „érthető“ érzésközvetítés; túl azonban a lélekből kivetített „abszolút“ élmény „abszolút“ kifejezése helyett — legalább is eddigi eredményében — csak a szuggesztív bizonytalansága jelentkezett. De a körültapogatással eddig is tágította a művészet határait. A modern civilizáció szelleme keresi a maga stílusát az építészetben és iparművészetben külföldön már figyelemreméltó eredményt elért új konstruktivizmusban, mikor ez a technikai csodák korának építészeti anyagára: az acél, a beton és üveg alkalmazási lehetőségeire gondol.

Az impresszionista kép egyéni, rámba foglalt szobadisz volt. Az új lelkeség képe — tekintet nélkül arra, hogy irányának mi lesz a neve — a tömegre, az utcára és a nagy tömegek még meg nem épített hatalmas nagy termeinek falaira festett freskó lesz, melyben

a renaissance arisztokrata „egyesített művészete“ demokratikussá válik és a középkor templomának őszinte, mély áhítatára és egyben az élet nemes szépségeinek az élvezésére ihleti az új embert.

Ám az impresszionista kép sem fog végkép eltűnni, mert olyan tiszta festői értékek vannak benne, melyekért a művészek legjáva évszázadokon át küzdött; de kétségtelenül módosulni fog: napfényes ragyogása életigenlést fog kifejezni, s a végtelenséget éreztető tere túlemelkedik az optikai és technikai öncélúságon, ahová diadalmamórában jutott és új tartalommal fog megtelni, amint azt Kiinger és Uhde régen megkísérelte.

E sokirányú és lázas stíluskeresés közt csaknem észrevétlenül húzódik meg egy szép, nyugalmas sziget: a Henry Rousseau világa. Semmi izgalom, semmi belső zaklatottság: harmónia mindenütt, a mesebeli őserdő harmóniája. Muzsika zeng fűben, fában, virágban, levegőben és soha nem látott állatokban. Mi ez? Olyan naiv gesztus, mely a legraffináltabb mester szerkesztő tudásán is tútesz. Olyan dilettantizmus, mely keresetlen eszközeiben a legnagyobb mesterek technikai tudásával versenyez, hogy a másik pillanatban elmosolyodjunk gyerekes tudatlanságán.

Világos, hogy a természettel való kapcsolata benső. De hol van ez a természet? Csak az ő lelkében. Ez is „realizmus“: „új realizmus“. Mert megjelenése igaz: poétikusan igaz.

Műveiből látszik, hogy Istennek és nem tanítóinak jóvoltából lett festőművész. Ha tanították volna, bizonyára impresszionista lett volna: hátrahúzódt volna a modell elől. De íme, annyira közel megy hozzá, hogy az ember a fa levelének az erét is, az állat szőrének a selymét, sőt a szem szelíd tekintetének a melegét is érzi. Mint Dürernél. De a magyar származású nagy német művésznél minden primitívsege ellenére is monumentálisabb. Vagy talán éppen azért az.

Nem „műfestő, hanem „népművész“; annak tudásával, ennek jámbor, legendás együgyűségével. Bizonyos, hogy néhány követőjével oázis a nagy pusztaságban. De még nem tudjuk, hogy iránya vajjon a jövő ígérete-e, vagy csak múló divat, mint az Ingreshez való legújabb visszatérés.

Kandinski és Henry Rousseau mai világszemléletünk két véglete: a szellem és a valóság, az idealizmus és a realizmus, az okkultizmus és a természettudomány, a spiritizsma széánsz és a kémiai kísérlet, a templom és a gépgyár: de ki mondhatná meg, hol, mikor és ki fogja a két világszemléletet egy olyan harmadikban kiegyenlíteni, melyben meglesz a forradalom nélküli expresszionizmus érzésintenzitása, mint új művészi ihletnek a forrása, és meglesz a hitnek és tudománynak olyan kibékülése, melynek művészi megnyilatkozásában a kifejezés esztétikai tökéletessége és az egységes világnézet etikai kategorikus imperatívusa életerőt, életörömet fokozó harmóniában egyesül, hogy megalkossa az új emberiségnek azon új szimbólumait, melyek előtt ész és szív egyformán és boldog alázattal meghódol?

GLATZ
KAROLY

AZ ÁLLAMELET ÚJ SZEMLÉLETE

AZ ÁLLAMELET szemléletéből több, egymással sok vonatkozásban érintkező és egymást kiegészítő államtani és államjogi diszciplína meríti tárgyát. Ezek a diszciplínák — anyaguk és problémakitűzéseik feldolgozására — eltérő metódusokat alkalmaznak; alapvetésük és kiinduláspontjuk — a célbavett tudományos feladatokhoz képest — változó, néha apriorisztikusan befolyásolt, avagy éppen múltó jelenségek és mozzanatok hatásából fakadón, úgyhogy az államtudományok terén — még a háború után átélt tapasztalatoktól is eltekintve — a krízisnek avagy legalább is az átmeneti állapotnak szimptomáit elvitatni alig lehetséges. A jogászmetódusokkal dolgozó közjogász részére, kinek munkamódja alig változott, ez a rezignált megállapítás talán kevésbé érvényes. Aki azonban a jogtételek értelmén túl elvi csoportosítással kívánja feldolgozni az államélet jelenségcsoportjait, aki az államéletben nem dogmák tenyészetét, hanem a szociokratikus erők működését látja s aki a statikus államszemlélet összeomlása után a szociokratikus erők legmagasabb összetevődését, az államot, ezeknek az erőknek méltánylásával óhajtja megérteni, felneszelő kíváncsisággal fordul dr. Smend Rudolfnak, a berlini egyetem közjogászának „Verfassung und Verfassungsrecht“ címen megjelent új kísérlete felé, amely nem jogász, hanem szellemtudományi metódussal megalapozott államtanra épült államjogtan követeléséből indul ki.

Smend felismeri, hogy az állam életét éppúgy nem lehet kauzálisán az egyesekéből levezetni, mint ahogy a liberalizmus „Staatsfremdheit“-ja — talán a szabadságjogok fellengős imádatában — indokolatlanul szigeteli el az egyént az államtól, mint külön célegységtől. A kollektivitás — szerinte — nem az egyesek sorösszefüggése és nem is céltani (ideologikus) alakulat, melyet az egyesek közösségi érdekeik szolgálására helyeznek működésbe. „Die Kollektivitäten sind nur das Einheitsgefüge der Sinnerlebnisse der Individuen.“ Az így, tárgyi különvalóságától megfosztott államban tehát az egyes nem „szubstanciális támaszpont“, ahogy azt eddig gondolták, mert az egyes a közösség szociális és szellemi életében való részvételre — éppen ellenkezőleg — a közösség révén nyer ösztönzést. A közösség nélkül az egyének szelleméleti kialakulása el sem gondolható.

Az állam, mint a hozzátartozóknak a köteléke, tisztára szemléletbeli realitás. Az állam állandóan változó, mindig újjáéledő és folyvást aktualizálódó egységszövedék, melyet minden államtág pillanatról-pillanatra formál. Az államnak, hogy realitása kérdésessé ne vál-

jék, folytonos megújulásra, továbbvitelre, aktivitálódásra van szük' sége, ami hozzátartozóinak állandó és folyton megújuló összefogását, egybefűzöttségét és összerendeltetését tételezi fel. A jogviszonyok és a tartós normák szövedékével létesült egybefűzöttségnek és összerendeltetésnek ez az állapota könnyen válthatja ki a szemléelőben a statikus állapot illúzióját. Az állam életének e változó s mégis egységes folyamatára, amelyben az állam realitása teljesül ki, újítja fel a szerző Spencer Herbert szociológiai műszavát, az integrációt, amelyet így államtani műszóvá avat.

Az állam tehát nem valami különhatárolt statikus egység, amely bizonyos életnyilvánulásokat: törvényeket, diplomáciai aktákat, ítéleteket és közigazgatási tényeket termel, hanem éppen ellenkezőleg: ezekben a funkciókban, működésekben valósul. Életfolyamata önmagát nem fogyasztja, hanem állandóan újra produkálja és újjászületi; vagyis Renannak a nemzetről adott jellemzését variálva, — az állam egy minden pillanatban ismétlődő plebiscitum. Ez az államélet magja, lényege és sarokpontja. Ez az a valóság, amiből minden államtanak és államjognak ki kell indulnia, hacsak két tarthatatlan alternatíva áldozatául nem akar esni, amelyek közül az egyik az államot hol az egyénbe porlasztja, hol pedig a misztikus államszemélybe képzele bele, a másik pedig az államlétnek mint az államélet tárgyának a valóságát is kész elvitatni (Kelsen).

Az integráció fogalmának az államtanba való bevezetése, e filozófiai és ismeretelméleti alapvetés ellenére is, meglehetősen homályos lenne, ha Smend ezeket az integráló folyamatokat rendszeres típusokba való foglalással és a típusokon belül szemléltető példákkal közelebbről át nem világítaná és meg nem értelmezné. Csupán kísérleteknek tekinti a típusok szerint való összefoglalást s kiemeli, hogy az azokon belül adott példák az odatartozó anyagot egyáltalában nem merítik ki. Egyébként is ezek a példák csupán illusztrációk, mert hiszen a bennük fellelhető integráló folyamatok nem különíthetők el a valóságban típusok szerint. A típusok egymásba ányalódnak s ugyanaz a példaként felhozott folyamat nem maradék nélkül meríti ki a típusra jellemző vonásokat. Nincs vezetés (tehát egy személybe való integrálódás), amely a tömeg hozzácsatlakozó működését és egyúttal valamilyen tárgyi célt ne tételezne fel. És nincs tömegfunkció — vezetés és tárgyi tartalom nélkül. Végül pedig nincs célmegvalósulás — vezetés és hozzácsatlakozó tömegműködés nélkül. Csak ilyen fenntartásokkal tipizálja az integrációt a következő három főalakzatba:

I. A SZEMÉLYI INTEGRÁCIÓ. A mechanikusan elgondolt állam, a tudományos államfenségi szemlélet szerint, vezérre és vezérettekre oszlik. Kétségtelen, hogy szellemi élet, kulturális közakarat-képzés s így természetesen általános jogmeggyőződés-formálás sem képzelhető el tartós vezetés nélkül. A vezetéshez azonban éppoly értelemszerűen, gyökeresen és kétségtelenül hozzátartozik a vezetteteknek a közreműködése, a vezérakaratra simulása. A gépies jogászgondolkodásmód merőben elhanyagolja a vezetteteknek ezt a spontaneitását s nem veszi észre, hogy a vezér, lényegében, a tömeg erőt

éli ki s mintegy szimbólumszerűen — akár a zászló, címer, avagy a himnusz — ezeket az erőket jeleníti meg és tartalmazza. A vezér, a fejedelem, a monarcha — a tömeggel együttélésben, összetettségben — prezentálja az integráló folyamatot. Smend úgy itt, mint máshol, utal a fasizmus és irodalmának bőséges tanulságaira és adalékaira. A parlamentáris kabinetkormányzásban ez az elgondolás alkotmányos berendezkedéssé is válik, amennyiben a kabinetnek — kormányzati és közigazgatási aktusaitól eltekintve — a parlamenti többséget nemcsak össze kell gyűjteni, hanem azt együtt is kell tartania s így a funkcionális egységeolvadást megjelenítenie és biztosítania.

Nemcsak a vezérnek, de a további államorganumoknak, a közfunktiónáriusoknak is az integráló mozzanat létrehozása a lényeges feladatuk. A funkcionárius rendeltetése nem a hivatalnoki technikában, az elegáns ügyvitelben, az akták még oly tökéletes, de gépies elintézésében rejlik, hanem az integráló államfolyamat mozzanatainak, tehát a közszellemnek átvételében, feldolgozásában és megjelenítésében. Az integráló államfunktiónárius abban különbözik a bürokratától, hogy ennek a hivatali külső teljesítmény a fontos, annak tevékenysége pedig feladatainak szellemi, lelki átélésére irányzódik, amelynek révén aztán állandó kölcsönhatásban él az egészszel. A bürokrata — vele szemben — valóságos étre inanimé.

Akiknek államszemléletéhez Kuncz Ignác „Nemzetállama“ adott ösztönzést, a személyi integrációnak ez az elgondolása nem lesz teljesen idegen. Megértéssel fogadják ezek Smendnek azt a finom gondolatát is, hogy a monarchák — egyéni értékeiktől eltekintve — mintegy azt a szerepet játsszák a nép lelkivilágában, amelyet respublikákban a történeti, avagy éppen a mítikus alakok töltenek be, mint amilyen például Teli Vilmos. Kissé publicisztikai ízűnek fog talán itt hangzani, ha elmondjuk Smendnek azt a további gondolatát, hogy a fejedelmeknek szóló kivételes tiszteletadások és hódolások aktusa: az ováció, végeredményében nem a kiváltságos személynek, hanem a benne testesült állami öntudatnak, az általa integrált összességnek szól. Az összesség történeti sorsa teljesül ki egyidőre a király vagy a politikai vezér személyében. „Zwei Augen, Friedrich des Adlers, schliessen sich und sechs Millionen Menschen werden umgestaltet.“

II. A FUNKCIONÁLIS (MŰKÖDÉSI) INTEGRÁCIÓ. E típus kereteibe a kollektív élet eljárásfolyamata, a közösségi lelkitalmak kiképzésének a módja, szóval az állami életritmus tartozik. Az irodalom eddig ezeknek a szociális szintézist eredményező tevékenyülési folyamatoknak, amelyek a tömegeket az államélet ritmusába olvasztják, egységes összefoglalását nem adta. Az államfunktiónáriusról szóló jogtan teljesen elnézte ezt az egységbe tipizálható mozzanatsorozatot. Részünkről nem is csodálkozhatunk rajta, hiszen Smend kiragadott heterogén példái is csupán az ő alapvető filozófiai elképzelésének a szálán függenek össze. Működési integrációs-folyamat a katonai csoportok felvonulása, de ugyanaz a jogi akaratképzés (törvényhozás) rendje-módja is. A parlamentárizmus, a közjogi választások, az uralom módja is ide tartozik.

A természeti jogtan individualisztikus, magánjogias (szerződési) felfogásával szemben Smend a többségi princípiumban is a szociális, az állami integrálódás jelenségét, a közösségi akaratfolyamatok kialakításának módját, a közakaratképzés eszközét látja. A többségi elven alapszik a parlamentarizmus is. A parlamentek integráló jelentőségét Smend — a C. Schmitt és R. Thoma közt — a parlamentarizmus lényegéről kifejlődött vita anyagával állapítja meg. Schmitt szerint a parlament, úgy ahogy az a 19. században kifejlődött, értelmét veszítette, mert ideája és elve: a nyilvánosság előtt a jogosságért és igazságért folyó küzdelem, politikai hitellel már nem bír. Thoma ezt túl ideológának és irodalmi ízűnek tartja s rámutat arra, hogy az intézmények a valóságban nem ideológiájukkal állnak vagy buknak, hanem vitalitásuk ereje vagy annak fogyatkozása révén. Franciaországban a politikai szatíra már rég kikezdte a parlamentet, de az mégis él. El pedig, Smend nyelvén szólva, mert még mindig elevenen ható integrációs formája a politikai folyamatok értelmi áttekintéséhez és a szónok-teatrás dialektikához szokott nagytömegű latin polgárságnak. A demokratikusabb Németországban ez a hatás egy szűkebb, újságolvasó polgárrétegre szorítkozik.

A parlamenti tárgyalások, a kabinetalakítás, a népszavazás s általában a közjogi szavazások és választások mind funkcionális integrációk. A folyamat megindításánál felhasznált tárgyi tartalmak alapján átáramolhatnak ezek a dologi, a tárgyi integrációs folyamatalkazathoz. Mindezek az alkotmányos, közjogi működésmódok, belső értelmük alapján, a népegész mindenkori politikai egyéniségét fejlesztik és hozzák létre. Jelentőségüket nem jó vagy rossz határozataik, döntéseik szerint, hanem abból a szempontból kell elbírálni, hogy megtartásuk, működésük révén a nemzetben csoportosulások, összehatások keletkeznek így válnak a kollektív magatartások megindító és kifejlesztő eljárás módjává. A nép ezekben a közjogi életnyilvánulásokban nyeri — kabinetről-kabinetre, választásról-választásra — mindenkori politikai szintézisét. A nemzeti vagy népi szuverén akarat-egység a bennük folyó küzdelem eredményeként csapódik ki. Egészséges politikai viszonyok közt ez a küzdelem egyébként is a belső feszítő erőknek jótékony levezetése; frissítő, katarzisos lezajlás, amivel együttjár az életérzés üdítő emelkedése.

Vannak kollektív alakulatok, amelyekben egyes csoporttörédek bizonyos célkitűzések megmunkálásában osztozni nem kívánnak s negatív magatartással vonják ki magukat az integrációs folyamat sodrából (obstrukció). Hasonló figyelhető meg nemzetiségi államokban is, ahol a küzdelem játékszabályait még betartják, de nem azok valódi értelmében, hanem ahogyan ellenséges hatalmak szoktak egymással érintkezni. Ilyen parlamenti küzdelmek színtere volt például az osztrák Reichsrat. „Nationalitäten-Kongress zu partikularistischen Transaktionen.“

A funkcionális integráció legáltalánosabb formájaként értékeli Smend az uralmat, mert hiszen minden alkotmánynak, minden államformában, az uralkodó akarat kiképzése, létrehozása és megvalósítása a célja.

III. A TÁRGYI INTEGRÁCIÓ. A modern államelmélet szerint az állam közösségi célok elérésére alakult; legalább is ez igazolja létét. Ezt a felfogást azonban helyesbítenni kell. A dolgokat, a célokat reális értékűekké a velük élő s őket megvalósító közösség teszi. Célértéküket a közösség adja meg. Viszont igaz, hogy az államot szféráján kívül eső célokkal igazolni nem is lehet. Az értékmegvalósítás az állam szubstanciája. A jogi és kultúrcélok az államban bennrejlő mozzanatok. Az állam — általában — tartós, egységes és indokló életösszefüggése a hozzája tartozóknak.

Az államélet tárgyi értéktartalma oly tengersokaságú, hogy az egyes azt át nem tekintheti. Az államélet tartalmi egésze annyira extenzív, hogy abból egyes értéktartalmak politikai szimbólumokba sűrűsödnek. Ilyenek a közjogi cerimóniák, nemzeti ünnepek s ilyen például a fasizmus legitimitását szimbólumképzéssel megadó Marcia su Roma. A szimbólumban kifejezett tartalmak fokozott erejűek, mert elasztikusabb kört ölelnek fel. A racionális, de merev s így az ellentmondást inkább kihívó, tételes formulázással szemben a szimbólum mélyebben, mert tudattalanul is hat. Jelentéstartalma egyénien élhető át s mégis összefoglaló jelkép marad; a jogtétel, az írott dogma azonban fokozza az egyes és a közösség között a feszültségérzetet.

A tárgyi integráló faktorok között kiemeli Smend az államterületet is. Nála ez nem eleme az államnak abban az értelemben, ahogy azt a német államjogtan felfogja, elhelyezvén felette a népet s mindkettő fölé építvén a közhatalom kupoláját. A terület integráló hatása nemcsak abban áll, hogy rajta zajlik le az államélet folyamata, határai között teljesedik ki a nép történelmi sorsa, de abban is, hogy valószínűsítő közreható tényezője a szociális és kulturális értékkepzéseknek. A közösség gazdasági és ideális értéktotalitását a legszemléletesebben foglalja egybe. Honná, Hazává magasztosul; élet-, érzelem- és érték-egységbe öleli a népet, amely egész benső lelkiségével forr össze szent határaival. (Sacri termini.) A terület megváltoztatása tehát nem mennyiségi, de kvalitatív hatásokat vált ki az államban. Ennek a szemléletnek az igazsága révén mérhetjük fel a maga teljességében a Párizs-környéki békék gonosz és buta erkölcstelenségét. A területcsonkítás más életfeltételekbe taszítja, önlénye megváltoztatására kényszeríti az államot.

SMENDL BEVALLJA, hogy kísérlete nem kíván államteória lenni. Mégcsak annak vázlata sem. Csupán egyes főproblémákat ragadott ki, hogy azokon az államról nyert alapmegismerését kipróbálja s ennek következeként tájékozódják, az integráció tényével kapcsolatban, az államélet fő jelenségeit egybefoglaló alkotmányjog területén.

Az állam alkotmányos élete integrációs mozzanatsorozatokból tevődik össze. Az alkotmány, ehhez képest, nem bizonyos célokra üzembehelyezhető technikai készülék, nem is nyugvó statikus rend, hanem az állami életnyilvánulásokat a legmagasabb fokon egybehangoló integráció-folyamat. Az alkotmányjog pedig ennek az integrációnak a megszabott rendszere, jogi rendje. Élesen elkülöníthető például a közigazgatási jogtól, amennyiben az előbbi az állami integrálódás

tekintetében érvényes jognormákat, az államintézmények és funkciók integráló egybeműködését biztosító jogot, a közigazgatási jog pedig csupán igazgatási momentumot, az állam jóléti feladatainak az elérésére alkalmazandó, tehát nagyrészt technikai szabályokat ölel fel.

Messzire vezetne, ha az imént hiányosan és töredékes szakadózottsággal ismertetett alapelgondolásoknak alkotmányjogi következtéseit, valamint Smendnek — főként a német alkotmány szem előtt tartásával adott — felfogását is hasonlóan egybefoglalnánk. Annyi bizonyos, hogy alapételeinek csaknem monoton következtetésszerű keresztülvitelével termékeny államtani és államjogi felismerésekhez jut el. Serkentései s azok az újszerű gondolatok, amik kirajzanak könyvéből, új kereső irányokba fogják sarkalni az államtani és államjogi gondolkodást, nem is szólva arról, hogy eredményei a politikai nevelés szempontjából sem egészen közömbösek. Erre ugyan Smend, a tudós, bizonyára nem sok súlyt fektet. Kétségtelen azonban, hogy miként a mi nagyemlékű Kuncz Ignácunknak az értéke nemcsak finomművű államtani alapfelfogásának tárgyi, tartalmi jelentőségében, hanem abban van, hogy a nemzetállam megértelmzésével generációk államszemléletét alakította és befolyásolta, úgy Smend integrációs felfogása is alkalmas arra, hogy a régi liberális individuális felfogás merevségét megtörje vagy legalább is enyhítse és utat nyisson annak az államkész frissebb szellemnek, amely az egyént nem államától elszigetelten, ennek mintegy ellenlábasaként, hanem az állam monadikus egységében bennefoglaltan tekinti. Ennek a szemléletnek politikai és nemzetnevelő értéke, amint azt Olaszország felpezsdülő államélete is tanúsítja, nagyjelentőségű, mert az egyént az államközömbösség differenciáltságából az államkésztség integráltságába hajtja.

Befejezésül álljon itt még néhány sebtében kiragadott, töredékes széljegyzetünk:

Smend tudja, hogy gondolatmenete „a külföld gondolatvilágától éppoly távolesik, mint a németétől. Nem csoda, — folytatja — hiszen a külföldi államelmélet aránylag naiv és problémátlan és e mellett — Franciaországban, Angliában és az Egyesült-Államokban — a nemzeti állam egységének naiv magátólértetődését veszi alapjául“. Smend szemrehányásával szemben, részünkről úgy vélnénk, hogy ebben a naiv magátólértetődésben mély öntudatlan felismerésnek a magja rejtőzik. Ő, aki az integráció tényét államszemléletének sarokpontjává tette, akinek figyelmét a nemzeti gondolat és érzés integráló hajtóereje el nem kerülte, klasszikusan tanúskodhatnék arról, hogy nemzeti államokban az integráció ténye csaknem automatikus, mondhatnám biológiai processus. Ennek felismeréséhez ismeretelméleti megfontolások nem is kellenek. Innen ered talán a nemzeti államok államelméletének az az állítólagos problémátlansága is, amelyről Smend szól. A nemzeti egységtudatnak ez az önkielégültsége mutatkozik meg aztán a tudományban, amely így boldog zavartalanságban állapodik meg elméleti felfogásának érzelemgyökerénél. A talaj azonban, ahová ez a gyökérzet elágazódik, sokkal titokzatosabb és mélyebb, hogy sem feltárása az államszemlélet szempontjából közömbös vagy kilátástalan

volna. Úgy vélnénk, hogy Smend — szellemes és mély, bár nehézkes — ismeretelméleti megfontolások helyett az egyén elsődleges „tömeg“-kapcsolataiból, a társadalmi élet alapsejtjéből: a családból elindulva biztosabban juthatott volna az integráció felismeréséhez. Lehet ugyan, hogy ezen az úton, amely egyik oldalán történeti, a másikon analitikus kellett volna, hogy legyen, a közösségek összetartó és összehajtó erejét talán integráció helyett szolidaritásnak vagy kohézióknak nevezte volna el, amely egyrészt a származásbeli, másrészt a történeti sorsközösség élmény sorozatain nyugszik. Ebben a gondolatirányban is az állam nemcsak jogviszonylatokból szövődik össze, a benne élőket nemcsak jogosultságok mozgatják államéletre, hanem az államtagnak egymásközi közösségi, szolidaritás-érzete, az államtagnak közti kohézió jelensége. Mindenesetre csodálatos, hogy a modern államtan mennyire elhanyagolja az államtagnak nem jogi, szociokratikus egymáshoz fűzöttségét, amelyet pedig már az ókori politikai szemlélet észrevett és hangsúlyozott.

Smend kritikai türelmetlenségével szemben több helyen lehetne azt a kiegyenlítést célzó ellenvetést tenni, hogy az államélet jelenségeinek értelmezése és megfejtése, az övétől eltérő nézőpontok felvételével is lehetséges a nélkül, hogy ezekből a más szempontokból nyert eredmények értékét, hasznát, sőt helytálló voltát tagadni vagy éppen ócsárolni kellene. Így például a Smend vitakészségét annyira megsínylő statikus szemlélet jogosultsága nyilvánvalóvá lesz, ha meggondoljuk, hogy a statikus szemlélet tulajdonképpen nem más, mint a folyton átalakuló, magát újjáképző, integráló államélet egy momentán helyzetének a lerögzítése. Az államjog pedig, amely a hatáskörök világos elkülönítését, a legitimitásérték szabatoságát nem nélkülözheti, az államélet valamelyik dinamikusan is tekinthető folyamatának egy adott időpontban legitimen érvényes, helyszerű, topikus, tehát hatásköri elosztódására joggal kíváncsi. A dinamikus szemlélet szerint való leírás minden érdekessége, értéke és jogosultsága nem teheti feleslegessé a topikus, az aktuálisan meglévő állapotok szerint való leírást.

Feltűnik, hogy az írott és történeti alkotmányok szerint való megkülönböztetésnek alig jutott hely ebben a könyvben, bár úgy hisszük, hogy éppen a történeti alkotmányok szerint élő államokban figyelhető meg a legtisztábban mindaz, amit Smend az integráció műszavában foglalt össze. A történeti alkotmányok valóban nem előre és véglegesen kimódolt szerkezetek, nem egyoldalúan és mintegy kívülről a kollektivitásra kényszerített életszabályok. A történeti alkotmányban nincs dermedt jogerő. Legitimitásértékét a nép jogi öntudata adja meg, mert történeti átélések érelték azt az alkotmányban egybeforrtak lelki tartalmává. Bizonyára sokakat kiábrándít Smendnek az az igazsága, hogy az alkotmányos államtevékenyülés szabályai írott tételekben maradék nélkül sohasem foglalhatók egybe. A papiros szakasz értelmét, még az írott alkotmányok autochton levegőjében is időről-időre, alkalomról-alkalomra a nemzet önmagából fejleszti, módosítja és megszünteti. Tulajdonképpen mindig csak kereteket, irányt, programot jelölnek meg az alkotmányok.

Felmerülő kétségek eseteiben tehát a jogászi értelmezéshez mindig a politikai értelmezésnek is csatlakoznia kell.

Kár, — bár természetes — hogy Smend vizsgálatának köréből a helyi autonómiák kérdése kiesett. Ma centralizáció és decentralizáció műszavaival jelölik meg a kérdés lényegét s így a vitát jóformán már a kérdés feltevésével eldöntik. Nehéz ugyanis az integráció új szempontja mellett bizonyos anachronizmust észre nem venni abban a követelésben, hogy a történeti múltú részek — a megye és grófság — önmagukban integrálódó partikuláris egységeknek tekintessenek, nem pedig közigazgatási, tehát technikai közületeknek. A partikuláris megyét ugyanaz az államközömbös gondolkodásmód kívánja elszigetelni, kiszakítani az államból, amely az egyént az ő „jogai“ révén állítja szembe az állammal. A történeti múltú területek kollektivitás-egysége azonban a modern államban csupán államjogilag képzelhető el, nem pedig közigazgatásjogilag. A közigazgatás — lényegéből folyóan — ugyanis a megyét csak technikai eszközként értékesítheti az ő feladatmegosztásainak körében.

FELSZEGHY BÉLA

KELL-E NYELVTAN?

A NYELVVEL valahogy úgy vagyunk, mint a politikával: mindenki hiszi, hogy ért hozzá. Természetes ösztönből fakadó hiedelem ez az embereknél: ki lehet hivatottabb ítélni a nyelvvel összefüggő kérdésekben mint az, akinek a nyelv állandó eszköze^ akinek az egész belső világa összeforrott a nyelvbeli kifejezéssel. Ez pedig se nem én, se nem te, inkább: te is, én is, mindenki, mert ezen a téren mindenki homo sapiens. A nagyközönség bizonyos szelíd elnézéssel viseltetik azok iránt, akik magukat „nyelvtudósokénak” nevezik és meg van győződve arról, hogy ezek a szobogárszók csak arra valók, hogy fellebbezési bíróságként nyilatkozzanak, ha valamely fehér asztal mellett — sajnos, igen ritkán — arról vitatkoznak, hogyan kell mondani: síelni, vagy sízni?

Szent igaz, hogy a nyelvtudomány alapelveiben nem valami ördögös boszorkánymesterség, de mint mindennek, a nyelvnek is megvannak a maga problémái, melyeket csak a beavatott kutató tud a valóságnak megfelelően meglátni és megoldani.

Nemcsak a szemölcsnek, vagy az anyagcserének vannak titkai, hanem a nyelvnek is, mely az ember egész bonyolult érzelmi világával, gondolkodásával, legbelsőbb énjével van a lehető legszorosabb kapcsolatban.

Tehát nemcsak a tudomány, hanem a józan ész nevében is, szembe kell szállnunk a nyelvtudomány és nyelvtanítás terén újra meg újra felbukkanó dilettantizmussal, mely a nyelv mibenlétét félreismerve, az elmélet terén sokszor ábrándos együgyűségekre vezet, mint ez például a turáni nyelvészkedők alkalmi produkcióiban látható, a gyakorlatban pedig könnyen enged bizonyos praktikusnak mondott jelszavaknak és huszárvágásokkal akarja intézni a nyelv és a nyelvtanítás ügyeit.

Mostanában például megint előtérbe tolult az úgynevezett „direkt módszer” kérdése és természetesen ugyanakkor a nyelvtani oktatás háttérbe szorítása. Az ok: a középiskolai nyelvtanítás állítólagos eredménytelensége. Ne tanítsunk, mondják, accusativus cum infinitivo-t, ne tanítsunk passé défini-t, hanem tanítsuk a nyelvet magát, melynek a gyermek hasznát is veszi.

Nézzünk a szemébe ennek a nyelvtant kizáró törekvésnek és az eredményesnek hitt direkt módszernek. Mi a nyelvtanítás? Erre a kérdésre csak akkor felelhetünk meg, ha előbb elképzeljük, hogyan tanulja meg az ember saját anyanyelvét.

Az anyanyelvet kicsi gyermekkorunkban tanuljuk el környeze-

tünktől. Szülők, de főleg az anya (innen az anyanyelv kifejezés), testvérek, pajtások, cselédség, mindenki közrejátsszik abban, hogy a fejlődő gyermeki észnek átadja saját kifejezési eszközét, a nyelvet. A gyermek előbb egyes szavakat, majd sémákat, mondatképleteket sajátít el utánzó ösztönével és az eltanult képletek, szavak segítségével maga is kezd saját szükségleteire új mondatokat alkotni. Mikor iskolába kerül, a köznyelvnek már teljesen birtokában van. Az iskola aztán szaktanítási rendszerével gazdagítja fogalom- és szókészletét, irodalmi és nyelvtanítás útján pedig az irodalmi nyelvvel ismerteti meg. Középiskolai tanulmányai alatt sajátítja el mindenki a természetrajz, természettan, mennyiségtan, vegytan, földrajz, történelem, irodalomtörténet stb. műszavait és kifejezésmódját. E mellett odahaza, utcán, óráközökben tovább folyik köznyelvi kifejezés készletének gyarapodása, újság- és könyvolvasás útján pedig ismereteinek köre folyton tágul és vele együtt kifejezési készsége. Mikor érettségire kerül az ifjú, idealiter, már teljesen bírja anyanyelvét s a köznyelv mellett az irodalmi nyelvnek is birtokában van.

Ebből tehát az következik, hogy ha valaki arra vállalkozik, hogy egy nyelvet idegen anyanyelvű embernek megtanítsa, akkor arra a hallatlanul nagy és nehéz feladatra vállalkozik, hogy legalább 15 évi környezethatást egymaga pótoljon, bizonyos korlátozott időn belül.

Már pedig ezt a feladatot lehetetlenség megoldani. Semmiféle magyar iskola nem vállalkozhat arra, hogy néhány iskolaév alatt, néhány heti órában, amikor is a tanár egy-egy diákkal óránként legfeljebb egy-két percig foglalkozhat, tíz-tizenöt év környezetszugesztióját pótolja. Nyolcévi, heti 5 órás, diákonként! 5 perces foglalkozást véve alapul, körülbelül 140 napot kapunk: ez idő alatt van alkalma a diáknak a tanárral társalognia, pedig itt olyan számokat vettem fel, amelyek 50—60 tagú középiskolai osztályokat tekintve, csak a papíron lehetségesek. Száznegyven nap, vagyis körülbelül egy harmadév alatt kellene a tanárnak a gyermeket arra az idegen nyelvre megtanítania, melyet mindenki körülbelül 10—15 év alatt sajátít el, ha saját anyanyelve. De ebben a nehéz helyzetben jön az iskola segítségére a nyelvtan. Mert mi is a nyelvtan?

Mikor az anyanyelv tanulásáról beszéltünk, egy nagyon fontos körülményt nem említettünk meg, tudniillik hogy az anyanyelv eltanulása egésze az iskoláig teljesen öntudatlanul, tisztára az utánzás mechanizmusával történik. Nemcsak a szavakat, hanem a szó- és mondatkötés módjait, a hanghordozást, s más kifejezési eszközöket is tudatlanul tanulja meg minden ember. Csak az iskolában kap a gyermek anyanyelvéből is nyelvtani oktatást, ami rendszeren csak arra való, hogy a köznyelv mellett és a felett az irodalmi nyelvhasználatot tegye tudatossá benne.

Már most, ha idegen nyelvet tanít a középiskolai tanár, rendes! már értelmesebb, elemi iskolát végzett diákok kerülnek a keze alá, akiknél már az értelmet is fel lehet használni a nyelv könnyebb és gyorsabb megtanulásához. A nyelvtan ugyanis nem más, mint a nyelvben tudatlanul meglevő és a nyelvnek mintegy vázát alkotó sémák, mondat- és szókötési lehetőségek rendszeres leírása. A példák

csak arra való, hogy egy-egy eseten bemutassák az általánosan használt nyelvjelenségeket. Az értelmes diák aztán az ismert példa és tétel segítségével számtalan más mondatot, kifejezést alkothat.

S most kérдем, miért vessük ki a nyelvtant a középiskolai oktatásból, ha ez az egész nyelv rendszeréről nyújt rövid idő alatt elsajátítható és általánosan alkalmazható leírást és ha az anyanyelvi tanulás módszerének alkalmazása chronisztikusan, időbelileg is, de megennélfogva logikailag is abszurdum?

De vannak a nyelvtani oktatásnak ezenkívül más feladatai is. Súlyosan téved ugyanis, aki azt hiszi, hogy a nyelv csupán beszéd és hogy egy nyelv csupán egyféle beszéd.

Vegyünk egy konkrét példát: a francia nyelvet. Mi az a francia nyelv, melyet a világon mindenütt tanítanak? Franciaországban van egy köznyelv (langage familier), melyet minden párizsi és vidéki polgárgyerek már iskolabajlás előtt megtanul és melyet aztán felnőtt korában is használ olyankor, ha nem éppen választékos módon akarja magát kifejezni (mint például előadásban, szónoklatban, idegenekkel szemben). Ennek a nyelvnek a nyelvtanát sem Franciaországban, sem külföldön, sehol sem tanítják, pedig ez a tulajdonképpeni beszélt nyelv. Van aztán egy választékosabb nyelv, — szókincs és mondattan — melyet a francia ember is az iskolában tanul meg nyelvtanok és irodalmi olvasmányok útján, vagy úgy, hogy a nyelvtanilag és irodalmilag képzett szülők „kijavítják“ gyermekeik „hibás“ beszédjét. Ez a finomabb irodalmi nyelv főképpen írásban él s ennek a nyelvtanát tanulják meg a francia gyermekek az iskolában. Például a köznyelv így tagad: J. c r o i s p á s. Még az irodalmilag művelt emberek is így beszélnek a folyó társalgásban, de lassan, vagy választékos nyelven így mondják és mindig így írják: Je ne crois pas. Vannak olyan igealakok, mint a passé défini, vagy a subjonctif egyes alakjai, melyeket a francia ember társalgásban sohasem használ és csak az iskolában, vagy olvasmány útján tanul meg, hogy az írásban használhassa. Nem is szólok itt a helyesírás igen bonyolult rendszeréről, melyet a korábban már beszélni tudó francia is igen nehezen tanul meg az iskolában, mégpedig egyesegyedül a nyelvtani oktatás segítségével.

Már most, ha külföldi ember akar franciául megtanulni, mit és hogyan tanuljon? És főleg, mit tanítsunk az iskolában? Ha teljességre akarnánk törekedni, akkor előbb a köznyelvet kellene „direkt módszerrel“ megtanítanunk s utóbb az irodalmi nyelvet a nyelvtanok segítségével, mint a franciák teszik. De erre, mint láttuk, nincs idő és ez nem is lehet célja az iskolai oktatásnak. Az iskolának kompromisszumra kell törekednie: az irodalmi nyelvet lehetőleg teljesen kell megtanítania, a beszélt köznyelvet pedig inkább az ejtésben megszoktatnia. Már pedig, ha irodalmi nyelvet tanítunk, hová jutunk a direkt módszerrel? Hogy fogom én beszélgetés útján nyelvtani magyarázat nélkül megértetni a gyerekekkel, hogy aimer, aimé, aimés, aimées, aimée, aimaient között az írásban különbség van, holott mind a hat alakot egyformán ejtik. Ha pedig nem tanítom meg rá és úgy próbálok meg vele levelet Íratni, milyen

szemeket mereszt majd az a jó francia, ki a levelet megkapja: valószínűleg nem fogja méltányolni, hogy a mi iskoláinkban elsősorban beszélni tanítanak!

Az a francia nyelv tehát, melyet iskoláinkban tanítunk, nem a beszélt nyelv, hanem egy a beszélt nyelvtől sokban lényegesen eltérő idióma, mely inkább arra való, hogy írásban használják.

Vagy vegyük a német nyelvet. Milyen az a német nyelv, amelyet iskoláinkban tanítanak? Ha az egész német nyelvterületet áttekintjük, azt látjuk, hogy nincs olyan egységes német nyelv, melyet mindenütt egyformán beszélnek. Nincs német nyelv, de van magyarországi városi német, osztráknémet, bajornémet, berlini német stb. De hát akkor milyen német nyelvet tanítunk? Olyat, amelyet senki sem beszél, de mely felé minden művelt ember törekszik, az úgynevezett *bühnendeutsch*-ot. Ez tulajdonképpen irodalmi nyelv, melyet a művelt németek többé-kevésbé egyenlően beszélnek és írnak, de melynek titkait csak az iskolában, nyelvtan és irodalom útján sajátítják el. A *das Haus des Vaters* olyan nyelvi forma, melyet a legtöbb német csak érettebb korában tanul meg. Mi következik ebből? Elvessük a nyelvtant, mely ezeket az alakokat megtanítja? Nem, hanem az, hogy tanítsuk továbbra is a *bühnendeutsch* szabályait, tegyük tudatossá a magyar gyermekben.

Ugyanez az eset az olasz nyelvtanban is. A toscanai irodalmi olasz nem általánosan beszélt nyelv, — hiszen minden olasz többé-kevésbé a maga táj szólását beszéli — hanem irodalmi nyelv, melyet csak a művelt olasz használ, miután saját nyelvtanát és irodalmát jól megtanulta az iskolában.

Mi lenne ezek után egy nyelvtan nélküli nyelvoktatás? Fából vaskarika; mert hiszen világos, hogy csak beszéd útján nem lehet irodalmi nyelvet tanítani.

Ezzel nem azt mondom, hogy most aztán a másik végletbe essünk: hogy hagyjuk el a beszélt nyelv oktatását és állandóan paradigmákat kérdezzünk, szabályokat tanítsunk. A nyelvtanításból tudattalan utánzásokon alapuló tanulást kizárni lehetetlen, hiszen bizonyos tényezőket, mint például a zenei hanghordozást nem lehet szabályokba foglalni, a hangok képzési módjának megértéséhez (fonetika) pedig a középiskolás ifjút általában nem találják eléggé érettnak, bár magam erről nem vagyok eléggé meggyőződve. De ezenkívül is a séma csak séma, a példa csak elszigetelt példa marad, melynek a valóságos élethez, a diák lelki világához csak kevés köze van s a társalgás ezerféle hangulati és helyzeti lehetőségét eleve kizárja: ezért a beszélgetés, az olvasott szöveg megtanultatása, gyakorlása mindenkor igen fontos része lesz az oktatásnak, de csak nyelvtani oktatás mellett.

Végeredményben az eddigi középiskolai rendtartásnak van igaza, mikor így határozza meg a középiskolai nyelvtanítás célját: „Az újabb francia (vagy német, olasz, angol) irodalom műveinek biztos nyelvtani ismereten alapuló megértése, tájékozottság a francia szellemi élet ismeretében. Gyakorlottság a francia (német, olasz, angol) nyelvnek írásbeli és szóbeli használatában.“

Ezek után felmerül a kérdés: hát a magyar nyelvtannal mit kezd-

jünk? Ezt sem szabad kicsinylő gesztussal háttérbe szorítani a középiskolai oktatásban.

Láttuk, hogy a franciáknál, németeknél, olaszoknál milyen fontos az egységes nyelvtan. Nem a tanítási könnyebbség kedvéért tanítják, hanem azért, mert a nyelvtanon keresztül van biztosítva a nemzet nyelvi és ennél fogva politikai egysége. Nem hiába tanítják ugyanazt a nyelvtant Franciaország minden iskolájában: sorban pusztulnak el az egységes nyelvtanítás mellett az egyes vidékek sajátos nyelvei, melyek közül nem egy, valamikor hatalmas versenytársa volt a párizsi franciának. S ha az Académie Française legújabban elhatározta, hogy végrehajtja egy már az alapításkor kitűzött célját: az akadémiai nyelvtan megírását, ennek is csak az az értelme, hogy a konzervatív ízlésű Académie Française félti a francia nyelv egységét és nyelvszerét a vidéki és népi nyelvek behatásától: nézete szerint a túlságos sok ingadozás és a benyomuló új kifejezésmódok eltávolítják a francia nyelvet a nagy klasszikusok nyelvétől, megbontják a nyelv nagyszerű egységét.

Nálunk, ha őszinték akarunk lenni, még sokkal veszedelmesebb a helyzet. Magyarországon sem a fővárosi középosztály nyelve nem gyökeresen magyar, sem az az alsó budapesti réteg, melyből a fővárosi nyelv táplálkozik, úgyhogy a főváros nyelve a vidék színmagyar lakosságának ép magyar nyelvével szemben nem a hű kifejezése a magyar nemzeti szellemnek. Pedig a fővárosi újságok révén a szintelen, szóban és magyaros kifejezésekben szegény fővárosi nyelv a vidéken is terjed és többnyire németből fordított kliséivel mindjobban háttérbe szorítja a gyökeres, tiszta ősi nyelvformákat őrző vidéki parasztnyelvet.¹

Ezek után nyilvánvaló, mi volna a középiskolai nyelvtani oktatás célja. Menteni mindazt, ami érték a magyar nyelvben, begyökeresíteni a városi lakosság lelkébe a magyar nyelvképletek, fordulatok, szókötések kultuszát, hogy amikor az ifjú az iskolából kikerül, ízléstelennek, műveletlennek tekintse a magyartalan szólásmódot és küzdjön ellene gúnyval, megvetéssel és más módon; otthon, családjában, és a közéletben. Akkor majd nem megy a dolog mit Ach und Krach, nem lesz a gyermek herzig, nem gönnölünk az ellenségünknek semmi rosszat, nem mondunk ki valami jót unberufen az asztalra kopogtatva, nem überrempliznek bennünket váratlanul az egész vonalon, egyszóval nem lesz nyelvünk afféle ízléstelen makaróninyelv, amelynek nemzeti géniuszunkhoz semmi köze.

Ebből tehát az következik, hogy a nyelvtani oktatást erősíteni kell, nem pedig gyengíteni. S itt emelem fel gyenge szómat az ellen a sajátos, újabban sajnos, éppen a tehetős osztályokban terjedő rossz szokás ellen, hogy gyermekeiket idegen nyelvű középiskolákba adják, vagy külföldi középfokú intézetekben iskoláztatják. Eljutottunk újra

¹ Ha megáll Kilián Zoltán igen érdekes véleménye (Magyar Szemle 1928, IV, 292.0.), hogy a főváros a falusi felvándorlás folytán magyarosodik, akkor a nyelvtisztaság szempontjából kétségtelenül javulni fog a helyzet. De a tapasztalat inkább azt tanítja, hogy nem a bevándorolt falusi magyar hat tiszta nyelvézékelével a városra hanem megfordítva: a városi magyartalanság feltűnően rövid idő alatt megrontja a falusi nyelvézékelét.

oda, ahol a 18. században voltunk, hogy a magyar nyelv nem érték: parasztnyelv, köznyelv, amiről azt hiszik, hogy a gyermek odahaza vakációban is eléggé megtanulhatja.

Beszéltünk a budapesti német középiskolának, mely igen helyesen, elsősorban az ittlakó birodalmi németek fiai számára áll fenn, egyik eszes, jó tanuló magyar diákjával: sem németül, sem magyarul nem beszél tisztességesen, a nyelvvalakokat állandóan keveri s ha gondolatait ki akarja fejezni, állandó küzdelmet ví a felbukkanó német szavakkal, hiányoznak nyelvéből a magyar műszavak, s a gondos szülő, ki fiát a magyar iskola tanításának állítólagos eredménytelenségétől féltette, lelki hibridet csinált gyermekéből, kinek lelki gyökerei mindkét nyelv talajának csak a felszínébe nyúlnak alá.

Kétségtelen, hogy az újabban tervezett angolnyelvű középiskola is csak ilyen lelki hibrideket termelne!

A mai magyar középiskolai oktatásban még sok reformálni való van, a magyar nyelvi oktatás hiányaira mi is rámutattunk ezen a helyen, a szükséges reformokat bizonyára végre is fogják hajtani az illetékesek, s így semmi sem indokolja azt, hogy gyermekeinket idegenekké neveljük saját hazánkban! Törökország Kemal előtti állapotait irigyeljük talán, amikor is az előkelő török ifjak csak külföldön vagy a konstantinápolyi francia gimnáziumban lehettek művelt ifjakká s akik végeredményben gyönyörűen beszéltek franciául, csak nemzeti kultúrájuknak nem volt belőle sok haszna? Az idegen nyelv túlzott kultusza, mely csak külsőséget hoz létre, határozottan a balkáni vagy gyarmati jellegű kultúra jellemző sajátja.

Különben az elégedetleneket megnyugtathatjuk, hogy a külföldön talán még kevesebb eredménnyel folyik az idegen nyelvek tanítása. A franciák, angolok, olaszok, németek idegen nyelvtudásáról kötetekre szóló humoros anekdotákat lehetne összegyűjteni. Igaz, nekünk, mint kis nemzetnek, fokozott mértékben kell idegen nyelveket tanulnunk, de ezt semmikép nem tehetjük nemzeti kultúránk feláldozása vagy csak átmeneti háttérbe szorítása árán is.

Szerencsére a középiskolai nyelvtanítás eredményesebbé tételének eszközei nem kívánnak sem radikális, sem költséges megoldásokat: lényegesen jobban fizetett tanári kar, kisebb tanulószámú osztályok, szigorúbb tanári és középiskolai vizsgarend, intézményekben és nem irodákból irányított tanárképzés, olyan eszközök, melyekkel az idegen nyelvi tanítás dolgán különösebb költséges és ugrásszerű, a múlttal hirtelen szakító reformok nélkül is nyomot lendítenénk.

Csak nem a nyelvtan eltörlésének ideig-óráig népszerűsíthető, de az egyetemes nemzeti kultúrára is annál károsabb eszközével.

ECKHARDT SÁNDOR

A „TURÁNI-SZLÁV PARASZTÁLLAM“

FOLYÓIRATUNK legutóbbi száma részletesen ismertette azon gondolatokat melyek egy ifjúsági egyesületnek a magyar parasztság problémáiról tartott vitaestéin felszínre kerültek. El kell ismerünk, hogy manapság, amikor társadalmunk nem foglalkozik oly mélyen a parasztság problémájával, amint ezt e valóban égető kérdés megkívánná; amikor a jóindulatú nyilatkozatok majdnem naponkénti áradatában optimista, a kérdés lényegét reménykedőleg elodázó hangok a vezetők: kétségtelenül hasznos kezdemény, amit az illető ifjúsági szövetkezés végzett. A vitaestéket a harmincéveseknek optimizmusból alaposan kigyógyult nemzedéke rendezte, s ehhez képest végre éles világításban mutatkozhattak a beszédek során a komor fellegek, melyeket a felnőttek, régi magyar szokás szerint, annyira szeretnek rózsaszínbe vonni vagy görögtűzzel megvilágítani.

A tényt magát, hogy fiatal, még mozgékony nemzedék saját középosztályi köréből kilépve a falusi néphez közeledik, csak a legnagyobb örömmel lehet üdvözölni. Tanult magyarság és földművesosztály között nálunk is mély örvény van, melynek behordása és a kapcsolatok megteremtése a műveltebb félnek a feladata. Ez így van másutt is, így van többek közt német nyelvterületen, hol a nép hivatott vezetőin, papokon, tanítókon kívül a művelteknek egész szervezetei foglalkoznak a földművelőosztály anyagi és szellemi színvonala emelésével, így van a cseh államterületbe szorult magyarságnál, melynek fiatalsága többek közt a cserkészlet formáját használja ki ugyanezen cél szolgálatában. A mi ifjúságunknak e téren igen sok pótolnivalója van, bár a hiányokért nem is ő, hanem inkább a felnőttek társadalma a felelős. Ha azonban az ifjúság magára vállalja elmúlt generációk bűneinek és az utolsó tíz év mulasztásainak jóvátételét, akkor ezt azzal a tudattal kell tennie, hogy a legbonyolultabb problémakörök egyikéhez nyúl hozzá, amelyben komoly tárgyi tudás és felelősségteljes meggondolás nélkül csak rögtönzés, ideig-óráig tartó újítás lehetséges. Már pedig a parasztság viszonyok a legkonzervatívabb dolgok közé tartoznak; történetük eddig sem, ezután sem fog napok alatt csinálódni, itt minden változás évek munkájába kerül. Érdemes tehát előre tanulni és a dolgokat közelebbről megnézni, mielőtt új ideákat próbálnánk helyükbe állítani.

A vitaestén felvetett gondolatok közt a turáni-szláv parasztság ideája bizonyára nem érdemli meg, hogy vele lelkes fiatalok tovább foglalkozzanak, fejüket törve megvalósításán. Ez a különös koncepció röviden abból áll, hogy Magyarország területén, általában a magyar nyelvterületen e turáni, ősmagyar erényekkel rendelkező parasztság

kezébe kell letenni a hatalmat, a magyar állam parasztállam legyen, melyben a parasztság érdekei diktáljanak, s ez a parasztság, melynek turáni életformái alig különböznek a szláv parasztság életformáitól, mihamarább meg fogja találni az utat, hogy a körülöttünk levő román, szerb stb. parasztállamokkal megegyezésre jusson. A magyar parasztállam tehát testvéries érzelmű parasztállamok között állna, s ez a társadalmi homogénéitás hozná aztán létre mindnyájunk vágyát, Nagy-Magyarországot.

Sajnos, a fiatalság, mely e koncepciót kieszelte, nem volt elég független fiatalság, s a koncepció egyes vonásait öntudatlanul is átvette a felnőttek, nagyon is felnőttek tévedéseiből. Igazi, öntudatos ifjúságnak mégis csak húzódnia kellene olyan jelszavaktól, melyeket előtte éveken keresztül minden haszon nélkül elcsepeltek. így nem ártott volna némi fiatalos kritika, mielőtt a turáni fogalmat a koncepció egyik oszlopául kiszemelték volna. Itt nincs helyünk s alkalmunk a turáni fogalommal összekapcsolt, igen kiterjedt nemzeti illúziótömeget szétboncolnunk, elég legyen megjegyeznünk, hogy gondolatmenetek, pláne politikai és társadalmi épületek tervezésénél turáni téglákat nem ajánlatos felhasználni, nehogy a ház még elkészülte előtt összedőljön. Megengedem, jó magyar stílusba turáni fogalmakat keverve, az egész nem ad rossz képet, mint például Ecsedi Istvánnak, a Hortobágy legkitűnőbb kutatójának ez a kis hangulatos leírása:

„A széles mátai út megnépesült. Száz méter széles hátán csapatostól jár a jószág. Karaván karaván után jön. Elöl egy jól megtermett bojtár ballag. Széles, zsíros kalapja álla alá szíjazva. Szűr a vállán hever. Sáros, zsíros gatyája exotikus külsőt ad neki. Arca simára borotválva, bajusza kipederve. Haja a feje tetején és a tarkóján is elválasztva. Turáni őstípus ez az ember“..¹

Itt a turáni őstípus említése bizonyára alkalmas magyaros hangulat felkeltésére azon széles olvasói rétegekben, melyeket a turáni-magyar egyenlethez áltudomány és zsurnalizmus évek óta hozzászoktattak; a kitűnő szerző, aki nálamnál jobban tudja, sokszor el is mondta, meg is írta, hogy a Hortobágy pusztai jellege a török hódításnak következménye, hogy ott a török korszak előtt népes falvak egész sora élt, melyek lakóiból a 16. és 17. század hírmondót sem hagyott meg, hogy tehát a Hortobágyon őslakos nincsen ma, sőt Debrecen lakosságában is aligha van vércsöpp is az Árpádok korából: mindezt tudja a kitűnő szerző, s talán fel is teszi, hogy olvasói is tudják és így nem veszik tudományos megállapításnak azt, hogy a Hortobágyról Debrecenbe ballagó bojtárokból turáni őstípust vél látni. Nem is szólva arról, hogy a debreceni bojtár — hála Istennek — mindenben különbözik pl. Közép-Ázsia „turáni“-jától, amint ez utóbbinak eléggé elijesztő alakja Sven Hedin útleírásaiból megismerhető.

A turánizmus, ha könnyed előadásban alkalmaztatik, ma a hazafias stílus egy eszköze, ha politikailag, akkor a 19. század nagyszámú nemzeti illúzióinak egyik elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, ha azonban a tudomány rendjébe tartozó gondolatok közt merül fel, akkor vaskos tévedés, melyet nem lehet elég eréllyel visszautasítani.

¹ Magyarság, napilap, 1928 december 8.

Minket most, a turánizmust félretéve, a paraszttálmam koncepciójában néhány más kérdés érdekel, melyeknek teljes megvilágításához szükséges a koncepció eredetét közelebbről megnéznünk.

Tudtommal a szláv és magyar parasztság hasonló életformáját, s ebből pozitív politikai következtetéseket, először ugyancsak a harmincévesek egy csoportjának vezére, a Magyar írás című folyóirat szerkesztője, Raith Tivadar rajzolta meg.¹ Ő a világháborúban vette észre, hogy magyar paraszt tisztiszolgája a rutén-orosz parasztházakban otthon érzi magát, mert olyanok, mint a hazaiak: a házak vályogból vannak, a tetők zsúppal fedvők, a kutak gémesek; a magyar paraszt gondolata szöveget ütött fejében, s hazatérve utána járván a dolognak, az építészet, bútortzat, népművészet, zene, tánc terén oly egyezéseket talált a magyar Alföld és széles orosz területek lakossága közt, amelyek alapján a Nyugattól való elfordulást és politikailag a keleti parasztnépekhez csatlakozást ajánlotta a magyarságnak. Nézete szerint a világháborút bezáró szerződések felleltételével három nagy állam alakítandó Közép-Európától, az olasz és német nyelvterülettől keletre: a Balkán, Magyarország (régi határai közt) és Oroszország; ez a három állam homogén parasztkultúrájú népeket foglalna magában, s minden időkre megvalósítaná a különböző nemzetiségű népek együttélésének oly végzetes problémáját.

Azt hiszem, az ifjúság vitaestjén felmerült magyar-szláv paraszttálmam ideája erre a tanulmányra vezethető vissza, mely a népi kultúrák iránt nagy érzéket tanúsít s koncepciójával a régi magyar határok visszaállítására tesz dicséretes, bár kivitelre nem alkalmas kísérletet. Sajnos, magyar kérdéssel foglalkozva, a hazai irodalmat nem igen forgatta, s például az erdélyi fejedelmeknek az oláhok megtérítésére irányuló kísérleteit oláh könyvből ismeri, persze kissé hiányosan. Egyébként is koncepcióján Jorga oláh professzor hatása érzik meg, tőle veszi azon nézeteit, mintha török uralom alatt a balkáni népeknek jól ment volna a soruk, s mintha a török birodalom megoldotta volna, követésre méltó módon, a nemzetiségek együttélésének kérdését. Jorgának persze szüksége van ily történelmileg téves felfogásra. Először azért, mert mi magyarok törökverő, Európavédő erényeinket szoktuk hangoztatni külföldön (ha ugyan megszólalunk, vagy szóhoz jutunk ott), ezzel szemben igen jó taktika a töröknek egykor behódolt oláhok mai vezető történéstől, ha a török veszélyt minél inkább bagatellizálja. Érdemes elolvasni Jorga német nyelvű török történetében 1566 leírását: Zrínyi Miklós és magyarjai hősiességét Európa szolgálatában teljesen sikerült elsikkasztania. Másrészt Jorga igen jól tudja, hogy az oláhság vezető rétegei a hosszú török uralom alatt elkeletiesedtek, amint már a 16. századból is ismeretes egy csomó moldvai és havasalföldi bojár, akik keresztény szentnév helyett török személynévvel bírnak. Jorga professzor a legjobb szándékkal sem emelheti ki nemzetének érdemeit a török veszedelem eltávoztatásában, s így bölcsen cselekszik, ha a török hódítást könnyűnek, veszélytelennek rajzolja, melyért kár volna most utólag panaszkodni. Ami

azonban ő tőle bölcs (ha nem is tudományos) dolog, azt kár volna nekünk, magyaroknak, minden ok nélkül átvennünk.

A valóságban a török korszak jelzi a magyar parasztság történetében a fordulópontot, bár egész más értelemben, mint Jorga és követői hiszik. A magyar paraszt társadalmi helyzete a középkorban alig különbözött Közép-Európa szomszédos területeinek nemszabad vagy félszabad lakosságától. Itt nagyon nehéz pár sorban kielégítő képet adni, mivel minden szó beleütközik a magyar közönségnek, mely modern történetet sohase tanult, meggyökeresedett előítéleteibe. % A középkor minden embernek adott valamiféle szabadságot s mind-egyiket besorozta valaminő szervezetbe, melynek kereteiben védve volt. Innen van, hogy a középkori társadalomtörténet szinte áttekinthetetlen tömegét ássa ki a különböző szolgáló, félig szolgáló, negyed-, ötödrészen szabad népeknek, akiknek különböző fokú szabadságaik voltak, de ezek védelmében az egész középkori szervezetre számíthattak, melyben éltek. A nemesség alatt álló e társadalmi osztályok a középkor végén, a 15—16. században kezdenek egymással összeolvadni, illetőleg — itt mechanikus, kívülről jövő, erőszakos munkáról van Szó — különbség nélkül a legalsó fokra leszorulni. A középkornak sokfajta szabadságú tömegéből így áll elő az újkori jobbágságnak egyetlen rétege, mely terheinek súlyát és életformájának alacsonyását tekintve, a középkorban imént létezett legutolsó társadalmi osztályok alá süllyed le. Ez a fejlődés Közép-Európában, leszámítva a svájci és a rajnai területeket, mindenütt végbement, s a 16. és 17. század Poroszországban úgy, mint Cseh- és Magyarországon a földhöz kötött jobbágyosztály kialakulásának a korszaka. Ha motiválni akarnók e jelenségeket, ez messze elvezetne jelen témánktól, s azért legyen elég egyetlen motívumot: a gabnakereskedelem ki-fejlődését említenünk. A 16. századi korakapitalizmus óta nagyobb gabnatömegek voltak a termelőhelytől távolabbra is szállíthatók és nyereséggel eladhatók; a folytonos hadjáratok, szinte már állandó zsoldos seregekkel, meghozták a nagy fogyasztót is, akinek szükségleteire a központosított új kormányhatóságok, köztük az udvari kamarák, egész Európában esetről-esetre nagy összegeket hajszoltak fel. Keletközép-Európa országaiban a nagybirtokosok akkor kezdtek nagyban terméim gabonát, mert immár el lehetett adni azt és az intenzívebb termeléshez — erdők irtásához, új és régi szántóföldek megműveléséhez természetesen olcsó munkaerőre volt szükségük. Ebből következett a sokféle szabadságú népek erőszakos egalizálása a legalsó fokon, a földhöz kötött jobbágy színvonalán, ami annál könnyebben mehetett végbe, mert az élet és politika teljes elvilágiasodásával a középkori egyháznak sem volt többé oly tekintélye, hogy a szolgáló népek ez új elnyomásának útjába állhatott volna.

Mindez nyugati és középeurópai jelenség; Magyarország pedig ekkor is Európához tartozott, s a magyar jobbágy helyzetének e rosszabbodása is az európai, nem pedig a szláv-orosz ázsiai jelenség-sorozatba tartozik. Míg azonban Közép-Európában az ekkor kifejlődő abszolutista államhatalmak már a 17. században védelmére kelnek a földhöz kötött jobbágságnak, már ekkor előkészítve a következő

századot, mely az abszolutizmus részéről hozta meg a jobbágy sorsának javítását, igen sok helyütt teljes felszabadítását: addig a magyar viszonyok, most először, a nyugatitól eltérő irányt vesznek.

A magyarság fejlődésének egyenes irányát a török korszak törte meg, ezt kell politikai, társadalmi, kulturális történetünk minden terén hangsúlyoznunk. A magyar állam legfőbb feladata a 16. és 17. században a török elleni védelem volt, ehhez képest a magyar jobbágy teheröbblétét is — nyugati szomszédaival összehasonlítva — a török hódítás okozta. Amikor az osztrák tartományokban a jobbágy egész évben mindössze 3—6—12 napnyi robotot végzett földesurának, s ezenkívül másnak nem, akkor a magyar jobbágy, a földesúri roboton kívül, legalább 12 napot szolgált a török elleni végvárak fenntartására, kiépítésére, reparálására. Belső viszonyaink különben is kedvezőtlenül alakultak: 16. századbeli uralkodóink, I. Ferdinánd, még Rudolf király is, megpróbálták az 1514-i szigorú jobbágytörvény enyhítését, a következő század első fele azonban a királyi hatalom végletes elgyöngülését hozta magával: az új nemesi alkotmány II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd korában fejlődik ki, s hozzájárul ahhoz, hogy a magyar jobbágy ne részesedhessék azon felülről jövő védelemben, amely Közép-Európa szolgáló néposztályait támogatta ekkor a földesurakkal szemben. A magyar fejlődés itt válik el nyugati szomszédaiétól: az az esztendő (1608), mely Bocskay felkelésének közjogi gyümölcset, a bécsi béke szövegét felveszi a magyar törvénykönyvbe, a jobbágyság sorsának intézését kiveszi az állam, a király, a főpapság és főrendek kezéből s átengedi a vármegyéknek, melyek nem egyebek, mint a földesurak egyeteme, mégpedig ekkor már elsősorban a kisebb földesuraké, akiknek keze mindig súlyosabb, mint a nagyuraké. Ehhez képest a jobbágy a 17. században teljesen ki van szolgáltatva a földesúri társadalomnak: szabad költözése szinte teljesen megszűnik, szolgáltatásait pedig, melyekkel urának és a vármegyének tartozik, éppen ezek: földesura és a földesurak egyeteme határozza meg. Míg a középkorban a jobbágy helyzetének rendezése nem mehetett végbe az egész politikai-közjogi apparátus, azaz a király és az összes rendek akarata nélkül, — hiszen még a Dózsa György lázadását tragikusan befejező 1514-i jobbágytörvény is országgyűlésen jött létre, a közjogi faktorok beleegyezésével — addig most, a 16. században még csak tényleg, a 17. században legalisan is, a nemesség, a földesurak egyeteme egyedül intézte e dolgokat, saját belátása és akarata, s természetesen érdeke szerint. Az állam annyira tehetetlen volt immár a vármegyék megnövekedett hatalmával szemben, hogy a jobbágyoknak az állam érdekében teljesítendő szolgálatait (a várvédelem fenntartásában, az átvonuló katonaság eltartásában) is rábízta kezelés végett a vármegyékre. Azt pedig, hogy mit és mennyit fizessen és szolgáljon a jobbágy földesurának és a vármegyére, mint intézmény fenntartására, ezt kizárólag, végső érvénnyel a földesúr és vármegyére határozta meg. Innen érthető, hogyan nőtt meg a robotnapok száma, melyet az 1514-i törvény, a középkorhoz képest igen súlyosan, évenként 52-ben állapított meg, a 17. században legalább is 104-re, de igen sokszor 150—160 napra is. Ez ellen a jobbágynak,

mióta az állam lemondott sorsa intézéséről, sem panasz, sem jogorvoslat nem állott rendelkezésére egészen Mária Teréziáig, aki először próbálta meg az abszolutizmusnak Nyugaton már szinte kétszázados jobbágyvédő hagyományait a magyar jobbágy érdekében is érvényesíteni.

A jobbágyfelszabadítás nálunk sokkal nehezebben ment, mint másutt, mert a vármegye és a vármegyei nemesség, melynek hatalma alól fel kellett a jobbágyot szabadítani, egyúttal közjogi szempontból hasznos intézmény volt, nemzetileg a Béccsel folytatott vitákban a 18. és 19. században az alkotmány bástyájának tekintett. Ebből a fejlődésünktől létrehozott felemás helyzetből érthető, hogy a jobbágy-ság viszonyainak javítását — mielőtt ez divatos jelszóvá vált Volna — leglelkesebben Széchenyi István gróf követelhetette, aki egyrészt kevésre becsülte a vármegye alkotmánybástyai szerepét, másrészt közjogilag nem is látta szükségét valami különösebb alkotmányvédelemnek. A nagy többség azonban nemzedékeken át nem nyúlt hozzá a jobbágykérdéshez, jól tudva, hogy ennek megbolygatása a vármegyének és a köznemességnek is összes funkcióit, tehát alkotmányvédő szerepét is veszélyeztetné.

Az egész vonalon végigfutva, be kell látnunk, hogy a magyar paraszt a 16—17. századtól kezdve az általános magyar bajok következtében sülyedt le alacsonyabb fokra, mint kellett volna neki, ha nincs török veszély, ha nincs folytonos háború (a töröktől visszafoglaló hadseregek eltartása különösen megnehezíté életét), ha nincs külföldön székelő királyság és idegen kormány, mellyel szemben a vármegyék, azaz a földesurak oly kiemelkedő jogokat és erkölcsi háttérrel szereznek maguknak, minőkkel másutt e korban semmiféle nemesség sem bír. A magyar paraszt ezalatt úgy anyagi gyarapodásban, mint politikai gondolkodásban szükségszerűleg elmaradt középeurópai: német és cseh szomszédaitól, de ez az elmaradottság nem onnan származik, mintha kezdettől fogva a keleti, oláh, orosz, balkáni paraszthoz volt volna hasonló, hanem ez az elmaradottság, hogy úgy mondjam, másodlagos, csak a 16—17. század óta fejlődik ki hazánk speciális szomorú viszonyaiban. Azaz a magyar paraszt nem ugyanaz a gúnusz, mint keleti osztálytársai: ezekhez hasonlóvá csak az utóbbi századokban alakult helyzete, de még ekkor is mindenkor magasabb fokon állott, mint az oláh, lengyel, orosz parasztnak. A 16. században konstataáltak, hogy a magyar parasztnak még 1514 óta bekövetkezett elnyomatásában is sokkal jobb helyzete van, mint a lengyel jobbágy-nak; azt is tudjuk, hogy a szerb ráják beköltözése, menekülése török földről magyar földesúr alá Zsigmond korától kezdve három századon át megszakítatlanul tart; s az oláhokat illetőleg Jorga professzor is tudja, hogy a moldvai és havasalföldi jobbágyok folyton Erdélybe futottak, s ha ezt nem teheték, a bojárok uralmánál még a török basáét is könnyebbnek tartva, az Aldunától délre, török földre is menekültek. Ezen viszonyokat tekintetbevéve, azt is ki kell mondanunk, hogy a magyar államterületen nemcsak a magyar jobbágy tartozott mindenkor a középeurópai jobbágyosztályhoz, mely a keletivel szemben magasabb kultúrát jelentett, hanem egyúttal a nem-magyar: oláh, szerb, tót jobbágyok is.

Ezt a megállapítást nem dönthetik meg azon hasonlóságok, melyek a magyar paraszt és keleti szomszédai életmódjában megfigyelhetők. Ha a világháború magyar parasztja az ukrajnai faluban gémeskutat, banyakemencét, szalma- vagy nádtetőt, meg ugyanolyan fajta trágyázást talált, mint itthon, ebből kapitányának nem a magyar és ukrán paraszt azonos gondolkodására, lelki rokonságára kellett volna következtetnie, hanem inkább arra, hogy ott és itt, Oroszországban mint Magyarországon ugyanazon extenzív mezőgazdasági kultúrában élnek a földmívelő osztályok. Azaz a hasonlóságok az agrikultúrának Középes Nyugat-Európától elmaradt voltából álltak elő, ezt bizonyítja a Raith Tivadartól elbeszélte eset is, amikor ugyanazon ukrán faluba, melyet a magyar paraszt nem győzött dicsérni, birodalmi német katonák érkeztek, s ezek már dicséret helyett mély lenézés hangján nyilatkoztak az ottlátottakról, úgy a paraszt életmódjáról, mint a mezőgazdaság műveléséről. Ami érthető is: az északnémet vagy rajnai kigazda már rég elszokott a nádtetőtől és a tőle szimbolizált alacsonyabb, helyhez kötött kultúrától, földjét pedig sokkal intenzívebben tudja művelni, mint az e tekintetben is több századdal elmaradt orosz parasztok.

A magyar jövőt illetőleg nem ismerek végzetesebb tévedést, mint ha intelligenciánknak a parasztkérdéssel foglalkozó bármely kis részében meggyökeresednék ez a magyar-orosz parasztegyenlet, mely történelmileg, az eddigiek szerint, félreértésen, az egész fejlődés félreismerésén épül fel, de nem kevésbé téves a jelent és a jövő kilátásait illetően. Itt ismét csak néhány megjegyzésre kell korlátoznom magamat. A keleti szomszédállamok a mezőgazdaságtól elvezető városi fejlődés terén sokkal hátrább vannak a magyar területtől: a trianoni országnak szinte fele lakossága nem östermelő többé, s a megmaradt mezőgazda népességnek egy tekintélyes része is városlakó, aki nem hajlandó a nádtető, gémeskút, banyakemence romantikájába visszatérni, aminthogy a nádtető embere sem tartaná magához méltónak egy még korábbi életformába, például a Győrffy Istvántól oly szemléletesen leírt félnomád szállásgazdaságba való visszatérést. „Parasztállam“ tehát egyrészt osztályuralmat jelentene, melyet az ipari munkásság éppoly kevésbé látna szívesen, mint az intelligencia sem, sehol: a bolgár parasztállam megvalósításának legfőbb akadálya az ottani kis, de bátor intelligencia volt, mely, emlékszünk, élete kockáztatásával is ellene szegült a parasztkommunizmus érvényesülésének; — a parasztállam azonban nemcsak a jelenben vágná el fejlődési lehetőségeit nemzetünknek, hanem a jövőben is hasznot nem, csak súlyos károkat okozhatna. Mai helyzetünkben szinte mindenkinek „nehéz az élet“, azaz a legtöbb ember kevesebbet és súlyosabb munkával keres, semhogy megélhetésével meg lehetne elégedve. Itt, mint tudjuk, igen keveset használnak takarékosági szólamok, melyek összehúzódkodásra buzdítják azokat, akik valamivel jobban és könnyebben szeretnének élni; az is keveset használ, ha kereskedelem és ipar, meg mezőgazdaság egymás szemére hányják, hogy nem eléggé rentábilisak és nem tudják az ország lakosságát megfelelően eltartani. A magyar fejlődés itt is része az európainak, mely épp a leggazdagabb területeken évszázadok industrializálásával teremtette meg a jólétet, s a mezőgazdaság üzemét

is mindinkább rávezette a kommercializálásra, folyton intenzívebb üzemvezetésre, ha az jövedelmező akart lenni. A jövő tehát nem az oroszországi parasztgazdaság utánzását, mai színvonalunknak is leszállítását követeli, hanem a Nyugat haladottabb termelési és elosztási viszonyaiba beilleszkedésünket, azon viszonyokba, melyek közt városi és falusi élet és kereset közt mind kisebbé válik a különbség, s a parasztból polgár és az intelligencia tagja lesz, a mezőgazdából bizonyos fokig mezőgazdasági iparos és kereskedő is. Ezt a fejlődést, mely egyedül lesz képes lakosságunknak ma már európai, nyugati igényeit kielégíteni, az orosz középkorba, a moldvai és szerb paraszt színvonalára szorítaná vissza a „parasztállam“, Kelethez fordulóban.

A konstrukció nemcsak hazai viszonyainkat illetően hibás és káros. Létalapját, tulajdonképpeni motívumát az a feltevés adja, mintha keleti szomszédainknál hasonló irányban menne a fejlődés, szláv parasztállamok felé. Itt nem szabad magunkat megtévesztetni a kisantant propagandától, mely telikürtöli a világot a cseh, oláh, szerb birtokreform következtében létrejött agrárdemokráciával, s el akarja hitetni, hogy ily agrárdemokrata kezekben van ez államok kormánya is, ellentétben a feudális Magyarországgal. A valóságban e szomszédországok kormányai és uralkodó emberei nagybirtokosokból, nagybankárokból (Bratianuék), katonatisztekből (Jugoszlávia), s ugyanazon intelligens osztályokból (orvosok, tanárok, ügyvédek, Hodzsa, Maniu, Vajda, Benes, Masaryk) kerülnek ki, mint ez Nyugaton és Magyarországon is régóta gyakorlatban van. És ha az utódállamok vezetői nagybirtokos vagy nagybankár érdekeket szolgálnak akkor is, ha maguk ügyvédek, orvosok, lelkészek, kisemberek, ez sem e „parasztdemokráciák“ kizárólagos sajátossága. Cseh vagy oláh parasztpártok uralomra juthatnak, de vezetőik nem parasztok, s a kormány iránya sem lehet parasztdemokrata, az ottani parasztságnak aránylagos politikai éretlensége miatt. Viszont az is érthető, ha a mi fiataljainktól megfogalmazott parasztállam és annak nádtetés szimbóluma helyett például a szerb mezőgazdakörök mindenképp intenzívebb gazdálkodást tartanak ideáljuknak és a romantikának ugyan szép, de bizony keveset jövedelmező ősi szláv mezőgazdaság helyett a német birodalmi gazdákhoz mennek el tanulni.

A szláv parasztállam a szlávoknak sem tetszik már; miért követelnők azt éppen mi a magyar jövő mértékéül és ideáljául!

A magyarság útja itt sem lehet egyéb, mint amire végzete ezer év óta rákényszeríti: Közép-Európa és Nyugat példáját követni. A magyar parasztnak tanulnia, gazdagodnia és felemelkednie, de nem lesülyednie kell, — a paraszti romantika az életből úgyis eltűnt már, s ha a városi lakosság parasztdarabban, parasztregényben tud is gyönyörködni, ebből még nem következik, hogy ez a parasztromantika valaha is irányítója lehet a reális életnek, mely polgáriasodás, városiasodás, összetettebb műveltség felé halad. — És aki éppen ettől féltene nemzeti létünket, ezt csak abban a primitív, abszurd hitben tehetné, mintha a város és a magyarság összeférhetetlen fogalmak volnának. Ez éppen olyan volna, mintha valaki *azt* hinné, hogy városi ember nem lehet jó keresztény.

SZEKFŰ GYULA

SZOMSZÉDAINK

AZ OSZTRÁK ELNÖKVÁLASZTÁS

AUSZTRIÁNAK új köztársasági elnököt hozott a Mikulás. Mint egy nem várt bábu a gyermekszobában, pottyant ki tarisznájából az álmélkodó polgárok elé, kiket sokkal jobban érdekelt a „Postlerék“ (a posta-, táviró- és telefonalkalmazottak) amerikázása, az osztrák demokráciának ez a megszokott karácsonyelőtti ajándéka, mint az, hogy új államfő vonult be a ballhausplatzi palotába. De ez nem is csoda. Egyetlen államfőnek sincs oly jelentéktelen szerepe az alkotmányos életben, mint a „népszuverenitás“ elvei alapján felépített osztrák köztársaság elnökének. Hatásköre csak reprezentálás. Átveheti a követek megbízólevelét, megnyithat kiállításokat, ellátogathat Tirol vagy a „Burgenland“ eldugott falvaiba, hogy híveket szerezzen a köztársasági eszmének, de a politikába nincs semmi beeszlása. A minisztereket nem ő nevezi ki, a parlamentet nem ő hívja össze, nem is oszlathatja fel. Mindez a népszuverenitás egyetlen megtestesítőjére, magára a parlamentre, az azt alkotó politikai pártokra tartozik. Ezeknek örökös intrikáira vet jellemző világot a különben nem nagy érdeklődést keltő esemény lefolyása.

Seipel szövetségi kancellár (az osztrák miniszterelnök) néhány héttel a választás előtt azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy válasszák meg újra átmeneti időre, egy vagy két évre a lelépő elnököt, Michael Hainisch, akinek tapintatos működésével minden párt meg volt elégedve s ezen idő alatt készítsenek el oly alkotmányreformot, mely a nagyobb hatalommal felruházott elnök választását közvetlen népszavazásra bízza. Ausztria politikai életének vezetője a beteg osztrák parlamentárizmus panaceáját akarta megszerezni az elnöki hatáskör kibővítésében. De Ausztriában a kormány tervez, az ellenzék végez még jóval kisebb dolgokban is, mint az elnökválasztás. Ohó! — mondták a marxizmusnak minden polgári indítvánnyal szemben gyanakodásra kötelezett hívei — Seipel tervei mögött megint valami klerikális turpisság rejtőzik. Csak azért akar nagyobb hatalmat adni az elnöknek, csak azért akarja a parlament helyett közvetlenül a köztársaság polgárait ruházni az elnökválasztást, hogy majd ő maga üljön a megtekinthetetlen elnöki székbe és vezesse a klerikalizmus felé a köztársaságot. Ebből ugyan nem lesz semmi! Az osztrák alkotmány szerint harmadízben nem lehet senkit sem elnökké választani. Mivel Hainisch már két ízben, 8 évig volt elnök, harmadszori megválasztásához is alkotmányváltoztatás, ehhez pedig kétharmad többség kellett volna. Így hát a szociáldemokraták vétője megakadályozta már a Seipel terveinek megvalósításához vezető első lépést is. Nem azért örökös hánytorgatói a demokráciának az „austromarxisták“, hogy elfogadták volna a demokratikus reformot, a népszavazást. Nem lehet — szerintük — a békés osztrák népet egy-egy elnökválasztás izgalmainak kitenni.

Hainisch visszautasítása után ravaszkodva jelentették ki a szocialisták, hogy hajlandók bármely tisztességes „szabadelvű“ polgári jelöltet megválasztani. Ez félre nem érthető felszólítás volt a kormányt támogató kisebb

polgári pártokhoz, a nagynémetekhez és a „Landbundhoz“. Így akarták megbontani a kormányzó polgári koalíciót és az elnökválasztás alapján új, szabadelvű koalíciót létrehozni. A pillanat nem volt rosszul megválasztva. A nagynémeteknél nem csekély elkedvetlenedést keltettek azon nyilatkozatok, melyeket Seipel néhány nappal az elnökválasztás előtt a salzburgi katolikus egyetem kifejlesztéséről és állami elismeréséről tett. Talán még jobban meglazult a viszony az utóbbi időben a keresztényszocialisták és a Landbund közt, mely a parasztság körében egyre jobban támadja az előbbieket eddig oly biztos állásait. A két kis polgári párt már a szocialisták állásfoglalása előtt azt a határozatot hozta, hogy csak a pártokon kívül álló jelöltet, tehát nem politikust támogat szavazataival, melyekre a keresztényszocialistáknak okvetlenül szüksége volt, ha többséget akartak szerezni. Seipelék mégis pártjuk egyik leghívebb emberét, Wilhelm Miklast, az osztrák nemzetgyűlés eddigi első elnökét jelölték, akinek semmi kilátása sem lett volna a megválasztásra, ha a kisebb polgári pártok megállapodnak a szocialistákkal más jelölt személyében. Az elnököt ugyanis a nemzetgyűlés 165 és a Bundesrat 50 tagja együttesen választja, akik közt 98 keresztényszocialista, 14 nagynémet, xz Landbündler és 91 szociáldemokrata van.

A választás előtti napon a szocialisták új ravasz manővert kezdenek, ők mégis hajlandók újra megválasztani Hainischt az alkotmány megváltoztatásával, de az egész következő periódusra, négy évre, csakhogy egy „klerikális“ jelölt megválasztását, aminő Miklas, megakadályozzák. Az indoklás miatt a keresztényszocialisták sértve érzik magukat. Most már nekik nem kell Harnisch, kitartanak jelöltjük mellett. A kis polgári pártoknak még mindig nincs jelöltjük, bár a szocialisták biztató nyilatkozatok szerint tovább is hajlandók velük tartani. A szavazás előtt, az utolsó pillanatban proklamálják Schober bécsi rendőrfőnököt, akit meg sem kérdeztek jelölése felől, aki nem is volt Bécsben. Tájétkzó düh a szocialisták oldalán. Schober, mióta 1927 július 17-én erős kézzel leverte a bécsi csöcselék lázadását, a szocialisták ótestamentumi gyűlöletének tárgya és leghevesebb támadásainak állandó céltáblája. A szabadelvű koalíció minden reménysége eloszlik, a nagynémetek, mint csintalan kis fiúk, jobbra is, balra is fintort mutatnak. A szocialisták most már szintén pártjukból állítanak jelöltet Karl Renner volt kancellár személyében.

Kétszeri szavazás senkinek son hoz többséget, Miklas 94, Renner 91, Schober 25 szavazatot kap. A szocialisták megijednek. Hátha a keresztényszocialisták belátják, hogy jelöltjüket nem bírják megválasztatni s szintén a „munkásgyilkos“ rendőrfőnök mellé állnak. Inkább a „fekete“ Miklas, mint a „véreskező“ Schober, „akinek elnöksége alatt tisztességes ember nem maradhatna meg a köztársaságban“. A harmadik szavazásnál a szocialisták üres lappal szavaznak. Seipel öröme, ki pártjának szavazataival behozza jelöltjét.

Így kapott Ausztria „klerikális“ elnököt vörös támogatással. Utólag persze felfedezték a szocialisták, hogy Miklas személye ellen nem volt soha kifogásuk, hisz vele, mint a nemzetgyűlés elnökével is meg voltak mindig elégedve. Így vonult be egy kis vidéki város, Horn gimnáziumának igazgatója Kaunitz és Metternich hercegek palotájába, honnan Hainisch nem csekély keserűséggel távozott Ibsent idézve: A legerősebb az az ember, aki egyedül áll. ő valóban magára maradt. Seipel hűvösen búcsúzott el tőle, a pártok csak taktikázásra használták fel személyét. Bécs nem bánt el hálásabban kiérdemesült elnökével, mint ősi dinasztijával...

Lesz-e az elnökválasztásnak következménye a kormánykoalícióban? Aligha. Seipel ugyan néhány nappal a választás után a keresztényszocialista pártnapon oly kijelentést tett, hogy a két másik polgári párttal való együtt-

működés „szebbnek tűnik fel, mint amilyen jó“. A nagynémetek még duzzognak, „Kulturkampf“-ot emlegetnek. Mégis mindkettőjüknek szüksége van egymásra. Seipel rászorul a nagynémetek néhány szavazatára, koalíciót alkot velük, hogy megakadályozza a szabadelvű koalíció létrejöttét, mely okvetlenül a teljesen összekuszált osztrák házassági jog katolikusellenes reformját hozná. A nagynémetek törpe pártja meg kormánytámogatás és miniszteri tárcák nélkül minden jelentőségét, sőt a legközelebbi választáson mandátumainak legalább felét elvesztené.

Az elnökválasztásnak, mely ilykép derék, szorgalmas, egyszerű embert emelt ki a tömeg közül, aktuális jelentőség helyett elvi nevezetessége van: mintha valaki villanylámpa felcsapódó fényével világítana meg sötét zugokat, aminők ma a különböző parlamentáris országok pártviszonyai. Egyetlen választás körül pártok folytonos alkuja, melyben a jó polgárok egyénisége, önérzete menthetetlenül sérelmet szenved és elsüllyed. A jelen esetben bár mind a három párt egyformán tisztelte Hainisch volt elnök személyét, ez a pártoktól vérig sértve hagyta el elnöki székét; a nagynémetek viszont a hasonlóképpen nagyrebecsült rendőrfőnök, Schober személyét ragadják kezükbe, az ő megkérdése nélkül, nem azért, hogy megválasszák, hanem azért, mert tudják, hogy a szocialistáknak vörös posztó az ő neve. A politikai párt emberek tisztességes nevét használja el rongy gyanánt saját céljai érdekében. A politikai párt elért fejlődése legmagasabb fokára, mint egykor az abszolutizmus: önmagáért él s e célért joga van mindent felhasználnia, határt neki csak hasonló összetételű alakulatok szabhatnak: a többi politikai pártok.

VIENNENSIS

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG ÉS A MANIU-KORMÁNY

E FOLYÓIRAT múlt évi júniusi számában a román nemzeti parasztpárt Gyulafehérvári tüntető nagygyűlésével kapcsolatosan foglalkoztam e pártnak a magyar kisebbséghez való viszonyával. Szemben azzal az optimizmussal, amely a csonkamagyarországi közvéleményben Maniu kormányra jutása esetén nemcsak az erdélyi kisebbségek jogainak tiszteletben tartását látta biztosítottak, hanem a nemzetiségek egyenjogúságán felépülő autonóm Erdély megalakulását is majdnem bevégzett dolognak tekintette, a valóságnak megfelelő helyzetet a következőkben foglaltan jelöltem meg: „Minden országot népének értelmi, erkölcsi adottságai és belső lelki szerkezete által megkövetelt módszerrel és eszközökkel lehet kormányozni. Ennek következtében új Romániát sem lehet másképpen kormányozni, mint a régi román királyságot. Vagy erőszakkal és bottal, mint a régi román konzervatív kormányzati rendszerről mondták, vagy pedig erőszakkal és korrupcióval, mint a két Bratianu. Maniu nem akarja e két politikai módszer egyikét sem megtanulni. Ha tehát a hatalom birtokába is jutna, nem tudná Romániát az általa hangoztatott puritán erkölcsök, jog-, törvény- és szabadságtisztelet alapján hosszabb ideig kormányozni és így nem lenne ideje sem, a kisebbségi kérdést semmi formában megoldani, vagy legalább nyugvóponttra juttatni.“

El kell ismerni, hogy Maniu most politikai programjának teljes integritásával jutott a hatalom birtokába. Nem volt hajlandó lealkudni belőle semmit még akkor sem, mikor egyáltalán lehetetlennek látszott, hogy ilyen alku nélkül a régenstanácstól megbízást nyerjen Programjának első pontját, a „szabadválasztás“-t becsületesen meg is valósította. Mond-

hatni, hogy Romániában ez volt az első tiszta választás, amelynél a szokásos erőszakoskodásoknak, az urnalopásoknak és a szavazócédulák meghamisításának semmi szerepe sem volt. E becsületesen végrehajtott szabadválasztáson Maniu olyan győzelmet aratott, mint aminőt csak a legnagyobb erőszak és visszaélések segítségével tudott a liberális párt magának megszerezni.

Ismerve a romániai választások történetét, nem látszik érdektelennek megvizsgálni azokat az okokat és körülményeket, amelyek e győzelemnek magyarázatául szolgálhatnak. Idézett júniusi cikkemben rámutattam, hogy a romániai politikai pártok közül csak egyedül az erdélyi román nemzeti és a királyságbeli parasztpártnak van a román népben gyökere és ha Romániában lehetséges lenne erőszakoskodások és hamisítások nélkül parlamenti képviselőket választani, akkor ennek az egyesült két pártnak kellene kormányra jutnia.

Maniu, mikor elhatározta, hogy a választások szabadságát biztosítani fogja, nemcsak ezzel volt tisztában, hanem azzal is, hogy a liberális párt erőszakos és korrump kormányzatával maga ellen — különösen az újonnan csatolt tartományok román népében — a csalódásnak és az elkeseredésnek akkora mennyiségét halmozta fel, amely egymagában is elég erős a liberális párt uralmát elsöpörni, mielőtt erre alkalom nyílik.

Ezektől a morális tényéktől eltekintve, Maniu győzelmét nagyban elősegítette a Bratianu-kormány által megalkotott választótörvény is, amely semmi egyéb, mint a Mussolini-féle választótörvénynek romániai viszonyoknak megfelelően átalakított kiadása. Az a választási eljárás, amelyet e törvény életbe léptetett, alapszabályait lehetetlenné teszi, hogy az ellenzéki pártok bármelyike is győzhessen, ha a választást vezető kormány csak cum grano solis is alkalmaz egy kis szelíd nyomást. Maniunak szerencséjére e szelíd nyomásra sem volt szüksége.

E szabadválasztás egyszersmind az erdélyi Magyar Pártnak is sikeres erőpróbája volt. Miután a romániai némettség választási paktumot kötött a román nemzeti parasztpártnal, a kisebbségi blokk felbomlott. Voltak egy néhányan a Magyar Pártnak is, akik hajlandók lettek volna a nemzeti parasztpártnal választási paktumot kötni, főleg azért, mert nem bíztak a választások megígért szabadságában és a nemzeti parasztpárt is hajlandó lett volna, bizonyos feltételek mellett, ilyen paktumot kötni, de mégis győzött a túlnyomó nagy többségnek az az álláspontja, hogy a Magyar Pártnak önállóan minden román párttal való paktum nélkül kell résztvennie a választásokban. Az eredmény meg is mutatta, hogy a többség álláspontja volt a helyes, mert a párt e választáson annyi mandátumot — a kamarában 16-ot, a szenátusban 6-ot — tudott megszerezni, amennyi nagyban és egészében a magyar kisebbség politikai erőviszonyainak is megfelelő. Csak nagyban és egészben, mert ha a magyar kisebbség pártszervezete legalább olyan tökéletes lett volna, mint a romániai németségé, a magyar képviselők és szenátorok száma is feltétlenül nagyobb lett volna 15—20 százalékkal.

Az erdélyi magyarságnak tízesztendő kisebbségi élete nem múlt el politikai vezetőire értékes tanulságok nélkül, de nekem úgy látszik, hogy mégsem lett szilárd meggyőződés azokban, akik a magyar uralom alatt birtokosai voltak a politikai vezetésnek, hogy a kisebbségi politikának és vele kapcsolatosan a nemzeti önvédelemnek legnagyobb energiája a tömeg-erő és hogy nekik ezidőszerint nem lehet fontosabb a feladatuk, mint az erdélyi magyar népnek tömegerejét a maga egész teljességében kifejleszteni magának a népnek erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai nevelésével. Hogy a régi magyar világból örökölt hagyományos politikai módszert fel

kell cserélni a magasabb értelemben vett nemzetnevelés pedagógiájával. Az erdélyi magyar értelmiségben nem lett még általános meggyőződés, hogy a kisebbségi politika nem a taktikai fogások szövedéke, nem a megalkuvások, a kiegyezkedések, a paktumok, egyszóval nem az exigenciák tudománya, hanem egy nemzet létért való önvédelmi harca. Ránevelése a kisebbség egészének e harcra. Megjavítása a nép szellemi és erkölcsi kvalitásainak, hogy ellenállóbb legyen szemben azokkal a támadásokkal, amelyek a hatalom részéről érik a legtöbbször alig sejtett oldalakról nap-nap után. Mintha nem volna elégséges érzéke a kisebbségi politika azon eszközei és módszerei iránt, amelyeket a németek „völkische Kleinarbeit“-nak neveznek. Ez az oka, hogy a magyar kisebbségi politikában nemcsak Erdélyben, hanem általában is több a szónoklás, mint a rendszeres munka, szokottabb a frázis, mint a tett.

Ezeket csak konstatalom, de nem gáncsoskodás vagy megrovásképpen mondom. Hiszen tárgyilagosan megítélve a magyar kisebbség helyzetét, nem is igen lehetne másképpen. Az erdélyi magyar kisebbség vezetősége csekély kivétellel — minthogy másképpen ezidőszerint nem is lehet, olyan férfiakból van összetéve, akik politikai iskolájukat a régi magyar közéletben járták végig, vagy kezdték meg. Ez az iskola a parlamenti és a politikai taktikának igen jó iskolája volt, de a kisebbségi politikának még csak elemeit sem lehetett benne megtanulni. A régi magyar politikai élet igen nagy távolságban zajlott le a nép tömegétől. Az egyetlen képviselőválasztást leszámítva, nem is igen érintkezett a magyar értelmiség politizáló része a néppel. Nem lévén általános választói jog, akkor is csak kisebbik részének. A nép politikai nevelése általában a szolgabírákra, a községi jegyzőkre és a kortesekre volt bízva. A politikát a nép e miatt nem is igen tartotta másnak, mint az „urak huncfut“-ságának. E meggyőződés általánosságban belerögződött a magyar nép leikébe és azért a képviselőválasztások alkalmával meghallgatta ugyan a „szózatolások“-at, de „ingyen“ nem volt hajlandó szavazni.

Az erdélyi magyarság politikai vezetőinek pedagógusoknak kell lenniök. A magyar néppel állandóan érintkezve, meg kell tanítaniuk a népet, hogy a kisebbségi politika nem az „urak huncfutsága“, hanem védelme a nép életérdekeinek, nyelvének, vallásának, vagyonának, jogbiztonságának, szabadságának és mindannak, amit ő becses és drága tulajdonának tart. Hogy e javainak megvédekezéséért nemcsak ingyen kell szavaznia, hanem érette áldoznia is. A jelenlegi nemzedék ezt a nehéz mesterséget sohasem fogja tökéletesen megtanulni, de kötelessége odahatni, hogy a most felnövő nemzedék megtanulja. Aki a szenvedések iskolájában nőtt fel, tanulékonyabb és edzettebb az önvédelem harcára, mint az, aki „puhaságra serényebb korban“ született és nőtt fel.

Jorga Miklós 1926 január havában, mikor a román parlament Angelescu közoktatásügyi miniszternek egyik kisebbségellenes iskolai törvényjavaslatát tárgyalta, elítélvén annak kisebbségellenes intézkedéseit a következő szavakkal aposztrofálta a liberális pártot: „Az önök szerencséje uraim az, hogy ezidőszerint a magyar kisebbségnek nincs egy lánglelkű nagy embere. Közöttük igen sok kiváló egyéniség van, de nincs köztük egy lánglelkű nagyság. Ha majd egy ilyen egyéniség támad soraikban, csinálhatnak önök, amit akarnak, — de nem tudják őket megsemmisíteni még akkor sem, ha minden közéleti tevékenységtől elzárják őket, mert ez a lánglélek meg fogja azt a másik utat találni, amelyen lánggra lobbanthatja mindazoknak a lelkét, kik e nemzethez tartoznak. Ez uraim elemi igazság!“

Jorgának igaza van. Az erdélyi magyarság kezdet óta fájdalmasan érezte, hogy hiányzik soraiból egy ilyen nagy egyéniség, akit a kisebbségi sors által neki osztályrészül juttatott kietlen pusztaság életútjain követhetne.

De addig is, míg ezt a nagy egyéniséget számára az idő ki fogja termelni — Jorga szavait használva, azok a „kiváló egyéniségek“, akik soraiból most sem hiányoznak, ezt a nagy egyéniséget az erdélyi magyar népnek kulturális, erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai megszervezésével nagyban pótolhatják — sőt ez a szervezethez egyik elsőrendű feltétele annak is, hogy ha idővel támadna soraiban ilyen lánglelkű vezéregyéniség, az megtalálja azokat az előzetes feltételeket saját népében, amelyek nélkül a lángész munkája eredmény nélkül való fáradozás maradhat csupán.

Maniu nemcsak választási programjában hirdette, hogy a kisebbségi kérdést a gyulafehérvári határozat szellemének megfelelően egy kisebbségi törvény megalkotásával fogja rendezni, hanem magánbeszélgetéseiben is. A karácsonyi ünnepet megelőző napokban egyik erdélyi magyar hírlapíró — Olajos Domokos — kolozsvári családi körében felkereste és ő ez alkalommal a következő nyilatkozatot tette: „Ugy-e, önök hírlapírók nem hitték, hogy valóban tiszta választások lesznek? Mikor a magyar politikus uraknak e szándékomat kijelentettem, láttam az arcukról, hogy nem hisznek benne. Csalódtak. De újabb és kellemes csalódás fogja érni a magyarokat, mert kisebbségi politikánk, amit az egész világ előtt hangoztattunk és aminek megvalósítását még ma sem hiszik, szintén meg fog valósulni. Nekem és pártomnak egyetlen és komoly törekvésünk, hogy ennek az országnak minden polgára otthon érezze magát benne és a dolgozó magyar nép sorsával meg legyen elégedve.“

De nemcsak Maniu nyilatkozott így ismételtelen, hanem pártjának többi vezértagja is. Pop C. István Aradon határozottan kijelentette, hogy a Maniu-kormány külön törvénnyel fogja rendezni a román állam kisebbségeinek helyzetét. Hogy ez a román kisebbségi törvény lényegében hasonlatos lesz az 1868-i magyar nemzetiségi törvényhez, arra vonatkozóan már nyilatkozott Maniu abban a felolvasásában, amelyet 1924-ben a „Román Társadalomtudomán i Társaság“-ban tartott, mikor a kisebbségi kérdés gyakorlati megoldásának leghelyesebb módját az elnöksége alatt működött Consiüu Dirigent I. számú dekrétumának azon intézkedésében jelölte meg, amely kijelentette, hogy a Romániához csatolt régi magyar területen a nemz. ti-ségek egyenjogúságára vonatkozó magyar törvényt kell érvényesnek tekinteni.

E nyilatkozatok jogot adnak arra a feltevésre, hogy Maniunak és pártjának az a szándéka, hogy a román állam kisebbségi kérdését a magyar nemzetiségi törvényhez hasonló törvénnyel rendezze, komoly és meg nem másítható elhatározás. Ennélfogva kételkedni az ígélet megtartásában Maniival szemben az erdélyi magyarság részéről nagyon közel állana az illojalitáshoz. Az egyedül jogosult kérdés csak az lehet, hogy Maniunak lesz-e ideje és ereje e kisebbségi törvény megalkotásához, mert számos olyan alanyi és tárgyi nehézség van, amelyek jogosulttá teszik ebben az irányban a kételkedést.

A román parasztpárt első értekezletén a besszarábiai parasztpárt egyik megalapítója, Stere Konstantin, aki a háború előtt bizalmas közvetítő volt a romániai liberális és a magyarországi román nemzetiségi párt között és akinek e minőségében alkalmá volt megismerni a kisebbségi kérdés minden részletét, a Magyar Párt előzetes tudomása nélkül azt indítványozta, hogy a kamara egyik alelnöki állását töltsék be a Magyar Pártnak, mint a legnagyobb ellenzéki pártnak egyik tagjával. Ekkor felállott a kormány padjairól Vajda-Voivod belügyminiszter és arra kérte az értekezletet, hogy ne tegye magáévá Stere indítványát, mert a magyar országgyűlések többségének sohasem jutott eszébe, hogy egy alelnöki állást felajánljon a román nemzetiségi pártnak. A magyarok, összehasonlítva a magyarországi románok

sokszázados szenvedéseivel, az elmúlt tíz év alatt megközelítően sem szenvedtek annyit, mint a románok. A magyarok még nem olyan megbízható román állampolgárok, hogy aggodalom nélkül bevonhatók lennének azokba a sokszor bizalmas tanácskozásokba, amelyekből a kamara elnökségének tagjai nem hagyhatók ki.

Vajda-Voivod szerint a magyaroknak még politikai vesztegzár alatt kell maradniok mindaddig, míg kellő módon nem vezekelnek régi bűneikért. E felfogás értelmében a magyarok Nagy-Romániában csak másodrangú állampolgárok lehetnek. Politikai és állami szempontból gyanúsak. Nem méltók arra, hogy részesei lehessenek olyan tisztségeknek, amelyeknek birtokosai hivatva vannak az állam belső és bizalmas jellegű funkcióinak elvégzésére.

Bár maga Vajda-Voivod is több ízben akként nyilatkozott hivatalosan, nyíltan és ünnepélyesen, hogy a nemzeti parasztpárt kormánya a kisebbségi kérdést a gyulafehérvári határozat szellemében külön törvénnyel fogja rendezni és e felszólalása után Sándor Józsefnek kijelentette, hogy nyilatkozatát a lapok félremagyarázták, mert neki egyáltalán nem volt szándéka a Magyar Pártot sérteni, — a kormány padjairól elhangzott e nyilatkozata a romániai kisebbségeknek mégis jogot ad az arra vonatkozó kételkedésre, hogy vájjon Maniu saját kormányának tagjaiban és pártjában is megtalálja-e azt az erkölcsi támogatást, amelyre szüksége van, hogy ígéretét beválthassa?

Románia tanultabb és szélesebb látókörű értelmiségében többen vannak, akik nemcsak úgy gondolkoznak, hanem erre vonatkozó meggyőződésüknek ismételtlen határozott kifejezést is adtak, hogy az új román állam belső megszilárdulása el sem gondolható a kisebbségi kérdés becsületes megoldása nélkül. Hogy az az imperialista nacionalizmus, amelynek politikai és kormányzati képviselője a liberális párt, káros a román államra, mert az kitűzött célját: a kisebbségek elrománosítását soha einem érheti. Lehetetlenné teszi, hogy az állandóan zaklatott és nemzeti fennmaradásukban fenyegetett kisebbségek megbékülhessenek azzal a gondolattal, hogy nekik lojális román állampolgároknak kell lenniük. De akik így gondolkoznak, — fájdalom — nem a román nemzet túlnyomó részét magában foglaló többséghez, hanem csak az okosabbak és a belátóbbak kisebbségéhez tartoznak, kiknek belátása és helyes ítélete kénytelen az adott esetek legtöbbszörében az imperialista nacionalizmus fanatizmusa előtt meghátrálni.

Maiinnak és vele együtt a nemzeti parasztpárt politikájának csak a nép nagy tömegének érzésében és gondolatvilágában van mélyen szerteágazó gyökere. Politikai ereje és vagyona, amellyel Románia kormányzását a kezébe vette, a népszerűség és a jobb jövőbe vetett hit. A politikai népszerűségnek az a sajátságos természete van, hogy az ellenzéken folyton növekszik, de a kormányon sokszor a kellőnél is gyorsabban megfogyatkozik. Az élet realitása pedig a jobb jövőbe vetett reményt váltja fel csalódással, ha ez a jövő jelenné lesz.

A román közvéleményben erős az a meggyőződés, hogy a Maniu-kormánynak nincsenek birtokában a román politikai életnek azok a realitásai, amelyekkel ezidőszerint csak a liberális párt rendelkezik. Nincsenek kezében a bankok, a liberális párt tagjai számára nacionalizált és kommercializált részvénytársaságok, nagy vállalatok és állami üzemek. A tisztviselői kar maga is ellenségesen áll vele szemben, mert létét látja fenyegetve programjának abban a pontjában, amelyben a korrupció kiirtását komoly célul tűzte ki. Általános az a meggyőződés, hogy a puritán becsületesség csak Maniunak és a jobbak kisebbségének komolyan vett jelszava. A pártnak még erdélyi tagjai is, ha a hatalom kezükbe kerül, hamar megtanulják az

ismeretes turko-bizantin jelszót: A szultán vagyona tenger. Disznó, aki nem eszi! Maniut — saját pártját leszámítva — csak nagyon kevesen tartják annak a Szent György-lovagnak, aki Románia közéletéből a korrupciónak, a törvény számba nem vevésének, a jog és a polgári szabadság nem tisztelésének sokfejú sárkányát kipusztíthatná.

Az erdélyi magyar kisebbség, mindezeket ismerve, bízik Maniuban, de kételkedik abban, hogy mint kormányelnöknek annyi ereje és hatalma lehetne, hogy a kisebbségekkel szemben az imperialista nacionalizmus fanatizmusát meg tudja tömi.

Az erdélyi Magyar Párt a most jellemzett általános politikai viszonyok következtében meglehetősen nehéz helyzetben van. Akarata ellenére is magától felvetődött az a kérdés, hogy a párt parlamenti munkássága folyamán Maniuvallal szemben, minő álláspontra helyezkedjék?

Egyik része azt hiszi, hogy az adott helyzetben a legsikeresebb taktikai eljárás az lenne, ha a párt halogató nélkül azzal a követeléssel állna elő, hogy a Maniu-kormány a megoldandó feladatok közül elsősorban a kisebbségi kérdés rendezését tűzze napirendre. A párt magatartását a kormánnyal és a nemzeti parasztpárttal szemben ettől tegye függővé.

A másik rész azt vitatja, hogy sokkal célravezetőbb és helyesebb az a taktika, amely időt enged Mamiinak, hogy megerősödjék azoknak az állami és kormányzati feladatoknak megoldása segítségével, amelyek nemcsak a kisebbségeknek, hanem a román állam polgárainak összeségét is életbevágóan érdeklik. Addig nagyobb eréllyel nem volna célszerű többet sürgetni, mint azoknak a sérelmeknek orvoslását, amelyek ellentétben állanak a liberális párt által hozott törvények rendelkezéseivel. Továbbá a közigazgatásban általános elvű lett törvénysértések, önkénykedések, visszaélések és a gyalázatos korrupció megszüntetését. Időt kell engedni a Maniu-kormánynak, hogy megerősödve, eloszlathassa azt a kisebbségellenes atmoszférát, amely a román közvéleményt áthatja minden olyan esetben, amely valamelyes összefüggésben van a kisebbségek jogainak elismerésével.

Azt, hogy a két parlamenti taktika közül, melyik a célravezetőbb magának a pártnak kell eldöntenie. Mi pedig, akik messze távolból szemléljük az erdélyi Magyar Párt küzdelmes életét, nyugodtak lehetünk abban, hogy a döntés bármelyik irányban történjék, az erdélyi magyar kisebbség érdekeinek megfelelő lesz. Úgy látszik, hogy ez a döntés gyors és könnyű lesz. A romániai németek képviselői magukra vállalták ebben az irányban a kezdeményezést. Kräuter sváb képviselő az ünnepek alatt kijelentette Aradon, hogy a romániai németek közelebről egy kisebbségi törvénytervezetet fognak a kormány, illetőleg a parlament elé terjeszteni. Ha ez bekövetkezik, akkor egészen világossá és határozottá fog válni a Maniu-kormány állásfoglalása is a kisebbségi kérdésben. A romániai németekre a kisebbségi kérdés külön törvénnyel való rendezése éppen olyan életbevágó kérdés, mint az erdélyi magyarságra. A németek azt mondják, hogy a kisebbségi blokk csak a képviselőválasztásokra vonatkozóan bomlott fel, de a kisebbségi jogokért való harcban szükségszerűen fennáll. Az érdekek azonossága, ha nem is külső formákban, de lényegében állandóvá teszi a kisebbségi blokkot és fenntartja a magyarokkal való szövetséget.

JANCSÓ BENEDEK

FIGYELŐ

A CSEHSZLOVÁK ÁLLAM

STEIER LAJOS elismerést érdemlő nagy munkát végzett.¹ Azokat a Svádakat, amelyek a csehszlovák államrend ellen az elmúlt tíz esztendő folyamán elhangzottak, adatoknak rengetegével igazolja. Azok a súlyos vádak, hogy a cseh állam korrupt, erőszakos, zsarnoki, hogy létének fenntartása végett a legalantasabb kormányzati módszerekhez folyamodik: konfiskál, lélekvásárt úz, statisztikai adatokat hamisít, Steier Lajos ezeroldalas könyvének adattömkelegén keresztül megcáfolhatatlan tényeknek bizonyulnak. Ilyen alapos, jól elrendezett, amellet objektív, külső formájára nézve világos és áttekinthető könyv még nem jelent meg a magyar igazság mellett. A csehszlovák állam ezt a minden idők legkorcsabb politikai képződményét a tudós gondosságával írja le s lelkiismeretesen összegyűjtött óriási anyagkészletét szerkesztői művészettel olvasztja együvé.

A csehszlovák állam léte minden morális, minden természeti törvényt megsúfol és megcáfolja az államok keletkezéséről eddig alkotott fogalmainkat. A mai homogén nemzeti államok, mint Franciaország, Németország, vagy Olaszország történelmi szükségszerűségként alakultak ki századok folyamán. Az ezeresztendő Magyarországot hódításnak köszönhetette ugyan létezését, de ezt a hódítást később igazolta a történelem, mert itt a Duna medencéjében olyan állam képződött, amely századokon keresztül, mint Közép-Európának kifejeződési központja szerepelt s meglehetősen egységes volt a középkoron át fajilag és nyelvileg és csak a török hódítások után vált poliglott országgá. Hogyan keletkezett azonban a csehszlovák állam? Csehország, amennyire biztos történelmi adatok állanak rendelkezésünkre, a német-római szent birodalomnak volt függvénye, tehát nem volt állam, csak ország. És mint ország is megszűnt 1618 után. A csehszlovák állam, mint magának Masaryk elnöknek igen tanulságos emlékezéseiből kiderül, tisztán propagandának köszönheti léteit; úgy keletkezett, mint valami üzleti vállalat, mint valami részvénytársaság. Ennek az államnak keletkezését tehát nem igazolja nagymúltú, nagy nemzeti éreynyel dicsekedő faj fizikai ereje, vagy gazdasági és kulturális fölénye. Nem hódítás, hanem tisztán háborús nyereség, mint a háborús konjunktúrát kihasználó hadseregszállítók vagyona. A csehek kormányzati módszere is az ország keletkezésének különös körülményeiből magyarázható. Steier Lajos tanulságos könyve alapján pontosan meg lehetne alkotni a csehszlovák állam pszichológiáját, amelyet itt nem részletezhetünk. A csehszlovák kormányzat legfőbb jellemvonása a szakadatlan félelem. Rothermere lordnak egyetlen újságcikke valósággal rémületet keltett Csehországban annak idején. És miért? Mert a csehek maguk is ismerik államuknak súlyos szervei fogyatkozásait. Egy szilárd államalakulatnak, az igazságnak, a történelemnek, a politikának törvényeire felépített emberi közületet nem kellene féltetni újságcikkektől. Csehszlovákia olyan állam, amely szünet nélkül fél;

¹) Lajos Steier, Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft; Amalthea Verlag.

fél, hogy alkatelemeire szerteszt bomlik, mert nincs semmiféle belső kohéziója, ami számára tartósabb létet biztosítana. És ez a félelem felemészti az országnak csaknem minden belső erejét. A kormányzatnak ugyanis minden tevékenysége odairányul, hogy figyelje a folyvást elégedetlenkedő, békéden, lecsillapíthatatlan belső ellenséget, ebből a célból kell fenntartani nagy hadsereget, rendőrséget, csendőrséget, kémrendszert, meg kellett szervezni egy óriási bürokráciát. Mert hiszen az államnak legfőbb funkciója az, hogy vigyázzon önmagára, jóllehet külső ellenség nem fenyegeti.

Steier Lajos adatok tömegével illusztrálja, hogy az örök félelemre kárhoztatott csehszlovák állam mi módon tartja fenn magát. Az az állam, amely folyvást a belső felbomlástól fél, természetsszerűleg csak hivatalnok- és rendőrállam lehet. A csehek ezt a hivatalnok- és rendőrállamot könnyűszerrel megteremtették, hiszen az ő hivatalnokfőlöslégük lerakodóhelye volt az egykori osztrák-magyar hadsereg, ők alkották a régi osztrák bürokráciának igen jelentékeny részét. Az ilyen állam nem tartható fenn másképpen, csak a korrupció, az erőszak, a megfélemlítés eszközeivel. A csehszlovák állam élete azzal kezdődött, hogy a tótokat, kiknek 95 százaléka nem is tudott és hallani sem akart Csehszlovákiáról, becsapták; a pittsburgi egyezményt elkönfiskálták, a túrócszentmártoni határozatokat pedig meghamisították. Az ilyen állam csak úgy őrizheti meg annyira amennyire presztízsét, ha megfélemlíti alattvalóit, vagy korrumpálja őket, tehát önmagának fenntartása végen olyan módszereket alkalmaz, amelyek az államkormányzás 20. századbeli felfogásával össze nem egyeztethetők. Egy aránylag kis népességű — 13 milliós — országban állandóan ezrekre rúg a politikai büntények miatt elítéltek száma, ami még hozzá nem is csökkenik, hanem emelkedő tendenciákat mutat. Steier Lajos adatai szerint a hadosztálybíróságok 1920-ban 7.927 embert ítéltek el börtönre, 1921-ben 8.813-at, 1922-ben 23.645-öt. A dandárbíróságok elítéltek 1920-ban 5.267 embert, 1921-ben 4.009-et, 1922-ben 5.020-at.

A csehszlovák állam belső biztonságát elsősorban egy hatalmas hadsereg őrzi, amelynek békebeli állománya a hivatalos adatok szerint 150.000 ember, tehát több a magyar hadsereg ötszörösénél. A hadsereg azonban nem túlságosan megbízható, amit a tisztek és a legénység számának aránytalansága bizonyít. Minden öt legénységi személyre egy előljáró esik a cseh hadseregben. De még ennél is jellemzőbb, amit egy cseh kormányiap írt a cseh hadseregről 1923-ban: „A hadsereg egyharmada magyar és német s egy másik harmada kommunista és antimilitarista jelszavakkal van megmetéyezve. Ha a haza egyszer veszélybe kerülne, a megmaradt harmadrésznek nem lenne más feladata, mint a többi nem megbízható és a zászló elárulására hajlamos kétharmadrészt szemmel tartani.“ A cseh állam belső békéjét ezen a nagy hadseregen kívül még sokezer főnyi csendőrség és rendőrség őrzi. Mindezt kiegészíti az ország egész területét behálózó spicli-rendszer, amely ugyanazokkal a gyűlöletes és a polgári szabadság korában már megvetett eszközökkel dolgozik, mint előde Ferenc császár korában.

A csehszlovák állam kormányzatát egy rettentően türelmetlen, önmagát minden módon kiélni akaró sovinizmus hatja át; ez a sovinizmus szolgáltatja az államhatalom célkitűzéseit. Nem nacionalizmus ez; a nacionalizmus tiszteletreméltó jellemvonás, nem türelmeden; az angolok sohasem próbálták meg erőszakkal elangolosítani gyarmati lakosaikat, pedig ugyancsak megtehetnék az erősebb jogán. A cseheké szűkkörű, türelmeden sovinizmus, amely arrogáns a nem saját fajtájához tartozókkal szemben. A cseh uralom elég nyíltan bevallott célja elszlávosítani, illetve elcsehesíteni az egész területet, amelyhez a cseh népet egy világtörténelmi véletlen juttatta. A csehesítésnek legfőbb eszközei pedig kiforgatni a földtulajdonból a magyar

lakosságot és a magyarokat elcsehesíteni. Steier Lajos könyvének ez a két legfontosabb fejezete. Nincs még ország a világon, ahol a szocialista és a sovinizta tendenciák úgy egybe tudtak volna fonódni, mint a cseheknel. A földreformot tíz évvel ezelőtt azzal a jelszóval kezdték meg, hogy a nagybirtok elavult intézmény, de a földreform brutális végrehajtása a legelvakultabb cseh nacionalista törekvéseket szolgálja. A birtokmegosztás a Felvidéken nem volt olyan aránytalan, mint amilyen például nálunk a Dunántúl. A csehek 150 hektárban maximálták a földtulajdont, amely a Felvidéken 7,867.066 katasztrális holdra rúg. Az 1920-i földreformtörvény a zár alá vett birtokok tulajdonosainak kártalanításáról úgy intézkedik, hogy az átvételi ár az 1913—15 évi átlagárral egyenlő, de az 1900 január i-i eladási árnál nagyobb semmi esetre sem lehet. A földreform célja nyilvánvalóan telepítés volt; ezt mutatja több nyilatkozat, például Bergmann cseh képviselő nyilatkozata: „A földreform megvalósítását telepítéssel kell egybekapcsolni, amelyet először és főképpen a nem csehek által lakott területen kell végrehajtani” — mondotta. Benes kijelentette egy alkalommal, hogy a földreform bosszú a fehérhegyi csatáért, a cseh és szlovák területek germanizálásáért és magyarosításáért, szóval bosszú a velük elkövetett igazságtalanságokért. A sebtében összeállított cseh földhivatal úgy hajtotta végre a földreformot, hogy a magyar földbirtokosok tönkremenjenek. Ennek a hivatalnak kebelében tisztán csak a pártpolitikai szempontok érvényesültek, ezért rengeteg a visszaélések száma. Olyan arányú gyarmatosítást vitt véghez a földhivatal, amelyhez még a poroszoknak a lengyelekkel szemben annak idején elkövetett leigázó politikája sem hasonlított, pedig az is méltán megérdemelte annak idején a művelt világ kárhóztatását. A Magyarországtól elszedett területeknek 26.2 százalékát a prágai kormány lefoglalta, majd zár alá vette stratégiai okokra hivatkozva az összes erdőket. A földeket kiosztották elsősorban cseheknek és tótoknak, a magyarok és a németek, akiktől a földeket elszedték, jóformán egy talpalatnyi földet sem kaptak. Az új tulajdonosoknak persze tőkéjük nem volt, így a kiosztott földek nagyrészt tönkrementek, s jelentékeny földterületek megmunkálatlan maradtak. A földreformnak legfőbb célja az volt, hogy bizonyos rétegeket meggazdagítsanak, hogy a légionáriusok és egyéb cseh sovinizta szervezetek olcsón előnyökhöz jussanak. A csehek statisztikát is hamisítottak, hogy eljárásukat szépítsék. Szerintük csak 20.000 magyar nemzetiségű földigénylő van a Felvidéken; holott a magyar földnélküli munkások száma 450.000 s közülük 48.40 százaléknak egyáltalában nincsen birtoka. De nem elég, hogy a magyar nemzeti vagyont konfiskálták s az egykor magyar földre vadidegeneket telepítettek s magyar birtokokat megsemmisítettek, mindennek a tetejébe a földreformnak keresztelt rablást a kirablott magyarok pénzéből finanszírozták.

A cseh sovinizmus nem leplezett céljait másodsorban a magyar iskolák eltötosítása és elcsehesítése szolgálja. Ez is megkezdődött mindjárt a cseh uralom elején. A szlávosítás főreprezentánsa Stefanek Antal, aki valamikor a Slovensky Dennik című lapnak volt munkatársa, de valamikor munkatársa volt a Jászi Oszkár-féle Huszadik Századnak is és egyébként Masaryk tanítványai közé tartozik, ő nyíltan bevallotta iskolapolitikájának célját ilyenformán: „Az én elvem magyartalanítani és tótosítani.” „Szlovákia minden iskolájának szlováknak kell lennie, ami államunk érdekei, határozottsággal követelik, hogy Szlovákia iskolái mindenütt szlovák nyelvűek legyenek. Az egykori magyar állam ezeresztendős fennállása alatt egyetlen tót iskolát sem tűrt és mi idegen ország számára nem nevelhetjük az ifjúságot.” Természetesen a tótosítás csak egyik lépcsője a Felvidék általános elcsehesítésének. E végből mindenütt lehetőleg cseh tanerőket alkalmaznak, a tót

iskolákat elárasztják cseh tankönyvekkel, s a magyar gyermekeket arra kényszerítik, hogy megtanulják Ziska, Kollár, Jánosik, Húrban, Palaczký, Masaryk életrajzait. Az 1922—23 évben 781 volt a középiskolai tanárok száma a Felvidéken, akik közül 356-án voltak a csehek, és csak 177-en a tótok. A magyar nyelvnek, a magyar kultúrának a felekezeti iskolák ma állandóan szorongatott, ostrom alatt tartott várai. A 12.939 lelket számláló Losonc városában egyetlen magyar állami elemi iskola sincsen. Sáros megyében az összes iskolákat elszlávosították, de teljes erővel folyik a szlávosítás a német Szepességben is. Ungváron, amelynek lakossága 80 százalékban magyar, 1922-ben 300 magyar gyermek maradt ki az iskolából, mert a szülők nem akartak beleegyezni abba, hogy gyermekeik cseh iskolába járjanak. A magyar polgári iskolákat Pozsony, Komárom, Nyitra, Nógrád megyékben, Rozsnyón, Iglón, Kassán mindjárt kezdetben bezárták. A pozsonyi magyar középiskolákat annak dacára, hogy a lakosság 40 százaléka magyar, feloszlatták, Komáromban pedig elkobozták a Bencés-rend vagyonát. A 60 százalékban magyar lakosságú Nyitra városban a magyar katolikus főgimnáziumot becsukták, ugyanekkor elcsehesítették a gimnáziumokat Érsekújváron, Léván, Rózsahegyén, Losoncon és Rimaszombatban. A pozsonyi iskolákban 50 százalékban volt tót az oktatás nyelve, 40 százalékban német és 10 százalékban magyar. A tanulók 1925-ben nemzetiségek szerint a következőképpen oszlottak meg: 2.089 magyar, 2.986 német, 2.134 tót. A népszámlálási adatok szerint a 93.327 lélekszámot kitevő lakosságból 467 százalék volt a tót, 28.9 százalék a német, 22-6 százalék a magyar, amiből nyilvánvalóan következik, hogy meghamisították a népszámlálási adatokat, mert lehetetlenség, hogy ekkora volna az iskolákban a magyar tanulók száma. A cseh közoktatásügyre jellemző még, hogy az összeomlás után már az első esztendőben 613-mal csökkent az elemi iskolák száma s a cseh köztársaság fennállása óta még mindig 216-tal kevesebb középiskola van a Felvidéken, mint volt a magyar uralom alatt.

A cseh államkormányzás módszereivel, célkitűzéseivel kiáltó ellentétben állanak Masaryk Tamás elnöknek gyakran szép és humánus elveket visszatükröző, igaz, néha kenetteljes nyilatkozatai. „Szeretet és humanitás — írja egyik munkájában az elnök — pozitívok legyenek. A gyűlöletet egy másik nép ellen gyakran úgy tekintik, mint saját népük iránt való szeretetet. De sokkal magasabb gyűlöletet nem érezni és pozitív módon szeretni.“ „Az igazi nacionalizmus az internacionalizmussal nincs ellentétben — mondja más helyütt az elnök — és elvetjük az internacionalizmusnak és a kozmopolitizmusnak azt a formáját, amely csak a saját nemzetét ismeri el és a többiekét elnyomja.“

Kuriózusként idézzük még az elnöknek egy másik érdekes nyilatkozatát.

„Kell, hogy az állam megszilárdítsa a társadalom teremtő erőinek harmóniáját. A modern államnak eleven és a lakosság egészséges erőit összpontosító szervnek kell lennie.“ Ezeket a szép szavakat az elnök 1923 október 23-án, a lakossághoz intézett üzenetében mondta. Szólt még ugyanebből az üzenetében a közigazgatási autonómiáról, a nemzeti kisebbségek jogainak elismeréséről, a magyarokhoz való közeledésről. És mi mindezzel szemben a valóság? Elnyomott kisebbségek, fenekedő gyűlölet, egymással agyarkodó politikai pártok, állandó belviszály, kegyeden, brutális szlávosítás, a Felvidék lakosságának koldusbotra jutása, végül arrogáns bürokrata uralom. Az elnök humanisztikus állambölcseletét a legrútábbul arculverti a valóság.

Steier ezeroldalas könyvéből megállapíthatjuk, hogy a felvidéki cseh malomnak egyetlen célja a hódítás jogán való tervszerű, lassú kiirtása a

magyarságnak, amelynek birtokában volt ez a földterület ezer esztendőn keresztül. A hódítás joga igen kétséges értékű és vitatható jog, amely már Montesquieu figyelmét sem kerülhette el, s már ő is mérsékletet tanácsolt a hódítóknak. Hódítás jogán ki lehet egy népet pusztítani, mint ezt a rómaiak tették Karthágóval, vagy a spanyolok a mexikói indiánusokkal. De a hódítási jognak ez a felfogása barbár korok elavult maradványa. Ma a nemzetek korát éljük s a modern nemzetközi jog az egykori nemzetiségeket nemzeti kisebbségekké emelte, amelyek, elismerve az anyaország szuverenitását, megmaradtak a békeszerződések értelmében is nyelvi és kulturális jogaik élvezetében. Ilyen poliglott ország, mint Csehszlovákia, amely öt erős, öntudatos nemzetből tevődik össze, arra volna hivatva, hogy minden nemzeti jogot elismerjen, mert hiszen az uralkodó faj nem elég erős arra, hogy uralmát ennyi nemzet fölött erőszakkal sokáig fenntartsa. Az ilyen ország azonban, ahol a hegemoniát kezében tartó nemzet számra nézve kicsiny s uralmát csak erőszakkal, elavult kormányzati eszközökkel tudja fenntartani, puszta létével állandóan izgat és igen könnyen nemzetközi viszályokat provokál. A csehszlovák probléma tehát kétségkívül Közép-Európának egyik legsürgősebb problémája és sokkal nyomasztóbb már most, mint akár a román, akár pedig a jugoszláv probléma. Ez az állam így, mai formájában sokáig fenn nem maradhat. A cseh nemzet arra a szerencsére, amelyhez a reánk nézve annyira végzetes történelmi fátum juttatta, nem mutatta önmagát méltónak.

BALLA ANTAL

A SZOCIALIZMUS VÁLSÁGA¹

A SZOCIALIZMUS, mely a világháború kitörése következtében egyrészt tömeglélektani, másrészt politikai, azaz hatalmi okokból időlegesen háttérbe szorult, a háború utolsó éveiben, de különösen az azt követő s Európaszerte tapasztalható átalakulások s forradalmi mozgalmak eredményeképpen több államban a politikai hatalom teljes vagy részleges birtokába jutott. Ez a nevezetes, sok helyütt váratlan fordulat a hatalommal együtt azt a kötelezettséget hátrította a szocialistákra, hogy évtizedeken át dogmatikus merevséggel és páratlan fanatizmussal hirdetett eszméiket a gyakorlati életbe átvigyék, azaz a rendelkezésükre álló politikai hatalmat felhasználva, megteremtsék a szocialista társadalmi és gazdasági rendet. Bármily kedvező alkalmak és lehetőségek kínálkoztak Európa több államában a világháború után a szocializmus számára, ma már megállapítható, hogy a szocialisták az alkalmat felhasználni, a szocializmus gyakorlati megvalósításának problémáit megoldani nem tudták, bár politikai szempontból az érvényesülés útja nyitva állott előttünk. Shadwell ezt a „start előtti összeomlás“-nak nevezi, tulajdonképpen azonban csak válságra gondol, mert hangsúlyozza, hogyha most a szocializmust a döntő pillanatban súlyos vereség érte is, a jövőben fejlődés, emelkedés lehetőségét nem tartja kizártnak.

Shadwell nem tudományos, vagy elméleti szempontból analizálja a szocializmus legújabb történetét. Egyszerűen azt vizsgálja: miként állották ki a szocialista törekvések a gyakorlat próbáját? Ezt a kérdést a lehető legnagyobb objektivitással tárgyalja, puszta tényeket sorol fel s ezekből vonja le logikus következtetéseit. Könyvével, melynek legnagyobb része a „Times“-ben önálló cikkek formájában látott napvilágot, nem kíván semmiféle ten-

¹ Arthur Shadwell: Der Zusammenbruch des Sozialismus. München 1917.

denciát szolgálni, Írásainak éle nem irányul a szocialisták ellem kik közül nem egyről elismeréssel emlékezik meg.

Az általánosan elfogadott terminológiának megfelelően a „szocializmus“ szót két fogalom megjelölésére használja: a szocializmus nála egyrészt a nemzeti és nemzetközi alapon egyaránt megszervezett politikai mozgalmat jelenti, mely az osztályharc jelszavával a politikai hatalom megszerzésére törekszik, de jelenti másrészt az új, kollektív alapon felépített társadalomgazdasági rendszert is, melyben a magántulajdon megszűnik s helyébe a társadalmi tulajdon s a kollektív termelés lép. Ebben az értelemben a szocializmus nem egyéb, mint a magántulajdon rendszerén alapuló kapitalizmus negációja.

A szocializmus tehát részben mint végső cél (az új társadalmi rend), részben mint a fenti célhoz vezető eszköz (a politikai mozgalom) él az emberek tudatában. Shadwell magáévá teszi ezt a kettős értelmezést s felteszi a kérdést: vájjon a szocializmus fentvázolt két megjelenési formája mily fejlődésen, átalakuláson ment keresztül a világháború és az azt követő események hatása alatt? Mi valósult meg a háború óta azokból az eszmékből, melyeket a szocialisták törekvéseik végcéljául maguk elé kitűztek?

A világháború első hatása a szocializmus szempontjából az volt, hogy a mozgalom nemzetközi jellege teljesen megszűnt s szinte pillanatok alatt foszlottak szét azok az elszakíthatatlanokként vélt kapcsolatok, melyek az egyes államok proletáriátusait a kapitalizmus ellen vívott közös osztályharc nevében összefűzték. Erőtlennek bizonyultak a proletártömegek internacionális érdekközössége, valamint a szocialisták háborúellenes fogadkozásai is a világháborút felidéző történelmi erőkkel szemben. A szocialisták elszámították magukat, midőn azt hitték, hogy a kongresszusi vagy párt-határozatokkal megakadályozhatják a háború kitörését. Túlbecsülték saját erőiket — mint már annyiszor — s 1914 nyarán ismét szertefoszlott egy szocialista illúzió, nem az első s miként a fejlemények megmutatták, nem is az utolsó. A szocializmus tehát, mint nemzetközileg megszervezett politikai mozgalom a háború alatt összeomlott. Azóta újjáéledt ugyan, de már lényegesen változott formában.

Habár már a háború előtt is voltak bizonyos kisebb ányalatbéli különbségek a szocialisták között s különösen a taktikai eszközök megválasztását illetően észlelhető volt egyes szélsőséges csoportok mozgolódása, nagyjában a mozgalom kifelé — még nemzetközi viszonylatban is — egységes képet mutatott, amennyiben akkor egyetlen szerv reprezentálta a szocializmust: tudniillik a II. internacionálé. A háború utolsó éveiben a szocialisták között, lappangó ellentétek kieleződtek, a szélső baloldalt képviselő bolsevisták 1917-ben uralomhoz jutottak s 1919-ben a nyílt szakadás jeléül megalakították a III. (moszkvai) internacionálét, mely azóta éles harcban áll a szocialisták II. internacionáléjával. A mozgalom tehát a háború után két részre szakadt: egy jobb és egy bal szárnyra. Az egyik a szocializmus, a másik a kommunizmus. Mindkét frakció egy Gél felé tőr: a kapitalizmus megdöntésére, csak eszközeik különbözök. A szocializmus fokozatos fejlődéssel, az osztályharc hármasszervezéssel: a pártpolitikai, szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom segítségével, mondhatni: alkotmányos eszközökkel törekszik a hatalomra, míg a kommunisták nyíltan bevallott fegyvere: a forradalom, a fennálló rend gyökeres és erőszakos felforgatása, mert hitük szerint csak a régi rend romjain tudják eszméiket diadalra vinni.

A háború utáni fejlődés mindkét rendszer gyakorlati megvalósítására példákat szolgáltatott. A kommunista rendszer példája Oroszország, illetve mindaz, ami ebben a szerencsétlen országban több, mint egy évtizede lefolyik. Érdekes, — ezt Shadwell is kiemeli — hogy a világ közvéleménye

milyen feszült érdeklődéssel, sokszor leplezetlen jóindulattal figyelni az oroszországi eseményeket, miközben a bolsevisták ezt a feszült figyelmet arra használták fel, hogy a nemzetközi életben eddig nem tapasztalt merész. séggel idegen államok belső ügyeibe beavatkozzanak. Ha ennek az érdeklődésnek és gyengeségig fajuló jóakaratnak okait kutatjuk, elsősorban a nyugateurópai szocialista tömegekre kell utalnunk, melyek minden elvi válaszfal s taktikai ellentét dacára, alig palástolt rokonérzést mutatnak a bolsevisták törekvései iránt. E mellett természetesen hozzájárult a közérdeklődés felkeltéséhez az orosz birodalom nagysága és külpolitikai jelentősége, valamint az a jólismert körülmény is, hogy az orosz kommunisták lehető nagy zajjal, a propaganda és reklám minden elképzelhető eszközével, nem utolsó sorban a guruló rubellel igyekeznek a világ figyelmét magukra, illetve munkájukra felhívni. Ez a nagy gőzerővel megindított propaganda, mellyel az oroszok nemcsak a külföldet, de az Oroszországba utazó külföldieket is elárasztják, tartotta vissza Shadwellt attól, hogy személyes impressziók szerzése céljából a szovjetállamot meglátogassa. Minek? Úgyis csak a kirakatokat, a célzatosan összeállított és bemutatott nevezetességeket látta volna; a való életet, a sok nyomort, pusztulást, elégedetlenséget, a szovjetmasina működésének organikus hibáit, mindazt tehát, ami a kirakat mögött van, gondosan eltitkolták volna előtte.

Kétségtelen, hogy az orosz példával szemben azok a kísérletek, melyek az uralomra jutott szocialisták részéről egyes államokban, mint Németországban, Ausztriában, Svédországban, Dániában, vagy Csehországban folytak a kollektív társadalomgazdasági rendszer megvalósítása érdekében, jóval kevesebb figyelemben részesültek. Pedig ezek a próbálkozások kitűnő alkalmat nyújtottak arra nézve, hogy a világ a szocializmus gyakorlati eredményeit bíráló és vizsgálat tárgyává tegye. Abban a pillanatban ugyanis, midőn a szocialisták a politikai hatalom birtokába kerültek, a szocializmus történetének egy új korszaka nyílt meg. A világháború befejezéséig a szocialisták az egész világon ellenzéki szerepre voltak kárhozthatva, azaz csak „extra muros” ostromolták a kapitalizmus bástyáit. Ebben a helyzetben könnyen utasíthattak el minden bírálatot azzal az érveléssel, hogy még nem volt alkalmuk megmutatni, hogy mit tudnak? A háború vége gyökeres változásokat hozott e téren, amennyiben a szocialistáknak sikerült több államban a kormányhatalmat magukhoz ragadniok. Az osztályharc tehát elérte célját, a szocializmus megszűnt pusztá ellenzéki ség, hatalom utáni vágy lenni, államhatalom lett, melynek akaratától nemzetek sorsa függött, önként felvetődik tehát a kérdés: mi történt azokban az államokban, ahol a szocialisták a politikai hatalmat megszerezték? Mit tudtak törekvéseikből valóra váltani?

OROSZORSZÁG az egyetlen állam, ahol a szocializmus szélsőséges, formája: a kommunizmus tartósan gyökeret vert. 1917 november 7-én kerültek a bolsevisták uralomra s azóta megszakítás nélkül, korlátlan hatalommal irányítják az országot. Hatalmuk valóban teljes, melyet még alkotmányjogi szempontok sem korlátoznak. Jellemző a bolsevisták autokratikus törekvéseire, hogy midőn az 1918 januárjában összehívott alkotmányozó nemzetgyűlésen egy határozati javaslatukkal 273:140 arányban kisebbségben maradtak, egyszerűen feloszlatták a nemzetgyűlést s többé nem is hívták össze.

Amikor a bolsevisták az ország uralmát átvették, semmi határozott programjuk az új társadalomgazdasági rend felépítésére vonatkozóan nem volt. Teljesen át voltak itatva a marxi dogmákkal, melyeknek egyedüli lényege a kapitalizmus pusztá negációja volt s melyek semmi útmutatást

nem tartalmaztak az elkövetkező „alkotó“ munkára nézve. Maga Lenin is első programjában csak a földtulajdon szocializálását és az összes bankoknak egy állami bankba való olvasztását tűzte ki a szovjetállam feladatául. Később Bucharin részletesebb programot dolgozott ki, melyet a hivatalos szovjetkörök el is fogadtak. Ez a program a következő irányelveken épült fel: a kapitalizmus, illetve a tőkés uralma csak úgy dönthető meg, ha a bérmunka a termelés minden ágában megszűnik s helyébe a társadalmi (kollektív) termelés lép. A mezőgazdaságra vonatkoztatva, ezt úgy képzelték, hogy a falusi nincsteleneket hatalmas termelőszövetkezetekbe tömörítik s ezekre bízzák a nagybirtokosoktól elkobzott földek megművelését. Az ipart, mely érthető okokból a leginkább érdekelt a bolsevistákat, szintén teljesen átformálták e program értelmében. A termelést munkásokból álló „üzemi tanácsok“ ellenőrzése alá helyezték, az ország összes ipartelepeit pedig egy nagy központi szervezetbe tömörítették, mely lefelé, egyes termelési ágak és üzemek szerint központi és kerületi bizottságokra tagolódott. Kell-e sokat bizonyítani e rendszer lehetetlenségét, mely a gazdasági élet teljes elbürokratizálódását jelentette?

Teljes kudarcot szenvedett a Bucharin-féle termelőszövetkezeti koncepció s Lenin — amint ismeretes — 1921-ben új gazdasági politikára tért át, amely „Nép“ néven vált közismertté az egész világon s amely Lenin bevallása szerint, határozott visszatérést jelentett a kapitalista elvekhez. Ennek az lett az eredménye, hogy 1923 végén már az összes kereskedelmi ügyletek 64%-át, illetve a kiskereskedelmi forgalom 83%-át a magánkereskedelem bonyolította le. A kapitalizmus e térhódítása megdöbbentette a kommunistákat s hogy további terjedését megakadályozzák, először a szövetkezeti hálózat újjászervezésével, majd a kereskedők tevékenységének korlátozásával próbálták a kapitalizmus továbbterjedésének gátat vetni. Kétségtelen, hogy Oroszországban a gazdasági helyzet javulása mindig oly mértékben következett be, amily mértékben a kommunisták engedtek dogmatikus merevségükből s a kapitalizmus felé közeledtek, — vagyis Oroszországban a marxi doktrínák nem állották ki a gyakorlat próbáját.

NÉMETORSZÁG is egyike ama államoknak, melyeket a háborút követő politikai fejlemények a gyakorlati szocializmus ösvényére vezettek. S Németország ebből a szempontból különleges figyelmet érdemel, hiszen ismeretes, hogy innen indult ki a modern szocialista mozgalom s kétségtelen, hogy a németek hat évtizeden keresztül, azaz a legújabb időkig vezetőszerepet töltöttek be az elméleti és gyakorlati szocializmus területén. Már a háború előtt, 1912-ben a birodalmi gyűlés legerősebb pártja a szocialista volt. Az ország gazdasági fejlettsége, a munkástömegek erős szervezettsége szinte arra predesztinálta Németországot, hogy a szocialista társadalomgazdasági rendszer iskolapéldáját megteremtse. A világháború gyászos vége és az 1918 novemberében kitört forradalom kitűnő alkalmat szolgáltatott erre. Miután a császár lemondásával a régi rendszer teljesen megbukott, a hatalom a szocialista szellemben nevelt tömegek spontán akaratából, szinte automatikusan a szocialisták kezére jutott. November 10-én Friedrich Ebert kizárólag szocialistákból álló kormánya vette át a forrongó birodalom vezetését, mégpedig a saját szempontjából igen kedvező körülmények között. Parlamentje, melynek a kormány felelősséggel tartozott volna, az országnak még hónapokig nem volt, a nép és a hadsereg tömegei a kormány mögött sorakoztak s így valóban nem volt senki, aki a szocialisták akarátának ellenszegülhetett volna. Politikai, lélektani és minden egyéb szempontból is elérkezett tehát az alkalmas pillanat a szocialista elvek gyakorlati megvalósítására. A tömeg, a szervezet proletáriátus méltán azt várta vezetőitől, kik évtizedeken

át a hatalomért folytatott harcra ösztönözték, hogy most, a hatalom teljes birtokában megvalósítsák régi álmát: a szocialista világrendet. S mit tett ezzel szemben a kormány? A semminél alig valamivel többet: bizottságot nevezett ki a szocializálás problémájának tanulmányozására „különös tekintettel a szénbányászatra“. Ez a tény és a bizottság hónapokig tartó munkálkodásának sovány eredménye mindennél világosabban bizonyította a marxista ideológia tisztára romboló, tagadó karakterét. Kítűnt, hogy a szocialistáknak halvány sejtelmük sem volt arról, hogyan valósítsák meg a gyakorlati szocializmust, egyszerűen azért, mert látókörük és gondolkozásuk csak az osztályharcig terjedt. Helyesen állapítja meg Rubinstein, hogy a „szocializmus történetének e nagy fordulópontján, midőn a harc mezejéről az alkotások terére kellett volna lépnie, bebizonyosodott, hogy a marxi szocializmusból hiányzik minden alkotó erő“.

Az előbb említettük, hogy a szocializálást bizottság vajmi kevés eredményt tud produkálni. Pedig tagjai a legkiválóbb elméleti szocialistákból és közgazdákból voltak összeválogatva s a bizottság élén maga Kautsky Károly állott. Terjedelmes jelentésében a bizottság egyáltalában nem foglalt határozottan állást a szocializálás, illetve az üzemek állami tulajdonba vétele mellett, hanem e helyett éles bírálatot gyakorolt nem a kapitalizmus vagy a magángazdaságok, hanem az állami üzemek felett, melyeknek kiterjesztését azok bürokratikus üzletvitel, nehézkessége és egyéb hibák miatt nem javasolta. Végső eredményben Németországban a szocializálásból nem lett semmi. Az első nemzetgyűlés elfogadott ugyan egy törvényt a szocializálásról, ennek komoly megvalósítására azonban nem került sor. Azóta a szocialisták — mint ismeretes — a politikai életben kizárólagos vezető szerepüket elveszítették, habár az ideai választásokon némileg erősödött pozíciójuk.

Az osztrák szocialistákról nagy elismeréssel nyilatkozik Shadwell. Intelligenciájuk és önmérséklésük a szélsőségtől visszatartotta őket s közvetlenül a forradalom utáni káoszban kétségtelenül nagy szolgálatokat tettek az országnak. A viszonyok 1920 után bekövetkezett javulása azonban nem az ő művük; az ipar és a kereskedelem, tehát a kapitalizmus újjáéledő tevékenységének eredménye volt ez. Döntő befolyást a szocialisták tulajdonképpen csak Bécsnek, mint önálló városállamnak az igazgatására gyakorolnak. Shadwell dicsérettel emlékezik meg Bécs szocialista adminisztrációjáról, főleg az adó- és lakáspolitikáról, megjegyzi azonban, hogy az egész rendszert nem annyira a marxi szocializmus, mint inkább a szociális reformok szelleme hatja át.

Csehszlovákiáról sokáig azt hitték Nyugat-Európában, hogy ebből az új alakulatból egy moderm szocialista mintaállam fog kifejlődni. S a szocialistáknak valóban nagy szerepük is volt az új állam megalapításában és kormányzati politikájának irányításában, a gyakorlati szocializmus megvalósítására azonban soha nem került sor. Ennek legfőbb oka az a tény, hogy a cseh szocializmus igen erős nemzeti elemekkel van átszőve, s készséggel állott a cseh nép nemzeti aspirációjának szolgálatába. Az egyes kormányok által megvalósított szociális reformok megalkotása terén mindenestre érezhető a szocialisták irányító befolyása, de éppen az a két nagy reformmú, mely látszólag a gyakorlati szocializmusra emlékeztet, tulajdonképpen egészen más célokat szolgált. Az egyik a földreform, melyben Shadwell a demokratikus agrárpolitika megvalósulását látja, holott sajnos jól tudjuk, hogy elsősorban a nemzeti kisebbségek ellen irányuló, sovinszta tendenciája volt. A másik reformmú, melynek sikertelenségéről a csehek nem szívesen beszélnek: a vagyonváltság, mely szintén nem annyira a szocialisztikus elvek diadalát jelentette, mint inkább az új állam pénzügyi

kormányzatának érthető törekvését, mely az új ország berendezéséhez szükséges anyagi eszközök előteremtésére irányult. Egyébként az utóbbi években a cseh szocialisták a parlamentben is veszítettek jelentőségükből, bár veszített pozíciójukat nagyrészt a kommunisták foglalták el.

AZOK A TANULSÁGOK, melyeket a szocialisták a háború utáni évek fentvázolt fejleményeinek hatása alatt szereztek, természetesen figyelemreméltó változásokat idéztek elő a szocialisták felfogásában és az egyes szocialista pártok hivatalos állásfoglalásában egyaránt. Nemcsak az orosz bolsevisták példája, de a Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Svédországban vagy Dániában uralomra jutott szocialisták gyakorlati eredményei is bizonyították, hogy a gazdasági élet, az ipar és kereskedelem szocializálása lehetetlen és megoldhatatlan probléma, mellyel sem az orosz kommunisták kíméletlen terrorja, sem a legkiválóbb elméleti szocialistákból álló „tanulmányozó bizottsági-ok megbirkózni nem tudtak. Shadwell ezt a tényt a szocializmus „start előtti összeomlásé“-nak nevezi s megállapítja, hogy a súlyos válság hatása alatt a szocialisták világnézete lényeges változásokon ment keresztül. Így elsősorban rájöttek a szocialisták arra, hogy minden társadalomgazdasági rendszerben a termelés a legfontosabb és leg-sürgősebben megoldandó probléma. A háború előtt a szocialisták a termelés kérdésével, annak gyakorlati, technikai megszervezésével nem foglalkoztak, mivel azt hitték, hogy a szocializmus kizárólagos feladata: a javak elosztásának megjavítása. A termelést, mint önként adott tényt vették, melynek továbbvitele és kifejlesztése, az új kollektív rendszerhez való alkalmazása senkinek gondot nem okozott.

A produktivitás döntő fontosságának felismeréséhez kapcsolódott annak a ténynek felfedezése, hogy az állami üzemek, az állami kezelésben lévő ipari, közlekedési, bánya- vagy egyéb vállalatok bürokratikus üzletvitelük, nehézkességük, a hivatalnokok felelőtlensége és tehetetlensége, valamint számos egyéb szervezeti hibák miatt a kapitalisztikus elvek szerint vezetett magángazdasági üzemekkel szemben életképteleneknek bizonyultak. Hogy e kétségbenvonhatatlan ténynek a szocialisták részéről történt elismerését kellőképpen méltathassuk, meg kell gondolnunk, hogy a marxi szocializmus tulajdonképpen államszocializmusnak tekinthető, mivel koncepciója szerint éppen a szocialista állam lenne hivatva a magántulajdonban levő termelő-üzemeket kisajátítani és a termelés irányítását átvenni. Ma már a szocialisták — mondhatni — egész Európában kiábrándultak az állami üzemekből s a helyett, hogy az államosítás kiterjesztése mellett foglalnának állást, ellenkezőleg: mindenütt az állami üzemek kommercializálásának, a bürokratikus üzletvitel megszüntetésének szükségességét hangsúlyozzák. Oly irányváltásról van itt szó, mely minden valószínűség szerint előbb-utóbb fel fogja fedeztetni a szocialistákkal a mai gazdasági életünk igazi „spiritus movens“-ét, a vállalkozót, az alkotó és teremtő embert, kinek szerepét eddig Marx hatása alatt semmibe sem vették. Egyelőre azonban a szocialisták nem merik tapasztalataikból a végső konzekvenciákat levonni, még ragaszkodnak elméleteikhez és ideáljaikhoz s azzal áztatják magukat, hogy a jelenlegi állapot, csak átmeneti, mely végső eredményben mégis a szocializmushoz vezet.

Ezzel szemben Shadwell az utóbbi évek tapasztalatai alapján megállapítja, hogy a marxizmus elavult. A társadalomgazdasági élet egészen más irányban fejlődött, mint azt a marxi teóriák feltételezték. Az élet kétségtelenül rácáfolt a tudományos szocializmus megdönthetetleneknek vélt tantételeire s ez a tény — bizonyos vonatkozásokban — már visszatükröződik a szocialista pártok legújabb hivatalos programjaiban is. Ezek között talán a leg-

érdekesebb a német szocialista pártnak 1925-ben elfogadott heidelbergi programja, melynek jelentőségét növeli az a körülmény, hogy Kautsky Károly alkotása, tehát ugyanazé a férfiúé, ki 1891-ben az erfurti programot megszerkesztette.

A heidelbergi program lényeges eltávolodást jelent a szocialisták háború előtt vallott doktrínér marxizmusától. Így már nem találjuk benne azt a merész jóslatot, hogy a gazdasági fejlődés szükségképpen a kisipar megsemmisüléséhez vezet, e helyett az új program megelégszik azzal a megállapítással, hogy a kisipar a nagy üzemek fejlődése következtében „háttérbe szorult és társadalmi jelentőségéből veszített”. Ez mindenestre leplezett bevallása annak, hogy Marxnak a kisipar megsemmisülésére vonatkozó javaslata nem vált valóra.

Igen jellemző az is, hogy a heidelbergi program szakított a „Verelendungstheorie“-val, az elnyomódás elméletével, mely egyik sarkalatos pontja volt az egész marxista koncepciónak. Ismeretes, hogy e teória szerint a kapitalizmus fejlődése következtében a proletáriátus mind nagyobb nyomorba kerül, míg a termelő eszközök és tőkék mind kevesebb számú kapitalista kezében összpontosulnak. Ezzel szemben ismeretes az is, hogy a dolog egész másképp történt. A proletáriátus nyomora nem nőtt, hanem ellenkezőleg: életszínvonala állandóan emelkedik s ez az emelkedés nemcsak a munkabér abszolút értelemben vett vásárlóértékére vonatkozik, de a munkásosztály relatív részesedése a nemzeti jövedelemben is erősen javuló tendenciát mutat. E tagadhatatlan körülmény elől a szocialisták sem zárkózhattak el, ezért kellett elejteni az elnyomódás hírhedt elméletét azzal a megokolással, hogy a nyomor növekedését a munkásság szervezett fellépése (szakszervezetek, sztrájkok, stb.) akadályozza meg. Ez azonban csak fél igazság, mert kétségtelen, hogy a szakszervezetek vajmi kevés eredményt tudtak volna elérni, ha a kapitalizmus technikai fejlődése a legtöbb árucikket olcsóbbá, a nagy tömegek részére megközelíthetővé nem tette volna.

Jelentős újítása a heidelbergi programúnak az is, hogy a középosztályról megemlékezik. Eddig ennek az osztálynak a létezéséről a szocialisták nem vettek tudomást. Kautsky egyébként a programban ama reményének ad kifejezést, hogy a középosztály nagy része az osztályharcban a proletáriátushoz fog csatlakozni, hiszen mind kevesebb kilátás lesz arra, hogy ezen osztály egy-egy tagja kiváltságos állásokba emelkedjék. Úgy hisszük, hogy e téren a szocializmust családások fogják érni, de a nélkül, hogy a középosztály és a proletáriátus társadalmi helyzete, műveltsége stb. közötti differenciák taglalásába bocsátkoznánk, csak arra a tapasztalati tényre utalunk, hogy bérharcok, sztrájkok alkalmával a tisztviselői kar a legritkább esetben vállal szolidaritást a munkássággal.

A programnak a szocialisták gyakorlati politikára vonatkozó része még élesebben tünteti fel az irányváltozást. A szocialista törekvések lényegével, a szocializálás kérdésével egyetlen egy fejezet foglalkozik, ez is csak a földtulajdon és a természetes erőforrások köztulajdonba vételét említi. Az egész gazdasági élet szocializálásának gondolatával tehát szakítottak a szocialisták. A fejezet többi része az üzemi munkástanácsok megszervezésével, a trösztök és kartelek állami felügyeletével, vámpolitikai kérdésekkel és egyéb oly problémákkal foglalkozik, melyeket bármely polgári párt is felvehetne programjába.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Heidelberg határozott elkanyarodást jelent a marxizmustól. Ezt ugyan még nyíltan nem vallják be a szocialisták, kifelé még az osztályharcot hangoztatják, de gyakorlati politikájuk mind lazább összefüggést mutat az ortodox marxizmus dogmaival.

A világháború utáni tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy egyrészt a

szocialisták nem képesek ideáljaikat megvalósítani, másrészt, hogy a kapitalista társadalom egészen más irányban fejlődik, mint azt a szocialisták elképzelték. Kétségtelen ugyanis, hogy a kapitalizmus már a háború előtt is, de különösen a háború alatt és után mélyreható változásokon ment keresztül. Oly metamorfózisról van itt szó, mely még sokkal kezdetlegesebb stádiumban van, semhogy kialakult, határozottan körvonalazható társadalmi rendszert vagy életformákat produkálhatott volna, s éppen ezért a közvélemény még általában nem vett tudomást e változásokról, illetve nem tudta eddig e változások társadalmi jelentőségét felbecsülni. A figyelmes szemlélő számára azonban a legújabb társadalmi fejlődés szimptomái mind élesebben világítják meg a jövő evolúció irányvonalát, mely nem a kollektívizmushoz, hanem a tiszta gazdasági és politikai demokrácián alapuló, s a szolidaritás szellemétől áthatott társadalomhoz vezet. A legújabb kor szimptomatikus jelentőségű áramlatai között Shadwell első helyen a politikai demokrácia terjedését és elmélyülését említi, mint oly tényezőt, mely alapfeltétele az egészséges fejlődésnek. Ugyancsak ide sorozza azt a nagy haladást is, mely a szociális reformok (társadalmi biztosítás, munkaidő, bérminimum szabályozása stb.) életbeléptetése terén a háború óta az összes államokban konstatalható. De a jövő fejlődés szempontjából a legfontosabbnak tartja, hogy a demokratikus szellem nemcsak politikai téren érvényesül, hanem a gazdasági élet területén is mind erősebben érezteti hatását. Két jelenség között tesz itt a szerző különbséget. Az egyiket „indusztriális demokrácia“-nak nevezi s ezalatt az üzemi munkástanácsok (bizottságok) rendszerét érti, melyet Nyugat-Európa iparosállamaiban mind sűrűbben alkalmaznak s mely annak az elvnek elismerésén alapszik, hogy a munkások és tisztviselők a munkaadó-vállalkozó egyenrangú munkatársai s mint ilyenek, jogot formálhatnak arra, hogy a vállalat irányításában saját érdekeik védelme céljából résztvegyenek. Jellemző, hogy ez a mozgalom a háború után már Amerikára is áterjedt, hol 1924-ben 814 üzemi munkástanács működött 1,117.000 munkásra kiterjedő hatáskörrel.

A másik jelenség, mely talán a legélesebb ellentmondásban van a szocializmussal: a tőke demokratizálódása. Az Egyesült-Államokban, Angliában s egyéb iparosállamokban statisztikai adatok bizonyítják, hogy a nagy részvénytársaságok, közlekedési vállalatok, acélművek, stb. részvénytőkéi lassanként apró tőkések, munkások, kisexistenciák tulajdonába kerülnek, kik ezen a réven még közvetlenebb érdekkapcsolatba kerülnek a munkaadó vállalattal.

MIND E JELENSÉGEK természetesen még csak halvány kontúroknak tekinthetők: jósolni belőlük nem lehet. Egyet azonban Shadwell-lel szemben ká kell emelnünk. Habár igaz, hogy a szocializmus a start előtt összeomlott s a legkedvezőbb politikai és társadalmi viszonyok ellenére sem tudta ideáljait megvalósítani, a tömegekre gyakorolt szuggesztív hatását mégsem veszítette el. A szocializmus, mint a jövő eszménye, lehet ma már túlhaladott álláspont, de mint politikai mozgalom, még mindig él — miként azt a legutóbbi német választások igazolták — erősödni is képes. Ez mindenestre óvatosságra kell, hogy intsen bennünket, mert annyit jelent, hogy a kapitalizmus még nem érte el azt a fejlődési fokot, a szükséges reformnak azt a mértékét, melyen a tömegek jogos igényeit kielégíthetné. Meg kell azonban elégednünk azzal a tudattal, hogy az evolúció helyes irányban halad, habár az emberiség összes bajaira tőkéletes orvosszert soha nem fog találni. Sajnos, a történelem lapjai azt bizonyítják, hogy a társadalom fejlődése nem egyéb, mint az emberi idealizmus folytonos kompromisszuma az objektív valósággal.

A SZEGÉNY EMBER SORSA A DÉLVIDÉKEN

A SZEGÉNY ember sorsa mindig és mindenütt küzdelmes, de ma talán A sehol sem oly bizonytalan, mint a szerbek által megszállt magyar Délvidéken. Mert a szerb megszállás magyar testvéreink közül nemcsak a nagybirtokosokat és hivatalnokokat juttatta koldusbotra, hanem a kisbirtokosokat, törpebirtokosokat is, — a nincsteleneket, a napszámosokat pedig megfosztotta kereseti lehetőségeiktől. Az agrárreform ugyanis, amelynek mindenütt az volt a rendeltetése és célja, hogy a szegény embereken segítsen, a megszállt Délvidéken a magyarság összeségére nézve a teljes anyagi katasztrófát jelentette. Magyar ember a szerb agrárreform következtében nemcsak hogy nem juthatott földhöz, sem bérelthez, hanem ellenkezőleg, még a meglévő kisbérleteket is elvették tőlük, mint a bélyei uradalomban is történt, ahol az uradalom új vezetői 150 magyar kisbérletet dobtak ki bérletéből. Minden törvényes eljárás mellőzésével egyszerűen tudomásukra hozták, hogy az uradalom nem hajlandó többé a két-három holdas parcelláikon meghagyni őket, nézzenek más megélhetés után. Ezek a magyar kisbérletiek, akik a bolgár kertészeket is felülmúló szakértelemmel művelték bérelt földeiket, Eszék, Zombor, Hódság, Bezdán, Apatin és még számos község lakosságát látták el kerti veteményekkel. — Az agrárreform végrehajtásának az a módja pedig, ahogy azt a Vajdaságban csinálták, földönfutóvá tette a napszámosokat, mert a nagybirtokosokat kisembereknek — persze nem magyaroknak — osztották szét, akik földjeiket maguk művelik meg s napszámosokat nem foglalkoztatnak. Ugyanez történt Baranyában és Szlavónia magyarlakta területein is, mindenütt, ahol a megszállt Délvidéken magyarok laknak, akik számára ilyen körülmények között nem maradt más választás, mint az éhenpusztulás vagy a kivándorlás.

A tiszai magyarságot is kisémmizte a szerb agrárreform. A tiszamenti magyar falvakban 4.700 munkanélküli magyar földmunkás él egészen rejtélyes és furcsa életet, amelyet ez a helyzet még ötven százalékban a tuberkulózis rémes átkával is megnyomorított. A tiszaparti tanyák népe kétségbeesetten bolyong, — írja Mesterházy Ambrus „Rabok vagyunk mostanáig!..“ című könyvében — a számára idegenné tarolt vidéken, amely végeredményében szülőföldje és amelytől elszakadni nem akar.

Az agrárreform végrehajtására mindennél jellemzőbb az az eset, amely Ujbezdán községben történt. Itt a magyarok, mint kiscigányok a legpéldásabb rendben művelték földjeiket és vezették gazdaságukat 1923-ig, amikor az agrárbizottság megjelent náluk és tessék-lássék szemlét tartva, rövid néhány órai ott tartózkodás után eltávozott. Három hét múlva újabb bizottság szállt ki, néhány délszerbiai telepessel, akik aztán alaposabban körülnéztek és kijelentették, hogy nekik ezek a földek megfelelnek, mire a bizottság vezetője a földeket délszerbiai telepéseknek adományozta, a nélkül, hogy legalább valami formai aktust rendezett volna. A magyar gazdák a dárdai főszolgabírói hivatalhoz fordultak panaszukkal, mert úgy gondolták, hogy szélhámos társasággal van dolguk. A főszolgabíró azonban kijelentette, hogy nem történt semmi hiba és ha reparádót akarnak, forduljanak a miniszterhez. A magyarság kiküldöttei erre leutaztak Belgrádba és jelentkeztek Simonovics agrárminiszterrel, aki nagy kegyesen megengedte, hogy házaikban

benmaradhatnak, de a földet nem veheti vissza a telepeseiktől. A magyarok visszatértek falujukba, napszámba kezdtek járni és keservesen nézték, hogyan szántják be az új gazdák az ő földjeiket egészen házaik faláig. A szerb telepések rengeteg kellemetlenséget okoztak nekik. Használták gazdasági épületeiket, eszközeiket s ha ezt szóvá merték tenni, azt a fenyegetést nyerték válaszul, hogyha nem maradnak csendben, rájuk gyújtják a házat. Ez a helyzet tartott 1925-ig. Ekkor a szerb telepések újabb döntést erőszakoltak ki, melynek értelmében a magyaroknak földeik után most már lakóházaikat is el kellett hagyniuk, mert az újabb rendelkezés úgy szólt, hogy a telepéseknek ingyen lakást kell biztosítani.

Különös sorsa volt azoknak a gazdáknak, akik Trianon folytán „kettős-birtokosokká“ lettek, akiknek a béke kettészelte a birtokát, minekfolytán két ország területén lettek birtokosokká. A szerbek erőszakos politikájukkal a baranyai kettősbirtokosokat 1927-re már teljesen kiirtották. Annyi kellemetlenkedésnek tették ki őket, hogy kénytelenek voltak bármily áron is menekülni megszállt területi földjeiktől. A bácskai és torontáli birtokosoktól sok olyan hiteles hír érkezett be a magyarság vezetőihez, amelyek arról számoltak be, hogy a szerb hatóságok a kettősbirtokosokat minden alkalommal, különösen termésük betakarítása idején megsarcolták és gyakran megtörtént, hogy két-három szekér kicsépelet gabona helyett csak egy szekér futott be a gazda udvarára.

A szerb hatalom alatt élő baranyai magyar nép, amely kivétel nélkül kálvinista, kihalófélben van. A hatalmas iskolák termei üresen tátonganak, a valamikor népes falvakban nem szaladgálnak gyermekek, nincs gyermek-kacaj: elmaradt a jövő generáció pótlása. Kő községben például csak megszokásból áll fenn az iskola. Alig egy-két gyerek akad benne. Nem igaz az, hogy itt egyke van: sok, egyébként egészséges családban egyetlen gyermek sem jelenti a magyarság továbbélését. A nép elvesztette hitét, egyházával nem törődik. Egyes községekben vasárnaponként a papon, kántoron kívül két-három gyermek képviseli a hívők tömegét. A felnőttek már délelőtt kimennek a pincébe, egész napjukat ott töltik el s ha valaki megkérdi tőlük, hogy miért nem járnak istentiszteletre, azt felelik, hogy azért tartanak papot, hogy az végezze el. A birtokosok gyakran örökösök nélkül halnak el s ezek birtokaira lassan a szerb állam fogja rátenni a kezét. A jegyzők ütik, a hivatalok nyúzzák s a szerbek általában gúnyolják nyelvét. Elkeseredésük magyar elkeseredés, nem ménnek siránkozni, hanem isznak és így üzik el fájalmukat.

A szlavóniai magyarokat, aki évszázadok óta élnek horvátok között \$ túlnyomórészen beszélnek is horvátul, úgy kezelik, mint horvátokat. A Julián-iskolákat bezárták, tanítóit szétkergették \$ így összeomlott, megsemmisült az a sok magyar kulturális őrhely, amely a magyar kultúrát és szellemet volt hivatva ápolni és fenntartani. Itt a magyar gyerekek szláv nyelvű iskolákba járnak és már kilenc esztendeje távol vannak még a lehetőségétől is annak, hogy magyar szellemet, magyar kultúrát fogadhassanak magukba. Az itteni fiatal generáció, már mint horvát eszméktől fűtött ifjú nő fel.

A közigazgatás minden elképzelhető eszközzel zsarnokoskodik felette, kezdve a rendőrön, csendőrön, folytatva jegyzőn és a szolgabíró fel a legmagasabb hatóságokig. „A csendőrség hírhedt lehetne egész Európában. Szintén a legzüllöttebb banda. Rablógyilkosokat képes szabadon engedni, megfelelő obulusok fejében és leülnek a legközönségesebb tolvajokkal pálinkásai, olyanokkal, akiknek ártalmatlanná tétele volna a feladatuk. A községekben lévő őrökön garázdálkodnak és veszélyeztetik a közbiztonságot, sőt az is megtörténik, szinte naponként, hogy kijárnak vagyonosabb gazdák

házaihoz és ott éjszaka kifosztják az éléskamrákat.“ Aki panaszt tesz ellenük, az hazaáruló. Szabályszerűen kivetett adó nincs, illetve senki sincs tisztában azzal, hogy mit vetettek ki rá. A fél megkapja az adófizetésre való felhívást, bemegy az adóhivatalba és ott formális alkudozás indul meg vele. A hivatalnok emelni próbál, a fél védekezik és néha napokig eltart, amíg egy bizonyos összegben megegyeznek, rendszerint úgy, hogy egyik fél sincs megelégedve. Adókönyv, különösen kisebb helyeken, egyáltalában nincs, megmondják az adóösszeget, a fél fizet és mehet tovább, írást a fizetésről nem kap. A jegyzők a befizetett összegeket rendszerint „ott rögtön a fél szemeláttára zsebrevégják“, aminek az a következménye, hogy igen sok helyen adótartozás címén elárverezték az adóköteles vagyontárgyját.

De a szerbek az effajta foglalkozásokkal nem elégedtek meg, hanem még az elemeket is bevonták a kisebbségek üldözésébe. A legkirívóbb helyzet 1926-ban a nagy Duna-áradáskor állott elő, amikor főleg Dél-Baranyának csaknem egész területét elöntötte az ár. A szerbek tudniillik az ármentesítő díjakat és egyéb befizetett járulékokat a maguk számára foglalták le és a magyarok és németek keservesen lefizetett pénzét is délszerbiai építkezésekre és belgrádi beruházásokra fordították. Az ármentesítő társulatok egyik memorandumot a másik után menesztették Belgrádba arról, hogy a töltések rongálódnak, a Duna partját egyre veszedelmesebb méretekben mossa alá az ár és kimutatták, hogy a töltés egy esetleges árvíz nem bír el. Belgrádban e jelentéseket meghallgatták, de semmit sem tettek a töltések javítása érdekében, mert úgy látták, hogy a Duna esetleges áradásával a magyarokat és németeket, mint az ürgét, kiönthetik területeikről és így a tönkretett magyarok portáira dobrovoljácokat és komitácikat telepíthetnek. Az árvíz 1926 nyarán meg is érkezett. Az 1918 óta nem javított töltések nem bírták feltartóztatni az áradatot és a magyar gazdák földjeit elborította az árvíz, amely hús esztendőre elintézett egzisztenciákat, vagyonokat, állatállományt és embe- reket. Elpusztult a termés, lakóházak tömegesen omlottak össze, a keresztekbe rakott élet elűszott a Duna vizével s elpusztultak a bélyei uradalom híres kertészetei is.

A délvidéki magyarság, különösen a szegény emberek számára ilyen körülmények között nem volt más választás, mint kivándorolni vagy Dél-Szerbiába vagy Amerikába. így még nem arattak kivándorlási ügynökök, mint itt, a megszállást követő években. A kivándorlási láz tulajdonképpen 1924 tavaszán kezdett itt elharapódzni. A nyomorúságban tengődő földmunkások egymásután adták el ingóságaikat és váltottak útlevelet és harmincötven, sőt százon felüli csoportokban indultak útnak gyerekekkel, foltozott batyuval, padlásokról előkotorászott régi katonaládákkal megterhelve. A kivándorlás Brazília fele indult meg elsősorban, hol tudtukra adták, hogy hosszú ideig ingyen munkával kell ledolgozniok kiszállításuk költségeit. Hiába írták meg itthon a magyar lapok Brazília hátrányait, hiába leplezték le a kivándorlás szédelőit, — a magyarok menekültek a nyomorból, a megszállás rémségeitől az új boldog világ, a vagyon és jólét felé s moderm fehér-rabszolgák lettek az Amerikába vándorolt délvidéki magyarokból, akikkel odakint éppen olyan kereskedést üznek, mint valamikor a fekete rabszolgákkal. Nem egy kivándorlócsoporttal megtörtént, hogy Mexikón keresztül tizenkilenc napig szállították leplombált vagonokban az északamerikai Kanadába, hogy ott valamelyik montreáli irodában tizenöt-húsz évre szóló uzsora-bérszerződést írtassanak alá velük. A statisztika húszezer magyarról tud, akik vidáman vágtak neki az új hazának, hogy ott siralmasan elpusztuljanak vagy — visszajöjjenek. És vissza is jött, akinek pénze volt már és sírva panaszolta el szenvedéseit: a rossz bánásmódot, a kibírhatatlan étkezést, a szörnyű klíma könyörtelen pusztításait. Hivatalosan megállapí-

tást nyert, hogy egy Anastica nevű telepen egy kétszobás lakásban 127 magyar lakott (?) és egy hónap alatt harminc ember halt meg tífuszban. S bár a visszatértek riasztó képeket festettek a brazíliai pokolról, lelketlen ügynökökről, keserves utazásról, kolerás levegőről, arról, hogy kenyeret csak vasárnap kapnak és hogy kígyómarástól átlag háromszáz ember hal meg évente — a délvidéki állapotokat mégsem bírja el a magyar, inkább nekivág az amerikai élet szenvedéseinek, csakhogy itthoni keserves sorsától megszabaduljon.

Így fest a szegény ember helyzete a megszállt Délvidéken, egy lelkes magyar újságíró¹ könyvében, aki a megszállás nehéz éveit odalent élte át és részben ott megjelent különböző tárgyú újságcikkeit, részben naplófeljegyzéseit gyűjtötte össze s adta ki könyvalakban, hogy a megszállt területi magyar testvéreink sorsa iránt való érdeklődésünket s lelkiismeretünket ébren tartsa.

(trz.)

ANTIFASISZTA HANG AMERIKÁBAN ELLENÜNK

A NORTH American Review novemberi számában az antifasiszta, Amigráns Carlo Sforza gróf az olasz imperializmussal foglalkozik s fejtegetéseinek jórésze Európa délkeleti részéről, tehát Magyarországról is szól, ránk nézve igen kedvezőtlen beállítással.

Nézete szerint a Balkán-államok ellen Angliában újra megindultak a támadások, noha alig szabadultak fel ezek az államok még az osztrákok és magyarok igája alól. Az új hadjáratot Rothermere lord vezeti Daily Mailjében; ez a lord felfedezte, hogy Magyarország erősen megcsonkult a békeszerződésekkel. Bizonyos, hogy a keleti szerződések, hasonlatosan, a versailles-i szerződéshez, nem tökéletes alkotások. De a régebbi Ausztria-Magyarország és az új Balkán-államok között nagy különbség van az új államok javára s ezt a jelen legkeserűbb bírálata sem vonhatja kétségbe. A különbség lényege a birtokelosztás kedvezőbb volta az utódállamokban.

Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában a parasztság egyre jobban és jobban birtokosává válik a földnek, elfoglalva a régi arisztokrácia korábbi hatalmát. Bulgária mindenkor a kisgazdák országa volt. Egyetlen kivétel ez általános szabály alól Albánia, hol a bégek ma még azt a szellemet képviselik, amit a középkor feudális nemessége. Eltekintve azonban Albániától, Európa keletén Magyarország egyedül a latifundiumok büszke oázisa, melyet a parasztok, félpasztorok és kispolgárok kisbirtokainak az óceánja vesz körül. Ezek a kisbirtokosok, akár jugoszlávok, akár csehek, akár románok legyenek is, nincsenek hiba nélkül; aminthogy kormányaik sent hibátlanok. A holnap valóságát azonban mégis ők jelentik, ők Európa keletén a béke egyre növekvő súlyú biztosítékai, ha maguk nem is gondolnak erre..

A magyar arisztokrácia tudja, hogy földnélküli parasztaik irigységgel és csodálattal nézik szláv szomszédaikat. Ennek az ellenszerül agitálnak, a magyar oligarchák az ősi hazafisággal és az elvesztett területek visszahódításával. Reményük, hogy e narkotikumok mellett a parasztok elfeledik: földtelenségüket.

A feudális Ausztria-Magyarország ötvenmillió lakmátrai és kilenc nyelvvel úgy tudta biztosítani életét ideig-óráig, hogy állandó féltékenységet teremtett a civódó fajok között, a horvátot összeveszítette a magyarral, a magyart az osztrákkal, a szlovént az olasszal. Ez azonban még mind

¹ Mesterházy Ambrás: Rabok vagyunk mostanáig!... „Horizont kiadása” Budapest, 160 lap.

nem volt elég, az osztrák diplomácia állandóan a méregkeverő szerepet játszotta a Balkánon. A balkáni népek azóta haladhatnak valamennyire, mióta Bécs hatalma megtört. A Habsburg-monarchia eltűnésével eltűnt a gyűlöletek mesterséges forrása is a Balkánon. Talán egyéb sem volt ez a Habsburg-monarchia, mint az udvaroncok és bürokraták zárt oligarchiája. Régi szerepével a mai Olaszország kacérkodik most.

Olaszország azonban nem veheti át a balkáni tűzcsinálás szerepét. Szükséges, hogy Olaszországnak nagy befolyása legyen a Balkánon, de az igazi érdekeiket látó olaszok és az olasz terjeszkedés jogát elismerő idegenek úgy vélik, Itália rosszul fogja fel rendeltetését a régi Ausztria Drang nach Osten jelszavának érvényesítésével. Olaszország nem másolhatja le a Habsburg-hagyományokat diplomáciai féltékenykedések szítogatásával.

Az olasz imperializmusnak Japán esetéből kell tanulnia. Történelmi és földrajzi helyzet dolgában mindig volt bizonyos hasonlóság Olaszország és Japán között; ami Olaszországnak a Balkán, az volt az imperialista Japánnak Mandzsúria. Kétévtizedes katonai erőlködés és diplomáciai cselszöves után azonban Japán belátta, hogy minden igyekvése hiábavaló; egyre több és több kínai szerzett Mandzsúriában megélhetést és tulajdont, a legjobb földek mind kínai kézre jutottak s ma több mint huszonkét millió kínai él az úgy óhajtott területen, míg a japánok hátat fordítottak az egésznek és visszahúzódtak szigeteikre. A mai Japán már nem hordja többé a sárga veszedelem maszkját.

Olaszországon sem segít a militarista maszk, csak a Mazzini demokratikus elveihez való visszatérés. A Habsburg-hagyományok követése csak áldozatos kisiklás az egyenes útról.

Carlo Sforza 1910/n-ben Budapesten működött, mint főkonzul, a világháború alatt a Korfuba menekült szerb kormánynál volt Olaszország követe. Cikkéből az látszik, hogy sem Magyarországot, sem a Balkánt nem sikerült e helyszíni működései alatt igazán megismernie. 1920-ban Nitti kormányában külügyminiszter volt, 1922-ben párizsi nagykövet; a cikkben tehát bizonyos önigazolást kell látnunk Trianon bűnvádjával szemben.

Balog József a Magyar Szemle ezidei szeptemberi számában kitűnően megvilágította ez örökké egyhúrú magyarelles agitáció ősi képleteinek és kliséinek igaztalanságát és bécsi eredetét. Eddig e képletek és klisék főleg Wickham Steed fegyvertárának voltak mostanában bámulatos szorgalommal használt eszközei országunkkal szemben, olasz ember azonban még nem állt elő velük. Szomotú dolog, hogy az utolsó nem fasiszta olasz kormány egyik nagy külügyi szaktekintélye, Romániában a szabad kisbirtokosok országát látja s a Bratianu-rendszerről, bojár uralomról szava sincs. A szerb-horvát ellentétet sem veszi észre nagy Mussolini-gyűlöletében, noha angol mintaképe és fegyvertársa, Steed a Review of Reviews egyik idei őszi számában nyílt levelet írt Sándor jugoszláv királynak, rámutatva országainak nagy bajaira.

A North American Review több, mint százestendős, nagytekintélyű szemle; Sforza cikke tehát, noha a fasiszmus előtti olasz külpolitika kéretlen igazolása alkar lenni Mussoliniékkal ellentétben, nekünk árt legtöbbit, mivel a teljes avatottság látszatával bír. Mindenesetre sajtóságos és mindenfelé érdeklődést keltő helyzetünkre jellemző, hogyha olasz az olaszt akarja ütni, ezt is Magyarországon keresztül cselekszi.

KILIAN ZOLTAN

MIT TANULUNK A HÍRLAPOK FÉNYKÉPEIBŐL?

—A miniszterelnök játékabát vásárol—Egy új arasz népbiztos — Az Etna Haváji szigetére költözött —

NAGYOBB figyelmet kellene szentelnünk a sajtó bírálatának. Nem volna szabad beérnünk a közhellyel, hogy a napisajtó olyan üzleti hatalmasság, mely egész világunkat rabszíjra fűzi; hogy a gondolataiból táplálkozunk; hogy 'etikája. a mi etikánk lesz; hogy nyelve és stílusa elnyomja a magunk egészségesebb nyelvérzékét. Nem volna szabad belétörődnünk, hogy magunknak, családunknak, az utánunk jövő nemzedéknek mindinkább egyetlen olvasmánya a hírlap lesz s éppen, mert egyetlen: döntő fontosságúvá válik. Már régen nem a sajtó tükrözi az életet, hanem az élet követi a sajtó parancsait. Kezd köröttünk kihalni azok nemzedéke, akik még önálló, a sajtótól független lelki, erkölcsi és szellemi életet éltek. Mi magunk, szegények, már csak hírlapunk szomorú jobbágyai vagyunk: szuggesztíója alatt eszmélünk és cselekszünk. Nem árt egyszer-egyszer rabszolgatartó urunk szemébe nézni. Alább három jegyzet következik, szerény adalékok a sajtó munkájának jellemzésére. Karikatúrák, de a torzkép a bírálat egy neme s a bírálat: út a függetlenség felé.

1. Egy fővárosi hírlap november 15-i számának 5. lapján egy kép alatt ezt a szöveget olvastuk:

„Baldwin angol miniszterelnök és felesége londoni palotájuk kapujában jótékonyági babát vásárolnak a flandriai harctéren elesett katonák hátramaradottjai javára.“

A rosszul reprodukált fénykép jótékony felhője borul a babavásárló miniszterelnök alakjára. A magyar hírlapírónak szerencséjére, a jótékonyági árunak mivoltát nem lehet kiböngészni. Ha a kép világosabb volna, kitűnnék, hogy egy kiválóan fejlett Leiter Jakob-példánnyal van dolgunk. Angliában november 10-én a nagy háború halottainak emlékére ugyanis poppy-day-t rendeztek s e nagy ünnepen az ország apraja-nagyja flandriai pipacsot (poppy) viselt a gomblyukában. A fordító hírlapírónak lelkiismerete nyugodt volt, hiszen Puppe valóban babát jelent — legalább németül.¹

2. Ugyané lapban három nappal később feltűnést keltő orosz fényképpen gyönyörködtünk. A cím így szólt:

„Katonai parádé a moszkvai Vörös Téren. A középben elől állnak: Comrades, Yagoda, Unslikt Kujbisev, Kalinin a középponti végrehajtott bizottság elnöke, Pocsnikov és Budenny.“

Bosszúságunkra ez az érdekes kép is — az újság nyilván érdekesnek tartja e néhány orosz bolsevista arcképét — a fotográfia őskorára emlékeztetett s így egyetlen arcot, tehát a jeles Comradesét sem tudtuk felismerni. A bolsevista kérdések szakemberének mutattuk meg a képet, aki annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy itt újabb Leiter Jakob lappang. A magyar újságíró ezt a feliratot is angoltól ültette át — teljes

¹ Minő gondossággal Ülteti át a hírlapíró idegenből átvett híreit és cikkeit, arra némiképp jellemző ez is: a newyorki World című hírlap egy Magyarországot érdeklő cikkét fordítja le egyik délutáni lapunk f. évi november 25-i számában. «A helyzet Reginald Heber kuplójára emlékeztetett: Ahol minden lehetőség biztató és csak az ember látvány.“ Kupiének mindenesetre meglepő szöveg. Am *couplet* angolul egyszerűen páros verssort jelent, Reginaid Heber pedig korántsem amerikai jazz-dalszerző, hanem az angol 18. század püspöke és egyházi himnusköltő, — mint a hírlapíró bármely szótárból és lexikonból megtanulhatta volna. Az már mellékes, hogy az angol vers szövege is helytelen fordításban került közönségünk elé.

sikerrel. „Comrade“ (angolul elvtárs) többes száma comrades ott állt a nevek élén. Comrades így Budapest jóvoltából önállósította magát és népbiztos lett belőle...

3. Ugyané napon egy másik pesti újság képmellékletén (73.1.) az „Etna kitörésének szörnyű látványát élvezhettük: „A borzalmas lávafolyam egy faluhoz közeledik.“ „Egy falu“ ugyan kissé bizonytalan megjelölés, hiszen ha olyan lelkiismeretesek vagyunk 'Unslíkt. Kujbisev elvtárssal, talán leírhatnók annak a szicíliai községnek nevét is. Ám egészítsük ki mi a hiányos felírást: a község, melyet a lávafolyam fenyeget Hoopuloa. A név persze nem olasz, de a kép, melyet a pesti olvasó borzalommal csodál meg, éppoly kevésbé olasz. A kiváló magyar fotóriporter az Illustrated London News 1928 november 10-i számából ilyen című képet nyírt ki:

„Haváji párhuzam az Etna kitöréséhez: lávafolyam közeleg egy falu felé.“ (A tűzhányó neve Mauna Loa.)

Így tanít tehát bennünket sajtónk. Ez a mi mindennapi szellemi táplálékunk; ez 'külpolitikai tájékozódásunk', ez 'földrajzi horizontunk tágítása., ilyen 'napjaink villámsebességű hírszolgálat', ilyen 'a kép, mely sosem hazudhatok', s ez végül az a sajtó, melynek olvashatását némelyek iskolai tantárggyá kívánják avatni.¹ Nyilván azért, hogy a magyar ifjúságot az alaposság, a gondosság s az elmélyedés szellemében neveljék.

ERDÉLY ÉS BIZÁNC

AZ A LÁZAS sietség, amellyel Románia Erdélyt és az erdélyieket a maga képére és hasonlatosságára átformálni igyekszik, az új Imperium szempontjából nézve nagyon is megokoltnak látszik. Ritka a mostanihoz hasonló kedvező alkalom, mikor úgy a nemzetközi közvélemény elfásultsága, vagy éppen pillanatnyi irányítottsága, mint a földrepetert, illetve földjéből kiforgatott erdélyiek védtelensége és nyomorúsága annyira könnyűvé teszik az alacsonyabb közszellemnek és műveltségnek a magasabbal szemben való olyan térhódítását, amilyenre a küzdelem egyenlő feltételei mellett sohasem számíthatna.

Ennek a térhódításnak üteme és eredményei természetesen igen különbözök. Legegyszerűbb volt az állami adminisztráció átformálása, hiszen ehhez alig kellett egyéb, mint a régi tisztviselők elkergetése, ez pedig máról-holnapra megtörténhetik s mint tudjuk, meg is történt. Valamivel nehezebb, mert a népesség szövetében mélyebben gyökerező, az oktatás, a nevelés viszonyainak megváltoztatása. Románia azonban ebben is különös képességeket árult el. Ártatlan és önálló ítélettel nem bíró szegény magyar és általában nemromán gyermekek lelkének megrontása, a szülői akarattal és békeszerződések határozataival való szembehelyezkedés árán, mint ismeretes, széliében folyik Erdély egész területén. Mindezeknél sokkal nehezebb feladat azonban oly jelenségek megváltoztatása, melyek mélyen a társadalom szervezetébe bocsátkoznak le hajszáledényeikkel s amelyeknek irányítása még kedvező körülmények között is bizonyos mértékig kívül áll az államhatalom cselekvő sugarán. Erdélynek évezredes s a magyar anyaországgal való állandó viszonylagosságban kifejlődött különös műveltsége ilyen kemény falat, ilyen idegen test maradt az új Imperium egyébként is hibrid képződményében. Ennek a műveltségnek véredényei a történelmi fejlődésnek oly mély rétegeiből táplálkoznak, amely rétegekig

¹ Magyar Szemle II. 370—373. „A hírlap az iskolában.“

lejutni hosszabb időt és jelentős energiát kíván. Talán éppen a feladat nehézsége, de még inkább annak jelentősége, ingerelhetette a román kormányt arra, hogy ezeknek a mélyen gyökerező műveltségjelenségeknek átformálását is megkísérelje. Egy ország, vagy műveltségkor építészete mindenesetre ezen jelenségek közé tartozik. A mi nagy szerencsénk, de a román uralom számára ugyanakkor igen kellemetlen az a körülmény, hogy Erdély építészete történetesen egyike azon legszebb és legerősebb bizonyítékoknak, amelyek a magyar teremtő géniusz és az európai kultúra fensőbbisége mellett tanúságot tehetnek. További különös szerencsénk az is, hogy Erdély építőművészetének a magyar művelődés szempontjából vett jelentőségét nemcsak akkor ismertük fel, — mint annyi egyéb kincsünket — amikor már elvesztettük. A békeévek csendjében Huszka József és Malonyay Dezső népművészeti gyűjtőmunkái¹ mintegy előérzetszerű sejtelem-től hajtva, talán pótolhatatlan teljességben örökítették meg számunkra az erdélyi építőművészet alkotásait. De még fontosabb az a körülmény, hogy ez az építőművészet a Zrumeuczky, Kós és Wigand művészetében az anyaország építészetére is visszahatott s annak arculatán jelentős nyomokat hagyott. Az az eredetiség, a formáknak az a bájos, semmi máshoz nem hasonlítható harmóniája és zamatja, amely Erdély bércei közt fogant, a maga idejében a londoni „Studio“ hasábjain nem kevesebb méltánylásban részesült, mint a magyar művészeti irodalom részéről. Nem csoda, hogy a háború előtti évek magyar stílusterkvései közt is ez irányzat, amely a székely házat vallotta őseül, az ezeréves fejlődésben való megalapozottság és művészi egység szempontjából igen jelentős szerepet játszik.

Nem volna azonban teljes az Erdély építészetéről rajzolt kép, ha az csak a székelyek építészetét tüntetné fel. A Genius Transsylvaniae finom, de könnyen felismerhető bélyeget ütött a székely házon és templomon kívül a román házra és templomra is. Sőt a százok építészete is minden germán jellege mellett sem vonhatja ki magát a környezet, a levegő Taine-i értelemben vett hatásai alól. Nagyszében, Torockó és Sztána egyaránt olyan építészetet művelt, amelyet egyszóval csak erdélyinek nevezhetünk.

Ha azt mondtuk, hogy Erdély művészetét bizonyos helyi zamat tüntette ki a magyar anyaországgal szemben, meg kell állapítanunk azt is, hogy vannak jellemző sajátosságai, amelyek azzal eltérhetetlen egységbe is fűzik. Erdély és az északi Felvidék, az Alföld és a Dunántúl építészete egyaránt tagjai annak az ezeresztendő fejlődésre visszatekintő magyar műveltségkörnek, amely viszont a maga egészében egy még nagyobb műveltségegységnek, a klasszikus alapokba gyökerező s a kereszténység eszméjével ihletett nagy nyugateurópai műveltségkörnek egy része. Ennek a körnek minden összetevőjére jellemző, hogy az utolsó évezred folyamán támadt nagy stílusáramlatok azok építészetében maradandó nyomokat hagytak. A nagy nyugateurópai stílusáramlatoknak ez a következetes és jellemző át meg átélése a Kárpátok medencéjében vetette utolsó hullámgűrűit, sőt volt eset, mint a renaissance idejében, amikor a nyugateurópai kultúra őstelevényéből előbuzogó új forrásból minden más nép előtt elsőként merítettünk. A Kárpátok medencéjén túl keletre, vagy délre ezeket a nyomokat követni nem tudjuk, mert ott már Bizánc tartja kezében a vezetést.

Ezerév alatt többször történt, kísérlet arra, hogy Bizánc a maga hódító hatalmát a Kárpátok medencéjére is kiterjessze. A török hódoltság kora ennek számos példáját hagyta ránk építészeti emlékeinken is. Ez a hatás azonban a magyar építészetben jelentősebb irányváltozást előidézeni már

¹ Huszka József: „A székely ház“ (1895); Malonyay Dezső: „A magyar nép művészetek“ (1907).

csak azért sem tudott, mert a törökök toleranciája ilyenmő ambíciókról eleve lemondott. Napjainkban lehetünk tanúi egy újabb kísérletnek, amely a pillanatnyi helyzetet kihasználva, a Balkán bizánci építészetvonásait igyekszik az elszakított Erdély építészetének arcúlatára ráerőszakolni.

Gyulafehérváron és Kolozsváron tervezte a román állam egy-egy olyan hatalmas balkán-bizánci stílusú dóm felépítését, melyek hivatva volnának idővel dacoló emlékét hirdetni a nagyromán műveltségnek. Jól tudta a románság, hogy semmi sem alkalmasabb ilyesmire, mint éppen az emléktemplomépítés, mely történelmileg elfogadott és szentesített kísérőjelensége a hódításnak, az uralomnak. A sors iróniája, hogy az immár tíz éve épülő dómok ma sincsenek készen. Az elhatározást ugyanis már a pályázat eldöntésekor botrányos jelenségek kísérték. Nem szólva arról, hogy dacára az erdélyi származású pályázóknak, a díjat egy királyságbeli románnak adták ki, s már ezzel is tanújelét mutatták annak, mennyire nem veszik figyelembe Erdély különleges kultúráját, — a román állam egyre súlyosbodó gazdasági viszonyai csakhamar lehetetlenné tették az építkezés pénzelését. Azok az összegek is, amelyek erre a célra kiutaltattak, az ismert és megszokott módokon kerültek el rendeltetésüket. A félbenmaradt kolozsvári és gyulafehérvári dóm ilyenformán tényleg jellemző dokumentummá vált, ha nem is olyan értelemben, mint azt szándékolták. De nemcsak ilyen monumentális alkotásokkal kísérletezik az új uralom, szerte Erdélyben nagy erővel indult meg a görög keleti templomoknak, egyházi és iskolaépületeknek emelése. Ezeken az épületeken is mind egy balkán-bizánci stílus (melyet Romulus és Remus „ivadékai“ úgy látszik mégis közelebb éreznek magukhoz, mint a latin kultúra bármely stílusát) átültetési kísérletének jeleit figyelhetjük meg. Sőt jellemző, hogy az erdélyi régi egyházaktól elkönfiskált épületek renoválását is felhasználják arra, hogy egy kevés vakolat architektúra alkalmazásával, különböző portikusok, erkélyek és egyéb függelékek hozzátoldásával azt a hitet keltsék, mintha ezek az épületek mindig is az óromán műveltség alkotásai lettek volna. Az átutazó, felületesen, vagy pláne elfogultan szemlélő idegen szemében (például valamely, az antant által kiküldött bizottság előtt) ezek a felületi elváltoztatások esetleg nem is tévesztik el a hatásukat. Másképpen fogadják azonban ezeket Erdély lakosai. Hogy a székelyek lelkivilágától és hagyományaitól ez a balkán-bizánci jelleg igen távol áll, azt magától értetődőnek tarthatjuk. Figyelemreméltó azonban, bár nem kevésbé természetes jelenség, hogy az erdélyi románság is idegenül és ellenségesen nézi az efféle kísérleteket. Az ő faszervezetű, zsindey- vagy szalmatető épületeik annyival több rokonságot mutatnak a székelyekéivel, hogy gyakran fordul elő az az eset, hogy ezeket a balkán-bizánci formákat a falu, a község általános tiltakozása és idegenkedése dacára erőszakolják rá a központból magára az erdélyi románságra is. Az évszázados együttélés, az azonos környezet és klimatikus viszonyok, a rendelkezésre álló építési anyagok azonossága az erdélyi építészetben idővel olyan helyi összhangot fejlesztettek ki, hogy székelyek és románok egyaránt otthonosabban érzik magukat a magukalkotta építési formák, építési környezet közepett, semhogy máról-holnapra abból kiszakítva, egy nékik merőben idegen építészeti környezetbe könnyen átültethetők volnának. Hogy a jellegzetesen erdélyinek ismert és különböző publikációkban ilyenek ismertetett építészet kialakulásában a székelységnek minden más ott élő nép előtt erősebb szerepe és befolyása volt, az művészettörténeti tény, melyen változtatni annál kevésbé lehet, mert hiszen ezt a vezető, irányító szerepet egész Erdély tudomásul vette és elismerte, elsősorban azzal, hogy ezt az építőművészetet szívesen átvette és tovább folytatta. A székelység népművészeti hagyományai s az a féltő gond, amellyel hagyo-

mányait mindenkor őrizte, oly helyzeti erőt biztosított számára, mely szükségszerűleg erősebben juttatta érvényre úgy dekorációkban, mint szerkezetekben a székely gondolatot. Ebbe az egységes kultúrába lehet ugyan külső akarattal idegen kultúrák termékeit átplántálni, alig hihető azonban, hogy ez a vegetáció az egész flórában maradandó változásokat idézne elő.

Ha Erdély és Bizánc egyenlő feltételek közt szállnának a küzdelembe, ha Erdély népei szabadon dönthetnének abban a kérdésben, vajjon építőművészeti kultúra terén a Balkán szerint, vagy pedig Nyugat felé akarnak-e inkább tájékozódni, a válasz és ezzel az eredmény nem volna kétséges. Csakhogy a küzdelem egyenlő feltételei a magyar malommal együtt megszűntek. Magyarország a békében jelentős anyagi áldozatokkal istápolta és óvta Erdély művészetét. Gondja volt arra, hogy ezt a művészetet nem-hogy elnyomja, de ellenkezőleg annak fejlődését hatásosan előmozdítsa. Vajdahunyad várának gondos restaurálása, s a róla megjelent monográfiák, a már említett gyűjteményes munkákon kívül számtalan, külön folyóiratokban megjelent tanulmány tanúskodnak az erdélyi miűt megbecsüléséről. A marosvásárhelyi kultúrpalota, a sepsiszentgyörgyi múzeum és sok más épület pedig azt bizonyítják, hogy a hagyományok megőrzésén kívül azoknak az életben, a gyakorlatban való érvényesítésére is, még az akkori központosító törekvések mellett is, megvolt a hajlandóság. Erdély tehetségei, kik a budapesti Műegyetemen nyerték kiképzésüket, Kós Károly, Zrumeczky, igen korán, szép megbízásokhoz jutottak, melyeknek kapcsán Erdély művészetének a csonka ország területén is maradandó emlékeket állítottak (elég az állatkert bájos, közismert, székely stílusú építményeire hivatkozni), külföldi utazási ösztöndíjakat kaptak, s egyéb vonatkozásban is (Bartók, Kodály román népdal gyűjtései!) a magyar művelődés szentistváni szellemben állt őrt Erdély művészeti egységének megóvása és fejlesztése ügyében.

A mai viszonyok ennek éppen az ellenkezőjét mutatják. Parancsszóra, külső utasításra erőltetik Erdélyre egy balkán-bizánci építészet formáit \$ felette jellemző, hogy a testvéreit idegen „elnyomás“ alól felszabadító anyaország a maga kultúrájának importálásával egy merőben idegen formavilágot kénytelen kényszeríteni gyermekeire. Ez a „felszabadítás“ megbontja, de legalább is megzavarja Erdély korábbi ideális építészeti egységét, utánozhatatlan és egyedülálló jellegét, mely Európa művészeti kultúrájában eddig szerény, de töretlen fényű klárisként ragyogott.

Súlyosbítja a helyzetet az, hogy Erdélynek nincs tervező építészeket nevelő főiskolája. Egész Nagy-Romániában nincs ilyesmi, de Nagy-Románia úgy látszik, amint eddig is megvolt nélküle, úgy ezután is megelégszik, ha egy-két építészt Párizsban kiképeztet a maga számára. Erdély azonban ezt a hiányt erősen megsínyli. A békeidőben Budapest volt az, ahonnan építészt kapott, ha szüksége volt rá és Budapestre küldhette építésznek készülő fiait. Minthogy európai értelemben vett román műegyetem nincs, Budapestre jönni pedig nem szabad, csak a távoli külföld maradna hátra, az ilyen iskoláztatás azonban az ott élő magyarok mai anyagi viszonyai mellett, az elérhetetlen álmok közé tartozik.

De vajjon megváltozhatatlan szükségszerűség-e, hogy Erdély a maga prédaravettségében építőművészeti vonatkozásban is a Balkán vazallusává váljék? Vajjon nincs-e arra törvényes mód, hogy az állampolgárság tekintetében szétválasztott magyarság legalább a művelődés terén korábbi egységét megőrizze, különösen ha ezáltal egyben annak a történelmi hivatásának is megfelelhet, amellyel Erdély művészetét idegen behatásokkal szemben a múltban is megőrizte? Vajjon, ha a német népnek a béke idején joga

volt ahhoz, hogy „Deutscher Barock“ címén Bécs és Salzburg építészetét,¹ „Grosse Bürgerbauten deutscher Vergangenheit“² címen pedig a nagy-szebeni városházát mint német alkotásokat publikálhatta, s ha ezt a hetvenmillió német nép nem mulasztotta el megtenni, vajjon akkor nem kötelességünk-e nekünk Erdély építőművészetét továbbra is megtartani abban a műveltségkörben, amelybe az valósággal beletartozik, az ezeréves kárpátok-aljai magyar műveltségkörben? Mert az is meggondolandó, hogy az új Imperium, ha nem támogatja is Erdély külön művészetét, nem mulasztja el azt, hogy külföldi nemzetközi kiállításokon annak alkotásaival, mint idegen tollakkal magát fel ne ékesítse.

A berlini „Wasmuths Monatshefte für Baukunst“ című igen tekintélyes építőművészeti folyóirat idei októberi számában a mi egykori Felvidékünk jellegzetes fatemplomait (köztük az uzsokit) mint cseh-szlovák (?) népművészetet mutatják be a nagyvilágnak.³ Ilyen és ehhez hasonló jelenségek a politikai megszállás után egy kulturális megszállás (mégpedig történelműeg visszaható erővel!) kísérletét bizonyítják, amelyek, ismerve a különböző nyugati folyóiratok tájékozatlanságát s az utódállamok ilyen irányú buzgóságát és áldozatkészségét, nehezen jóvátehető károkat okozhatnak.

Bizonyos, hogy Magyarországnak még a jelenlegi viszonyok között is lehet s kell is módot találnia arra, hogy elszakított véreit művészeti kultúrájukban megvédelmezze. Sem a békeszerződések, de még azoknak az utódállamokban s különösen esetünkben, Erdélyben való egyoldalú magyarázata és alkalmazása sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy Erdély építőművészetének az ezeréves magyar fejlődéssel való kapcsolatait épen megőrizzük. Úgy látszik, ez egyik első feltétele annak, hogy a balkáni Bizánc Erdélyben a renovált magyar épületek homlokzatainak felragasztott vakolat-architektúráján túl, azok falazataiban, alapelrendezéseiben és szerkezeteiben is úrrá ne legyen.

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

EGY MAGYARBARÁT LORD

— *My Working Life by Colonel Lord Sydenham of Combe*

ÚGY ÉRZEM, hogy Rothermere nagyarányú ünneplése mellett azoknak az angol főuraknak munkája, akik maholnap tíz éve igyekeznek, felköltve nemzetük lelkiismeretét szomorú sorsunkra, helyzetünkön javítani, még mindig nem részesült kellő figyelemben. Hányán tudják nálunk, ki volt Bryce lord? Holott nemcsak a lordok házában, hanem Amerika földjén Teleki Pál gróf javára Williamstownban is latbavetette egész tekintélyét és megmenté, amint mondani szokás, a szituációt a támadásokkal szemben, melyek a nemes grófot, mint magyart érték. Bryce hajlandósága irántunk nem volt újkeletű, mert az Északamerikai Egyesült-Államokról írt nagyra-becsült művében is dicsérőleg emlékezik meg nemzetünkről, azért, hogy kiváló jellemeket nevelt. Newton lord és a többiek szinte alig több még a magyarnál, mint név, amelynek viselője megérdemli fáradozásaiért hálánkat és elismerésünket. Pedig igazán kötelességünk bővebben ismerni barátainkat, hisz ezek erkölcsi és közéleti súlya dönti el végső elemzésben,

¹ Verlag der Blauen Bücher (Leipzig).

² U. o.

³ Dr. V. Sicynskyi: „Holzkirchen' im Bojkenlande in den Karpathen“ (XII.)

vájjon felénk fog-e hajolni Európa szimpátiája, vagy homokba fül-e az egész vállalkozás.

A kezünkben levő vaskos kötet jókor jött alkalom, hogy az értünk küzdő lordok egyik legkedvesebbikének múltjával és jelenével foglalkozzunk. Feltárja írójának törekvéseit, az eredményeket, melyek ezeket koronázták. Elvezet Lincolnshire-nek abba a kis falujába, hol az apa mint lelkész működik és ahol lordunk mint tíz gyermek közül az első 1848 július 4-én, az amerikaiak nagy ünnepnapján megkezdte hosszúra nyúló életét. A gyermekkor emlékei a falu örömeivel és eseményeivel forrnak össze. Akkor az angol falu, lakóinak igénytelensége és szűkös viszonyai mellett is, a nyugalom és összhang ideálja. Koldus közöttük csak az, kit lustasága vagy részeges hajlandósága tett a nyomor kandidátusává. A faggyúgyertyákkal világított asztal köré oly családok gyűltek, amelyek alig ismerték az elégtelenséget, mi azóta a villamosvilágítás és egyéb technikai vívmányokkal együtt bevonult a falukba.

A szegény parochia szaporodó gyermekserege kiváló elődök hagyományait tisztelve nőtt fel, az egyik nagyapa mint tüzértábornok Seringapatam ostrománál Indiában sebesült meg és az ott kapott golyót 93-ik évéig hordta magában. Egy másik ős már János király idejében, tehát a 12. században mint Sydenham lord szerepelt. Lordunk elődei anyai ágon bekapcsolódtak a Cowper-ek közé, akiknek egyike a neves költő, a másik pedig Anna királynő kancellárja. A fiatal György hajlamait követve, a woolwichi és chatami tüzérségi és mérnöki iskolába kerül. Ott előadó lesz. Megnősül, pedig nem volt annyi jövedelme, amennyivel ma egy londoni utcaseprő meg volna elégedve. Irodalmi munkásságot fejt ki, fordít németből szakmabeli dolgozat, nevet szerez magának Plevna védelméről írt nagyobb művével.

Aztán következnek a külső élet változatos tapasztalatai. Bermuda a birodalom nyugati kapuja, Gibraltár, mint állomások, a spanyol föld és északi Afrika tanulságai. Az egyiptomi harc 1882-ben, közreműködés az erődítésknél; szolgálat a hadügyminisztériumban, résztvesz a szudáni hadjáratban. Mind fontosabb megbízásokat kap különböző külső missziókban való részvételre. 1885-ben keletre utazva Budapesten is időz. Titkára annak a bizottságnak, melyet 1888-ban a hadi igazgatás reformja érdekében állítanak össze. A kilencvenes évek elején Málta erődítéseit vizsgálja, szolgál hét éven át a gyarmati minisztériumban.

Angliának szerencséje, hogy feltörekvő ifjú tehetségeknek olyan lehetőségeket nyújt a fejlődésre, mint azt más nemzet igazán nem teheti meg. Az egész földtekére kiterjedő birodalom különböző pontjain szolgálva az angol katona vagy polgári hivatalnok, oly változatos tapasztalatokat szerez és annyi anyagot kap a gondolkodásra, mit okosan felhasználva, emelkedése biztosítva van. Így fejlenek és alakulnak azok az igazi Empire builders, akikről keveset tud a külső világ, de akik nélkül a nagy birodalom egy napig sem tarthatná magát. Ily iskola nem egyoldalú jellemeket nevel, hanem olyanokat, akik az általános emberi feladatok iránt fogékonyak s az idevágó problémák megoldására is vállalkozhatnak. Ezért lesz sok kiváló katonából hivatott politikus és államférfiú.

Példa erre Sydenham lord maga, aki 33 évi szolgálat után mint ezredes búcsút mond a reá nézve nem dicsőségtelen katonai pályának s elfogadja Ausztrália Victoria tartományának mindenesetre igen szép kormányzói állását.

Az ötödik kontinensen végzett munkájáról, tapasztalatairól és arról, mily kiábrándulás volt neki az, mit Ausztráliában átélt, meg fogunk emlékezni összefoglaló észrevételeinknél. Itt azt jegyezzük föl, hogy elhagyva Victriát, pár évig újból Londonban él, hogy aztán mint Bombay kormány-

zója szálljon ki Indiában. Ott marad két éven át, sok elismerést aratva jóakarattal és okos kormányzása által. A nagy háború alatt azonban új helyzetekbe új emberek ültek. Más gondolatokkal és más felfogással. Sydenham szolgálatait már nem vették igénybe, ami azonban őt nem gátolta abban, hogy irodalmi téren és a lordok házában ne hallassa szavát. Az általa tárgyalt kérdésekre Lloyd George is kénytelen felelni, mit bizonyára nem tenne erkölcsi kényszerűség nélkül. A lordok házába 1913-ban került és ott egy tudós és munkában gazdag élet tapasztalataira támaszkodva, előkelő helyet tudott magának biztosítani. De élénken érzi, hogy a lordok háza többé nem az, aminek lennie kellene. A mindinkább kiterjesztett választójog, főleg pedig az angol mezőgazdaság fokozatos tönkretétele mellett a felsőház, bár tudásban és tapasztalatokban tagjai felülmúlják az alsóház váltakozó többségét, nem bír immár a régi súllyal, nem tudja gyakorolni azt a mérséklő befolyást, amire a nagy birodalom politikájának annyira szüksége volna. A múlttal szemben mi sem mutatja inkább a változást és a régi fogalmak megkeveredését, mint az, hogy Baldwinnek konzervatív kormánya terjeszti ki annyira a nők választójogát, hogy a női szavazók egyes kerületekben a férfiakénak kétszeresére rúgnak s az általános többségben a nők messze felülmúlják az erősebb nemet. A birodalom sorsát tehát, ha akarják, a nők fogják kézben tartani. A férfiak mint végrehajtók szerepelhetnek a magasból jövő akarat megvalósításánál, Merész kísérlet, melyhez hasonlót nem ismerünk; azok, kik megérik, érdekes látványnak lesznek részesei.

A Sydenham lorddá avatott George Clarke élete, amint láttuk, igazi angol karriér. A kis falusi parochiából kikelt ifjú nem küzdelmek nélkül ugyan, de nagy sikereket ér el. Mint író és katonai műszaki tekintély értékes és megbecsült munkát végez. Tehetsége és törekvései azonban általánosabb célok felé sodorják. Eléri azt a lehetőséget is, hogy e téren adja bizonyosságát jellemének. Az angol nevelésnek egyik legfőbb érdeme, hogy nemcsak specialistákat, szakmabeli munkásokat nevel, hanem egész emberekkel ajándékozta meg a nemzetet, sőt amint a jelen eset mutatja, az emberiséget is. Így Sydenham lordban, aki valaha tudós értekezéseket írt az ágyúk különböző fajtáinak értékéről, a hadi kikötők és az erődítések mikéntjéről, ezek a problémák nem mint végső cél, hanem csak eszközökként jelentkeznek a nagy birodalom védelmére és fenntartására. Maga az a nagy és csodálatos bölcseséggel kormányzott birodalom kell, hogy általános emberi érdekeket szolgáljon. Tanítsa szabadságra, egyetértésre, a békének és haladásnak megbecsülésére azokat a százmilliókat, melyeken öröködik. Tegye lehetővé gazdasági emelkedésüket, de ne a nemesebb törekvések kárára.

Sydenham maga is részese lévén a birodalmi politikának, ismeri és be is vallja a veszedelmeket, melyek az angol államférfiakat nyugtalanítják. Hiszen az őt világrészre kiterjedő birodalom kormányzása több politikai érzéket és tudást kíván, mint valaha Augustus birodalmáé. A feléledt és nem egyszer rossz irányba terelt demokratikus közvélemény, a többség jogára és csalhatatlan voltára támaszkodva elkövethet olyan botlásokat, miket helyrehozni nem lesz könnyű. A hajlandóság erre meg is van. A bolsevikieket dicsőítő s ezektől pénzt elfogadó szervezetek, valódi elárulói és ellenségei annak a nagy és üdvös munkának, mit az angol birodalom, mely Sydenham szerint, a legáldásosabb azok közt a tényezők közt, melyek valaha az emberiségért dolgoztak — az emberiség érdekében századok óta kifejt. A felforgató irányokkal szemben a korlátlan demokráciának nincsenek védőszervei, ha elveszíté azokat, melyeket a korona és a felsőbb rétegek tekintélye, a társadalom hagyományai és mint legmélyebben fekvő tényező a vallás parancsai jelentenek. Az ígéretek üres és lehetetlen volta, mi a jellemében erős és felvilágosult rétegeknél visszariaszt és kapacitál, a tömegeket sok-

szór nem bírja feltartani a lejtőn. Sydenham lord ezt négy világrészben gyűjtött megfigyelésekkel tudja bizonyítani.

Az érett kor akaratlanul is másként lát, mert mélyebbre lát, mint a felszín hatása alatt álló fiatalság, mely sokszor elhiszi, hogy az őszinte lelkesedés a fából vaskarikát, a lehetetlen álmokból gyümölcsöző valóságot tud formálni. Mi már tudjuk, hogy a siker más tényezőktől is függ. A szociáldemokráciának a való élettel szemben füstbe ment ígéretei, a bolsevizmus csődje, oly példák, melyek kijózaníthatnak mindenkit, ha az igazság szemében ér valamit. De azért ma is százazreket, sőt milliókat nyugóznak le. Ezekre az igazság nem bír döntő hatással, ösztönösen dobják el maguktól azt, mi álmaidat zavarná.

Az eseményeknek abban a záporában, mi reánk szakadt, egyike a legkeserűbbeknek, az a tapasztalás, hogy a demokrácia, melynek imáadásában neveltek bennünket s amelytől magam is annyit vártam, hogy húsz és egy-néhány év előtt könyvet is írtam róla, nem igen akarja beváltani reményeinket. A legutóbbi évek eseményei azt mutatják, hogy az európai arisztokratikus hagyományokat tisztelő országokban több a szabadság és egyenlőség iránti odaadás, mint azokban, melyek ilyen nyugózó, elavultnak hirdetett tényezők hatása alatt nem állanak.

A demokráciának és egyenlőségnek hangoztatása mellett a legkiáltóbb önzés és szűkkeblűség érvényesül. E tekintetben mi sem lehet tanulságosabb, mint a legfiatalabb demokráciák fejlődésének tanulmányozása. Ezek között Ausztrália áll legelői. De messze elmarad az ideáltól. Az ottani viszonyokat megfigyelve, mondja Sydenham, megváltozott egész politikai felfogásom és számos, kedves illúzióm foszlott szét. A szabadelvű jelszavak ott elvesztették igazi tartalmukat. Láttam ott a demokráciát, folytatja tovább, mely tetemesen előbbre van az otthoninál, teljes működésben s azok a bizó reményeim, melyeket a nép által a nép javára irányuló kormányzatba vetettem, elpárologtak. Az általános szavazatjog alapján létesülő kormányok végre is lehetetlenné válnak. 1924-ben egyet kivéve, az ausztráliai államok szocialista kormányok alatt állottak. Mindamellet ismerték a munkanélküliséget, a sztrájkokat és mereven elzárkóztak attól, hogy szabad bevándorlást engedjenek az európai fölöslegnek. Az egyeztető bíróságok határozatait a munkások csak addig hajlandók tisztelni, míg azok javukra szolgálnak.

A szociális bajokkal szemben tehetetlenek. Az, amit az Egyesült-Államokban, Argentínában látunk, megvan az ötödik világrészben is. A nép többsége semmiképpen sem akar vidéken lakni. A városokba tolul és míg a vidéken kevés a munkás, a városokban zavarognak a munka hiányában levők. Ez a helyzet annál fenyegetőbb, mert Ausztrália igazán mezőgazdasági termelésre van utalva. Mindamellet, ha ez a fejlődés tovább tart, felmerül az a kérdés, mondja Victoria egykori kormányzója, miből fog megélni a város népe?

Indiára nézve szerinte nagy szerencsétlenség volna az angol uralom megszűnése, mely békét, rendet és haladást jelent az ott élő százmillióknak. A helyzetet tán mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy míg a mohulok csakis díszkertjeiket csatornáztatták, az angolok 30 millió acre földnek öntözését vitték keresztül és nem szűnnek meg előmozdítani a föld népének érdekeit. Ez annál felötlőbb, mert az anyaországban éppen az ellenkezőt tapasztalhatjuk. Az a kevés hivatalnok és katona, akik India kormányát Viszik az ottani bonyolult viszonyok közt, igazán csodákat művelnek.

Bármiképp vélekedjünk is egyébként az angolokról, azt el nem lehet tőlük tagadni, hogy értik nemcsak a hódítás, hanem a kormányzás művészetét is. Nemcsak felépítették nagy birodalmukat, hanem mesterek az érdekellették kiegyenlítésénél is. Össze tudják egyeztetni a kormányzottak

igényeit a birodalom érdekeivel és a szabadságot csak annyiban korlátozzák, amennyiben azt magasabb szempontok követelik. Ennek a politikai érzéknek és ildomoságnak forrása ugyanaz, amely Sydenham lordot és társait a mi ügyünk védőivé avatja. Törekvés a jog és az igazságosság érvényesülésére.

Mindez a múltból fakad. De új idők szelleme kezd érvényesülni. Ez nem egyet a gondolkodók közül aggodalomba ejt. Az alsó iskolázatlan rétegeknek politikai jogokkal való felruházása fogja-e új, a régiéknél többet érő sikerekkel gazdagítani a nemzetet? A felszabaduló szenvedélyeket a szélsőséges agitáció, a frázisok növekvő ereje nem tereli-e veszedelmes irányba, mind nehezebbé téve az ügyis bonyolult kormányzást? A tisztán többségi elven alapuló politika veszedelmeit lehetséges lesz-e legyőzni, ha kivész a józan konzervativizmus, és az a birtokosztály, amely eddig a nagy birodalom alapja és emelkedésének biztosítója volt?

Munkás, eredményekben és elismerésben gazdag élete végén lordunk nem tekint optimizmussal a jövőbe. Fájdalommal látja a felsőház jelentőségének csökkenését és felfogásának támogatására felhossa azt a jótékony befolyást, mit Victoria tartomány felsőháza kifejthet, főleg azért, mert tagjai fizetést nem húznak. Ez súlyukat az alsóház tagjaival szemben erősen emeli. Az angol nemzet élete sokat veszített régi komolyságából. Az újabb időknek sikerült a régi törzsbe beoltani olyan frivol vonásokat, melyek abból még nem rég hiányzottak s amelyek hatása alatt a nagy és fontos nemzeti érdekek nem keltik fel többé a régi érdeklődést. Az újjászületés azonban éppen nincsen kizárva és hogy a nemzet jobbjában még él a régi kötelességtudás mellett az igazság és jog szeretete, mutatja az a munka, mely a lordoknál javunkra már nyolc év óta folyik. A demokrácia zászlóvivőire nézve nem nagy dicséret, hogy az ilyen önzetlen és finom jogérzést kívánó vállalkozást éveken át csaknem teljesen a divatból kiment, mert nem lármás és agitáló lordoknak engedték át.

BERNÁT ISTVÁN

ÚJ HUNGÁRIA FELÉ

– Sajtóvisszhang –

SZEPTEMBERI számunk a fenti címen vezető cikket közölt Ottlik László tollából, amelyről szemlénk szerkesztősége megjósolta, hogy eszmemenete nagy feltűnést fog kelteni. Elsőnek a Pester Lloyd ismertette a cikket szeptember 29-i vezércikkében, megjegyezvén, hogy a cikkben előadott eszméket alapos megbeszélés tárgyává kell tenni a nyilvánosság előtt. A Pesti Hírlap szeptember 30-i számában közöl hosszabb ismertetést a Magyar Szemle cikkéről. A Reggel október 1-én „A jéggyűrű vagy a magyar külpolitika válsága” című cikkben Ottlik tanulmányának bevezető sorait emeli ki: azokat a fejtegetéseket, amelyekben a Magyar Szemle cikkírója hangsúlyozza, hogy nem elég a nyugati világ közvéleményét áthatni a revíziós gondolat igazával, mert a nagyhatalmak nem fognak katonákat mozgósítani a trianoni kérdésben. Ezeket a megjegyzéseket a Reggel meglepő módon arra használja fel, hogy támadást intézzon a kormány és külpolitikája ellen. A Magyarság október 7-1 számában Milotay István „Új Magyarország felé” című cikkében azt fejtegeti, hogy a Magyarság már a revíziós akció kezdete óta hirdeti: hiába van mellettünk az európai közvélemény s a megszállt területek magyar kisebbsége, ha maguk az elszakított nemzetiségek „nem kapnak reményt, sőt biztosítékot arra, hogy egy új történelmi fordulat esetén nem a régi, de egy új Magyarország várja őket”. Ehhez azt fűzi még hozzá Milotay, hogy „arra az esetre sem lehet más politikánk, ha valamely európai konfliktus jóvoltából fegyveres visszafoglalás nyomán kerülnének vissza hozzánk az elszakított területek, nemzetiségi testvéreinkkel együtt”. A Budapesti Hírlap október 11-én „Új Hungária felé” című vezércikkében hangoztatja, hogy összhangban a hagyományos magyar politika szellemével, minden aggodalom nélkül elfogadhatjuk a külön politikai nemzetek elvét s azzal a gondolattal is megbarátkozhatunk, hogy ezek a nemzetek autonóm

testületeket alkossanak. De a területi autonómiák elvétől sem kell visszarettenünk, „a magyarságnak nincs mit félnie ettől a fegyvertől, mert a múltban sem adott okot arra, hogy ezt a fegyvert ellene fordítsák“. A Nemzeti Újság október 12-i számába Kovrig Béla írt e kérdést legmélyebb bölcséleti gyökereiben megragadó vezércikket „Neonacionalizmus—neopatriotizmus“ címmel. Kovrig rámutat arra, amit a Magyar Szemle cikkírója is hangsúlyozott, hogy a neopatriotizmus ikertestvére a neonacionalizmusnak. „A neonacionalizmus a nemzeti aktivitás politikája... A neonacionalista, aktivista szellemű, új, pozitív, alkotó magyarok elsokasodása nélkül a nemzeti fel-támadás gondolata délibáb csupán.“ Viszont „a neonacionalista nemzeti tevékenység reális történelmi eredményekhez csak akkor vág járható utat, ha felismerjük tevékenységünknek elérhető és olyan értékű célját, amelynek eléréseért érdemes áldozni, fáradni, verejtékezni. Ennek a követelménynek tesz eleget a neopatriotizmus, mint a nemzetig célok elérhető beteljesülésnek elképzelése“, amely „átértékeli az egységes nemzetállam fogalmát“. „A neopatriotizmus. az őslakók szolidarizmusát hirdeti az új Hungária keretében... Fájdalmas? Bizony nagyon fájdalmas nekünk, álmódóknak, nekünk mindent akaróknak. Destruktív gondolat? Igen, azoknak a politikai kérdő-zőknek, akik a világ átváltozása után ma is még a boldog békekor jásziságain tűnőd-nek és nem veszik észre, hogy akkor a Keleti Svájc elgondolásának valórválása az egységes magyar nemzetállam dezintegrálódását jelentette, míg most a teljes szét-forgácsolódás idején: integrációt, teljesülést, életet jelent.“

Az első támadás cikkünk ellen az Előőrs c. hetilap október 14-i számában látott napvilágot Bajcsy-Zsilinszky Endre tollából. Némi előcsatározások után azt kérdi a cikkíró, hogy mi ebben a gondolatmenetben új és miért neo ez a patriotizmus. „Tudomásom szerint még lámpással is nehéz volna ma olyan értelmes magyar embert találni a csonka hazában: ...aki már régen le nem számította volna magában s ha kellett a nyilvánosság előtt is, az összeomlásból fakadó tanulságokat 67 utáni nemzetiségi politikánk gondolatvilágával szemben.“ Az Előőrs cikkírója maga is belátta, még kint a harcvonalban, géppuskái mellett is, hogy „új nemzetiségi politikára kell áttérni“, mely „szabadabb fejlődést nyit az ősi határokon belül minden itt élő fajnak“. Bajcsy-Zsilinszky is úgy látja tehát, mint a Magyar Szemle munkatársa, hogy „ez a belső átalakulás már a maga természetes útján végbement a magyar lelkekben“. Ennek dacára szemrehányást tesz, hogy ez a neopatriotizmus „feltűnően hasonlít Jászi Oszkár Keleti Svájcához“, bár hozzá-teszi, hogy „ezt a neopatrióta új Hungáriát jó magyarok gondolták el, a Keleti Svájcot pedig a magyarsággal szemben legalább is indifferens kultúrsznobok, idegenek“. „Ez a különbség azonban egymagában nem elegendő ahhoz, — folytatja a cikkíró — hogy egy széles autonómiákra, vagy éppen federációkra épülő új Hungáriát elfogad-junk.“ A szerkezeti lazulást szerinte szervezeti erősödésnek kell kiegyensúlyoznia és pedig két irányban: 1. a magyarságnak ki kell építeni a „maga külön faji élet-szerveit“ és 2. szükséges, hogy az új Hungária „lazább népi tagoltsága fölé e népek együttélésének organikusabb, a mainál sokkal tökéletesebb gazdasági és szociális harmóniáin felépülő, felsőbbrendű egysége“ boltozódjék. Végeredményben tehát Bajcsy-Zsilinszky is csak hangban támad, — hogy mi okból, nem világos és talán nem is érdekes — lényegben azonban messzebb is megy, mint a Magyar Szemle munkatársa, aki a kutatónak reflexív feladataihoz képest, óvatosan megmaradt a történeti adottságok és a megállapítható tendenciák vázolásánál. Az Előőrs szer-kesztője azonban, mint aktív politikus és hírlapíró, merészen nekihajt a jövő még feltáratlan kapujának és — tipikus módon — egy „felsőbbrendű egységnek“, azaz olyasvalaminek a megvalósítását követeli, ami eo ipso nem lehet politikai célkitűzés tárgya, mert vagy máris megvan potenciálisan, történeti, gazdasági és társadalmi feltételek leronthatatlan rendszerében, vagy nincsen s akkor semmiféle politikai hatalom sem teremtheti meg.

A Sonntagsblatt két ízben is reflektál a Magyar Szemle cikkére. Október 7-én König Antal ismerteti a cikket, amelyet „olvasásra méltónak“ és „alaposan átgondolt-nak“ tart és azt hiszi, hogy az a külföldön is bizonyára visszhangot fog kelteni. „Üdvö-zöljük ezt a tanulmányt, — úgymond — nem mintha az elgondolás modalitásaival mindenben egyetértenénk, hanem mint az első fecskét, amely a nyarat meghozni igyekszik és mint annak a fordulatnak, amely annyi, hazájának jövőjén tépelődő magyar patriótának érzelmeiben és lelkében végbemegy.“ Végre azonban szemére veti cikkünknek, hogy a hazai német kisebbségről nem emlékezik meg, holott ez nyilvánvalóan kívül esett volna a tanulmány keretein. Ugyancsak a Sonntagsblatt október 14-i számában dr. Bleyer Jakab idézi a Magyar Szemle cikkének azt a mon-datát, amely a neopatriotizmus eszmetartalmát vázolja s abban a „szentistváni gon-dolatot“ üdvözli. Hangsúlyozza, hogy nem arról van szó, vájjon a tegnapi „nemzetiségi politikája“ helyes volt-e vagy sem. Mindenesetre a korszellem által diktált realitások közé tartozott. „Az ifjú magyar, szabad tiszta tekintetével úgy látszik, eltökélte, hogy a halottakat, akiket sem panasz, sem vád felkelteni nem tud, csöndes kegyelettel

eltemeti, hogy helyet csináljon az élőknek, akik a jövőt hordják lelkükben.“ —A Napkelet október 15-i számában ismerteti cikkünket s úgy ítéli, hogy a neonacionalizmus gondolata értékes továbbfejlesztést nyer a neopatriotizmus eszméjében. A Vox Academicának, az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség folyóiratának októberi számában Mihelics Vid ismerteti a Magyar Szemle cikkét s a következő érdekes szavakkal kommentálja: „A földön örök a halál és örök a születés. Az új Hungária mindenesetre fájó csaldóság azoknak, akik még nem is olyan régen harmincmilliósi nemzeti birodalomról álmodtak. A „nagy öregek“ délibábjának vége. Az ifjúság túlsók szenvedésen és valóságban ment át ahhoz, hogy elődeitől azok történelemszemléletét átvegye.“ Bajcsy-Zsilinszky Endrének fent ismertetett cikkéről szólva, sajnálkozva mutat rá Mihelics, hogy a jeles publicista mily következtetlen „amikor gyilkos gúnyval teríti ki előbb a neo-kat és az izmus-okát csak azért, hogy cikkének következő kétharmadában az új Hungária megszületésének feltételeit taglalja“. Annál nagyobb örömmel üdvözlí Vass Józsefnek az eucharisztikus kongresszuson elhangzott monumentális beszédét s abban a szolidaritás programját, amelynek megvalósításától várja azt a szebb magyar életet, amely visszacsábítja az „idősebb testvérhez“ az elszakadt részeket. „Neopatriotizmus és szolidaritás, íme a két jelszó, amelynek tartalmát megvalósítani a fiatalság feladata.“

Egy részletkérdéssel kapcsolatban érdekesen és józan tárgyilagossággal fűzi tovább, hogy úgy mondjuk, a neopatriotizmus eszmemenetét a Budapesti Hírlap október 19-i vezércikke. „Agrárreform és nemzetiségi politika“ címen. „A 48-i törvények népbarát szelleméből következik, hogy majdan, ha ismét visszatérnek az elcsatolt területek az anyaországhoz, senki se háborgassa a nyugodt birtoklásban azokat, akik a megszállás óta jutottak új tulajdonhoz... Hiszen az új birtokosok régi lakosok azon a területen.“ A magyarság ezzel „csak önmagához marad hű, hiszen ennek a lakosságnak az anyagi érdekeivel a múltban is sokat törődött“. És „az államnak az az érdeke, hogy polgárai nyugodtak és elégedettek legyenek és a felszabadulás után ne kívánkozzanak vissza a mai uralom alá, mint ahogyan most visszakívánkoznak a régi magyar világba“. „A magyar nemzet bosszújától nem kell senkinek sem félnie.“ A képen, amelyet képzeletünk a várva-várt egyesülésről rajzol, „nincsenek sem véres fegyverek, sem felgyújtott házak, sem a harag elől menekülő, rémült tekintetű lakosok“.

Az elszakadt magyarság hangját G. jelzéssel, a szerkesztőség megjegyzése szerint az erdélyi magyar közvélemény egyik vezetőtényezője szólaltatja meg a Magyarság október 10-i vezércikkében. „Ha a mai kicsire szabott Magyarország olyan területeket szerezne vissza, melyeken tömegesen jutna megint nemzetiségekhez, bizonyára nem támaszthatná fel régi nemzetiségi politikáját és nem utánozhatná a mai utódállamok kisebbségi politikáját.“ Azonban történelmi adottságokkal is számolni kell. Területi változások esetén olyan kész helyzetet találna a magyar főhatalom, melyet már nem boríthat fel. A cikkíró nem akar részletekbe bocsátkozni és csak arra hivatkozik, hogy az agrárreform alapelveit nem lehetne megbolygatni, mert ez a visszakerülő nemzetiségek közt súlyos szociális elégedetlenségeket okozna és a belsejükhöz adna tápot. „Az ipari és kereskedelmi vagyon nagy eltolódása, mely külföldi érdekeltségeket is érint, szintén komoly mérsékletre intene... Az új magyar kisebbségi politikát nem lehet másnak elképzelni, mint olyan, amely teljes politikai gazdasági és szellemi szabadságot biztosít az idegenajkú polgárok számára.“ „Igaz van az angol történetírónak, hogy a sok szabadságot még több szabadsággal lehet ellensúlyozni.“

A cseh miniszterelnökhöz közelálló Venkov szeptember 28-i száma a Magyar Szemle (szerinte félhivatalos revü) cikkéből azt olvasta ki, hogy a tót autonóm területhez nem lehet csatolni olyan területeket, amelyeknek magyarsága 40%-ot tesz ki. Ebből látszik, — írja a Venkov — hogy a 60%-os tót vidékeken csak a magyar nyelv lenne uralkodó az iskolákban és a hivatalokban. „így képzelik ezt a magyarok most, amikor csak háztűznézőbe járnak a tótokhoz. De mi lenne akkor, ha Szlovenszko a markukban volna?“ Egyetlen jóhiszemű olvasó előtt sem lehet kétséges, hogy amidőn a Magyar Szemle cikkírója arról beszél, hogy egy területet, amelyen 40% magyar él, a magyarok kifejezetten nem ismerhetnek el tót nemzeti domíniumnak, a magyarság százalékarányát talán kissé magasra tette, de nyilvánvalóan a mai Szlovenszko teljes területéről beszélt, amelynek autonómiáját oly módon véli megoldhatónak, mint a Délafrikai Unióban történt, ahol a két uralkodó nyelv: a holland és az angol egyenjogúságot élvez. Következésképpen lehetetlenség cikkéből megállapított rosszhiszeműség nélkül azt olvasni ki, hogy a 60%-os tót vidékeken csak a magyar nyelv lenne uralkodó az iskolákban és hivatalokban.

A román sajtóban legújabbban az Universul december 18-i számában Alexandra Hodos teszi szóvá cikkünket. Hodos voltaképpen I. Boila erdélyi írónak az Adeverulban megjelent cikkét támadja, amelyről azt mondja, hogy abban vörös fonalként húzódik végig valaminő erdélyi gondolat. Boila fejtegetéseiből Hodos szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy az erdélyi három nemzet, tudniillik a román,

a magyar és a szász, „amely mindhárom egyformán gondolkozik a közérdekű dolgokban“, békés konföderációt létesíthetnek Svájc mintájára. A román jóízűség az Universul szerint természetesen visszautasítja ennek a „mesterséges regionalizmusnak“ veszélyes megnyilatkozásait. A magyar propaganda számára, úgymond, ez a felfogás hamar ütőkártyává vált. Hiszen a budapesti Magyar Szemle című folyóiratban nemrég már meg is jelent ilyen szellemben egy politikai tanulmány „Uj Hungária felé“ dm alatt Ottlik László tollából, s a cikk érthető feltűnést keltett.

A bécsi Reichspost október 14-i száma „Ungarischer Neopatriotismus“ cím alatt ismerteti cikkünk gondolatmenetét. Az Österreicher című havi folyóirat októberi számában hosszú gondos ismertetést közöl, amelyhez a szerkesztőség külön bevezetést csatolt. Ebben figyelemreméltónak tartja, hogy a szerző tanulmányában, „amelyet a Szent Korona országai integritásának helyreállításához vezető szellemi útmutatónak tekinthetünk, a Burgenlandról nem tesz említést“. Ehhez igen találóan fűzi hozzá a megjegyzést, hogy „bizonyára téves volna ebben az integritásról való lemondást látni“. Egyúttal utal lapjuk augusztusi számában közölt „hová tartozik a Burgenland?“ című cikkükre, amely ebben a kérdésben a folyóirat által képviselt politikai tényezők állásfoglalását fejezte ki. A szerkesztőség kommentárja a következő szavakkal végződik: „Mint a németek s az osztrákok számára, az 1918 évi mély zuhanás a magyarok számára is nagy indíték az önkritikára. Az előttünk fekvő tanulmány azt bizonyítja, hogy Magyarország jó példával jár elől s azon van, hogy, mindenekelőtt szellemi téren, megteremtse egy jobb jövőendő előfeltételeit.“

A Hannoverben megjelenő Vom Dritten Reich (Deutsche föderalistische Korrespondenz) október 11-i számában a következő alcímmel ismerteti cikkünket: „Csak a föderalizmus hozhatja vissza Magyarországnak ezeréves határait.“ Az ismertetéshez a szerkesztőség kommentárt is fűzött, amelyből a következőket emeljük ki: „Hogy megmérhessük a magyar nemzet e szellemi irányváltozásának nagyságát és jelentőségét, csupán azt a gondolatvilágot kell felelevenítenünk, amely Magyarországot a háború előtti időkben eltöltötte. Gondoljunk az ellentétre Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös és az akkor uralkodó magyar között, gondoljunk az akkori magyar nemzetiségi politikára és arra, hogy ez a Magyarország tudvalevőleg a délszláv kérdésnek a Habsburg-monarchia kereteiben való megoldását is mindvégig megakadályozta és ezzel az utóbbinak pusztulását, de egyúttal saját bukását is előidézte!“ Úgy látszik, a német világban még máig sem értik Magyarországnak a Habsburg-monarchiában és illetőleg ezzel szemben fennállott helyzetét. Ezért nem láthatják azt sem, hogy a magyar nemzet „szellemi irányváltozását“ az teszi lehetővé, hogy a nagy összeomlás következtében voltaképp mind a két nagy veszedelem megszűnt, amely Magyarország függetlenségét és integritását a múltban fenyegette s amelyekkel szemben a magyar nemzet nem engedhetett teret az államegységet lazítani kívánó törekvéseknek. A Habsburg-monarchia összeomlásával megszűnt az a veszély, hogy Magyarország, megcsönkítva, lefokoztassék a föderalizált ausztriai „összbirodalom“ egy jelentéktelen tartományává (Ferenc Ferdinánd előtt tudvalevőleg ez a cél lebegett s a „trializmus“ is nyilván csak állomásnak volt szánva ezen az úton), a cári Oroszország összeomlásával pedig kikapcsolódott a nagy ortodox-pánszláv birodalom romantikus eszménye is. Ezért lehetünk ma föderalisták, a nélkül hogy ezzel pillanatnyi előnyök reményében kockára kellene tennünk egy független integer Uj Hungária jövőjét.

A német föderalisták lapja azonban egyebet is mond s ezen is érdemes lesz eltűnődni: „Magyarországnak ezeréves határai között adott feladata lényegileg ugyanaz, mint amelyet Németországnak egész Közép-Európára nézve kell megvalósítania: összefoglalás és vezetés primus inter pares gyanánt. Vájjon a német nép elmaradhat-e a magyar nemzet mögött ennek a feladatának felismerésében és az ehhez fűződő előfeltételek megteremtésében?“...

Nem tartozik éppen pontosan a sajtóvisszhang keretébe, de talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy utrechti postabélyegzővel Ottlik László számára egy memorandumot küldöttek szerkesztőségünkbe, amelynek szerzője „A. L.“ aláírással megjegyzi, hogy azt 150 politikai írónak küldötte meg világszerte. A memorandum angol nyelven van írva amerikai stílusú mondatokkal. Rámutat arra, hogy a békeszerződések revíziója, az összes elcsatolt területeken végrehajtandó népszavazás útján, elkerülhetetlen szükségesség, hogyha Európa békéjét meg akarjuk óvni. A szerzőnek meggyőződése szerint a népszavazás eredménye gyanánt egy Középeurópai Unió jönne létre, amelynek tagjai volnának: Erdély, Magyarország, egy új Délszlávia (Horvát-Szlávon-Dalmátországok, Muraköz és Szlovénia), Szlovenszko, Ausztria, Svájc (!) és Elzász-Lotharingia. Megjegyzi azonban, hogy számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy az utóbbi kettő nem kívánna csatlakozni az Unióhoz s ez bizonyára nem alaptalan föltevés. Az így megalakult Uniónak semlegességét Svájc mintájára garantálni kellene. Az Unió fővárosának Pozsonyt tenné meg az ismeretlen szerző, egyebekben pedig gondosan kidolgozta az Unió alkotmányát és nyelvi szabadságait,

sok jóakarattal és még több naivitással. Bármennyire ábrándos is azonban a mai viszonyok között egy ilyen koncepció, egy egészséges magja bizonyára van és ex a megismerés, hogy a rosszul begombolt mellényt újból ki kell gombolni.

SZEPTEMBERI számunk cikkének konklúzióit súlyos tekintélyével támasztotta alá Gratz Gusztáv, a Magyar Szemle októberi számában. Gratz Gusztáv gondolataihoz kapcsolódik Gündisch Guidónak a Pester Lloyd október 23-i reggeli lapjában megjelent vezércikke „Közép-Európa újratagozódása” címen. Gündisch hangsúlyozza, hogy a magyar kormánynak nincs módjában hivatalos programot felállítani a részben vagy egészben helyreállítandó Nagy-Magyarország kisebbségi politikáját illetően, de a magyar társadalomnak mégis fogalmat kell alkotnia az új Magyarország közjogi berendezkedéséről. A békeszerződés revíziójára irányuló propagandának csak úgy lehet sikere, hogyha egy olyan állameszmét állít fel, amely a nem magyarajkú népek körében is toborozhat híveket. Gündisch utal arra, hogy a mai Német-birodalomban is emelkednek komoly hangok, amelyek immár a német nemzeti állam Bismarck-féle „lángeszű, de rendszertelen” alkotását megtagadni készek. „Nép, nemzet és állami lakosság különböző fogalmak, amelyeknek azonosítása szerencsétlennek bizonyult.” Az úgynevezett „népi gondolat” képviselői tehát új alkotmányt követelnek a német birodalomnak, amely idegen népi egyéniségek megbecsülését is lehetővé teszi. Gündisch fölveti, vájjon Bethlen István gróf nagyeceni beszédében nem ugyanezt a gondolatot értette-e, amidőn a magyar alkotmány reformjéről beszélt. „Nem szükséges azonnal a királykérdésre gondolni... A törvényhozás és a közigazgatás is a közjog körébe tartozik és az állampolgárok jogai és kötelességei változnak az idők folyamán.” A középeurópai államok körülöttünk mind akut államjogi válsággal küzdenek. Nekünk Magyarországon „ma irányadó állameszménk reformjának szükségességéről még van időnk gondolkodni”.

Ugyancsak Gratz Gusztáv cikkéhez kapcsolódik a Neues Politisches Volksblatt október 24-i B-vel jelzett vezércikke. Ismerteti Gratz konklúzióit és ezeket magáévá teszi azzal a megjegyzéssel, hogy azokban azt a szentistváni gondolatot látja erőteljesen és bátran kifejezve, amely nem nyelvben, hanem lélekben egységes Magyarországot tart szem előtt. Ezzel kapcsolatban utal Ottlik László cikkére is és megjegyzi, hogy „Ottlik, az ifjú magyar, ugyanarra a következtetésre jut, mint Gratz, a németmagyar és kipróbált államférfi. Sőt Ottlik talán még messzebb is megy, mint a németmagyarok. Mi németmagyarok bizonyára teljesen egyenjogúnak érezzük magunkat a magyarsággal és mi is mondjuk, amit Ottlik: a Szent István Birodalom nemcsak egy népfaj tulajdona, bennünket is illet az, nem magyarajkú állampolgárokat; mindazáltal régtől fogva elismerjük, hogy a Szent István Birodalom alkotó népe a magyarság.

A magyar sajtónak legújabb és legsajátosabb megnyilatkozása azonban a Magyarság december 21-i vezércikke „Neo-patriotizmus?” címen, Bajza József egyetemi tanár tollából. Bajza azon a nézeten van, hogy eddig a kisebbségi kérdés nem minden magyar kutatója járt el kellő megértéssel s óvatossággal. Különösen áll ez, úgymond a Magyar Szemle című folyóirat némely cikkéről. Ottlik László tanulmánya ellen azt veti, hogy különbségeket tesz Szent István koronája alá tartozott nemzetek között és e különbségek szerint különböző terjedelmű autonómiákkal véli a kérdést megoldhatni. Bajza szerint Ottlik gondolatmenete nemhogy neopatriotizmus, hanem ellenkezőleg iskolapéldája a paleopatriotizmusnak. „Ottlik koncessziókat ajánl a nemzetiségeknek, mint Tisza István és annyi más régi politikus, — csak nagyobbakat mint azok. Nem az a baj, hogy a megajánlott autonómiák különbözőek, hanem az, hogy bizonyos ismérvek alapján Ottlik egyoldalúan véli az autonómiák mértékét megállapítani. Arról beszél, hogy a tót nép nevelése a felvidéki magyarság feladata lesz. Én nem tudom, szorul-e a tót nép nevelésre, vagy nem, de azt tudom, hogy nincs civilizált nemzet, mely idegen dajkákat szívesen látna. A tót nemzet politikailag bizonyára érettnek tartja magát. Ha nem az, nevelését majd elvégzik saját vezetőemberei. Nekünk, ha a tótokat meg akarjuk nyerni, úgy kell őket vennünk, ahogy vannak. Semmiféle koncessziót, autonómiát nem kell nekik ajánlanunk, hanem arról kell őket meggyőznünk, hogy a Szent Korona testén belül jobb helyzetük lesz, mint bármilyen más államszervezetben, hogy az új Nagy-Magyarországon minden jogos törekvésüket teljes mértékben kielégíthetik.” A cikk szerzőjének tekintélyes személye joggal elvárható, hogy megjegyzései szó nélkül ne maradjanak. Mínt hogy azonban férfias őszinteséggel bevallja, hogy nem ismeri a tót kérdést, erről a helyen sajnos le kell mondanunk. Steier Lajos több mint ezer oldalas könyvet tartott szükségesnek e kérdés megismerésének szentelni. Nagy vakmerőség volna megkísérelni, hogy néhány sorban adjunk felvilágosítást ezekről a problémákról.

Sokkal súlyosabban esnek latba Bajza tanárnak Gratz Gusztáv cikkére vonatkozó reflexiói. Szerinte a fehér lap, amelyről Gratz beszél, legenda. „Az igazság az,

hogy Horvátország 1867-ben egyszerűen átutaltatott Magyarországra, a nélkül, hogy ebbe a horvát nemzet beleegyezett volna.“ Vájjon mit szólnak a magyar történetírók és közjogászok ehhez az új elmélethez? Abban azután persze teljesen igaz van Bajzának, hogy a horvátok ma nem a régi magyar-horvát kapcsolatok helyreállítására, hanem teljes önállóságra törekszenek. És abban sem fog ellentmondásra találni a Magyar Szemle cikkíróinál, hogy nincs magyar ember, aki ne kívánná a horvát remények teljességét. Csupán arra vagyunk kíváncsiak, hogy mit szól mindehhez a Magyarság ismert magyarbarát horvát vezércikkírója, Battorych Kornél, aki a horvát-magyar viszony jövőjéről sokkal optimistábban szokott nyilatkozni, mint most Bajza József.

Gratz Gusztáv hangjára felfigyelt a román sajtó is. Vajda-Voivod Sándor az Adevurul október 25-i számában azt állítja, hogy ő a Gratz cikkében idézett kijelentéseket soha meg nem tette, legfeljebb azt hangoztatta, hogy a törvényességet Magyarországon sokkal inkább respektálták, mint a mai Romániában. Mindamellet, úgy mond, kétség sem férhet ahhoz, hogy ő inkább óhajtja Bratianu és Averescu erőszakoskodását, semmint Apponyi, Tisza vagy Deák „és a többi gróf“ uralmát, akiknek liberalizmusa sohasem került alkalmazásra. Ugyanebben a számban Liviu P. Nasta is foglalkozik Gratz fejtegetéseivel. Felhánytorgatja Apponyi iskolatörvényeit és sajnálattal konstatálja, hogy Gratz is azok közé sorakozott, akik állandóan az utódállamok ellen cikkeznek, holott „eddig egész Európa előtt, mint elismert publicista szerepelt“. Vajda-Voivodnak egyébként nem volt szerencséje az idézett válasznyilatkozattal. A miatt a megjegyzése miatt, hogy Magyarországon csakugyan nagyobb volt a törvényesség, mint ma Romániában, a Viitorul és az Indreptarea október 27-i száma egyaránt keményen leckézteti.

Végezetül még meg kell említenünk, hogy egy egész kötetnyi helyre volna szükségünk, hogy ismertethessük a vidéki magyar sajtónak az Új Hungária eszméjéhez fűzött lelkes kommentárjait.

— ki. —

BELPOLITIKAI SZEMLE

— Az új házszabályok —

AKÉPVISELŐHÁZ decemberi műsorán a házszabálymódosítás vitája szerepelt.

Színházi szóhasználat csintalan ördöge játszik velem, amikor átvonul lelkemnek annak a sok éles kritikának a hangja a parlamentárizmus hanyatlásáról, amely mind abban csendül ki, hogy nincs már érdeklődés a képviselőház ülései iránt, sohasem telnek meg a karzatok, a nagyközönség távontartja magát az előadásoktól, sőt maguk a képviselők is csak hébe-hóba érdeklődnek az ülések iránt, úgyhogy a padsorok üresen tátonganak a részvétlenség miatt. Már pedig nem igazi színház az, ahol a közönség is, a szereplők is távollétükkel tüntetnek.

Ebből a hamis eszmevilágból táplálkozott a parlamentárizmus hanyatlását bizonyítgató minden beszéd. Nagyon helyesen mutatott rá a pártkötelék rabláncából felszabadult Rassay Károly arra, hogy szó sem lehet arról, hogy a parlamentárizmus veszendőben van; a parlamentárizmus hanyatlása csak azokban az államokban tapasztalható, ahol az sohasem tudott Istenigazában gyökeret verni. Az objektivitás üde magaslati légkörében így beszél Rassay Károly és fűrgén ugrándozva azokon a csúcson, amelyekről tiszta kilátás nyúik a közélet alkotásokban gazdag és alkotásokra szomjas mezejére, nagy szolgálatokat tett a házszabálymódosítás ügyének. De senki sem találta el annyira a hangot, amellyel a parlamentárizmusnak teátrális ízt és színt adni akaró felszólalásokat kellett végre már egyszer alaposan elintézni, mint maga a miniszterelnök. Mikor a Ház egyik örökifjú temperamentuma részvétlenségről panaszkodott, a miniszterelnök általános derűtlenség közepeit így kiáltott fel: „Hogyan tegyem az üléseket látogatottakká? Mit csináljak, hogy megteljenek a karzat és a padsorok? Hát az az én kötelességem, hogy valami attrakcióról gondoskodjam? Csak nem kívánja a képviselő úr, hogy Josephine Bakert szerződtessem?“

Ugyanakkor rámutatott a miniszterelnök arra, hogy a képviselőháznak magának kell gondoskodnia arról, hogy vitái ne folyjanak szét, tárgyalásai tömörebbek legyenek, rövidebb időtartam alatt gazdagabb programmal dolgozzék és kevesebb munkával többet produkáljon. Ehhez pedig a keretet a lehető legnagyobb gonddal szerkesztett, lehető legtökéletesebb házszabályok adják meg.

Valamikor régen a házszabályok módosítása miatt lángban állott az egész ország. A történelem feladata eldönteni, hogy helyes volt-e akár a kormány, akár az ellenzék részéről úgy odaállítani a Ház ügyrendi vitáját, mint a nemzeti lét vagy nemlét kérdését. A nemzet maga e kérdésre nemmel válaszolt. Ma, a háború és forradalmak után, amikor a világégés pernyéje még mindig ott sötétlik a lelkeken, nincs az a Demosthenes, aki a hamu alatt lappangó szikrát lánggra tudná gyújtani azzal a váddal, hogy a kormány módosítani akarja a házszabályokat. „Hát csak módosítsa, ahogy ő akarja“, mondaná mosolyogva a ma elfásult magyarja és menne tovább egykedvűen a létért való küzdelem keserves porondján.

Az ellenzék már a nyár utóján hozzájárult a kormánynak ahhoz a kívánságához, hogy a klotúr az appropriációra kiterjesztessék, mert hiszen csak ez a törvény adja meg a felhatalmazást a kormánynak a már megszavazott költségvetési tételek felhasználására. Nem ér az semmit sem, ha a költségvetés tető alá hozása záros határidő alatt biztosítva van, amikor egy elszánt és hatalmas ellenzék az appropriációt hosszú heteken át megobstruálhatja.

A mai ellenzék, amelynek objektivitását és helyes érzékét az államháztartás szükségleteinek sürgős kielégítése iránt el kell ismerni, készséggel honorálta a miniszterelnök kívánságát és ahhoz is hozzájárult már a priori, hogy a legutóbbi házszabályokat életbelépésük éve, 1924 óta hozott törvényekkel összhangba hozza a képviselőház.

A házszabálymódosítás szükségessége nem volt vitás, de az, hogy a módosítás előkészítésére kiküldött bizottság egy nagy és szerves elaborátummal állott elő, gyanút keltett az ellenzéki berkekben.

Valamikor régen azt mondták, hogy Tisza István az osztrák birodalmi törekvéseket akarja szolgálni az obstrukció letörésével életbeléptető új házszabályokkal. Akkor Tisza István kimondta a nagy szót, hogy az obstrukció letöréséért az utolsó lehetéig küzdeni fog; mikor pedig végre hosszú évek politikai konvulziói után letörte az obstrukciót, egyik híres beszédében így kiáltott fel: „Nem hiába éltem!“

Tisza István ezzel életművének nyilvánította a parlamentárizmus megmentését.

A világháború vérzivatarra, a forradalmak lezajlása és a Habsburgok detronizálása után most is felütötte fejét a gyanakvó kérdés, miért kell a kormánynak a házszabályrevízió?

És amikor azzal gyanúsították Bethlent, hogy a királykérdést akarja az új házszabályokkal megoldani, ő erre csak annyit mondott, hogy ilyen nagy kérdéseket nem lehet házszabályrevízióval megoldani és hozzátette azt is, hogy a kormány a maga részéről megelégszik azzal, amit az ellenzék már megígért az appropriációra vonatkozólag, neki nem kell semmi: a teljes desinteressement álláspontján áll, ha a képviselőház bölcsesége nem látja helyesnek a gyökeres házszabályrevíziót, ne csinálja meg.

Erre elült a zaj és elnémult minden sanda gyanú.

Ha Tisza István nem hirdette volna, hogy beleviszi az ő egész nagy lelkét a küzdelembe a parlamentárizmusért, amelynek nagysága gyermekkorának fantáziájában nőtt már meg előtte: talán az akkori ellenzék sem korbácsolta volna úgy fel a szenvedélyeket, mint ahogyan felkorbácsolta pusztán azért, hogy valahogyan meg ne javítsák a képviselőház régi, rossz,

elavult ügyrendjét, amely nem a rendet biztosította, hanem a rendetlenséget intézményesítette.

Irigykedve mereng el a hazafias lélek azon, hogy volt ebben az országban olyan boldog korszak, amelyben komoly politikai pártok között évtizedekig folyt kemény küzdelem azért, hogy legyen-e jó hárszabály, vagy ne legyen!

Az ellenzék nagyrésze most nem tett lényegbevágó kifogást a hárszabály-revizió ellen. Mindössze priuszokat állított fel; így az általános titkos választójog megvalósítását, az általános védkötelezettség életbeléptetését, a szabadságjogok teljes visszaadását és a közélet tisztaságának biztosítását.

Ami az általános, titkos választójogot illeti, ennek megint van egy külön priusza. A kulturális priusz. Ahol a műveltség feltételei megvannak, mint a városokban, ott megvan ma is a titkos választójog. Ez fokként mindenütt életbelép. Aki általános titkos választójogot akar, annak akarnia kell a nyolcosztályú elemi iskolát is.

Az általános védkötelezettségnek ugyancsak megvan a maga priusza: az antant tilalmának feloldása. Mihelyt a népszövetség hozzájárul, azonnal életbelép az általános védkötelezettség.

Ami a szabadságjogokat illeti, ezek oroszánrészre már ismét életbelépett. Az esküdszék visszahozatala nem érinti a szabadságjogokat. Az az államférfiú, aki a gyakorlati étellel és az intézmények tökéletlenségével számol, felelőségének tudatában szívesen hozzájárul az esküdszék életbeléptetéséhez, ha a szabadságjogok nincsenek a maguk teljsességében életbeléptetve. Mert a szabadságjogokkal való visszaélés ellen jobban megvéd a szakbíróság, mint az egyéni és közhangulat rabságában élő esküdszék. A sajtóreformmal kapcsolatban rövidesen megszűnik a kormánynak sokat bírált lapengedélyezési és lapbetiltási joga.

Ami a közéleti tisztaságot illeti, a mai parlament pártkülönbségre való tekintet nélkül magas erkölcsi nívón áll! A háború előtt sokkal több panasz és vád hangzott el a parlamentben a közéleti tisztaság hiánya miatt. Egy-két szórványos eset miatt nekünk nem szabad pálcát törnünk pártok és testületek felett.

A priuszokkal hamar végzett a Ház. Maguk azok sem tartották komolyan elérhető célnak e régi fegyverek alkalmazását, akik éltek vele; így aztán fél lélekkel, bevallottan kedvetlenül vettek is, nem is részt a vitában azok, akik felállították.

Az egységes párt maga megoszlott egy igen kardinális kérdésben. És hogy rácáfolt a párt azokra, akik annyiszor hánytorgatják, hogy nem gondolkozik, csak felsőbb parancsra cselekszik! Magában a pártban olyan erők kerekedtek felül a bizottsági jelentésnek a Házban való betérjesztése után, hogy a többségi véleményből kisebbségi vélemény lett, mire a pártértekezlet meghozta a maga döntését. Mind a két jelentés magas jogászai színvonalon álló munka volt. A képviselőház konzervatív gondolkodása döntött a régi rendszer javára, de haladnivaló ösztöne elfogadtatta vele fakultatív rendszerként a többségi jelentésben foglalt angol-magyarok elkeresztelt szabályokat is.

Rubinek István javaslata nem különbözött a régi rendszertől, annak folytatása, törvényes szülőtte volt. Maga volt a régi hárszabályrendszer megfelelő javításokkal, időökönómia szempontjából, új vita bezárási lehetőségekkel, beszéidő-korlátozásokkal, továbbá: az ötletszerűség meggátlására indítványoknak a plenáris általános vita megkezdéséig való kötelező betérjesztésével.

Örffy Imre képviselte az eredetileg többségi és később kisebbségi javaslattá vált rendszert.

Mind a két rendszer egyaránt széleskörű reformokat hozott a beszéd-

idő korlátozása és a vitabezárás lehetősége tekintetében; viszont az elnök hatásköre vitabezárás esetére is kitért, mert az új házszabályok szerint módjában van megengedni a vita folytatását, ha úgy látja, hogy olyan fontos új momentumok merültek fel, amelyek megvitatása szükséges ahhoz, hogy minden képviselő lelkiismeretesen megalkothassa a maga véleményét. A plénum a bizottságoknak záros határidőt tűzhet ki a javaslat letárgyalására, ennek a rendelkezésnek megszegése esetén a bizottságot újjá is alakíthatja. Az elnök vagy valamelyik miniszter vagy a határozatképes számú bizottság tagjainak többsége indítványozhatja, hogy a bizottság zárt üléssé alakuljon át. Ezután bizottsági tárgyaláson is lehet négy képviselő meghallgatása után vitabezárást indítványozni.

A kardinális újítás Örfy Imre nagy gonddal és szakavatottsággal kidolgozott javaslatában a következő: eddig a törvényjavaslatokat általánosságban és részletekben letárgyalta a bizottság, azután ugyancsak általánosságban és részletekben a Ház plénuma; az új rendszer szerint általánosságban letárgyalja a javaslatokat a plénum, ezután részletekben vitatja meg a javaslatokat a bizottság, ahová ezzel átlibben a törvényhozás súlypontja; a bizottságban felszólalhatnak annak engedélyével a tagokon kívül azok is, akik indítványt terjesztenek be, de ezek itt nem szavazhatnak; indítványt csak a bizottsági tárgyaláson lehet előterjeszteni. Ez új rendszer szerint bizottságban, általánosságban való tárgyalást csak a költségvetés egyes tárcáira vonatkozólag ismernek az új házszabályok. A részletes tárgyalásnak a bizottságban való befejezése után következik a Ház plénumában a házszabályok által ugyancsak részletesnek nevezett zárótárgyalás, amelyen az előadó és az esetleg elvetett indítványok külön előadója szólalhat fel csupán meghosszabbítható 15—15 perces beszéddel; e felszólalások után következik a végső szavazás.

A bizottsági ülések a sajtó számára nyilvánosak, a bizottsági tárgyalásokról gyorsírói feljegyzések és naplók készülnek Örfy javaslata szerint.

A képviselők sokszor az üléstermen kívül a bizottságokban vagy a Ház más helyiségeiben fontosabb és nehezebb képviselői funkciót teljesítenek, mint a beszédek hallgatása. Éppen azért méltányos, hogy a tanácskozási képesség és határozatképesség kérdésének felvetése esetén időt nyerjenek arra, hogy a szükséges létszám biztosítására a teremben megjelenhessenek. Ezt a célt szolgálja az új házszabály azzal, hogy úgy a tanácskozási képesség, mint a határozatképesség megteremtésére bizonyos időt hagy fenn, viszont teljes elmaradás esetén a képviselőket súlyosabban bünteti, ha az üléseket elmulasztják, abból a helyes elvből kiindulva, hogy minden képviselőnek, minden ülésen elejétől végig kell jelen lennie.

Napirendi indítvány tárgya csak házszabályszerűen előkészített ügy lehet és azt a felszólalás elején kell megjelölni, amely felszólalás 15 percnél tovább nem tarthat; viszont az ellenzék jogot nyer az új házszabályokban a bizalmi kérdés felvetésére olyan kormánynyilatkozat kapcsán, amely Utolsó három napon belül a Házban vagy másutt hangzott el.

Az úgynevezett zaklatási szakasz szerencsésen kimaradt. Annyi panasz, annyi kívánság sohasem hangzott el a magyar glóbuszon, mint a trianoni gyász szomorú napjaiban. Nagy hiba volna elzárni a választókat attól, hogy ha nem is tud minden bajokon segíteni a képviselő, legalább szívük szerint elsírassák előtte azt, ami bántja, ami gyötri őket. A sajtó pedig csak azt zaklatja, aki vágyik erre.

Az ellenzék élesen támadta azt a nagyfontosságú és széleskörű vita tárgyává tett rendelkezést, mely szerint az elnök elrendelheti valamely kifejezésnek, úgy a gyorsírói jegyzetekből, mint a naplóból való törlését, ha az a Ház méltóságát, a közérkölciséget, nemzetközi illemet vagy szoká-

sokat, vallást vagy nemzeti kegyeletet sérti vagy gyűlöletre izgat, tehát a büntetőtörvénykönyvbe ütközik; de még e szakasz elfogadása sem hagyott semmi keserű fullánkot az ellenzék lelkében, amely az egész vita alatt igen tiszteletreméltó és hazafias magatartást tanúsított.

A Ház többsége a Rubinek-féle javaslatot fogadta el, a tárgyalás módszerének szabálya ez marad, de kiegészítőnek elfogadta Örfly Imre rendszerét is: ha valamelyik miniszter kifejezett kívánságára a Ház elhatározza, hogy e rendszer szerint kívánja tárgyalni a benyújtott törvényjavaslatot, akkor a Ház e rendszer szerint tárgyal, kivéve mégis a költségvetést, amelyet mindenképpen a régi rendszer szerint tárgyal a Ház.

Mindent összefoglalva: az egész vita folyamán olyan tónus uralkodott a két vélemény előadói között, valamint a kormánypárti és ellenzéki szónokok beszédeiben, amely megteremtette üdvös gyümölcsét olyan házszabályokban, amilyenekhez fogható alig van ma a művelt államok parlamentjeiben, mert nemcsak a külföldi házszabályok minden helyes rendelkezését lépteti életbe, hanem a magyar gyakorlatban felmerült minden lényeges kívánságot honorál. Tökéletes intézmény nincsen, ami emberi, az mind gyarló. Niebuhr szerint csak az a törvény rossz, amellyel nem lehet visszaélni, mert az túl merev és nem simul az élethez. A magyar házszabályok nemcsak a már megtörtént és megisméltódnak visszaélések kivédésére, hanem az új visszaélések lehetőségének a kiküszöbölésére is törekszenek. Mennyiben sikerül e célt elérni, azt csak a jövő fogja megmutatni, ugyancsak a gyakorlat dönti el, hogy a két rendszer közül melyik a megfelelőbb, mert hiszen főpróbát egyik rendszerből sem lehet tartani.

A Ház magas színvonalon mozgó, méltóságteljes és eszmékben gazdag tanácskozása az egész házszabályvita folyamán a jövőnek áldásos ígéretekben gazdag képét mutatta. De megmutatta azt is, hogy az ellenzék tud az objektivitás olyan magaslatára emelkedni, amelyről egy rövid ugrás a kormányképes ellenzék tiszteletreméltó szellemi és erkölcsi színvonalának elérése, viszont kétségtelenül kitűnt, hogy a kormánypárt kebelében az ellenzéki dialektika kivirágzására alkalmas képességek foszforeszkálnak és a mai egységes párt soraiban megvan a szellemi fajsúly arra, hogy egy egészséges és normális időben mindig kívánatos parlamenti váltógazdaság esetén értékes ellenzéki szerepet töltsön be, bíráló és alkotó hivatásának magasztos teljesítésében, amely szerep becsületos betöltésére ragyogó keret az új házszabály.

Az új házszabály a maga kiválóságában mint egy magas piedesztál fog odaállani a magyar parlamentarizmus tökéletesítésére. Talán megvalósul az a régi közjogi ábránd: vajha minden képviselő pártállására való tekintet nélkül átérezné, hogy ő hatalmas kerék az állam gépezetében, nem quantité négligeable, hanem a nemzeti szuverénitás jelentékeny darabja van letéve az ő kezében, akinek nemcsak joga, de kötelessége is résztvenni a törvényhozás alkotásaiban, valamint az államigazgatás felelősségében.

Az új házszabályok megteremtésében úgy a kormánypárt, mint az ellenzék kiváló érdemeket szerzett.

Az a parlament, amelynek vitájában kormánypárt és ellenzék nemes versenyre kelve azért vetélkedett, hogy egy intézményt minél tökéletesebbé tegyen: nemcsak a parlamentarizmus fénykorát készítette elő, hanem teljes hivatottságot mutatott arra, hogy a nemzet nagyságát szolgáló hatalmas intézményekben a jövő Magyarország szilárd alapjait lerakja.

HEGEDŰS KÁLMÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*– A népszövetség luganói tanácsülése. – A Rajna-vidék kiürítésének kérdése. –
Bolívia és Paraguay viszállya. – Az angol kormány és az új nankingi kormány. –
A romániai választások.*

MÁRCIUS, június, szeptember és december hónapok elején ül össze a Népszövetségi Tanács rendes ülészakára. Ezeknek a hónapoknak a történetét tehát Európa legkiválóbb államférfiainak periodikus tanácskozásai dominálják. Magáról a Népszövetségről, az általa követett többé-kevésbé önálló politikáról, sőt arról a talán nem egészen népszövetségi szellemről, amellyel a nagyhatalmak az intézmény tevékenységében résztvesznek, különböző kritikai vélemények lehetnek; kétségtelen azonban, hogy olyan egyéniségeknek és politikai vezetőférfiaknak az intim összefüggése, mint Briand, Chamberlain és Stresemann, döntő jelentőségű lehet nemcsak a mi kontinensünk ügyeire, hanem interkontinentális vonatkozásban is. A december 10-e és 15-e között lefolyt tanácsülés, melyet Stresemann egészségi állapotára való tekintettel, kérésére Genf helyett Luganóban tartottak meg, különös jelentőséggel bírt, mert ez év márciusa óta először találkoztak itt a francia, német és angol külügyminiszterek, akik azóta sorra megbetegedtek és mint lábhadózók kerültek most össze a déli Svájc enyhébb klímájában. Igen fontos feladat várt rájuk: az utolsó tíz hónap alatt a német reparáció ügyének végleges rendezése, nehezen és akadályokkal küzdve bár, nagy lépésekkel haladt előre; egyben a volt szövetséges csapatok által megszállva tartott rajnai tartományok időelőtti kiürítésének kérdése szintén a hivatalos tárgyalások homlokterébe került. Sok félreértés halmozódott fel mindkét részből: elengedhetetlen volt tehát, különösen az elkedvetlenedő német közvéleménnyel szemben, hogy a Briand szeptemberi beszéde óta megingottnak látszó Locarno-politikát valamilyen módon alátámasszák.

Pár nappal Genfben menetele előtt Chamberlain az Alsóházban hozzá intézett kérdésekre rideg szabatossággal jelentette ki, hogy a jogi értelmezés szerint, ahogyan Ő Felsege kormánya a versailles-i szerződésnek a Rajna-vidék kiürítésére vonatkozó 431. cikkét felfogja, Németország ezt jogosan csak akkor követelheti, ha jóvátételt kötelezettségeinek már teljesen eleget tett, (ami azt jelenthetné, hogy esetleg még hatvan évig bennmaradhatnának a francia-angol csapatok). A külügyi államtitkár hozzáfűzte ugyan, hogy a brit kormány politikailag nagyon kívánatosnak tartaná ezt a kiürítést, azonban azért, hogy a rideg jogi vélemény toltult az előtérbe, Sir Austen olyan közvetítőnek bizonyult, aki a kezdődő tárgyalásoknál a gyengébb félre gyakorol nyomást. Az ilyen körülmények között nem egészen derűs auspiciumokkal megindult luganói tárgyalások csak annyiban vezettek politikailag értékelhető eredményre, hogy a három elsősorban érdekelt államférfi úgy látszik ismét megtalálta az egymás felfogásához vezető utat s bizonyos tárgyalási harmóniát tudott létrehozni, amely a probléma további kezelésének barátságos légkört és állandóságot képes talán biztosítani. Ezzel a Locarno-politika törékeny porcellánját, mely repedésekkel volt már telve, ismét összedrótozták. A barátságos hangú közlemény, amelyet a tanácskozások utolsó napján kiadtak, arra volt hivatva, hogy nyilvánosan tanu-

bizonyosságot tegyen a három állam politikájának közös törekvéseiről, továbbá, hogy megcáfolja azt a benyomást, mintha Anglia, a locarnói egyezmények egyik jótálló hatalma, a garanciája alatt álló Franciaországgal szorosabb, egyoldalú szövetségre lépne és végül, hogy ezáltal megerősítse Stresemann pozícióját Németországban.

Gyakorlatilag ezeknek a tanácskozásoknak az eredménye a közlekedő csövek törvénye alapján nem Luganóban, hanem Párizsban jelentkezett, ahol létrejött a megegyezés a hat érdekelt kormány között (Anglia, Belgium, Franciaország, Japán, Németország, Olaszország), a Dawes-terv megreformálására kiküldendő szakértő bizottság összeállítására vonatkozólag. A bizottság tagjait — államonként kettőt-kettőt — a volt szövetséges államok részére a versailles-i szerződés értelmében a jóvátételi bizottság nevezi ki, a két német szakértőt a német kormány; ezek a szakértők nem hivatalos delegátusok, hanem magánemberként, hivatalos utasításoktól mentesen vesznek részt a tanácskozásokban, amelyeknek pénzügyi keretei sincsenek előre meghatározva: ezek voltak a német kormány procedurális feltételei és itt teljes sikert is értek el. A bizottság, melyet még két amerikai taggal kell kiegészíteni, valószínűleg január végén Párizsban fog összeülni, de lehet, hogy tanácskozásainak színterét Berlinbe fogja áthelyezni. Azt a német kívánságot viszont, hogy a bizottság Németország jóvátételi fizetésének megállapításánál a birodalom teljesítőképességét vegye tekintetbe s így a folyó év ösze óta két és fél milliárd aranyfrankot kitevő annuitását leszállítsák, a bizottság épp annyira nem köteles tekintetbe venni, mint a szövetségeseknek (elsősorban Franciaországnak) azt az óhaját, hogy a német jóvátételi fizetések legalább is annyit tegyenek ki, amennyi ezeknek az államoknak a háborús tarozása és Franciaország költség törlesztése az elpusztított területek újjáépítése címén. A bizottság mindkét szempontot szabadon fogja mérlegelhetni, bár Briand kijelentette, hogy „kormányától független szakértő“ nem létezik.

Az összes érdekelt kormányok megbízásából Sir Esme Howard, brit nagykövet megbízást kapott, hogy a washingtoni kormányt megkérdezze, hajlandó-e a két amerikai szakértőt kinevezni, vagy közölni, kiknek a kinevezése lenne az Egyesült-Államok szempontjából kívánatos. Ez kétségtelenül csak udvariassági aktus, mert a washingtoni kormány, közölte, hogy rokonszenvvel látja ugyan a jóvátételi kérdés végleges rendezését, semilyen módon nem óhajt ennek a problémának a tárgyalásába befolyjni, az amerikai szakértőket pedig a hat érdekelt hatalomnak kell kineveznie, bár a Fehér Ház szívesen látja az ő részvételüket. így az amerikai szakértők kinevezése is előreláthatólag a jóvátételi bizottság feladata lesz. A szakértőbizottság hír szerint február 5-én Párizsban fog összeülni.

MÍG ILYKÉPPEN a legfontosabb politikai problémát a Tanács egyes tagjai az ülészak tanácskozásain kívül tárgyalták meg, addig az ülészak napirendjén semmiféle érdekes tárgy nem szerepelt: a magyar-román optánskérdést a december 15-én Abbáziában megkezdett közvetlen tárgyalásokra való tekintettel a legközelebbi ülészakra halasztották; a lengyel-litván konfliktust hosszadalmas szópocsékló megbeszélése után ismét halasztó határozattal tették egyelőre „ad acta“. A határozat halasztó jellegét kissé enyhíti az a körülmény, hogy a Tanács egyidejűleg megbízta a Népszövetség Közlekedési és Forgalmi Bizottságát a lengyel-litván kereskedelmi és határforgalmi kérdés tanulmányozásával és praktikus javaslatok megtételével, amelyek a forgalom felvételét lehetővé tennék, a nélkül, hogy a politikai problémát — Vilna hovatarozásának kérdését — érintenék. Az aztán persze más kérdés, hogyan fog Voldemaras litván miniszterelnök csökönyössége az eredményes munka elé állandóan új akadályokat gördíteni.

AZ ÜLÉSSZAK utolsó napjain a Tanácsnak egészen új, váratlan és nagy felelősséggel járó feladattal kellett megbirkóznia: két népszövetségi tagállam között fegyveres határharcra került a sor s a háború kitörésének veszélye imminensnek látszott. Két délamerikai állam, Bolivia és Paraguay között évek óta szunnyadt a viszály egy lakatlan határterületsáv hovátartozása miatt. Ez a terület a Gran Chaco pusztaság egy része, amelyen állítólag petróleumforrások vannak s amelyet mindkét állam magáénak tart. Az incidens december 6-án azzal kezdődött, hogy a paraguayi csapatok állítólag elfoglaltak egy bolíviai határerődöt (a paraguayiak természetesen az ellenkezőjét állítják). Két napra rá Bolívia megszakította a diplomáciai összeköttetést Paraguay-jal és míg az assunzioni kormány, már Bolívia nagyobb katonai erejére való tekintettel is hamarosan hajlandó volt békés döntőbírósi vagy népszövetségi eljárást elfogadni, addig La Pazban a harcias szellem kerekedett felül. Ez addig nem is nyugodott meg, amíg megerősített csapatokkal vissza nem vették a határerődítményt és még egy másodikat hozzá, azaz addig, amíg Bolívia megsértett katonai becsületét helyre nem állította. Míg Bolívia lakossága a sikereken felbuzdulva már messzemenő hatalmi célokat tűzött ki magának, addig a Luganóban együttülő Népszövetségi Tanács nehéz problémával birkózott: vajjon közbelépjen-e, milyen módszerei és eszközei vannak a közbelépésre, illetve vajjon másrészt erkölcsileg megengedheti-e magának azt, hogy ne „érdekelje“ a két tagállam között felmerült konfliktus, hiszen az Egyesüségokmány 11. cikke kötelezi arra, hogy a nemzetközi békét veszélyeztető helyzetekkel foglalkozzék. A Tanácsban ülő három délamerikai állam képviselője és az ezidőszerinti elnök, Briand az akció mellett voltak: a francia külügyminiszternek egyszerű politikai ösztönével be kellett látnia, hogy a Népszövetség tekintélyére jóvátehetetlen csapást mérne, ha úgy tenne, mintha nem hallotta volna, mi történik a nyugati kontinensen. Az intervenciót legerősebben Sir Austen Chamberlain ellenezte, ugyanaz a Chamberlain, aki néhány hónappal ezelőtt megkötötte az angol-francia tengeri egyezményt Amerika érdekeinek teljes figyelmen kívül hagyásával. Most pedig, mintha hipnotizálva lenne, úgy fél mindentől, amit Washingtonban a Monroe-doktrína elleni cselekedetnek, azaz az amerikai kontinens ügyeibe való beavatkozásnak tekinthetnének.

Minthogy mindkét állam a Népszövetség tudomására hozta a konfliktust, ami annál érdekesebb, mert Bolívia hat esztendő óta nem vesz részt az őszi közgyűléseken, Briand álláspontja győzedelmeskedett és a Tanács távirattal fordult a két állam kormányához, figyelmeztetvén őket az Egyesüségokmányból rájuk háruló kötelezettségekre és felszólította őket arra, hogy a béke fenntartása érdekében tegyenek meg mindent.

Mind a két állam teljes készséggel felelt a Tanács felszólításaira és természetesen rámutatott arra, hogy a másik — kezdte. Bár a Népszövetségi Tanácsnak rendkívül kellett vigyáznia, hogy bizonyos kereteket túl ne lépjen, Briand tapintatának és tárgyalási ügyességének mégis sikerült az eseményeket úgy irányítania, hogy a la pazi és assunzioni kormányok e közbelépés hatása alatt — amelyet a Szent Szék békítő fellépése, Argentína és Brazília, meg az Egyesült-Államok közvetítő befolyása természetesen nagyban elősegített — elfogadták az éppen Washingtonban ülésező pánamerikai Döntőbírósi Konferenciát mint döntő fórumot. A konferencia megbízásából egy kilenc tagú választott bíróság fog a viszály keletkezésével, okaival és végleges elintézésével foglalkozni. E szerencsés fellépésnek és elintézésnek volt köszönhető, hogy a Népszövetség nem érte meg azt a szégyent, hogy tétlenül — kényszerítő eszközök híján

csakis tétlenül — kellett volna a két tagállama háborús összeütközésénél asszisztálnia.

De Washingtonban nem kevésbé volt a helyzet kényelmetlen: néhány hónappal „a háborúnak, mint a nemzeti politika eszközének“ kizárására megkötött általános Békeegyezmény aláírása után túrniök kellett volna, hogy sa ját kontinensük két állama a nemzeti politika ez elítélt eszközhöz folyamodjék. S mindezt azalatt, míg a Fehér Ház újonnan választott lakója éppen a délamerikai kontinens fővárosait látogatta sorra. A siker azonban fontos volt Kellogg részére már csak azért is, mert a Szenátus éppen most fogott hozzá a paktum ratifikálásának tárgyalásához és innen is éppen elég kellemetlenség fenyegeti Coolidge kormányzásának utolsó napjait. A Szenátusban az új, nagyszabású flottaprogramnak többsége van s ennek sikerült elérnie, hogy a január 3-án újra összeülő Szenátus ülésééséinek napirendjére egyidejűleg tűzzék ki a Kellogg-paktum és a „Cruiser-Bill“ (tizenöt új cirkáló építéséről szóló új törvényjavaslat) tárgyalását. Coolidge-nek, Kelloggnek és Borah szenátornak, a Külügyi Bizottság elnökének egész befolyása nem lesz talán elegendő arra, hogy ne ez az utóbbi — a harcias rendszabály — kapja meg a tárgyalási elsőbbséget. És akkor a Hamson mississippi-i demokrata szenátor által festett különös kép: az Egyesült-Államok egyik kezében a Békeegyezménnyel, másikkban egy csomag robbanó anyaggal, még groteszkebb jelentőséget kapna. Hiszen akkor az egész világon csak a bombákat, a hadieszközöket látnák és nagyon kevesen vennék komolyan a békeakarást, amely páncélba takarózik.

VILÁGPOLITIKAI szempontból a december hónap legnagyobb jelentő ségű eseménye az Angliában szinte teljes csendben elkönyvelt tény, hogy ő Brit Felsége kormánya de jure elismerte az új nankingi kínai kormányt, amellyel a legutóbbi időkig még kereskedelmi szerződés megújításáról sem óhajtott tárgyalni. A bekövetkezett elismerés külső jeléül Sir Miles Lampson brit követ, aki két év óta van Pekingben a nélkül, hogy bárhol akkreditálva lett volna, a szokásos ünnepélyes formák között átnyújtotta megbízólevelét Csiang-Kai-Sek elnöknek, miközben ő Felsége Suffolk nevű hadihajója huszonegy ágyúlövést adott le. A brit követ volt így az első a nagyhatalmak követei közül, aki formailag és ünnepélyesen elismerte a forradalmi kínai kormányt és ezzel megerősítette helyzetét Ezt az aktust egy tarifaszerződés megkötése előzte meg, amellyel a londoni kormány elismerte Kína tarifális autonómiáját és megszüntette a maga részéről a nagyhatalmaknak azt a szokását, amit a kínaiak az „egyoldalú szerződéskötésnek“ neveztek és annyira nehézményeztek.

Nagy-Britanniának a távol Keleten folytatott rendkívül szubtilis, erős, gyors és alkalmazkodni tudó politikájában, mellyel körülbelül két év óta sikerült ott veszélyeztetett tekintélyét helyreállítania és megrendült pozícióját megerősítenie, egyik legügyesebb diplomáciai sakkhúzás ez a de jure elismerés, amellyel, legalább is ami a formákai illeti, az összes többi hatalmakat megelőzte. Ez különösen Amerikával szemben jelent térnyerést, ami viszont arra vezetett, hogy az angol sajtó az egész eseményt lehetőleg nagy jelentőségén alul méltatja s különösen ez utóbbi szempontot: a sikert Amerika felett egyáltalában eltüntetni igyekeznek: az angol realistának elég a siker ténye. Franciaország nyomon követte ilyen szerződés megkötésével s minthogy az olasz és amerikai szerződések már előbbi keletűek, a japán császárság ilymódon egyedül maradt a nagyhatalmak között a szerződésen kívüli állapotban, illetve úgy, hogy a tokiói kormány a régi szerződés fenntartásához ragaszkodik, Kína pedig nemlétezőnek tekinti. A nankingi kor-

mány állítólag azon az állásponton van, hogy mindaddig, amíg Shantun japán csapatok tartják megszállva, új szerződés kötésére nem hajlandó. Azt a mai helyzetben nem lehet tudni, vajjon Nagy-Britannia ez esetben a tokiói kormánnyal egyetértésben járt-e el, vagy pedig megvolt-e a módja arra, hogy fenntartsa akciószabadságát, dacára a London és Tokió között legutóbb kötött s a távol Keleten diplomáciai együttműködésről szóló egyezménynek.

A NEMZETI parasztpárt kormánya december 12-én tartotta az általános választásokat egész Románia területén. A választások természetesen azzal az eredménnyel végződtek, amelyet várni lehetett: román kormány választáson még nem bukott meg és a Jonel Bratianu által saját használatára kitalált választási rendszer a mindenkori kormánynak megadja az abszolút és mindent legázoló többséget. Így, dacára annak, hogy Maniu Gyula és Vajda Sándor, ígéretükhöz és Magyarországon nyert politikai iskolázottságukhoz képest, nem alkalmazták a liberális párt összes hírhedt választási módszereit, — például, mint ezt Sándor József magyar szenátor megállapította, nem lopták el sehosem a választási urnákat — kormányuknak nyolcvan százalékos többsége lett. A nemzeti parasztpárt 348 mandátumot nyert, az utána következő legerősebb párt a magyarpárt 16 mandátummal, a liberálisok 13-mal (a felosztatott kamarában 293 liberális képviselő volt), a Jorga—Averescu-pártnak és a Lupu-pártnak 5—5 mandátum jutott, a kommunistáknak és az antiszemitáknak egy sem. Az kétségtelen, hogy a román közvélemény bizalommal és nagy többséggel a parasztpárt felé fordult és tőle várja gazdasági, kormányzati és politikai nehézségeinek megígért megszüntetését. Az erdélyi románságnak ezáltal az új Románia kormányzásában sikerült az őt megillető jogokra szert tennie; nagy felelősséget kell ezért viselnie, mert bizonyítania kell annak a magasabb és erkölcsileg értékesebb kultúrának a teljesítő-képességét és megmentő erejét, amelyet a magyarságtól nyert a Kárpátokon innen elterülő erős, büszke és művelt magyar fejedelemségben és királyságban. Mi magyarok elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy az érdemtelenül túlnagyra nőtt Romániának szellemileg, de különösen erkölcsileg legjobbjai a sokszor megrágalmazott úgynevezett magyar „elnyomatás“ alól kerültek ki. Reméljük és hisszük, hogy ennek a „noblesse oblige“-nak ők is tudatában vannak.

Bár a magyarságnak nincs meg most sem számarányának megfelelő képvisellete, hiszen a kétmilliónyi magyarság a lakosságnak körülbelül tizenkét százalékát teszi ki, mégis értékes erkölcsi eredményként könyvelhetjük el azt a tényt, hogy Románia második legnagyobb pártjaként a magyar párt tekintéllyel és súllyal fog bírni a bukaresti parlamentben. (A szenátusban hat szenátorral a harmadik helyet foglalja el.) Annak, hogy a magyar képvisellete csekélyebb, mint amilyent természetesen és joggal elvárhattunk, főoka abban rejlik, hogy a választásoknál a Maniu-kormány is a régi választási listákat használta s ezekből Bratianuék, különösen a határvidékeken, gondosan kihagyták a magyar választók többségét. A választási praktika előnyeit a mostani kormány élvezte és kihasználni igyekezett. Ezen a módon ugyanis sikerült elérnie, hogy magyar képviselőket csak a székely kerületek küldtek és ezt a külföld előtt úgy tüntetik fel, mintha a magyar-román határvidékeken, ahol legszomorúbb viszonyok között laktak kompakt, magyar tömegek, ezek plebiszcitumszerűen Románia mellett nyilatkoztak volna meg. A tény az, hogy a fentemlített módszer segítségével kilenctized részüknek nem volt módjában szavazni; a kerületek egy részében pedig a magyarságot úgy osztották meg, hogy a nemzeti parasztpárttal szövetségben álló-

magyarokat jelöltek s ezzel zavart okoztak a könnyen megtéveszthető magyar választók körében. A magyarság megnyilatkozása csak akkor lesz valódi és tényleges, ha semleges ellenőrzés alatt megadják neki a lehetőséget, hogy szavazatát valóban leadhassa és ezt befolyásolás, nyomás és félelem nélkül tehesse. Addig, amíg ezt nem tehetik meg, készséggel elismerjük, hogy ez a választás javulást jelent ugyan a múlthoz képest, de sem mi, sem a művelt külföld nem fogja elfogadni azt a tételt, mintha itt a magyar nép aktív vagy passzív megnyilatkozásáról lehetne szó.

OTTLIK GYÖRGY

AZ ANGOL KÖZÉPISKOLÁK¹

Valamikor a Public School-ok voltak Angliában a klasszikus nyelvek fellegvárai. Még csak néhány évtizeddel ezelőtt is az iskolai időnek háromnegyed részét fordították a latin és görög stúdiumokra; a matematika és a természettudományok, meg a modem nyelvek alig jöttek számba. (Etonban például a matematika csak 1851 óta rendes kötelező tárgy.) A nemzetnek a college-ekből kikerülő vezető rétege alapos klasszikus műveltségnek volt részese. Az angol parlament a legújabb időkig sokszor visszhangzott a latin és görög klasszikusokból vett idézetektől. A Public School-ok konzervatív felfogása azonban a múlt század végétől kezdve fokozatosan megtörtött, a természettudományok és a modem nyelvek fokozódó jelentőségét lassanként tantervük is kezdte visszatükrözni a klasszikus nyelvek rovására, bár ezek kultusza még mindig viszonylag éppen a Public School-okban a legelevenebb. A görög mindenütt szabadon választható tárgy lett, speciális tanulmány, mely maholnap Angliában olyan szerepet játszik, mint a régebben annyira ápolt, de ma már szakismeretté vékonyodott zsidó nyelv. A görög már egy egyetemen sem a matrikuláció feltétele; az újabb egyetemeken már a latin sem.

A nagy klasszikus hagyományú Public School-ok (mint például: Eton, Winchester, Westminster) természetesen még sugalmazni próbálják az ifjakat a görög tanulásra, úgyhogy ezek nem kis része még tanul görögül. De a többi Public School-ok tanulói már a „század szellemében“, elszakadva a magasabb angol műveltség sajátos hagyományaitól, csak 10—30%-ban választják a görög stúdiumot. Ma már nincsen olyan Public School, amelyben a görög kötelező tárgy volna. A latin még megtartotta uralkodó szerepét, de az elén eredmény, mint iskolalátogatásaim alkalmával magam tapasztaltam, viszonylag gyenge. Kevés az ambíció és a lelkesedés mind az átlagtanárban, mind a tanulóban. Az utóbbi már a Preparatory Schoolból újabban gyöngébb latin készültséggel jut a college-be. A headmasterek konferenciája ugyanis 1927-ben az előkészítő iskolákkal szemben a latinból támasztott igényeket lényegesen mérsékelte.

Sokan csodálkoztak azon, mikép lehetséges az, hogy az angol, ez a velejében praktikus nemzet, amelynek valamennyi filozófusa Bacontól kezdve Benthamen keresztül Herbert Spencerig az elméletben empirikus és utilitarista s amelynek fejlett gyakorlati érzéke és okossága a Föld egyharmadát igájába hajtotta, hogyan ragaszkodhatott idáig oly szívósan a csupán ideális értékeket képviselni látszó klasszikus tanulmányok kultuszához? Hogyan lehetséges az, hogy ennek az ízig-vérig praktikus népnek legjobb fiai, a későbbi nagy hódítók, diplomaták és közgazdászok még a múlt század nyolcvanas éveiben is idejük túlnyomó részét görög és latin versek kötelező faricskálásával töltötték a Public School-okban? Ma e kérdések már tárgytalanok. A múltra nézve az eredményekből egy kétségtelenül megállapítható: a mély klasszikus kultúra nem ártott meg az angol governing families fiainak: a klasszikusokon csiszolt elméjük hódította meg

¹ Az első közleményt lásd Magyar Szemle IV. k. 4. füzet 405. 1.

a világ egyharmadát s emelte Anglia hatalmát a római Imperium örökösévé. A klasszikus tanulmányok hanyatlását sokan ma Angliában is fájdalommal látják (például a mostam miniszterelnök Baldwin) és főképp annak kimutatásával, milyen döntő befolyással volt az angolokra a római kolóniák kultúrája, egyszersmind vérkeveredés folytán a rómaiak nagy száma, továbbá a római korbéli archeológiai kiírásokkal iparkodnak a klasszikus tanulmányok tekintélyét fenntartani, sőt növelni. 1919-ben a miniszterelnök egy bizottságot küldött ki a klasszikus tanulmányok helyzetének megvizsgálására. B bizottságnak 1923-ban megjelent rendkívül gondos és érdekes jelentése¹ nagy fájdalommal állapítja meg, hogy a most felnövekvő művelt angol nemzedék nagyobb fele már teljes tudatlanságban nő fel azokat az antik alapokat illetőleg, amelyeken a mai európai kultúra és társadalom felépült. A klasszikus tanulmányoknak az angol közoktatásból való fokozatos eltűnését egyenest „nemzeti veszedelemnek“ (national disaster) minősíti.²

Száz évvel ezelőtt a Public School-okban egy kis földrajzon kívül, úgyszólván semmi egyebet nem tanítottak, mint klasszikusokat. Ma — mint láttuk — moderm nyelveket, történeimet, fizikát, kémiát, biológiát, matematikát — mégpedig egészen specializált formában. Bz a legnagyobb változás egy század óta a Public School-oknak különben a hagyományhoz annyira ragaszkodó szellemében. Amikor az ifjú 16 éves korában, az egyetemekre képesítő bizonyítványt megszerezte, még rendszeren két esztendeig marad a college-ben, hogy speciális tanulmányokat végezzen. Hogyan oszlanak meg az ifjak £ton-ban e tanulmányok között? Az idén 244 tanuló szerezte meg a bizonyítványt. Ezek közül csak 45 specializálta magát a klasszikusokra, majdnem ugyanennyi (44) a moderm nyelvekre, 64 a matematikára és a természettudományokra és 91 a történelemre (ezek egy része tovább foglalkozik a klasszikusokkal).

Ezt a specializáló rendszert 16 éves korban sokan korainak tartják. Az egyetem tanárai arról panaszkodnak, hogy nincsen az egyetemre került ifjaknak elég általános műveltségük (general education). Aki 15—16 éves kora körül már egy szaktanulmánynak szenteli fiatalos tüzzel idejét és erejét, az, habár talán nagyobb becsvágygal dolgozik is a maga területén, de egészen egyoldalúvá szürkül: ha irodalomra, történetre veti magát, alig van sejtelve a moderm természettudományok nagy elveiről és eredményeiről; ha meg a pubertás kora táján már pusztán természettudományokkal-matematikával foglalkozik, eltompul benne az esztétikai érzék, idegen marad előtte az emberi társadalom és kultúra fejlődése, egész életén keresztül, mélyebb történeti műveltség híján, naiv racionalista marad. Ezért egyesek nem átalják mutatis mutandis a középkori rendszert visszakívánni, amikor az ifjúnak a fakultás megválasztása előtt a septem artes liberales és a filozófia tanulása alapján szélesebb szellemi látókörre, mai angol szóval: liberal culture-re kellett szert tennie, s csak aztán specializálhatta magát. A mostani angol rendszer a középiskola két felső osztályát már szakiskolává avatja, mely egy sajátos hivatás irányában mozog, mielőtt az ehhez szükséges szellemi érettség az átlagos tanulónál megvolna. Sőt, azt tapasztaltam, hogy számos tanárban megvan a hajlandóság arra, hogy már az alsóbb osztályokban is a tanulóra bízza, vajjon az egyes tárgyak keretében az anyag melyik részletével foglalkozzék. Például az egyik híres Public School-nak egyik osztályában tizenkét 14—15 éves tanulót találtam ókori történelmi órán. Jelenlétemben a tanár azt kérdezte a tanulóktól, vajjon a görög törté-

¹ Report of the committee appointed by the Prime Minister to inquire into the position of classics in the educational system of the United Kingdom. London. 1923. 308. lap. — ² 267. lap.

nemek ki, milyen részével „foglalkozott”? Az egyik Perikles koráról, a másik a görög zenéről, a harmadik a görög építészetről akart felelni. Az utóbbi igen tüzetesen ismerte a görög oszlopfejek különböző stílusát, szépen a táblára is rajzolta őket, de Perikles politikai jelentőségéről vagy a görög demokratikus államszervezetről már alig volt sejtelve. Ez a túlságba vitt libertás discendi kétségkívül a tanulási kedv és érdeklődés javára van, de nem a középiskolába, hanem az egyetemre való.

Az internátussal egybekötött iskoláknak (boarding-houses) mindig nagy előnyük az, hogy az ifjúság minden ideje jól kiaknázható. Nem vesz el sok idő az iskolába jutással és hazamenetellel s nem befolyásolják a tanuló lelkét a családi élet zavarai. A Public School-ok ezt az előnyös helyzetet alaposan kihasználják: igen élénk iskolánkívüli élet virágzik bennük. Nagy a fejlődési rajz és a zene terén. Igen élénk életet élnek a különböző célú önképzőkörök, nemcsak az irodalmi jellegűek, de a természettudományiak is (natural history society). Sokszor rendeznek közérdekű tárgyakról vitestélyeket (debating society).

A legfontosabb iskolánkívüli tevékenység azonban a játék és az atlétika a college életében. Nincsen olyan nap, hogy valamennyi növendék egy vagy két órát ne töltsen a szabadban, játékkal a remek playgroundon. Egyesek túlzottnak tartják a játékoknak ezt a nagy kultuszát; attól félnek, hogy az értelmi nevelés rovására megy a régi jelszó: games come first, boote second. A mai Public School-nak azonban ez már nem mottója: a tanulás és játék egészséges egyensúlyban vannak. A szervezett, rendszeres játék a legjobb karakterformáló erő: a cricket, football, hockey az angol nemzetnek legnagyobb testi, de egyben legjobb lelki nevelői is. Nemcsak a testet teszik ruganyossá és ellenállóvá, hanem kifejlesztik a lélekben a bátorságot, a hidegvérűséget, a lélekjelenlétet, a felelősségérzést, önzetlenséget, szociális érzést, testületi szellemet, a szervezés képességét, a parancsolni és engedelmessé válni tudást. Nem kis joggal tulajdonítják egyesek az angol játékkultusznak a nemzet mai nagyságát, csodálatos versenyképességét, külpolitikai sikereit s más, kevésbé élelmes fajok fölött való uralmát. Az angol fizikai nevelés nem tett egyebet, mint visszatért a görög ideálhoz, melynek nevelési rendszerében oly döntő szerepe volt a gimnasztikának. Az egyoldalú sápadt intellektualizmusnak, melyről mint korunk nevelő szellemének legfőbb fogyatkozásáról annyit panaszkodunk, az egészséges angol szellem a szervezett rendszeres játékban már régen kitalálta az ellen-szerét.

A játékot és atlétikát jól kiegészíti a Public School-okban folyó katonai nevelés is, az Officers' Training Corps, amely ezen intézetek szervezetének lényeges része. Angliában nem volt s ma, a világháború után, sincs hadkötelezettség. Amikor 1859-ben majdnem háborúra került a sor III. Napóleonnal, a Public School-ok nagyobb növendékeit tiszti kiképzésben is kezdték részesíteni. Ez a Cadet Corps nevű intézmény azonban a hosszú béke alatt csak tengett-lengett, sőt gúny tárgyául szolgált. A búr háború azonban 1899-ben hirtelen új életre élesztette őket. A nemrég elhunyt Haldane lord, „a legnagyobb angol hadügyminiszter” — mint Haig tábornok nevezte — 1909-ben újjászervezte az angol szárazföldi hadsereget s a Public School-oknak kadetintézményét Officers' Training Corpsnak (OTC.) nevezte el. Aki ennek gyakorlataiban mint a college növendéke, sikerrel részt vett, olyan bizonyítványt kapott (az úgynevezett Certificate A), mely háború esetére tiszti kinevezésre jogosít. A világháború kitörésekor a Public School-ból kikerült ilyen tiszték voltak az angol hadsereg első tisztjei. Innen a Public School-ok hősi halottainak óriási száma.

Minden testileg arra való boy köteles 15 éves korában az OTC. tagja

lenni s hetenként kétszer ennek gyakorlataiban részt venni. Minden év-harmad egyik napján ünnepélyes csapatszemle van. Tizenhat éves kortól kezdve kötelesek az ifjak a kéthetes nyári táborozásban is részt venni. A lövést és puskakezelést, a katonai műnyelvet valamennyi növendék tanulja. Elcsodálkoztam, amikor a rugby-i iskola kapuját átléptem, a körülbelül 1000 rendes katonaruhába öltözött, teljes hadi felszerelésű tanulóknak katonás magatartásán s pompás gyakorlatain, melyeket a college játszótérén végeztek egy őrnagy vezetése alatt. Természetesen a Népszövetség pacifista politikájának naív hívői — főképp a Kellogg-paktum idején — Angliában is megütköznek az OTC. militarista munkáján. Sehogysem tudják összhangba hozni Austen Chamberlainé kenetes pacifizmusával. A pedagógusok helyeslik s az állampolgári nevelés egyik főeszközének tekintik ezt az intézményt. Spárta lebeg szemek előtt: a katonás nevelés keménnyé, fegyelmezteté, köteleességtudóvá teszi az ifjakat, fokozza bennük a sense of duty-t s a felelősségérzést. A katonás fegyelemnek ezt a nagy erkölcsi hatását hangoztatva, természetesen az angol pedagógus tagadja, hogy az OTC.-nak militarista célzata van. „It has never made for militarism, nor does it do so now“ — mondja egyikük. Azonban csak pillantunk az intézmény nevére s a kiképző tisztekre, — a pedagógus idealizmusa a politikai realizmusává vaskosodik.

Az angolszász egészséges gyakorlati érzék teremtette meg két évtizeddel ezelőtt a boy scout intézményt. Csodálatos, hogy az angol szellemnek ez a friss hajtása viszonylag milyen későn és nehezen lombosodott meg a Public School-okban. Először a kisebb intézetek falai között kezdett virágozni. Eton csak 1919-ben fogadta be. Azóta szép fejlődésnek indult. Ez természetes is, mert a cserkészlet egyszerű és természetes élete, pompás szervezete versenyzésre sarkalló szelleme táborozása legjobban kapja meg a fiatalság élénk képzeletű, romantikus lelkét.

Átpillantva még egyszer e sokféle elfoglaltságot, túlterhelést kell megállapítanunk. A tantárgyak száma és anyaga folyton növekszik; a magasabb műveltség a rajzot s zenét is megköveteli; a rendszeres játékok és sport, a cserkészlet és az OTC., a fa- és fémmunka az ifjú minden csepp iskolai-kívüli idejét elemészti, otthoni nyugodt olvasásra és elmélyedésre nincs érkezése. Kora reggeltől lefekvésig napja moziszerűen rohog tova. Ezt a college-ek tanárai is elismerik. Az egyik. C. H. K. Marten, főképp a különféle „társaságot“ sokallja, mely az ifjúság idejét sokszor fölösen emészti: van természetrajzi, fizikai és rádiótársaság; irodalmi, politikai és művészeti társaság. Van olyan ifjú Etonban, — mondja Marten — aki hétfőn a fizikai, kedden a Shakespeare-, szerdán a politikai, csütörtökön a zenei társaságban van, pénteken az egész iskola debating society-jében, szombaton pedig a házi debating society-ben.

A napirend szempontjából mintául itt közlöm a Harrow-School időbeosztását. Fölkelés Után csésze kakaót kapnak a növendékek, majd az előadások kezdődnek, nyáron reggel 8-kor, télen 8-kor (40 perces órák). Az első iskolai lecke (period) után van a breakfast, amely után 3 lecke következik az iskolában 10 órától 12 óra 55 percig. Az ebéd 1 órakor van. Télen a játékok nem kezdődhetnek meg 2 óra 45 perc előtt. A játék után tea s az iskolai napokon újra tanítás az iskolában 5-től 6 óra 45 percig. Ezután vacsora és másnapra való tanulás. Nyáron délután a leckék az iskolában korábban vannak, mint télen. A zene és a rajz, mint rendkívüli tárgy, nem eshetik össze a szervezett játékokkal.

A PUBLIC SCHOOL-okfeje a Head Master, akinek kezébe fut össze a college igazgatásának minden szála. Senkinek sem felelős, kivéve a kor-

mányzó testületet (governing body). Ő az intézet lelke és ura, ki a legnagyobb tekintélynek örvend. Ez a tekintély azonban nemcsak hivatali, de egyszersmind személyes erkölcsi tekintély. A headmasterek, akikkel szerencsém volt megismerkedni, valamennyien hivatásuk magaslatán álló, nagy nevelők. Régebben, amikor a college-ek kisebbek voltak, a headmaster az intézet valamennyi növendékével közvetlenül érintkezett, valamennyit alaposan ismerte s nevelését irányította. Ma azonban, amikor a tanulók száma 600, sőt Eton-ban 1.120, az ő háza csak egyike a boarding house-oknak, amelyek a kollégiumok kormányzati egységei. Az egyes házak feje valamelyik tanár: a housemaster, aki atyja és barátja annak a 35—40 boynak, akinek nevelése rá van bízva. Feladata és felelőssége nem könnyű olyan emberi lényekkel szemben, akik már nem gyermekek, de még nem férfiak, akiknek lelkét a pubertás forrongó korszakában kell formálnia.

A Public School-ok szervezetének és belső életének évszázadok óta egyik legsajátosabb jellemvonása az ifjúság messzemenő önkormányzata, a selfgovernment, régebben, a durvább időkben, inkább a maga hátrányos, ma azonban előnyös formájában. Az ifjúságnak a maguk diákelöljárói, az egyes iskolákban különféle elnevezéssel és hatáskörrel: captain-ek, prefect-ek, régebben praepositor-ok, monitor-ok. Rendszerint a tanulmányi eredmény és magaviselet alapján nyeri el az ifjú a vezéri tisztséget. Ilyen intellektuális arisztokrata rendszer van a legtöbb kollégiumban. Rendesen a Head Master nevezi ki őket, a legöregebb diákok, a Sixth Form tanulói közül. A prefektusoknak vagy kapitányoknak különféle kötelességük van: vigyáznak az iskolai és kollégiumi rendre, a késlekedőket számontartják, a kápolnában a leckét olvassák, felügyelnek az előkészületi idő alatt a tanulókra, óvják őket a szabályok áthágásától, felelősek a rendetlenségért, a hagyományok és szokások megsértéséért. Nemcsak az egész iskolának, de az egyes házaknak is megvan a maguk prefect-je vagy captain-je, akit a housemaster nevez ki a headmaster jóváhagyásával. Etonban a captain mellett minden házban néhány tagból álló „tanácsadó bizottság“ is működik (neve „the Library“). Az egyes házak rendje, nyugodt élete és eredményes munkája, mondjuk „szelleme“, sok tekintetben a hivatalt viselő ifjak rátermettségétől, józan ítélőképességétől, tapintatától és modorától függ. Szerepük oly fontos, hogy valaki nem átalotta a Public School-okat oly helynek minősíteni, ahol az ifjak egymást nevelik, miközben ezt néhány tudósajtja ember, úgynevezett master-ek nézik. Sok igazság van e túlzásban: nemcsak a ház captain-je, a hálóterem captain-je, a játékok captain-je, hanem valamennyi idősebb tanuló a fiatalabb tanítója, a kollégiumi hagyományokba és szokásokba való bevezetője, a rend és fegyelem ellenőre. Az intézet hierarchikus rendjének az a jó oldala, hogy az ifjút korán arra kényszeríti, hogy felelősnek érezze magát másokért is, ne csak magára, de másokra is gondoljon; továbbá, hogy mint hivatalt viselő kifejtse mindazt a szervező és kormányzó képességet, ami benne rejlik, meglegyen az ereje arra, hogy magát gyorsan elhatározza s ehhez az elhatározáshoz következetesen ragaszkodjék.

Azok a kinövések, melyek a Public School-ok régebbi ifjúsági önkormányzatát jellemezték, már a múltéi. Nincsenek ma már zsarnok praepositor-ok, vagy monitor-ok, a Sixth Form diákjainak fegyelmi monopóliuma is megszűnt; oda van a fagging-rendszer is, mely valamikor az idősebb diáknak a fiatal mint „szolga“ fölött akkora hatalmat kölcsönzött. Ma már nincsenek a diákok közt Flashman-ok, akiknek durva ütlegeitől és rúgásaitól félniök kellene a kis Tom Brown-oknak, mint száz évvel ezelőtt; ma már szelídebb képet festene a kollégium belső életéről Hughes, akinek mint a legnagyobb ifjúsági regény (Tom Brown's School-Days) szerzőjének szobra ma ott figyel a Rugby-School könyvtárépülete előtt az új,

civilizáltabb ifjú angol nemzedék zsongását. A lefolyt század alatt visszacsompolyogtak már a durva verekedés ördögei (the evils of bullying), nem kell az új diáknak mindjárt az első este rettegnie a mennyezetig való feldobástól (tossing). A pusztá fizikai erő és állati bátorság helyébe a szellemi tekintély s a játékok nemesebb versenyszelleme lépett.

A Public School-ok nevelési szellemének fővonása az individualizmus: az egyéni erők lehető teljes kifejlesztése. Ennek egyik eszköze az imént leírt önkormányzati rendszer, továbbá a felsőbb osztályokban a tárgyaknak tehetség és kedv szerint való választása, a szellemnek szabadabb mozgása.

A másik főeszköz pedig a verseny mind szellemi, mind fizikai téren. Nincs a világon hely, ahol az egyéni jellem és intelligencia jobban és szabadabban érvényesülhetne, mint a Public School-ban. A szellemi palesztra tele van tűzdelve ösztöndíjakkal (scholarships) és egyéb jutalmakkal, melyek felsorolása a college-ek értesítőiben lapokat tölt be. Egy-egy fontosabb ösztöndíjnak versenyvizsgálaton (competitive examination) való elnyerése az ifjú egész pályájára döntő hatású. Az Eton-Calendar lapokon keresztül mindig felsorolja, kik nyerték el 1829-óta a Newcastle-Scholarship-et mindmáig. Ami meg a fizikai versenyeket illeti, erre bőszeges alkalmat adnak mind egyéni, mind kollektív formában a játékok. A verseny szelleme, mely az egyéni erőt a legmagasabbra feszíti, de egyben a kollektív felelősség érzését is a legélénkebben ápolja, a nagy matcheken éri el csúcspontját. Régi szokás, hogy az ősi kollégiumok egymással versenyre kelnek. Az első ilyen cricket-match, 1750-ben volt Eton és Westminster között. S ez az iskolának a legtöbb izgalomtól megelőzött legnagyobb napja. Az angol nemzeti közvélemény akkora fontosságot tulajdonít e versenyeknek, hogy például az idén júliusban az Eton-college és a Harrow-School cricket-versenyéről az angol lapok napokon keresztül két-három hasábon foglalkoztak.¹ A versenyben a főelv a lovagiasság: inkább elveszteni a játékot, semmint tisztességtelenül (unfairly) játszani.

A Public School-ok szervezete és nevelési rendszere — mint az eddigiekből látható — az egészséges angol szellem igazi tükre. Ezt a nevelési rendszert a mi (s általában a kontinentális) iskoláinkkal szemben elsősorban az jellemzi, hogy az akarat, a jellem és a test nevelése sokkal fontosabb benne, mint a pusztá értelemé. Jelszava, melyet meg is valósít: education before instruction. Az általános műveltségnek jellembeli s nem értelmi mozzanata van előtérben: az ifjúból mindenekelőtt gentleman and man-t akar formálni, kinek életcélja nem a pusztá tudás, hanem a cselekvés családi, társadalmi, gazdasági és politikai téren. Nem elsősorban tudósokat akarnak már a középiskolákban nevelni (bár a korai spedalizádó látszólag erre mutat), hanem az élet minden irányában tájékozott, gyakorlati talpraesett emberek, akik az élet súlyos helyzeteiben is rögtön feltalálják magukat, akikben van önbizalom és önuralom, akik éppúgy tudnak parancsolni, mint engedelmeskedni. Egészséges, azaz a szellemi és a testi életet egyensúlyban tartó nevelés: ez a Public School-ok szelleme, ami nem egyéb, mint az angol nemzeti szellem. Ezért nem láttam a sok-sok száz angol ifjú között öreg fejet fiatal vállakon.-Persze a Public School-oknak is megvannak a maguk tökéletlenségei. Sem a tanulók, sem a tanárok itt sem tökéletesek, mint ahogy ez így van a kerek világon. Ez az intézet sem tudja a korlátolt eszű gyermeket intelligenssé varázsolni s a gonoszindulatút anygallá.

A Public School-ok növendékei évszázadok óta Angliának előkelő családjaiból valók. Minthogy egy boy évi neveltetése a régi college-ekbe mindenestül 250—300 £-ba kerül, a kollégiumok kapui természetesen csak

¹ Az első cricket-match Eton és Harrow között 1818-ban volt, ugyanazon a pályán, mint ma: at Lord's.

a vagyonos ifjak számára vannak nyitva. Innen a vád szociális szempontból a college-ek ellen, hogy túlságosan exkluzívek, egy sajátos társadalmi kaszt iskolái, melyek a class apart-nak hazulról hozott osztálygőgijét még csak fokozzák. Az ősi kollégiumokat alapítói a szegény, de tehetséges ifjak számára alapították, a gazdagokat csak azért engedték be, hogy a tőlük fizetett díjak a szegény ifjak eltartására is fordíthatók legyenek. A történet kereké az alapítók szándékát visszajára fordította: a szegények iskolája kizárólag a gazdagoké lett. A szegények és gazdagok eredeti keveredése helyébe, mely társadalmi szempontból oly egészséges, a teljes elszigetelés lépett. A nemzet előkelő rétege már évszázadok óta, éppen a serdülő, a szociális érzék fejlődése szempontjából oly jelentős korban splendid isolation-ben nevelkedik.

A Public School-ok maguk is érzik a helyzet fonák és nem minden veszedelemtől mentes voltát. Ezért fiaikat iparkodnak, amikor csak lehet, más társadalmi osztálybeli ifjakkal összeereszteni. Ezt a célt szolgálják a más iskolák ifjaival való együttes táborozás (például a yorki herceg birtokán minden évben rendezett camp), és játékversen. Az Eton-College alsóbb osztályú növendékei az idén együttjátszottak a londoni elemi iskolák csapataival, a középosztályba járók a Borstal-School tanulóival. Természetesen ez csak a társadalmi osztályoknak kivételes alkalmi keveredése. Az egyoldalú osztályöntudat ellenszeréül a debating society-ben az előjárók különös kedvvel szeretnek szociális kérdéseket vita tárgyává kitűzni.

Hogy a Public School ne legyen egyetlen társadalmi osztály monopóliuma, annak egyik eszköze volna a tehetséges szegény tanulóknak ösztöndíj formában való ellátása. Ennek a módnak nehézségeire is már többen rámutattak. Az elemi iskolás tanulón még nem állapítható meg a biztos tehetség- és jellembeli alkalmasság jele. A szelekció a bejáró középiskolák, a day-school-ok tanulóin sem eszközölhető, mert akkor ezeket az iskolákat éppen legkiválóbb eszű és jellemű tanulóitól kellene megfosztani. Azonban talán még ez volna a legkisebb baj: marad még tehetséges gyermek akkor is a többi középiskolában. A társadalom nyomása előbb-utóbb a kérdés ilyen rendezését ki fogja sürgetni a szociális igazságosság nevében. A mai ösztöndíj rendszer ennek kielégítésére alig elégséges.

AZ ANGOL és amerikai angolszász eredetű és nyelvű kultúra a 17. és 18. században nemzetközileg uralkodó francia kultúra világirányító befolyását kétségkívül fokozatosan háttérbe szorította s a lefolyt száz esztendő alatt a vezetőszerepet átvette. Széchenyi csodálatos intuíciója a világkultúráknak ezt a nagy történeti fordulatát már száz esztendővel ezelőtt észrevette: reformjainak jórészét az angol szellem inspirációjára vitte végbe s politikai-társadalmi szempontból is az angol alkotmány és társadalmi élet lebegett eszményként előtte. A múlt század harmincas-negyvenes éveiben Széchenyi nyomán valóságos angломánia fogta el arisztokráciánkat és a magyarság műveltebb rétegét.¹ Ez az angol szimpátia csak fokozódik hazánkban Kossuth angliai és amerikai fogadtatása után. A kiegyezés után a Nyugatról hazatért emigránsok jelentékeny angol-amerikai kultúrát hoztak magukkal haza s csepegtettek a nemzetbe. A nyolcvanas évektől kezdve azonban Ausztria külpolitikai gyámsága alatt a magyarság művelődési horizontja mindjobban összeszűkül s idegen vonatkozásban centruma a germán kultúrkör középpontjával azonosul. Az angol jellegű műveltséget és nyelvet elsősorban nem a művelt magyarság, hanem inkább egészen alsó fokon az Amerikából visszavándorolt munkásosztály képviseli.

¹ Részletesen kifejtettem: A magyar művelődés eszményei 1777—1848 című munkámban (1927, 443. s k. II.).

Szellemi kapcsolataink az angolszász művelődési körrel valóban minimálisak voltak. Ennek következtében a nemzetközi politikában annyira döntő angol és amerikai világ előtt Magyarország mindmáig teljesen ismeretlen föld maradt. Művelt angol emberek (tanárok, orvosok, magasrangú köztisztviselők), mikor hazánkra fordítottam a beszéd sorát, abban a hitben éltek, hogy a magyar nyelv rokon a némettel, mi németül beszélünk, közoktatásunk és közigazgatásunk nyelve a német. Szörnyű megcsonkítatásunkról halvány sejtelmük sincs.

Mindebből kultúrpolitikánkra természetesen az a feladat hárul, hogy az angol-amerikai világgal behatóbb szellemi kapcsolatról tervszerűen gondoskodjunk. Ennek egyik eszköze az 1924-i középiskolai reform, mely az angol nyelvet számos reálgimnáziumban és reáliskolában, továbbá több leányliceumban kötelezővé tette s a tanítás tervét úgy állapította meg, hogy ne csak a pusztán angol nyelv és irodalom, hanem egyszersmind az angol történelmi, földrajzi, gazdasági, tehát kulturális vonatkozások is, a nyelvnek mintegy tárgyi háttere, érvényre jussanak. Természetesen megfelelő képzettségű angol tanárokról kellett gondoskodnunk. E célból számos tanárjelöltet 1—2—3 esztendőre Angliába küldtünk, ahonnan többen a kellő tudományos fokozattal (degree) tértek vissza. A budapesti egyetemen is igen intenzíven folyik az angol tanítás: az angol szaktárgy tanárjelöltek száma hirtelen megnőtt (80). Ezen a nyáron 28-án (részben ösztöndíjjal) a londoni, oxfordi és cambridge-i egyetemek intézményeiben két hónapig dolgoztak. Közvetlenül is, nemcsak könyvekből, megismerték az angol kultúrát és életet.

Az angol-amerikai szorosabb művelődési kapcsolatok megteremtése céljából azonban mindenek mellett kívánatos volna olyan sajátos középiskola megteremtése, melynek művelődési anyaga centrumában az angol nyelv és kultúra áll. Egy nyelvet az ismer igazán, aki az általános műveltség és tudományok elemeit azon a nyelven már fiatal korában, középiskolai tanulmányai idején, tanulta. Az ilyen iskola csakis internátusi jellegű lehet, ahol az idő minden kis része tervszerűen felhasználható s az ifjúság szellemi fejlesztése minden tekintetben kezünkben van. Az ilyen iskola, melynek művelődési középpontja az angol nyelv és kultúra, olyan ifjakat bocsáthatna ki jelentékeny számban, akik az angol nyelv teljes birtokában az angol és amerikai egyetemeken azonnal — nem küzködve sokáig a nyelvi nehézségekkel, mint ma — bekapcsolódhatnak a tudományos életbe és megteremthetnék később azt az angol-amerikai-magyar tudományos, gazdasági és politikai szellemi endozmózt, amelynek hiányáért a világháború befejeztével a békekötéskor és azóta is annyit kénytelenek vagyunk szenvedni.

Az ilyen hivatású iskolának mintája a belső élet és pedagógiai szellem szempontjából természetesen csakis az angol Public School lehet.

Minden téren nehéz valamely intézményt, mely egy nép nemzeti géniuszának hosszú időn át kifejlett organikus alkotása, más országba átültetni. Ez a nehézség fokozódik a kulturális intézmények átültetésével, amelyek mindig a sajátos nemzeti lélek és történelmi feltételek eredményei. Ezért eleve számolnunk kell azokkal a nehézségekkel, amelyekbe a mi iskolai és nevelési hagyományaink szempontjából az angol Public School-típus átültetése, ha mindjárt módosított és akklimatizált formában is, beleütközik. Jókora időbe kerül, míg az angol nevelési szellem fönnebb jellemzett egészséges vonásait és elveit a magyar talajba begyökerezethetjük. Ehhez olyan tanári kar kell, amelynek jelleme és tudása céltudatosan hagyományalapító és termelő tud lenni. Erre reményt nyújt az a néhány fiatalember, aki mostanában állami ösztöndíjjal több esztendeig Angliában tanult. Egy-két született angol tanerő alkalmazása is természetesen szükséges.

Ha osztályonként 25—30 tanulót, összesen 200—240-et veszünk, ehhez számos nagy épület szükséges. Internátusi épületek (körülbelül öt) egyenként 40—50 tanulónak a vezető tanár lakásával együtt; nagy park; hatalmas sportpálya és játéktér (fű), úszócsarnok, csolnakház, tornaterem, díszterem, kápolna, könyvtár, műhelyterem, külön betegpavillon, a cselédség házai, a tanárok, a személyzet és a látogató szülők háza stb. Mindez hatalmas épületszort, egész kis iskolaváros, olyasmi, ami Angliában egy-egy helyen évszázadok alatt fokozatosan s a gazdag volt tanítványok hálás adományaiképp fejlődött ki.

Hogy a vidéken találjon otthonra az új iskola, az az angol példa után magától értetődik. Tihanyt történeti levegője s a Balaton természeti szépsége igen alkalmassá teszi a szóbanforgó feladatra. A pénzügyi igények azonban természetesen igen jelentékenyek. Az angol college-ek sok század alatt fokozatosan valósították meg ezt az építkezési feladatot, nem is az állam, hanem a társadalom, a volt tanítványok áldozatkészségéből.¹

Az építkezésnek pavillonrendszerűnek kell lennie. A reprezentatív épületek (díszterem, könyvtár, kápolna) díszesek, archaizáló stílusban építendőek. A többi azonban a legegyszerűbben, egészen az angol iskolaépítők alázatosságával.

A tantervek egészen sajátosnak, a meglévő középiskolai típusoktól eltérőnek kell lennie. Az I. osztály már megkezdendé az angolnak a tanítását; a III. osztály az angollal szóanyagban és szellemben annyira rokon németet; a latin az V. osztályban indulna meg. A természettudományi oktatás egészen szemléltető és cselekedtető (gyakorlati) alapra helyezendő, ami a csekély tanulói létszám és a tanárokkal való közvetlen érintkezés miatt sokkal inkább lehetséges, mint a rendes középiskolákban. Az angol kultúra, történelem és földrajz az egész művelődési anyag tengelyében állna. Kiegészíthetné ezt az évenként megismételt, szakszerű vezetés alatt álló nyári angolországi utazás. A testnevelés és a játékok angol mintára szervezendők.

Az így megszerkesztett iskola alkalmas volna arra, hogy szellemi hidat verjen a magyar, másrészt a jelentőségében főképp Amerika útján mindinkább emelkedő angolszász kultúra között.

KORNIS GYULA

(Vége.)

¹ „Our house was built in lowly ways“ — (Házunk szerény utakon lassan épült) — éneklék a harrowi diákok az intézet alapítójának emlékűnnepére készült himnuszban. S ez csakis a „governors, masters, former scholars, parents of the scholars, and other friends of the school“ jótéteményei útján volt lehetséges. Nekünk is fel kellene szólítanunk a vagyonosabb társadalmat az adakozásra és alapítványtételre.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: egyelőre minden hű 20-án délben. — írógépen irt cik-
keket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza,
ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző.—A cikkeket házi-
lag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A
gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző
számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. A cikkek közlésével azok
szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte.

AZ ÁLLAM TERJEDŐ HATALMA

AZ ÁLLAMI hatalom terjedését sokan aggodalommal látják és alig van a nemzet életének tere, a honnan panasz ne hallatszanék a túltengő beavatkozás ellen. És bár e panaszok őszinteségéhez néha szó fér, hiszen gyakran ugyanazok, kik a kormánytól való függés veszélyeit hirdetik, dacolva e veszélyekkel, keresik a függést, nem vitatható, hogy a kormányhatalom növekedőben van és oly területekre is kiárad, melyek régebben más művelésnek voltak fenntartva.

Hogy a liberalizmus jelszavai felvonulnak az állam teljhatalma — az etatizmus — felé haladó fejlődés ellen, az magától értődő. Hiszen akik az egyén szabadságában látják a társadalom egészséges, természetes, termékeny berendezkedését, mert a francia forradalom három egymással összeférhetetlen jelszava közül a szabadságot választották irányelvül, az állam beavatkozásában csak gátló körülményt láthatnák. A gyakorlatban azonban a liberális vélemény ma néhány hajthatatlan doktrinért kivéve gyakran az állam cselekedetét sürgeti; a kereskedők egész szabadságszeretete megtörik a boltbérek szabad megállapításánál; a szabadelvűnek vélt gyárosok vámokért harcolnak, aminél alig van mélyrehatóbb beavatkozás a gazdasági életbe; és a különben nem liberális mezőgazdaság is a termelés szabadságát hirdeti ugyan, de állami intézkedést sürget, például a terményértékesítés terén. A szabadelvűség elvi megvalósítása ma nálunk is — legalább egyelőre — a múlté. Annyival inkább a múlté, mert olyan okok, melyekről utóbb fogunk szólni, oly társadalmi szervezést indítottak meg és támasztottak fel, mely az egyén szabadságát még azokon a tereken is a hasonló szelleműek vagy hasonló érdekűek közösségébe bilincseli, melyek az elmúlt százötven évben az egyéni szabadság sajátos területei voltak, ilyenek elsősorban a gazdaságiak. A társadalmi élet minden terén e szervezkedés megindulását vagy fejlődését látjuk; régen elmúltak azok az idők, — pedig nem is régen voltak — mikor minden társadalmi szervezkedésben veszélyt láttak a közösségre nézve, mikor büntetőjogi védelmet követeltek azok ellen, akik érdekeik közös képviselőjére egyesültek. Ebben a liberalizmus az abszolutizmus egyenes leszármazottja volt. Még ma is megvannak nyomai e szervezésellenes hangulatnak, mikor a kor mozgalmát fel nem ismerő szólamok bizonyos társadalmi szervezés ellen hadakoznak és az állam hatalmát óhajtják igénybe venni a gazdasági liberalizmus érdekében, ami éppen olyan paradox, mint amikor a liberalizmus elveire hivatkoznak azok, akik a szervezkedés szabadsága címén a velük egyesültek szabadságát nem kevésbé korlátozzák, mint a velük szemben álló nem szervezettekét.

A munkásszervezetek proskripciója helyett ma munkaadók szervezeteit látjuk, a kartelekkel szemben termelő vagy fogyasztói szervezetek létesültek, vagy fognak létesülni. Ki győzné felsorolni ama társadalmi szervezeteket, — kamarákat, érdekképviselőket, egyesületeket, szövetségeket — melyekben az egyén ma elmerül, melyekhez újabban feltámadt öntudattal csatlakoznak régi területi közigazgatási szervezetek, mint a törvényhatóságok és az egyre nagyobb jelentőségre emelkedő községek. Erre vezethető vissza, hogy ma oly gyakran nem az egyén áll szemben az államhatalommal, hanem szervezetek. És az államhatalom terjedése ellen, az állami bürokrácia ellen már csak elvétve küzd az egyén, hanem majdnem mindig valamely azonos eszmék, terület, vagy anyagi érdekek alapján tömörültek szervezetének bürokráciája.

Csak a felületes szemlélő előtt meglepő, hogy konzervatív oldalról is ostromolják az állam omnipotenciáját. A konzervatív politikának nincsenek oly elvont tételei, mint a liberalizmusnak, hiszen éppen ez egyik alapvető különbségük. Éppen ezért nagy zűrzavar uralkodik a konzervatív eszmét illetőleg és gyakran azonosítják azt oly tartalommal, mely — bár gyakran együtt jár konzervatív politikával — nem annak lényege. Így a vallásosságot a konzervatív politika lényeges alkatrészének tartják, holott van szélső nacionalizmus, mely vallásellenes, és nem egy híres liberális államférfiú élt, ki tanúbizonyságot tett keresztény hitének élő erejéről. Mások a nacionalizmusban vélik a konzervatív eszme lényegét megtalálhatni, bár az egyház, melynek a szó igazi értelmében való konzervativizmusához szó sem férhet, bizonyára nem nacionalista. Éppen olyan helytelen a konzervativizmus ama legerjedtebb értelme, mely a szó tulajdonképpen való jelentéséből indul ki és a meglevőnek őrzését, maradását jelentene. A konzervatív szó politikai értelemben állítólag 1830-ban keletkezett Angliában, mikor a tory-párt ellenezte a választójog kiterjesztését és a meglevő állapothoz ragaszkodott. Azóta minden a liberalizmussal szemben álló véleményre e nevet alkalmazzák, mintha a konzervativizmus lényegét fejezné ki ez egyszeri esetre való elnevezés. E tévedést megerősíti az, hogy nem egy politikusnak, ki konzervatívnak mondja magát, egész programja a meglevő megőrzése és az is nagyban hozzájárul a félreértéshez, hogy a konzervatív irány alapeszméje a valóságból indul ki és nem valamely elvont eszméből, mint a liberalizmus és hogy ezért több történelmi érzéke van, mint az utóbbinak. De hogy mily téves azonosítani a konzervatív politikát a maradisággal, annak éppen most vagyunk tanúi, mikor korunk küzd, hogy a liberalizmus helyébe más, a mai európai államok legtöbbször megfelelőbb kormányzati elveket honosítson meg. Ma a liberalizmus maradi, a konzervativizmus ellenben az, mely változást sürget, sőt nem egy országban éppenséggel forradalmár. Ebben a formai szerepben tehát váltott szereposztás van. Ugyancsak felette téves a konzervativizmust az arisztokratikus renddel, a liberalizmust viszont a demokráciával azonosítani. A liberalizmus és konzervativizmus nem azon múlik, hogy miként jön létre a nemzet akarata, hanem mi a nemzet akarata. Íme Angliában a választójognak állandó terjesztése mellett

a konzervatív irányok nagy mértékben visszaszorították a szabadelvű pártot; szabadelvűbb párt pedig, mint a mi rendi, lényegében nemesi országgyűlésünk többsége 1825-től 1848-ig, nem volt és nem is igen képzelhető; a keresztényszocialista pártok konzervatív demokráciája is nyilvánvaló.

Ha elemezni igyekezünk a két nagy politikai irány tényleges különbségét, ez talán azon szempontból tehető, hogy minden politika célját, a társadalmi egyensúlyt, mily utakon óhajtja elérni. A liberalizmus az ember képességeire alapítja a közösségek életét, melyek véleménye szerint szabad érvényesülésük esetére a legnagyobb boldogságot hozzák létre és ezzel a legbiztosabb egyensúlyt. A konzervativizmus, nem az elvont embert látja maga előtt, hanem az élő, a küzdő, gyenge, valóságos embert, ki gyakran saját érdekeinek felismerésére is képtelen, akit tervszerűen vezetni és gyámolítani kell és így nem lehet reábíznai a szabadságra, melyben elveszhet és mely a társadalomra veszélyes feszültségű egyenlőtlenségeket teremthet, minthogy nem egyenlő természeti és társadalmi fegyverekkel indulnak a polgárok a küzdelembé. Minden konzervatív politikában tehát szükségképpen a történelem folyamán mindenkor van valami patriarchális vonás. Így a tiszta etatizmusban, mint például Peru alkotmányában a felfedezés idején, éppen úgy, mint középkorunk társadalmi szervezettségében, mely valóban konzervatív volt, abban a nemes értelemben, hogy területi és rendi társadalmi szervezkedésében megalkotta kötelességeknek és jogoknak kiegyensúlyozott rendszerét, mely mindenkiről gondoskodik teljesítményéhez képest. Történelmi oktatásunk bűne, hogy a középkor képe mint „sötét középkor“ él annyi tanult ember lelkében. Mialatt társadalmunk küzd, hogy adott helyzetében szükséges, az individualizmust helyettesítő életformákat találjon, történelmi szemlélete még nem tudott megszabadulni a szabadságnak, tértől és időtől független, doktrinér eszményesítésétől és azt sem tudta megtanulni, hogy az újkor abszolútizmusa, melynek kontinensünkön a francia forradalom eszméi és cselekedetei vetettek véget, éppen olyan ellentétben áll a középkor szervezetével, mint az egyéni szabadság elvével. A középkor igazában a renaissance egyéniségimádatában ért véget. A középkori szervezeteket felbontotta — ha gyakran alakilag meg is maradtak — az egyén Önmagára való ébredése, mely vallási, politikai, társadalmi téren egyaránt éreztette hatását; de ez a szabadságmozgalom éppen úgy — csak rövidebb élettartam után — bürokratikus abszolútizmusba toroklott, mint a francia forradalom után keletkezett individualizmus, melynek etatisztikus utódja ellen folyik most a küzdelem. Az állam és társadalom harcában a középkori szervezet a társadalom diadalát, az újkor az állam diadalát jelenti, bár ez utóbbit időről-időre győzedelmes individualizmus váltja fel. Lényegében a küzdelem ma is a régi; és ezzel visszatértem tárgyam főútvárára.

A konzervatív gondolatot így szemlélve, felmerül a kérdés, miért ellenzik tehát a konzervatív irányok is az állam egyre terjedő hatalmát, holott az etatizmus is a gondoskodásból indul ki, vagyis a konzervatív alapgondolatból? Bizonyára nem azért, mert az állami bürokráciát alkalmatlannak tartják az éjjeli őr szerepénél nagyobb hatáskörre,

bár ezt az érvet nem egyszer halljuk; ez azonban éppen úgy igazságtalan, mint az állami bürokrácia lappangó gyanúja, hogy a társadalom nem tud a közérdek magaslatára emelkedni. A konzervatív gondolat azért ellenzi az állam terjedő hatalmát, mert a polgárnak emberi mivoltából indul ki és ha a liberalizmus ellen egyik érve, hogy elporlasztja a társadalmat és azután nem törődik az egyénnel, az etatizmusnál is fél a polgárok mechanizálásától; attól tart, hogy amint a liberalizmusban az átlagegyén elveszti önrendelkezési jogát és lelki függetlenségét fékevesztett, nem ellenőrzött erők vad hatása következtében, úgy az etatizmusban az újra csak árvaságra kárhozott egyén ismét csak elveszti öncélúságát és számmá lesz. Természetesen ez konzervatív szempontból különb állapot, mint az individualizmus, ámde a történelem tanúsága szerint az etatizmus, mint minden zsarnokság, könnyen megfélemledik polgárainak élő leikéről és gondoskodó hatalomból öncéllá lesz. Ilyenkor aztán csak tehernek érzik alattvalói, melytől még forradalom árán is szabadulni vágnak. A parlamentáris ellenőrzésre pedig, melyre növekedő államhatalom esetére növekedő szükség van, ilyenkor gyakran annyival kevésbé számíthatni, mert az állam terjedő hatalma annyi függési viszonyt teremt és annyira körülsáncolja magát jogi és tényleges védőművekkel, hogy az alkotmányos módon nehezen lesz befolyásolható.

A liberalizmus — mint említettük — a szabadság útján jutott a rendi szervezkedés irányába, melyben a konzervatív politika egyik iránya is a kívánatos társadalmi szervezést látja. Hiszen a rendben szorosan és áttekinthetően fonódik össze a közösség és az egyén, míg a liberalizmusban csak a kiváltságos egyén, az etatizmusban csak a hatalmi közösség érvényesül. Egyre jobban s jobban nyilvánvaló, mint mondtuk, hogy ma már nem annyira az egyén áll szemben az állam terjedő hatalmával, hanem a társadalom különféle szempontok szerint szervezett csoportjai. E szempontok között szerepel a közös hit, szerepel a terület, mint a megyében és községben, szerepelnek azonos anyagi érdekek, mint a gazdasági érdekképviselésekben, szerepelnek a foglalkozások, mint a szabad pályákon működők egyesületeiben, szerepel a politikai párt, a kartel és a szövetség. Lassanként oda fejlődik a helyzet, hogy az állam is kénytelen ezt tudomásul venni, aminek egyik nyilvánvaló elismerése felsőházunk összetétele.

De vajjon mi idézi elő azt a tüneményt, hogy koronként változik a nemzetek belső szervezete, hogy majd az individualizmus, majd a gondoskodás gondolata, a szervezeti elv az, mely uralomra jut? Minden történelmi változásnak bizonyára több oka van és azok a magyarázatok, melyek egy okra vezetnek vissza az eseményeket, helytelenek, bár egyszerűségük a gondolkodni rest tömeg részére felette megnyerő. Ezt hangoztatnia kell annak is, aki valamely jelenségnek a történelem folyamán való megisméltődésénél ugyanannak az előzménynek megisméltődését is látja. Így az individualizmus kísérő jelenségeként látjuk gyakran a jólétet, vagyis a nemzeti jövedelem és a népesség számának, igényeinek kedvező arányát. A túlnépesedett északi Kínában Confucius társadalombölcselete az ember-

ben csak az állampolgárt látta, csupán kötelességszabályozta szervezett életével. A ritka népességű Dél-Kínában a taoizmus a *laissez faire* politikájának hirdetője volt. Róma kezdeteinek szoros szervezete területterjeszkedésével és gazdagodás! lehetőségeivel párhuzamosan egyre lazult, az individualizmus győzelmének, mely a klasszikus római jogban nyert kifejezést, csupán a császárság vetett véget, mely (igaz, rövid fény után) a birodalom hanyatlásának is kezdete volt. A renaissance-ot, mely az egyéniség forradalma volt, megelőzte az Európa népességét megtizedelő fekete halál, vagyis csekélyebb népesség osztotta meg a termelés eredményeit. A francia forradalmat, a burzsoázia forradalmát ama meggyőződés támogatta hathatósan, hogy a termelés a gépek használata s más okok folytán a nagyobb jólét lehetőségeit biztosítja. A történelem folyamából bizonyára még nagyon szaporíthatók a példák arra, hogy a gazdagodás vagy annak lehetősége, és az individualizmus, viszont a megélhetés megnehezülése és a szervezeti elv párhuzamos jelenségek, bár a népesedési és megélhetési adatok hiánya a múltban az összefüggések kutatását felette megnehezíti. E megdondolások alapján valószínűnek látszik, hogy az individualizmust ellenző mozgalom, mely a szegényebb néposztályokban évtizedek óta észlelhető és mely a szocialisztikus irányokban nyerte elvi és politikai kiépítését, mely a háború óta áterjedt majdnem valamennyi társadalmi osztályra, bármily messze álljanak is bármely szocializmustól, az élet megnehezülésének következménye. Ha a nemzet jövedelme nem elegendő a nemzet eltartására, a céltudatos beosztás szükségességének érzete kerekedik felül, míg az anyagi bőség idején a legtöbben a szabad érvényesülésben látnak gazdagabb lehetőségeket. Arra, hogy az élet megnehezülése szervezkedést von maga után, példa, hogy — kiváló német történettudós megfigyelése szerint—Konstantinápolyban, ahol ismeretesképpen régebben rendkívül elszaporodtak a kutyák, ezek a nem társadalmi életet élő állatok kerületenként megszervezkedtek és a kerületek utcasarkaira őrköt állítottak, hogy a szomszéd kerület éhes ebeit távoltartsák. Természetesen az emberi társadalomban nem a nyers szám és az enniláló határozza meg a szabadság vagy egyenlőség gondolatának győzelmét. A szellemi hatások és visszahatások sajátos befolyásáról nem is szólva, az anyagi kérdések sem egyszerűsíthetők le ennyire. Hogy csak egyet említsünk, az igények növekedése, mely a civilizációnak ismertetőjele, ugyanabban az irányban hat, mint a szaporodás, hiszen valamely adott jövedelem éppen annyira elégtelen, ha túlsokan, mintha kevesebben, de nagyobb igényűek óhajtanak belőle megélni. Másrészt a szaporodás csökkenése ugyanoly irányban hathat, mint a szegényedés. Mert a nemzeti jövedelem előállításának előfeltétele bizonyos adott gazdasági helyzetben és időben bizonyos számú népesség — valamely optimum — és nagyobb veszélyt rejt magában más szempontból, de a termelés szempontjából is, ha e három összefüggő elem: népesség, igény, jövedelem közül nem az igények csökkentése, vagy nem a jövedelem növelése, hanem a szaporodás korlátozása révén igyekezik valamely társadalom az egyensúlyt helyreállítani. Hogy a konzervativizmus újraéledése más okokra is visszavezethető, azt már

mondottuk. És hogy egyik kirívó lelki tényezőre kifejezetten is reámutassunk, csak arra kell emlékeztetnünk, hogy a háború óriási mértékben mechanizáló gépezetének ellenhatása el nem maradhatott. És ez mind a liberalizmus, mind az állam ellen gyűlölettel töltötte el az európai emberiség nagy részét ugyanakkor, mikor az egyén önbizalma elveszett, önmagát résznek érzi és nem egésznek és a hasonló sorsúakkal együtt társadalmi szervezetekben egyesül.

Ha már most ily elemzés révén oda érkeztünk, amit az életben különben is napról-napra látunk, hogy megállapíthatjuk az állam és az egyre jobban szervezkedő társadalom küzdelmét, újra felvethetjük a kérdést, miért az állam hatalma az, mely terjed, holott a kormány bizonyára szívesen elhárítaná magától bizonyos feladatok végzését, másrészt e hatalom terjedését a társadalom ellenszenve, sőt ellentállása is kíséri és ez ellentállás nagyrészt erkölcsi forrásokból táplálkozik. Hiszen tanúi vagyunk a függetlenség ijesztő hanyatlásának, tanúi vagyunk az ebből folyó neobizantinizmusnak, mely a magyar hagyományoktól távol áll, tanúi vagyunk a terjedő és veszélyes elégedetlenségnek az állammal, melytől, minthogy külső látszat szerint teljhatalomra törekszik, csodát várunk, mellyel szükségszerűen adós marad. A magyarázatot, miért nem érvényesül a szervezett társadalom jobban az állammal szemben, az elmúlt évtizedek individualizmusa adja meg, mely természeténél fogva elmulasztotta a társadalomnak, mint olyannak megnevelését az alkotó munkára, melyen akkor nagyrészt az egyén, kisebb részben az állam osztozkodtak. Az egyén társadalmi szerveiben egyesül és kezdeményezésről lemond és azt e szervezetektől várja. De e szervezetek még nem tanulták meg eléggé, vagy már leszoktatta őket a múlt félszázad (mint hazánkban a megyéket), hogy ne csak panaszkodó eszközei legyenek a bennük szövetkezetteknek, hanem kezdeményező, alkotó, igazgató szervekké váljanak. Az egyén lassanként beleolvad tevékenységével e közületekbe, de a liberalizmus alatt betöltött teremtő hivatását e szervek még nem tudták átvenni. Lehet-e tehát meglepő, hogy a kezdeményezés annyi téren az állam kezébe megy át, mely nélkül nem volna kezdeményezés és amely mintha kevésbé bürokratizálódott volna el, mint a társadalom.

Mi a teendő? Bizonyára nem az segít, hogy a rendi szervezkedéssel újra felszínre kerül a sérelmi politika, mely az államhatalom cselekvését fékezi, bírálja, sőt gyakran elgáncsolja a nélkül, hogy helyébe lépven, az alkotó munkát ő végezné el. Igaz, ennél mentségül szolgálhat, hogy az állam, mely oly gyakran szólítja fel a társadalmat a kezdeményezésre, a rég bevált önkormányzatokat egyre jobban vonja gyámsága alá, az új intézmények csekély autonómiáját pedig nem engedi érvényesülni, mint erre nálunk is több a példa. De ahol az állam bizonyára nem állított volna akadályt, mint például a kivitel megszervezésénél, ott is abban merült ki a gazdasági érdekvépviselet működése, hogy a hiányokat megállapította és nem volt bennük a kezdeményezés, az alkotás élő ereje. És a köz érdekében az állam kénytelen volt cselekedni. Minél tovább tart ez az állapot, annál jobban és jobban hozzászokik a társadalom, hogy az állam cselekedjék

és annál inkább távolodunk azon eszmétől, melyet a társadalom helyes szervezése nyújthatna.

A segítség csak az eddigi gyakorlat megváltoztatásában áll. A törvényhozásnak nem szabad megengednie, hogy oly feladatok, melyeket területi vagy más alapon szervezett autonómiák elvégezhetnek, az állam feladataivá tétessenek. Sőt bizalommal a megfelelő társadalmi alakulatok tisztessége, hozzáértése, a közérdeket figyelemben tartó lelkiülete iránt, a nem kizárólag állami feladatot képező teendőket az állam kezéből ki kell venni, reá kell bízni az illetékes társadalmi szervezetekre, a nélkül persze, hogy az állam ebben támogatását is megvonná tőlük. Még tovább menvén, a törvényhozásnak oda kell hatnia, hogy amennyiben hiányoznának a szükséges társadalmi szervek, akár kényszerrel is megalkottassanak. Mélyreható veszedelmeket rejt magában, ha a polgár a közügyekkel csupán az adóztatás révén kerül érintkezésbe, vagy a képviselőválasztások révén, melyekre a választó az etatizmus haladásával egyre kevésbé alkalmas, holott épp ily esetben volna kétszeresen fontos az ellenőrzés. Mily kevés veszélyt rejtene magában a legáltalánosabb és legtitkosabb választói jog, ha néhány évtizedig az önkormányzat nevelő iskoláján átment volna a társadalom minden tagja, hiszen a legkisebb közület ügyében érzett felelősség csak mennyiségileg más, mint az országos ügyekben való állásfoglalásra való alkalmatlanság. A történelmi folyamat kedvez a nemzet társadalmi megszervezésének és ne felejtjük el, hogy az állam zsarnokságát, ha egyszer kifejlődött, a történelem tanúsága szerint nem békés eszközökkel szokták a népek megváltoztatni.

BÁRÓ KORNFIELD MÓRIC

AZ „ELNYOMOTT CSEHEK“

KÖZÉP- és Kelet-Európa „elnyomott“ nemzetei közül, melyeket a nyugati demokrácia egy évszázad óta ismert jelszavak hangoztatása mellett a „felszabadítás“ áldásaira érdemeseknek talált, a múlt szenvedéseiből a legnagyobb részt kívánja magának a cseh nép. A világháború alatt külföldön szervezett tudományos színezetű politikai irodalmának vissza-visszatérő alap gondolata a múltak nemzeti szenvedéseinek kihasználása, kamatoztatása. Ők, az elnyomottak elnyomottjai, a germánság évszázados áldozatai a legméltóbbak voltak nemzeti életük bilincseinek lerázására, ma meg — még mindig a nemzeti kálváriát megjártak igéivel ajkukon — az összes népek boldogulását hirdető, nemzetközileg biztosított béke hirdetésére. A történelmi szenvedések a nemzeti felemelkedés tetőpontján nemcsak a jelen nagyságot igazolják, hanem hivatva vannak eleve is megcáfolni minden vádat, mely azt hangoztatná, hogy a hajdani elnyomottakból elnyomók, nemzetiségük egykori mártírjaiból mások nemzetiségének eltiprói lettek.

Bár kevés történelmi műveltséget feltételező helyeken, nálunk is akadnak, akik, ha nem is igazolják a cseh jelent, hitelt adnak a mondvacsinált cseh múltnak, ezen jelen egyik erkölcsi alapjának. Nem árt hát szemébe nézni a csehek történelmi állításainak. Szomszédaink oly szükséges megismeréséhez tartozik a múltjukkal való foglalkozás is. Nem háláról vagy hálátlanságról van szó. Ilyen etikai motívumok, különösen az újabb korban, nem nagy szerepet játszottak a nemzetek történetében. A felismert érdekek morális megokolását mindenkor megtalálja a találékony emberi ész. Vájjon a csehek történelmi érvei, melyek a felszabaduláson át az imperializmusra vezettek, megállják-e helyüket?

Kétségeknek okvetlenül fel kell merülniök még a felületes gondolkodásban is. Hogyan lehet az, hogy nemzeti fejlődésében állandóan megakadályozott nép, melynek felülről csak akadályokat támasztottak, minden zökkenés nélkül át tudta venni nemcsak saját kormányzását, hanem ki tudta hatalmát terjeszteni nála számban nagyobb, iránta ellenszenvet érző népekre is, melyek a műveltségnek éppoly magas, sőt magasabb fokán állnak, mint a cseh. Honnan vette egy évszázados elnyomás alatt sínylődő nép ehhez az anyagi és kulturális erőforrásokat? Gondoljunk csak a tízéves csehszlovák állam etnográfiai összetételére. Hogyan magyarázható meg az, hogy ez a tarka, minden történelmi összefüggést nélkülöző konglomerátum egy kisebbségben levő, eddig elnyomott nép vezetése, jobban mondvá uralma alatt

korántsem volt ezen tíz év alatt olyan gazdasági és politikai válságoknak kitéve, mint szövetségesei, a kisantant másik két állama, holott ezek nemzetileg jóval homogénebb összetételűek s a bennük uralkodó nemzetek hosszabb idő óta zavartalanul fejlesztették nemzetiségüket és rendezhették be saját céljaik szerint gazdasági és politikai életüket?

A CSEHEK nemzeti történetük nagy fordulópontjával a fehérhegyi csatát szokták megjelölni, mely megpecsételte a protestantizmus sorsát Cseh- és Morvaországban.¹ Ekkor (1621) kezdődik a cseh nemzetiség háromszázéves elnyomása a németiséget állítólag minden eszközzel előmozdító Habsburgok abszolútizmusa alatt. Kétségtelen, hogy a felkelő cseh- és morvaországi protestánsok veresége új fejlődésnek nyitott kaput, de nemcsak a cseh korona országaiban, hanem az egész Habsburg-monarchiában. Az ellenreformáció teljes diadalát jelentette a dinasztia győzelme, melyhez nemzeti motívumokat csak a 19. század ideológiája fűzött. II. Ferdinánd császár és szövetségeseinek hadait nem nemzeti, hanem pusztán vallási célok vezérelték, győzelmük súlyos következményei nemcsak a protestáns cseheket hanem a cseh- és morvaországi protestáns németeket is egyformán sújtották. A 17. század politikájában a nemzeti motívumok még nem szerepeltek annyira. A katolikus némethez még közelebb állt a katolikus cseh, mint a protestáns német. A vértanúk közt, akiket a felkelés leverése után a kegyetlen bosszú követelt, egyaránt voltak csehek és németek. A rekatholizálás sem követett nemzeti szempontokat. A protestáns prédikátorok, akár cseh, akár német nemzetiségűek, kénytelenek voltak helyüket átengedni a katolikus papságnak, főleg a jezsuitáknak. A prédikációk és a dragonade-ok a színnémet Komotaut, Brüxöt és Kaadent éppúgy katolikusá tették, mint a cseh protestánsok legrégibb erősségét Tábor, Piseket, avagy a vegyes népességű Prágát. Nem lehet azt sem mondani, hogy a csehek nagyobb ellenállást fejtettek ki a rekatholizálással szemben, mint a németek. A kiutasítottak közt, kik ezrével lepték el Európa protestáns országait, nagyobb számban voltak a németek, mint a csehek.

A protestánsüldözés anyagi haszonélvezői is egyformán kerültek ki a cseh és a német rendek köréből. II. Ferdinánd és tanácsadói az új rend legbiztosabb támaszát új, nem német érzésű, hanem katolikus nemesi osztály kialakulásában látták. A fellázadt protestánsok elkobzott birtokai vétel és eladományozás útján legnagyobb részben azon családok kezére kerültek, kik a vallásháborúban hívek maradtak az uralkodóhoz: a Martinitz, Slawata, Czernin, Trzka, Lobkovitz-családok éppúgy óriási birtokokra tettek szert, mint a Liechtensteinek, Trauttmansdorffok, Thunok vagy Dietrichsteinek. Csak a legnagyobb vagyonszerző, Wallenstein herceg császári főgenerális tragikus pusztulása után került az ő és híveinek óriási földbirtoka idegen réteg, a legkülönbözőbb nemzetiségekhez tartozó császári zsoldos generálisok, elsősorban Wallenstein gyilkosainak kezébe. A császár két kézzel szórta a roppant vagyont jelentő földeket

¹ A történeti adatok egy része Bertold *Bretholz* kitűnő munkájából való: *Geschichte Böhmens und Mährens* I—IV. k. Reichenberg 1922—1925.

azoknak, akik személye és érdekei körül érdemeket szereztek. A helyzet nagyon hasonlított ahhoz, mely Magyarországon a 18. század elején következett be, azzal a különbséggel, hogy a cseh- és morvaországi új birtokososztály, az új feudális nagyurak, a cseh nép rekatholizálása után érzésben és nyelvben hamarabb asszimilálódtak alattvalóikhoz, mint nálunk. Ez a nagybirtokoselem lett a cseh nemzet fejlődésének legfőbb tényezője.

A harmincéves háború utáni új berendezés nem bántotta a cseh nyelvet, bár megszüntette a huszita idők kiáltó igazságtalanságait, mely a 15. században fanatikus türelmetlenséggel száműzte a nyilvános életből az ország ősi lakossága igen jelentékeny és műveltebb részének a nyelvét, a németet. Ezentúl a németek a bíróságok és más hatóságok előtt éppúgy élhettek saját nyelvükkel, mint a csehek. Nem voltak többé az elcsehesítésnek kitéve, ami néhány évtized múlva a nemzetileg mindenkor prepotens csehek egyikét-másikat, köztük egy-két jezsuita tudóst arra a panaszra indít, hogy a cseh nyelvet elnyomják. Egy jezsuita igen gazdag alapítványt szerzett vallásos könyveknek cseh nyelven való kiadására, melynek kamataiból ezrével kerültek ilyenek a nép közé. Az a körülmény, hogy az ellenreformáció legfőbb harcosai, a jezsuiták a cseh nyelv és irodalmi törekvések állandó szószólóivá lettek, legjobban bizonyítja, hogy a rekatholizálás nem járt germanizáló törekvésekkel. A csehországi nemesség, a rendi társadalom mérvadó eleme a 17. század végén éppúgy csehül beszélt, mint azelőtt. A politikai életben szerepet nem játszó parasztság elnemzetlenítésére pedig a Habsburgok soha és seholsem gondoltak. A birtokfelosztással kapcsolatos és az ősi lakosság ellen irányuló telepítés gondolata a nemzeti türelmetlenség fénykorának, a mainak volt fenn-tartva.

Mikor Nagy Péter cár 1699-ben egyik utazása alkalmából Prágában tartózkodott és az ország legelőkelőbbjeit meghívta ebédre, nem csekély tetszésére „szlávul“ beszélgethetett velük. Egykorú cseh utazó ugyanebben az időben még egyáltalában nem tudott anacionalizálást megállapítani. Csehország 14 kerületéből hét egészen cseh volt, csak kettő, a németek Ősi telepedési területe volt német, míg háromban túlnyomó cseh többség, kettőben vegyes lakosság volt. Az persze nem tetszett a cseh túlzóknak, hogy egy-két helyen a sok közül, hol a huszita türelmetlenség idejében a német lakosság a cseh nyelvet kezdte használni, az újból visszatért anyanyelvéhez. Nem csoda az ily tárgyú panasz oly türelmetlen népnél, hol már a 15—16. században nem egy eset fordult elő, hogy cseh birtokosok azért adnak túl földjeiken, mert ott nézetük szerint sok a német.

Maga a bécsi udvar sem érzett ellenszenvet a cseh nyelv iránt. A felkelés emléke hamar elhomályosult, az „újra berendezett“ ország iránt, mely egységesen katolikus volt s amelyben az udvar már csak szolgálatkész rendeket talált, az uralkodók és családjuk egyre mélyebb gyökereket verő rokonszenvet éreztek. Rövid néhány évtized alatt Cseh- és Morvaország a Habsburgok leghívebb országaivá, a Bécsben mindig nagy befolyást gyakorló katolikus egyház leghívebb fiaivá lettek, — történeti bizonyosságát adva a csehek reális politikai gondol-

kozásának és alkalmazkodóképességének. Már a 17. század folyamán egyre nagyobb és nagyobb szerepet töltenek be a cseh főnemesek az udvarban s ami akkor ezzel egyértelmű volt, a kormányzásban. Csak természetes, hogy az uralkodók jóindulata növekvő mértékben fordult azon ország felé, melyből legfőbb tanácsadók kerültek ki.

Mily különösen hangzik a magyar olvasónak, hogy már egy I. Lipót szívből sajnálta, hogy nem tanult meg csehül és hogy fiát, I. Józsefet sem taníttatta meg e nyelvre vagy hogy már VI. (a magyar III.) Károly idejében és azután is a cseh koronázás alkalmával az üdvözlő beszédek cseh nyelven tartották. A cseh, mint a közélet nyelve, állandóan életben maradt: az országgyűléseket csehül nyitották meg, vezették és zárták be, a rendek a tárgyalásokon nemzetiségük szerint németül vagy csehül szólaltak fel. A törvényeket is mindkét nyelven kihirdették. Mindezt már a 17—18. században, holott a magyar rendeknek még a 19-ben is évtizedeken át makacsul kellett küzdeni azért, hogy anyanyelvüket hasonló érvényre juttassák. Az, hogy a 18. században a nemesség a magánéletben kezdte elhanyagolni a cseh nyelvet, nem az udvar hatására, hanem az általános európai divatra vezethető vissza, mely az anyanyelvet csak a parasztok nyelvének tartotta.

A Mária Terézia és József idejében végrehajtott iskolareform, a jezsuita rend feloszlatása (1776) a gimnáziumokból ugyan kiszorította a esdi oktatást a birodalmi egységesítés eszméje érdekében, de még ebben a korban sem lehet elmondani az udvarról, hogy ellenszenvet érzett a cseh nyelv iránt. A nagy királynő koronázásánál a cseh nydv éppoly szerepet játszott, mint elődeinél, fia, a mi kalapos királyunk maga is beszélt csehül. A brünni nemesi akadémia meglátogatása alkalmával a császár az igazgatónál a felől érdeklődött, minő nyelveken beszélnek a növendékek. Az igazgató feleletére, hogy franciául, olaszul és angolul, csodálkozva kérdezte a császár: „Miért nem csehül? Több cseh alattvalóm van, mint francia, angol és olasz.“ A Habsburg-monarchia legfőbb iskoláiban a cseh nyelvet már akkor, mint második nyelvet, tanították. A bécsújhelyi katonai akadémiára bevezették, ami érthetően megkönnyítette a cseh elán érvényesülését a hadseregben, a bécsi Theresianumban is tanították és a bécsi egyetemen tanszéket állítottak fel neki.

HA MÁRIA TERÉZIA és II. József korában a cseh nyelv a csehországi iskolákban vissza is szorult, mégis épp ez a kor vetette meg Cseh- és Morvaország későbbi virágzásának alapját. Ennek a kornak, Mária Terézia és fia gazdasági politikájának köszönheti a cseh nemzet anyagi megerősödését, társadalma kiépítését.

A nagy háborúban, mely Mária Terézia trónraléptét követte, Nagy Frigyes porosz király elragadta a monarchiától Sziléziát, mdyet a királyné semmiféle erőfeszítésed sem tudott visszaszerezni. A túlnyomóan német Szilézia a monarchia leggazdagabb tartománya volt. Textilipara nemcsak a monarchia szükségletét látta d, hanem külföldre is vitt ki, míg kereskedőházai Lengyel- és Oroszország nyers-termékeit közvetítettek nyugat felé. Nagyiparának a monarchia szol-

gáltatta a nyersanyagot. Ha Mária Terézia gazdaságilag függetlenné akarta tenni birodalmát, úgy az elszenvedett veszteségért kárpótlásról kellett gondoskodnia. E nélkül semmit sem ért volna a monarchia piacának csakhamar bekövetkezett elzárása. Ha e nagyiparról beszélünk, nem szabad e korban, mikor a gőzgépet még nem ismerték, mai gyárakra gondolnunk, hanem a középkorból fennmaradt céhek kötelekeitől szabad üzemekre, melyek csak szervezetenként egyesítenek számos kis üzemet. Ilyenek létesítésére elsősorban a nagybirtok volt képes, mert a földbirtokosnak joga és hatalma volt a tőle függő jobbágyokat ipari munkára is szorítani. Azonkívül csak a nagybirtok rendelkezett megfelelő tőkével, melyre egy-egy iparág meghonosításához szükség volt, csak az tudta a gyáralapítással járó kockázatot viselni.

Mikor az uralkodó nemesi vállalkozókat (*noblesse commerçante*) keresett, kiknek másutt is nagy szerepük volt a gyáripar megalapozásánál, elsősorban a cseh- és morvaországi nagyurakra kellett gondolnia — mert azok voltak az udvarban legközelebb hozzá. Nem ok nélkül bízta Mária Terézia a gazdasági tervek megvalósítására alkotott új hatóság vezetését Csehország egyik gazdag földbirtokosára, gróf Kinsky Fülöpre. Hogy a királynőt minő szándékok vezették és hogy mennyire Csehországnak akarta juttatni az iparpártolás hasznának oroszlánrészét, az kitűnik abból, hogy tudomása volt Kinsky nemzeti elfogultságáról. Hisz rövid idővel előbb épp azért küldte el Kinskyt fontos politikai hatóság éléről, mert mindig Csehországnak kedvezett és a többi örökös tartomány érdekeit megakadályozta, ami a királyné politikai felfogásával, a birodalom egységesítési terveivel ellenkezett. Kinsky halála után szintén cseh gróf, Chotek Rudolf került annak a hatóságnak vezető helyére, mely hivatva volt az egész Habsburg-monarchia s így Magyarország gazdasági életét is vezetni.

A legnagyobb csehországi vállalkozó gróf Kinsky József, az előbb említett fivére volt, de a nagybirtokos családok közt alig akadt egy is, mely egy vagy több gyáralapításával nem iparkodott volna a királynőnek kedvében járni. A példát Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc adta meg nekik. Ő, aki kitűnő gazda és pénzügyi tehetség volt, számos birtokot szerzett Cseh- és Morvaországban, melyek mindegyikén alapított valami textilgyárat. Vele, aki hatalmas vagyont hagyott hátra nejére és nagyszámú gyermekeire, kezdődött az uralkodócsaládnak nagy anyagi érdekelttsége a cseh korona országaiban, mely egészen a monarchia összeomlásáig fennállott. Az udvar mindenféle eszközzel előmozdította gyáripar keletkezését. A királynő folyton személyesen érdeklődött az ipar fejlődése iránt. Az érdemeket szerzők anyagi támogatáson kívül kitüntetésben, személyes dicséretben részesültek, ami egy ízben az egész csehországi nemességnek kijárt. Elgondolhatjuk, hogy a rendi világban minő hatása volt a vállalkozó kedvre az udvar ily irányú működésének. Az uralkodó kegye nemcsak morális, hanem anyagi gyarapodást is jelentett abban az időben, midőn az uralkodó személyes befolyása a kormányzás minden terén oly nagy volt. Az uralkodók, Mária Terézia és II. József kegye pedig elsősorban Cseh- és Morvaország gazdasági életét termékenyítette meg.

Ezek előrebocsátása után nem kell hosszasan fejtegetni, miért vert a nagyipar Cseh- és Morvaországban gyökeret és hogy miért volt a csehországi gyáralapításoknak nagyobb sikere, mint a magyar arisztokraták ipari kezdéseinek, melyek megfelelő támogatás mellett Nyugat-Magyarországon és a Felvidéken hasonló eredményekre vezethettek volna, mint a bécsi kormányzások dédelgetett országaiban. A szigorú védővamos és behozatali tilalmakkal dolgozó rendszer a kezdő, drágán és nem is megfelelő minőségben termelő ipar érdekeit szolgálta. Az egész monarchia s így Magyarország piacát is minden eszközzel az új csehországi iparnak tartották fenn. Ha Magyarország, miként kimutatható, gazdasági szempontból Ausztria gyarmatává lett, úgy ennek a viszonyoknak csak a kereskedelmi haszna volt Bécsé, míg az ipari haszon túlnyomóan Cseh- és Morvaországot gazdagította. Az iparpártolás ott nagyon hamar kézzelfogható és szépen gyümölcsöző eredményekre vezetett. A csehországi textilipar már az 1760-as években nemcsak a monarchiát látta el áruival, hanem a biztos piac birtokában megerősödve a külföldre is vitt ki. A csehországi üveges porcellánipar szintén már a 18. század folyamán nemcsak egyedül uralkodó volt a monarchiában, hanem már a külföldön is szerzett magának piacot. A haladás rohamos volt. 1776 és 1788 között például Csehországban a gyárak száma 28-ról 95-re emelkedett, az üveghutáké pedig 103-ról 135-re, a len- és kenderfonással foglalkozók száma Cseh- és Morvaországban 119.000-ről 303.000-re, a gyapjúfonóké 38.000-ről 72.000-re, a pamutfonóké meg 11.000-ről 38.000-re. Az iparpártolást kiegészítették a bécsi udvarnak a forgalom érdekében tett intézkedései. A 18. században végzett útépitések és folyószabályozások a cseh korona országait e tekintetben is elsőkké tették a monarchiában s ezt a helyet a vasútépítés korában is megtartották.

A csehországi ipar nagyarányú fejlődése az ottani német és csehnyelvű lakosságnak egyformán előnyére vált, mindkettőnek vagyonsodásával járt. Azon öt kerület közül, melyben az ipar meghonosodott, három cseh volt és csak kettő német. A kevert telepédesi viszonyok mellett foglalkozásbeli különbséget nem lehet tenni a cseh országokat lakó két nemzet között. Kezdetben, úgy látszik, a német lakosság jobban megértette a gazdasági változás jelentőségét és inkább fordult az új foglalkozások felé, de a csehek nagyon hamar tanulékonyaknak bizonyultak és már II. József idejében semmi különbség sincs, a két nemzet gazdasági törekvései párhuzamosan haladnak.

Az udvar iparpártolásának, a gazdasági előnyök mesterséges biztosításának a cseh nemzeti fejlődés szempontjából az a roppant nagyjelentőségű hatása volt, hogy a cseh társadalmat átalakította. A gazdasági változások folytán lassanként kialakul a cseh nemzetiségű polgári osztály, mely miként mindenütt, a nemzeti élet irányítójává vált. A 19. században a gazdasági fejlődés hordozója már ez az új osztály, mely a szellemi vezetést is kezébe veszi. Ha párhuzamot vonnánk az uralkodóház cseh- és magyarországi politikája közt, úgy megállapíthatnánk, hogy ez nem csekély részben okozta a két nemzet, a magyar és a cseh társadalmi fejlődésében annyira szembetűnő különb-

séget. A 18. század közepén még mindkettő ugyanazon rendi, mondhatnák feudális alapokon nyugszik, mindkettőben túlnyomó a nagybirtok szerepe. A bécsi gazdasági politika következtében egy évszázadon át Magyarországon nem sokat változtak a viszonyok, a társadalmi és gazdasági erők mérlege éppúgy a nagybirtok javára billen, mint azelőtt. Csehországban azonban a nagybirtokososztály mellé erősödő, magát gazdaságilag mindinkább függetlenítő polgári osztály lépett, ami a társadalom egészséges fejlődését biztosította. A 18. században Csehországban még a németül beszélő zsidóság kezében van az egész kiskereskedelem, a 19. század derekáig az új polgári osztály ezt is meghódítja magának.

A polgári osztály kialakulásához járult még, hogy a megváltozott gazdasági viszonyok közt a cseh parasztság anyagi és ennek kapcsán kulturális emelkedése is lehetségessé vált. Az ipari növények gyorsan elterjedő termesztése: a sörárpa, komló, kender, len, majd a cukorrépa és a cikória a vagyonosodás fontos tényezőivé váltak. A gyáripar sok munkaalkalmat teremtett s ennek köszönhető, hogy azon intézkedések, melyeket Mária Terézia, de különösen II. József az egész monarchiában a parasztság személyes szabadsága érdekében tett, éppen Csehországban érték el a legnagyobb hatást.

A 19. SZÁZAD csak betetőzte a nemzeti fejlődés terén azt, amit a 18. oly nagy sikerrel megkezdett. Az uralkodóház rokonszenve a cseh nemzet iránt megmaradt, sőt a cseh nemzetiség megerősödése mintha még fokozta volna a jóindulatot a nép iránt, melyben leghívebb alattvalóikat látták. Ferenc császár maga is jól beszélt és írt csehül, cseh alattvalóival audienciákon anyanyelvükön beszélt, a cseh Nemzeti Múzeumot, a cseh szellemi élet melegágyát és az ezzel kapcsolatos cseh tudományos munkák kiadására szolgáló alapot anyagilag is támogatta. Fiát, a korlátolt Ferdinándot is megtaníttatta a cseh nyelvre. Mikor ez 1835-ben a cseh Nemzeti Múzeumot meglátogatta, a cseh irodalom fellendülésén érzett örömeinek adott kifejezést. A bécs-újhelyi katonai akadémiában is különösen a cseh nyelv és irodalom tanítása iránt érdeklődött s kifejezvé az elért eredmények feletti megelégedését, további buzgóságra biztatta a nyelv tanárát. Ferenc második fia, Ferenc Károly is tudott csehül és pártolta e nyelvet, de még inkább felesége Zsófia, kinek a magyarok iránti érzelmeit mindenki ismeri. Őz a bajor királyi családból eredő főhercegnő, akinek befolyása az udvarnál igen nagy volt és fia Ferenc József trónrajutása után döntővé emelkedett, házassága után tökéletesen megtanulta a cseh nép nyelvét. Hogy két fia, kiknek főnevelőnöje egy morvaországi cseh érzésű bárónő volt, folyékonyan megtanuljon csehül, úgy csehországi birtokain, mint Bécsben csupán jókijetésű cseh személyzetet tartott mellettük. A cseh udvari lakáj közismert típusa ekkor válik uralkodóvá az udvarnál. Egykorúak tanúsága szerint a kis főhercegek, Ferenc József és Miksa, úgy beszéltek csehül, mintha anyanyelvük lett volna. Anyjuk nagyon büszke is volt erre s mikor 1836-ban több főherceg társaságában meglátogatta a cseh Nemzeti Múzeumot, eldicsekedett a maga cseh nyelvtudásával és azzal, hogy fia, Ferenc József

még álmában is csehül beszél. De a többi főhercegek közül is nem egy beszélt csehül, így Károly, János, sőt József főherceg nádor is.

Állítsuk-e ezzel szembe a magyar párhuzamot?...

A dinasztia rokonszenvét a cseh nemzet iránt a csehországi arisztokrácia táplálta a „Vormärz” idejében is, melynek tagjaival a főhercegek Bécsben és csehországi birtokaikon a legtöbbit érintkeztek. Ennek az arisztokráciának fiatal nemzedéke, a Lobkowitz, Nostiz, Czernin, Sternberg, Chotek, Kolowrat, Clam, Lazansky stb. családok tagjai csehül beszéltek, mint azt egy egykorú rajongóan cseh érzelmű tudós megállapítja. Ez az arisztokrácia, melynek a cseh nemzeti irodalom, tudomány és művészet oly sokat köszönhet, osztályérdekeit mindig alá tudta rendelni a cseh nemzeti érdekeknek. Befolyása politikai téren is nem csekély haszonnal járt a csehek részére. A II. József korából eredő germanizációs kísérlet, melyet a birodalom centralizálása érdekében próbáltak meg, már a 19. század első évtizedeiben kezd engedni oly politikának, mely a cseh nemzetiséget tudatosan pártolja. Míg a magyarság nemzeti mozgalmát féltékenyen nézték Bécsben, tőle a birodalmi egységet féltették, addig a cseh nemzeti fejlődés támogatással találkozott. A bécsi „udvari tanulmányi bizottság”, mely Magyarországon gondosan örködött azon, hogy a magyar nyelv ne hódítson tért az iskolában, cseh vidéken már ekkor megkövetelte a gimnáziumi tanároktól a cseh nyelv ismeretét. A csehnyelvű népiskolák száma rohamosan gyarapodott a németekkel szemben.

Fénykorát a csehek politikai befolyása akkor érte el, mikor Ferenc császár gróf Kolowrat Ferenc Antalt, a „csehek csehét” államminiszterré nevezte ki, mely állását Ferenc halála után is megtartotta. Metternich kénytelen volt osztozkodni vele a monarchia kormányzásában. Kolowrat mindig latba vetette a súlyát, ha a szlávok, de különösen a csehek érdekeinek megvédéséről volt szó. Magas állami hivatalokat cseh arisztokratáknak juttatott, kisebb állások betöltésénél is előnyben részesítette a cseh pályázókat. Az ő tanácsára jutott győzelemre az udvarnál az az irány, mely a magyar mozgalmak ellensúlyozása céljából a szlávokat pártfogolta. Ő volt az, aki a pesti egyetem magyar tannyelve ellen sikerrel harcolt, s ugyanakkor a prágai egyetemen még az orvostanároktól is megköveteli a cseh nyelv ismeretét, mert szerinte „a cseh csak aziránt viseltetik bizalommal, akivel tud beszélni”.^{x)} Hogy ez más népeknek is szokása, ezzel sem Kolowrat gróf, sem a 15. századi husziták, sem a 20. század „felszabadított” csehjei nem igen törődtek... Agg korábban Metternich is belátta, hogy mennyit használtak a cseh mozgalomnak a bécsi udvar köréből jövő támogatások. Egy 1850 évi levelében ezt olvassuk: „A csehizmus és a magyarizmus már testet öltöttek, az előbbi hosszas éveken át tartó felülről jövő dédelgetések következtében, az utóbbi alulról kezdett mozgalom útján.” Metternich pedig igazán koronatanú, nála jobban senki sem ismerhette a monarchia viszonyait.

A bécsi udvar gazdasági politikájának alapelvei a „Vormärz” idejében sem változtak. Ha a napóleoni háborúkat követő évek átmeneti

¹⁾ V. ö. Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetéhez. 1926. 107. l.

válságától eltekintünk, a cseh- és morvaországi ipar a 19. század első felében is nagy lendülettel tört előre. A magyar piac továbbra is Ausztriának volt kiszolgáltatva, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy a magyar fogyasztás túlnyomó részben a csehországi középosztályt gazdagította. A gőzgépnek a gyári üzemben való alkalmazása a csehországi tőkeképződést még jobban előmozdította a monarchia többi részeivel szemben. 1841-ben egész Ausztriában 233 gőzgép volt használatban, ebből 150 Cseh- és Morvaországban. Az osztrák textilgyárak ugyanekkor 184.000 mázsá gyapotot dolgoztak fel, körülbelül 17 millió forint, ebből Csehország 156.000 mázsát 13 millió forint értékben. Csaknem teljesen monopolizálta Csehország gondviselő állami támogatással a cukorgyártás új és nagy hasznot biztosító iparágát. Az arány nem sokat változott az abszolútizmus idejében megalkotott közös vámterület korában sem. Mivel a nagy gyárvállalatok igazgatóságai túlnyomóan Bécsben székeltek s onnan történt kereskedelmi vezetésük, a magyar közönség általában abban a hitben élt, hogy a magyar fogyasztás csupán Bécszet gazdagítja.

A század közepén a cseh polgári osztály alkalmazkodóképességének és megelégedésének éppoly bizonyítékát adta, mint a nemesség a protestantizmus bukása után. A germanizáló abszolútizmusnak úgy Magyarországon, mint Galíciában a bevándorolt cseh hivatalnokok voltak a legkészebb eszközei. A Bach-huszárok jelentékeny százalékát a csehek szolgáltatták. A megyefőnökök közt sok cseh volt, de különösen a kisebb rangú állásokat lepték el úgy a közigazgatásban, mint az igazságszolgáltatásnál.

Azon remények, melyeket a cseh nemzet Ausztriának Németországból való kiválásához fűzött, politikai téren ugyan nem valósultak meg, de a kiegyezés utáni évtizedek anyagi és kulturális fellendüléséből Ausztria népei közül ők vették ki a legnagyobb részt. A korábbi évtizedek jó vetését most aratták le. A század utolsó évtizedei a mezőgazdaságnak az ipari fejlődéssel kapcsolatos hatalmas fellendülését hozták meg, minőt a volt monarchiában sehol másutt nem találunk. A föld hozadéka az egész monarchia területén legnagyobb volt Csehországban és a 20. század elején a cseh mezőgazdaság egyenlő fokra jutott a németországgival. Ennek köszönhető a nagyipari Csehország, hogy a világháború idején saját termelésével el tudta magát látni.

A kulturális és gazdasági fejlődés arányait a következő két kimutatás illusztrálja legjobban:

Az időszakos sajtótermékek száma a cseh korona országaiban:

	<i>Németek</i>	<i>Csehnyelvűek</i>
1848	40	22
1852	37	10
1875	147	116
1884	211	219
1900	358	572
1913	620	1.251

Félhivatalos statisztika szerint a volt Osztrák-Magyar Monarchia ipari termeléséből a mai csehszlovák területre esett:

Iparágak: Cukor 92%, spiritusz 46%, sör 57%, maláta 87%, élelmiszer 50%, vegyi 75%, fém 60%, porcellán 100%, üveg 92%, pamut 75%, gyapjú 80%, juta 90%, bőr 70%, kesztyű 90%, cipő 75% papír 65%.

A háború előtti évtizedek fejlődése annyira megerősítette a cseh népet, hogy visszatérhetett a huszita kor hagyományaihoz, más nemzetek területén való hódításhoz, amihez persze már nem kaphatott támogatást felülről. Ezért repesztették szét a csehek évtizedek cél-tudatos munkájával a régi monarchiát, mélynek keretén belül úgy megerősödhetek. Mint reális gondolkozású nép, felhasználta a világháborúban kínálkozó alkalmat imperiális céljai megvalósítására, — szemrebbenés nélkül hangoztatva, hogy ő, a Habsburgi-monarchia és abszolutizmus dédelgetett kedvence, tulajdonképen évszázados elnyomatás áldozata.

Vannak, akik elhiszik...

ECKHART FERENC

A MAGYAR ÉS NÉMET VISZONY

NYUGAT és Kelet határán a magyarságnak mindig a Nyugatra kellett támaszkodnia, hogy a Kelet politikailag és erkölcsileg el ne nyelje. Közvetlen nyugati szomszédunk szinte az egész határ mentén a németiség: tehát vele kellett a Keletről időre-időre előretörő veszedelmekkel vagy bekövetkezett katasztrófákkal szemben szolidaritást keresnünk, A mellett természetesen arra kellett ügyelnünk, hogy a szolidaritásból függő, sőt alárendelt viszony ne keletkezzék. így adódott, hogy a magyarságnak szinte többet kellett küzdenie a sorstól rendelt szövetséges, mint az ellenségek ellen.

Helyzetének ez a megmásíthatlan adottsága arra kényszerítette a magyarságot, hogy a szerint, amint a történeti körülmények változtak, a németiséghez való viszonyát mindig újra és újra kellett rendeznie. Minden fontos történeti fordulónál a magyarság és németiség megkötötte — sokszor nagy válságok és hosszú harcok árán — a „kiegyezést“, a kompromisszumot, mert az kikerülhetetlen kényszerűség volt. Ez így volt Szent Istvántól kezdve 1867-ig, a szász császári háztól a habsburg-lotharingiai házig; sőt midőn az utóbbi kivált a Német-birodalomból és megszűnt a németiség legfőbb képviselője lenni, így volt az kettős (illetve hármas) szövetség formájában a Hohenzollernekkel is.

Egészen természetes, hogy ennek a megegyezésnek szükségessége a világháború után is, mely Közép- és Kelet-Európa képét lényegesen megváltoztatta, szintén be fog következni. Németország helyzete tökéletesen átalakult; Magyarországra a Balkán ölelő és fojtogató karjai között szinte nem lehet ráismerni; a kettő között pedig fekszik mint önmagában való képtelen ellenmondás Ausztria. A határok elméletben bizonyos elvek szerint változtattak meg, a valóságban minden elvnek (a történetinek, az etnográfiai, a gazdaságinak, sőt a stratégiai is) megcsúfolásával. De nemcsak a magyar és német tér alakult át, hanem a magyarság és németiség lelke is — alapjaiban rendülvén meg — sok tekintetben megváltozott. Az állami keretek megroppanásával erősödött a faji, a népi összetartozás érzése. A magyar integritás gondolatának lényegét — amint a nemzet nagy többsége felfogja — ugyan a régi történeti határok, de lakosság tekintetében szinte kizárólag csak a fajmagyar kisebbségek sorsa teszi. Még a leg-hűbb nemzetiségek: a rutének, szepesi németek, délvidéki svábok iránt is alig mutatkozik nagyobb érdeklődés. Többé-kevésbé hasonló tapasztalunk különben a birodalmi és az osztrák németiségnél is. A német néplélekben légióként két irányban következett be nagy

átalakulás: az államhatárok egészen új elgondolása és az úgynevezett „külföldi németek“ (Ausländsdeutsche) kérdésének felvetődése által. Nézetem szerint e két komoly jelentőségű változásról tudomást kell vennünk; azt meg kell vizsgálnunk és igyekeznünk kell megértenünk, mert ez a két kérdés döntő szerepet játszhatik abban a szükségszerű új „kiegyezésében, melyet a magyarságnak és németiségnek egymással évtizedekre, talán évszázadokra meg kell kötnie.

Németországnak nincsenek olyan, minden német előtt szent nemzeti hagyományként lebegő történeti határai, mint Magyarországnak. A német nép története — politikai tekintetben — az egyes törzsek (Stamme) és még inkább az egyes dinasztikiák története. A bajor, a sváb, a frank, a szász törzseknek, a Hohenstaufok, Habsburgok, Hohenzellernek stb. birodalmának vannak történeti határai, de a németiségnek, Németországnak nincsenek. Még Bismarck Németbirodalmának határait sem érzi és nem is érezte senki történetieknek, azaz véglegeseknek és sérthetetleneknek. Teszem Lotharingia francia részét és az összefüggő lengyel területeket ma német még álmában sem kívánja vissza. Ellenben mind ridegebb lesz a Bismarcktól 1866—71-ig végrehajtott „kisémet“ (kleindeutsch) megoldás kritikája. De azért nem „nagyémet“ (grossdeutsch) a jelszó, hanem az irányelv ez: a Németbirodalom határai az összefüggő német nyelvterület határaiig terjednek.

Ebben az irányelvben ma a németiségnek túlnyomó nagy többsége találkozik és nem lehet kétséges, hogy ez az elv — szilárd és egységes történeti hagyományok híján — a jövőben általánosan uralkodó lesz. A benne való megegyezés már ma pártszemponctoktól független, sőt talán azt lehet mondani, hogy a baloldalon teljesebb mint a „nacionális“ jobboldalon, ahol a „nacionális“ szó eredeti jelentésétől eltérőleg közeli rokona a konzervatívoknak és a legitímusnak.

Ezt az irányelvet óhajtja a németiség a jövő fejlődés folyamán megvalósítani vagy legalább a megvalósításhoz közelebb hozni. Mégpedig minden irányban, talán csak Elzász tekintetében nem és természetesen Svájjal szemben nem. A Svájc lakosságának több mint kétharmadát kitevő németiség megingathatatlanul áll a svájci történeti állameszme alapján és a legnacionalistább német is jól tudja, — és ebbe bele is nyugodott — hogy ilyen százados történeti formák, mint a svájciak, amelyeket a világháború földrengése nemcsak nem tudott megremegtetni, hanem még jobban megszilárdított, nem törhétők szét. Mint eddig, Svájc a jövőben sem fog a német kérdés, nevezetesen a német országhatárok kérdésében szerepet játszani. A legsúlyosabb, a dolgokat végleg eldöntő probléma, amelyet a németiség a legégetőbbnek érez, természetesen Ausztria. Hogy ez mikor fog Németország javára megoldatni, az, teljesen bizonytalan; az azonban bizonyos, hogy Németország ellen soha nem lesz megoldható. A magyar és német viszony rendezésében Ausztria kétségkívül mint a múltban, a jövőben is nagy szerepet fog játszani; hogy mikor és milyen formában, azt természetesen ma szintén még nem tudhatjuk. Viszont ahhoz alig férhet kétség, hogy ez a rendezés még akkor sein történhetik meg Ausztria nélkül vagy éppenséggel Ausztria ellen, ha Ausztria a

mai problematikus helyzetében maradna meg. Már ma is kizárt dolog, hogy valamely Ausztriával szomszédos vagy Ausztriától keletre eső ország Ausztria feje felett egyezhessék meg Németországgal.

Vájjon „Burgenland“ kérdése, valamint az a körülmény, hogy Magyarország jelenlegi nyugati határán még mindig megmaradt körülbelül 50 ezer német, akik mintegy végső nyúlványai az összefüggő német nyelvterületnek, lehetetlenné tesz-e egy igazi, őszinte és tartós megegyezést Németországgal? Burgenland kérdése ma nem reálpolitikai kérdés és nem is lesz azzá mindaddig, amíg Ausztriának Németországhoz való csatlakozása aktuálissá nem válik. Ha ez elkövetkezik, akkor azon körülményeknél fogva, amelyek a csatlakozást lehetővé vagy szükségessé teszik, Európa történetében fordulóhoz érkezünk, mégpedig — meggyőződésem szerint — mind hatalmi, mind etikai politikai tekintetben. Akkor emberi számítás szerint bizonyosra vehető, hogy Németország, amely nem vetette fel a burgenlandi kérdést és amely tudja, hogy ezt a kérdést az ellenség dobta a magyarság és németiség közé, Németország — mondom — mielőtt birtokába venné „Burgenland“-ot, le fog velünk ülni és az ügyet meg fogja tárgyalni. Ezt a meggyőződését Apponyi Albert gróf is hangoztatta néhány héttel ezelőtt Berlinben és ennek tudtommal, bármennyire érzékenyek, sőt idegesek is egyébként Németországban a burgenlandi kérdésben, nem mondott ellen senki.

A még nálunk maradt nyugatmagyarországi németiség kérdése a fent kifejtett határelv dacára sem ma nem komoly probléma, sem a jövőben nem lesz az. Végre is nem fog soha német politikus akadni, aki ezt az elvet ezer történeti, gazdasági, érzelmi és presztizs adottságok ellenére az utolsó faluig vagy az utolsó szál emberig akarná végrehajtani. Kohlhaas Mihály akadhat a németek közt az igazságügy terén, de nem a politikában.

Mindezeknél fogva őszinte meggyőződésem, hogy az az új felfogás, amely Németországban a németbirodalmi határok tekintetében kialakult és amely kétségkívül egyik főmozgatója lesz jövő politikájának, nem okozhat komoly vagy — Burgenlandot tekintve — legalább le nem küzdhető akadályt a magyarság és németiség közt való viszony barátságos rendezése tekintetében.

Felvetődik most a másik kérdés: milyen akadályok vagy lehetőségek várhatók attól a fontos körülménytől, hogy a „külföldi németiség“ problémája komoly jelleget öltött? A világháború előtt a birodalmi német szemében a német államgondolat fedte a német nemzeti gondolatot és ezt a felfogást a Németbirodalom határain kívül élő németiség is általában véve természetesnek találta. Nagyon kicsinyek és aránylag jelentéktelenek voltak azok a körök, amelyek Németországban, Ausztriában és a „külföldi németiség“ kebelében ezt a felfogást elvetették és a világ németiségének érületi és kulturális egységésítésére törekedtek. A magyarországi németiség soraiban is ez a mozgalom csak (sekély mértékben talált visszhangra és viszont Németországban — az említett kicsi és jelentéktelen köröket kivéve — nem keltett semmiféle emóciót az a mód, ahogyan nálunk ezt a mozgalmat — a hazai németiség legnagyobb részének támogatásával — lehetetlenné

tették. A világháború előtt a hivatalos és félhivatalos Németország, valamint a német közvélemény túlnyomó nagy többsége, ahogy az a sajtóban jutott kifejezésre, azon az állásponton állott, hogy a nemzetiségi kérdés minden ország belügye, amelybe más állam — az állami szuverénitás sérelme nélkül — nem szólhat bele. Innen van, hogy a hazai németiség és a nagynémetiség között mindenféle nemzeti, sőt kulturális kapcsolat hiányzott, sőt Németország legszélesebb rétegeiben alig tudtak valamit a hazai németiségről, bár annak száma Nagy-Magyarországon meghaladta a kétmilliót.

Ez az állapot vagy ez a lelki beállítottság a világháború folyamán megváltozott. A változást a háború nagy belső élménye hozta magával, amely a németiségnél — megfigyeléseim szerint — magában is szükségszerűen felkeltette az összetartozás érzését. Erősítette ezt az érzést a gyakori közvetlen érintkezés a birodalmi, osztrák és „külföldi. német között a fronton és a front mögött, valamint — a háború vége felé — a „wilsoni elvek“ ellenállhatatlan propagálása az egész világon. Ily módon keletkezett a német államgondolat mellett és attól függetlenül a népgondolat (Volksgedanke), amelynek részese a birodalmi és az osztrák német, de a svájci és az amerikai német is. Ennek a népgondolatnak a múlttal szemben az a jelentős következménye, hogy a németiség ma nyelv, népiség, kultúra tekintetében közösséget (Sprach-, Volks-, Kulturgemeinschaft) érez. Ezt a spontán keletkezett érzést, a közösségnek ezt a tudatát a Párizs körüli békék mintegy törvényesítették azzal, hogy a „nemzeti kisebbség“ fogalmát bedkelyezték és a nemzeti kisebbségek nyelvi, faji és kulturális jogait hivatalosan elismerték. A kisebbségi kérdés ezáltal formálisan az állami szuverénitás keretei fölé emeltetett.

Hogy a „népgondolat“ mennyire erős és az egész közeletet átható Németországban, arról mindenki meggyőződhetik, aki a német sajtót, akár a jobb-, akár a baloldalt, csak némileg is figyelemmel kíséri. Erősségét és terjedelmét mutatják azok a nálunk is többé-kevésbé ismert német egyesületek, amelyeknek főfeladata a „népgondolat“ ápolása és amelyeknek tagjai milliókra rúgnak. A népgondolatot magáévá tette a hivatalos és félhivatalos Németország és elfogadták a politikai pártok is. Ez a parlamentben és parlamenten kívül minden adandó alkalommal kifejezésre jut és Stresemann is ismételten és a legnagyobb nyíltsággal — így különösen a stuttgarti „Deutsches Ausland-Institut“ közgyűlésein — tett mellette vallomást. És talán még mindenki emlékezetében vannak azok a súlyos és erélyes szavak, amelyeket Luganóban a lengyel külügyminiszter kisebbségellenes felszólalása ellen használt. A legvilágosabban beszélő példa a német népgondolat ereje mellett különben a német-olasz viszony feszültsége a déltiroli németek kérdése miatt. Tökéletesen ki van zárva minden közeledés a két nép között, bármennyire egyeznek egyébként érdekeik, amíg Dél-Tirol kérdése barátságos módon nem tisztázódik.

A német politikai érzésnek és tudatnak ez a megváltozása és átalakulása nálunk; szinte ismeretlen és azok a kevesek is, akik tudnak róla, többnyire a német politikai érzék eltévelyedésének és múltó divatnak hajlandók tekinteni. Alig akad nálunk olyan valaki, aki az

így értelmezett német „népgondolatot“ el tudná fogadni és hatásába bele tudna nyugodni, egyrészt mert a mai Csonka-Magyarországnak még mindig több mint félmillió németje van, másrészt mert a leszakított részeken majd másfél millió német szervezkedik ezen népgondolati alapon, amelyet — az integritás helyreállítása esetén — semmi esetre sem fog többé elhagyni. A magyarság — minek nyilvánvaló és egészen természetes aspirációkat tagadni! — a németiség asszimilációjára számított és ez az asszimiláció az én nézetem szerint a világháború nélkül tényleg előbb-utóbb be is következett volna. Ezt az asszimilációt a magyarság azért óhajtotta, hogy sorsát, nem elég nagyszámú fajtát egy egészséges és értékes elemmel, amely egyébként is századok óta értelmiségének egy részét szolgáltató rezervoárja volt, gyarapítsa; de azért is kívánta, mert attól tartott és tart, hogy a németiség hazánkban a nagynémet expanzív, imperialista politika előőrsévé válhatik.

A német népgondolat felébredése, akár károsnak tartjuk magyar, akár talán — mint sokan — oktalannak német szempontból, mindenestre tény, senkitől meg nem változtatható tény, amely kétségkívül tisztulni és helyhez és viszonyokhoz alkalmazkodó formákat ölteni fog, — a német tudomány hangyaszorgalommal és páratlan kitartással dolgozik rajta — de semmi esetre sem fog mint politikai divat vagy szeszélyes néphangulat eltűnni. Mivel pedig tény, el nem tűnő és el nem tüntethető tény, azért nézetem szerint nem szabad csak az érzelmekre hallgatni és magunkat céltalan ábrándokban ringatni, hanem a reálpolitika értelmében számolnunk kell vele. És valóban — úgy látom — néhány év óta számolunk is már vele és jövőben még jobban és még elfogulatlanabban fogunk vele számolni, mert —ismétlőn, amit már föntebb hangoztattam — a magyar és német megegyezés és „kiegyezés“ a magyar történelem tanúsága szerint mindig szükség-szerű volt, függetlenül a napi politikától, egyes politikai személyiségektől, sőt politikai pártoktól.

A német „népgondolat“ tényével való számolás különben az országra és a magyarságra nézve semmiféle veszedelmet nem jelent. Ezt a legteljesebb felelősség vállalásával mondom és azzal a hűséggel, amellyel a magyar haza és a magyar nemzet iránt — talán szabad erre hivatkoznom — nehéz és válságos időkben is viselttem. Ha nem ez volna legmélyebb meggyőződésem, nem vállaltam volna ebben a kérdésben azt a szerepet, amelyet immár 12 év óta nehéz és hálátlan teherként hordok. Ez a sokat támadott szerepem egyébként csak akkor ítéhető meg igazságosan, ha egész összefüggésében veszik vizsgálat alá: a világháború alatt, a forradalmak és ellenforradalom idején és kül- és belpolitikai helyzetünk nyugvópontra jutása óta.

A németiség állami, nemzeti, faji és népi szempontból szinte minden más néptől különbözik. Az állami, nemzeti, faji és népi élményből adódó érzések és tudatok semmiféle más népnél nem oly komplikáltak, szövevényesek mint a németéségnél; minden más népnél egyszerűbbek és elemibbek és azért élénkebbek és hatékonyabbak. Íme egy mélyre világító német különösség: nemcsak a Németbirodalomnak nincsenek történeti határai, hanem a németiségnek sincsenek, hacsak nem

akarunk a Hohenstaufok idejéig visszamenni, közös történelmi hősei sem. Goethe családjában viszály támadt, mert az apá császárhű volt, míg az anyai rokonsága császárelenes Nagy Frigyes pártján állott; tavaly Stralsundban a németek együtt ünnepeltek a svédekkel, mert 300 évvel ezelőtt sikerült nekik egyesült erővel a császár hadvezéré, Wallensteint, Stralsund alól való elvonulásra kényszeríteni. Hofer Andrásért mindenki lelkesedik, de inkább emberi, mint nemzed szempontból, mert hisz ő nem német érdeket védett, hanem Tirolért és Habsburgért halt meg. Ausztria történelmi hagyományaiiban élő osztrák hogyan lelkesedheték Bismarckért, még ha százszor kívánja is az Anschlusst vagy talán éppen azért nem lelkesedik, mert kívánja az Anschlusst. A svájci németnek szinte nincs egy közös történelmi emléke, közös nemzeti köre sem a többi németiséggel, bár népi szempontból egyike a legtörzsökösebb német népcsoportoknak és a német kultúrának, főként a német irodalomnak teljesértékű képviselője és egyenrangú művelője. De mint minden német törzsnek, tartományának, országnak külön nemzeti hősei és mindegyiknek külön, saját története is van, azért a faji, nemzeti, népi összetartozás érzése nála egészen más természetű mint más népeknél, kisebb intenzitású és közös akarati célok híjával való.

De a németiségnek nincsenek egyéb közös történelmi eszményei sem, kivéven a német egységre való törekvést. De ez is a németeknél valósult meg legkésőbbben és akkor is csak fogyatékosan. Ez az egységre való törekvés is különben egész különös valami. Ausztria ma Németországhoz kíván csatlakozni; de milyen kevés osztrák akart erről tudni, amíg az osztrák monarchiát szét nem bontották és a németiséget egy lehetetlen államcskában magára nem hagyták! Mit csináljon most magában, mikor már semmi tárgyi akadálya nincsen annak, hogy a német államszövetségbe visszatérjen? Valóban ha Svájc kétharmad többsége nem német, hanem francia vagy olasz volna, vajjon fennállana-e még? Igaz, hogy Belgium is, bár erősen francia, önálló állam maradt; de ha jól megnézzük a dolgot, Belgium néha nem sokkal több volt, mint francia tartomány. Ugyanezt azonban senki sem állíthatja Svájcra Németországhoz való viszonylatában.

A németek különben mindig és mindenütt államhűek voltak. Csak a versailles-i és saint-germaini békék teremtettek tiszta német területeknek Németországból vagy Ausztriából való kiszakításával német irredentát, mely a történelemben eddig ismeretlen fogalom volt, bár német irredentára is legalább annyi ok és mód lett volna, mint franciára vagy olaszra. A balti németek államhűsége — minden erős faji érzésük mellett is — közismert. Schiemann Fái dr., a lettországi német kisebbség kiváló képviselője, minap lapjában Lettország fennállásának tízéves jubileumát oly melegen ünnepelte, mint bármely lett nationalists lap és hazafias vezércikkét e felkiáltással végezte: Gott schütze Lettland! Nyugati határunk mentén évszázadok óta a németiség százezrei éltek mint a Németbirodalomhoz tartozó osztrák tartományok tőszomszédai és vajjon hallatszott-e a századok folyamán és még az összeomlás napjaiban is egyetlen komoly irredenta-hang? Legyünk őszinték: másféle népnél megtörténhetett volna-e ez?

De íme, az erdélyi szászok! — fogják mondani. Igaz, hogy ezek nem területi értelemben vett irredentisták, de annál inkább lelkileg azok. Nincs kétségem benne, hogy ez nagy tévedés, igen sajnálni való félreértés. Tény az, hogy a viszony a magyar és az erdélyi szász között régóta nem volt meleg és benső, teljes ellentétben a többi magyarországi németekkel. De hiszen ők nem is voltak magyarországi németek, soha nem nevezték magukat „Deutsch-Ungar“-oknak. Az erdélyi szászság államtudata az erdélyi fejedelemség idejében alakult ki és ebben gyökerezik tulajdonképpen mind a mai napig. Mikor 1848-ban az unió Magyarország és Erdély közt kimondatott, ez a szászoknak — mint különben több magyarnak is — akarata és hozzájárulása nélkül ment végbe. Mikor pedig 1867-ben új magyar államélet kezdődött, jóvá alig tehető, végzetes hiba történt abban a tekintetben, hogy a hivatott tényezők a magyarság és szászság közt való közeledést előmozdítani és a kölcsönös megértést megteremteni elmulasztották. Tény az, hogy az erdélyi szászság, bármilyen eleven és mély volt is kezdettől fogva, mind a mai napig közte és Németország közt a kulturális érintkezés, államhűség és hazafiság tekintetében mindig rendületlenül ragaszkodott Erdélyhez. Nemzeti dalát is ez hatja át lobogó, büszke szeretettel és ebben a dalban nincs egyetlen hang sem, mely bármiféle nagynémet eszmének vagy politikai ábrándnak adna kifejezést. Idézzük utolsó versszakát, mely Erdélyt mint hazát magasztalja és Erdély fiainak egyetértéséért eseng:

Siebenbürgen, süsse Heimat,
 unser teures Vaterland,
 sei gegrüsst in deiner Schöne,
 und um alle deine Söhne
 schlinge sich der Eintracht Band!

AZT HISZEM, ha Erdély véletlenül Németország szomszédságában alakult volna állammá, a szász éppúgy ragaszkodott volna Erdély önálló létéhez, mint a svájci Svájc önállóságához. Az azonban kétségtelen, hogy az erdélyi szásznak még ma is az volna a vágya, hogy Erdély Magyarország és Románia közt mint külön, semlegesített állam élhessen.

A népi öntudat, amennyiben a nyelvhez és kultúrához való ragaszkodásban jut kifejezésre, a magyarországi németégnél soha sem gyengítette és nem gyengíti ma sem — a népgondolat formájában — a magyar államtudatot, államhűséget és hazafiságot. A hazai németiség évszázadokon át teljes birtokában volt nyelvi és kulturális szabadságának és mégis soha semmiféle vonatkozásban nem vétett állampolgári kötelességei és soha — ezt különösképpen alá akarom húzni! — nem engedte magát, mondjuk Béctől, a magyarság ellen kihasználni vagy éppenséggel csatasorba állítani. A magyarság vértanúi közt mindig voltak németek is, hozzá olyan németek, akik nemcsak ragaszkodtak fajukhoz és nyelvükhöz, hanem gyakran magyarul son tudtak. A hazai németiség — mint városi lakosság — a múltban privilégiumokat élvezett, ma csak nyelvi és kulturális kívánságai vannak, amelyek — főnálló törvények és rendeletek értelmében és szellemében — kielégítésre várnak. Ezeknek semmiféle politikai

tendenciájuk nincsen, hanem csupán olyan nyelvi jogokra vonatkoznak az iskola, az egyház, az igazságszolgáltatás, közigazgatás terén, amelyeknek német népünk még néhány évtizeddel ezelőtt messze-menő mértékben birtokában volt. Akkor sem lehetett semmiféle kifogás a németiség állampolgári hűsége ellen és ha ezeknek a jogoknak mint élő önállóságoknak újra birtokában lesz, teljesen kétségtelen és egészen bizonyos, hogy szintén nem lesz majd semmiféle panasza ok. A magyar államgondolat az évszázadok folyamán olyan mélyen idegződött bele a házai németiség leikébe, hogy a német kultúrtudat és népgondolat soha nem jelent és nem jelenthet semmiféle veszedelmet. A házai németiség mindig készséggel ismerte el az államalapító és államfentartó magyar faj politikai és kormányzati felsőbbbségét és amióta a magyar nyelv a magyar állam hivatalos nyelve, senki ennek méltóságát nem kisebbitte. Sőt innen-onnan másfél százada, hogy Magyarországon minden művelt német ember — tehát jóval a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt — tudott, azaz minden kényszer nélkül megtanult magyarul.

A házai német — az erdélyi szász, mint fent jeleztem, más történeti fejlődés keretébe esik, — a házai német innen-onnan 300 év óta nevezi magát „Deutsch-Ungar“-nak. Máshol ismételten fejtegettem és mindig újra hangoztattam, hogy a magyarországi németiség a magyarsággal való évszázados együttélés folytán, a magyar állam kebelében évszázadokon át leélt történeti élete következtében, más mint a világ bármely németisége: államtörténeti és állampolitikai szempontból épp olyan magyar, mint a fajmagyar, a nélkül, hogy népiség tekintetében, anyanyelv és kultúra szempontjából megszűnnék teljes értékű németnek lenni. A magyarországi német épp olyan válfaja a németiségnek, mint a svájci vagy balti német, a bajor, a sváb, a szász, a porosz. Nadler József kiváló német irodalomtörténész megírta „der deutschen Stämme und Landschaften“ irodalomtörténetét; Fukánszky Béla a Nadler-től kitűzött nagy feladat egy részletét oldotta meg, amikor megírta a magyarországi német irodalom történetét. És ezt a magyarságot és ezt a németiséget a házai német mindig tudatosan és büszkén vallotta és akkor a legbüszkébben, mikor értelmisége a legszamosabb, a legtevékenyebb, a haza iránt legodaadóbb volt: a magyar föld feltörekvő erőinek csodálatos félszázadában, a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben. Hiszen ez az ország, ha a magyar is az alapítója és sorsának intézője, ez a haza részben a németiség hűséges munkájának is az eredménye: az ő vére és verejtéke is áztatta földjét és kultúrájának felépítésében és berendezésében benne van az ő agyának gondolkodása és szívének dobbanása is. Ha tehát a magyar állam ellen vétene, ha a magyar hazát gyengítené, lerombolná saját művét is, kegyelet nélkül cserben hagyná azt, amit ősei alkottak vagy alkotni segítettek.

Ekként, amint itt előadtam, fogjuk fel mi, akik a házai németiség kívánságait a parlamentben és sajtóban tolmácsolni szoktuk, a magyarországi németiség kérdését és világos, hogy a kérdés ebben a formában — ismétlem — semmiféle kárt az országra, vagy veszedelmet a magyarságra nem jelent. Ismételt érintkezésből; különböző tényezők-

kel való eszmecsereből tudom, hogy Németországban sem kívánja senki németségünket más értelemben befolyásolni, nem óhajt rá senki bármi néven nevezendő állam- vagy nemzetpolitikai befolyást gyakorolni. Sőt állíthatom, hogy Németországban hazai németségünk feltétlen államhűségét, bármily élénk is népi sorsa iránt való érdeklődés, nagyrabecsülik és komolyan értékelik. A hazai németség tehát, ha nyelvi és kulturális szempontból kielégítjük, a magyarság és németség közt való viszony új rendezésének nemcsak akadályát nem lesz, hanem ellenkezőleg megkönnyítője és előmozdítója. Magának a hazai németségnek természetesen nincs több és bensőbb vágya, mint hogy ezt a történeti feladatot teljesítse.

A magyar kormány ennek kétségkívül tudatában van és nem is lehet panasz, hogy a hazai németség nyelvi és kulturális kérdésének megoldása tekintetében ne tette volna meg a megfelelő intézkedéseket. Hogy ennek dacára még nem vagyunk célnál, azt a magyar közvéleménynek, főként a művelt magyar középosztálynak a régi ideológiához való merev ragaszkodása okozza, amelyet eddig hiába próbáltak eloszlatni a legbölcsebb magyar elmék, gróf Apponyi, gróf Bethlen, gróf Andrássy és mások. Még a belátóbbaknál is sok helyütt él Mello-Franco progresszív asszimilációs elmélete, amely szerint minden szerződésileg biztosított kisebbségi jog ellenére az államoknak továbbra is célja marad a nemzeti egység, melyet semmi esetre sem szabad erőltetni, de amelyre legitím eszközök felhasználásával ezentúl is törekedni lehet. Pedig ez ellen az elv ellen senki sem védekezik elszántabban mint a leszakított magyar kisebbségek és senki sem tiltakozott élesebben, mint Apponyi Albert gróf Genfben.

Helyesen állapították meg, hogy a hazai németség az egyetlen valóban államhű, az államisággal történetileg összeforrott nemzeti kisebbség Európa délkeletén és rámutattak arra, hogy hogyan lehetne és kellene ezt a körülményt eréllyel és következetességgel a leszakított magyar kisebbségek, az integritási gondolat, külpolitikai presztízsünk stb. javára kiaknázni. Föltétele természetesen teljesen új tájékozódás volna a kisebbségi kérdés belügyi vonatkozásaiban. Ez azonban egyébként is parancsoló követelménye annak a szentistváni gondolatnak, amelyet e folyóirat hasábjain is annyi bensőséggel hirdetnek és amelyet ha őszintén és becsületesen nem követünk, nincs jogunk többé Szent Istvánra és az ezeréves magyar történelem első kilenc századára hivatkozni. A szentistváni gondolat jelenti nem a magyar faj, hanem a magyar állam gondolatát, természetesen olyan magyar állam gondolatát, amelyre a magyarság nyomta kitörölhetetlen bélyegét és amelynek sorsát a magyarság elhatározóan intézi, de amely mégis egyetemesebb a magyar fajgondolatnál. Ezt így vallotta az egész ország az egész magyar történelmen végig és ez a felfogás csak az utolsó nemzedékek alatt változott meg, mikor a magyar államgondolat szinte észrevétlenül magyar faj gondolatá szűkülte a magyar államnak, de a magyar fajnak is rettenetes kárára. Valamikor ezt írtam: a nagy monarchia Nagy-Magyarországot jelent, amiért — 1914 őszén — majd megköveztek; ma hozzá lehetne tenni: a soknyelvű és sokfajú Magyarország nagy magyarságot jelent. Mert mindkettőből, a monarchia

nagyhatalmi állásából és a sokfajú Magyarországból» mégis elsősorban a fajmagyarságnak volt előnye. Aki Szent István szellemében gondolkodik, az Gratz Gusztáv fohnulázása szerint „grossungarisch“ gondolkodik, aki ezt a szellemet tudva vagy nem tudva megtagadja, az akarva, nem akarva a „kleinungarisch“ álláspontot, ellenségeink álláspontját, *erősíti*.

Az előrebocsátottaknál fogva világos, hogy ha a hazai németiség nyelvi és kulturális kívánságait nagylelkű módon kielégítjük, ezzel egyrészt mélyítjük a Németországgal való barátság és a magyar-német viszony új rendezésének lehetőségeit, másrészt legnemesebb történelmi hagyományaink értelmében és létbevágó érdekeink egyéb vonatkozásainak szolgálatában is cselekszünk.

Fejtegetéseimet befejezem és hogy eddigi következtetésem körét zárjam, azzal végzem, amivel kezdtem: közvetlen nyugati szomszédunk szinte az egész határ mentén a németiség, tehát vele kellett a Nyugat szellemiségébe bekapcsolódott magyarságnak a Keletről időről-időre előretörő veszedelmekkel és bekövetkezett katasztrófákkal szemben a szolidaritást keresnie. Nekem már most az a hitem, hogy ezt a szolidaritást, amelyre mint a múltban, a jövőben is feltétlen szükség lesz, a mai világhelyzetben könnyebb lesz megtalálni, mint bármikor a múltban. Mégpedig könnyebb lesz nemcsak a világháború folyamán átélt vérszövetség lelki kapcsolatainál fogva, hanem sok más okból is. Egyik fontos ok az, hogy a magyar és német viszony hosszulejártatú rendezésébe non játszanak bele dinasztikus érdekek, hanem a megegyezés mindenféle más hatalmi tényező és idegen szempontok közbejötté nélkül — nép és nép között — történhetik meg. Egy másik nagyjelentőségű ok az, hogy ma Németország az egyetlen nagyhatalom, amely őszintén, nem szentimentalizmusból és humanizmusból, hanem reálpolitikai számvetés alapján pacifista és minden imperializmusnak ellenzője. Meggyőződésem, hogy ez az agresszív, őszinte és végleges pacifizmus minden militarizmust le fog győzni és egy új korszaknak lesz kezdeményezője a világtörténelemben. (V. ö. a konzervatív K. C. v. Loeschnek, a német „Schutzbund“ elnökének mélyen járó fejtegetéseit: „Streben und Ziel der Besiegten. Aussenpolitische Überlegungen für das deutsche Volk.“ Deutsche Rundschau, 1928 évf, I. füzét.) De bármint lesz majd, annyi bizonyos, hogy Németország megszűnt imperialista nagyhatalom lenni. Egy nem imperialista németiséggel pedig, melynek nemzeti aspirációja abban tetőződik, hogy az államhatárok az összefüggő nyelvterület határaival essenek egybe és hogy a német kisebbségek nyelvükkel és kultúrájukkal bekapcsolódjanak a minden politikától mentes népgondolatba, ilyen németiséggel a megegyezés nehézség nélkül létesülhet. És fog létesülni, ehhez nem kellene Szent István és Koppány, a labancok és kurucok a mai korhoz viszonyított harcai, mert létesülnie kell.

Tény az, hogy Magyarország és a magyarság Németországban társadalmi osztályra, világnézetre és pártállásra való tekintet nélkül a legnagyobb rokonszenvnek örvend mind érzelmi, mind külpolitikai okokból. Ez nem azt jelenti» hogy bizonyos oldalakon a magyar kor-

mányzat ellen ne emelkednének szemrehányó, sőt ellenséges hangok. De természetesen más az ország és a nép és más a kormányzat. Gróf Apponyi Albertnek egyformán hódolt Hindenburg és Loebé, a német birodalmi gyűlés szociáldemokrata elnöke és Apponyi itthon ismételtén kijelentette, hogy Németországban a legélénkebb rokonszenv uralkodik Magyarország iránt és hogy a németek nagy érdekek tartják a magyarsággal való kapcsolat fenntartását és ápolását.

A magyar és német viszony rendezésére való törekvésben — Apponyi gróf egy disztinkciójával élve — organikus erők munkálkodnak. Ezeknek jelentőségéhez képest a többi külpolitikai kísérlet csupán konjunktúra, hasznos, szükséges, a mindennapi életben nélkülözhetetlen taktika számba megy. De a nemzetek sorsát a Gondviselés az organikus erők által dönteti el.

BLEYER JAKAB

AZ ISTENESZME EREDETE

MIKOR és hogyan szerzett magának az ember legelőször fogalmat az istenségről? — Mi volt a tartalma a legrégebb istenfogalomnak? — Honnan a vallási képzeteknek a térben és időben élénk táruzó tarkasága? — oly kérdések, amelyekre választ találni a vallástörténet kutatóinak legnehezebb, de egyben legizgatóbb feladata.

Mivel legrégebb írásos emlékeinkben már teljesen fejlett, sőt szemmel láthatóan többszörösen átdolgozott vallásrendszerekkel találkozunk, kétségtelen, hogy az isteneszme fakadása messze megelőzte az első írásos feljegyzéseket. A történelem előtti idők sötétségébe kell tehát a tudománynak bevilágítania, ezeknek az időknek a némaságát kell megszólalásra bírnia, hogy felderíthesse a legősibb istenfogalommal kapcsolatban felmerülő problémákat. Első tekintetre a feladat megoldhatatlannak látszik; a lehetetlenbe beletörődni nem bíró ember mégis felvetette a kérdést: a történelem előtti idők csakugyan nyomtalanul merültek-e alá az örökkévalóság tengerében?

Az összehasonlító nyelvtudomány rendkívüli sikerei kézzelfoghatóan bizonyították, hogy a nyelvek elemzése és egybevetése útján érdekes és értékes felvilágosításokat kaphatunk egyébként elérhetetlen korok életéről is. A kutatók egy része tehát, felbuzdulva a váratlan eredményeken, megkísérelte, hogy ugyancsak a nyelvi anyagból, nyelvtudományi módszerekkel közelítse meg a vallás kezdeteit. E filológiai iskola egyfelől az istennevek eredeti jelentésének a kibogozásával, másfelől a rendelkezésére álló összefüggő szövegek vallásos nézeteinek a feltárásával akart az eredethez férkőzni. Vizsgálatai eredményeként, mint megfellebbezhetetlen igazságot állapította meg, hogy a későbbi vallásfejlődésnek kiinduló pontja a természetisztelet volt.

Ez iskola körülbelül a 19. század közepéig megőrizte egyeduralmát. Ez időtől kezdve azonban hatalmas versenytársa akadt az etnológusokban, akik az összehasonlító vallástudomány művelésének a jogát elsősorban a maguk számára követelték s illetékességüket rövidesen el is tudták ismertetni. Már a modern etnológia egyik megalapítója, Paul Lafitau, kimondotta *Moeurs des Sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps* (Paris, 1724) című művében, hogy az emberiség korábbi fejlődési fokairól leginkább a mai természeti népek vizsgálata adhat felvilágosítást. E tétel igazságát az időközben végzett kutatások sokszorosán igazolták s ezért előbb-utóbb érvényesülnie kellett mindama tudományokban, amelyek az ember történelem előtti sorsával foglalkoznak. Sajnos azonban, hogy

a Lafitau-féle elv gyakorlati alkalmazása olyan időben kezdődött, amely a „természettudományos gondolkodás“ köntösében parádézó nyers anyagelvűség jegyében állott. E végzetes találkozásnak mintegy jelképe az a körülmény, hogy Darwin „On the Origin of Species by means of natural Selection“ és Bastian „Der Mensch in der Geschichte“ című munkái ugyanabban az 1859 évben jelentek meg.

A materializmusnak — amely egyes vonatkozásokban még ma is erősen érezteti hatását — egyetlen tetszetős és sokatmondó jelszava volt; az evolúció. Állandó hivatkozással az adottságokra, a kézzelfoghatóra, a pozitív valóságra, de reménytelenül foglyául esve a legideálisabb módon elképzelt fejlődés eszméjének, a legkülönbözőbb tudományágakban olyan tudományos költészetet termelt, amely egy szikrával sem marad el a babiloni asztrológia, vagy az előjelek tudománya mögött.

A fékevesztett evolúciós gondolat talán sehol sem hátráltatta annyira az igazság megismerését, mint az összehasonlító vallástudományban. A komoly tudományos tevékenység minden külső jelével, sőt hitével megindult itt is a fejlődési sorok gyártása. E fejlődési sorok szükségképpen az ősi vallástalanságból indultak ki s különböző közbeeső állomásokon keresztül, végül az egyistenhitbe torkoltak.

A feltételezett s különbözőképpen elképzelt fejlődési fokokhoz pedig mindenkor a rendkívül gazdag és türelmes etnológiai anyag szolgáltatotta a szemléltető bizonyítékokat. Az a jelentéktelen körülmény, hogy az egyik fok Ausztráliában, a másik a Tűzföldön, a harmadik az afrikai őserdőkben, vagy a Kanári-szigeteken volt csak megállapítható, nem okozott különösebb gondot. A pillanatnyi zavaron mindig átsegített a Bastian-féle Elementargedanke-tan, amely szerint az alapjában azonos lelki berendezésű ember — különösen pedig a természettörvények rabságából még fel nem szabadult, kezdetleges ember! — hasonló körülmények között hasonló gondolatokra jön rá, hasonló eszközöket készít s általában hasonló módon viselkedik.

Bármekkora éleselméjűség rejlik is az egyes fejlődési sorokban, amelyekkel különböző kutatók gazdagították a tudománytörténetet, bármennyi helyes és termékeny részletmegállapítás vált belőlük tudományos közkinccsé s bármily megvesztegetők legyenek is teljesen zárt voltukban, ma már kétségtelen, hogy nem tekinthetők egyébnek szellemes tudományos játéknál. Igazságtartalmuk nem több, mint — mondjuk — azé az „evolúciós“ soré, amely a fehér színt a sötétbarnán, vörösbarnán és sárgán keresztül a feketéből származtatná s amely akkor sem válnék értékesebbé, ha — további tudományos vívmányként — a fekete és sötétbarna közé az ébenfaszínt, a vörösbarna és sárga közé az olajbarnát és olajzöldet iktatnék.

S ha első tekintetre kegyetlennek és kegyetlennek látszik is a közelmúlt s részben a jelen érdemes kutatóinak ily sommás elintézése, elfogulatlanul szemlélve a kérdést, csak ez lehet általános ítéletünk az evolúciós iskola valamennyi képviselőjéről — kezdve Lubbocktól Tyloron és Frazeren keresztül egészen Reinachig és Lévy-Bruhlig. A közvetlen elődökről ezt minden esetben maguk a közvetlen utódok állapították meg. Tylor korszakot alkotó fellépése után

még a legelfogultabb evolúcionista sem tulajdonított különösebb tudományos jelentőséget Lubbock fejlődési sorának. Sőt a vétkes tudatlanság vádját vonta volna magára, aki továbbra is azt merte volna állítani, hogy az eredeti ateizmust a fetisizmus, a természet-tisztelet vagy totemizmus, a sámánizmus és az idololatria (vagy antropomorfizmus), majd a világteremtő istenben való hit s végül a vallásnak az erkölccsel való szövetkezése követte.¹ Tylor néhány évtizedig uralkodott animizmusának pedig, amely a vallást a testtől különálló szellemre (lélekre) való ráeszmélésből vezette le, a ma még divatban levő preanimisztikus varázsteóriák üzentek hadat. Ezek megállapítják, hogy az ember, mielőtt a szellem (lélek) létrejött s ebből a természetfölötti lények létezésére következtethetett volna, már hitt valamilyen titokzatos erőben s az erőt az ember szolgálatába állító varázslatban. E hit lélektani magyarázatában s az istenhithez való áthidalásában azonban a varázsteoretikusok csaknem annyi iskolára oszlanak, mint ahányan vannak. A varázslat valláselöttiségének hitén kívül talán egyedül az etnológiai tényeknek a pszichologizálás kedvéért való háttérbe szorítása a közös jellegzetességük.

Sajátságosan különálló helyet foglal el az evolúciós korszakban a skót Andrew Lang. Kezdetben a Tylor-féle animizmus sáncaiból ostromolta rendkívül erős logikával Max Müllert. Minél mélyebben és rendszeresebben hatolt azonban bele szenvedélyes harca közben az etnológiai anyag ismeretébe, annál inkább érezte annak a talajnak az ingadozó voltát, amelyen lábát megvetette. Az átvizsgált etnológiai anyagrengetegben ugyanis itt is, ott is a szemé elé bukkan — olykor tisztábban, olykor zavaros képzetek szövevényébe ágyazottan — az egyetlen, teremtő és világfenntartó Isten eszméje. Az animizmust magát is kigúnyolni látszó adatok gondos mérlegelése végül is azt a meggyőződést érlelte meg benne, hogy az animisztikus idöket az egész földkerekségen megelőzte a kezdetleges egyistenhit kora. E meggyőződéstől eltelve, amely hévvel védelmezte megelőzően az animizmust, ugyanolyan lelkesedéssel szegődött az ősi egyisten eszméjének prófétájává. Tanításának lényegét és közlési módját legjobban saját szavaival szemléltethetjük: „Az éhes, borzalmat árasztó istenek kétségtelenül elfajzást jelentenek szemben az ausztráliaiak mennyei Atyjával, aki nem követel más áldozatot, mint az ember vágyát és önzését, aki engedelmisséget kíván, nem pedig a kenguru zsírját, akinek nincs szüksége semmire a mienkből s akit nem lehet lakomával megvesztegetni.“²

A hatás, amit Lang fellépte az evolúcionista irány híveméi között, egyszerűen megdöbbentő volt. A szépen megformált teóriák szerzői egy évtizedig ágaskodtak még annak a gondolata ellen is, hogy a tőle fdtvetett problémáknak a szemébe nézzenek. Időközben az animizmus sérthetlenségét kikezdték a varázselméletek, arról azonban a tudomány képviselői nem tartották szükségesnek nyilat-

¹ Lubbock e fejlődési sora különben alapjában véve nem volt egyéb, mint Comte „fetisizmus-politeizmus-monoteizmus“ sorának a kibővítése.

² Making of Religion, p. 256.

kozni, hogy az animizmust megelőző állítólagos egyistenhit alapján támadott meg minden mechanikus fejlődési elméletet.

Hogy Andrew Lang szava nem maradt a pusztában kiáltó szó» az elsősorban Wilhelm Schmidtnek, a mödlingi szerzetesnek, érdeme.

Schmidt, mint etnológus, tevékeny és harcos alakja a kultúrhistóriai iskola német-osztrák árnyalatának. Abból a fölényes és — bizonyára rövidesen az egész vonalon győzedelmes hadjáratból, amelyet ez iskola a 20. század első évtizede óta folytat az evolúcionista természettudományi irány ellen, tetemes rész az ő vezetése alatt vívatott meg.

Miután az új iskola módszere, a „historicismus“ a legkülönbözőbb etnológiai vonatkozásokban kitűnően bevált és egészen meglepő eredményekre vezetett, Schmidt kísérletet tett rá, hogy a vallástörténelemben is alkalmazza. Általános feltűnést keltő kutatásai tanulságait, számos értekezés mellett, az isteneszme keletkezéséről¹ írt hatalmas munkájában tette közzé, amelynek első kötete immár második, sőt, az első francia változatot is számítva, harmadik, kiadásban jelent meg, mielőtt a további kötetek napvilágot láttak volna.

Bár az eddig megjelent első kötet nem tartalmaz egyebet, mint a különböző vallástörténeti kutatók és iskolák módszerének és elméleteinek bírálatát, Schmidt — miközben sokszor kegyetlen nyersséggel, de mindig hatásosan és általában meggyőzően boncolgatja elhalt és élő ellenfeleinek állításait — rendkívül érdekes betekintést enged a maga kutató laboratóriumába is. Szétszórt megjegyzéseit és fejtegetéseit egybegyűjtve, az isteneszme — s ezzel a vallás — keletkezéséről vallott meggyőződését a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. A vallástörténelem, amely a felvetett probléma tárgyalására elsősorban hivatott, az etnológia egyik rész tudománya. Hogy azonban az etnológia itt és a történelem előtti idők egyéb kérdéseiben véleményt mondhasson, fel kell hagynia azzal a komolytalan játékkal, hogy anyagát eleve megformált értékítéletek alapján különböző fejlődési sorokba gyúrja. Az eredet megfejtésére s a fejlődés irányának a megállapítására, a külső és belső okok felderítésére fordított minden munka kárbaveszett fáradság, amíg nem tudjuk megállapítani a valódi történeti egymásutánt.

2. A történeti egymásután tisztázása, bármily valószínűtlennek lássék is ez a régi ideológiákba belecsontosodott kutatók számára, tisztán objektív, „történeti“ kritériumok segítségével is elvégezhető. Az etnológiai anyag ugyanis nem egyes kultúrelemek zavaros összevisszasága. Ha az egyes kultúrelemeket eredeti összefüggésükben s egyéb kultúrelemekkel való kapcsolataikban vizsgáljuk, Önkényt rendeződnek kultúrkörökké, vagyis az anyagi és szellemi kultúra elemeinek részben belsőleg összefüggő, részben pedig történeti úton összenőtt komplexumaivá. Miután az egyes kultúrköröket szétválasztottuk s egymás mellé rendeztük, megkezdhetjük a mélységben való tagozást:

¹ Der Ursprung der Gottesidee. Eine historisch-kritische und positive Studie. I. Historisch-kritischer Teil. Zweite stark vermehrte Auflage. Münster i. W.: Aschendorff, 1926. 832 p., I. T.

az egyes kultúrkörök időbeli egymásutánjának a felderítését. Hogy e munkában a legfőbb hibaforrástól, az egyéni értékítélétől függetleníthessük magunkat, az egyes kultúrkörök érintkező pontjait kell megvizsgálunk s mindenekelőtt a helyi kulturális rétegződést megállapítanunk. Ez általában nem jár nagyobb kockázattal mint két geológiai réteg időbeli egymásutánjának a felismerése egy bizonyos helyen. Az egész földkerekségről összegyűjtött adatok egymásravezítése azután lehetővé teszi, hogy az összes kultúrkörök viszonylagos kronológiáját tisztázhassuk a nélkül, hogy a való egymásután világnézetünk következtében — jóhiszeműen — felforgathatnék. Az itt vázolt feladatokat nagy körvonalakban már elvégezte, részleteiben pedig állandóan végzi a kultúrtörténeti iskola.

3. E nagy, egyetemes munkaprogramba a vallástörténet kutatója oly módon kapcsolódhatik bele, hogy legelőször vizsgálat alá veszi és tisztázza az etnológiától megállapított egyes kultúrkörök vallásos nézetét. Ha ez sikerült — s gondos munkával ennek sikerülnie kell, hiszen e ponton alapján véve rideg ténymegállapításról lehet csak szó — a vallásos nézetek történeti egymásutánja, valódi „fejlődése“ Önmagától adódik az egyes kultúrköröknek történeti egymásutánjával. Csak e munka elvégzése után s az így nyert eredmények keretein belül szabad az egyes fejlődési fokok s a fejlődési egymásután lélektani magyarázatához fogni — ami szorosan véve nem is a vallástörténész, hanem a valláspszichológus feladata.

4. Módszeresen elvégezve az itt vázolt feladatokat, mindenekelőtt kiviláglik, hogy a vallásfejlődés éppoly kevésbé egyvonalú, mint a kultúra útja a kezdetektől máig. A különböző evolúciós iskolák nagyon gyakran leszármazási egymásután állapítottak meg olyan vallásos nézetek közt, amelyek ugyanabban a fejlődési sorban sehol a világon elő nem fordultak; sőt helyesen megértve elő sem fordulhattak.

További meglepő megállapítása, amely Lang agyonhallgatott állítását igazolja, az, hogy az etnológiától elérhető legrégebbnek vallott kultúrkör embere nem vallás nélküli volt, hanem az egyetlen, személyes, teremtő, fenntartó, törvényadó s az erkölcsi rend Telett örökdő Istenben hitt s ez Istent imával és az első zsengek áldozatával tisztelte. Ez egyistenhit természetesen kezdetleges; hiányzik belőle az istenség szellemisége — az ember testből és lélekből állását, a léleknek anyagtalan voltát a kezdetleges ember nem ismerte még fel — s alig mérhető a mi tisztult egyistenhitünkhöz, de mégis letagadhatatlanul egyistenhit. Az Egyisten mellett helyenként tisztelt természetfölötti lények sehol sem egyenrangúak vele, mert valamennyien az ő teremtményei s további létükben is tőle függnék, míg ő maga nem teremtett és nem halhat meg. Amint az őskultúrkörtől a különböző fejlődési vonalakon felfelé haladunk, az eredeti egyistenhit többé-kevésbé megzavarodik. A menny benépesedik alsóbbrendű istenekkel, akiknek teremtett volta elvész a köztudatból. A földi világ analógiájára berendezett menny az önző égiek szenvedélyeinek küzdőterévé válik s az embernek Istenéhez való viszonyát elsekélyesíti a hibás következtetések nyomán egyre jobban elburjánzó babona és varázslat.

Nagy körvonalaiiban ez a váza annak a gondolatmenetnek, amelyet

kereken ötödfélszáz szerző boncolgatása közben ezer és ezer színes gondolatszálánkra szét pattantva tartalmaz Schmidt első kötete.

Alapjaiban megingatni e pompás épületet legfeljebb annak a néhány feltevésnek a megdöntésével lehetne, amelyek nélkül még a vallástörténelmi historicizmus sem tud dolgozni. Ezek legfontosabbjai: hogy az emberi gondolkodás menete a legkülönbözőbb helyeken és a legkülönbözőbb korokban alapjaiban — az emberin belül — megegyezik és a vele részben kapcsolatos Lafitau-féle elv, amely szerint a történelem előtti időkre leginkább (!) a mai természeti népek viszonyaiból következtethetünk. Nem is említve azt, hogy e feltevések a vizsgálatok során kielégítő módon igazolódnak, az aki megcáfolásukra vállalkoznék, szükségképpen belső ellenmondásba bonyolódna önmagával. Aki ugyanis azt vitatná, hogy az egyéb emberfajták gondolkodása lényegben különbözik a magáétól, annak eleve le kellene mondania arról, hogy e teljesen más kategóriákkal gondolkozó emberfajtákat megérthesse s magát a lelkivilágukba beleélhesse. Ezzel azonban le kellene mondania arról a jogról is, hogy a kérdéshez hozzászólhasson.

Amily vaskövetkezetességgel épült ki a módszer, részleteikben és egészükben épp annyira meglepőek azok az eredmények, amelyekre Wilhelm Schmidt eljutott.

Hála rendkívüli sokoldalú és mélyreható, fölényes tárgyi ismereteinek, szigorúan logikus gondolatfűzésének és nem utolsó sorban szuggesztív dialektikus készségének, Schmidt tollából e megállapítások sokkal mélyebb hatást tettek a vallástörténészekre, mint annak idején Andrew Lang fogalmazásában. A tudomány valamennyi komolyabb képviselője szükségesnek látta immár, hogy a kérdésben állást foglaljon. Sőt, bár az állásfoglalás nem mindig egyértelmű, az animisztikus elmélet bukása óta szerteszét ágazó vallástörténelmi irányok közt Schmidt egyéniségének lenyűgöző hatása alatt kétségtelen összehajlás állapítható meg. Még azok is, akik általában nem rokonszenveznek tanításával, igyekeznek bizonyos kompromisszumot létrehozni elméleteik és a Schmidt-féle primitív monoteizmus között.

Ha a vallástörténelmi horoszkópot csupán ez állásfoglalások alapján kellene is elkészítenünk, akkor is világosan éreznék, hogy a tudományban Schmidt hatása alatt hosszú időre szóló, jelentékeny fordulat következett be, s hogy a vallásos fejlődés kezdetén álló egyistenhit a vallástörténelem tanításai közül többé ki nem küszöbölhető.

Alig húszéves harcnak erre az eredményére joggal tekinthet büszkén az az ember, aki jóformán egymaga szállott szembe az egész tudományos világgal s akinek e húsz év alatt a legkülönbözőbb frontok ellen kellett védekeznie és támadnia.

Nem lehetetlen, hogy a könyv sokszor megígért folytatása teljesen elmarad, az is lehetséges, hogy a további kötetek bizonyos kiábrándulást fognak hozni; egy dolog azonban bizonyos: ez első kötetrel Wilhelm Schmidt mindenkorra maradandó emléket áhított magának a vallástörténelemben és etnológiában s hálára kötelezte mindazokat, akik önzetlenül keresik az igazságot.

DÁVID ANTAL

HAZAI TÖRTÉNETÍRÁSUNK CSÓDJE

– Magyar referátum francia nyelven –

AVÁNYÁBAN hivatott tudósok számolnak be a történetírás félszázados fejlődéséről, az összes kultúrnemzetek történetkutató szervezeteiről, történettudományi módszeréről, törekvéseiről és eredményeiről.¹ A nagy nemzetek historiográfiáját komoly és tárgyilagos összefoglalások ismertetik, de a kisebbek is mind megtalálták a maguk lelkes szószólóit. Terjedelem és szempontok tekintetében egymástól eltérő, nemzeti irányban néha elfogult, az eredményeket itt-ott túlbecsülő s a részletekben feleslegesen elmerülő, mégis alapos munkával és lelkes tárgy szeretettel kidolgozott tanulmányok adnak szép és harmonikus képet a szerb, horvát, szlovén, bolgár, török, oláh, lengyel és cseh történetírás legutóbbi félszázadáról. Csak a magyar történetírás nem jutott komoly és tárgyilagos méltatáshoz. Jorga és Susta beszámolója a román és cseh történettudósok ötvenéves munkásságáról három ívre terjed. A magyar történetírás félszázados termékeny korszakának jellemzésére — a megelőző kornak szentelt négy lapos bevezetéssel együtt — csak félv jutott. Mindenütt lázas munkáról rohamos haladásról hallunk, csak egy helyütt van a referátum véleménye szerint hanyatlás, reakció, tétlenség: Magyarországon!

A szomszédos népek, bolgárok, délszlávok, törökök történetírását méltató Cahen, Deny és Haumont megemlékeznek ugyan több magyar tudós munkásságáról s felhívják a figyelmet a magyar Akadémia forráskiadványaira is, de jóakarató utalásuk nem talált visszhangra, példájuk nem talált követésre a magyar történetírásról rajzolt szomorú kép keretében. A legutóbbi félszázad magyar történetírását tárgyaló kis cikkben még csak kísérlet sem történt a kiadvány címében jelzett feladatok megoldására: az újabb módszerek, munkaszervezetek, célkitűzések, problémák s a külföldi irodalomban is elismert gazdag eredmények ismertetésére. A cikkíró megelégedett néhány jeles történetírónk munkásságának jellemzésével a nélkül, hogy a fejlődésről szerves és összefüggő képet adott volna.

A múlt század második fele történetírásunk történetében a részletkutatás, publikálás és forráskritika klasszikus kora volt. De írónknál e tekintetben hiába keresünk tájékozódást. Az Országgyűlési Emlékek 1883 előtt megjelent kötetei s a török-magyar kori források felemlítésén kívül mi nyomát sem találjuk az Akadémia nagyarányú publikációs

¹ Bibliothèque de la Revue Historique. Histoire et Historiens depuis cinquante ans. Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 & 1926. Paris, 1927, Alcan, XIX, 758 l. A magyar részt írta Marczali Henrik.

munkásságának. Nem esik szó a Történelmi Társulat kútfőkiadványairól sem. A segédtudományok és provinciális történet művelésére alapított egyesületek komoly és jelentős munkája, a törvényhatóságok, egyházak, főpapok, szerzetesrendek, főúri és nemesi családok támogatásával létrejött forráskiadványok hosszú sorozata, három tudós nemzedék alapvető forráskritikai munkássága pedig még említésre sincs érdemesítve. De nemcsak a kutatószervezetek tevékenysége s a forráskiadók és kritikusok munkája részesült ily mostoha elbánásban, három nemzedék feldolgozó munkássága is elsikkadt, hamis világításba került. A francia folyóirat referensének méltatása itt is egészen hézagos és szubjektív.

A tárgyalt korszak első felének „öregjei“ közül Kerékgyártó Árpád szorgalmas adatgyűjtésével, Szilágyi Sándor egyik forráskiadványával és a Millenáris Történet szerkesztésével érdemelték ki a referensnél nevük felemlítését. Salamon Ferenc már bő méltatásban részesült, mint a komoly és tárgyilagos kutatás, a lelkiismeretes kritika és művészi feldolgozás nagy autodidakta mestere, ki új szempontokkal és új anyaggal bővítette a történeti vizsgálódás körét. Mellette a fiatalabbak közül Pauler, Thaly, Fraknoi „ragyogó“ triászának munkásságáról szól részletesebben az író, de a két elsőről — minden ragyogásuk ellenére — csak korholóan. Középkori történetünk kritikai művelésének alapvetője és nagymestere, Pauler Gyula, jogász lévén, a cikkíró szerint dilettáns volt a történetírás terén, s árpádkori története nem egyéb „a források és könyvek német módra egymásba szőtt kivonatánál“. Más produkcióra nem is volt képes, hiszen „sem az eszmék, sem az intézmények nem érdekelték (!), elmélyedt a genealógiai kérdésekben s aprólékosságba veszvén, kritikája kis részletekben szabatos lehet, de a jelentős problémák tekintetében nem biztos“. Utolsó műve még e fogyatékos munkához képest is „szemmel látható hanyatlást jelent“. „A magyar történettudomány másik markáns egyénisége Rákóczi fejedelem fáradhatatlan panegyristája, Thaly Kálmán volt, aki a patriotizmust a végeletekig vitte.“ Míg Pauler „a 18. század nagy egyházi történetíróinak epigonja, Thalynek imádott fejedelme idejében kellett volna élnie“. Csak Fraknoi volt hármuk közül igazán módszeres, komoly kutató és szolid történetíró; az ő munkássága csak dicséretet érdemel.

E kétharmadrészben múlt századok tudományos színvonalára „leértékelt. „ragyogó csoporttal“ (groupe brillant) egyidőben, a múlt század utolsó tizedeiben „tehetségre és szellemi alkatra nagyon különböző, de egyformán a kutatás felé hajló historikusok egész testületé“ dolgozott a magyar történetírás sivár mezején. Közülük csupán „Waltz, Wattenbach és Monod tanítványa“, Marczali Henrik, érdemelte ki forráskritikai kísérletének s a 18. századra vonatkozó kutatásainak felemlítését. A többiek, a nagy forráskiadók, a módszeres részletkutatás megalapozói, történetünk ezernyi homályos problémájának megoldói — Szabó Károly, Wenczel Gusztáv, Knauz Nándor, Hajnik Imre, Thallóczy Lajos, Tagányi Károly, Fejérpataky László, Békefi Rémi, Karácsonyi János, az élők közül Károlyi Árpád, Angyal, Csánki, Takáts, hogy csak a javát említsük — mind könnyűnek talál-

tattak az olimpuszi magaslatról ítélkező kritikus mérlegén. E nemzedék exakt kutatómódszerét, új célkitűzéseit, az egyoldalú politikai és alkotmánytörténeti érdeklődés körét gazdaság-, társadalom-, jog-, közigazgatás- és szellemtörténeti szempontokkal bővítő kezdeményezéseit, a rájuk következő generációnak századunk első évtizedében ez alapokon megindult speciális kutatásait és szintetikus törekvéseit még csak kritikára sem érdemesíti a magyar tudományosság kérlelhetetlen bírója.

Hallgatásában pedig lesújtó bírálata rejlik Salamon Ferenc és Marczali Henrik egyetemi tanári működésének, kik — a cikk állításai-
ból következően — félszázad alatt sem voltak képesek hivatása magaslatán álló történészgárda nevelésére, hallgatóik, tanítványaik helyes irányba terelésére. S e kemény ítélet a kötelelességmulasztás és tanári impotencia vádjává fokozódik Marczali Henrikkel szemben, a fiatalabb tudós nemzedék munkásságáról adott vigasztalan kép keretéből. Mert írónk szerint Marczali iskolájából kikerült nemzedékünk leírta a Salamon-Fraknoi kijelölte útról, a tárgyilagos történetírás egyenes útjáról s a nagy háborúban „elvesztette igazságérzékét”. „1920 óm a történetírás terén is diadalmaskodik a reakció szelleme.. s a történeti kutatás és kritika központjában — „mint mindig“(!) — most is az Anonymus-kérdés és a székely-probléma áll, melyek megítélésében a kritika fegyvere helyett politikai szempontok vitetnek küzdelembe.

Sértés volna történetíróinkkal és e folyóirat olvasóközönségével szemben is, ha e neveltségességig könnyelmű állítások cáfolásába bocsátkoznám. Aki a legutóbbi évek lázas munkájában, legújabbkori történetünk emlékeinek rendszeres felkutatásában és feldolgozásában, a magyar gazdaság- és társadalomtörténet külföldön is elismerésre talált eredményeiben, a letűnt nemzedék sokszor hiperkritikus ítéleteit revideáló forráskritikában, az elődök megállapításait új forrásadatok és módszeres kritika alapján átvértékelő és új szempontokkal bővítő történeti ítéletekben, az ismeretek rendszerezésére és összefoglalására törekvő kézikönyvekben és szintetikus művekben reakciót lát és semmi egyebet, aki a segédtudományok módszerének tökéletesedésével természetszerűen revízió alá került forráskritikai részletkérdésekben látja a háború utáni magyar történetkutatás központi problémáit, az vagy nem ismeri a magyar történetírók munkásságát, vagy tudatosan törekszik lekicsinylésére, megbélyegzésére, mások becsületes és komoly tudós munkájának diszkreditálására.

Külföldi enciklopédiákat, kézikönyveket és gyűjteményes munkákat forgatva — sajnos — eléggé megszokhattuk a magyar tudomány, irodalom és művészet eredményeinek célzatos kicsinylését, sőt teljes negligálását is. Ismerjük a németeknek, franciáknak magyar dolgokban gyakran felháborító tájékozatlanságát. Ismerjük e tájékozatlanság okát is: a magunk tehetetlenségét és mások élelmességét. Beláttuk már, hogy mindebben magunk vagyunk a főbűnösök, hiszen a múlt század utolsó évtizede óta szinte szisztematikusan zárkóztunk el a külföldtől, erőszakosan téptük szét korábban oly gyümölcsöző tudományos kapcsolatainkat és semmi, de semmi gondot sem fordítottunk

politikai és kulturális életünk problémáinak, a magyar nemzet történeti szerepének és jelentőségének a külföldel való megismertetésére. Ezért nem lep meg, ha előkelő külföldi kiadók teljesen megfélemedeznek létezésünkről, vagy a magyarság ellenségeire bízzák nemzetünk történetének és kulturális életének ismertetését. De meglep és megdöbben, hogy mikor végre mód nyílt volna tudományosságunkról külföldön elterjedt balvélemények cáfolatára, komoly munkánk tisztos eredményeinek tárgyilagos, de megértő ismertetésére, magyar történetíró vállalkozott történetírásunk törekvésekben és eredményekben egyaránt gazdag korszakának ily felületes, rosszindulatú, célzatos és lekicsinylő ismertetésére.

Marczali Henriknek kortársai nem adták meg a tehetségét és munkásságát — sokak véleménye szerint — megillető legteljesebb elismerést. Tanítványai az egyetemről kikerülve, volt mesterük lenéző ridegségétől tán nagyon is sietve menekültek melegebb szívű mentorok szárnyai alá. Tanári pályája utolsó szakában politikai magatartása kartársai és a hivatalos körök részéről kelleténél tán szigorúbb, sokak szerint méltánytalan elbírálásban részesült. Mindez öreg korára túlságosan elszigetelte őt a magyar tudósvilágtól, meghasonlást, keserűséget oltott leikébe, sértő kifakadásokat és igaztalan ítéleteket csalt ajkára. Amíg e kifakadások, kortársait kicsinylő ítéletei idehaza hangzottak és volt tanítványait — a gyermekeit felfaló Kronosz szerepében tetszelegve — idehaza ócsárolta, egykori tanítványai, kik az egyetem padjain ismertük meg tudását, szemináriumában tanultuk a kutatás módszerét és ugyanott megismertük ellenvéleményt nem tűrő, apodiktikus egyéniségét, büszke önértékelését is, nem csodálkoztunk rajta s megbocsátottuk elkeseredett öreg tanárunknak gyengeségét. Tudós érdemeit, tanári működését mérlegelve — e gyengeségek ellenére is — tárgyilagosságra törekvő, módszeres történettudóst tiszteltünk benne, s ilyenként méltattuk műveinkben a nagyközönség, a katedráról tanítványaink előtt. Most, hogy panaszát és keserűségét a magyar tudományt külföldi közönség előtt becsmérő, nemzeti kultúránkat idegenek előtt lekicsinylő cikkben öntötte ki, úgy érezzük, tévedtünk és hibáztunk.

Nem akarok arról ítélni, vajjon Marczali Henrik cikke megírásával mit vétett a nemzet ellen, mdy őt egykor díszszel, tisztdettel és elismeréssel tüntette ki. De bizonyos, hogy ez úton, melyre most cikke megírásával lépett, volt tanítványai nem hajlandók őt követni.

HÓMAN BÁLINT

DEBRECEN KULTÚRÁJA

— *Vázlatok egy arcképhez.* —

AZ EGYIK német zenei folyóiratban nemrég statisztika jelent meg a különböző nemzetek zenei kultúrájáról. Ez a statisztika, mely az ötödik helyre juttatja az angolokat s a tizenharmadikra a cseheket, sőt a legelsőre a svájciakat, nyilván nem felelt meg az egyes népek zenei műveltségéről fennálló közhiedelemnek, de valószínűleg az igazságnak sem. A cikk ugyanis a középiskolai tanulók zeneértő százalékát vette a rangsorba-osztás alapjául. S nem tett különbséget a harmonikát, a havasi kürtöt, esetleg a szájmuzsikát kultúráló s a komolyabb és nehezebb muzsikával élő nemzetek között, nem kérdezte ki a középiskolától távolmaradt néprétegeket s az alkotó zeneművészek percentszámát sem hívta segítségül...

Mennyi nehézség egy pontosan körülhatárolt kérdés megoldása közben! Pedig a zenei kultúra fokának megállapítása gyermekjáték egy nemzet, egy vidék, egy város általános kultúrájának leírásához képest. Hol vannak itt a — család, de a semminél mégis csak értékebb — statisztikai mankók? Milyen messze vagyunk az „ellenpróbától“ vagy — egész egyszerűen: a normák, a mércék megfaragásától?!

Pedig mennyi tanulság kínálkozik egy ilyen kultúrportré felvétele, retusálása és kidolgozása közben! Különösen akkor, ha a modellül szolgáló vidék olyan romantikusan végletes, mint Debrecen. Az ellentétesség, antipódusok barátkozása minden idegennek legelső impressziója, ha megpillantja a Nagytemplom és a Nagyerdő városát. A lakóházak számára lefoglalt belterületet, amelyen majdnem Párizs is elférne, a mellékutcátlanság jellemzi. A városias város alaprajza végtelenül egyszerű: egy nagyjában észak-déli irányú főutca a Nagyerdőtől a pályaudvarig; s ebből az utcából derékszögben ágaznak ki a jelentőségben sokkal szerényebb mellékutca. A főutca két-háromemeletes bérpalotái és középületei éppen csak hogy befordulnak egy kicsit a mellékutca. Még a legvárosiasabb utcákon is apró földszintes házak törnek meg az emeletes házak sorát, s a főutca zsvaja, forgalma szinte átmenet nélkül halkul le, lassúdik meg a mellékutca első harmadán túl. Ennek a jelenségnek legfőbb oka az, hogy a főutca nagyon hosszú és így sokáig bőven volt hely rajta mindenki számára, akinek üzlete, irodája nagy nyilvánosságot kívánt. A mellékutca földszintes házai régebben csaknem kivétel nélkül csendes családi házak voltak, nagy udvarokkal, ahol a mezőgazdasági érdekek alig korlátozva érvényesülhettek. Az egyes utcákon a hatósági rendelet értelmében több-kevesebb állatot lehetett tartani, ami az utcákat

előkelőség szempontjából bizonyos hierarchiába osztotta be. Az állattartás engedélyezésének mindig szőkébb körre, illetőleg a perifériák felé való szorulása jellemzi Debrecen gyorsmenetű városiasodását is. Az utcák kivételes szélessége — éppúgy, mint az udvarok nagysága — a síkságon való fekvéssel függ össze, ahol a „helyszűke“ ismeretlen fogalom. A mellékutcák várható fejlődésének nem kedvez különösebben az a tény, hogy a Nagyerdőn, a város főátlójának végén épülő egyetemi telep megint ugyanabban az irányban, észak felé hosszabbítja meg Debrecent, a helyett, hogy az úgyszólván hosszán kígyózó alaprajzot szélesebbé tenni segítene. De szükség van-e erre? A koncentrikus körökből álló Párizs, vagy Szeged a gyalogjáró szempontjából kétségkívül ideálisabb város; de kérdés, nem ugyanannyi előnyt fognak-e jelenteni az automobil korában a széles utcák, a nyílegyenes vonalak?

Debrecenről — különösen a Magoss György előtti Debrecenről — a fentebb mondottak alapján valami „falusias“ látszat rítt le. De ez csak látszat volt. A városok fejlődésének tényezői közt van egy belső faktor: a szükség (egy-egy utca újjáépül, mert nagy a forgalom, a lakáskereslet, megnőnek az igények) és az egyéni kezdeményezés (egy-egy jeles városfejlesztő előre kiágyazza a jövő folyamának útját). Debrecen virágzó kereskedelmi, ipari, kulturális múltja működésbe hozhatta volna a belső faktort; de hiába volt nagy a bőség: a hely még annál is több volt és így a város nyugodtan terjedhetett a föld szintjén, a nélkül, hogy emeletekbe kellett volna torlódnia. Debrecen sem lakóinak foglalkozásánál (hiszen mezőgazdaság mellett iparral, kereskedelemmel is intenzívebben foglalkoztak, mint a legtöbb magyarországi város lakosai!), sem a műveltségük színvonalánál fogva nem lett volna „falusias“ külsejű, ha nem engedte volna meg magának a széles és túlkényebnes terjeszkedés fényűzését.

A másik városfejlesztési faktor is gyakran jelentkezett, de csak a háború utáni években tudott igazi szükségletbe kapaszkodni. A háború után vált Debrecen nyugalmas, gazdag, a maga kényelme szerint fejlődő városból gondterhelt menekültek, trianoni áldozatok, sürgőforgó tisztviselők városává s a háború tette meg véglegesen egy nagy régió: a Tiszántúl sok felelősséggel megrakott fővárosává. A negyvenkilences évek óta sohasem volt Debrecen jelentősége oly nagy, felelősége a kezdeményezésben olyan reprezentatív, mint a mi korunkban.

Tapasztalataink szerint egyetlen magyar városra sem tekint kérdő, kérő és ellenőrző szemmel olyan nagy terület népessége, mint Debrecenre. Hozzájárult ehhez a debreceni református püspökség, a messze vidékekre (északon Egerig és Putnokig, nyugatra Nagykőrösig, délre Békésig, keletre az országhatárig) normákat szabó debreceni kollégium s a Kossuth-kultusz presztízsadó ereje is. A háborús átalakulás, mely mindent átértékeltetett velünk, még alig kezdte ki Debrecen tiszántúli nimbuszát. S a nimbusz közben új fényforrást kapott az egyetemben, amely ma már túl van az első nehézségeken s addig a fokig, ameddig ez kívánatos, úgyszólván teljesen összehangolódott környezetével s már nem idegen, exotikus növény abban a talajban, ahol virágot és gyümölcsöt kell hoznia.

Amikor a harmadik egyetemért vetélkedő városok közül legelőször Debrecen jogait ismerte el az államhatalom, a tájékozatlan közvélemény majd a reformátusságot megillető figyelemnek, majd Tisza István személyes tekintélyének, majd Debrecen város gazdag áldozatkészségének tulajdonította ezt az eredményt. A tudományos világ előtt viszont kétségtelen volt, hogy Debrecennek e mellett s mindenekfölött azért volt elsőbbségi joga, mert a versengő városok közül Debrecen tudott legrégebb kultúrtalet felajánlani az egyetemnek. Az átmenet a kollégium jeles főiskolájáról az egyetemre aránylag kevés zökkenővel járt. Igaz, hogy éppen ezért kisebb feltűnést is keltett az egyetem Debrecenben, mint oly más városokban, ahol új, sohasem látott, mutogatni való ajándéknak érezhették, öreg bácsik és nénik, vagy egészen laikusok ma sem tudnak különbséget tenni a Kollégium és az egyetem között s az új szót csak az épületeiben is új klinikai telepre alkalmazzák. A debrecenvidéki nép, amikor az „egyetem“ szót kiejti, nyilván kórházra, orvosi vizsgálat helyére gondol. S az egyetem valódi, egyetemesebb fogalmát akkor teszi majd magáévá, ha a „kollégiumi“ fakultások is új, az öreg kollégiumtól elválasztott épületet kapnak.

Nyugodjunk bele. — legalább átmenetileg — hogy a magyar ember csak lassan barátkozik meg főiskoláinak döntő jelentőségével. Ma még elégedünk meg azzal, hogy minden beteget egyenesen az „egyetemre“, a klinikára visznek, jobban bízván benne, mint a talán kitűnő falusi vagy külbelki orvosban. Az, hogy a gázkutakat az egyetem alföldkutató intézetének jelentsék be, s hogy kulturális irányítást egyébként is minden tekintetben az egyetemtól várjanak, a holnap eseménye lehet. De ha az egyetem eszméje és lényege nem válhatik máról-holnapra az alföldi nép önmaga-elismerte panaceájává, másrészt el kell ismerni, hogy Debrecen és a Tiszántúl a körülményekhez képest ritka szívéllyességgel és megértéssel tudja felkarolni az egyetemről, mint új energiaforrásból kiinduló kezdeményezéseket. Mint a „vidéki“ egyetem általában, a debreceni egyetem is jól tudja, hogy nem lehet miliójától független, sablonos elefántcsonttorony, hanem éppen — energiaforrásnak kell lennie, amely egy nagy, kulturális szempontból meglehetősen kiaknázatlan területet megnyer a modern nemzeti életeszmeéknek és élettempóknak. Az egyetem ily értelmezésben a tudomány és az élet állandó kölcsönhatásának műhelye. Nem lehet el új, életét igazoló ötletek, friss és a körülményekhez alkalmazkodó célkitűzések nélkül. A gyakorlat terén kell diadalt kivívnia, hogy ezzel diadalt szerezzen az elméletnek.

A debreceni egyetem ma már közeledik ehhez a bonyolult eszményhez. És bizonyára ez is egyik oka annak az örvendetes közeledésnek, amely az egyetem s a rája utalt nagyközönség között létrejött. Ma már a kezdeményezést a város és a Tiszántúl közönségének túlnyomó többsége az egyetemről várja s csak kevesen vannak a bizalmatlanok vagy a féltékenyek, akik félnek a szellemi hatalom túlságos koncentrációjától. Az egyetem tanárainak kezdeményezései ma már mind gyakrabban foglalkoztatják az egyetemen kívül álló intelligencia munkáját is és így lassanként mégis csak híd verődik a fölött a jellegzetes lokálpatriotizmus fölött, amely — mint valami középkori határ-

árok — élesen elválasztotta a debreceni polgárt a „jöttment“-től. Ez az óvakodás a nemdebreceniek befolyásától valamikor jogos és érthető önvédelem volt. Ma az ellenkezőjére van szükség: minél teljesebb keveredésére a debreceni és az idegenből, többnyire Pestről érkezett kulturális vezéreknek, mert a vegyületnek gyors és tiszta létre jövetelétől függ a Tiszántúl kulturális haladása.¹

Ezt az üdvös átalakulást máris meggyorsítja a sok menekült, az egyre nagyobb számú tisztviselő, mert ezek minden kulturális vállalkozásnak állandó, a mezei munkák évadjától független közönséget szolgáltatnak. Így ma már Debrecenben nem érvényes az a március végétől október közepéig tartó „tilalmi idő“, amely korlátozza a legtöbb tiszántúli város kulturális programját. Mert míg a kisebb városokban a tanfolyamok, népszerű előadások véget érnek a mezei munka, a tanyai élet megkezdődésekor, a nagyváros még májusban is megbír tudományos előadásokat, hangversenyeket, sőt tíz-tizenegyhónapos színházi szezont is.

Már ebből a példából is megsejthettük, hogy az alföldi városok kulturális élete erősen foglalkozási ágak szerint rétegeződik. Az alábbiakban tehát az egyes rétegekről próbálunk meg kulturális portrékat rajzolni egy-két odavetett vonással.

Ha nem lesznek egészen hüek, nemcsak a mi hibánk, hanem a modelleké is, akiknek amúgy is elmosódó vonásait ma még sokszoros fátol takarja.

1. A cívis. Nem szándékozunk dicshimnusz zengeni a város mezőgazdasággal foglalkozó őslakóiról, de nem tudunk azokhoz sem csatlakozni, akik a vérmérséklet tempója, vagy a nyugati kultúrával való kapcsolat szemszögéből néznek és ítélnék meg mindent, ami ebből a szempontból hozzájuk nem hasonlít. Az a tény, hogy a „cívis“ Debrecen zömét alkotja, már el is döntötte, hogy komolyan kell foglalkoznunk vele, mert alapértegen nélkül nincs kultúra. A cívisek — már nagy számuknál fogva is — több típust állítanak a kulturális fotográfmasina elé. Iskolai műveltség dolgában az alföldi cívis a hasonló foglalkozást űző magyarok közt a legelső helyen áll. Nagyon sok az érettségít tett kigazda s — ami ennél sokkal többet jelent: az érettségizett kigazdák megszakítatlan láncá egy-egy családon belül. Ez azért jelentős, mert a legtöbb érettségizett ember azért tanul, hogy otthagyja kasztját s „magasabba“ törjön. Az iskola és a diák — különösen a Kollégium és a kollégiumi diák — nemcsak nagy becsületnek örvend a legegyszerűbb emberek között is, hanem a közönség különös szeretetének tárgya, a debreceni polgárok szívügye. Ezért megy aránylag könnyen a földművesgyermek hirtelen fellendülése papi, tanári, ügyvédi, orvosi polcra: az átalakulás itt voltaképpen nóm egy-generációs, hanem elő van készítve a faluban, a tanyán „eltemetett“ sok-sok érettségi által...

Iskolázás és az eleven műveltség persze nem ugyanaz és az érettségi sokszor igazán „el van temetve“. Ezért pedig nemcsak régi iskolarendszerünk egynémely hibáját kell okolnunk, hanem azt a tradicionaliz-

¹ A „jöttment“ elleni reakció ma már úgyszólván a múlté. Mint külsejében a társadalmi együttérzésben is rugalmasan tudott megújulni Debrecen.

must is, amely Debrecenben és környékén mindig a legmagasabbra tartott, a legelméletibb iskolatípushoz ragaszkodott. Így az ür az iskolai műveltség s a civis élete és foglalkozása közt a lehető legnagyobb lévén, az iskola vajmi kevésszer nyomhatta rá bélyegét az életre. Valószínű, hogy a földművesiskola, a polgári iskola, vagy még a (Magyarországon máig is nehézségekkel küzdő) reáliskola több kapcsolatot készíthetett volna elő a műveltség és az élet közt, mint a Debrecenben és vidékén dívó gimnáziumtípus. A humanisztikus gimnázium kedvelésének sokféle oka lehetett ezen a területen. A latin nyelvhez való ragaszkodás a vidéki, tősgyökeres, ősi jogrendszerének levegőjében lélekző magyarságnál természetes volt. A természettudományok a 18. században s a 19. század első felében Debrecenben különös fellendülésnek örvendtek ugyan, de aztán visszaestek s elfértek a gimnáziumi keretben. A modern nyelvhez a protestáns tanügyi hagyomány s a külföldi ösztöndíjak rendszere révén sok szál fűzte volna a debreceni Kollégiumot. Főképp Genffel és a hollandiai egyetemekkel, valamint Skóciával találunk megszakítatlan kultúrkötelékeket. De a mi tantervünk által a gimnázium számára előírt modern nyelv: a német éppen nem volt alkalmas arra, hogy a modern nyelvek iránt rokonszenvet ébresszen azon a „kuruc“ területen, ahol maguk a német tanárok is hazafias cselekedetnek vélték, ha nem tanítják komolyan a bécsi idiómát. (A legtöbb protestáns család egyoldalúan francia, ritkábban angol műveltségű volt s csak újabb időben tolódtott el az arány a gyakrabban szükséges német nyelv javára.) Így azután sem németül nem tanultak a debreceni gyermekek, sem más modern nyelv iskolai tanítását nem tartották fontosnak.

De nagy szerepe van a humanisztikus gimnázium elterjedéséből és monopóliumában a diákok gazdasági helyzetének is. A debreceni diákság nagyrésze a Kollégium internátusában helyezkedik el, ahol jelentékeny kedvezményeket élvez. Már pedig a kedvezmények jóformán kizárólag a református (humanisztikus) gimnáziumba való járással vannak egybekötve és így magától értetődik, hogy az, aki a „régii kollégiumban“ lakik, az „új kollégium“ növendéke lesz.

A kis- és nagygazdák egyrésze az iskola végeztével rendszerint nem is ér rá többet a kultúrával való barátkozásra. Pedig sokat forog a fórumon: szerepe van a közéletben, az egyházi életben s élénk társadalmi életet is él. Kétségtelen, hogy — mint minden agrárfoglalkozású osztály — egy kissé elmaterializálódik. Nem is csoda: annyit kell küzdenie az anyaggal, az anyagért! S ha ideje van, egészen lefoglalja a mindenirányú közélet, a magyar ember ezernyi gondja. A gazdakörben vagy valamelyik politikai pártkörben szívesen beszélget el, mert sok a természetes esze, a talpraesett humora s szereti elmondani a véleményét s meghallgatni a másokét. Mozdulataiban, szónoki hajlamaiban, egész habitusában benne van a közéleti ember elrendeltsége. Már pedig a „közélet“, a politizálás még kedvezőtlenebb talaj a felszínre törekvő művelődésnek, mint a materializmus. A „reál“-politika hozzászoktatja emberét a minden elméletet, minden „holnapi“ ábrándot lemosolygó józansághoz. A gyakorlati politikai rendszerint választásokkal, személyek köré tömörüléssel s más hasonló konkrét

eszközökkel igyekeznek munkálni a jelen jövővélését; a művelődni vágyó ember pedig elnéz a jelen fölött s a haladást mindig gyorsabbnak szeretné, mint amilyen lehet.

De ne higyük azért a cívist műveletlennek, vagy pláne nagyképűnek. Vannak előadók, akiket nagyon szeret s szemetében különösen azoknak lehet részük, akik maguk is cívis-származásúak s értenek a nyelvén. Ha a cívis nem volna bizalmatlan a jöttmenttel szemben, sokkal hamarább összeolvadna a modern tudományosság képviselőivel. Éppen ilyen bizalmatlanság jellemzi az eszmékhez való viszonyát is. Azok az eszmék és eszmények, amelyekkel mindig meg lehet mozdtítani a cívistársadalmat, nem újak, hanem évtizedes és évszázados hűségben kipróbáltak. Kossuth és Kálvin nevével ma is minden jóra meg lehet nyerni a cívist, sőt vissza is lehet élni a bizalmával, ha a minden áron való ellenzékieskedés hősei a maguk törekeny sajkáját e két hajóóriás valamelyikéhez kötik hozzá. A különféle „függetlenségi“ és „Kossuth' '-pártok nemcsak Debrecenben, hanem szerte az országban inkább jóhangzású nevekhez ragaszkodnak, mint a mögöttük rejlő programhoz. A debreceni embert még könnyebb oda-büvölni az ilyen cégerek alá; mint a süllyedő hajó kapitánya, ő is utolsónak marad annak a hajónak a hídján, amelyen pedig talán nem is segíthet. De ő igazán kapitánya a Kossuth-kultusznak, mert őt Kossuth-hoz szorosabb kötelékek fűzték, mint az ország akármely más vidékének emberét; s ellenzékisége több sérelem tapasztalatának atavizmusából táplálkozik, mint más magyarok ellenzékisége. A kultúra feladata lesz megmagyarázni a debreceni embernek, hogy ne „a mindenkori kormányal“ szemben elfoglalt attitűdben lássa Kossuth követését, hanem azt próbálja elképzelni, hogy ma „mit tenne Kossuth“. A kultúra itt is a politika legmegbízhatóbb segítőtársa lesz.

A másik nagy név: a Kálviné nemcsak politikai hangulatot képes teremteni, hanem az áldozatkészség tarsolyát legkönnyebben ő tudja megoldozni. Amikor a „Kálvinista Templomegyesület“ tartja kultúrdélutánjait, olyan közönség áramlik a Kollégium felé, amelyet máskor, más előadásokon hiába keresnénk. Az egyházi vezetőség érdeme, ha ezek a délutánok a belmisszió mellett általános művelésbeli feladatot is vállalnak. És itt domborodik ki egy — másutt is alkalmazható — országos érdekű tanulság. A felnőttek oktatása, az „iskolánkívüli népművelés“ mindegyre centralizálódó és központi fontosságra emelkedő munkájába az egyházaknak is bele kell kapcsolódnok, mert lépten-nyomon kölcsönkérnek, használják a népművelés eszközeit. Alig van egyházi jellegű intézmény, amely kizárólag (vagy akár főképp) vallásos programot adna hallgatóságának. A műsorból non hiányozhatnak a műkedvelő előadásokról ismert számok: szavalt (nem mindig vallásos tárgyú), zeneszámok, versek vagy novella felolvasása, — s ma a „tudomány századának“ derekán melyik rendező mondana le a „népszerű tudományos előadás“ kötelező csemegéjéről? Az egyházi egyesületek is adnak világi programot és szerepeltetnek közömbös „szakmájú“ előadókat, s a téli szezonban egyszerre 6—8 helyen is folynak tudományos előadások és előadóciklusok— rendszerint ugyanazokkal az előadókkal, akik így, jelenlétükkel, pár-

tatlanságukkal összekötötést létesítenek a felekezetek és pártok között s valamelyest létrehozzák azt a népművelési centralizációt, amely azonban majd csak akkor valósulhat meg, ha az egyházak és pártok tudatosan egyeznek bele abba, hogy a népművelési munkát a magyar állam centrálisán irányítsa. Addig is, amíg ez a pedagógiai szempontból egyedül helyes megoldás az utópiák fellegei közül le nem kerül a földre, egyházak és társadalmi klubok, a szociáldemokrata munkásotthon és a keresztény szocialista vagógyári munkásotthon, a gazdakör és a mezőgazdasági kamara s valamennyi fölött az egyetem „Népszerű Főiskolai Tanfolyama“ ontják az előadásokat és hozzászoktatják a közönség minden rétegét a kulturális igényekhez. A civis számára elsősorban az egyházi egyesületek végzik el ezt a munkát, míg a Szent-Anna-utca katolikus negyedét a katolikus egyesületek vezetik be a „tanulóság“ atmoszférájába. Az utóbbi tíz évben mindegyik felekezet keretében új életre kelt bdmissziói tevékenység kétségkívül több teret fog juttatni az egyházi egyesületek programjában a vallásos számoknak. Ez azonban nem fenyegeti a kultúra világi elemeinek életét; mert minél erőteljesebb a belmisszió, annál inkább kell gondoskodni a kapcsolatokról az „élettel“ s — más szempontból — magasabbrendű „csalétekről“, amellyel közönséget biztosíthat magának.

Ennek a hosszú kitérőnek az eredménye tehát a civisre nézve az, hogy nem menekülhet a kultúra dől; mert ha maga nem megy el a világi kultúra forrásaihoz, vallásos életének keretein belül is hozzáférdkőzik ez a kultúra.

2. A tisztviselő. Mióta legtöbb városunkban a földbirtokos gentry-osztály anyagi s e miatt politikai hatalma is csökkent, mindenütt a tisztviselő vállait terheli a kultúra hagyományának ápolása, jövőjének előkészítése. Debrecenben a gentrynek amúgy is kisebb volt a szerepe, mint más megyei székhelyeken s így még könnyebben és még teljesebben siklottak át a nagy feladatok a tisztviselő-középosztály kezébe. Ez pedig kettős veszéllyel jár. Az egyik veszély országos: a rosszul dotált tisztviselő anyagilag a lehető legalkalmatlanabb a mecénáskodásra s a kultúra erőteljes képviselőtét roskadozva vállalja. Idealizmusa még mindig a régi lendülettel fut, de új gyorsulást, a maga erejéből nem bírna neki adni — legalább egyelőre nem. A tisztviselők neve kell, hogy megtöltse a jótékonyág megszámlálhatatlan gyűjtőíveinek rovatát; ők tűzik gomblyukaikba a ligák és önzetlen egyesületek zománcozott jelvényeit és a revíziós gyűlések nemzetiszín kokárdáit; mindig elhatározzák, hogy már nem vállalnak több feladatot és mindig tovább vállalkoznak, mert nem látják biztosítva, hogy helyettük kellő számban vállalkoznak mások...

A másik különleges debreceni veszedelem. Megtörtént, hogy amikor egy jómódú háztulajdonos gazdag leánya esküvőjére háza minden lakóját meginvitálta, köztük a legszerényebbeket is, csak egy törvényszéki bírót hagyott ki közülük, mert eszébe se jutott volna, hogy „jöttmentet“ is vendégül lásson. Mivel pedig a tisztviselők közt mégis csak legtöbb a „jöttment“, a kulturális élet különös szétszaggatását idézi dő, ha a tisztviselők, az idegenek a hordozói. Szinte a vallási széttagoltságnál is nagyobb szakadékot vág a közművelődés kellős köze-

pébe az az erősen kifejezett (és keletkezésekor megokolt)¹ lokálpatrio. tizmus.

De e kettős veszély dacára sem szabad a helyzetet vigasztalannak tekinteni. Ha a tisztviselőosztály eddig nem roppant összeg most már talán nem fog összeroppanni, s vele az önzetlen, idealista közép. osztály hagyományai alig megtépázva kerülnek át a következő nemzedékbe. Ami pedig a debreceni veszedelmet illeti, az is csökkenőben van, és itt is az ifjabb generációban van a bizalmunk. Az Alföld nagyobb részében feltűnő gyorsan omlanak le a társadalmi és foglalkozásbeli választófalak — a házasság révén. A „mesalliance“, főképp a háborút követő években, sokat veszített a mumus jellegéből. A fogalom elhalványodott, mert a dolog gyakorivá vált. Alig sok gazdaggyermek a maga szokványos érettségijével készen állt a „fölfelé-házasodásra“, a gazdalányoknak különösebb iskolázottságra sem volt szükségük. Egy kis naturalista zongorázás, kevés nyelvtanulás, sok természetes ész, alkalmazkodási képesség és életrevalóság: ez volt szellemi útra valójuk. De gyermekeik nevelése közben rendszerint nagy ügyességgel maradtak a helyzet magaslatán s a következő generáció már alig érzi a mesalliance káros hatását. A jöttmentek közül is leghamarabb kegyelmet nyertek a fiatalemberek, akik a postánál vagy a vasútnál, a bíróságoknál vagy a klinikákon helyezkedtek el: az ő kedvükért ma már enyhült a bizalmatlanság a bevándoroltakkal szemben.. A cívistársadalom szigetére ma már rendszeres hajójáratok vannak s zárkózottságuknak véget fog vetni az a meggyőződés, hogy jóindulatú emberek zord időben különösen hamar megtalálják az egymáshoz vezető utat.²

A tisztviselő a kulturális életben egyelőre más szint képvisel. Ő a (mérsékeltlen!) modern kulturális eszmék bajnoka, a tudományos előadások legfőbb közönsége, a könyvügyönkök legbiztosabb zsákmánya, a folyóiratok legmegbízhatóbb olvasója. S ha ő nem bírja, az ő példája hódít másokat; ő a „pacemaker“, a legnemesebb „lakkfőnök“. Különösen a postatisztviselőknek köszönhet sokat Debrecen háború utáni kulturális élete. A B-lista aztán úgyszólván lehetetlenné tette, hogy ugyanazt a nagyszerű szerepet játsszák az előadóteremben, amit hétköznapi foglalkozásuk közben megszokhattak: a kulturális közvetítés, pezsdítés, tempógyorsítás szerepét.

3. A kereskedő és az iparos. Amikor szembe akarunk szállni azzal a hamis közhellyel, hogy a magyar városokban nem volt városi élet, rendesen Debrecenre idézzük. A „tisztos“ kereskedelem és a nagymúltú ipar városa ez, ahol kereskedői patrícius-családokról beszélhettünk, s ahol a „Nemes Kalmár Társaság“ büszkén használhatta nevét, a nélkül, hogy „kalmárlelkűséggel“ gyanúsíthatták volna. Ezekből a patrícius-családokból ma már csak kevés maradt meg, de mégis

¹ Kétségtelen, hogy a régi időben a megbízható debreceni magyarral szemben az idegenből jött tisztviselő a nemzetiség, a vallás és a politikai felfogás hármasszemponyjából is „gyanús“ lehetett.

² A népszerűtlenség szabálya alól fényes kivételek a debreceni származású vagy régebben áthasonult városi tisztviselők, a magisztrátus, amely iránt a múlt emlékeiben megőrzött érdemek miatt is büszkén tekint a debreceni őslakosság, de a magyar történelmen és Jókai regényein nevelkedett fantáziájú másvidéki magyar.

több, mint Nagy-Magyarország bármely más városában. Ezek a régi kereskedőcsaládok rendszeren hű szövetségesei a tisztviselő-középosztálynak, amikor kulturális érdekekről van szó. A debreceni Kereskedő-Társulatnak Mirkovszky freskóival ékesített előkelő díszterme olyan magátólértetődőleg adott hajlékot az egyetem szünidei tanfolyamának, mint ahogy a Kardosok, Sesztinák, Gyürkyek, Csáthyak résztvesznek mindenben, amiben résztvenni „noblesse oblige“.

Persze, a patríciusok közül sok küzd ma már a közép- és kiskereskedő gondjaival, s ezek kénytelenül vagy a kaszthoztartozás mindent kizáró érzésével tagadják meg a közösséget a művelődés ügyével. E téren sajnálatos módon összekeverednek azokkal az újabb sütetű, nem debreceni származású kereskedőkkel és iparosokkal, akik jóformán bojkottálják a szellemi élet magasabb régióit s a színházi lapokon s újságjukon kívül semmit sem olvasnak a maguk jószántából. Általános tünet ez, de hangsúlyozni kell, hogy Debrecenben sok megnyugtató vonás mérsékeli végzetes jelentőségét. Hiszen a kereskedőtársulat egész sereg iskolája, kitűnő tanárai tanúságot szolgáltatnak a régi jó szellem életképességéről.

4. A munkás. Szocialista képviselője ellenére Debrecenben sem a szociáldemokráciának nincs különös súlya, sem a munkásság»nak igazán jelentékeny száma. Egyébként a szervezett munkásság — mint mindenhol az országban — nagyon hálás talaj a művelésre s a város két végén tartott előadásoknak nagy és lelkes közönsége van. Szerencsére, nem fejlődött még ki, német mintára, a pártok szerint szervezett népművelés és így a marxistáknak, a szabadgondolkodóknak, a katolikusoknak, a protestánsoknak külön „preparált“ népszerű előadások a kivételes esetek közé számítanak. Természetesen, leginkább „pártize“ a szociáldemokraták népművelésének van, de ez a céltudatosság sokkal homályosabb még, mint a német marxistáknál vagy kommunistáknál. Tanúja voltam, hogy a szocialista munkásotthonban egy papgyalázó Ady-vers elszavalása után egy egyetemi tanárnak vallásos világnézet alapjára épített előadása következett \$ mind a kettőnek sikere volt. Újság szempontjából a munkásotthon persze szervezve van: a párttitkár minden délben kiosztja a „Népszavát“ és a „Magyar Hírlap“-ot. A műkedvelő előadások azonban még egyelőre nem sokban (egy-két tendenciózus szavaltat vagy kabaréjelenet) különböznek a gazdaiújúság által rendezett előadásoktól: a „Falu rossza“ hegemoniája még alig inog.

Itt — az összefoglalás küszöbén — változtassuk meg felosztásunk szempontját. Emelkedjünk fel a művelődési vagy foglalkozási típusokat elválasztó falak fölé s egy-egy kulturális tényező nézőpontjából pillantsunk végig a nagy egészen.

1. A könyv. Csak sablonos, országra szóló megállapításokat tehetnénk. Debrecenben sem igái vesznek más könyvet, mint amit az ügynökök varrnak az olvasók nyakába. Debreceni vonatkozású könyvek vagy Debrecenből kiinduló vállalkozások nem számíthatnak különösebb elbánásra, hacsak ügyes propaganda vagy hatósági ajánlás nem csábít kivételtevésre. Nagy sikere lesz például Debrecen monográfiájának, viszont Debrecen írói nem nagyon dicsekedhetnek polgártársaik

támogatásával. A könyvtárak közül a város „Közművelődési Könyvtára“ ér el szinte páratlan forgalmat.

2. A színház. Valamikor azért alapították Debrecen város Csokonai-Színházát, hogy megmutassák, hogy Debrecen is „teheti“. Azóta sok fényes lapja volt e szép Thália-csamok történetének. Legújabbban a mozi vonja el a közönségnek éppen a nagyobb igényű részét, míg a bennszülött, konzervatívabb társadalom inkább kitart a színházi „bérlet“ mellett.

3. Képzőművészeit minden vidéki város nagyon elhanyagolja. Az ecset és a véső művészein leginkább teljesedik be a „senki sem próféta“ igazsága. Pedig ma már egyre többen cáfolják a kálvinizmus képrombolásáról elterjedt nézeteket. Azt hisszük, a Déri-múzeum e téren rohamos javulást fog előidézni.

4. A város külső képén meglátszik a most lelépő polgármester kezenyoma, valamint néhány újabb építkezés (Györgyi Dénes „Déri-múzeuma“) és restaurálás (Wälder Gyula átépíti a katolikus templomot) üdvös hatása, különösen pedig a nagyszabású egyetemi építkezések kötelező példájának következménye. A városi törvényhatóság szemrebbenés nélkül nyújt segítőkézett a városrendezőknek, ami maga is kulturális eredményszámba mehet.

5. Szociális szempontból is rendkívülit haladt a város, s sok más társa elé szökkent. Debrecen város népháza, a dr. Magoss György-intézet, a diszpanzerek, a népkonyha, az internátusok, az elhanyagolt külterlekeknek közművekkel való ellátása, a Jánosi-féle szegénykataszter terve, mind megannyi ígéret arra, hogy a szociális fejlődés méltó hátteret szolgáltat a szellemi kultúra fejlődésének.

6. Az orvosi szellem előhaladása pedig jótékony járványhoz hasonlítható. A klinikák felé vezető nagyerdei nagykörúton szekereken, donyhák közt, messze vidékről szállítják a betegeket a specialistákhoz; a magyar nép már megtanulta a gyermekklinika, a nőgyógyászat s a sebészeti klinika útját.

Itt az ideje, hogy letegyük a ceruzát. Akárhogyan ültetjük a modellt, szembe vagy oldalnézetbe, nem kapunk markáns vonásokat. A hiba, meglehet, a mi szemünkben van. De a pillanatot is rosszul választottuk meg: a magyar városok arca éppen a mi korunkban olyan, mint a serdülő lányoké vagy a súlyos álmodó, bódult szemű Csipkerózsáé: csupa rejtelem, csupa átsuhanó, pillanatéletű vonás, amelyből holnap vagy holnapután váratlanul új arcél bontakozhatik ki: erős egyéniség vagy talán halhatatlan típus bronzba kívánckozó arcéle.

HANKISS JÁNOS

POLZER GRÓF EMLÉKIRATAI

AZ EMLÉKIRATOK irodalma az utolsó évtizedben erősen fel-
lendült. Alig van már a világháborúban szerepet játszott állam-
férfi, aki nem tartotta volna szükségesnek, hogy megfigyeléseit,
tapasztalatait a nagy nyilvánossággal közölje és a maga szerepét abban
a világításban tüntesse fel, amelyet a maga szempontjából legmeg-
felelőbbnek és legelőnyösebbnek tart. Ezek az emlékiratok össze-
gyűjtve ma már jókora könyvtárat alkotnak. Kétségtelenül hozzá-
segítenek, hogy tisztábban láthassuk a megfontolásokat, amelyek a
háborúban szerepelt államférfiakat és katonákat vezették és a rugókat,
amelyek őket mozgatták/ Aki azonban ítéletét egyes fontos események-
ről e könyvekre akarja alapítani, annak az emlékiratokban foglalt
anyagot a legnagyobb óvatossággal kell kezelnie. Ezek a munkák
más elbírálás alá esnek, mint azok az emlékiratszerű feljegyzések és
naplók, melyek évtizedekig hevernek valamely családi levéltárban,
míg aztán olyanvalaki kezébe jutnak, aki a bennük rejlő kincseket ki
tudja bányászni rendszerint olyankor, amikor az utókornak nézete
az illető korszak felett már teljesen megállapodott. A mai emlékiratok-
nak ezekkel a régiekkel szemben az a sajátságuk, hogy igen röviddel
a bennük leírt események után egyenesen a nyilvánosság számára
készültek és ezért sok esetben inkább politikai védő- vagy vitairatok,
mint egyszerű visszaemlékezések. Minden emlékirat szükségképpen
szubjektív, de a szerzőknek és velük együtt szerepelt kortársaiknak
életében megjelenő emlékiratok nemcsak szubjektívek, hanem irány-
zatosak is. Ennek következménye az, hogy az emlékiratok légiójában
hiába keresnénk egyetlen olyan sort is, amelyben valaki egy fontos
kérdésben elismerné valamely tévedését. Tévedni emberi dolog és
bizonyára azok sem kivételek e szabály alól, akik mostanában megírják
élményeiket. De ha emlékirataikat olvassuk, csak azt látjuk belőlük,
hogy mindenki mindent helyesen ítél meg, mindent előrelátott, és
ha végül mégis katasztrófák következtek be, ez szerinte azért történt,
mert tanácsait nem vették figyelembe.

Polzer grófnak, Károly király és császár kabinetirodai főnökének
most megjelent emlékirataiban¹ különösen kirívóan találjuk meg
ezeket a fogyatékoságokat. Viszonylag kevés új részletet közöl annak
a rövid időszaknak megértésére, amelyben állásánál fogva bizonyos
betekintése volt a monarchia sorsának intézésére. Ha tekintetbe vesszük,
hogy a könyv megjelenése óta már hárman — Czernin gróf volt külügy-

¹ Arthur Graf Polzer-Hoditz: Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines
Kabinettschefs. Zürich-Leipzig-Wien. Amalthea-Verlag.

miniszter, Prileszky báró és Hunyady József gróf főudvarmester — szükségesnek tartották, hogy Polzer gróf egyes állításait helyesbítsék, ezeket a részleteket sem lehet fenntartás nélkül teljesen megbízhatónak elfogadnunk. Túlnyomó részéből a könyv politikai vitairat, amely csak formailag van beleszorítva egy történeti korszak ismertetésébe. Különösen három tendencia nyilvánul meg feljegyzéseiben. Az egyik az akkori Magyarország ellen irányul, amelynek Polzer gróf szemérveti, hogy megakadályozta a monarchia szervezetében szükségessé vált változtatásokat — különösen a délszláv kérdés kielégítő megoldását — és ezzel felidézte, vagy legalább is előmozdította a monarchiának és egyúttal Magyarországnak is katasztrófáját. A könyv második tendenciája Czernin gróf akkori külügyminiszter politikája ellen irányul. A harmadik annak beigazolását célozza, hogy Károly király rövid kétéves uralkodása alatt helyes szempontokból indult ki és helyes célokat követett, ezeket azonban részben segítőtársainak fogyatékoságai, részben a rendkívül súlyossá vált helyzet folytán nem tudta eredményesen keresztülvinni. Mind a három állítással érdemes behatóbban foglalkozni.

Polzer gróf, emlékiratainak tanúsága szerint, Magyarországgal szemben nagyjában azt a politikát képviselte, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökös személyével szoktunk kapcsolatba hozni. Személyesen nem tartozott Ferenc Ferdinánd környezetéhez. Maga említi, hogy csak két ízben találkozott a volt trónörökössel és nézeteiről csak másodkézből vannak értesülései. De azért e kérdés kezelésénél ugyanazt a hibát követte el, mint ennek a politikának nálánál nemcsak állásánál, de személyes tulajdonságainál fogva is sokkal jelentékenyebb képviselője: Ferenc Ferdinánd trónörökös. Ha valaki ennek a politikának helyességéről meg volt győződve, első kötelessége lett volna a magyar nemzet bizalmát megszerezni. Ha ez a politika egyáltalában keresztülvihető volt, akkor csakis a magyar nemzettel egyetértésben lett volna az. Aki ennek az egyetértésnek létrehozását meg sem kísérelte, az szükségszerűen felidézte azt a benyomást, hogy céljai magyarellenesek és ezzel a létező nehézségeken túlmenően újabb toronymagasságú akadályokat teremtett politikája megvalósításának. Ferenc Ferdinánd pedig ezt tette. Maga Polzer sorolja fel a volt trónörökös magyar „konfidensei“ között Vajda-Voivod Sándort, aki jelenleg román külügyminiszter, Hodzsa Milánt, aki ma Csehszlovákiában közoktatásügyi miniszter, Wildert, aki Belgrádban volt államtitkár, Brandsch Rudolfot, aki a szászok románbarát kisebbségének volt képviselője. Közülük egyik sem bírta ki az első próbát sem, amelynek a háború végén a monarchiához vagy a dinasztiahoz való hűsége ki volt téve. A vezető magyar politikusokat ellenben Ferenc Ferdinánd, ugyancsak Polzer tanúsága szerint egyenesen „gyűlölte“. Polzer az összes magyar politikusokkal szemben ellenséges állásponton van és Magyarországról való információit, valószínűleg ugyanazokból a zavaros, többnyire nem őszinte és amikor őszinte, teljesen éretlen forrásokból meríti, amelyekből Ferenc Ferdinánd is táplálta a maga politikai koncepcióját. Polzer panaszkodik a miatt, hogy az uralkodóház nem számolt eléggé a magyar nép lélek-

tanával, hogy nem tartott eléggé szoros érintkezést vele, hogy nem lakott eleget Budapesten, sőt azt is említi, hogy az ő elgondolása szerint a Ferenc Ferdinánd terveinek keresztülvitelével egyidejűleg át kellett volna tenni a monarchia súlypontját Budapestre. De szörnyűbb meg nem értését a magyar lélektannak el sem lehet képzelni, mint azt, amelybe Polzer esett, amikor azt gondolta, hogy egy a magyarság legvitálisabb létérdekeit érintő közjogi reformot egyszerűen rá lehet diktálni a magyarságra, jóformán meghallgatása nélkül, egyedül a nemzetiségekre és néhány éretlen ítéletű magyar magántudósra támaszkodva.

Ha majd eljön az az idő, amikor lehetséges lesz, a dualisztikus korszak magyar történetét a megfelelő politikai kritikával megírni. akkor a történetíró kétségkívül nem fog napirendre térhetni ama kérdés felett, történetek-e ebben a korszakban olyan mulasztások, amelyek Magyarországnak a világháború után bekövetkezett összeomlását előmozdították vagy sietteték. Meg kell majd vizsgálnia azt is, hogy e mulasztások részben nem abban álltak-e, hogy nem igyekeztünk a monarchia 1867-ben megalkotott szervezetét a megváltozott erőviszonyokhoz képest idejekorán átalakítani és feleletet kell találnia arra a kérdésre is, hogy Ferenc Ferdinánd koncepciója segíthetett volna-e a tényleg fennforgott bajokon. De bármi eredményre jusson is a jövőbeli történetíró ezekben a kérdésekben, az már ma sem lehet vitás senki előtt sem, hogy az a mód, ahogyan Ferenc Ferdinánd és politikájának utanzói vagy követői koncepciójuk megvalósítását előkészítették és ahogyan annak magyarellenes színezetet adtak, a legnagyobb mértékben helytelen, hogy ne mondjam esztelen volt. Ezt egyáltalában non menti az a körülmény, amelyre Polzer minduntalan utal, hogy a vezető magyar politikusok megbonthatatlan falanxként álltak mindennemű közjogi reform gondolatával szemben. Ez kétségkívül igaz, de ez a falanx nagyrészen az által alakult ki, hogy az egész koncepció elejétől kezdve magyarellenes beállítást nyert, sőt nem is igyekeztek elkerülni azt a látszatot, hogy magyarellenes politikáról van szó. Ha Ferenc Ferdinánd célt akart érni, akkor a politikailag gondolkodó magyar közvéleményt meg kellett volna győznie arról, hogy a létező hatalmi szervezet,—az Ausztriával való reálunió, a Hármasszövetség, a Romániával való szövetség, — immár nem elég biztosíték arra, hogy Magyarország épsége és függetlensége megóvassék. Meg kellett volna győznie arról, hogy a létező állapotok megváltoztatása nem jelent okvetlenül lecsúszást az osztrák állapotok felé, ahol a nemzetiségi gyűlölködés minden rendes kormányzást lehetetlenné tett. Ezek a dolgok igenis olyanok voltak, amelyekről a volt trónörökös nyugodtan beszélhetett volna a magyar államférfiakkal, amelyekben a monarchia és Magyarország érdekében kellett is volna velük beszélnie, ha a jövőt illetőleg bárminő aggályai voltak. Hogy ignorálta őket, hogy csak akkor fogadott magyar államférfit, ha valamiért leszólni akarta őt, az menthetlen és csakis rossz és gyűlölködő tanácsadók hazug bemondásaival magyarázható meg. Ennek a mulasztásnak természetes következménye volt az a nagyfokú bizalmatlanság, amellyel Magyarországon a volt trónörökös minden

megmozdulását kísérték és amelyet ezért nem is lehet, amint ezt Polzer teszi, a magyar nemzet makacs csökönysége bizonyítékának tekinteni» Nem is szólva arról, hogy ez a politika egyenesen megakadályozta azokat a törekvéseket, amelyek Magyarországon a nemzetiségekhez való közeledés érdekében megnyilvánultak. Mert miként lehetett várni a nemzetiségektől, hogy a magyarsággal való meg egyezésre hajlandók lesznek, ha ugyanakkor a leendő uralkodó részéről arra kapnak biztatást, hogy előreláthatólag nemsokára bekövetkező trónralépése után követeléseiket egészükben fogja honorálni és a magyarsággal szemben esetleg államcsíny útján, erőszakosan is keresztülvinni? A Ferenc Ferdinánd-féle politikának ez a szerencsétlen beállítása talán nagyobb mértékben akadályozta meg annak sikerét, mint a Polzer által emlegetett „magyar csökönység“. Sőt megghiúsította azoknak a szerényebb kezdeményezéseknek sikerét is, amelyek Magyarországon, magyar államférfiak spontán elhatározása alapján, ha nem is hasonló végcéljal, de hasonló irányban megindultak.

Polzer — mint sokan mások is, akik a háború előtt a monarchia szervezete megváltoztatásának szükségességét hangoztatják, — most a monarchia tényleg bekövetkezett összeomlásában olyan eseményt lát, amely utólag fényesül igazolja a Ferenc Ferdinánd-féle politika koncepcióit. Ez azonban egészen helytelen következtetés. A monarchia azért omlott össze, mert a győztes nagyhatalmak kénytelenek voltak, előzőleg, amikor a háborúnak kimenetele még bizonytalan volt, olyan ígéretek tenni Romániának és Szerbiának, amelyek csakis a monarchia feldarabolásával voltak teljesíthetők. Bármilyen fájdalmas ez reánk nézve, hiba ebben valami az antant hatalmak részéről különösen ellenünk magyarok ellen irányuló tendenciát látni, amelyet sohasem bocsáthatunk meg és még helytelenebb, ebben a nemzetiségi kérdésben elkövetett esetleges mulasztások következményét látni. Hiszen hasonló helyzetben, a világháborúban ránk szakadt élet-halálharc egyes fázisaiban mi is kötöttünk szerződéseket, amelyekbe normális körülmények között sohasem mentünk volna bele. De bátran feltehetjük, hogy a monarchia és Magyarország feldarabolása az említett szerződések következményeképpen az antant győzelme folytán akkor is bekövetkezett volna, ha a Ferenc Ferdinánd-féle tervek már tíz évvel a világháború kitörése előtt a maguk egészében megvalósultak volna. Hiába létezett volna a monarchián belül Ausztrián és Magyarországon kívül egy harmadik, délszláv, önálló állam, azért a szerbek ragaszkodtak volna Bosznia birtokának követeléséhez és valószínűleg ennek a követelésnek teljesítésével nem elégedtek volna meg. És hiába kaptak volna az erdélyi románok bárminő jogokat, akár Erdély autonómiáját is, Románia azért nem mondott volna le arról a törekvéséről, hogy ezeket a területeket annektálja. Egyedül talán a csehekre vonatkozólag lehet annak a lehetőségével számolni, hogy ők közjogi követeléseik teljesítése esetében megmaradtak volna a monarchiában, de valószínűnek abban a helyzetben, amely a világháború befejezésekor kialakult, ez sem mondható. Ha egyéb nem, a monarchia megcsönkulása és gyengülése hajtotta volna be még a teljesen autonóm Csehországot is a függetlenségi mozgálmába. Aki azt gondolja, hogy

a Ferenc Ferdinánd-féle koncepció megvalósulásának esetében a monarchia és Magyarország elkerülhették volna azt a sorsot, amely őket a háború végén érte, az bizonyoságot tesz arról, hogy sem a szerb, sem a román mozgalmak mélyebb rúgóit nem ismeri vagy nem értette meg. Lehet, hogy a magyar nemzetiségi politika a háború előtti időben hibás volt. De nagy naivság kell hozzá, hogy valaki azt gondolja, hogy a szóbanforgó területeket azért veszítettük el, mert nemzetiségeink elégedetlenek voltak. Azért veszítettük el őket, mert szomszédaink az expanzióra való lehetőségeket, amelyeket a világháború nyitott meg előttük, nem akarták kihasználatlanul hagyni.

De tegyük fel egy pillanatra, hogy Ferenc Ferdinánd terve tényleg minden részében helyes volt, tegyük fel, hogy célhoz is vezetett volna és alkalmas lett volna a monarchia fennmaradásának biztosítására. Ez sem jogosít fel senkit arra, hogy most a monarchia összeomlását látva, büszkén mellét verje és azt mondja: Lám megmondtam, miért nem követtétek tanácsomat! Az a meggyőződés, hogy jó volna a monarchia túlságosan megmerevedett, a megváltozott viszonyoknak többé meg nem felelő szervezetén változtatni, a háború előtt sokakban megvolt. Ez azonban nem volt több, mint az az eszme, amely három évtizeddel ezelőtt szintén sokakban élt, hogy jó volna valami gépet feltalálni, amellyel repülni tudnánk. Nem azoké az érdem, akikben ez a kívánság formát öltött, hanem azoké, akik megtalálták a módját, hogy azt megvalósítsák. Ha a szóbanforgó politikai koncepciók helyesek voltak, nem azoké lett volna az érdem, akikben ezek a gondolatok többé-kevésbé homályosan és zavarosan kóvályogtak, hanem azoké, akik azokat meg tudták volna valósítani, mégpedig úgy, hogy ezzel ne romboljanak, hanem építsenek. Azzal, hogy megmutatta volna, miként kell ezt a problémát megoldani, senki sem dicsekedhetik. Polzer, úgy látszik, két ízben kísérletet tett reá, hogy ezeket a terveket a megvalósítás felé vigye. Egyszer Károly király trónraléptekor, amikor azt tanácsolta neki, hogy ne koronáztassa meg magát, mert a koronázási eskü lehetlenné tenné a magyar nemzetiségi kérdés megfelelő megoldását és a vezető magyar államférfiak hatalmának letörését. Másodszor Tisza István lemondása után, amikor a királynak azt ajánlotta, hogy új miniszterelnöknek Erdély Sándort nevezze ki, tegye kötelességévé, hogy azonnal (tehát a háború folyamán) bevezesse az általános és titkos választójogot, vigye keresztül az agrárreformot és közigazgatási reformot és nevezzen ki minden magyarországi nemzetiség részéről egy-egy nemzetiségi minisztert. Az ember fejéhez kap, hogy épelméjű, józan ember ilyen javaslatokat ebben az időpontban, a háború kellős közepén, miként tehetett. A monarchiának semmi haszna nem lehetett belőle, mert Polzer grófnak ismernie kellett már akkor azokat a szerződéseket, amelyeket az antant ellenséges szomszédainkkal kötött és nem lehetett olyan naiv, hogy feltételezhesse ezeknek a feltételeknek módosítását arra az esetre, ha az általa javasolt kormány tényleg hivatalba lép. Ellenben mindenkinek, ki a magyar viszonyokat csak felületesen is ismeri, számolnia kellett azzal, hogy az ilyen alakulat az egész magyarságot, talán bizonyos, akkoriban szélsőségekre hajló városi elemek kivételével, a legvadabb ellenzékbe

szorította volna. Abban a pillanatban, amikor ez a politika megindul, Magyarország megszűnt volna mint komoly tényező szerepelni a világháborúban. Magyarországon ez esetben a háború olyan véget ért volna, amely nagyon hasonlított volna azokhoz a körülményekhez, amelyek között Oroszországnak kellett a háborúból kiállania. Csakhogy Oroszországot az antant tudta pótolni, amikor Amerikát rávette a háborúba való beavatkozásra, a mi oldalunkon azonban Magyarországnak kiválása a háborúból, amely feltétlenül maga után vonta volna Ausztria kiválását is, megpecsételte volna a középhatalmak vereségét. Az ilyen vad gondolatok — más jelzővel azokat igazán nem lehet illetni — csakis egy teljesen tájékozatlan, vagy ami még rosszabb ennél, egy egyoldalúan és rosszhiszeműen tájékoztatott, ítéletképtelen fejben születhettek meg.

Károly király mindkét esetben elhárította ezeket a tanácsokat, aminthogy egyáltalában Polzer állandóan panaszkodik arról, hogy' Magyarországra vonatkozó tanácsait nem vette figyelembe. Polzer azért, hogy a király megkoronáztatta magát, a király tapasztalatlanságát okolja, azt, hogy Tisza után Esterházy Móricot nevezte ki miniszterelnöknek és nem hallgatta meg a nemzetiségek és szocialisták vezérférfiait, annak tulajdonítja, hogy a királyra a magyar befolyások érvényesültek. Valójában a királynak sokkal érettebb ítélete volt ezekben a dolgokban, mint kabinetirodája főnökének. Egy helyen Polzer meg is vallja, hogy a Magyarországot illető kérdésekben ellentétben állt azokkal a nézetekkel, amelyeket Károly király képviselt és hogy ezek a nézeteltérések okozták a hivatalából való távozását is. Tehát nem a király tapasztalatlansága, nem is magyar befolyások, hanem a királynak egészen más felfogása Magyarországról és a vele szemben követendő politikáról volt oka annak, hogy a király Polzer Magyarországra vonatkozó, teljes tájékozatlanságról és az erőtényezők helytelen értékeléséről tanúskodó terveit soha figyelemre nem méltatta. Az az önteltséggel párosult naívság, amely az egész könyvön végigvonul, megmagyarázza, — hogy Polzer még méltatlankodik azon, ha Magyarország részéről nem tartották kívánatosnak a király környezetében való megmaradását, hogy mellékkormányt láttak benne és kérték elmozdítását, ami végül sikerült is.

Czernin gróf akkori külügyminiszter személyének és politikájának lebecsülésében mutatkozik Polzer gróf könyvének második főteneciája. Az az animozitás, amely Polzer fejtegetéseiben Czernin ellen lépten-nyomon mutatkozik, érthető, mert Czernin sohasem látta szívesen, hogy a fiatal király közvetlen közelében, mint kabinetirodai igazgató, olyvalaki működjék, aki egyfelől nem képes magát távol tartani az uralkodó felelőtlen politikai befolyásolásának örökös megkísérlésétől, másfelől nem rendelkezik sem azokkal a tapasztalatokkal, sem a viszonyok azon ismeretével, amelyek aggálytalanná teheték volna ezeket a többé-kevésbé dilettáns tanácsadásokat. Czernin grófnak talán része is volt benne, hogy Polzemek helyét a király mellett már 1917 novemberében el kellett hagynia. Hogy valaki, aki éppen most megjelent emlékirataiban számtalan bizonyítékát nyújtja önmagáról való elteltségének és saját bölcsességével való megelégedésének, ezt nem felejtheti el, az emberi dolog és kár volna fenn-

akadni rajta. De állításaival foglalkozni kell, mert az ő beállítása szerint Czernin gróf volt egyik oka azoknak az eseményeknek, amelyek a világháború befejezésekor a monarchia felbomlásához vezettek. A „magyar csökönység“-en kívül talán legfőbb oka.

Különösen három vádat emel e tekintetben Czernin gróf ellen. Az egyik az, hogy a magyar kérdésben semmit sem tett azoknak a terveknek előmozdítására, amelyek Polzer szerint alkalmasak lettek volna arra, hogy a monarchia a háború alatt oly közjogi újításokat létesítsen, amelyek a nemzetiségeket teljesen kielégítették volna és így megakadályozták volna ezeknek a nemzetiségeknek elszakadását. A másik az, hogy Károly király különbéke kötésére irányuló törekvéseiben, amelyekéi az úgynevezett Sixtus-levelek kapcsán már sok szó esett a nyilvánosság előtt is, Czernin nem kellően támogatta a király szándékait. A harmadik az, hogy egyáltalában nem tudott a királlyal megfelelő viszonyt létesíteni.

Az első vád a fennebb kifejtettek szerint megdől. Hogy Czernin gróf mint külügyminiszter nem tett kísérletet arra, hogy a háború közepén oly politikát folytasson, amely Magyarországot és a magyar nemzetet eltaszította volna, az Czernin gróf ítélőképességének becsületére válik. Igaz, hogy Czernin fiatalabb korában, mielőtt a bukaresti követség elvállalásával hivatalba lépett, közel állt Ferenc Ferdinánd főherceg politikai terveihez és azonosította magát velük. Polzer szerint ilyen előzmények után vagy nem lett volna szabad hivatalt vállalnia, vagy pedig hivatalát arra kellett volna felhasználnia, hogy az általa addig hirdetett elveket megvalósítsa. Ez helytelen felfogás. Nincsen ember, aki akkor, amikor hivatalt vállal, nem volna kénytelen felfogásait bizonyos tekintetekben revízió alá venni. A magánember a maga politikai meggyőződéseit kiformalhatja a nélkül, hogy létező nehézségekkel számolna. Ez nem is feladata. Amikor politikai meggyőzésekre jut, mintegy arra a kérdésre felel: miként rendezné be az országot, ha ennek a berendezésnek mikéntje egyedül és kizárólag te tőled függne? Amikor valaki hivatalos politikai missziót vállal, nem ezt a kérdést teszi fel önmagának, hanem azt, hogy mint lehet az országot az adott viszonyok, hangulatok és jogos érdekek tekintetbevételével legcélszerűbben berendezni. Lehetséges, hogy e két esetben egészen eltérő felelet adódik. Polzer szerint Czernin grófnak bukaresti követ korában keresztül kellett volna vinnie Magyarországgal szemben is az erdélyi kérdésnek olyan rendezését, amely Romániának háborúbalépését megakadályozta volna. Erős meggyőződésem szerint az erdélyi kérdés semmiféle rendezése nem akadályozta volna meg a románokat, hogy háborúba lépjenek, mihelyt a hadi helyzetre való tekintettel ettől legmesszebbmenő aspirációik megvalósítását remélhették. Nem tudom bizonyítani, hogy semmiféle nemzetiségi engedménynek Magyarország határain belül nem lehetett volna az a hatása, hogy Románia lemond a háborúba való beavatkozásról, de viszont Polzer sem tudja bizonyítani az ellenkezőjét. Szerinte azonban Czernin keresztülvihette volna ezt a politikát, ha elhatározza magát arra, hogy Tisza Istvánnal és Magyarországgal szembeszálljon. Azt sejteti, hogy Czernin ezt a feladatot csak azért nem vállalhatta, mert nem ismerte

Magyarországot és nem uralta eléggé a magyar problémát és mert nem ismerte fel annak a lehetőségét, hogy magyar politikát a magyar nemzet és hivatott politikai vezeterei ellen is lehet csinálni. Azt hiszem, nemcsak előttünk magyarok előtt, de Magyarország és a magyar viszonyok minden tárgyilagos ismerője előtt is egészen világos, hogy nem Czernin, hanem Polzer volt az, aki a magyar kérdést nem ismerte és egészen tévesen fogta fel. Ha fel is tesszük, hogy a háború előtti magyar politika elhajlott egyben-másban a realitástól, abból még nem következik az, hogy azok a tanácsok, amelyeket Polzer gróf a magyarországi nemzetiségek vezetőitől és a velük összeköttetésben állt magyar radikális magántudósoktól nyert, megbízhatók, jók és reálisak lettek volna. És ha Polzer, a nélkül, hogy nézeteit magyar politikusok nézeteivel összevetette volna, mániákus merevséggel az ő külön ideológiájához ragaszkodik, ha komolyan ennek követését ajánlja még 1917-ben is, amikor sok jel szólt a mellett, hogy közel állunk a háborúokozta sányarúságok folytán fenyegető explozióhoz, akkor csak az elvakultság állíthatja róla, hogy a Magyarországot illető kérdéseket ő jobban ítélte meg, mint Czernin gróf.

A Sixtus-levelekkel kapcsolatban Polzer könyve semmi új dolgot nem hoz. Előadása főleg Sixtus herceg könyvén alapszik. Erre támaszkodva igyekszik hosszan kimutatni, hogy Czernin gróf nagyobb tartózkodást tanúsított ezzel a békekísérlettel szemben, mint Károly király. Nincsen szándékomban, ezzel az epizóddal, amelynek tudvalevőleg a Clemenceauval való polémia folytán még egy igen kínos utójátéka is volt, amely Czernin visszalépéséhez vezetett, behatóbban foglalkozni. Ezeknek a dolgoknak fessegetése ma senkinek sem használ és még a történelem szempontjából sem fontosak, mert hiszen olyan epizódról van szó, amely a viszonyok fejlődését alig befolyásolta. Kétségtelen azonban, hogy ennek a békekísérletnek sikeretelenségét nem Czernin gróf tartózkodása okozta, hanem az a körülmény, hogy a békeajánlattal szemben kedvező álláspontot elfoglaló Briand francia miniszterelnök megbukott és Ribot, aki helyébe lépett, az egész ajánlatot az olaszokkal közölte, kik annak elfogadását megíúsították. Ezzel a ténnyel szemben egészen irreleváns ma azon vitatkozni, hogy az esetben, ha az antant ezt a békeajánlatot elfogadta volna és Németország vonakodott volna, — amint hogy tényleg vonakodott — Franciaországnak Elzász-Lotharingiára vonatkozólag engedményeket tenni, Czernin gróf hajlandó lett volna-e, a békét különbéke alakjában is megkötni, amint ez Polzer szerint a király szándékában volt. Ami a Czernin gróf bukásával kapcsolatos körülményeket illeti, amelyeket nagyon közélről ismerek, ezekben nem történt semmi sem, ami Károly királynak nem válnék a legnagyobb mértékben becsületére, de Czernin gróf jóhiszeműsége is előttem, aki akkor sok órát töltöttem az ő társaságában, egészen kétségtelen. Közötte és a király között, ama Hughes-beszélgetés kapcsán, amelyet Bukarest és Bécs között folytattak és amelynek értelmezésénél, amint ezt Polzer helyesen emeli ki, Czernin gróf nem számolt kellően azzal a körülménnyel, hogy bizalmas dolgokat a Hughes-szolgálatot ellátó tisztek és altisztek jelenlétében nem lehet közölni, félreértések támadtak

a király és Czernin között, amelyekből Czernin gróf hamis következtetéseket vont le és amelyekre nyilvános nyilatkozatokat alapított, mielőtt ezek a félreértések kiderülhettek volna. Ebből egy megoldhatatlan helyzet keletkezett, amelyben Czernin gróf lemondása volt az egyedül kivetendő út. Az egyetlen dolog, amelyet Czerninnek ez eseményekkel kapcsolatban bizonyos műhibákon kívül szemére lehet vetni, az, hogy lemondása alkalmával nem kellően fedezte a királyt és hogy nem volt elég lelkiereje ahhoz, hogy átmenetileg talán kissé nagyobb ódiomot viseljen személyesen, mint amennyit jogosan viselnie kellett, a jövőre bízva a teljes valóság felderítését.

Ami Czernin grófnak Károly királyhoz való viszonyát illeti, az valóban nem olyan volt, mint amilyennek lennie kellett volna. Czernin gróf impetuózus, nyugtalan egyéniség volt. Nagy politikai intuícióval rendelkezett. A változó helyzeteket gyorsan tudta felfogni és hamar megtalálta azokat a módokat, ahogyan azokat ki lehetne használni. Örökösen mozgó agyveleje mindig új meg új világításban látta a helyzetet. Ítéletei gyakran meglepően helyesek voltak és még Polzernek is el kell ismernie, hogy a szituációk diagnózisának mestere volt. A helyzetről való véleménye és a következtetések, amelyeket belőlük levezetett, nem lassan értek meg benne, hanem eruptív formában támadtak fel. Ideáit szerette volna azonnal megvalósítva látni és türelmeden volt, ha bármi akadállyal találkozott. Nyílt szeme volt a kor szükségességeinek megértésére. Jó szónok is volt, aki hallgatóságát le tudta bilincselni. Konceptiói sokszor bizonyos genialitásról tettek tanúbizonyságot. De nem volt eléggé nyugodt ahhoz, hogy bevárja, mikor válik termés a vetésből. Ez ártott politikai akciói rendszerességének. Ez okozta, hogy politikájában egyes hirtelen kanyarulatok mutatkoznak, amelyeket nem volt mindig könnyű követni. A fellángolás és az elcsüggedés sokszor túl gyors tempóban követték egymást. Politikájának alapiránya változatlan volt mindvégig. Következésképpen a békét kereste és ez az alapfelfogása sohasem változott. Azokban a javaslatokban azonban, amiket a cél elérése érdekében tett, gyakran ingadozott. Nem lehetett kényelmes külügyminiszter az uralkodó szempontjából, akinek Czernin folyton változó és mindig helyesnek látszó öteteit lépten-nyomon követnie kellett. Mégis Czernin gróf külügyministersége az egész háború folyamán a legtermékenyebb szaka volt az az osztrák-magyar külpolitikának. Esméket pendített meg, amelyek gyökeret eresztettek, kezdeményezések indultak ki tőle, amelyek sikeresnek bizonyultak és a háború egész folyamán a monarchia presztízse sohasem volt akkora a szövetségesek körében, mint Czernin gróf ministersége alatt.

Viszont Czernin grófra nézve megnehezítette az uralkodóval való egyetértésnek fenntartását az a körülmény, hogy Károly király, akinek egyszerű egyénisége tudatosan szakított az elődje alatt érvényben volt udvari etikettel, túlságosan megnyitotta ajtaját a legkülönbözőbb befolyások előtt. Czernin grófnak is éreznie kellett ezeknek a befolyásoknak működését, amelyek között nem utolsó helyen Polzer gróf befolyását kell említeni. Czernin grófnál nyugodtabb temperamentumok is szenvedtek ez alatt, Czernin azonban éppen impetuózus természete folytán jobban, mint mások.

Azzal a bizonyítékkal, hogy Czernin gróf volt az, aki Károly király uralkodására rányomta a maga bélyegét, Polzer gróf adós maradt. Károly király uralkodása nagyjában éppen úgy végződött volna, ha nem Czernin lett volna külügyminisztere, hanem bárki más, feltéve, hogy nem olyan ember került volna erre a helyre, aki a Polzer-féle ideológiát akarja megvalósítani, mert ebben az esetben ez az időszak tényleg más, de még sokkal tragikusabb véget ért volna.

A Polzer-féle emlékiratoknak harmadik célja az, hogy tisztán állítsa az utókor szeme elé Károly király egyéniségét. Polzer igen közel állt boldogult királyunkhoz. Gyermekkorra óta ismerte és hivatalos működése alatt mindennapos érintkezésben volt vele. Kétségkívül sok nyilatkozatát hallotta, mely legrejtettebb gondolatvilágát megvilágítja. Amit Polzer ezekről a dolgokról közöl, az nem nagyon sok. Többet beszél arról, hogy ő mit mondott a királynak, mint arról, hogy a király mit mondott neki. Mégis találunk könyvében részleteket, amelyek egyes új árnyalatokkal gazdagítják azt a képet, amelyet magunknak utolsó szerencsétlen királyunk személyiségéről, jellemvonásairól és törekvéseiről alkottunk.

Károly király szerencsétlen csillagzat alatt született. Legnagyobb szerencsétlensége az volt, hogy az a komor végzet, amely egy félszázad óta a Habsburg-ház felett lebegett, éppen őt vezette a monarchia kettős trónjára, csak azért, hogy ott a monarchia bukását megélje. A rendkívüli, sokszor tragikus események egész sorozatának kellett bekövetkeznie, hogy a trón felé vezető út, amelyet nem keresett, megnyíljék előtte: Rudolf trónörökös gyászos halála, Ferenc József legidősebb fivérének Queretaróban történt kivégzése, Ferenc Ferdinánd főhercegnek morganatikus házassága, atyjának, Ottó főhercegnek korai elhunytja és végül a sarajevói merénylet juttatták a koronát neki, amikor az rendes körülmények között, ha egyáltalában, csak sokkal később szállt volna fejére. Mintha valamilyen végzetszerű láthatatlan hatalom éppen Őt szemelte volna ki arra, hogy vezeklésül oly dolgokért, amelyekben része nem volt, viselje a koronát és látó szemekkel végig élje az Osztrák-Magyar Monarchia agóniáját. Mert látó szemekkel élte azt végig. Trónraléptétől kezdve tisztában volt vele, — és akkor kevesen voltak ezzel tisztában — hogy hacsak valami csoda nem történik, a középhatalmak a háborúban alul fognak maradni és hogy vereségük a monarchia és Magyarország felbomlására fog vezetni. Polzer könyvében találunk egyes részleteket, melyek újból bizonyítják a királynak e tekintetben való tisztánlátását. Még abban a reményben sem ringatta magát, hogy azok a tervek, amelyeken boldogult nagybátyja és Polzer dolgoztak, amikor azt hitték, hogy a monarchia belső konstrukciójának megváltoztatásával új életet lehet bevinni a monarchiába, a végzetet elterelhetnék országaitól. Már Ferenc Ferdinánd életében, az annexiós válság idejében, Polzer szerint (69. old.) úgy nyilatkozott, hogy Ferenc Ferdinánd eszméi csak egy bizonyos határig látszanak helyeseknek, ezeken a határokon túl egyáltalában semmiféle kiút nem létezik a monarchia számára. Abban, hogy a háborút megnyerhetjük, trónraléptétől kezdve soha egy pillanatig sem mert bízni és egész politikáját, minden törek-

vesét csakis ennek a felfogásnak — nevezhetjük pesszimizmusnak és nevezhetjük éleslátásnak, — figyelembevételével lehet megmagyarázni. Sajnos ez a pesszimizmusa igaznak bizonyult, — Károly király tisztábban látta a helyzetet, mint kevés kivételtől eltekintve legtöbb tanácsadója.

Első perctől kezdve szüntelenül oda törekedett, hogy a legszomorubb sorstól megkímélje országait. Békepolitikájának, amelyet sokan, kivált Németországban, gyengeségnek tekintettek, legmélyebb forrása emberszereteten és ritka kötelességtudásán kívül a háború szerencsétlen kimenetelének nemcsak megsejtése, hanem biztos előrelátása volt. Ezt a politikát ritka bátorsággal követte. Tisztában volt vele, hogy trónját kockáztatja a különbéke-kísérleteivel. Ha a különbéke sikerül, Németország is belekényszerült volna egy kedveződen békébe, mert egyedül nem folytathatta volna a háborút. Ámde a tömegek akkori érülete mellett Ausztria-Magyarországnak egy olyan lépése, amely a németek cserbenhagyását jelentette és vereségüket felidézhetné volna, az osztrák némettség körében, de Magyarországra való visszahatásánál fogva talán nálunk is egyenesen forradalmi hangulatot teremtett volna. A király gyengeségének, kishitűségének, talán árulásának tulajdonították volna, hogy a középhatalmak nemzethették meg a végső győzelmet és hogy az összes véráldozatok hiábavalók maradtak. A dinasztia fennmaradhatása is veszélyben forgott volna. Ilyen tekintetektől azonban a király soha nem tartotta vissza magát. Kötelességének tartotta, hogy mindent megkíséreljen, ami országai népeinek visszahozhatja a béke áldásait. Ezt a kötelességét teljesítette és soha egy pillanatig sem engedte magát ezektől a törekvésektől eltántorítani, legkevésbé azoktól a veszélyektől, amelyekkel ennek a politikának követése reá és a dinasztiára nézve járt. Anatole France írta róla — Polzer idézi szavait: „Károly király békét ajánlott. Ő volt az egyetlen becsületes ember, aki e háború folyamán felbukkant. De nem hallgattak rá. Mert őszintén akarta a békét, az egész világ lenézte őt.“ A legcsodálatosabb azonban az, hogy ez a lenézés még most sem tűnt el teljesen, holott pedig a háború szomorú vége teljesen igazolta magatartását.

Belső politikáját is ebből a látszögből kell megítélni, hogy helyes megítéléséhez jussunk. Kétségkívül követett el hibákat. Emberismerete fogyatékos volt, sokszor állított alkalmatlan egyéneket nem nekik való helyekre, sokszor belpolitikai kérdésekben nem elég szorosan tartotta a gyepelőket és túlságosan engedett azok befolyásának, akikben olyanokat látott, akik a helyzetet úgy ítélik meg, mint ő. De nem lehet törekvéseit csakis e hibák szemszögéből megítélni. Mivel előre látta a középhatalmak vereségét, legalább a monarchia felbomlását akarta megakadályozni azzal, hogy kibékíti azokat a malkontens elemeket, amelyek részéről forradalmi megmozdulások várhatók voltak. A Kramarz és társainak adott amnesztia, amellyel Polzer bőven foglalkozik, a délszlávok kielégítésére vonatkozó törekvései, a magyar választójog kérdésében elfoglalt progresszív álláspontja mind erre a kívánságra vezethetők vissza. Arra törekedett, hogy a szervezett tömegeket visszatartsa az olyan forradalmi akcióktól,

amilyenek akkoriban Oroszországban a legborzasztóbb formákban dúltak. Az orosz cárnak még ma is szemére vetik — és ebben látják az orosz forradalom kitörésének egyik okát — hogy elzárkózott a tömegek megnyugtatóására alkalmas korszerű reformoktól. Károly királynak azt vetik sokan szemére, hogy ily reformokkal ki akarta elégíteni a tömegeket. Állandóan kereste az embereket e politikája részére, de nem találta őket meg. A legtöbb ember, aki e feladatra szóba kerülhetett, a középhatalmak győzelme reményében élt és ama pár ember között, akik mentesek voltak ettől a felfogástól, alig volt egy-kettő, aki tisztában lett volna azzal, hogy a háborúnak mindenképpen át kell alakítania összes viszonyainkat és nem baj, ha ezt az amúgy is elkerülhetlen fejlődést némileg megelőzzük. Tényleg volt egy bizonyos kapkodás azokban a törekvésekben, amelyek arra irányultak, hogy a király megtalálja azokat a férfiakat, akik politikájának keresztülvitelére alkalmasak. Ez a kapkodás káros volt, de emberileg érthető. Azért ítélőképessége mindig visszatartotta azoktól a kétségbeesett experimentumoktól, amelyekre egyes tanácsadói, és többek között Polzer maga, őt rábeszélni törekedtek. Nemcsak koronázási esküje, hanem józan belátása és éleslátása is visszatartotta őt olyan kísérletektől, amelyekbe egy kevésbé önálló ítélettel bíró uralkodót az ilyen tanácsok könnyen belevihették volna. Polzer Károly királynak egy igen érdekes mondását idézi. „A miniszterek — mondotta a király — alkotmányos felelősségük mögött sáncolják el magukat és nem tudom magamat rajtuk túltenni. De igen jól tudom, hogy végeredményben én viselek minden felelősséget. Boldogult Ferenc József király sokszor figyelmeztetett, hogy az egész miniszteri felelősség csak komédia. Valójában mi, és csakis mi, viseljük a felelősséget. A boldogult Felsőg gyakran mondotta, hogy ezt sohase felejtsem el.“ A nyilatkozat felett vitatkozni lehet, de élesen megvilágítja a boldogult király kötelességérzetét. Károly király egész uralkodása alatt olyan volt, mint egy hajóskapitány, aki viharba került, aki egyedül tudja, hogy hajója rozoga és korhadt és nem kerülhet többé ki a viharból és aki fáradozásai hiábavalóságának tudata dacára is gyenge emberi erejével igyekszik helyt állni a tobzódó elemekkel szemben és egy arcrándulás nélkül kivárni, míg a rettenetes vég bekövetkezik. És ez a reménytelen küzdelem két éven át tartott!

POLZER könyve nem történeti mű. Újat keveset tudunk meg belőle. Itt-ott találóan jellemzi az egyik vagy másik egyéniséget, aki szerepet játszott, de legtöbbször az egyes személyiségek megítélésénél nem ment elfogultságoktól kivált akkor, ha magyar államférfiakról van szó. A könyv — címlapja szerint — Károly királyról szól. Aki azonban Károly király rövid uralkodásáról helyes képet akar adni, annak e kor történetét több szeretettel, türelmetességgel, igazságérzettel és elfogulatlansággal és sokkal, de sokkal kevesebb gyűlölettel kellene megírnia, mert az a szellem, amely Polzer könyvében mutatkozik, nem Károly király szelleme és az a perspektíva, amelyben Polzer látja az eseményeket, nem Károly király perspektívája.

KISEBBSÉGI MAGYAR SORS

GESTERN UND HEUTE

KÉT HÓNAPPAL ezelőtt Viktor Orendi-Homennau „Gestern und Heute“ címmel Temesváron egy 22 lap terjedelmű füzetet adott ki. Azzal a román részről többször felvetett kérdéssel foglalkozik, hogy a magyar államból Romániához csatolt németeknek német nemzeti szempontból tegnap, a magyar uralom alatt volt-e jobb dolga, vagy ma Nagy-Romániában?

E statisztikai adatokban bővelkedő kis füzetben, amelyet különben, „statisztikai tanulmányinak nevez, azt állítja Orendi-Homennau, hogy ma a Romániához csatolt németeknek német nemzeti szempontból határozottan jobb dolga van, mint volt tegnap a magyar államban, mert a román kormányok szakítottak azzal az elnemetietlenítő közoktatásügyi politikával, amelyet a magyar kormányok a németekkel szemben annyi kíméletlenséggel alkalmaztak. Világos bizonyítéka ez állítás igazságának az, hogy ma a bánági németeknek sokkal több német tannyelvű iskolája van, mint volt a magyar uralom alatt. Míg a magyar állam egyetlen német tannyelvű iskolát sem tartott fenn, addig a román közoktatásügyi kormányzat több német tannyelvű állami elemi iskolán kívül középiskolákról és tanítóképzőintézetről is gondoskodott a bánági németek számára.

Orendi-Homennau ezzel a statisztikai megállapítással nem elégedik meg, hanem mély aggodalmaskodással arra is felhívja a romániai németiség ügyeimét, hogy német nemzeti szempontból minő szomorú sors várna rá, ha a Rothermere-féle revíziós mozgalomnak meg leime az a sikere, amelyet tőle a magyarság remélt. Hogy ezt a nagy veszedelmet szemléltetőbbé tegye, kisebbségi szempontból párhuzamot von a csonkamagyarországi és a romániai közoktatásügyi politika között. Megállapítja, hogy az előbbi most is folytatja a kisebbségeknek az iskola segítségével való azt az elmagyarosítását, amelyet a művelt világ közvéleménye már annak idején annyira elítélt. A magyarok a világháború után sem felejtettek és nem is tanultak semmit. A mai Magyarország félmilliónál számosabb németiségének nincs több, mint Összesen 26 félig-meddig német tannyelvű elemi iskolája. A romániai németiség meg nem bocsátható bűnbe esnék, hacsak hajszálnyi jelét adná, hogy helyesli, vagy éppen erkölcsileg is támogatja a magyar revíziós mozgalmat.

A magyar olvasóközönségben csak nagyon kevesen lehetnek, akik tudják, hogy tulajdonképpen ki is Orendi-Homennau? Azért nem lesz talán felesleges egy pár szóval Őt e folyóirat olvasóinak bemutatni.

Orendi-Homennau a világháború előtt egyike volt azoknak a politizáló erdélyi szászoknak, akiknek nagyon fájt a szíve amiatt, hogy a bánági németiség körülbelül 95%-ában teljesen érzéketlen volt azokkal az „alldeutsch“ törekvésekkel szemben, amelyek célul tűzték ki a német nemzeti öntudat felébresztését legalább a svábságnak társadalmilag előkelőbb részében, amelynek értelmisége nemcsak hazafias érzésben, hanem nyelvében is szívesen lett magyarrá és amely öntudatlanul úgy gondolkozott, mint II.

Vilmos német császár, hogy a német birodalmi érdekek szempontjából sokkal nagyobb érték egy erős magyar nemzet, mint a politikailag súlytalan és csak félig-meddig német kétmilliónyi magyarországi németiség, amelyben éppen úgy nincs meg a nagy német nemzettesthez tartozó érzés, mint annak a magyar elnyomásnak tudata, amelyről itt-ott talán hallott beszélgetni, de amelyet a valóságban sem nem érzett, sem nem tapasztalt.

Orendi-Homennau politikai és hírlapírói működésének színhelyét a szászföldről a bánásgba tette át abban a hitben, hogy ott a személyes érintkezés útján sikeresebbé teheti működését. Lapjában azt hirdette, hogy a svábságban, ha a magyarságban felolvadni nem akar, nemcsak német öntudatot kell felébreszteni és eleven erővé tenni, hanem a sváboknak a román és szerb nemzetiségi pártokkal szövetkezve, aktív nemzetiségi politikát kell folytatniok a magyar kormányok elnyomó és magyarosító politikája ellen. Ez irányú reménysége azonban nem teljesedett be. Alig csatlakozott hozzá egy féltucat fiatalabb és többnyire németországi vagy ausztriai összekötetésekkel bíró egyén, de akiket vele együtt a sváb értelmiség közül senki sem vett komolyan. Hogy teljesen magára nem maradt, az „allddeutsch“ mozgalom azon vezető egyéniségeinek köszönhetette, akik a magyarországi németiségnek német nemzeti öntudatra való ébresztését az „allddeutsch“ mozgalom egyik főcéljának tekintették.

Az összeomlás után nemcsak Orendi-Homennau, hanem a vele egyenlő gondolkozásnak is — köztük elsősorban a berlini önkéntes száműzött, Korodi Lutz — nagy reménysekkel eltelten csatlakoztak az újdonsült román imperiumhoz abban a hitben, hogy az rövid idő múlva valóra fogja váltani a gyulafehérvári román nemzetgyűlés minden ígéretét. Míg Erdélyben a kizárólag román nemzetiségi politikusokból álló Kormányzó Tanács tartotta kezében a hatalmat, a németek különösen egyházi és iskolai ügyeiket illetően nem panaszkodhattak, hiszen a közoktatásügyi reszort egyik főnöke e Kormányzó Tanácsban Korodi Lutz volt. A bánásgai német tannyelvű iskolák, miket Lovászy magyar kultuszminiszter hívott életre, ez időszakban megmaradhattak.

Mikor a liberális párt került uralomra, minden megváltozott. Korodi Lutzot közoktatásügyi államtitkárból a temesvári állami gimnázium német szekciójának latin tanárává fokozták le. Miután a román nyelvi képesítő vizsgálatot nem akarta letenni, kénytelen volt csalódottan visszatérni arra a gimnáziumi tanszékre, amelyet számára a porosz közoktatásügyi miniszter fenntartott. Orendi-Homennau és itthon maradt románbarát társai két szék között igazán a pad alá kerültek. Sem a liberális, sem az averescanuspárti kormánynak nem volt szüksége rájuk. Az erdélyi szász és sváb kisebbségi pártok pedig más vezetőket választottak maguknak. Orendi-Homennau ismét magára maradt, mint tegnap a magyar uralom alatt. Hogy a holnapot biztosítsa, ahhoz a sváb párttöredékhez csatlakozott, amelyik a romániai németiség sorsát a liberális párt hajójának vontató köteléhez akarta kötni. E felemás politika érdekében írta meg most ismertetett brosúráját is, amelynek némi jelentőséget csupán az adhat, hogy esetleg alkalmas lehet a német közvéleménynek még mindig meglévő magyarelles árnyalatát a magyar közoktatásügyi és kisebbségi politika ellen felingerelni.

Mikor Orendi-Homennau e brosúráját megkaptam Temesvárról, éppen akkor olvastam a „Banater Deutsche Zeitung“-ban, hogy a valóságban milyen a német iskolázás helyzete a bánásgban. „A német felekezeti iskolát Újbesenyőn — írta a „Banater Deutsche Zeitung“ (1928, XI. 19.) — erőszakkal államosították, aminek következtében otthon nélkül maradt a felekezeti kisdedóvoda is. Erre a plébános saját lakása egyrészt ajánlotta fel helyiségül a kisdedóvoda számára. A temesvári római katolikus püspök kérvényezett.

hogy a hitközség felekezeti kiseddóvodát állíthasson fel. Hónapokig válasz sem jött. Most egyszerre felállították az állami kiseddóvodát, amelynek vezetésére kineveztek egy besszarábiai nőt, aki csak románul és oroszul tud. Aztán megtiltották a felekezeti kiseddóvoda felállítását azzal a megokolással, hogy a községben van állami kiseddóvoda.“

Ehhez hasonló esetet tegnapról aligha tudna egyetlen egyet is idézni Orendi-Homennau úr.

Egy pár nappal később a „Temesvári Hírlap“-ban azt olvastam, hogy Bocu Sever bánsági minisztert temesvári látogatása alkalmával Blaskovics prelátus-kanonok, a bánsági németek egyik vezérferfia üdvözölte és e beszédében azt hangoztatta, hogy „a bánsági római katolikus felekezeti iskolák nagyon szomorú helyzetben vannak a miatt, hogy közülük egyesek máig sem kapták meg a megígért nyilvánossági jogot, mások pedig az állam közömbössége és az államsegély hiánya miatt súlyos nehézséggel küzdenek“. Blaskovics prelátus-kanonok tegnap, a magyar uralom alatt is, egyik vezére és parlamenti képviselője volt a bánsági németeknek, — de nem ismeretes, hogy valaha a most idézethez hasonló panaszt hangoztatott volna valamelyik magyar miniszter előtt, — már csak azért sem, mert a magyar uralom alatt mindenik felekezeti iskola nyilvánossági joggal bírt.

Arról a kérdésről, hogy a romániai németeknek különösen egyházi és iskolai tekintetben tegnap volt-e jobb helyzete, vagy ma, — igen érdekes vitatkozás folyt múlt október havának első napjaiban a bukaresti román és az erdélyi szász lapok, — a „Kronstädter Zeitung“ és a „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ között. E vitatkozást az utóbbi szász lap a következők megállapításával fejezte be:

„A statisztika kétségtelenül igen szép tudomány, csak hogy azt lehet nagyon könnyen megtévesztően is alkalmazni. Az összehasonlítás a magyar és a jelenlegi helyzet között nem azon fordul meg, hogy hány német iskolát tűr meg az állam a nélkül, hogy élete gyertyájának lángját elfújná, hanem azon, hogy mit tett az akkori és a mostani állam a tekintetben, hogy felekezeti iskoláink fenntartását lehetővé tegye? Ali is számokat akarunk beszéltetni. A mi egyházunknak és iskoláinknak legutóbbi állandó állami dotációja a magyar kormány részéről 740.000 korona volt, amely megfelel legalább is 30 millió jelenlegi leinek, amelyet nekünk most a román államnak kellene adnia, hogy iskoláinknak legalább annyit adjon, mint amennyit a magyar állam adott. Az a segély, melyet ma a román állam a mi egyházunknak és iskoláinknak ad, összesen 15 millióra rúg. Éppen felével kevesebbe, mint amennyit a magyar uralom alatt kaptunk.“

„Ehhez járul még az is, hogy több városunkban és községünkben román állami iskolákat állítanak, amelyeknek építésére és fenntartására községi illetékeket rónak ki, amelyeket e községek szász lakosságának is meg kell fizetnie. Olyan intézkedés, amelyről a magyar időben még szó sem lehetett volna; A német evangélikus vallású polgárok által fizetett e járulékok az 1924. évben kereken 16 millió leire rúgtak. Az azóta eltelt években is inkább többre, mint kevesebbe. Ha már most e két tételt összefoglaljuk — mert hiszen más és több is van ilyen — akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar időben 31 millió lei-jel nagyobb összeggel rendelkezünk iskolai célokra, mint ma.“

„Ezenkívül figyelembe kell venni azt is, amit egyházi birtokainkból 1918-tól kezdve elvettek. Egy néhány adat van erre vonatkozóan is. A mi evangélikus egyházközségeinktől kapcsolatosan az agrárreformmal 35.000 hold földet vettek el. Egy hold föld árát 10.000 leiben (350 pengő) számítva, e vagyonvesztéség 350 millió leire rúg. A szász nemzeti vagyonból és a dézsmaváltásból egyházunknak 37 millió évi jövedelme volt. Ma ezek a jövedelmek 432.000 leire zsugorodtak össze. Ez adatok szerint a mi egyházunknak 1918 előtt aranyparitásos alapon számítva a szász nemzeti vagyonból, alapítványából és a dézsmaváltásból 52 és félmillió jelenlegi lei állott rendelkezésére, amihez még hozzájárult 35.000 hold földbirtok jövedelme. Ezek után lehet-e még azt állítani, hogy iskolázásunk helyzete ma kedvezőbb, mint a háború előtt volt?“

Hogy az a lelki és érzésseli állapot, amely ma az erdélyi németsegen uralkodik, ha tegnapi és mai helyzetét összehasonlítva, milyen? — igen

tömören és szemléletesen fejezte ki a „Kronstädter Zeitung“ (1928, X. 4.) „Ein herausgeforderter Vergleich“ című vezércikkének írója a következő sorokban:

„Amíg a magyar uralom idejében a jogainkért és nemzeti fejlődésünkért folytatott harcot a szász népnek aránylag csak egy vékony rétegzete folytatta, mert csak az érezte azt a fenyegető veszedelmet, amely időnként a magyar kormányzati politikában mutatkozott, — addig ma a mi népünk lelke egész mélyében fel van dűlva, felháborodva és felizgatva, mert a legistenhátamögöttibb szász falu utolsó bérese és legfiatalabb iskolás gyermeke is érzi, hogy élethez való jogaiban, szabadságában, legbelsőbb javaiban lépten-nyomon meg van támadva.“

Azt hiszem, hogy a tegnap és ma között való különbséget a valóságnak megfelelőbben és az igazságnak megragadóbb érzésével jobban kifejezni senki sem tudná, mint kifejezték a „Kronstädter Zeitung“ cikkírójának fennebb idézett szavai.

NYÚJTÓDY GÁSPÁR

FIGYELŐ

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA VÁLSÁGA¹

MICSODA, kicsoda az arisztokrácia?² A társadalom különböző rétege. Merően elütő meghatározásokkal felelnének e kérdésre. A földműves nép, az igazi magyar paraszt, aki, Keyserling szerint, már magában véve arisztokratikusabb minden más nemzet fiánál, elismerné őt urának, saját benső énje, nemesebb lelki ösztönei kikristályosodásának, aki vagyonánál, hagyományos, kiváltságos helyzeténél és személyes tulajdonságainál fogva széles hatáskör gyakorlására hivatott. Mert a paraszt és az arisztokrata között könnyebb a megértés, több az ösztönös megérzés, mondhatnék közös tulajdonság, mint a városi és falusi ember között. Nemcsak a Föld, a szabad Természet átértéke hozza őket közelebb egymáshoz, hanem a magyar parasztban meglévő méltóság és vezéri tulajdonságokat elismerő hajlam.

Ezzel szemben a „Mob“, csöcselék, Stoddard „Underman“-je, a „Superman“ ellentéte, aki nem bír lépést tartani a kultúrával, akiben kifejlődött az értékek lealacsonyításának, lerombolásának ösztöne, aki társadalmi berendezéseket, munkát csak igazságtalan nyűgnek tekint, az nem lát mást az arisztokráciában, mint egy (rendesen titulust viselő) kiváltságolt mihasznát, aki mások verejtékén összeharcsolt vagyonát kizárólag főúri kedvteléseinek kielégítésére használja föl. Vagyis a szó szoros értelmében: parazitát, élősdit.

És a középosztály? Elismeri hivatását, létjogosultságát, de szigorúan ítélkezik kihágásai felett és büszkeségénél fogva az egyes egyedekkel szemben bizalmatlan. Emberi voltukat nem veszi eléggé tekintetbe, túl magas polcra helyezi őket és ennél fogva gyarlóságaik iránt nincs elnézése.

Objektíven véve pedig mi tényleg az arisztokrata? Hagyományokban, vezéri szerepben, felelősségérzetben nevelt, generációk óta többé-kevésbé jómódban élő, évszázadok óta művelt és széles látókörű családok sarja. Kitenyésztettsége folytán szellemileg és fizikailag kifinomodott és lelkileg nagyon fogékony, de természetesen ezáltal némely esetben (Regenerált, sokoldalúságánál fogva pedig gyakran nem kiegyensúlyozott. Ettől eltekintve uralomra termett, mivelhogy generációkon keresztül megszokta a felelősségteljes állások betöltését, számos alkalmazott és vagyon fölötti rendelkezést és a dolgok szélesebb látókörből való megítélését. Az évszázadok óta benne ápolt szép iránti fogékonyság és művészi érzék csírázó tehetségeit fejlesztette, mint ahogyan a folytonos iskoláztatás szellemi képességeit. Ennél fogva gyorsabb fölfogású és többoldalú, mint egy más millió embere, ha az esetleg sokkal okosabb és geniálisabb is egyes szakmákban.

Hivatása: az emberekben meglévő legnemesebb ösztönöket, eszményi-

¹ A fenti cikk igen érdekesen megírt összefoglalása a kissé elvontan elképzelt arisztokrácia mai törekvéseinek, melyet különösen érdekessé tesz, hogy a szerző *belülről* nézi a dolgokat, s amelyet szívesen kiadunk, bár a szerkesztő általában annak sem leíró, sem következtető részleteivel nem ért egyet. A közel jövőben Csebi Pogány Béla cikkével (Magyar Szemle 1928. IV. kötet, 385.1.) kapcsolatban erre a témára is vissza fogunk térni. *A szerk.*

² Készakarva nem használom a tősgyökeres magyar kifejezést: „nemességet“ mert utóbbi régi, politikai értelme által (főnemesség, köznemesség) szűkebb fogalomképet nyújt mint a latin, nemzetközi kifejezés

séget és széles látkörön, megértésen alapuló nagylelkűséget, bátorságot, hűséget és szilárd, jellemes gondolkodásmódot képviselni.

Joggal kérdezhetjük: megfelel-e hivatásának? Erre megint csak kérdéssel válaszolhatok: Melyik az a társadalmi réteg vagy csoportulat, mely egészen megfelelne hivatásának? Bizonytalán egy sem tökéletesen és az arisztokrácia bizonytalán éppen annyira, mint a többi. És ha másként tűnik fel, nem kell elfelejtenünk, hogy kiváltságos helyzeténél fogva folyton a közvélemény szeme előtt van, mindenütt előtérben mozog és ezáltal sokkal szigorúbb elbírálás alá esik, mint embertársa. Szóval sem tagadom, hogy soraiban sokan nem fogják fel hivatásukat, némelyek degeneráltsága (mely sokszor ősi, atavisztikus hajlamokra üt vissza vagy a legszélsőségesebb könnyelműségben nyilvánul) sajnos nagyon ferde világitást vet, „kaszt“-jukra és a közönség erős ellenszenvét vonja magára. De erről az egy párról nem szabad az egész rendszert elítélni. Ezzel is úgy vagyunk, hogy a helyüket megálló, csöndben dolgozó elemekről nem tud a közönség, hírnevüket nem kapja föl a fáma, hanem csak azokét, kik valami különlegességgel, rendellenességgel föltűnést keltenek, csak azokét, akik könnyelműen, máról-holnapra fecseflik tehetségeiket, vagyonukat, nevüket.

Pedig ez a könnyelműség sem kizárólag hiba, fogyatékoság, sőt visszavezethető történelmi időkre, mikor a nemesség egész életén át megszokta, hogy halálmegvetéssel, könnyen induljon harcba és hogy bizonytalan időkből a jó- vagy rosszszerecske — akár csak a kártyánál — legyen vezércsillaga. Ez a könnyelműség ugyanaz a könnyelműség, amivel a magyar főnemesség színe-java a mohácsi biztos tömeghalálnak ment elibe, ünneplőben kiöltözve, jókedvűen, mosollyal ajkukon. Mert ha élni nem is, de szépen, fölényesen tudtak meghalni. És most is vannak, kik ha nem is életképesek, de azért szép gesztussal tűnnek le az Élet porondjáról. A párbaj, ez a — modern kor előtt érthetetlen nonszensz — is az ősi bátorság és halállal való játszás fennmaradása. Arisztokratikus szempontból ezért érthető, hogy amennyiben valaki nem tesz eleget ennek az ősi szokásnak, vagyis jellemvonásnak, azt kiközösítik soraikból, miután nincs meg benne a „kaszt“-közös tulajdonsága.

A könnyelműségnek azonban még más magyarázata is van: minden kitenyészett, széles látkörű lényben bizonyos életfilozófia van, mely nem veszi a pillanatnyi eseményeket, az egész életet nagyon tragikusan, hanem humorosan, talán kissé fölényes mosollyal magasabb nézőtérről látja az Élet bonyodalmaikat. Ez azonban nem zárja ki, hogy mélyen ne érezzen, sőt, éppen lelki fogékonyságánál, bonyolult lelki összetételénél fogva sokkal nagyobb lelki élményeken, sokkal megrázóbb benső tragédiákon vergődik keresztül, mint a primitívebb átlagember. A benső érzés erősségét pedig csak növeli a külső fegyelmezettség és zárkózottság — az a „kaszt“-büszkeség, mely tiltja, hogy a benső érzésvilágba más is bepillantson, vagy hogy azt a külső világ is beszennyezze.

Sokan, Európa nagyobb része, ma már ott tart, hogy az arisztokráciát elévültnek tekintik és ma-holnap már csak mint muzeális régiségről fog megemlékezni róla, akár csak a céhrendszerről vagy ehhez hasonló intézményről. Ez a felfogás szerintem vagy tudatlanságon vagy nagyobb mérvű rosszindulaton alapul, mert miért ne ismernők el az arisztokrácia értékeit, mikor tapasztalatból tudjuk, hogy minden telivér és kitenyészett lény fokozott tulajdonságokkal bír? De ennek dacára tény az, hogy a legtöbb országban megszűnt szerepelni, vagy azért mert nem a helybeni népből fejlődött ki és csak mint idegen növény díszelgett ideig-óráig, vagy mert hivatását betöltötte és már tényleg fölöslegessé vált, avagy éppen mert nem töltötte be, azaz nem ismerte föl kellőleg hivatását a mostani világban.

Magyarországon éppen úgy, mint Angliában, még nem mondott le

egészen a vezérszerepről és valószínű, hogy beleilleszkedik a kor követel. ményeibe, a világ fejlődésébe és hogy értékeit meg fogja menteni a jövő számára is. Jelenleg azonban nagy krízisen megy keresztül, krízisen, melyben legalább ötven százaléka azokból, akik nincsenek a helyzet magaslatán, alá fognak merülni. Ennek az ötven százaléknak egyik része pedig azokból áll, akik nem akarnak alkalmazkodni a mostani dolgozó» örökké siető világ-rendszerhez, akik ósdi elmaradottságban szép lassacskán mindentről lemaradnak. Ezekért kár, mert sok érték vesz el velük: sok jellem, gerinc és az ősi lobogóhoz való hűség. A másik része azokból áll, akik átöröklött léhaság és „inefficiency“ folytán komoly, kitartó vagy alkotó munkára nem képesek, de a mellett nem tartanak ki „kasztt“-juk jeligéi, eszméi mellett, hanem a régi rendszerrel ítélőképességüket elveszítve, életmódjukkal lejáratják magukat és aláássák „kasztt“-jukat. Ezeknek pedig semmiféle létjogosultságuk nincs. És ezekért egyáltalán nem kár. Sőt nagy selejtezés történik jelenleg és habár a salak között sok érték is veszendőbe megy, végeredményből mégis csak az életképes elemek megtisztulását vonja maga után.

Mert a válság nehéz és a megpróbáltatás nagyobb, mint felületesen látszik. A külső körülmények — most csak a magyarországi nagybirtokosokról van szó — nem változtak túlságosan, de a társadalmi áramlatok, a háború utáni gondolatvilág, a gazdasági nehézségek, a régi militarizmus megszűnése és főleg a Nyugattal való lépéstartás fölforgatott sok minden meglévő szempontot, meggyőződést, értéket. A demokrácia mellőzni akarja a Múlt intézményeit, embereit és elfelejti, hogy mit köszönhet a magyarság volt arisztokráciájának. Mert történelmi időkben ki ápolta és terjesztette a műveltséget, ha nem a főpapság és főnemesség? A magyar kultúrát, alkotmányt ki mentette, ha nem az erdélyi főurak és politikusok? A gazdasági szervezkedést ki mozdította elő, ha nem a nagybirtokosság? És az elnéptelesített Alföldet ki telepítette be óriási áldozatok árán a török uralom után? És ki iskoláztatta a népet? és ruházta gyermekeit? És főképp jótékonyági minden célra, kultúrára, a keresztény sajtóra stb. ki adakozik legtöbbit, ha nem az arisztokrácia? (és talán nemcsak de facto, hanem aránylag is).

De a mai kor csukott szemmel megy el a tények mellett és az arisztokráciában csak elévült intézményt lát minden létjogosultság nélkül. És ez az új áramlat, melyhez az arisztokráciának magát alkalmaznia kell. Le kell mondania sok régi, megszokott kiváltságáról, meg kell tanulnia dolgozni, nem nagyszabású tevékenységet, mint régen, hanem sok esetben mindennapi, lélekölően egyforma, érdeknélküli irodamunkát, amelynél érzi, hogy tehetségei kárba vesznek és elsorvadnak. De főleg meg kell tanulnia, rá kell jönnie, mi az, amit egészen elhagyhat a Múlt szokásaiból, fölfogásából, mi az, ami csak külsőség és mi az a külsőség, aminek benső értelme, értéke van és ami az arisztokrácia tényleges alaptörvénye, melyhez ragaszkodnia kell. Mert erkölcsi alapjáról, a „noblesse“-ről akármilyen téren, akármilyen körülmények között sem szabad lemondania. Ebben az anyagi világban, ebben, a pénzhajhászó, amerikanizálódó, hiperreális gondolatirányzatban maradjon meg az arisztokrácia a lovagiasság, nagylelkűség és idealizmus mentsvára. Legyen valami intézmény, ahol nem arannyal mérnek minden értéket, ahol ráérnek sajnálkozni, ahol adni tudnak niég két kézzel viszonzószolgálat nélkül és ahol az emberek sutba dobott, pókhálós, elfelejtett jobb énjüket újra fellelhetik. .

Azonban nemcsak ilyen szempontbú fontos az arisztokrácia fennmaradása, hanem számos tehetsége, észbeli és karakterbeli tulajdonságai miatt is. Fölsorolt jellegzetességeinél fogva például a diplomáciai pályára eminensen alkalmas, azonkívül pedig sokoldalúsága, tehát megértő es alkalmazkodó készsége folytán elsősorban is hivatott a különböző társadalmi rétegek-

ben felmerülő nézeteltéréseket összhangba hozni. Mert lelki kultúrájánál fogva csakis ő képes más felfogásokat, szempontokat mint a sajátját méltányolni és objektíven megítélni. Emberbaráti, testvériségi érzéke nagyobb mértékben fejlődött ki, mint az egyenlőséget, testvériséget örökké hirdető demokráciánál. Ezért van az, hogy a mai egyenlőséget hajhászó világrendszerben sokkalta nagyobb súrlódás mutatkozik az alsó és felső osztályok között, mint régente. Az arisztokrácia hivatása volna továbbra is megértő, simulékony modorával a társadalom éleit elsímítani és összeegyeztethetetlen ellentéteit letompítani.

Az arisztokrácia mint „kasz” nem egy önmagába zárkózott, a világ és társadalom eseményeitől elvonult életet élő tényező kell hogy legyen, hiszen eddig sem volt az, hanem egy, bizonyos föltételek alatt kialakult emberi közösség, mely minden nemzeti és társadalmi törekvésben, munkában, fontos tényezőként kell hogy szerepeljen. A nemzet élő organizmusában a minden oldalra kiterjedő idegrendszert kellene hogy képviselje.

Nem szeretném, ha félreértenének és azt gondolnák, hogy mert az arisztokrácia mellett török pálcát, nem értékelem kellőleg a társadalom egyéb rétegeit. Ellenkezőleg: egyenlő bámulatot érzek mindazokkal szemben, akik tehetségeik és akaraterejük folytán felküzdötték magukat alacsony sorsból, nehéz körülmények közül, akik szívós energiával, kitarító munkával megállják helyüket, betöltik hivatásukat az életben, vagy akik dolgoztak és küzdöttek és elbuktak külső körülmények vagy belső tragédiák folytán. De éppen mert megbecsülök minden értéket, nem tehetek mást, mint pártját fogni annak a társadalmi osztálynak, melyet jelenleg legtöbb mellőzés és félreértés ér.

Az eddig mondottakon kívül pár szóban meg kell emlékezнем a megszállt területbeli arisztokráciáról, amely — aránylag kevés kivétellel — megállja a helyét a legsúlyosabb viszonyok között. Csak az tudja megérteni a lélekölő megpróbáltatásokat, miket nap-nap után kénytelen eltűrni, aki közöttük volt és maga is bizonyos pontig ugyanazon viszonyok áldozata. Mert nemcsak arról van szó, ahogyan sokan képzelik, hogy jólét és gondtalan életmód után máról-holnapra majdnem koldusbotra jutottak, hanem a morális oldal az, amely idegörlő és majdnem elviselhetetlen. Már az, hogy a súlyos gazdasági viszonyok és pénztelenség egész bizonytalanná teszik a családok jövőjét és a gyermekek kellő neveltetését. A megerőltető és folytonos bosszúságoknak kitett munka sem azért nehéz, mert szokatlan, hanem főleg azért is, mert a helyett, hogy fölfelétörő, konstruktív volna, többnyire leépítő, a legjobb esetben pedig csak kiverekedése, görcsös megvédése a még meglévő értékeknek. Ez pedig lelkileg óriási különbséget tesz. Azonkívül pedig az arisztokrácia nemcsak anyagi helyzetét látja összeomolni, hanem ténylegesen elveszti a talajt lába alól, azt az ősi földet, ősi birtokot, ami erejének kútforrása, azt a történelmi otthont, mely a családok erkölcsi háttere és melyhez egész lényével tapad. Legfőképpen pedig nemzeti, hazafias érzéke szenved, az az érzék, mely generációkon keresztül a haza érdekében munkálkodott és mely most kárhóztatva van tétlenül tűrni és végignézni, hogy a magyarság napról-napra hogyan pusztul és hanyatlik.

Magyarországon nem olyan imminens a válság, nem olyan szembeötlő, de éppen azért talán veszélyesebb: az arisztokrácia így kevésbé eszmél föl, hogy hol veszít lassan talajt, míg csak egyszer arra nem ébred, hogy egészen az eseményeken kívül tengődik kilátástalan zsákutcában.

Részemről azonban nem gondolom, hogy ez bekövetkeznék, nem gondolom, mert hiszek az arisztokrácia hivatásában, tehetségeiben, széles látókörű ítélőképességében és alkalmazkodó készségében. Hiszek jövőjében, mert hiszek a saját fajtámban és hiszek a magam erejében!

A BELGRÁDI DIKTATÚRA ANGOL SZEMMEL

A MINT várni lehetett, Anglia politikai közvéleményét igen élénken A foglalkoztatta a belgrádi államcsíny, már csak azért is, mert talán sehol nem nézik annyi aggodalommal a diktatúráknak az európai kontinensen politikai divat módjára való elszaporodását, mint Angliában. Igaz, hogy a véleményeknek széles skálája van itt is a Times vezércikkeinek óvatos és gondosan tárgyilagos kritikájától Lownak, az angol cartoonisták enfant terrible-jének karikatúrájáig, aki a belgrádi diktatúrát operett helyzetnek fogta fel és az Evening Standardben megjelent cartoonján a diktátor-királyt a Gilbert- és Sullivan-operettekől ismert „diktátorok kará”-val üdvözölte.

Amikor ezeket a sorokat írjuk, az ismert angol politikai havi folyóiratok, a Contemporary Review, a Fortnightly Review és a többiek még nem mondták el a maguk véleményét a belgrádi eseményekről, de a nem kisebb tekintélyű és mozgékonyabb heti lapok annál érdekesebb cikkekben szólaltatták meg az angol közvélemény hangját a Balkán legújabb szenzációjáról.

A konzervatív Spectator és a Saturday Review cikkei alig mennek túl az eseményekről való beszámolás szűkre szabott keretein. Sándor király személye iránt egy kicsit túlságba is menő bizalmat árulnak el. A Spectator mintha úgy megveregetné az ambiciózus balkáni fejedelem vállát és annak a reményének kifejezésével, hogy nem lesz szándékában Mussolinin játszani az Adriai-tenger másik partján, bízik abban, hogy majd csak helyre áll a rend a király erélyes és idejében alkalmazott operatív beavatkozása nyomán.

A liberálisok magasszínvonalú és igen nagytekintélyű hetilapja, a Nation — J. M. Keynes lapja — már nem hajlandó ilyen általánosságok között maradni. A január 19-i szám névtelen cikkírója „Válság Jugoszláviában” című cikkében élesen világít a bajok gyökerére. A cikk szerint Jugoszlávia bajainak forrása aligha lehet csupán népeinek faji és vallási különbözősége. Mert igaz ugyan, hogy az „egyesült” királyság tarka, szláv fajai között nyelvben, temperamentumban és kultúrában meglehetősen nagy különbözőségek vannak, de ez a különbség lényegében alig nagyobb, mint ami van Angliában az angol faj és Anglia különböző kelta fajai között; ami pedig a vallásbeli különbözőséget illeti, a türelem és szkepticizmus szelleme annyira, amennyire eljutott már a Balkánra is.

A bajok gyökere másutt van és mélyebbre nyúlik: a szerbek és a horvátok egyesítése a történelmi fejlődés menetének erőszakos megszakítása volt, amely, úgy látszik, hosszú ideig, ha nem véglegesen útjában fog állni a délszláv egység gyakorlati megvalósulásának.

A szerbek és a montenegróiak, akik a százados török uralom alól felszabadulva a múlt század második felében megkésve ugyan, de lényegében az 1793-i forradalmi francia alkotmányt fogadták el, a politikai berendezkedésnek ezt a típusát fejlesztették ki szkupstinájukban, zsupánjaikkal és hadseregükkel, amelynek tábornokai többé-kevésbé Boulanger módjára viselkedtek.

A horvátok és a szlovének ezzel szemben, mint a Habsburg-birodalom polgárai, a feudális Európához tartoztak évszázadokon át és míg a szerbek a török hódoltság alatt elveszítették birtokos nemesi osztályukat, itt a földbirtokos nemesség megtartotta birtokait és előjogait. Sőt már egészen a modern időkben is, — így vélekedik a Nation cikkírója — bár a magyar uralom nem volt liberális, de az állami igazgatás gépezete jól működött. Az adókat méltányosan rótták ki; a városok és vármegyék közigazgatása, az iskolák, az egyetemek és kórházak, egyszóval a közintézmények magas színvonalon állottak; a sorozás körül visszaélések nem voltak. Altalában a

kormányzásnak azok az intézkedései, amelyek legközvetlenebbül érintették az átlagos polgár mindennapi életét, rendben folytak és ezen valójában keveset változtatott még az is, hogy körülbelül tíz évvel a háború kitörése előtt a középponti magyar kormány és parlament a horvát-szlovén alkotmány néhány előjogát megnyirbálta. Volt azután még egy másik szempont, ami a változások beálltával erősen érintette a horvátokat és a szlovéneket: a régi monarchiában sokkal jobban tudtak elhelyezkedni mint jólkereső ügyvédek, orvosok, mérnökök és üzletemberek, mint 1918 óta a délszláv királyságban.

Mit hoztak ezzel szemben a változott körülmények és milyen kárpótlást adtak az elkerülhetetlen veszteségeikért? A szerbül beszélő népek egységét. De az ilyen aspirációk megvalósulása — állapítja meg hűvös tárgyilagossággal az angol cikkíró — sokkal nagyobb vonzó erővel tud hatni, amíg valami megvalósulásuknak útját állja, mint amikor valóban beteljesülnek. Ha a horvátok és a szlovének az 1918-i viszonyok zűrzavarában, amikor az osztrák-magyar rendszer teljes felbomlásban volt és jöveteletlenül hitelét veszítette, valamiféle panaceának gondolták is ezt az egységet, a kiábrándulás nem késett sokáig.

Látnak-e most már Angliában kivezető utat a délszláv viszonyoknak ebből a mostani vigasztalan zűrzavarából? Az általános benyomás határozottan az, hogy nem. A konzervatív lapok, mint például az előbb említett Spectator, de maga a Times is, bíznak egyrészt a király személyében, másrészt a jugoszláv királyság szlávjainak egymásrautaltságában, de azért minden megállapításuk elárulja, hogy az új délszláv királyságot tartják, még Csehszlovákiánál is inkább, a versailles-i békék legebevezetőbb pontjának. A független és inkább radikális, mint liberális irányt követő New Statesman, már sokkal nyíltabban beszél. A január 12-i számban a jugoszláv válsággal foglalkozó „Diktatúra vagy demokrácia“ című vezető cikk Pastes politikai rövidlátását okolva a legtöbb bajért, megállapítja, hogy a jugoszláv államra vagy az a sors vár, hogy darabokra szakad a polgárháború zűrzavarában, vagy pedig egyedül az erőszak tarthatja együtt. Sándor király számára így természetesen kínálkozott a második alternatíva és a cikkíró a diktatúrák erőszakos eszközei iránt érzett minden ellenszenv mellett is, igazat ad a király eljárásának, de csak azért, — és ez nagyon jellemző az általános angol felfogásra — mert Jugoszlávia darabokra hullása végzetes következményekkel (disastrous consequences) járna Európára nézve. A későbbiekben a cikk igen szkeptikus hangon elmélkedik arról, hogy vajjon képes lesz-e Sándor király „barátaival, katonatisztjeivel, rendőreivel és cenzoraival“ a vállalt feladatot végrehajtani. Következtetést, úgy mint a Nation cikke, ez a cikk sem von le abból, amit elmond, csupán a föderációt emlegeti, mint későbbi, egyedül lehetséges modus vivendit a kétfajta szláv nép egy államkeretben való tartására és egyelőre okosabbnak tartja időt engedni a viszonyok valamilyen kialakulására, amíg végleges ítéletet lehet mondani Sándor király és környezetének merész elhatározása felett.

m. e.

A NEW YORKI TŐZSDE HELYZETE

ÁLTALÁBAN minden gazdasági jelenséget csak bizonyos távlatból lehet helyesen megítélni. Az egyes közgazdasági események tiszta képét és okait úgy találjuk meg, ha megfelelő soron végig kutatjuk az okozat, láncolatot. Különösen áll ez a tétel az amerikai gazdasági életre, mert a gazdaságtörténelem során nem igen találkozunk olyan gigantikus válto-

zásokkal, mint Amerika legutóbbi éveiben. Éppen ezért az amerikai tőzsdék és a pénzpiac helyzetét is csak ezen hatalmas átalakulások figyelembevétele mellett látjuk helyes perspektívában.

Ha röviden akarjuk megvilágítani Amerika jelenlegi gazdasági helyzetét, két fontos momentumra kell rámutatnunk: Amerika 1914-ben Európának mintegy 4 milliárd dollárral tartozott, viszont a világháború végén, tehát négy év múlva, közel 12 milliárdot követelt Európától és ma már a 21 milliárdot is meghaladja külföldi követeléseinek összege. A másüt momentum pedig az, hogy az amerikai nép jövedelme a világháború előtti 32 milliárdról 1926-ban 89 milliárdra emelkedett, ami 178%-os többletnek felel meg és ezzel szemben a megélhetési index mindössze 75%-os emelkedést mutat.

Ez a hatalmas gazdagodást folyamat azonban nem alakult ki akadályok, zuhanások nélkül. A háború alatt és az utána kialakult konjunktúra 1921-ben oly méretű általános krízisbe torkolt, hogy ha nem is fenyegette összeomlás az amerikai közgazdaságot, a helyzet nagyon veszélyes és kritikus volt. A yankee, ez a különleges emberfaj, az új világ, az új idők jellegzetes fia azonban megküzdött ezekkel a veszélyekkel és Hoover vezetése alatt keresztül vitte az egész termelési rendszeren a híres „efficiency“ elvet, amivel a produktivitást 50—300%-ig emelte és az amerikai közgazdaság, az amerikai föld mérhetetlen gazdagsága és az amerikai nép valóban rendkívüli gazdasági kvalitásaira támaszkodva biztos alapokra helyezkedett és megteremtette a sokat aposztrofált amerikai prosperitást.

A newyorki tőzsde helyzetének alakulása is ennek a jólétnek a visszfénye. Az értéktőzsde az ország tőkéinek, mint a közgazdaság szervező «erőinek tükörképe, ahol a tőkék értékpapír formában, mintegy hatalmas hőmérsékletben jelzik az illető közgazdaság állapotát.

Newyorkban 1927 eleje óta minden várakozást és képzetet felülmúló fejlődést látunk. Ez a folyamat az 1924—25—26-os években uralkodott normálnál jobb gazdasági helyzetből indult ki. 1927 első felében a különböző termelési ágak tevékenysége némileg megcsappant. A Federal Reserve Bankok alacsony kamatpolitikával az iparokat újabb tevékenységre serkentették. A Reserve Bankoknak valóban szinte mérhetetlen mennyiségű hitel áll rendelkezésére. Az 1922 óta 1927 júniusáig Amerikába importált 800 millió dollárnyi arannyal szemben, amely az Unió aranykészletét 4-6 milliárd dollárra emelte, nem kevesebb mint 17 milliárd dollár hitelemelkedést konstatálhatunk. A Reserve Bankok 3%-os pénze mellett a felszabadult tőkék az előző évek tekintélyes osztalékaival egyetemben a kötvény- és a részvénytőzsdén kerestek elhelyezkedést.

Természetesen mindez nem maradt hatás nélkül sem az értékpapírtőzsdén, sem a különböző iparágakban, A részvények árfolyama fokozatosan emelkedni kezdett, a részvényvásárlások finanszírozásához mind nagyobb összegben vették a Federal Reserve Bankok hitelét igénybe. A „brokers loan“ (a tőzsdébizományosok által igénybevett hitelek összege) 1927 év utolsó negyedében már 1-2 milliárddal haladta meg az 1926 decemberi 3.2 milliárdos tételt. A tőzsdei index ugyanezen időben fokozatosan 156-ról 200-ra emelkedett. Ebben a folyamatban kapott lábra a spekuláció, amely valamiképp az amerikai nép naív, optimista karakterében találja meg végső pszichológiai magyarázatát.

A Federal Reserve Bankok már 1927 végén lépéseket tettek a spekuláció visszatartására, először az úgynevezett „open market operation“ útján nagyobb összegű állampapírt helyeztek el és ezzel szívták fel a piacról a pénzeket, majd 3%-ról 4%-ra, 1928 derekán pedig 4%-ra és végül 5%-ra emelték a kamatlábat. Ezen idő alatt egészen különös eseményeket

figyelhettünk meg a newyorki piacon. Annak ellenére, hogy a Federal Reserve Bankok ilyen szigorúan léptek fel a spekulációval szemben és annak ellenére, hogy 1927 júniusától 1928 júliusáig több mint 400 millió aranyat exportáltak Amerikából, ami 8 milliárd hitel alapját vonta el, a részvénytőzsde szinte konok következetességgel folyvást emelkedő tendenciát mutatott és a tőzsdei forgalom egészen valószínűtlen arányokat öltött; szemben 1927 félmillió napi forgalmával közel 6 millió darab cserélt gazdát 1928 december első hetében. A napipénz kamata 1928 elején 4%%, az év végén 9—10% körül mozgott, ami a newyorki bankárok előtt meglehetősen ismeretlen fogalom. A bizományosok hitelösszege ennek ellenére 4.4 milliárdról 5.87 milliárd rekord magasságba szökött.

Kétségtelen, hogy az egész gazdasági életben újabb fellendülés tapasztalható. A különböző iparok, különösen az automobilgyártás újabb rekordokat állítottak fel, azonban ez a fellendülés távolról sem áll arányban a tőzsdei árfolyamok fejlődésével. A 33 fontosabb ipari részvény jövedelmezősége 1926-tól 1928 decemberéig 5%-ról közel 4%-ra csökkent, a részvényindex 1923 óta 196%, míg a termelési index csak 115%.

A Federal Reserve Bankok gátvető politikája azonban nem járt a várt eredménnyel, mert hiszen hónapokon keresztül küzdöttek a spekuláció ellen, de az 1928 június és októberi átmeneti árfolyamletöréseken kívül állandó változást nem tudtak előidézni a newyorki tőzsdén. Ennek okát abban találjuk, hogy a Federal Reserve Bankok, bármily nagyszerű szervezetet képviselnek is, meglehetősen elvesztették a kapcsolatot a pénz-és ezen keresztül a részvénytőzsdével, ugyanis egy új elem jelent meg a piacon az ipari tőke képében, amely magántőke lévén, természetesen kiesik a Federal Reserve Bankok ellenőrzése alól. Ezek a magántőkék a 10—20%-os készpénzfedezet deponálásával hatalmas részvénytételeket tartanak a kezükben és spekulációs meggyőződésükből kifolyólag hajlandók a napipénz magas kamatát megfizetni a részvények vételére és a fedezet közti differenciáért; a magas kamatok további tőkét vonzanak a piacra úgy belföldről mint külföldről, ezeknek segítségével folyt az eddigéig ismert legnagyobb részvénytőzsdés spekuláció finanszírozása, amiben a liftboyoktól az acéltröszt elnökéig mindenki részt vett.

Hoover megválasztása újabb impulzust adott a tőzsdének. Hoover elnöksége a „prosperity“ elv győzelmét jelentette; az amerikai nép naív optimizmusában igen könnyen összetéveszti az elveket a valósággal és nem látja, hogy egy személyiség, bármily nagystílű és genialis legyen is az, nem valósíthatja meg megválasztásával ipso facto sikeresen az általa képviselt elvet. A yankee meg van arról győződve, hogy Amerikában most már a „fák az égig nőnek“.

Amerika vezető egyéniségei azonban sokkal nagyobb látókörű államférfiak, bankárok és gyárosok, mintsem, hogy ne tudnának gátat vetni a már veszedelmes zuhataggá változó spekuláció árja elé. 1928 december 8-án és 9-én a newyorki tőzsdén bekövetkezett események azt mutatják, hogy a Federal Reserve Bankok, a magánbanktőke és az ipari tőke képviselői minden valószínűség szerint megegyeztek a newyorki tőzsde „leépítésében“. Ez a megegyezés valószínűleg Hoover nyomására jött létre, ami annál is inkább feltételezhető, mert a féktelen spekuláció, amely könnyen válságba sodorhatja az országot, az amerikai kormány tekintélyének igen súlyosan árthat az egész világ előtt. A tőzsdével összekötöttségben álló összes említett faktorok ezen nyilvánvaló megegyezés alapján a legszigorúbb hitelmegvonásokat vitték keresztül december első hetében, ennek következtében a fontosabb ipari részvények árfolyama átlagban 13 dollárral, a vasúti részvények pedig 7.9 dollárral estek, ami 9, illetve 6%-os veszteséget jelent.

További hirtelen áresések, amelyek katasztrófális kihatással lettek volna, Á Morgan vezetése alatt álló konzorcium segítségével elkerülhetők voltak és valószínű, hogy a további „leépítés“ különösebb és károsabb zökkenők nélkül sikerrel fog járni.

Európa szempontjából a newyorki részvénytőzsde normálisabb helyzete azért lenne fontos, mert a tőzsdei spekuláció megszűntével az amerikai pénzpiac helyzete ismét javulna és így az európai kölcsönöket előnyösebb feltételek mellett lehetne elhelyezni Newyorkban.

BUDAY KÁLMÁN

ÚJ HUNGÁRIA FELÉ

1. Egy nem várt visszhang a neopatriotizmus gondolatához

A MAGYAR SZEMLE szerkesztője Ottlik László cikkét a neopatriotizmusról (Új Hungária felé, Magyar Szemle, 1928 szeptember) azzal a megjegyzéssel bocsátotta útjára, hogy Ottliknak bizonyára széles körökben nagy feltűnést keltő gondolataival a következő számokban több oldalról is fog a Szemle foglalkozni. A Szemle munkatársainak reflexióit, amelyre a szerkesztő jegyzetében célzott, sietős gyorsasággal előzte meg az osztrák konzervatívok politikai hetilapjában, a „Das Neue Reich“ 1928 október 27-i füzetében megjelent, s a szerkesztőség köréből származó hozzászólás, amelyet szó nélkül hagyni s belőle bizonyos tanulságokat le nem vonni, igazán kár volna.

A „neopatrióta“ Magyarország, ezt a címet adja az író cikkének, amely Ottlik gondolatához a következő kommentárt fűzi:

„Kévéssel ezelőtt gróf Bethlen egy a nyilvánosság előtt mondott beszédében Burgenland visszaadását követelte Magyarországnak. Ezzel összefüggően emelt szót a Magyar Szemle, amelynek szerkesztőbizottsága élén gróf Bethlen áll, szeptemberi füzetében a trianoni szerződés által elszakított népeknek a Szent István birodalmába való visszatérése érdekében, s ezt a mozgalmat, amely a háború előtti Magyarországnak illetően helyreállítását célozza, neopatriotizmusnak nevezi. Szent István hagyatéka, — mondja a Magyar Szemle cikke — nem kizárólag az „urak“ vagy a magyarok java, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölén nyugosznak és ezért a földért véreztek, vagy arcuk verejtékével dolgoztak. Tehát a most elszakított horvátoké, tótoké és erdélyi románoké is. A horvátoknak egy Magyarországgal való „föderatív“ uniót ajánl (tudniillik Ottlik cikke). A tótoknak Magyarországon belül egy autonóm tartományt kell alkotniok, mindenesetre kétnyelvűt, mert az ősi földjük erősen keverve van a magyarsággal. Nehezebb valamivel az erdélyi románok újraegyesülése. Ha egyszer azonban (mondja Ottlik cikke a Das Neue Reich szerint; a mai helyére egy új erdélyi román intelligencia nő fel és a mostani nagyromán tradícióktól és román irredentizmustól eltöltött vezetőik helyére egy új vezetőgeneráció lép, akkor fog Erdély ismét önmagára találni. Az új orientáció magában fogja foglalni a három erdélyi nemzetnek (román, magyar és szász) egyenjogúságát is. Az erdélyi románok vezetőgondolata azonban az lesz, hogy nem a Balkánhoz, hanem Európához kívánnak tartozni. Mi nem hisszük, — folytatja az Osztrák cikkíró — hogy az itt hízelgően felhívott népek ezeknek a csábításoknak engednének. Sokkal inkább át fogják látni az ő egykori „uraiknak“ leplezett miniatűr imperializmusát. De, ami a legrosszabb, effajta követelések által újra az elégedetlenség elemeit viszik be nemcsak Délkelet-Európába, hanem általában Európába is. De ki áll e mögött? Hogy Mussolini a kisantant ellensége és azáltal — régi játék szabály szerint — a kisantanttal ellenséges „Horthy-Magyarország“ barátja a „neopatrióta“ törekvéseket legalább erkölcsileg támogatja, helytálló sejtésnek látszik.“

Nem akarunk túlságos fontosságot tulajdonítani a nevezett osztrák folyóirat legalább is igazságtalan kijelentéseinek. Nem kívánjuk viszszaidézni a múltat se, azt a közös múltat, amelyről Aemilian Schöpfer

és elvbarátainak lapja, olyan könnyedén feledkezik meg. Ezt eldönteni elvégre is történetírás dolga. Azt is jól tudjuk, hogy az idézett folyóirat nem fejezi ki sem az osztrák, sem a birodalmi német katolicizmus nézeteit, amelynek a mi hazai katolikus köreinkkel eléggé megvan a kapcsolatuk, s hazai tekintélyeink bizonyára ismerik az utakat, melyeken az ilyen elletés nézetek továbbterjedése megakadályozható. Az idézett részlet szolgáljon tanulságul arra, hogy még az új Ausztriában is vannak, akik semmit sem tanultak, s akik látható örömmel ragaszkodnak hagyományos magyargyűlöletükhöz. Szerencsére, hangjuk ma nem ér messzire, befolyásuk még kevesebbre...

SZAMOSVÖLGYI GÁBOR

2. Bajza József nyilatkozata

A Magyar Szemle szerkesztője a következő levelet vette:

Kedves Barátom!

Nagybecsű folyóiratod 1929 januári számának 76—77. lapjain — *ki* — reprodukálja a Magyarság 1928 december 21-i számában Neo-patriotizmus? címen megjelent vezércikkem egyes részeit, kommentárokat fűzve hozzájuk. Miután — *ki* — megjegyzései alkalmasak arra, hogy téves megvilágításba állítsanak, tisztelettel kérek, méltóztatással alábbi helyreigazításaimat kiadni.

1. — *ki* — tévedésben van, ha azt hiszi, hogy én Ottlik Lászlóval a tót kérdésről vitatkoztam. Nekem a kisebbségi kérdés általa tervezett megoldása ellen van kifogásom. Azt állítom, hogy az ő eljárása az autonómiák terjedelmének egyoldalú megállapításával, a kisebbségeknek magyar irányítás alá helyezésével az elavult koncessziós politikát folytatja. A tót kérdésnek Ottlik által kontemplált rendezését csak példaként hozom fel állításaim igazolására. Tehát elvi alapon támadom az 6 kisebbségi politikáját. Kisebbségi elveim helytelenségét kellene Ottliknak, vagy — *ki* — nek kimutatnia. Az egészen mellékes, hogy érték-e a tót kérdéshez, vagy nem, olvastam-e Steier könyvét, vagy nem.

2. — *ki* — szerint azzal, hogy a horvátoknak adott fehér lapot legendának minősítettem, új elméletet állítottam fel. Hát először is itt nincs elméletről szó, másodsor pedig a dolog egyáltalán nem új. Én történeti tényeket soroltam fel. Az a kérdés, megállják-e helyüket tényeim, vagy nem. De akár megállják, akár nem, semmiféle elmélettel nem állottam elő. És a dolog nem is új. Négy év óta ki van nyomtatva a Budapesti Szemle 200. kötetében A magyar-horvát unió felbomlása című tanulmányom, melyet a Szent István Akadémia külön füzetben is kiadott. E tanulmány utolsó fejezetében bőven foglalkozom a magyar-horvát kiegyezés kérdésével. Ott megtalálhatja — *ki* — is, Ottlik László is, milyen tények alapján beszélek. Persze tanulmányom sem hoz új adatokat: a horvát szakirodalom rég ismerte előttem is őket. Arról aztán igazán nem tehetek, hogy a magyar történetírók és közjogászok, — akik szíves figyelmébe ajánlja — *ki* — „új elméletemet” — túlnyomó részben a horvát források és szakirodalom ismerete nélkül szoktak a horvát problémákról írkalni.

3. — *ki* — kíváncsi arra, mit szól ahhoz Battorycb Kornél, hogy én a magyar-horvát kapcsolatok megújítását kirekesztem a jövő kombinációi közül. Battorych — *ki* — szerint optimistábban szokott a Magyarságban a magyar-horvát viszony jövőjéről írni, mint azt én tettem. Ha a dolog így volna is, ebből semmi sem következne. Csodálatos logika az, hogy — *ki* — maga is elismeri, hogy a horvátok a teljes önállóságra törekuszenek, tehát Gratz Gusztáv optimistább felfogásával szemben mellém áll, de aztán Battorychcsal akar engem megcáfoltatni! Megnyugtathatom — *ki* — t: a királykérdés „kikapcsolása” óta Battorych Kornél nem nyilatkozott e kérdésről másként, mint én inkriminált cikkemben.

Megköszönve e soraim szíves közzétételét fogadd, kérek, megkülönböztetett tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1929 január 23-án.

BAJZA JÓZSEF

3. — *ki* — munkatársunk megjegyzései

1. Az a benyomásom, hogy Bajza professzornak az Ottlik-féle cikkekre vonatkozó, mint ő mondja „elvi alapon” álló kritikai megjegyzései a cikk alapvető attitűdjének félreismerésén alapulnak. Erre nézve azonban csak maga a cikkíró nyilatkozhatna teljes hitelességgel. (Úgy tudjuk, hogy ez a nyilatkozat nem is fog elmaradni. Szerk.)

2. Az új elméletet szerintünk Bajza József természetesen nem azzal állította fel, hogy a hordátoknak adott fehér lapot legendának minősítette,— hiszen ezzel legfeljebb ténykérdéseket vitat — hanem azzal a megjegyzésével, amelyet szószerint idéztünk s amely szerint „Horvátország 1867-ben egyszerűen átutaltatott Magyarországra, afnélkül, hogy ebbe a horvát nemzet beleegyezett volna“. Horvátországot nem kellett és nem is lehetett átutalni Magyarországra, tekintve, hogy majdnem nyolcszáz év óta Magyarország közjogi alkatrésze volt. Aki ezt vitatja, minden bizonnyal új közjogi elméletet állít fel. Ebből a szempontból teljesen mellékes, hogy a horvátok 1868-ban békés vagy erőszakos úton vették-e rá egymást az ősi közjogi viszony újrendezésének elfogadására.

3. Nem keressük, miért tartja magát Bajza József hivatottnak arra, hogy BattorychjgKornél nevében nyilatkozzék: a mi megjegyzésünk ugyanis nyilvánvalóan és a Bajza által megcsodált logikából is kiolvashatóan, nem Bajzának, hanem Battorychnak szólt. Mindenesetre tanulságos nekünk és nagy érdeklődéssel vesszük tudomásul, hogy Battorych Koméi a magyar-horvát viszony jövő. alakulására vonatkozó prognózisát nem a horvát nemzet vezéreinek szemmel látható törekvéseire és nyilatkozataira, hanem a királykérdés be- vagy kikapcsolására alapítja.¹

— ki —

A SZÖVETKEZETEK ÉLETE

I.

— Nemzetközi szövetkezeti statisztika —

A SZÖVETKEZETI mozgalom, melyet nálunk egyes gazdasági tényezők még mindig csupán efemer értékű kísérletezésnek tekintenek, világgazdasági vonatkozásban nem hogy veszítene erejéből, hanem ellenkezőleg, napról-napra újabb és újabb tömegeket és területeket hódít meg magának. A legtöbbször pák a felszínen mozgó és csak a pillanatnyi érdek-sérelmet látó kritika elfelejti ugyanis, hogy a gondolat, amely a szövetkezeti mozgalomban kifejezésre jut, egy világtörténelmi eszmeáramlatnak eredője, amely az individualizmus és szocializmus kinövéseinek visszahatásaképpen szükségszerűen kelt életre, hogy a gazdasági élet feldúlt rendjébe kiegyensúlyozó harmóniát és építő elemet vigyen bele. Az emberiségnek egy nagy és szent törekvésével állunk tehát itt szemben, amelynek gondolatlángja évszázadokon keresztül élt a nemzetek és népek lelkületében és amely végül is a szövetkezeti mozgalomban kifejezésre jutó társadalmi szolidarizmus dákjában a gazdasági élet széles területét tudta birtokába venni. Sokan vannak még a szövetkezeti táborban is, akik ennek a gazdasági hatalomnak kiterjedéséről és világgazdasági jelentőségéről vajmi keveset tudnak. Amiben része van annak, hogy a világirodalom eddig nem rendelkezett olyan összefoglaló munkával, amely a statisztika számoszlopán keresztül megvilágította volna a szolidarizmus nagy hadseregének energiaforrásait és erőmegoszlását. Ezért hézagpótló és erősen aktuális munkának kell tekintenünk azt a vaskos kötetet, amely Ihrig Károly, a magyar agrárpolitikai tudományos irodalom jeles munkásának tollából került ki és amelynek címe: Internationale Statistik der Genossenschaften.

A könyv a Magyar Statisztikai Társaság ötödik kiadványául jelent meg Berlinben. Hazánk mai viszonyai között nagyon helyesnek kell tartanunk a szerző és a Statisztikai Társaság által választott módot, amely ezt a tudományos munkát egyik legelterjedtebb világnyelven és a világ egyik legnagyobb könyvpiacán juttatta a nemzetközi nyilvánosság elé. A könyv

¹ Bajza József egyetemi tanár, a horvát viszonyok alapos ismerője fenti nyilatkozatának és munkatársunk e megjegyzéseinek egészen kivételesen helyet adva folyóiratunkban — mely általában véve nem foglalkozik polémikus közlésekkel — a vitát itt lezárjuk.

íránt való érdeklődést kétségtelenül fokozni fogja a német szövetkezeti és közgazdasági irodalom egyik tekintélyének, Fassbender berlini egyetemi professzornak kísérő írása, aki Ihrig munkáját a szövetkezetek körén túlmenő értékűnek és úttörőnek nyilvánítja.

Bizonyos, hogy a szövetkezeti élet nemzetközi kapcsolatainak szorosabbá fejlődéséhez, eleven erőkké izmosodásához szinte alapvetőként szükséges az egységes irányelvek szerint megkoncipiált és lehetőleg évenként közzétett statisztikai feltárás. Ezt már 1896-ban megérezte a Szövetkezeti Nemzetközi Szövetség, amikor Chambrun gróf 10.000 frankot adott a szóbanlévő munkálat költségeire s amikor meg is alakult a világ kiváló statisztikusaiból összeállított bizottság. A Chambrun gróf fáradozásából megjelent első, csak néhány országra kiterjedő nemzetközi szövetkezeti statisztikai kísérletet, melyet a nevezett szövetség publikált, csak most ismételte meg a londoni Szövetség (International Cooperative Alliance, röviden I. A. C.), amikor már az Ihrig könyvét nyomták. Ez a kiadmány azonban csak gyarapította az Ihrig könyvének szükségességét, alapvető fontosságát. Mert csak kiáltóbbá tette a vonatkozó adatgyűjtés hiányait s az eddigi publikációk tökéletlenségeit. Máig nincs megvalósítva az, amit már Pozzi sürgetett a Nemzetközi Statisztikai Intézet bécsi kongresszusán (1907), hogy az egyes országokban, a mezőgazdasági szövetkezeti statisztika szervezetében nagyobb egységesség teremtsék, addig sem tudományos, sem gyakorlati értékű nemzetközi szövetkezeti statisztikáról szó nem lehet.

Szerző erre vonatkozólag konkrét javaslatokat tesz. Mindenekelőtt három kutatási, vagyis adatgyűjtő körzetet állapít meg. Az első: a szövetkezetek üzletpolitikai, vagyis üzemi tevékenysége. A második: a szövetkezeti mozgalom feltűntetése. (Fogyasztási, munkás, falusi, korlátolt vagy korlátlan felelősségű, nemzeti jellegű szövetkezetek stb.) A harmadik: a közgazdaságpolitikai szövetkezeti statisztika, amely a szövetkezeti intézményeknek az egyetemes közgazdasághoz való viszonyát tünteti fel, vagyis a szövetkezeti intézménynek érvényesülési okát a kapitalisztikus gazdasági renddel szemben. Azután — rámutatván az angol szövetkezeti Unió ftason tárgyú kurzusainak pontozataira is — összeállítja az adatgyűjtő formulárát. Nem kevesebb, mint 99 pontja van ennek, vagyis helyesebben annyi kérdőpontba sikerült összeszorítani a szövetkezeti életet, a maga teljes részleteiben feltűntető adatgyűjtés anyagát. Nem egyszerű feladat ez. Mert tekintetbe kell vennie szövetkezetek különböző kategóriáit, a hitel, fogyasztó, termelő, értékesítő, üzemi stb. szövetkezeteknél mutatkozó lényegyet érintő kérdéseket. És végigmenni a kérdésekkel a szövetkezeti élet, a szövetkezeti tevékenység minden mozzanatán. Ilyenek: a szövetkezet alapítási éve, címe, területe, a tagok felelőssége, a szavazatjog, a tagok száma és minősége (4. kérdéscsoport), a vezetőség, az üzletrészek, takarékbetétek, kölcsönök, nyereségfelosztás, áruforgalom, termelés, visszatérítés, mind úgy részletezve, hogy egységes képét lehessen kapni úgy az üzem, mint a mozgalmi és gazdaságpolitikai szövetkezeti tevékenységnek. Az üzemi statisztikának a könyv külön fejezetet is szentel és ebben ismerteti a Schweikert által összeállított kérdőpontokat, amelyek elsősorban a fogyasztó szövetkezetekre nézve dolgoztattak ki, de esetleg némi kiegészítéssel vagy módosítással minden szövetkezeti üzemre nézve használhatók.

A nemzetközi szövetkezeti statisztikai munkálatok főintézőiül a szerző: a Nemzetközi Statisztikai Intézetet, a genfi Nemzetközi Munkahivalt, a Nemzetközi Szövetkezeti Szövetséget és a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetet javasolja. Ezek tudják viselni a kapcsolatos költségeket is. A munka sorát a következőleg tervezi. A Munkahivatal megkeresi a Nemzetközi Statisztikai Intézetet, hogy legközelebbi kongresszusán tárgyalja

a szövetkezeti statisztikát s egy ankét útján világítsa meg statisztikai szempontból az összes elméleti kérdéseket. Az ankét eredményeit megküldi a Munkahivatalnak. Azt annyi példányban sokszorosíttatja, hogy minden egyes nemzeti szervezetnek jusson egy. A szétosztást a Szövetkezeti Nemzetközi Szövetség és a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet végezné a hozzátartozó kötelekek csoportjai között. Az összes fogyasztási és munkásszervezetek az elsőhöz, a többiek, tudniillik a mezőgazdaságiak és ipariak az utóbbi Intézethez osztatnának. A Munkahivatal gondoskodnék arról is, hogy a szövetkezeti tudományos intézmények, kurzusok, szemináriumok, professzorok, írók stb. szintén kapjanak ilyen példányokat. A két intézetnek tudakozódás alapján, meg kell állapítaniok a képvisellel megbízandó kötelekeket. Minden köteleknek írásban kell záros határidő alatt állást foglalni és az anyagot az illetékes helyre megküldeni. A két intézet végzi az anyag feldolgozását és legközelebbi kongresszusa, illetve a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet állandó bizottsága elé terjeszti. Itt alkalmuk nyílik az egyes országok vezető szövetkezeti szervezeteinek álláspontjukat képviselni. Az itt kidolgozott anyag ismét az egyes nemzeti kötelekekhez küldetik. A kidolgozott adatgyűjtő formulárék kitöltését az egyes reprezentatív kötelekek végeztetik s a kitöltötteket, feldolgozás végett az illetékes nemzetközi intézményekhez küldik be. A végső szerkesztő munkát és a publikációt a Munkahivatal intézné. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi életben nem a kényszer, de a belátás a hajtóerő, ez a javaslat mindenestre épkézláb és megfelelően keresztülvihető tervezetnek mutatkozik.

E javaslatok előkészítő megvilágítása és megokolása alkotja a munka első, értékesebb részét. A második rész, amely a szövetkezeti statisztikát tartalmazza, a már ismertett okokból, csak hiányos lehet. Ez persze csak az adatokra vonatkozik, mert a tárgyalás beható volta és tudományos színvonalra olyan értékű, mintha teljes adatkészlettel rendelkeznék. Külön foglalkozik az egyes szövetkezeti kategóriákkal: a fogyasztási, hitel, mezőgazdasági, beszerző, értékesítő és üzemi, vagyis tejszövetkezetekkel.

A fogyasztási szövetkezetekről közölt táblázat kimutatja a fogyasztási szövetkezetek számát, a tagok számát, a lakosság és a szövetkezetek, meg a szövetkezeti tagok arányát, a szövetkezetek által ellátott lakosság százalékszámát, az egyes szövetkezetekre eső tagok számát, államonként. Az európai államok közül csak Spanyolország, Törökország és Albánia hiányzik. Ázsiából 4, Afrikából 1, Amerikából 3, Ausztráliából 2 állam szerepei. Érdekes, hogy e hiányos és különböző (1920—25) évekből származó adatok szerint Európában — nem számítva a szovjet szövetkezeteket — 23 millió ember, 8% tartozik a szövetkezetekhez. Egy szövetkezet 5.950 lakosra esik és 13.1 lélekre egy szövetkezeti tag. Hazánk a szövetkezeti terjeszkedés tekintetében Svájc után következik (7-1), mert nálunk 8.1 lakosra esik 1 szövetkezed tag. Németországban, Angliában, Dániában több mint 10-re. A szövetkezed tőke a legnagyobb Angliában, Franciaországban, Belgiumban (324—119—62 millió dollár), vagyis azokban az országokban, ahol legnagyobb a tőke és kapitalisztikus gazdálkodás.

A hitelszövetkezetek között meg kell különböztetni a falusiakat (mezőgazdaságiak), városiakat (ipariak) és munkásbankokat. A szövetkezeti mozgalom méreteinek feltüntetéséhez ismerni kellene a tagok gazdaságának terjedelmét, az ipariaknál a segéderők vagy a lóerők számát, a kereskedőknél a forgalmat stb. De csak a tagok száma van meg. A világon 95.000 hitelszövetkezet van, 28.000 Európán kívül (Argentína, Brazília, India, Japán, Egyesült-Államok). A városiak száma 15.000 lehet, mert a hitelszövetkezet inkább falusi alakulat.

A tagok száma 11—12,000.000-ra tehető. Egy-egy szövetkezetre átlag

kevesebb esik 300 tagnál, igen sokszor 100-on alól. A felelősség a falusiaknál többször korlátlan, a városiaknál korlátolt. Az üzemi tőke a városi szervezeteknél legnagyobb Itáliában, átlag szervezetenként 248.000 dollár, Japánban 110.000, Csehszlovákiában 106.000 dollár. (Csak 18 államra van adat.) A falusiaknál Hollandia vezet (135.000 dollár), Belgium 18.500 dollár, a többi 10.000 dolláron alól van. A falusi szervezetek Belgiumban, Csehszlovákiában, Hollandiában, Finnországban, Ausztriában jóformán idegen tőkével dolgoznak (957%—99.5%), Romániában 39 % Magyarországon 20%, Belgiumban 0.5% a saját tőke. Az önszegély tehát korlátozva van az idegen tőke igénybevételével, ami jellemzi a mezőgazdaság tőkeszegénységét.

A mezőgazdasági szervezetekről szóló fejezet 1. a beszerzési és értékesítő, 2. az üzemi szervezetekkel foglalkozik. Az első kategóriához tartozó szervezetek összes száma körülbelül 40.000, Európában 20.560. A legtöbb van Németországban, Japánban és az Északamerikai Egyesült-Államokban. Aránylag a legtöbb Dániában.

A tejszervezetek Nagybritanniában és az Északamerikai Egyesült-Államokban csak értékesítők, a többiekben üzemiek. Ezeknél a tehén lenne a szükséges mérték, de az adatok hiányosak, éppen úgy, mint a fogyasztásiaknál a fogyasztókra, a hitelszervezeteknél a gazdaságok területére vonatkozó. Csak a szervezetek számára nézve vannak adatok.

Fontos szerzőnek az a megállapítása, hogy a szervezeti mozgalmat tartalma szerint egységesnek nem lehet tekinteni. A két véglet: a fogyasztó és termelő munkásszervezetek, — többé-kevésbé a kollektívizmusra törő céllal — és a kereskedők szervezetei éppen e célok ellen való védekezésre. A szervezési alapelv egységessége azonban kétségtelen. Az alapelven belül előállott sokféle forma beható tanulmányt igényel, mert hiszen a gazdasági élet lényeges átforgalmazásáról van szó. Ezért is szükséges a szervezeti statisztika.

Tagadhatatlan, hogy e statisztika munkálása és rendszeres publikálása elevenebbé fogja tenni a nemzetközi kapcsolatokat, sőt reális tartalmat is ad a szervezetek nemzetközi működésének. Így például az Országos Mezőgazdasági kamara közgyűlésén Bemát István arra utalt, hogy egyes kartelek ellen csak nemzetközi összefogással lehet eredményt elérni. Ennek alkalmas orgánuma lehet a Szervezetek Nemzetközi Szövetsége.

A kooperatív szellem sokat segíthet a még mindig uralkodó háborús gondolkodás legyőzésében, amely megakadályozza a békediktátumok szörnységeinek békés reparációját. Szükség van a szervezeti szellemben rejlő erkölcsi és gazdasági erők fokozottabb érvényesülésére a nemzetközi életben. Mert most is áll a Schmoller megállapítása, hogy: a szervezetek jelentősége a tisztességes üzleti irányelvekért való győzelmes küzdelemben, az uzsora és áruhamisítás elleni harcban áll, valamint a szerzési ösztönnek szerencsés összekapcsolásában a szervezeti szeretet érzésével, amelyen alapulnak a szervezetek s amit fejlesztenek és ápolnak. Tehát a szervezeti szellem erőteljes térfoglalása nagy szerepre van hivatva Európa mostani jogi, erkölcsi és politikai zűrzavarának meggyógyításában.

Örölnünk kell, hogy e szellem terjesztésének egyik alapvető munkáját magyar tudós alkotta meg.

MARSCHALL FERENC

II.

– *A kommunista gazdaságpolitika csődje* –

A MAGYAR szövetkezeti irodalom nemrég megjelent legújabb termékének ¹ szerzője bátran adhatta volna ezt a címet is. Könyve ugyan elsősorban az egykor virágzó orosz szövetkezeti mozgalomnak a szovjeturalom alatti viszontagságaival foglalkozik, de ezeknek sorsa tulajdonképpen az egész gazdasági életét jellemzi. Mindkettőre vonatkozólag a szovjet politikáját legáltalánosabban úgy lehet jellemezni: teljesen kiirtani az egyéni kezdeményezést és mindenhatóvá, sőt mindentudóvá tenni a terrorisztikus állam-, hatalmat. A gazdasági élet és vele a szövetkezetek ellenállást fejtenek ki és erősebbeknek bizonyulnak; nem azért, mert a hatalmuk nagyobb, hanem mert a természetet, a lehetőséget jelentik az erőltetettél, a lehetetlennel szemben. A szovjet előbb látszólagos engedményekkel próbál segíteni, de ha az egyéneket be is lehet csapni, a gazdasági organizmusokat nem. A hivatalos közgazdaságpolitika kénytelen tehát valóságos engedményeket tenni, de gondosan ügyelve arra, hogy az állam döntő befolyása megmaradjon. Ez a lépés 1925-ben következik be. 1926-ig, amely évről Teleki gróf könyvének legfrissebb adatai szólnak, úgy látszik, a megkönnyebbülés következtében külsőleg bizonyos fellendülés mutatkozik. De hogy ez meddig tart, nem lehet kétséges, ha az ember elolvassa azokat az érdekes nyilatkozatokat, melyeket a könyv vezető orosz kommunista közgazdaságpolitikusoktól bőven közöl és amelyek egytől-egyig a szövetkezeti mozgalom teljes korhadtságát bizonyítják. Egészen bizonyos, hogy az egész gazdasági életre is ugyanez áll.

Ennek a nagyszabású és igen tanulságos kísérletnek alapos, érdekesen és tudományossággal megírt, eredeti orosz forrásokból bőséges adatokkal támogatott ismertetése Teleki gróf könyve. Az orosz probléma magiban véve elég nagy ahhoz, hogy részletei is érdeklődést kelthessenek minden közgazdasági műveltségre törekvő emberben. A könyv azonban a szövetkezeti kérdésnek széles közgazdasági háttérrel fest és ezáltal arra is alkalmas, hogy az orosz közgazdaságviszonyokra vonatkozólag forrásmunkául szolgáljon.

De van ezeken túl még egy sokkal általánosabb érdekessége is tárgyánál fogva. Az orosz diktatúra bizonyára nem fog polgárjogot nyerni a civilizált világ államformái közt. De akárhogy vesszük is, tíz év óta mégis egy nemzet legfőbb hatalmának birtokosa, mint ilyen tehát ugyanazt a szerepet viszi, melyet a kormányok. Ez a politika előbb teljesen elállamosította, majd pedig döntő befolyásolás alatt tartja a gazdasági életet. A következmények oka csak részben az, hogy a kormány, mely az állam hivatását ilyen tévesen fogja fel, kommunista; a bajokat jórésztben magában véve az is előidézi, hogy túlságosan összeszövődött a politika és a gazdasági élet. Mert hiszen az elbürokratizálódás és elkorrumpálódás, melyek ilyenkor a természettörvény kéréhetlenségével beállnak, nem maradnak el akkor sem, ha nem éppen kommunista, hanem más kormányoknak van kiszolgáltatva a gazdasági élet. A végső eredmény pedig minden esetben a kormány folytonos válsága, a nemzeti gazdaság teljesítőképességének megcsappanása és a nemzet nyomora.

Az orosz gazdasági élet fejlődésének és mai helyzetének ebben az irányban kell intő jelnek lennie. Sok más országban is megvan ma a hajlam az

¹ A szövetkezeti mozgalom sorsa Szovjet-Oroszországban. Írta gróf Teleki István, előszóval ellátta Bernát István.

állam gazdasági szerepének túlságos kiterjesztésére. Ha a gyámkodás még nem is beavatkozás, következményei legfeljebb intenzitási fokban, de nem minőségükben térnek el egymástól e két esetben és bizonyos az, hogy mindenkor több kárt, mint hasznot okoznak.

Teleki gróf nagy munkájának különös értéket ad, hogy tanulmányait ezen a vonalon vezeti és módot ad az olvasónak arra, hogy ilyen elvi következtetéseket vonjon le. Ez ad a műnek aktualitást a nemszakemberek részére is.

IHRIG KÁROLY

BELPOLITIKAI SZEMLE

— *Új Ülésszak — Karácsonyfadiszítés — Merénylet a sajtó ellen — B. u. é. k. — A megfordított Szent Januárius — Bethlen újévi szózata — Kisebb javaslatok Lira és politika. — Bismarck és Rothermere —*

KORMÁNYZÓI kézirat zárta be a parlament első ülészakát és nyitotta meg a másodikat. Az új ülészakban úgy a felsőház, mint az alsóház megválasztotta alelnökeit, bizottságait és jegyzőit. A karácsonyi szünet előtt, de már az új ülészakban az új házszabályok égisze alatt tartott utolsó ülést egyik-másik ellenzéki vezér felhasználta arra, hogy a nemzet karácsonyfáját az ígéreteknek, hangulatkeltéseknek és politikai szerelmi vallo-másoknak aranydióival telerakja. Az egyik képviselő indítványát, mely szerint a hadiözvegyek részére karácsonyi segílyt szavazzon meg a Ház, az új házszabályok értelmében nem indokolhatta meg, mert nem volt házszabály-szerűén előkészítve; a másik demokrata vezérszónokot, aki a karácsonyi szünet idejére a végrehajtások megszüntetését indítványozta, azzal a megjegyzéssel némította el a pártatlanság és az új házszabályok olimpuszi magaslatán ülő elnök, hogy eltér a tárgytól; a harmadik képviselő nem jegyezte be az indítványát az indítványkönyvbe, a negyedik nem terjesztette be indítványát írásban. Ezekben a jogcímeiken egyenként és gyors egymásutánban voltak kénytelenek elhallgatni a felszólalók, akik ezúttal csak szegényesen tudták feldíszíteni ígéreteikkel és ellenzéki hangulatkeltések csillogó díszével a politika karácsonyfáját. Hiába! Az új házszabályok nem azért készültek, hogy a hazabeszélést megkönnyítsék.

Az új házszabályok kipróbálásának ez volt az első napja és általános, a Ház minden oldalán átvonuló derűtség közben konstatálhattuk, hogy az új házszabályok pompásan vannak megalkotva, az első tűzpróbát fényesen kiállották és mindaddig nagyszerűen megállják helyüket, amíg — kiját-szásuknak módját az erre születettek ki nem eszelik.

Az e napon megpendített igen komoly témák között szerepelt a képviselőházi keresztfolyosó elzárásának kevésbé komoly témája. Van a képviselőháznak sok-sok folyosója között egy, amely a képviselők főbejáratát és azt a lépcsőt foglalja magában, amely a választók várótermébe és a postához vezet; ezt az egyetlenegy rövid folyosót fenntartotta az elnök a képviselők részére, úgyhogy ide senki be nem teheti a lábát, sem főispán, sem államtitkár, sem pedig — újságíró.

Újságíró! Sajtó!... Sajtószabadság!... „Merénylet a sajtószabadság ellen!” Milyen pompás alkalom ez a fogadatlan prókátoroskodásra! Milyen hálás feladat lesz a sajtó nagy sérelmét kovácsolni meg abból, hogy egy rövid kis keresztfolyosó a sok folyosó közül csak a képviselők részére van fenntartva és hogy ez a szokás évtizedek régi gyakorlatát állítja részben vissza! Hogy fognak az ellenzéki lovagok sajtóvédelmétől visszhangozni a karácsonyi lapkötetek! Hogy fog lángbaborulni az egész ország a nyilvánosság jogán esett e szörnyű sérelem megtorlásáért!

A számítás nem vált be. Az ország közvéleménye megnyugodott és a nemzet józansága helyeselte ezt az intézkedést; belátta azt, hogy hiszen a képviselőház mégis csak a képviselőké is, ennél fogva annak a képviselőnek is van annyi joga, hogy legyen abban a fényes, nagy parlamenti palotában a sok-sok folyosó között egy kis folyosózug, amely alkalmat ad neki arra, hogy csak képviselőtársaival, önmagával vagy választóival társaloghasson!

Az egész vita alatt gyermekkoromnak egyik legkedvesebb emléke: Aristophanes „Lovagok“ című vígjátéka járt eszemben, amelyben Kleon vezetésével az akkori demokrata sztárok egész sorozata hízeleg kora demokráciájának.

Az újévi üdvözlések sorában kiemelkedő eseménye a közéletnek a szegedi száztagú küldöttség tisztelgése Szeged városának képviselője előtt, aki tettekben gazdag életének java részét a város naggyátételének szenteli. Gróf Klebeisberg Kuno köszönő válaszában elnevezte a város másik két képviselőjét a parlament büszkeségének; később a beszéd további, elmes fordulatokban gazdag részéből kitűnt, hogy ő ezt úgy értette, hogy Szeged bizalmának másik két letéteményese annyira a büszkeséget jelenti a parlamentben, hogy magyarán mondva büszkéek ahhoz, hogy a várossal törődjenek, — úgyhogy a város fejlesztésének a terhe — a miniszter szerint— egészen az ő vállain nyugszik. Mind a két képviselő erélyesen tiltakozott e vád ellen, de a vita lezárásánál konstatálnunk kellett, hogy az ország mai nehéz helyzetében az ellenzéki politika meddsége lépten-nyomon kiütközik, valahányszor egy tetterős államférfid alkotóerejével méri össze szellemi fegyvereit.

A gazdasági stabilizáció és a revízió büszke jelszava alatt a nemzeti egység riadóját fújta meg Rassay Károly újévi beszédében; nemzeti egységet kíván a demokráta egység hiába áhított álomképe fejében egy kormányképes, mindent átfogó és nagyvonalú program kitűzése mellett; a mai rendszer megerősítése érdekében követeli a királykérdés teljes félretételét és felszólítást intéz a hatalom birtokosaihoz az ezirányban végrehajtandó feladatok kezdeményezésére. Ugyanakkor gerilla-harcosoknak nevezi azokat, akik táborából kiváltak, azzal vádolva őket, hogy különböző érdekekért harcolnak és megelégednek a mandátum biztosításával. Sándor Pál üdvözölte a pártja-elhagyott vezért, akit cserbenhagyó pártja egyik új vezére új Tankréd-lovagnak keresztelt el, amihez már csak egy lépés, hogy Sándor Pált Bouillon Gottfriednek kiáltsa ki, — egy további lépés pedig: megírni új Tassoként „Megszabadított Jeruzsálem“ című hősköltevényben az új Tankréd-lovag hősi történetét.

A pezsgő vér és a lüktető temperamentum még sok tarka jelenetében gyönyörködhetünk, amíg a fej elvesztett törzsét meg nem találja.

Csodálatos, a történelem hogyan ismétli önmagát vagy a maga fonákját! Szent Januárius vére ott van megalvadva a nápolyi Il Tesoro kápolnában Őrzött üvegben; valahányszor a szent férfiú bebalzsamozott testét odaviszik a fejéhez, amelyet a pogányok levágtak, megpezsődül a megalvadott vér az üvegben és a prizma törésében színpompás játékot mutat.

A demokrata vezér vére akkor pezseg legélénkebben és akkor mutatja a politikai prizma sugártörésében a legszebb és legreményteljesebb képet, amikor törzse: a pártja távol marad tőle. A megfordított Szent Januárius ő, akinek a vére megalvad a törzse közelségétől.

De hiába kiáltja bele a világba, hogy be kell temetni a felekezettek, osztályok és rendek között keletkezett árkot, úgy látszik erre az ő politikai teste nem alkalmas, valamint hogy kiváló feje után sem indult soha Vázsonyi tábora.

Alig pár éve, hogy a demokrata párt Messiása itt hagyta seregét. Még

a múlt évben Rassay mondotta az emlékbeszédet halála évfordulóján; azóta bekövetkezett: a demokrata apostolok oszlása. Az igazi apostolok oszlása a Megváltó mennybemenetelének tizenkettedik évfordulóján történt meg és „elmentek akkoron az apostolok, hogy hirdessék az igét és tanítsák meg arra a népeket...” A demokrata apostolok az ő külön politikai Messiásuk halálának már második évfordulóján oszlani kezdettek, de nem azért, hogy az igét hirdessék, hanem az egymás kicsiségét, nem azért, hogy a népeket tanítsák, hanem azért, hogy egymást kitanítsák.

Hiába! Úgy látszik, ez az egy módja van a demokrata párt szaporodásának: a politikai sejtoszlás módszere, amikor minden képviselő külön kis pártot alkot és így magában érezvén a pártot is, a vezért is, mi sem könnyebb, mint a régen nélkülözött pártegységet és pártfegyelmet megteremteni és fenntartani és semmi sem nehezebb, mint a demokrata összeségnek Vázsonyi pompás humora és ritka éles szarkazmusa híján vezért találni! Mert humor és szarkazmus: ez kell az árván maradt népnek; az egyik: altatgatja, a másik: csitítgatja; nevetetni és vagdalkozni, ez a vezéri hivatottság titka! És ha mindehhez nagy nemzeti események magasztos pillanatában szent komolyság is járul, ez a kormányzásra való képességnek elemi vonása, mely nélkül ne áhitozzék senki vezéri polcra! Jól tudjuk azt, hogy Rassayban megvan hozzá a kellő komolyság és hogy régi pártjának nagyobb szüksége van vezérré, mint neki pártjára.

Politikai eseményszámba ment az egységes párt körében elhangzott újévi köszöntő és az arra adott miniszterelnöki válasz. Báró Bottlik István rendkívül szerencsésen reámutatott arra üdvözlő beszédében, hogy az elmúlt században legnagyobb hatást két tényező gyakorolt a magyar népre: az egyik Kossuth Lajos fanatizmusa, a másik Tisza István gróf tragikumának zordon fensége. Most ehhez egy harmadik erő járult: a nép fanatikus hite Bethlen István gróf államművészetében.

A miniszterelnök hatalmas válaszában a külpolitika döntő kérdéseinek fejtegetése után rátért a belpolitikára, vázolta azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a kormány a szociálpolitika, kultúra és a népjólét előmozdítása terén végzett. És reámutatott arra, hogy az egész világon kritikus a gazdasági helyzet, Angliában másfél millió, Németországban pedig kétmillió a munkanélküliek száma, nálunk is krízis van, mégpedig kettős krízis, a piac és a hitel válsága, amelyből csak céltudatos, hosszú, kitartó és vállvetett munkával kifejtett erőfeszítések útján lehet kigyógyulnunk, ha azt akarjuk, hogy a gyógyulás tartós legyen. A királykérdésben elítéli a mondvascinált csatározást, amely a kitörésre kész polgárháború képét mutatja a tájékozatlan külföldnek, holott tudjuk, hogy a nemzet hatalmas zöme semmi egyebet nem kíván, mint nyugalmat ebben a kérdésben, amíg az döntésre meg nem érik, amely döntésre a nemzet valódi képviselői lesznek hivatottak. A szabadságjogokat teljes mértékben helyre kívánja állítani, de garanciákat teremt arra nézve, hogy ezekkel a szabadságjogokkal ne lehessen a nemzet vesztére úgy visszaélni, mint ahogyan az a közelmúlt évtized küszöbén történt a szomorú emlékü, gyászos forradalom előkészítésével és kirobbantásával; szabaddá akarja tenni a sajtót a lapengedélyezés és betiltás minden béklyójától, de gondoskodni kíván róla, hogy ne lehessen az egyéni becsületet és a tekintélyt sárbarántani, egyszóval, hogy a szabadság ne váljék szabadossággá. A klasszikus veretű, régi szózattal fejezte be a miniszterelnök nagy beszédét: „Salus reipublicae suprema lex esto!”

A beszéd annál a szent komolyságnál fogva, amely Bethlen István gróf szemléleténél sokszor emlékeztet a háború legválságosabb perceinek Tisza Istvánjára óriási hatást tett a teremben egybegyűlt képviselőkre, de a nemzet jövőjébe vetett sziklaszilárd hitének fényével kiözönlött a terem falain át

a magyar éjszakába és besugározta a bizalom fénykévéjével a szunnyadó magyar falvakat.

A karácsonyi szünet után a képviselőház apróbb törvényjavaslatokkal foglalkozott. Ezek között a legfontosabb a közhonvédek nyugdíjáról és végkielégítéséről szóló törvényjavaslat. Az 1921 évi XXXII. t.-cikk a katonatisztek és altisztek nyugellátásáról gondoskodott; a most tető alá kerülő novella az ebben a törvényben foglalt valamennyi kedvezményt kiterjeszti a legénységre, a közhonvédek özvegyeire és árváira, ezenkívül tizenkét évi szolgálat után mindenkinek akár szolgálatképtelen, akár nem az, tekintélyes végkielégítést nyújt, ami megkönnyíti neki a polgári pályán való elhelyezkedést, akár úgy, hogy pár hold földet vagy házat vesz a kapott összegben, akár úgy, hogy valamely jövedelmezőnek vélt vállalatba fekteti azt. Végeredményben az államháztartásra 4 és y_2 millió pengő terhet ró évenként ez a törvény, de meg kellett hoznia a nemzetnek ezt az áldozatot, nehogy a javakorát katonai szolgálatban töltött honvéd ennek megszűnte után szaporítsa a munkanélküliek számát és szabad prédájává legyen a kommunista agitációnak, amely e nélkül a törvény nélkül kétségtelenül bekövetkezett volna.

Nagyfontosságú törvényjavaslat a Károlyi-vágyon hova fordításáról szóló javaslat is, amely közművelődési célokra hatalmas összegeket irányoz elő.

Lira és politika úgy összevegyült a hónap folyamán, hogy nehéz a kettőt különválasztani. Nagy szeretettel és hálával van eltelve az egész magyar nemzet lord Rothermere iránt, akinek gazdasági helyzetünk javítására és Kossuth Lajos szabadságszerzetének kultuszára vonatkozó jótanácsait kész örömmel szívleli meg, de nem hajlandó követni azokat, akik a nemes lord üzenetét radikális széljegyzetekkel látták el.

Rothermere lordnak üzenetét lírikus ömlengések és a lord iránt méltán érzett hálaérzetek kísérték az egész hónapon át, egyben az egész üzenetből fegyvert kovácsoltak a kritikusok a kormány reakciónak mondott politikája ellen. Azoknak, akik az alig egy évtizede lezajlott belső magyar tragédiáról, annak történetéről és egész lezajlásáról nem eléggé tájékoztatott lord jóindulatú tanácsaiból politikai tőkét gyűjtenek és méltatlan támadással, a romboló bírálat értékpusztító fegyvereivel támadják a kormányt, amiért nem lép a nemzetgyilkos radikalizmus lejtőjére, mi sem volna könnyebb, mint ezekkel a súlyos kérdésekkel felelni:

Minden radikális újításért kapunk-e Nagy-Magyarországból vissza egy-egy darabot? Visszahozzuk az esküdszékét: visszakapjuk-e Pozsonyt és Kassát? Megszüntetjük a lapbetiltási jogot: felszabadul-e Kolozsvár és Nagyvárad? Általánossá tesszük a titkos választást: velünk választ-e az egész Délvidék? Biztosítjuk a teljes egyesülési szabadságot: egyesülni fog-e velünk ismét Nyugat-Magyarország? És ha mindez meglesz és helyreáll a régi Magyarország és mindazokat a programmpontokat megvalósítjuk, amelyeket hajdan a Károlyi-párt követelt, mi lesz akkor? A radikális áradat el fogja söpörni visszaszerzett országunkat és itt fog állani bolsevik kormány uralma alatt a régi Nagy-Magyarország!

Kérdezzük: Ha megvalósítjuk a legradikálisabb programot és ebben a csonka országban felborul a rend, mint 1918 októberében és egy talpalatnyit sem kapunk vissza mégsem ősi földművelemből, ki kárpótol, mivel kárpótol bennünket akkor, ki vállalja ezért a felelősséget? Hiszen akkor minden, minden, — még a feltámadás reménye is elveszett!

És ha azt mondják ezek a kritikusok, hogy rossz hírünk van, mert reakciós nemzetnek ítélnék bennünket a külföldön, mi meg azt feleljük erre, hogy nálunk meg azoknak a radikális csábítóknak van rossz hírük, akik 1918-ban veszedelembé vitték már egyszer ezt a nemzetet. Nem vagyunk hajlandók még egyszer nyitott szemmel örvénybe zuhanni, nem vagyunk

képesek még egyszer ugyanazoknak a csábítóknak vakon hinni, mert 1918 óta sok minden történt, amiből mindent megtanultunk és 1918 óta nem olyan hosszú idő telt el, hogy mindent elfeledtünk volna.

Igenis, akarjuk a revíziót, de nem azon az áron, hogy megmaradt, kis, csonka országunkat kockára tegyük!

És azok, akik most nagy játékot űznek a revíziós követelésekért megindított harcokban, egyet sohase felejtse: a külföldön kicsinek látszó, de nekünk szívetfacsarón komoly tény, hogy országunk nagyrészt elveszítettük és csonkán, árván, testvértelenül állunk itt a nagyvilágban!

Csalóka reményekért, pusztá erkölcsi eredményekért nem szabad mindent kockáztatnunk, amit csak a magunk erejével tudunk visszaszerezni és megtartani, — megtartani, ami még nehezebb, mert hosszantartó, gigászi erőfeszítést jelent nemzetünk számára.

A bűnhődés a kockázatos politikának némelykor csak késő eredménye.

A „plectuntur Achivi“ sokszor csak nemzedékek életének lezajlása után következik be.

Vigyázzunk, nehogy a bűnhődő nemzedék történetírója majdan úgy emlékezzék meg rólunk, mint valamikor régen a nagy Bismarck az elődeinek politikájáról!

„A mi politikánknak az volt az alaptévedése, hogy azt hittük, hogy csak harc vagy harcrakészség által elérhető sikereket publicisztikai, parlamenti és diplomáciai színlelésekkel is elérhetünk úgy, hogy érzületünk szónoki fitogtatásával mintegy annak jutalmául kapjuk azokat. Ezt később erkölcsi hódításnak nevezték; pedig nem volt az más, mint a remény, hogy mások teszik meg helyettünk azt, amit magunk nem mertünk megtenni.“ (Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. I. kötet, 77. oldal 5. és következő sorok.)

HEGEDŰS KÁLMÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— V. György angol király — *Az önkényes monarchia proklamálása Jugoszláviában* —
Amanullah afganisztáni emir tragikomédiája — Olaszország és Törökország —
A jóvátételt kérdés — Az orosz gazdasági krízis —

V. GYÖRGY angol király hosszas betegsége, amely december folyamán életveszélyesnek mutatkozott s amelyből most kezd lassan felépülni és az ez alkalomból világszerte megnyilvánult meleg részvétel beszédes bizonyítékát adta annak az osztatlan, nagy tiszteletnek, amely a brit korona hordozójának személyét nemcsak saját birodalmában, hanem az egész világon körülveszi. A legdemokratikusabb és legarisztokratikusabb uralkodó ő és benne a brit birodalom négyszáz egynéhány millió lakosa annak az uralkodói ideálnak legtökéletesebb megtestesítőjét tiszteli, amely az egyént vágyaival és személyi céljaival alárendeli a legnagyobb nemzeti feladatnak. Nyugalom, józan ész, tapintat és közvetlenség azok a tulajdonságok, amelyek a brit korona birtokosát és különösen V. Györgyöt, Viktória királyné és Albert herceg unokáját, olyan különösen közel hozzák minden alattvalója szívéhez és egyben nagy magasságra emelik föléljük. Annak, aki ezeket a tulajdonságokat nem ismeri s az angol nép fantáziánélküli tiszta, lojális gondolkodását nem tapasztalta, nehezen érthető manapság, a tekintélynélküliség századában, az a megkapó tény, hogy például a munkáspártnak — ennek a kontinentális gondolkodás számára szükségképpen forradalmi és köztársasági pártnak — vezére, hallgatóságának egyhangú lelkesedése mellett, mély aggodalomtól remegő hangon beszélt a király betegségéről. Mi teljes részvétellel értettük meg aggodalmukat, örülünk a

megnyugvásnak és kívánjuk azt, hogy a legjobb értelemben vett arisztokratikus, polgári erényekben nagy királyuk még hosszú ideig képviselje a birodalom nagyságát és biztosíthassa nyugodt kormányzását.

AZ ALKOTMÁNYHŰSÉGNEK, kormányzóképeségnek és a parlamentaris királyság még változatlanul életképes megnyilvánulásának ez a vonzó példája annál örvedetesebb most, mert az intézményes diktatúrák szaporodása mellett íme megértük Európában egy egész régimódi abszolút királyság, egy önkényes monarchia visszaállítását, illetve proklamálását. Sándor jugoszláv király az a különösen bátor ember — avagy egyes intim tanácsadói azok a bátrak? — aki az ortodox karácsony előestéjén — 1929 január 6-án — királyi manifesztummal eltörülte Jugoszlávia vidovdani centralisztikus parlamentáris alkotmányát és saját, Isten kegyelméből vett hatalmánál fogva, új kormányzást adott komplikált szervezetű, soknyelvű, különböző népű, vallású és szokású országának. Szinte kísértetiesen hat a mai Európában I. Miklós cár, vagy hogy szelídebb példával éljünk, I. Ferenc osztrák császár alakjának és uralkodási módjának ez a hirtelen felidézése tíz évvel a demokrácia nevében és állítólag a népek szabadságáért megvívott háború után. Lehet, hogy tévedünk benyomásunkban, de valahogy csizma- és kancsukaemlékek ébrednek bennünk ennek a különös kísérletnek halatára, amely Ázsia két abszolút monarchiája: Afganisztán és Sziám s Afrika jól megalapozott, egyetlen önkényuralmú császár-királysága, Abesszínia mellé, íme, odasoroz egy úgynevezett európai demokráciát, amely ugyan a Balkánon van, de egy szervezeténél fogva par excellence demokratikus népcsoport birtoka volt eddig, — hiszen Jugoszláviának arisztokráciája, egy számban és súlyban jelentéktelen horvát arisztokrata rétegtől eltekintve, nincsen.

A június 20-i szkupstinai gyilkosság óta, melynek végül a horvátság vezére, Radics István is áldozatul esett, nem tudott nyugvópontra jutni a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság belső helyzete. Kétségtelen, hogy Radics István különböző nyilatkozataiban s a királynak adott tanácsaiban már javasolta, hogy abszolutisztikus eszközökhöz folyamodjék és a pártokon felül álló, katonai kormányt nevezzen ki. Hogy ezzel a parasztvezérek mi volt a célja, azt nem igen lehet tudni: elsősorban csak azt akarta-e, — aminek a horvátok ma tényleg, keserűen bár, de örülnek — hogy a vidovdani alkotmányt eltávolítsa az útból, vagy pedig továbbmenőleg az a, mondjuk, machiavellisztikus reménye volt-e, hogy a szerb radikálisok parlamentáris kormányzása után még a katonai diktatúra önkényeskedő hatalmi eszközeit is kompromittálja s ezzel a tiszta federáció, illetőleg a perszonális ónió útját egyengesse?

A vidovdani alkotmány megszűnt, de a horvátok, talán a Temps szívélyes figyelmeztetése nélkül is (a franciák félhivatalosa ugyanis gúnyosan megjegyezte, hogy a horvátoknak tulajdonképpen nincs mit örülniök, — várják meg a végét) rájöttek volna, hogy a veder talán kényelmetlenebb lesz, mint amilyen a cseber volt. Sándor király manifesztumában nemzeti kívánságok teljesítéséről szó sem volt — ellenben annál több a „nemzeti egység“ kiépítéséről. S az új kormányzás szándékainak és céljainak elég erős előízét adta a kiáltvánnyal egyidejűleg megjelent négy, királyi ukázzal, kiadott törvény, amely a kormányzást teljesen központosította, politikai pártok életét a kormányhatóságok kényétől-kedvétől tette függővé, a sajtót preventív cenzúra alá vette és a községi képviselőtestületeket feloszlatta. Néhány napra rá újabb törvény a bírói függetlenséget szüntette meg. Lehet, hogy a horvátok örülnek a változásnak, de hogy ezek az intézkedések nem az ószerbiai vagy montenegrói pártok, nem a Pasics-féle radikálisok és nem a Bida-Ruka — a Fehér-Kéz titkos szövetsége — ellen irányulnak,

az mégis legalább is valószínűnek látszik. Ezt a horvát részről igen féltéken, szinte tapogatva megnyilvánuló aggodalmat — Macsek autentikus nyilatkozatai rendkívül óvatosan, hogy ne mondjuk „gutgesinnt“-en hangzanak — alátámasztja az új királyi kabinet összetétele: Zsivkovicz Pera (Petár) tábornok, gárdaparancsnok, miniszterelnök, a Fehér-Kéz egyik vezető embere és fiatal korában nem csekély része volt az Obrenovicz-ház inkább erőszakos eltávolításában, tehát a Karagyorgyevicsek egyik leghűségesebb, legrégebbi szolgája. A kabinet legexponáltabb tagjai Maximovicz, Szrszkics, Uzunovicz az óradikálisok legerősebb képviselői, Pasics intim hívei, akik közül Maximovicz, belügyminiszter korában, 1925-ben, Radicsot bebörtönözte. A szlovéneket Korosec, az éppen lemondott miniszterelnök képviseli, míg horvát részről három tagja van a kormánynak: Sverlyuga pénzügyminiszter, Franges földművelési miniszter és Drinkovicz népjóléti miniszter, akik semmiféle párt kötelékébe nem tartoznak s eddig a politikai életben nem is vettek részt, tehát csak önmagukat, mint horvát nemzetiségű egyedeket képviselik — állapította meg Macsek.

Az első meglepetés elmúlásával most a bel- és külföldi közvélemény egyaránt a kormány programjának megvalósítását várja.

Az ígéret úgy szól, hogy új alkotmányt kellene kidolgoznia, amelynek mindenkit, tehát a horvátokat is ki kellene elégítenie. Vájjon ezt fogja-e tényleg csinálni is, vagy pedig a kiáltványban jelzett belső egységesítésen fog-e dolgozni, ez a probléma, amelynek eldöntése attól függ, hogy a belső béke helyreállítása valóban becsületes jószándéka-e azoknak, akik a hatalom birtokában vannak, vagy pedig az-e a céljuk, hogy ezt a hatalmat olyan könyörtelen szilárdsággal alkalmazzák, amely a most létesített „belső békének“ legcsekélyebb megzavarását sem fogja tűrni.

Bizonyos humoros melléktől nem egészen mentes képet lehetett azonban kapni a külföldi sajtó, különösen a nyugati demokráciák újságjainak véleményéből. Ennek az érdekes abszolutizmusnak ugyanis még az is különös pikantériát ad, hogy például a katona-miniszterelnök valaha a szerb Nagy Oriens páholy nagymestere volt, és így — eltekintve más szabadkőművesek részvételétől — tulajdonképpen szabadkőműves-abszolutizmusként klasszifikálhatjuk. Talán éppen ezért — igen sima elbánásban részesült Párizsban, sőt Londonban is. Nem minden abszolutisztikus kísérletnek vagy diktatúrának volt olyan jóindulatú és kedves kezelésben része, mint a francia demokratikus köztársaság balkáni expozitúrájának. A francia baloldali lapok ugyan, a fogalmak kedvesen primitív leegyszerűsítésével, veszedelmes, „új fasizmusnak“ nevezik, de ez ellen a fasiszták viszont joggal felháborodva tiltakoznak. Az angol lapok közül pedig még a Times is hajlandó jókívánásaival kísérni és sikert kívánni ennek a különben talán mégsem egészen szájaíze szerinti kísérletnek, mert azt reméli, hogy ez békét hoz, konszolidál s Párizs szövetségesét erősíti. S az olyannyira áhított „Balkán-peace“-ért egy kis elvi áldozat nem sok. És — ha ketten csinálják ugyanazt, az mégsem ugyanaz.

ÁZSIÁBAN pedig a napokban fejeződött be egy másik abszolút uralkodó tragikomédiája. A legabszolútabb királyságban sem lehet, úgy látszik, a nép meggyőződése, tradíciói, babonája és mindezek eredményeként, akarata ellen mindent a fejetejére állítani. Az Európából visszatért Amanullah emir, megittasulva a civilizált élettől, máról-holnapra akart a derék afgán törzsekkel körülbelül ezeréves időközt vagy alapvető kulturális különbséget átugratni s őket, akik a mohamedán vallás őskorát élik még, a civilizáció kétséges áldásaival megismertetni: nőket emancipáltatni, a csarcsaf viselését beszüntetni, az ifjúságot külföldön taníttatni, egyszóval mindazt egy

csapásra végigcsinálni, amit a győzelmes Musztafa Kemal, úgy látszik, tényleg sikerrel kísérelt meg az európai civilizációval évszázadok óta utóvégre mégis csak kontaktusban élő törökökkel. A lázadást, amely reformjait követte, Amanullah ugyan, különösen a tél beállta miatt látszólag leverte volt, de az ellenállás lángja az országban mégis oly erős maradt, hogy reformjait II. József ez ázsiai utánzatának egy tollvonással meg kellett semmisítenie. Úgy látszik azonban, ez is későn jött s Amanullahnak csatlakoznia kellene azoknak a lemondott és elkergetett uralkodóknak hosszú sorához, akik Párisban, Londonban és a Riviérán szomorúan gondolnak vissza balul kiűtött kísérletezéseikre, vagy egyéb tökéletlenségeikre, amelyeknek a megsemmisüléshez kellett vezetniük. Egyelőre olyan kaotikus a helyzet, hogy Amanullah és testvére, Inayatullah királysága mellett még egynehány trónkövetelő jelentkezett: hogy most a káoszból mi fog kialakulni, arra a most rivalizáló erők mellett még csak következtetni sem lehet.

OLASZORSZÁG aktív külpolitikáját jelezte Grandi államtitkár angorai utazása a barátsági és döntőbírósi szerződés megpecsételéseként. Ahogy Angorában Tevfik Rusdi külügyminiszter milánói látogatását adta vissza, úgy viszonzta január közepén a Duce nevében Venizelos római látogatását Athénben. Ez is értékes diplomáciai eredmény, ha nem sikerült is az olasz-török-görög hármasság paktumot létrehozni, hiszen a török-görög macedóniai konfliktus a kölcsönös kisebbségek kezelése tárgyában egyelőre megnehezítette Athén és Angora közeledését. Talán Venizelosnak kora tavaszra tervezett angorai látogatása változást fog ebbe hozni, de egyelőre meg kell elégednie Olaszországnak azzal az erős pozícióval, amit saját magának sikerült az athéni és az angorai viszonylatban elérnie s amely megfelelő kiegészítése annak a kiváló hatalmi helyzetnek, mellyel Tiranában bír és annak a politikai értékűvé váló vonzalomnak, amelyet Szófiában ébresztett maga iránt. Viszont a Jugoszláviában beállott fordulat külpolitikai vonatkozásait sem érdektelen figyelni: az összes belgrádi lapok szinte túláradnak az olasz barátság hangoztatásától. A jugoszláv kormány kísérletet is tett arra, hogy az e hó végén végérvényesen lejáró barátsági szerződést megújíthassa. Olaszország úgy látszik nem siet, de nyíltan meg is mondja, hogy nincsen semmi oka a sietésre és hogy alaposan meg kell gondolni egy újabb szerződés tartalmát és céljait. Arról, hogy a meglévő szerződés meghosszabbíttassék, egyáltalában szó sincs. Róma látni akarja, mit kap és mire számíthat.

A JÓVÁTÉTELI kérdés és a Dawes-terv reformjának megoldása a fáradhatatlan Parker Gilbert jóvátételi főügynök energikus és céltudatos tevékenysége következtében úgy látszik jó mederbejutott. Gilbert-nek washingtoni látogatása alatt sikerült elérnie a lehetetlennek látszót: meggyőzte Coolidge elnököt és Kellogg államtitkárt arról, hogy az Egyesült-Államok pozícióját a szövetségközi adósságok kérdésében nem befolyásolja, ha barátságosan foglalkozik a szakértő bizottság amerikai tagjainak kijelölésével, a nélkül, hogy ebben a washingtoni kormány hivatalosan részt venne. Elérte ezenkívül úgy látszik azt is, hogy a Bérenger—Mellon-féle egyezmény értelmében a folyó év augusztusában esedékes 407 millió dolláros első francia részlet fizetésére a Fehér Ház halasztást hajlandó adni, abban az esetben, ha a francia parlament addig ratifikálja az egyezményt.

Ezeknek az intervencióknak eredményeként és a washingtoni kormány hallgatólagos hozzájárulásával a jóvátételi bizottság kinevezhette a szakértő bizottság két amerikai tagját a kiváló Owen Young és Pierpont Morgan személyében. Az előbbi, aki már a Dawes-bizottságban is részt vett, a General Electric elnöke és így az amerikai iparvilágban kimagasló pozíciója van. Azáltal, hogy az Egyesült-Államok kormányának diszkrét kijelölő

választása Youngon kívül Pierpont Morganra, a legnagyobb amerikai bankárra esett, Washington úgy látszik azt akarta jelezni, hogy a tanácskozások súlypontja a német jóvátételi adóssághótvények leendő mozgósításán nyugszik, nem pedig a jóvátételi és a szövetségközi adósságok összekapcsolásán.

A Jóvátételi Bizottság időközben (január 10-én) kinevezte az egyes — volt szövetséges — kormányok javaslata alapján a Szakértő Bizottság tagjait. Belgiumot Francqui volt pénzügyminiszter és Gutt, a Jóvátételi Bizottság belga tagja, Franciaországot Moreau, a Banque de France kormányzója és Parmentier, a Népszövetség pénzügyi bizottságának volt tagja, Nagybritanniát Sir Josiah Stamp és Lord Revelstoke, a Bank of England igazgatói, Olaszországot Pirelli nagyiparos, a Népszövetség gazdasági bizottságának tagja és Suvich pénzügyi államtitkár, Japánt Mr. Móri és Mr. Aoki pénzügyi szakértők fogják képviselni. Németország dr. Schachtot, a Reichsbank és dr. Albert Vöglert, a Vereinigte Stahlwerke elnökét nevezte ki a megegyezés szerint, természetesen, a Jóvátételi Bizottság közbejötté nélkül. Az amerikai tagokat tudvalevőleg a Jóvátételi Bizottság és Németország együttesen nevezik ki.

A bizottság ilyen körülmények között valószínűleg február elején Össze fog ülhetni és hozzáláthat nehéz feladata teljesítéséhez. A nehézségek felmérésére elegendő, ha megemlítjük, hogy Németországban Parker Gilbert-nek, a múlt évről szóló és Németország gazdasági helyzetét optimista színekben ecsetelő jelentését rendkívül rossznéven vették. Azt találták ugyanis, hogy erősen túloz, átmeneti szimptomákat valóságnak vesz és ezt a legrosszabb pillanatban cselekedvén, megnehezíti Németország helyzetét a bizottságban, hiszen a birodalom azt akarja bizonyítani, — és a küzdelemmel teljes évek után joggal akarja bizonyítani — hogy a most fizetendő két és fél milliárd aranyfrankos annuitást nem bírja tovább teljesíteni és az évi törlesztési részletet másfél milliárdra akarná leszállíttatni. Poincaré pedig legutóbbi nagy kamarai beszédében kijelentette, hogy bár a legnagyobb bizalommal van a szakértők munkája iránt és annak sikert kíván, mégis, ha ennek eredménye nem felel meg Franciaország jogos várakozásának, azaz ha leszállítanák az annuitást, a francia kormánynak fennáll az a joga, hogy visszatérjen a Dawes-terv szigorú végrehajtásához. A két véglet és a két tűz között kell majd azt a megoldást megtalálni, amely az adott jogi és pénzügyi helyzetnek, Németország teljesítőképességének, a béke kiépítése szükségének és Európa nyugodt gazdasági fejlődésének legjobban megfelel.

Poincaré egyébként ismét learatta időközönként visszatérő parlamenti győzelmeinek egyikét. A francia parlamentarizmus idült betegségének és a francia nép s közvélemény józanságának, illetve a két mozzanat szerves egymásrahatásának, beszédes jele az, hogy a kamara, illetve annak ambiciózus, hatalomra törekvő tagjai és csoportjai három-négy havonként, újabb időben három-négy hetenként nekilendülnek a szigorú Poincaré megbuktatásának; nehéz helyzetet teremtenek neki s ő nélkülözhetetlenségének tudatában megsértődik és el akar menni; erre a másik oldalon megijednek, a józan ész felülkerekedik, — mire ennek legfőbb képviselőjében Doumergue elnök nem engedi Poincarét távozni. A miniszterelnök nagyszabású beszédet mond, tógáját lebocsátja, sebeit és érdemeit feltárja, amire megkapja a bizalmi szavazatot. A taliga aztán megy tovább — a legközelebbi krízisig, mert nincs Franciaországban ember, aki a jóvátételi és a rajnai tárgyalások nehéz munkáját és óriási felelősségét azzal a fölényes biztonsággal vállalhatná, mint Raymond Poincaré. A szubtilis diplomáciai munkát, magának a miniszterelnöknek kijelentése szerint: vele teljes egyetértésben, Briand végzi el, de a vonalvezetést s a tárgyalást olyankor, amikor szakkérdésekről, számokról, tényekről, életbevágó érdekekről van szó, Poincaré fenntartja magának.

Az OROSZ gazdasági krízis elmérgesedéséről és terjedéséről szaporodnak a hírek. A tavalyi katasztrófálisan rossz termés és a birtokos parasztnak, a kukknak, növekedő passzív ellenállása, a könyörtelen adózás és az erőszakos rekvirálások ellen a Bugtól az Uralig és a Fehér-tengertől a Fekete-tengerig éhínséggel fenyegetik a szövetséges szovjet-köztársaságokat. A városokban október óta ismét megszorodott az élelmiszerboltok előtt hajnaltól késő délutánig sorban állók száma. A kenyér már rarionálva van; hús egy időben novemberben és december elején, a városokban, de különösen Moszkvában valósággal ijesztő mennyiségben került piacra: a takarmányhiány és az erőszakos adóztatás miatt a kulákok tömegesen ölték le élőjószágukat. A felhajtás például Moszkvában annyira megszorodott, hogy a vágóhidak nem győzték a munkát és a jószág lábbon pusztult el, a hús pedig a raktárakban romlott meg. Hogy csak egy adatot említsünk: a napi normális átlagfelhajtás Moszkvában ezer sertés, ami a fővárosnak hússal való ellátására teljesen elegendő. A télvíz idejét megelőző hetekben a napi sertésfelhajtás tízezerre szökkent fel. Jövőre tehát előreláthatólag már a húsellátásban is ehhez arányított hiányok fognak beállni.

A paraszt gyűlölete a rezsim ellen szakadatlanul erősödik. Vorosiloff hadügyi népbiztos egy ideig szigorított cenzúrát alkalmazott a katonák hazairrott levelei felett és harmincezer levelet tanulmányoztatott át. Az eredmény lesújtó volt: a katonák a levelek kilencven percentjének tanúsága szerint válogatatlan szavakban emlékeztek meg a rezsimről és szüleiket ellenállásra biztatták. Amikor a Politbüro ülésén Vorosiloff ennek alapján a parasztüldözés beszüntetését követelte, amihez Stalin elvi okokból — hogy, úgymond, ne járuljon hozzá egy új kapitalista osztály kiépüléséhez — ragaszkodik, ez utóbbi a hadseregnek Trozskij után második megszervezőjét lezáratta. A hadügyi népbiztosnak azonban, aki e mellett hivatala és a hadsereg politikai ellenőrzésének beszüntetését is követelte, oly nagy a tekintélye, hogy Sztálin kénytelen volt őt hamarosan ismét szabadonbocsátani és hatalmi pozíciójába visszahelyezni. Ez volt a láthatatlan, de mindenható pártfőtitkár első nyilvánvaló kudarca.

Gyengült helyzetében kísérletet tett Trozskij visszahívására, de a száműzött forradalmár teljes behódolást kívánt a hatalmon levő részéről és így nem jött létre a kiegyezés. Ennek következtében viszont Sztálin a beteg Trozskijt otthagya száműzetésének helyén, a veszélyes klímájú Alma Atában, Turkesztánban. Másrészt a belső ellentét a párt hatalmasai között annyira fokozódott, hogy egyes, nem ellenőrizhető, de nyilvánvalóan bolszevista forrásból eredő hírek szerint még Bucharin, a legteoretikusabb és legbaloldalibb leninista is összeütközésbe került a csökönyös Sztálinnál és határidőnélküli szabadságot kapott, ami pedig a kegy- és hatalomvesztésnek első jele szokott lenni. Másrészt, különösen a moszkvai városi szovjetben, erősödő jobboldali áramlat kap lábra, amely a növekvő gazdasági nehézségekkel szemben megalkuvást kíván s e végletek között áll a nyomorral küszködő, erkölcsi pusztulással és fizikai szenvedésekkel, betegségekkel és az alkohol rémjével megvert nép. Fölötte pedig uralkodik a vad s csökönyösségében valószínűleg elmebeteggé vált georgiai. A leninizmus elvi bástyáin nem áll már egyetlen őrtorony sértetlenül, de Sztálinnak nincs meg a bátorsága arra, hogy a tetszhalott-rendszert eltemesse. Don Quijoteként jobbra és balra küzd ellenforradalmi fantomok ellen és közben a vérrel áztatott fehér hőszemfödél alatt tovább pusztul az óriási birodalom: se élni nem tud, sem meghalni nem bír.

RÉGI ÍRÁSOK ES FALUSI LEVELEK

— *A magyar stílus és nyelvtan kérdéséhez*¹

A MAGYAR nyelv és stílus válságáról az utóbbi időkben több figyelemreméltó cikk jelent meg. E cikkekben azonban a magyar nyelv válságáról nem, inkább csak a magyar stílus válságáról volt szó s a súlyos címek mögött megoldásra váró nagyjelentőségű kérdés oly röviden és annyira általánosságban tárgyaltatott, hogy a legtöbb, különösen laikus olvasó nem találta meg a lényegét az egyébként elmés fejtegetésekben, mert kellő számú bizonyító erejű példák és idézetek hiányában nem derült ki, hogy a magyar nyelvnek, vagy akár stílusnak melyik eleme jutott válságba s mely elemek, vagy stilisztikai formák elváltozása, vagy pusztulása folytán fenyeget végveszedelem. De a nyelvész sem olvasta ki — éppen rövidségük miatt — e cikkekből, hogy a nyelvi és stilisztikai megnyilatkozási formák végtelen területén merre lappang a titokzatos baj: a szavak hangtani használatában, alaktani alkalmazásában, a mondat szerkesztésben, avagy a szórendben-e? Nem árulták el, hogy a divatból rég kiment körmondatokat hibáztatják-e, vagy a ma divatos pointe-irozást, — a parataxist-e, az alárendelő kötőszók hiányát, ami a primitív stílusban szokásos, vagy a hüpotaxist, az alárendelő kötőszók túlzott használatát, — az egyszerű, képek, hasonlatok nélküli száraz előadásmódot-e, vagy a színes, képekben, hasonlatokban bujálkodó dagályos stílust, — a nyugodt és előkelő elbeszélő stílust-e, vagy Szomor, Szabó Dezső, Kassák Lajos szenvedélyes, de mindig — a maguk módja szerint — egyéniségre törekvő stílusát? Mely megbotránkozató hibák hát, amelyek miatt félre kellett verni a harangot: talán a szinonimák halmozása, a homonimák el nem kerülése, ugyanazon szavak pongyola ismétlése, képzavar, idegen szavak, idegen szerkezetek, hibás szórend, ízléstelen szavak és képek, vagy az irodalmi nyelvben el nem fogadott és el nem fogadható népiességek, dialektizmusok, zsargon térfoglalása, nüánszok kifejezésére képtelenség?

Ezekre a kérdésekre a cikkek jeles szerzői nem adtak választ. Nem fontos, hogy a vitában kinek volt igaza s ki maradt alul, az a közös hibája a nyelvválságot bizonyítani akaró cikkeknek, hogy a részleteken felülemelkedve, általánosságokkal intézték el a címekben fölvetett nagy kérdés egy kis részét.

Minthogy a magyar nyelv és stílus kérdése ma a levegőben van, talán nem fog ártani, ha megpróbáljuk történeti és néprnyelvi szempontból megvizsgálni, lehet-e a magyar nyelv és a magyar stílus válságban?

TÖRTÉNETILEG a magyar irodalmi stílus fejlődésében négy főkorszakot különböztethetünk meg: I. A Halotti beszédtől, a legelső fennmaradt magyar

¹ V. ö. Eckhardt Sándor: A magyar nyelv válsága, Magyar Szemle, II. k. 4. sz. 373.I. — Balogh József: A magyar stílus válsága Budapesti Szemle 1928. aug. — Pintér Jenő: Irodalomtörténet 1928. 3—4.SZ.— Balassa József: Magyar Nyelvőr 1928. VII—X.sz.

nyelvemléktől a mohácsi vészig. Ez a kor a kódexek kora, amelynek főjellemononása a középkori vallásos latin irodalom stílusfonnáinak és hangulatainak utánzása, a magyar nyelvnek új gondolatformákhoz erőltetése, amivel együtt járt latinos szerkezetek átvétele. Íme, egy példa, mai helyesírással átírva:

Harmad tanúságunk lészen szűz szent Chalárának dücsöséges kimúlásának örvendetes voltából. Mikoron halálos ágyában esött volna Krisztus Jézus Szent születetnek napján, mikoron mindenek az vetemyére mentenek volna, csak önnön maga marada ki nagy bánattal, hozzá jöve az édes, aranyos Jézus és megvigasztalá az ő szerelmes szolgáló leányát és annyira megerősítő, hogy mikoron tizenheted napiglan éhen-szomjan volna, semmi nehézségöt nem érzöne, de inkább egyebeket is biztat vala, hogy gyorsak lennének az úr Istennek és asszonyunk Szűz Máriának szent szolgálatában. Mikoron azért az éjféli kor eljött volna, íme szemlátomást nagy sok sereg szűzek bejövének az cellában, kik között egyik mind az többit felülmúlja vala ékességgel és szépséggel, hogy még az setét éjét is világossá változtatta vala. Ez kedég vala az édes irgalmas-ságnak szent szüléje, menyországnak királyné asszonya, szűzeknek virága és Isten fiának szent anyja. És mikoron szűz szent Chalárához jött volna, hozzá hajla és megapolá ötét. Annak utánna szép palástot hozata és belépőde vele szent Chalárát test szerént és külömb-külobm virágokkal, jó illatú fűvekkel meg ékösölteték az ágyas ház. (Érdy-kódex 472. lap.)

II. A mohácsi véstől Pázmány Péterig. Ez átmeneti korszak a kódexek stílusából-a barokkstílusba. Fő jellemző tulajdonsága a népiesség; a népnyelv és az irodalmi nyelv itt alig különbözik egymástól:

Estve három órakort a sok püspökök és pap urak mind udvarhoz ménének. És előállván Fráter György kénccstartó, a többinek orátora lévén, rövid beszéddel szóla a királynak: Felséges urunk, mű vagyunk a lelki pásztorok. Mű nekünk kell vigyáznunk az anyaszentegyházra. Ezokáért kívántuk te felségétől, hogy ide hoztánád az heretneket és megöletnéd, hogy a többi megrötenne és ne kezdenének a római szentegyház ellen tanyítaui. De te felséged nem a mű akaratunk és kívánságunk szerént cseleköszik: mert itt disputáltatja felséged az heretnek latrot. (Heltai Gáspár: Háló, 1570.)

„Bezzeg igen magagondolatlan vagy: nem hallottad-é közmondásba: aggebet nem illeti a hintőszekeér? Ki ördög vitt rá, hogy kívántad a hintót? Maga sem az apád, sem a jobb apád soha nem járt hintóba.“

„Hók, vizslának jószága, el hova mégy? Vigyen el az ördög. Hátra néze a nemes ember és mondá: Hispán, hallod-e, mint mond a pór? Neked ajánlá az ökrét: tied az. Felele az: nem engemet illet, mert nem jókedvéből ajánlá nekem az ökrét. Megbúsult szegény, búsultából műveli.“ (Heltai Gáspár meséiből.)

III. Pázmány Pétertől Kazinczyig. Ez a kor a barokk és rokokó korszaka. Fő jellemononása stílushatásokra törekvés minden eszközzel, cikomyás képekkel, hasonlatokkal néha az értelmetlenségig teletömött körmondatok, a népiességtől eltávolodás, idegen, latin, később francia és német minták után színező elemek átvétele.

... Ez könyvbeli olvasáshoz oly haszonhozó munkálkodás kívántatnék, hogy ez innen gyűjtögethető ambra pézsma balsamum kenetnek gyönyörűséges illatját s mindennemű fűszerszámoknak velős gyomorerosító használatát szagát a közöttük sétikáló s járdogáló személy, maga is szagolhatná s másokkal is szagoltathatná mindenkor magában. De híjában, a ki szerecsen, ugyan szerecsen az, annyi szappant nem vesztegethetnek, mosogathatnak reája, hogy feketesége fejjérséggé változzék bódnek, s Csak úgy is ragadnak s akadnak ez könyvnek itési, tanítási, oktatási szívébe, elméjébe, mint a tövis, a bojtortján és a csipke ragadhat, akadhat az igen megaszott száraz tökben. A hol a csacsogó szajkó, terecselő szarka, szökdöcsölő czinege, ugrácsoló buja veréb természetű viczgapurdi asszonyok szájába zabolát vetegető s életek dorgáló feddő iráshelyek fordulhatnak ez könyvnek rendiben elő, leginkább mindenek csak azokat tudják, az helyeket, s asszonyok természetiben való fakadékokat, szemölcsöket, nyelvek....hegyével feszegetni, mintha a feszegetőknek is nem volna elégséges sóbálványok eleikbe ott gördítve, a kit a nyelveknek megveszett izi helyére hozásával nyalogathatnának, s hintegethetnék is természet viszketegét, s rihes erkölcsöknek terjedező fenéjét a porával mind császárok, királyok, zászlós urak,

papi rendek, hadakozó állapotbeli vezérek, hadnagyok, kereskedő emberei. nagy asszonyok, nemes és közrendbeli asszony állatok, özvegyek, atyák, anyák-fiák, leányok, szolgák és szolgálók, dajkák, orvosok, tanítómesterek, vének ifjak, serdülő inasok és egyebek érthetik s vehetik ezekben, hogy ez a szép Fejedelmi óra koczkodogál nékik minden illetlenségeknek távoztatásával hivataljokban igazán és kelletiképen való eljárásokra. (Rimay J. Államiratai és levelezése. Kiadta Ipolyi A. 330—331. lap.)

Kényszerített örömmel és erőltetett vígsággal, azonban mint egy isten-asszony felséges és kimért lépésekkel, elejében sétált kedves házi keresztje, az, a ki reggel ijesztő Medúza fővel, s mint egy erdei Nymppha könnyű öltözettel rohant ki a szobából, most, mint páncélba szorítva, megmerevedett derékkel, szorgosan öszveszedett, és öszveegyenetett hajszálakkal lassan lépett. Előtte ment a szagosító párák fellege, mint ambrózia-gőzölgések Vénus előtt, látszatott magának, hogy minden hajfodor között, minden ruhája ráncában egy-egy Cupidó rejtett célozó nyilaival. Győzedelmeskedő szemekkel tekintett férjére, és mintegy mondani látszott: Melly szerencse, hogy én tiéd vagyok! (Kármán József: A módi.)

IV. A 19. század, amely alaktanilag, sőt mondattanilag is teljesen egységesnek vehető (eltekintve a körmondatok időnkénti túltengésétől), bár stiliztikáikig széteső, mert ez a korszak már a nagy írói egyéniségek kora, az író egyéniségét pedig gondolatain és tárgymegválasztásán kívül nyelvi kifejezési formáinak eredetisége adja meg.

A 15. és 16. században még nagy a különbség az egyes írók művei között, nyelvjárási: hangtani, alaktanai és mondattani tekintetben is, a 17. században talán Károlyi Gáspár, talán Pázmány Péter hatása alatt — a kettő nyelve között nyelvjárási különbség nincsen — az irodalmi nyelvben a nyelvjárási különbségek teljesen megszűnnek és ettől kezdve már az irodalomban alig találkozunk a mai irodalmi nyelvtől eltérő nyelvjárási szövegekkel. Mindezekben a korszakokban voltak kiemelkedő és nagy hatású stilizták. Az irodalmi nyelv őstörténetében, a Halotti Beszédben, a kódexekben oly tökéletes szép magyar stílust figyelhetünk meg, amely semmivel sem marad hátrább későbbi korok stílusánál s mindenesetre felette áll a 16. század irodalmi termékei legnagyobb része stílusának. A 16. század legnagyobb stiliztája Heltai Gáspár, bár stílusában tagadhatatlanul sok az idegenszerűség: a germanizmus. A barokk-kor legtökéletesebb írója Pázmány Péter, a rokokóé pedig Faludi Ferenc. Mindezek mellett a nagy stilizták mellett állandóan találkozunk „dadogókkal“, akik homályosak, szétfolyók, összefüggéstelenek és erőtlenek. Tehát minden kornak megvolt — rossz íróknál — a stílusválsága, amely miatt a magyar stílust nem fenyegette s nem is következett be a végveszedelem, amit egyébként idegen elemeknek s formáknak a nyelvbe betolakodása nélkül elképzelni káros.

A NÉPNYELV szempontjából is vizsgálat tárgyává kell tennünk a magyar stílus kérdését, hogy tisztánlássuk, történik-e a magyar nyelven, vagy stíluson olyan elváltozás, amelyet válságosnak, végzetesnek tekinthetünk?

Az irodalmi nyelv és a népnyelv két különböző nyelv, amióta az irodalmi nyelv elvált a népnyelvtől. Ha nem oly nagy is a különbség a magyar irodalmi nyelv és nyelvjárások között, mint a németben, mégis könnyen észrevehető. Nálunk általában azt hiszik, hogy a magyar írás fonétikus írás, amely nem tér el oly mértékben a beszélt, kiejtett nyelvtől, mint a francia vagy az angol, ez azonban tévedés, mert a mi írásunk is elsősorban csak a magánhangzók írásában fonétikus, még az irodalmi nyelvben if, a tájnyelvet beszélő írónál pedig a magánhangzók írására sem mondhatjuk, hogy a betű teljesen fedné a kiejtését. A Rábaközben 'volt' helyett azt mondják, hogy 'vuót.', 'avval. helyett -azt mondják 'awuo., 'iskolában. helyett 'iskolábo., 'elveheti. helyett 'iéveheti., 'időn. helyett 'üdüöruf,

‘előbb. helyett ‘előőbb., ‘és’ helyett ‘iés’. A szegedi ember ‘szegény’ helyett ‘szögény’, ‘ember’ helyett ‘embör’-t, ‘édes. helyett ‘édös’-t, ‘nekem’ helyett ‘néköm’-öt, ‘elment. helyett ‘eemönt’-öt, a debreceni ember ‘beszél’ helyett ‘beszíl’-t, ‘négyyszer’ helyett ‘niccer’-t, ‘ültetés’ helyett ‘ütetis’-t, ‘féreg’ helyett ‘fíreg’-et, ‘fehér’ helyett ‘fejir’-et, ‘dolgozni. helyett ‘daógozni’-t, ‘még’ helyett ‘meég’-et, ‘erőszakos. helyett ‘ereőszakos’-t mond. A palóc (karancsvidéki) így beszél: ‘eccer hun-hunnum, vaót a világo ekkirá, ennek az eggyi szemi mindeé rít, ammás merne mindeé nevetett, vaót neki három hja, ezekkező ja letkissebbik tyizeket esztendeős vaót, a közepseő tyizehat, a letnagyob húsz.. Az udvarhelymegyei székely így beszél: ‘Feleségöm, kéncsőm, eresz be ingömöt.. — Nem akarok finomabb fonétikai eltérésekre kiterjeszkedni; ezekből is látható, hogy mily különbség van a magyar, írott s a művelt emberektől beszélt irodalmi nyelv és a beszélt népnyelv között.

De vajjon van-e ilyen különbség a nép beszéde és írása között is? Vajjon a nép a maga tájnyelvét beszéli-e és az iskolában tanult irodalmi nyelvet használja-e írásában és leveleiben?

Mint az egyik magyar néplap szerkesztője, nyelvészeti szempontból abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy megfigyelhettem a levelezésekben a magyar falvak és a tanyak írásműveinek és leveleinek a nyelvért és stílusát. Ami a levelek nyelvért illeti, a legtöbb esetben irodalmi, azonban sokan, különösen öregebbre, akiknél az iskola nyelvreformáló hatása már megszűnt, leveleikben a beszélt tájnyelvet használják. A veszprémvidéki például túl nyíltan ejtett e hangjai helyett, amelyek majdnem a-nak hangzanak, á-t ír:

Tek. Szerkesztőség és Kiadóhivatal. November 29-én kültem egy levélét a Tek Szerkesztőséghez és egy szívás Kéréséi fordultam hozzájuk hogy legyenak szívásák a B. A. címét 1899 körüli évákba volt követ és mi a címé Budapesten és meg írtam hogy legyenek szívásák kültérii egy eseket mert az enyém elvázat és én nem kabok sémi válazt a Tek Szerkesztőségtől Maratok továbbra is egy Hü olvasó.

Egy másik, szintén dunántúli így ír:¹

Nagyméltóságú szerkesztőségnek!

Én özv. S. F.-né szül. B. W. hadikölcsön koldusa Mél alázattal bocsánatér esedezem hogy bátorkodtam Nagyméltóságú szerkesztőséghez folamodni egy nagy kéresei engem anak idejében mikor a hadi kölcsön jegyzések léptek fel Magyarországon bele bisztatak öreg napjaimra szánt kis összegemet hadikölcsön kötvények vásárlására pocsekoltalak velem úgy hogy tíz év múltára az öreg napok bekövetkeznek beis következtek 64 éves öreg aszonvagyon munkáságban megtört őszben csavarodot és íme hol tartok jó aszonyok könyör adományából kis ezukorka árusításai tengődöm nyomorgok hurczolom az őszfejem hogy éhen ne pusztuljak keresztén katolikus létemre vasár és ünepnapokon tereken könyörögve kiabálva a járókelőknek bogy pártfogoljanak mert nyomorgom holvan a 16,000 arankoronám amit munkáságom által becsületes munkáság 30 évi házasságunk után s 6 évi özvegységemel gyermektelenül reám maradt sok nélkülözései kuporitotam ősze öregnapjaimra szorgalmas munkás férjemel kis cipész iparban férjem 12 ben meghalt jót a háborús világ őszviszaság én nem bírtam a munkásokai kéntelen voltam kiárusítani és kis összegemet öreg napjaimra elhelyezni én meg alkalmazásba léptem házi teendőre de nem soká bírtam eegyöngültem betegen új munkába voltam kéntelen bele fogni vagyis létérkűzdés kenyér harccot felverd a valóm mellett ha a kezemből ki nem adom az ország használá-

¹ E levelekben, melyeket küldöik újságban való közlésre szántak, a panaszok csaknem kivétel nélkül az ősrégi panaszok az adó miatt és az újabban állandóan hangoztatott panaszok a bankokban elhelyezett és hadikölcsönkötvényekbe fektetett pénz elértéktelenedése miatt. A levelek írói elkeseredésüknek rendszerint oly hangon adnak kifejezést, hogy egész terjedelmükben való kinyomatásuk nem ajánlatos az ő érdekükben. Nyelvészeti és stilisztikai megfigyelésekre azonban — kihagyásokkal — annál alkalmasabbak.

tára szegén rokonaim gyermekei gondomat viselnék érte öreg napjaimra de ilyen kolduson mit segíthetnek rajtam megőrülök kétségbeesésembe bele fáradok a sírásba munkaképtelené váltam teljesen öreg vagyok tolat ragadni és a Nagyméltóságú szerkesztőséghez folamodni mélalázattal esedezem két ízben már kérvényeztem a hadikölcsön segélt de eredménytelen.

Tekintettes szerkesztőség. Olvastam, hogy a házörző eb után nem jár adó. Sajnos nálunk csonka Bihar megyében hiába nem jár utána adó, mégis két pengőt fizetnek minden eb után, de még ez már nem ojt nagy baj volna ha a két pengővel megérnék, mikor kifizetjük az ebadót akkor beíratjuk az adókönyvbe külön rublikába és akkor nem telik bele újabb három hónap jön a végrehajtó és foglal ebadó hátrányban, holot már ki van fizetve én nem tudom hányszor kell évente ebadót fizetni.

De már az utólag behajtót ebadót nem tüntetik ki mint ebadót hanem mint együttesen kezelt közadók címén veszik fel.

És az 928 évben történt az én! apámál hogy, 1928 évben pedig 2 p 64 f fizetünk mint ebadót és észet is szintén az adó könyvel tudjuk igazolni, és akkor 1928. XII/29-ikén jön ... végrehajtó foglalni és egytural a zálogtárgyat vinni és elárvereztetni hiába mondtuk hogy az adó könyvel tudjuk igazolni ki van fizetve, ő ere ászet mondta sémi köze hozzá ha nem fizetünk vitéti a zálogtárgyat és elárverezteted az ebadóba, ere mi kifizetünk 7 p 47 f XII/29 ikén mint ebadó hátrányt a mit egy kis Elismervényel tudunk bizonyítani de ezen ki tüntetetem hogy mibe fizetünk és így akkor mi 1928 évben ebadó címén fizetünk top 11 fiíert holot ez önök szerint nem jár házörző eb után.

Én igaz hogy kijelentetem már akkor hogy felfogom jelenteni és újságban ki fogom tétetni két esküt jelenlétében, mert már ő maga a végrehajtó nem mer járnai mert nagyon goromba módon viselkedik ászet hiszi hogy ő a kis király neki mindent szabad törvényelenes dolgot is cselekedni.

Én elemben kérem a Tekintettes szerkesztőséget hogy méltóztasanak ezen kis ciket közölni az újságban hogy a gazda közönség tudja meg hogy nem a minisztérium a hibás mert erői a Nagyméltóságú Minisztériumnak nincs tudomása hanem a megbízót személyek között vannak bárány bórbe bujt farkasok és ezek ászet lesik hogy mikor van alkalmok elragadni a zsákmányt.

Az ilyen Bárány bórbe bujt farkasokat jó lesz ki irtani mert előb utób a Bárányok türelme elmúlik és elsöpri őket a boszulya és velök szembe nem álhát meg a pásztor.

Ez kérem nemcsak az én apámál történt meg hanem a töbi gazda társaival.

Én nem tudom igazán miért adnak ojan nagy adó könyvet ha nincs rá szükség mert a hátsó lapon ot maradnak a rublikák üresen, az elsón ki tüntetik hogy mibe nyit kel fizetni de ha be fizeti az adót akkor nem írják ki hogy mibe fizete a gazda, így ászetán általános zaklatásnak van kitéve a gazda az adó véget.

Kérem a Tekintettes szerkesztőséget hogy a Nagyméltóságú Minisztériumot ere felhívni méltóztasanak.

Tekintettes Szerkesztőség az én elhatározásom végleges — írja egy mezőtúrvidéki polgár — én az újbarázda lapot nem járatom tovább, még most egyelőre egyet sem, mert az alföldön az adót mindig felfelé srófolják, de hogy a polgároknak menyí baja van, aval nem törődnek, a kukoricza lesült nállunk egyhejt jobban mint máshejen, akik a hatósághoz közelebb voltak azok megfellebbezték, adó le engedésre. 30-an voltak az egész azoknak engedtek de nekünk nem, van ojan a kik fojamodtak, 10 m. mázsás termése lett mégis engedtek, a kik nem fojamodtak, 2, 3, m. mázsás termésre sem engedtek, nekem 6 katasztrális holdon 22 mm. feles lett ebből 11. az enyém. Van itten földmives szövetség, a kamara Elnöke az Elnöke, elhatározták hogy az egész határt feljárnák és kéri az adó leengedést, adig vártak, hogy az égett száraz már le volt szedve nagy része és akkor fojamodtak a pénzügyigazgatóságához mikor késő volt és nem küldtek ki pénzügyi tisztviselőt, a jövő félévi adót nem fizeti meg fele sem, a termény ára semmi a kiadáshoz viszonyítva, ipar, és kereskedelmi czik mind magas ezt nem lehet soká bírni, én azt nem értem hogy, 72. ezer holdas határu. 28. ezer lakosú várossal, a vezető urak ijen keveset gondolnak, Száz féle a panasz százféle a szükség, nincs a lapra pénz így nem ál talpra magyar ország, ha csödbe jut a földmives osztáj, még ha tovább esik az élet ára akkor rász világ lesz, de bezárom levelem azzal hogy, 76. éves vagyok de ijen adózást még nem értem, soha a jövedelem nem futja a kiadást nem járatom a lapot. Tisztelettel 1929. január. 7.

Ezekben a levelekben az interpunkció és a helyesírás a fő baj. A levélíró nem tanult elég nyelvtant vagy már elfelejtette és azt sem tudja, hogy van mondat, s vannak mellékmondatok, mondatrészek, amelyeket ponttal

és vonással kell egymástól elválasztani. A stílussal azonban nincsen baj. Az egyik a maga siralmas panaszát úgy mondja el, hogy kiérzik belőle a zokogás és meg tud hatni, a másik az adó ellen úgy szólal fel levelében, hogy szinte halljuk, amint öklével üti az asztalt. Ezek stílusa primitívségében is erőteljes és kifejező és eléri azt a hatást, amelyet az olvasóban föl akar kelteni.

Falusi emberektől írott levelekből azt a megállapítást szűrhettem le, hogy a stílustehetség, az írókészség nem a tanítás és iskolázás kérdése, hanem a fantáziáé. Vannak tökéletes kalligráfiával, helyesírással és nyelvtanisággal írott levelek, amelyekben meglátszik az erőlködés, hogy mondani-valóját ki tudja fejezni s vannak ákom-bákom szarkaláb betűkkel, minden interpunkció nélkül, helyesírási és nyelvtani hibáktól hemzsegő levelek, amelyekben a gondolat mégis szépen és erőteljesen jut kifejezésre. Azok, akiknek ajkáról a magyar népmeséket néhány évtizeddel ezelőtt lejegyeztették, nagyobbrészt nem tudtak írni és olyasni, tehát nem jártak iskolába nyelvtant és stílust tanulni és mégis mennyi stilisztikai szépség jut kifejezésre a nép szépirodalmában.

Stílus szempontjából nincs hiba a népnyelvben, a népnyelv nincs stílusválságban. Ha esetleg egyes nagyhatású tudósok, vagy tankönyvírók stílusa kifogásolható is, ebből nem a magyar nyelv válságára, inkább csak az akadémikus stílus válságára vonhatnánk következtetést. De vájjon a lexikonok és breviáriumok (életrajzok és irodalmi tanulmányok bő szemelvényekkel) roncsoló hatását az irodalmi stíluson ki lehet-e mutatni? S a kereskedelmi levelezését, amelynél szárazabb, ridegebb stílusréteg nincsen, ha csak az eléggé gyakori bírósági idéző iratokra, adóintésekre nem gondolunk, amelyek stílushatása igazán semmiféle irodalmi munkára sem fogható rá.

Ami az újságíró stílusát illeti, ha itt igazuk van is a kritikusoknak, nem szabad azt a mértéket alkalmazni, mint a hosszú életűnek szánt irodalmi tanulmányokban. Az essay-író az egyszer megírt tanulmányt elteheti fiókjába s napokon, heteken át újra meg újra javíthat rajta, akár megfogadhatja a klasszikus költőnek „nonum praematur in annum“ tanácsát is. De mi lenne, ha az újságíró is eltenné cikkét kilenc évre, hogy akkor nyomassa ki. Igen sokszor örülne, ha nem kilenc év, hanem — különösen lapzártá előtt — kilenc másodperc állana rendelkezésére, hogy még egyszer átolvassa, amit kutyafuttában megírt. Harminc-negyven évvel ezelőtt pongyolább volt az újságírás, mint ma s mégis megszülethettek Gyulai Pál, Péterfi Jenő, Beöthy Zsolt nagyszerű irodalmi tanulmányai; a „válság“ nem tette tönkre őket.

Poéta nascitur. A szép stílus írói tehetség és nem mesterség kérdése. Nincs író, nemcsak Magyarországon, de sehol a világon, aki rendszeres mondatanokból és jelentéstani tanulmányokból tanult volna meg írni. Sevcsenkó, a kisoroszk legnagyobb költője, Jacques London, Gorkij Maxim iskolázatlan írók, akik írni-olvasni is csak felnőtt korukban a tanultak meg s még sem lehet azt mondani rájuk, hogy írásaikkal válságba hozták volna a kisorosz, az angol, vagy a nagyorosz stílust.

BUDAPEST külvárosaiban a szegény munkásnép iskolásgyermekai között az utóbbi években sajtós nyelvátalakítást figyeltek meg a tanítók, 'enyém' helyett 'enyimé'-t, 'tiéd' helyett 'tiedé'-t, a 'Kovácsék háza' helyett a 'Kovácsék házuk'-at, láthatja. helyett az egyes nyelvjárási vidékeken szokásos 'láthassá'-t mondanak; (a pesti külvárosi ember nem a 'klinikára. megy, hanem a 'klinikre', 'Szvetenay-utca' helyett 'Szvetena-utcá'-t mond). Lépten-nyomon halljuk a fővárosban is egyszerűbb emberektől: 'a katonák elment', 'hajtsd ki azokat a borjút'-féle népies szerkezeteket, amelyek az irodalmi nyelvben, illetőleg

a nyelvtanban mégis csak megkívánt és szükséges logika ellen vétének. A nép ma már talán minden vidéken vét az ik-es igék használata ellen és összekeveri az ik-es és ik-telen ragozást: ‘eszek, iszok, fürdök’ (eszem, iszom, fürdöm helyett), ‘egyen, igyon, fürödjön. (egyék, igyék, fürödjék helyett) és ‘adjék, menjék, gyűjjék. (adjon, menjen, jöjjön helyett), tehát az igeragozásban lépten-nyomon „hibát“ követ el a grammatikában helyesnek megállapított szabályok ellen. A vonatkozó névmások használatában is gyakori a hiba: ‘az a négy ló, akit a múlt héten adtam el a vásárban’, — így mondja a nép. Az irodalmi nyelv grammatikája szempontjából mindezek súlyos hibák. A népnyelv grammatikája szempontjából azonban ezek nem hibák s a nyelvésznek ezekkel szemben nem az a kötelessége, hogy megváltoztassa, kiigazítsa, hanem csupán az, hogy konstatálja őket. A népnyelv szempontjából tehát nincs szükség nyelvtanra, a népet nem kell és nem is lehet megtanítani más beszédre, mint amit apától tanult, amelyet tovább ad utódaira. Nyelvtanra az irodalmi, tudományos, törvénykezési, a hivatalos nyelv szempontjából van szükség, hogy a leírt szövegek mindenkinek egyformán érthető és félre nem érthető módon szerkesztessenek meg. Az irodalmi nyelv száműzött magából sok olyan régi nyelvi és népnyelvi alakot, amelyek semmiféle nyelvhelyességi szempontból nem esnek kifogás alá: száműzte a szenvedőszervezeteket, a tatik-tetik-et, száműzte a félmúlt időt (elfelejtette: elfelejté) a vala és volt-os szervezeteket és sohasem fogadta be a jelenidő egyszám harmadik személyének analógia útján létrejött megrövidülését, amelyet a népnyelv bátran és szépen használ: ‘Fűzfalevél, nyárfalevél, — mindet összesodri a szél’ e helyett, hogy: ‘összesodorja.. Az ‘összesodri’ alakot magyar essay-író nem merné leírni, szenvedőszervezeteket és félmúlt időt pedig csak öregebb, vagy a fiatalabbak közül néhány öntudatosabb stílusú írónk mer használni.

Nyelvtanra a népnyelvnek nincs szüksége, a nyelvtan nem is tudna hatni a népnyelvre, — inkább fordítva, a népnyelv hathat: azaz a népnyelv tudja megváltoztatni a grammatikának egyes megállapításait. A népnyelvből kifejlődött irodalmi nyelv grammatikájára azért van szükség az iskolában, miként ezt Eckhardt Sándor e folyóirat hasábjain kimutatta, hogy a különféle nyelvű gyermekek, akik nemzetiségi vidékekről, romlott nyelvérzékű nagyvárosokból, tájnyelvet beszélő falvakból vagy városokból kerültek együvé, az iskolában ugyanazt a nyelvet tanulják meg és használják az életbe kikerülve írásaikban, leveleikben, hivatalos irataikban, mert az irodalmi és a hivatalos nyelvnek, mint minden gondolat, kérdés, ígéret, kötelezvény kifejezési eszközének olyan precíznek kell lennie, hogy minden félreértést és többértelműséget kizárjon.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: egyelőre minden hó 15-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte.

Pesti Könyvnyomda R.-T (Dr. Falk Zsigmond)

MAGVAR SZEMLE

1929 MÁRCIUS

V. KÖTET, 3. (19.) SZÁM

A KISEBBSÉGI JOG FEJLŐDÉSE ÉS REFORMJA A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNÉL¹

AZ őszi GENFI közgyűlést azok a publicisták, akik szeretik a pregnáns, jellemző szavakat, Assemblée de la franchise-nak nevezték el. Ez az őszinteség éppúgy megnyilvánult Briand és Müller birodalmi kancellár kissé keserű ízű dialógjában a lefegyverzésről, mint Seipelnek az osztrák csatlakozást tárgyaló, vagy Apponyi Albert grófnak a nagy magyar probléma egy-két oldalát megvilágító nagy beszédében, de talán senki sem beszélt oly meggyőző őszinteséggel, mint Beelaerts van Blokland hollandus külügyminiszter az általános vita folyamán (szeptember 5).

Beelaerts fejtegetéseinek teljes megértéséhez előre kell bocsátanunk azt, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1920 október 25-i határozata szerint „abból a célból, hogy a tanács tagjai azon jogának és kötelességének gyakorlása, amely a kisebbségek védelmére vonatkozik, megkönnyíttessék, kívánatos, hogy az elnök és az általa kijelölendő két tag minden esetben megvizsgáljanak a Nemzetek Szövetségéhez benyújtott minden oly panaszt és közlést, amely kisebbségi szerződések valamely rendelkezésének megsértéséről vagy megsértésének veszélyéről szól”. A Tanács ezt a határozatát azonban csak akkor léptette életbe, miután Gilbert Murray oxfordi professzor, a II. közgyűlésen Dél-Afrika egyik delegátusa, javaslatot tett (1921 szept. 12) állandó kisebbségi ügyi bizottság alakítása ügyében. Javaslátát ugyan visszavonta, de akkor lett köztudomásúvá a Tanácsnak idéztem határozata s azóta működnek tényleg a hármásbizottságok. Hollandia több ízben tagja volt ilyen bizottságnak, amelyet egy-egy kisebbségi petíció vagy több hasonló célú petíció előzetes megvizsgálására a mindenkori elnök összehívott. A holland külügyminiszter kritikája tehát a legközvetlenebb megfigyelésen alapult. „A kisebbségi bizottságok rendszere, mondotta, normálissá vált, tradícióvá alakult ki. Sokan kritizálják, túloznak is, mert hisz sokszor a szenvedély szava vesz erőt a bírálókon. Én nem vagyok a mindenáron való kritizálás barátja, de némely nehézségre mégis reá kell mutatnom. Először is hiba, hogy ezek a kisebbségi bizottságok éppen a tanácsülések alatt hivatnak össze, amikor is a tanácsi képviselők (Beelaerts ezek alatt a „tituláris” delegátusokat érti, akik vagy külügyminiszterek, vagy aktív nagykövetek, követek) túl vannak halmozva munkával, s helyettük a delegáció egy más tagját küldik a bizottságba. Másik kifogásom az, hogy gyakran igen nehéz az egyes tanácstagoknak pontos véleményt alkotni valamely petícióban foglalt panasz alapos vagy *alaptalan* voltáról, még akkor is, ha a főtítkárság kisebbségi osztálya előzetesen összefoglaló jelentéseket készít róluk, mert hisz a főtítkárság csak objektív expozét adhat, de nem terjeszthet elő javaslatokat arra vonatkozólag, hogy mi legyen valamely petíció további sorsa.” Beelaerts rámutat tehát a mai rendszer két főhibájára — van több is, amiről nem szól, de amire később sort kerítünk, — arra tudniillik, hogy a tanácsi

¹ A most kezdődő márciusi ülészak tudvalevőleg német kívánságra a kisebbségi kérdéssel fog első sorban foglalkozni, ez alkalomból hozzuk e visszatekintést, mely azonban a jövőbe is utakat jelöl meg A szerk.

² A kisebbségvédelmi jogok népszövetségi rendezésére vonatkozólag v. ö. Késmárky Györgynek folyóiratunkban megjelent Trianoni kisebbségek című összefoglalását, IV. kötet, 1928. 199—213., amelynek adatait és megállapításait ismeretnek tesszük föl e cikk olvasói előtt.

ülésszakok és a bizottsági ülések koincidálása miatt a felelős államférfiak nem mindig vehetnek részt a bizottsági tárgyalásokon, úgyhogy helyetteseiket — kivétel nélkül magasállású hivatalnokok vagy diplomataik — küldik, akik természetesen nem rendelkeznek ugyanolyan súllyal és tekintéllyel és gyakran félnek a felelősségtől. Mert hisz, nem kell elfelednünk, valamely hármásbizottság pozitív határozata azzal a következménnyel jár, hogy az illető petíció a Tanács plénuma elé kerül, ami ellen minden bevádolt állam, minden erejével tiltakozik s ellene mindenemű nehézséget támaszt. A másik baj Beelaerts szerint ott van, hogy a pusztá petícióból és a reá adott kormányválaszból a tanácstagok nagyon nehezen tudják megállapítani a tiszta valót — föltéve persze, hogy ez a szándék megvan bennük, — mert hisz legtöbbször az egyik oldal állításával szemben áll a másik oldal tagadása, különösen ha kormányintézkedésekről, közigazgatási kihágásokról, ténybeli jogtalanságokról van szó a petíciókban, mivel a kisebbségi bizottságok rendelkezésére semmilyen más információs eszköz nem áll; nem hallgatják meg — az eddigi gyakorlat szerint — a kérvényezőket, mert ez már „érdemi tárgyalása” volna valamely petíciónak, erre pedig csakis a Tanács hivatott. Mindezen bajok ellen Beelaerts egy „Kisebbségügyi Állandó Bizottság” szervezését ajánlja (Commission permanente des minorités). Analógiául fölhozza a kitűnően működő Gyarmatmandátumügyi Állandó Bizottságot, amelynek mintájára lehetne kreálni a kisebbségi ügyit, körülbástyázva mindenemű garanciával (hogy tudniillik a Tanács jogai csorbitatlanok maradjanak és hogy a bizottság ne váljék politikai agitáció eszközzé).

Az általános vitába a hollandi külügyminiszter bedobott ily módon két termékeny gondolatot: a hármásbizottságok kritikáját és reformját és a Kisebbségügyi Állandó Bizottság eszméjét. Az utána következő szónokok egy részé reflektált reá, helyeselve vagy támadva, kiki országa külpolitikájának adottsága és elvi álláspontja szerint. Hermann Müller birodalmi kancellár (szeptember 7.) nagy port felvert és Franciaországban oly rosszul fogadott beszédében Beelaerts gondolatait megszívlelésre igen méltóknak mondta és örvendetesnek tartaná, hogyha vele továbbra is foglalkoznának. Motta, svájci szövetségi tanácsos, a külügyek vezetője, szintén azt jelentette ki (szeptember 8.), hogy a hollandus külügyminisztertől fölvetett irányeszméket a svájci delegáció szimpátiával fogadja és az állandó bizottság megszervezésére irányuló mozgalmat nagy rokonszenvel követi. Beszéde további folyamán igen melegen emlékezett meg a kisebbségi kérdésről és nyomatékosan utalt arra, hogy a svájci közvélemény szívesen meghallgat minden, a kisebbségek köréből jövő panaszt s örül, hogy a nemzetközi szerződésekben komoly garanciák foglaltatnak a kisebbségek védelmére. Seipel, osztrák szövetségi kancellár, ugyanaznap tartott nagy beszédében igen határozottan, majdnem szenvedéllyel beszélt a kisebbségi kérdésről. A kisebbségek védelmének a szerződésekben lefektetett mértékét és módját „kezdeteleges”-nek és „elégtelen”-nek nevezte, föltétien szükségesnek mondta azt, hogy a kisebbségek joga az emberiség lelkiismeretének integráns részévé váljék és hogy a nemzetközi jog rendszerébe teljesen fölszívódjék.

TERMÉSZETES, hogy az ellentétes álláspont is élénken megnyilatkozott. Zaleski lengyel külügyminiszter, közvetlenül Seipel beszéde után, fölszólalása egy részét Beelaerts gondolatainak szentelte. Ezekben csak azt helyeselte, amit a hollandi külügyminiszter a többségi kormányok megnyugtására mondott, hogy tudniillik nem szabad a kisebbségi jogok védelmének a kormányok és többségek ellen irányulni és politikai agitációs eszközzé válni. Ellenben nem fogadhatja el Beelaerts irányeszméit a Kisebbségügyi Állandó Bizottságra vonatkozólag. Hisz, szerinte, már a hármásbizottságok intézményét is a kisebbségek érdekében szervezték, ennél tovább menni „indokolatlan” volna. Kifejti, hogy nincs semmi analógia a Mandátumügyi Bizottság s egy esetleges Kisebbségügyi Állandó Bizottság között, mivel az előbbi az Egyességokmányban (22. §.) gyökerezik. Ebben Zaleskinek igaza van: a Mandátumbizottság megszervezését és működését elrendeli a Paktum, míg kisebbségügyiről nem szól. De a meglévő kisebbségi vagy más szerződésben semmi sincs, ami ilyennek föllállítását tiltaná és az csak egész természetes, hogy valamely új népszövetségi bizottság megszervezésénél természetes analógiául kínálkozik egy bevált és nyolc év óta kitűnően működő, nagytekintélyű kommisszió, amelyen a Mandátumügyi Bizottság, amelynek tevékenységi körébe vág többek között a gyarmati lakosság részéről mandatárius hatalmak ellen beadott panaszok megvizsgálása is. Egyébként Zaleski fejtegetéseit azzal végezte, hogy ő szívesen megfontolja Beelaerts „suggestion”-jait, de csak akkor, ha viszont komolyan foglalkoznék az Assemblée egy régóta hangoztatott gondolattal: a kisebbségi kötelezettségek általánosításának gondolatával. A Nemzetek Szövetsége összes tagállamai jelentsék ki abbéli

készségüket, hogy általánosan kötelező egyezményt írnak alá a kisebbségi jogok védelmére és akkor Kisebbségügyi Bizottság alakítása semminemű ellentállásba nem fog ütközni. (Szinte fölösleges emlékeztetnünk arra, hogy kisebbségjogi kötelezettségeket csakis úgynevezett új államok (Lengyelország stb.), megnagyobbodott államok (Románia stb.), legyőzött kis államok (Magyarország stb.) kellett, hogy magukra vállaljanak, azonkívül néhány újabban fölvetett népszövetségi tag (Balti-államok stb.), míg a többiek ettől mentesek maradtak, így például Németország is.) Hasonló értelemben, de még nagyobb alapoossággal foglalt állást Osusky, párizsi csehszlovák követ, szeptember 11-i beszédében. A párizsi csehszlovák követ ismét kimutatta, hogy a Mandátumbizottság és a létesítendő kisebbségi bizottság közötti analógia csak látszólagos, leszögezte, hogy a kisebbségi szerződések semmi jogot vagy köteleességet nem tartalmaznak senki számára, hasonló bizottság szervezésére. Osusky szerint egyetlen jogalap lenne az Egyességokmány 3. és 4. cikkeinek az a rendelkezése, hogy a közgyűlés és a Tanács minden olyan ügygel foglalkozhatik, amely a Szövetség működésének körébe vág, vagy a világbékét érinti, azonkívül esetleg számbajöhet a ii. cikknek az a stipulációja, hogy a Nemzetek Szövetségének köteleossége a nemzetek békéjének fenntartására alkalmasnak és hathatósan mutakozó minden intézkedést megtenni. Briand tekintélyére hivatkozva azt állítja, hogy a kisebbségi bizottság is azok közé az eszközök közé tartoznék, amelyek a béke állandósítására kreáltak ugyan, de „bizonyos kezekben” könnyen zavart keltő, békét veszélyeztető eszközzé válhatnak. Fő kifogása azonban az, hogy a Szövetség nem hozhat a tagoknak csupán egy kategóriáját illető (azokra céloz, akik a kisebbségi szerződés régime-je alatt vannak) intézkedéseket, mert hisz ily módon kétféle rangú tagállam lenne: az egyik oldalon a szabad, a másikon egy kommisszió által adminisztrált államok. (Osusky mily könnyen feledkezik meg más egyenlőtlenségekről!). Konklúziója a Zaleskiével azonos: ha egyáltalán szó lehet Kisebbségügyi Bizottságról, akkor az csakis a Nemzetek Szövetségének minden tagállamát egyenlő mértékben kötelező organizmus lehet, egyenlő kötelezettségekkel és jogokkal. — A vita teljes anyagához tartozik Loudon, párizsi hollandus követ bejelentése egy későbbi ülésen, amelyben megköszönte a holland „szuggesztió” által kiváltott értékes vitát, örömmel konstataálta, hogy minden szónok elismerte a kisebbségi kérdés nagy fontosságát. Nyitva hagyta azt a kérdést, hogy kívánatos-e a mostam rendszer revideálása, de meg van győződve, hogy már ennek keretében is hatásosabbá lehetne tenni a kisebbségek védelmét, például azáltal, hogyha a hármásbizottságokat gyakrabban összehívják ülésezni.

EZT A VITÁT kissé részletesebben ismertettem, de meg kellett tennem, mivel lapjaink, sajnos, alig terjeszkedtek ki bővebben erre; a további fejtegetések során pedig többször vissza kell térnem a lefolyt közgyűlési vitára. Igen valószínűnek tartom azonfelül, hogy e kisebbségi jogi revíziós törekvéseknek fontos étape-ja volt a hollandus külügyminiszter irányeszméje s az e köré fűződő fejtegetések, sőt talán kiindulópontja egy új, sikerben végződő mozgalomnak.

Mielőtt e revíziós törekvések lehetőségeire és jövőjére rátérnék, szólanom kell röviden az eddig történetéről. Azt az újságolvasó publikum is jól tudja, hogy két nagy nemzetközi organizmus: az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója közgyűlésein és sok más ülésén szerepel a kisebbségi kérdés valamilyen formájában. Sokat olvastunk az ott elért magyar sikerekről és mégis a kisebbségi kérdésben sem a procedúra, sem pedig a Nemzetek Szövetsége általános politikája nem változott. Igen, mivel azt már kevesebben tudják, hogy e két nagytekintélyű Unió nem az államok hivatalos szervezete, hanem többé-kevésbé társadalmi alakulat, amelynek határozatai legfeljebb csak alkotó elemeiket (egyrészt a nemzeti népszövetségi társulatokat, másrészt a nemzeti parlamentáris csoportokat) kötelezik, a Nemzetek Szövetsége határozataira meg éppenséggel semmi befolyással nem bírnak. Mindamellett nagy érdeme van mind

két alakulatnak abban, hogy a kisebbségi kérdést a nemzetközi közvéleményben napirenden tartották, szakbizottságaikkal tanulmányoztatták, javaslatokat dolgoztattak ki; igaz, hogy ezáltal sokszor hiú reményeket ébresztettek kisebbségi körökben és az egyes nemzeti közvéleményekben és elterelték a kisebbségek és a nemzeti közvélemények figyelmét attól a fórumtól, amely a végső döntést úgy, mint a részleges javítás módját mégis hatalmában tartja — a Nemzetek Szövetségétől. Az pedig, hogy a kisebbségek és a kisebbségekkel együttérző nemzeti társadalmak (mint például a miénk is) oly hamar elhidegültek a Nemzetek Szövetségétől és hovatovább a majdnem teljes 'désintéressement' álláspontjára helyezkedtek, a többszöri sikertelen vagy nagyon kevés sikerű próbálgatás után teljesen érthető. Különben a kisebbségvédelmi reformtörekvéseknek magában a Nemzetek Szövetségében is — értve a közgyűlést — jóformán az első időktől kezdve számos szószólójuk akadt, mégpedig sokszor a magyar delegátus személyében. A kisebbségi jogok védelme és a megfelelő eszközök megteremtése érdekében a főntebb már jelzett, első nagy, eszmékben gazdag beszédet a II. közgyűlésen (1921 szeptember 12) Gilbert Murray oxfordi professor, délafrikai delegátus mondotta. A tudós tárgyilagosságával és őszinteségével jellemezte a mai helyzetet, amikor „nagy, hatalmas és intelligens“ minoritásokat oly népek hatalma alá vetettek, amelyek eddig alárendelt állapotban éltek és hirtelen jutottak hatalomhoz. Javaslatát — amelyet sajnos később visszavont — föl hívja a Nemzetek Szövetsége tanácsát, alakítson Kisebbségügyi Állandó Bizottságot, amelynek feladata a kisebbségi petíciók tárgyalása és erről jelentés elkészítése lenne; a bizottság helyi vizsgálatokat is fogantathatna.

A REÁKÖVETKEZŐ évben a kérdés újra szőnyegre került a III. közgyűlésben. Az 1922 szeptember 21-i ülés a kisebbségek védelmére vonatkozólag elvi jelentőségű határozatokat fogadott el. E határozatok hangsúlyozták azt, hogy az érdekelt kormányok és a kisebbségek közötti jóviszony ébrentartására a Nemzetek Szövetsége rendelkezésére álló legjobb eszköz az, ha a kormányokkal félhivatalos és jóindulatú érintkezést tart fenn (azt, hogy a kisebbségek képviselőivel is tartson fenn ilyen érintkezést, sajnos, nem említi a határozat). Rámutat arra, hogy kívánatos, ha a kisebbségi szerződéseknél fölmerülő véleményeltérés esetén a Tanács tagjai — elkerülve minden fölösleges késedelmet — döntésért a hágai Nemzetközi Állandó Bírósághoz fordulnak. Csak ennyit tett a közgyűlés a kisebbségek érdekében (a határozatok többi része inkább a többségi kormányok érdekeire és „jogai“-ra van tekintettel). De az előadó, Gilbert Murray, értékes fejtegetéseket fűzött előadói jelentésében hozzájuk. Emlékeztette arra, hogy vegyes lakosságú területeken sokszor teremtett rendet és többször állította helyre a nyugalmat idegen hatalmak konzulainak vagy egyéb képviselőinek pusztá jelenléte, javasolja, vegye a Nemzetek Szövetsége Tanácsa fontolóra, milyen előnyös volna, ha — az érdekelt kormányok hozzájárulásával — esetenként ilyen képviselőket küldene ki abból a célból, hogy lecsillapítsák a közizgalmat és lassan-lassan helyreállítsák a nyugalmat. Murray hivatkozik arra, hogy a főbizottsági tárgyalás során Finnország képviselője azt javasolta, hívja föl a közgyűlés a Tanácsot bizottság kiküldésére, amely a kisebbségek védelmének kérdését tanulmányozná. A javaslatot, sajnos, visszavonták. A határozatok vitájánál, gróf Bánffy Miklós akkori külügyminiszterünk, alig három nappal a Nemzetek Szövetségébe való fölvételünk után, felszólalt, örömmel üdvözölte a határozati javaslatot, föl hívta a közgyűlés figyelmét az utóállamokban élő magyar kisebbségek nehéz helyzetére és kijelentette, hogy Magyarország a Nemzetek Szövetsége kebelében továbbra is fog dolgozni, a megbékülés szellemében, a kisebbségi probléma megoldásán és reméli, hogy Magyarország ebbeli közreműködése gyümölcsöző lesz. Az ötödik közgyűlésben (1924 szeptember 9-én) tartott nagy beszédében, gróf Apponyi

Albert I. delegátusunk már részletes kritikát adott az érvényben lévő eljárásról, amelynek legfőbb hibáját abban látja, hogy — a Tanács politikai testület lévén, amelynek egyéni tagjait kormányaik utasításai kötik, ezek pedig első-sorban államaik politikai érdekeit tartják szem előtt — a Tanács egyes tagjai nem szívesen indítanak érdemleges tárgyalás útjára kisebbségvédelmi kérdést olyan állammal szemben, amellyel barátságos viszonyban kívánnak maradni. É végből azt az eszmét pendíti meg, hogy a Tanács érdemlegesen foglalkozzék minden olyan petícióval, amelyet valamely népszövetségi tagállam, vagy az illető kisebbség „legmagasabb” fóruma terjeszt elő; kívánja, hogy a Tanács minden fontosabb esetben kérje ki az Állandó Bíróság jogi véleményét. Együttal kijelenti, hogy a magyar kormány kész olyan megállapodást kötni, amely szerint minden oly kisebbségi panasz vagy véleményeltérés, amelyért valamely tagállam kormánya jótáll, terjesztessék az Állandó Bíróság döntése elé. Ezzel a beszéddel nagynevű delegátusunk magára vonta a Tanács akkori elnöke, Paul Hymans, belga delegátus, villámain, aki hevesen védekezett, azt állítva, hogy a hármashozottság minden kisebbségi petíciót lelkiismeretesen áttanulmányoznak. A következő évben gróf Apponyi Albert még alaposabban és részletesebben megformálta reformjavaslatát (1925 szeptember 14), három szempont megfontolását ajánlva. Először is azt kívánja, hogy a legfőbb egyházi szervezetek és hasonló fontosságú kulturális és gazdasági alakulatok által előterjesztett kisebbségi petíciókkal a Tanács föltétlenül foglalkozzék, a nélkül, hogy a Tanács hármashozottsága döntene előbb a fölött, vajjon a kérvények a Tanács plénuma elé kerüljenek-e vagy sem? Az ilyen magas és komoly forrásból származó kérvények kiírta elutasítása a kisebbségek súlyos sérelme, amely a lelkek megnyugvását hátráltatja. Másodszor szükségesnek tartja Apponyi, hogy az egyes kisebbségi petíciók ügyében a Tanács a tárgyalás valamennyi fázisában állandóan hallgassa meg az illető kisebbség képviselőit; erre, emlékeztet reá — már most is van mód és lehetőség, de ennek pontos szabályba öntése csak növelné a kisebbségi tömegek bizalmát a Nemzetek Szövetségében. Harmadszor elengedhetetlennek tartja, hogy mindazokat a jogi kérdéseket, amelyek a kisebbségekkel kapcsolatos vitás esetekben fölmerülnek, már az érdekelt „fél” (tehát a kisebbség) kívánságára terjesszék kötelezőleg az Állandó Nemzetközi Bíróság elé jogi vélemény céljából. Néhány nap múlva újból szóba kerülvén a kisebbségi kérdés, Apponyi emlékeztet arra, hogy előző beszédében rámutatott a kisebbségi eljárási szabályok hiányosságaira s bizonyos irány-eszméket vetett föl. Ezeket azonban nem fogalmazta javaslatképpen, mivel a közgyűlés nem hozhat határozatot a Tanács eljárási módjára nézve, minthogy a Tanács autonóm. Irányeszméit az illető közgyűlési bizottságban élénk bírálat tárgyává tették. Most csak azt kívánja megjegyezni, hogy a bírálat sarkpontja, amely szerint gondolatainak elfogadása a kisebbségi szerződések módosítását tenné szükségessé, nem áll meg s ezt az állítását, ha a kérdésre visszatérnek, kész bizonyítani. Most újból a Tanács figyelmébe ajánlja eszméit. Hymans ezúttal ismét felszólalt, sokkal békésebb hurokat pengetve; biztosította Apponyit, hogy a Tanács szívesen vesz mindennemű oly javaslatot, amely a ma életben levő eljárási módozatot tökéletesbítené, „teljesen nyitva áll minden helyes újítás és javítás előtt”. (Ezeknek az ígéretéseknek az eredménye a hírhedt Mello-Franco-féle elaborátum volt, amely kiterjeszkedett Apponyi fön-
tebb! javaslataira; a Tanács 1925 december 9-1 ülésében vette tudomásul!)

A Nemzetek Szövetsége közgyűlésein elmondott kritikákon és javaslatokon kívül csupán a genfi kisebbségi konferenciákon (Conférences des groupes nationaux organisés des États européens) elhangzott felszólalásokra szeretnék röviden kiterjeszkedni. É konferenciáknak éppúgy nincs hivatalos jellegük, mint a Népszövetségi Uniónak. Vagy az Interparlamentáris Uniónak, de a négy kisebbségi parlament szónokai olyan komoly szakértelemmel, kritikai elmeállással és oly emelkedett szempontokból mutattak reá — a kisebbségi sors egyéb kálváriái mellett — a népszövetségi védelem hiányosságaira, hogy egy pillanatra meg kell itt államink.¹

¹ V. ö. Jakabffy Elemérnek folyóiratunkban megjelent következő cikkeit: A szervezett nemzetkisebbségek genfi kongresszusai. 1927. I. kötet, 175—177. l., Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban. 1928. IV. kötet, 165—168. l.

Már az első konferencián (Genf, 1925 október) hangsúlyozták a kisebbségek képviselői annak szükségességét, hogy a Nemzetek Szövetsége vonja szorosabban munkálataiba a kisebbségek képviselőit a kisebbségi problémák tárgyalásainál, de az idei, negyedik konferenciának ez volt a centrális témája. Leo Motzkin, a konferencia egyik vezérfőnöke, a Zsidó Szervezetek Tanácsának elnöke, a magyar Balogh Arthur, Szüllő Géza, Flachbarth Ernő, Jakabffy Elemér és maga a konferencia elnöke: Wilfan, olaszországi szlovén parlamenti képviselő, beszédeikben élesen rávilágítottak a mai rendszer főhibáira. Kifogásait és javaslatait a következőkben lehetne összefoglalni: a Nemzetek Szövetségének meg kell, hogy szervezze a Kisebbségügyi Állandó Bizottságot, amelynek fölállítását az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója is határozatilag ajánlják; könnyűvé kell tenni a Tanács elé való jutást; be kell vezetni a nyilvánosságot a kisebbségi petíciók tárgyalásába és különösen a hármasszövetségek munkásságába; a főtitkárság kisebbségi osztálya ne csupán titkári és bürokratikus munkát végezzen, hanem összefoglaló tanulmányokat is folytasson és adjon ki a kisebbségi népek élete, statisztikája, közigazgatási, gazdasági, egyházi és kulturális problémái köréből.

FŐLÖSLEGES tovább folytatnunk a kritikák és kifogások ismeretét. Kísérjük meg pontokba foglalni a különböző helyeken elhangzottakat, valamint a kisebbségügyi szakirodalomban leggyakrabban olvashatókat.¹ 1. A kisebbségi petícióknak nagyon csekély része kerül a Tanács napirendjére. 2. A hármasszövetségeket alkalmatlan időpontokban hívják össze, túl vannak halmozva munkával; a tanácsi 'tituláris' delegátusok nem mindig vehetnek azokon részt, sokszor csak helyetteseikkel képviseltetik magukat. 3. A hármasszövetségek a petíció és a bevádolt kormány válaszából nem mindig tudják a való tényállást megállapítani, mivel más információs eszköz nem áll rendelkezésükre. 4. A hármasszövetségek főlegesen titkolóznak, javaslataikat, előadói jelentéseiket — ha ugyan vannak — nem bocsátják a nyilvánosság elé. 5. A hármasszövetségek és a Tanács hivatalosan sohasem hallgatják meg az érdekelt kisebbség képviselőit, róluk, de nélkülük ítélekeznek, „az eljárás nem ismeri el őket ügyfeleknek, úgyhogy teljes passzivitásra vannak kárhóztatva, amikor oly kérdéseket tárgyalnak, amelyek reájuk nézve élet-halál fontosságúak. Nem vehetnek részt saját sérelmeik megvizsgálásában, holott minden rendes eljárási szabálynak egyik legfontosabb intézkedése az, hogy maga a sértett fél ismerteti panaszait“.² 6. A Tanács nem küld megbízottakat helyszínre a kisebbségi panaszok közvetlen megvizsgálására. 7. Az elfogadott és a kormány által megválaszolt petíciókat sem bocsátják a nyilvánosság elé. 8. A Tanács jóformán alig vitt kisebbségügyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé 'jogi vélemény. kikérése céljából. 9. A Tanács tagjai eddig nem éltek a szerződések adta jogukkal és nem visznek kisebbségi kontroverziákat 'döntés céljából. a Bíróság elé. 10. Nincs kisebbségügyi szakértőbizottság sem a Tanács, sem a közgyűlés rendelkezésére. 11. A Tanács tendenciája kisebbségi ügyek tárgyalásánál inkább a konciliációs eljárás és politikai megoldások felé hajlik, a helyett, hogy megmaradna gyakorlati és jogi téren; a kisebbségi jogokat és szerződéseket inkább megszorító értelemben fogja föl és alkalmazza; nem fejleszti a kisebbségi jogvédelem rend-

¹ Itt nem terjeszkedünk ki a kisebbségi szerződések ellen fölmerült nagyszámú és jogos kritikákra, csak utalunk a nagyérdemű Magyar Géza fejtegetéseire: A kisebbségek védelme. Magyar Szemle, II. kötet, 1928. 44—48. lk.

² Lord Parmoornak a Lordok Házában 1928 július 11-én elmondott beszédéből.

szerét, az eléje került petíciókat és más kisebbségi ügyeket igyekeznek mihamarabb eliminálni, még ha nem is talál kielégítő megoldásokat. 12. A főtitkárság kisebbségi osztálya túlságosan bürokratikus és terméketlen munkát végez; csakis a Tanács, illetőleg a hármasszövetségek referense- és titkárságaként működik; nem végez és publikál munkálatokat a kisebbségi jog, a kisebbségek élete, statisztikája köréből; nem foglalkozik tárgyilagosan a főbb kisebbségi, közigazgatási, kulturális, egyházi és gazdasági problémákkal.

A diagnózis tehát megvolna. Már a bajok első felismerésénél megkezdődött az orvosság keresése. Eleinte, magukban a kisebbségi szerződésekben látván a bajok végokát, a tüneti kezelés helyett sokan radikális kúrát ajánlottak: az egész kisebbségi rendszernek új alapokra fektetését, a szerződések átdolgozását stb. Ilyen tendencia ma is megvan, például a Népszövetségi Ligák Uniójában, ahol szenvedélyes viták, dörgedelmes beszédek hangzottak el nemrégiben is a „de lege lata“ vagy a „de lege ferenda“ megoldás helyességéről. Mintha e pillanatban bárminő remény lenne a kisebbségi szerződéseknek a kisebbségek javára történhető megváltoztatására! (Elméleti lehetőség persze megvan, mert a kisebbségi szerződések klauzulája szerint a szerződések rendelkezései „a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg“, a Szövetséges és Társult Főhatalmak pedig „kötelezik magukat, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat az említett cikkeknek egyetlen olyan módosításától sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott“.) Mások, így például nagynevű boldogult perrendjogászunk, Magyary Géza részletes szabályzatot dolgoztak ki a kisebbségi védelmi tanács-eljárásra. Magyarynak világos és rendszeres tervezete (Reglement de procédure relative a la protection des minorités) ha nem is kívánja a szerződések revízióját, mégis oly javaslatokat tartalmaz, amelyek nem látszanak a kisebbségi szerződések rendelkezéseivel teljesen harmóniában állani (például ez: „A főtitkár a petíciót bemutatja a Tanács elnökének, amely arról jelentést terjeszt a Tanács elé”); mások a hágai Bíróság statútumaival nem egyeznek (például bármely kisebbségi szervezet petícióját a Bíróság elé Viheti, holott a Bíróság előtt felekként csakis államok szerepelhetnek). Nem szabad tudniillik szem elől téveszteni — mert különben illúziókat kergetünk vagy bizonytalan talajra tévedünk — a kisebbségi szerződések azon sarkalatos rendelkezését, hogy a „Nemzetek Szövetsége Tanácsa minden egyes tagjának megvan az a joga, hogy a Tanács figyelmét e köteleességek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére fölhívja“, amelyet az a rendelkezés egészít ki: „ha ezekre a cikkderek vonatkozó jogi vagy ténykérdésekről a Csehszlovák (stb.) kormány és bármely más oly Hatalom között merülne fel véleménykülönbség, amely Hatalom a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagja, ez a véleménykülönbség az Egyességokmány 14. cikke értelmében nemzetközi vitának tekintendő. A Csehszlovák (stb.) kormány hozzájárul ahhoz, hogy minden ilyen vitás kérdés, ha a másik fél (tehát az a tanácsstag, amely a Tanács figyelmét erre fölhívja) kéri, az Állandó Bíróság elé terjesztessék. Az Állandó Bír-

ság döntése ellen fellebbezésnek helye nincs...“ Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kisebbségi szerződésekben sehol sincs szó a kisebbségek panaszjogáról, amely először a Tittoni-féle előadói jelentésben (1920 október 22) jelenik meg, de ott is hangsúlyozottan, mint „kérelem vagy felvilágosítás“ jellegű aktus. Általában sem a szerződésekben, sem a tanácsi határozatokból kitetszőleg nincs a kisebbségeknek más szerepük a Tanács előtt, mint informálás, mivel a Tanács előtti akcióért már az indítványozó, a tanácsstag (illetőleg tanácsstagok, ha hármashuzottsági határozattól van szó) viselik a felelősséget. A hiba — a kisebbségi szerződéseknek tudatosan és célzatosan a kisebbségeket az aktorátusból kizáró megfogalmazásán kívül — ott volt, hogy — lásd fentebb a 12. pont alatt — a Tanács túlságosan szűkkeblűen értelmezte e rendelkezéseket.

A KISEBBSÉGI SZERZŐDÉSEK módosítását, azonkívül a szerződésekkel összhangban nem álló javaslatok elfogadását kikapcsolva, még mindig bőven akad mód és alkalom a mai tarthatatlan helyzet és kisebbségellenes gyakorlat megváltoztatására. Ennek persze az az előfeltétele, hogy — miként Balogh Artúr helyesen kifejtette, idéztem genfi beszédében — meglegyen a Tanácsban erre az akarat és hajlandóság. Ha ez megvan, semmi akadálya sem volna annak, hogy a fentebb pontokban foglalt kifogásokat és hiányosságokat megszüntessék. Tanácsi ügyrendi határozattal el lehet rendelni, hogy a hármashuzottságok megfelelő időben, sűrűbben üljenek össze, hogy megállapított ügyrend mellett dolgozzanak, előadói jelentéseiket — még ha negatívok is — indokolják meg; elrendelheti egész előadói jelentések, azonkívül minden komoly kisebbségi petíciónak nyilvánosságra hozatalát. Elvi határozattal egyszersmindenkorra elrendelheti, — Apponyi Albert gróf irányeszméi értelmében — hogy a kisebbségek legfőbb egyházi, kulturális és gazdasági alakulatai, szervezett parlamenti pártjai vagy egyéb hivatalos közületei által bejelentett petíciók automatikusan tárgysorozatába tétessenek, valamely tanácsstag részéről előzetesen kijelentett szándék nélkül; elrendelheti, — a közgyűléssel egyetértésben — hogy a főtítkárság kisebbségi osztálya összefoglaló és speciális munkálatokat folytasson és közöljön a kisebbségek helyzetéről, a kisebbségi jog, statisztika, etikai kérdések köréből. Esetenként elrendelheti, hogy a kisebbségek hivatott és meghatalmazott képviselőit referense vagy a hármashuzottság az eljárás fontos étape-jairól hallgassa meg; megbízottakat küldhet helyszínre a kisebbségi panaszok közvetlen megvizsgálására; kikérheti az Állandó Nemzetközi Bíróság jogi véleményét; egy-egy petíció tárgyalását elvi magaslatra emelheti és elősegítheti a kisebbségi joggyakorlat kialakulását. Fölvihvatja a Nemzetek Szövetsége tagállamait, kössenek külön megállapodásokat, — Apponyi javaslata értelmében — amelyek szerint minden olyan kisebbségi panasz vagy véleményeltérés, amelyért valamely tagállam kormánya jótáll, terjesztessék kötelezőleg az Állandó Bíróság döntése alá. Végül — a közgyűléssel egyetértésben — elhatározhatja egy kisebbségügyi szakértőbizottság föllállítását. Ha tudniillik egy nagy Kisebbségügyi ‘Állandó’ Bizottság megszervezése

bizonyos aggodalmakat válthat ki és ennél fogva ellenállásba ütközik, egy kisebbkörű 'szakértő' bizottság megteremtése sem a kisebbségi szerződés betűjébe, sem saját határozataiba nem ütköznék, ellenkezőleg, teljesen megfelelne a Nemzetek Szövetsége eddigi gyakorlatának és egész szellemének, amely minden speciális kérdést külön szakbizottsággal tanulmányoztat. Feladata nem a kisebbségi petíciók előzetes tárgyalása, azok elfogadásáról vagy el nem fogadásáról, illetőleg a Tanács napirendjére való fölvételéről való döntés lenne, — mert hisz ez a tanácsstagok, illetőleg a hármashbizottságok joga — hanem elsősorban elvi kérdések tanulmányozása:¹ a kisebbségek jogi státusának, a kisebbségi jogok általánosításának problémái; általános etikai kérdések (mik a kisebbséghez tartozás ismérvei; mi a kisebbség?); részletes etikai kérdések fölmerült esetek kapcsán (Van-e Litvániában ukrán kisebbség?); a Tanács kérésére szakvélemény a kisebbségi szerződések egy-egy homályos pontjáról („Mi a területi iskolai autonómia?"); az Állandó Bíróság elé terjesztendő jogi véleménykérés pontos megfogalmazása; azonkívül — adott esetek, petíciók kapcsán — a Tanács számára véleményadás az elfogadott és tárgyalt petíciók vagy kormányválaszok egy-egy pontjára vonatkozólag; a helyszínre küldendő bizottságok vagy szakértőknek adandó utasítások, jelentéseik földolgozása a Tanács számára. Mindez, ismétlem, nem áll a kisebbségi szerződésekkel ellentétben, megvalósításuk tisztán a Tanács vagy a közgyűlés hatalmában áll. Osuskynak az az ellenérve, hogy kisebbségi bizottság kétféle rendű államra osztaná a Nemzetek Szövetsége tagjait, szabad és ellenőrzött államokra, azért nem áll meg, mive! e felosztás többé-kevésbé máris megvan azáltal, hogy csak az új, megnagyobbodott és legyőzött kis államokra kényszerítették a kisebbség jogait védő kötelezettségeket. De ha már a Nemzetek Szövetsége ezeket a szerződéseket beiktatta, garanciájába vette, sőt — a Tittonijelentéssel — kimondotta, hogy a „kisebbségek védelme a Tanácsban képviselt hatalmak joga és kötelessége és e jog arra utalja őket, hogy különös érdeklődéssel viseltessenek a kisebbségek védelme iránt“, a Nemzetek Szövetsége kötelessége, hogy fejlesszen vagy szervezzen olyan eszközöket, organizmusokat, amelyek e kötelessége gyakorlását előmozdítják, mégha nem is minden tagállamra vonatkoznak ezen organizmusok munkálatai. (A Nemzetek Szövetsége sokat foglalkozik például a folyami tranzitó kérdésével, de ez ellen nem tiltakoznak azok az államok, amelyeknek nincs ilyen folyamrendszerük.)

MINTHA FELÉBREDT volna a civilizált európai világ lelkiismerete és különösen az európai semleges államok — amelyeknek a Nemzetek Szövetségében úgy, mint a művelt világ ítéletében oly nagy tekintélyük, oly magas „pozíció“-juk van — annyi várakozás, próbálgatás, ajánlgatás után mintha végre új utat választanának. Úgy érezzük, megvan a szándék bennük, hogy a fölvett fonalat kezükből ne eresszék ki többé, hogy napirenden tartsák a kérdést valamelyes

¹ Máshol is kifejtett e nézeteim megegyeznek E. Ammende-nek, a Kisebbségi konferenciák főtitkárának véleményével. Lásd cikkét a Nation und Staat 1928 novemberi számában.

megoldásig. De addig is, amíg a legközelebbi közgyűlés foglalkozhat e problémával, a Tanács márciusi ülésének napirendjén szerepel az, kitűzette a kisebbségi kérdésben leginkább és közvetlenül érdekelt nagyhatalom, Németország. A decemberi luganói tanácsülés utolsó-előtti ülésén Kanada képviselője bejelentette, hogy a legközelebbi (tehát márciusi) ülésen föl fogja vetni a kisebbségi petíciókkal követendő eljárás kérdését, majd Stresemann jelentette be, — egy külügyminiszter kollégája felszólalására — hogy a legközelebbi tanácsülés napirendjére kéri tűzni a kisebbségi kérdés egész komplexumát, minden részleteiben, mivel nem akarja, hogy — mint decemberben történt — egy részletkérdés (a felsősziléziai német-lengyel iskolaügy) függelékeként kezeljék. E bejelentés nagy perspektívákat nyit meg a kisebbségi kérdés alaki jogának reformja, fejlesztése előtt. A magyar közvélemény a legnagyobb figyelemmel kell, hogy kísérje e fejleményeket. A magyar vezető elmék, tudósok és politikusok — gróf Apponyi Albert, báró Wlassics Gyula, bold. Magyary Géza és mások útmutatásainak alapján — részt kell, hogy vegyenek e revízió — amely fontosságában közel jár a másikhöz — munkálataiban.

Azt a reményünket, hogy tudniillik végre-valahára valami történni fog a kisebbségi jogreform terén, megerősítik Briandnak, mint a Tanács akkori elnökének következő zárószavai: „senkinek sem szabad feltételeznie azt, hogy a Nemzetek Szövetsége és a Tanács bármikor is elhanyagolhatják a kisebbségek szent ügyét, semmi sem enged arra következtetni, hogy el akarnánk hanyagolni a kisebbségi kérdéseket”. — Briand néhány mondatában háromszor is, szentnek „sacre.-nak nevezte a kisebbségek jogos érdekeit. Briand nem az a szónok, aki ugyanazon szót szóhiányból használná háromszor is. Ha ezt mondta, akkor bizonyára háromszor is szentnek érezte a kisebbségek ügyét. Ha márciusban csak egyszer érzi is szentnek, a kisebbségeknek félig nyert ügyük van.

Genf.

BARANYAI ZOLTÁN

AZ 1400 ÉVES SZENT BENEDEKREND

VANNAK intézmények, melyek nagy múltat őriznek és vannak, melyeket múltjuk őriz meg. A Regulának 1400 éves fordulóját ünneplő bencésrend eléggé rászolgál arra, hogy az európai társadalom múltja miatt őrizze őt, mint régi családok ősi ereklyéiket. Hisz majdnem másfélezer éves története hozzásimult az európai népek életéhez. De a fejlődő élet más jogcímek alapján értékeli a szerzetes-séget.

Minden szerzet megőríz valamit abból a korból, a kor lelkéből, melyben fogantatott. És ez nemcsak a külsőségekre áll. Régi zárdák, monostorok kövei, a szerzetesruhák változatossága — az életmód maradandósága — valahogy a történelem egy-egy termékeny pillanatának megőrzítése. A ferences zárdákban ma is akárhányszor Giotto képei elevenednek meg, a Fioretti legendái kapnak új szereplőket, de az arcok — a régiek. Az Egyház főiskoláin régies milióban a 16. század jezsuita és dominikánus magiszterei csatáznak elvont téziseken. Az Egyház rendjei az evangéliumi életesmények egy-egy sajátos stílusát képviselik. Az életstílus más, mint a művészet stílusa. A művészet stílusát magában holt anyag hordozza, az életét pedig a lélek, a szellem, mely változó korok szellemi életében is — a régi, múlhatatlan eszményekhez igazodhatik és a népelet, anyagi kultúra kanyargásában azt valósítja meg, ami „egyedül szükséges“.

A benedeki életstílus, alkotó elemeinek szintézisében különbözik más életformáktól. Ősisége megmagyarázza azt, hogy az őskeresztény lelkiséget hordozza ma is liturgiában, monostori fegyelemben, a szervezetnek egyszerű, patriarchális vonásaiban. Alapítójának a Rendszabályból kisugárzó római egyénisége adja a rendnek családiasán meleg, mérsékelt, arisztokratikus jellegét. Az európai népekkel való évezredek együttélése magyarázza meg, hogy szervezetében kevés a nemzetköziség, hogy minden régi monostora ma is a középkori Egyház hatalmi állását jelképezi, hogy belenő a környezetbe, népiélékbe, mint százados tölgyek a sík mezőbe. Talán ez a nemzeti étellel való szoros közösség érteti meg azt, hogy Angliának ma is virágzó monostorai vannak, hogy Németországnak legnagyobb férfirendje a bencés rend, hogy II. Vilmos — a protestáns császár nagy, művészi feszületet állított a beuroni monostor-templom kapujába és bizalmasai közé sorozta a marialaachi apátot, a rendnek jelenleg primásapátját.

Szent Benedek rendjének élén Fidelis Freiherr von Stotzingen primásapát áll, akinek székhelye a római Szent Anzelm-kollégium. Állása jogi műszóval: primátus honoris, tiszteletbeli elsőség. A rend

az egyes országok, nemzetek keretei közt 15 kongregációba oszlik, melyek egymástól függetlenek; sőt egyes monostoraik is rendszerint önállóak. A 15 kongregációból 2 olasz: a cassinói és a subiacói; ez utóbbinak más országokban is vannak monostorai; 2 amerikai: az amerikai-cassinói és a svájci-amerikai; 2 a régi Ausztria területén alakult: Szent József (Salzburg, Tirol) és a Szeplőtelen Fogantatás (Steyermark, Alsó- és Felső-Ausztria) kongregációja. Három kongregáció van Németországban: a beuroni, bajor és a St. Ottilien-i missziósoké. Ezekon kívül van angol, magyar, svájci, braziliai, francia, belga kongregáció.

A rendnek 1926-ban 180 monostorban 8.176 tagja volt, akik között 4.238 a felszentelt pap. Legnépesebb a subiacói és az amerikai-cassinói kongregáció; mindegyik ezernél több taggal.

Vegyük még ehhez a különböző bencés szerzetesnők számát. 1926-ban 12.982 bencés szerzetesnő volt. Legtöbben az Amerikai Egyesült-Államokban s a különböző missziókban. A rend női ágának legújabb hajtása: Szent Benedek Leányai Tiszaújfalu (Pest megye) központtal, kik előbb-utóbb az alföldi tanyai népoktatás és nép-gondozás munkáját fogják vállalni.

Szent Benedek rendszabályát a későbbi korok módosításaival követik még a ciszterciák, kamalduliak, olivetánusok, vallumbroziánusok, szilvesztrinusok, trappisták. Számuk együttvéve sem éri el a szövetséges „fekete“ szerzetesek (monachi nigri) létszámát. Az ősi fa tehát a 20. században is szilárdan áll, és gazdag a koronája. Ha nem is éri el számban a különböző elnevezésű ferences rendeket és a jezsuitákat, de mindjárt utánuk következik.

Ha a bencés rendnek mai hivatását kutatjuk, azt látjuk, hogy az ősi szervezet életereje régi feladatainak a mai korhoz való alkalmazásában nyilatkozik meg. Nurziai Szent Benedek annak idején nem ilyen vagy olyan szerzetet akart alapítani, hanem egyszerűen a nyugati szerzetességet megszervezni. Évszázadokon keresztül a monachus és a benedictinus egy jelentésű volt. Azért nincs meg rendalapításában a külső tevékenység valamelyikére való összpontosítása a szerzet időinek. A bencés szerzetes főfeladata: az istentisztelet és a munka. Óra et labora!

A mai bencés monostorok legtöbbszörében a nyilvános, liturgikus istentisztelet a benső élet középpontja. Érdekes, hogy mily bátran helyezkedik szembe ez a célkitűzés a mai kor szellemével és ugyanakkor mily nagyszerűen igazolja azt, hogy az anyagi kultúrának tisztán a munkára való beigazodása mennyire egyoldalúvá teszi a mai életet. Míg a gyárművek elnyomják a templomok tornyát és a harang szavát az élet zaja túlkiabálja, addig a bencés monostor temploma és kórusa valamiképp a régi egyensúlyt akarja visszaállítani — imádság, istentisztelet, lelkiélet — és anyagi élet közt. Az ember géppé válásának, az élet mechanizálásának ezen merész tagadása teszi a bencés monostorokat világszerte népszerűvé. A német, francia, angol művelt osztályok szívesen vonulnak el pár napra a monostorok árnyékába, hogy a liturgia szépségében, művészi kidolgozásában, vallási őseréjében magukhoz térjenek. Ma már a liturgikus mozgalom

az egyházi élet egyik elismert megújító ereje. A német katolikus Akadémiaverband százával viszi tagjait a monostorokba lelki-gyakorlatokra. Huysmans, Jørgensen, Verkade nyomán a szépirodalom is segítőtársul szegődik a liturgia megkedveltetésében. A művelt osztályoktól már a népre is átárad a liturgia szeretete.

Természetes, hogy a liturgiával párhuzamosan jár az egyházi művészeteknek új tartalommal való bővülése, a chorális ének fellendülése. Ebben a beuroni, solesmesi és maredsousi monostorok mutatnak irányt.

A beuroni művésziskola nagy programja: az egyházi művészeteknek a liturgiába való beillesztése volt és félszázadon keresztül céltudatosan dolgozó szerzetesek alapelveiket az egyházi művészet közkincsévé tették, ha sajátos stílusukat nem tudták is mindenütt megkedvelteim. Egyet mégis elértek: hogy a külföldi bencés monostorok visszakapták középkori képüket. A monostor maga kicsinyített képe a nagyvárosi közösségnek. Földművesek, iparosok, művészek, tudósok élnek benne az imádságos munka szeretetével. A maredsousi (belga) apátság iparművészeti iskolája sok elismerésben részesült már és a solesmesi (francia) bencések a chorális ének- és zene elméletét és gyakorlatát emelték — élükön Dom Pothier-val — magas tökéletességre.

A liturgia maga szoros összefüggésben áll a gyakorlati lelkipásztorkodással, az egyházi élet főcéljával.

A világ bencései tevékenyen bekapcsolódnak ebbe a célkitűzésbe. 1926-ban a bencések 803 plébániát láttak el, másfélmillió lélek állt vezetésük alatt. Ebben a munkában az osztrák és magyar bencések jelentős helyet foglalnak el a rend egészében. A lelkipásztorkodást szolgálják a monostorokhoz kapcsolódó harmadrendszerű oblátus szövetségek.

A külföldi missziók céljait szolgálja a St. Otilien-i bencés kongregáció 794 rendtaggal. Ez a testület három missziós egyházterületet lát el Koreában és Dél-Afrikában. Az indiánok misszióiban az északamerikai és a brazíliai bencések tevékenykednek; a belga bencések Kongóban, a spanyolok Ausztráliában és a Fülöp-szigeteken vezetnek nagyobb missziókat. Missziós jellegű az amerikai bencések vezetése alatt álló pekingi egyetem is.

Az iskolák terén a bencés rend ma sem vesztette el ősi hagyományait, melyek a középkori monostori iskolákkal a mai iskolázás alaptípusait teremtették meg és a nyugati kultúra magvetőivé váltak.

A rend ezen működését csak nagy vonásokban jellemezzük. A read hittudományi főiskolái közül a pápai egyetemek kiváltságait viseli a római Szent Anzelm-kollégium, XIII. Leó alapítása, mely a skolasztikus bölcsélet, kánonjog és hittudományok számára három fakultást tart fenn 21 tanárral és körülbelül 100 növendékkel. Az egyházi tudományok terén nagynevű tanárai (Gredt, Bastien, Höpfl, Miller, Reiser) emelik az intézetet magas színvonalra. A rend vezeti a római Collegium Graecumot is. A különböző teológiai főiskolák közül kiválnak az amerikai Szent Vince főapátság (pittsburgi egyházmegye) főiskolája, (mely doktorátust is oszthat) és a tanárképzővel

is ellátott pannonhalmi főiskola. A délnémet és osztrák bencések a salzburgi egyetem kiépítésén dolgoznak, az amerikaiak Pekingben állítottak egyetemet, mely amerikai mintára, nagyszabású intézettel fejlődik, már állami elismerést is nyert és egyelőre a kínai középiskolák számára képesít tanárokat.

A középiskolai oktatás terén eléggé mutatja a rend működését az a tény, hogy 1926-ban 162 középfokú iskolában és nevelőintézetben 20.045 tanítványa volt. Ebben a számban a magyar bencések 7 gimnáziummal és 2.670 tanulóval vannak képviselve. Jónévűek az osztrák apátságok intézetei: Melk, Kremsmünster, Seitenstetten, a bécsi Schotten-gimnázium. A legtöbb (39) intézet az amerikai bencések vezetése alatt áll. A bajor bencések augsburgi, ettali, scheyemi, metteni, a svájci bencések einsiedelni, engelbergi, disentisi gimnáziumai nagyon keresettek.

A bencés szerzetesnők főleg Amerikában vesznek kiváló részt a nőnevelésben.

A rend egyetemes névtára nem számol be a rend által fenntartott elemi iskolákról. A plébániák számából úgysis lehet ezeknek számára következtetni. A száraz számok persze nem beszélnek arról a szellemről, lelkeségről, melyben a Bédák, Alkuinok, Hrabanus Maurusok, Szent Gellértek mai unokái nevelik a rájuk bízott ifjúságot.

Az iskolákkal függ össze a rend tudományos működése is. Ennek a programját a modern diplomatika megalapítója, a francia maurinus Mabillon foglalta össze De studiis monasticis című művében. Szerinte a bencések tudományos foglalkozásának iránya a monostori benső élethez kell, hogy simuljon. Ebből következik, hogy a rend tudományos működése a szellemi tudományokra összpontosul, ezek közül főleg 3 vallásiakra. Feltűnő, hogy a bencések tudományos műveit határozottan felismerhető pozitív, történeti tájékozódás jellemzi, még a szorosan spekulatív bölcsélet és dogmatika terén is. Mabillon programja az ősi bencés hagyományokat származtatja át a mai időkre és egészében ma is elfogadható. Ebből ugyan nem következik, hogy a rend teljesen tétlen volna a természettudományok terén, Mariottenak és Jedlik Ányosnak ma is vannak követői. Gilbert Rahm, freiburgi magántanár, az élet megmaradásának kérdésében végzett korszakos kutatásokat. Montecassinónak és Kremsmünsternek jól felszerelt csillagvizsgálója van.

A mai Egyház egyik kiemelkedő tudományos szükségletét akarja a X. Piustól alapított Vulgata-bizottság megoldani, melynek élén Gasquet bíboros áll. Szent Jeromos latin szentírásfordításának szövegtörténete beláthatatlan útvesztőkbe jutott másfélezer év alatt. Ennek a bizottságnak feladata a Vulgata eredeti szövegének a visszaállítása. A bizottság, melynek tagjai között kiválnak Amelli apát, de Bruyne, H. Quentin, A. Manser, igazán benedictinus szorgalommal és tudománnyal végzi el a korszakos szövegkritikai munkát körülbelül 30.000 kézirat egybevetésével. A hosszú munka eredményét most kezdik közzétenni. A Genesis már meg is jelent a Vulgata-bizottság kiadásában és a többi könyvek már gyorsabb ütemben kerülnek a sajtó alá.

Adolf Harnack, az őskeresztény történelem és a dogmatörténet

nagynevű protestáns művelője, nagy dicsérettel szól a német, belga és francia bencések tudományos működéséről az őskeresztény irodalmi emlékek felfedezése és feldolgozása terén. A *Revue Benedictine* (Maredsous) ma a patrisztikának vezető orgánuma. Az oxfordi egyetem díszdoktorai közé választotta a szerény bencés tudóst, Germain Morin-t, a milánói Ambrosiana-könyvtár igazgatóját, aki bámulatos intuícióval fedezett fel több Szent Jeromostól, Szent Ágostontól származó ismeretien szöveget, liturgiátörténeti emléket. Mellette a patrisztika kiváló művelői: M. Berlière, a római belga intézet igazgatója, Dom Butler apát, De Bruyne, Dom Capelle.

Érthető, hogy a mai bencések tudományos kedve az őskeresztény irodalom kiindulópontját, a Szentírást sem hanyagolja el. A Vulgatabizottságot előbb említettük; a szentírástudományok terén a fontosabb benedictinus nevek még: H. Höpfl, A. Miller, S. Landersdorfer, Radó Polikárp, B. Chapmann.

Ismertetésünk, sajnos, csak néhány név közlésére szorítkozhatik, a többi tudományszakok terén is.

A skolasztikus bölcseletben a rend vezető tudósa Gredt, kinek remek kézikönyvei sokfelé vannak használatban. Ismeretes nevek még a bölcseleti irodalomban A. Mager, B. Reiser, D. Feuling, Várkonyi Hildebrand, Bognár Cecil nevei. A kath. dogmatikának egyik nagyszabású alkotása L. Janssensé. Az egyházi régiségtanban Leclercq, francia bencés, *Dictionaire de PArchéologie chrétienne* című műve és más szakmunkái válnak ki. Az egyházi ének és zene múltját tárják fel a solesmesi bencések *Paléographie Musical* című sorozatukban. A liturgia történetében és elméletében pedig — rendjük alapigazodása szerint — a vezetők a bencések. Ha Mihályfi Nyilvános Isteniszteletének bibliográfiai adatait nézi végig a magyar olvasó, ott találja sok benedictinus tudós nevét. A márialaachi (német) bencések a *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* tekintélyes köteteit adják ki évről-évre. Az egyházjog terén Bastien, Schermann Egyed, Molitor apát művei mellett a bencés tudománynak az Egyház bíborával kitüntetett képviselője, Serédi Jusztinján, a kánonjogot kodifikáló bizottságnak volt tagja és a *Fontes Iuris Canonici* gyűjteménynek kiadója.

A francia monaszteriológiának és vele a francia helytörténetnek kitűnő folyóirata a *Revue Mabillon*. Ehhez hasonló a bajor bencések kiadásában megjelenő *Studien und Mitteilungen O. S. B.* A magyar monostortörténetnek eléggé ismert monumentális műve az Erdélyi László és Sörös Pongrác (†) szerkesztéséből megjelent Pannonhalmi Rendtörténet 14 főlíó kötete.

A nemzeti történelmek egyes ágaiban is szorgalmasan dolgoznak a világ bencesei. Hazánkban az élők közül elég legyen Erdélyi László, Balogh Albin, Mihályi Ernő említése.

A művészettörténelmek közül még ma sem avult el a már 90 éves P. A. Kuhn einsiedelni bencés hatkötetes *Kunstgeschichte* című műve.

Újabban a missziós tudományok terén és párhuzamosan az etnológiában élénk működést fejt ki Weber Norbert St. Otilien-i főapát és Th. Ohm missziós bencés.

Felsorolásunk a mai nevekre szorítkozik; ez a sor is eléggé mu-

tatja, hogy az ezernégyszáz éves rendben a régi tudományos hagyományok elevenen dolgoznak.

A világegyház életében a bencések ma is egyszerű, igénytelen, szorgalmas munkásai a nagy egyházi célkitűzéseknek. Az engedelmes-ségben, alázatosságban fogant benedictinus szerzetesség gondosan figyel a Szentszék óhajtásaira. Ezért vállalták a belga bencések a keleti unióban való közreműködést is. XI. Pius kívánsága volt, hogy a nyugati Egyház legrégebbi rendje, mely még a keleti egyházszakadás előtt keletkezett, vegye céljai közé a skizma által elszakított keresztények visszatérítését. Erre a célra Belgiumban priorátus alakult (Amay sur Maas), mely átvette a keleti liturgiát és Irenikon címen folyóiratot indított.

Ebben is a Pax szelleme vezeti a rendet, ez szabja meg állásfoglalását a felekezeti kérdésekben is.

Végül megemlítjük a rendnek az egyházkormányzatban, a hierarchiában való szerepét is. A kánonjog szerint a bencés önjogú monostorok apátjainak és kormányzó perjeleinek a megyéspüspökhöz hasonló (quasi episcopalis) joghatóságuk van saját monostoruk tagjai fölött. Ok tehát a joghatóság hierarchiájához tartoznak és viselik a püspökhöz hasonló liturgikus disztinkciókat is. Egyes apátok joghatósága nemcsak monostorukra terjed ki, hanem a monostoruk lelki vezetése alatt álló terület híveire is. Ezek a területek az egyházmegyékkel egyenlőjogú területek és a jogban „abbatia nullius dioeceseos“ néven szerepelnek. A rendnek 11 nullius apátsága van (köztük a pannonhalmi). A rendkormányzaton kívül az egyetemes Egyház kormányzatában is jelentős helyet foglalnak el azok a bencések, akik magasabb egyházi méltóságra emelkedtek. Jelenleg 12 püspök, hat érsek és két bíboros áll a rendből az egyházi hierarchia őrállomásán. A bíborosok közt van Aidán Gasquet, azelőtt downside-i apát, az angol kongregáció feje, most presbiterbíboros, aki az egyházi tudományok éppoly kiváló reprezentánsa, mint bíborostársa, Serédi Jusztinián, hercegprímás, esztergomi érsek, ugyancsak a presbiterbíborosok rendjében.

Az ezernégyszáz éves rend nemcsak nagy múltat őriz, — az egyháztörténelem és világtörténelem lapjai tanúskodnak róla — hanem jelene is mutatja azt a törekvését, hogy az maradjon az Egyház és a nemzetek életében, ami volt: az evangéliumi lelkiség hordozója, a népek nevelője, a szellemi kultúra fáradhatatlan munkása.

KÜHÁR FLÓRIS

TISZA FELELŐSSÉGE ES AZ ANGOL KORMÁNY KRÍZISE 1914-BEN

MAGYARORSZÁG háborús felelősségének kérdése — amennyiben érdemes ezzel foglalkozni — 1914 júliusában közvetlenül Tisza István személyéhez van kötve. Tudjuk, hogy Tisza közös minisztertanácsban, memorandumban tiltakozott a háború ellen. Mikor azonban a döntés a háború mellett megtörtént, minden tiltakozása ellenére nem hagyta el állását, hanem vállalta és osztotta a felelősséget egy olyan kormányzati cselekedetért, amelyet nem helyeselt s amelynek káros következményeiről meg volt győződve.

Angol és amerikai történétírók és politikusok Tiszának ezt a magatartását a kormányzati felelősséggel össze nem egyeztethetőnek tartják s ebből konstruálják Magyarország felelősségét. A kormányelnök felelőssége átháramlik a parlamentre, amely a minisztert nem buktatta meg s a parlament felelőssége a közvéleményre és a nemzetre, amely a parlamentet nem seperte el. Ő sorok írója sokat hallott erről angoloktól és amerikaiaktól s Tiszának e magatartásából konstruálta a múlt év májusában Bernadotte Schmitt csikágói tanár is Magyarország háborús felelősségét a Külügyi Társaságban tartott előadásában. Hogy Tisza István Magyarország kormányát azokban a súlyos időkben miért nem dobta oda, annak okát nem keresik s nem hallgatják meg. Hogy a politikai szükség erősebb lehet egy politikai teóriánál, azzal nem törődnek, hanem hivatkoznak két angol miniszterre, lord Morleyra és Burnsre, akik 1914 július végén szintén elleneztek a háborút s amikor a kabinet a háború megindítása mellett döntött, lemondtak.

A két lemondott miniszter esete azonban az igazságnak csak a fele.

Az angol kormány helyzetét 1914 július utolsó napjaiban mostanig, természetesen az eddig nyilvánosságra került feljegyzések, Asquith (később lord Oxford and Asquith), lord Grey, Churchill, Lorebum, Haldane memoárjai alapján ismertük. Asquith, az angol kormány akkori elnöke külön fejezetben foglalkozik e napok eseményeivel.¹ Elbeszélése szerint e napokban nagyszerűen nyilvánult meg egységében az angol nemzet nagysága, aminek oka az volt, hogy a német kormány a belga semlegesség megsértésével az angol nép két mélyen gyökerező érzését: a szerződések sérthetlenségébe és a kis nemzetek létjogosultságába vetett hitét sértette meg. Ez volt az angol casus belli, amely minden angolt egy táborba hozott.

¹ Rt. Hon. H. H. Asquith: The Genesis of the War. XXVIII. fejt.

„Az 1914-i kabinet“, írja Asquith, „bár tagjai között a tárgyalások során némely kérdésekben merültek fel ellentétek, az utolsó pillanatig csaknem szenvedélyesen át volt hatva a béke fenntartásának vágyától. Egy teljes héten át együtt volt a kabinet s türelmesen és mohón kereste a kivezető utat, amely elkerülhetővé tegeye a legrettenetesebb szerencsétlenséget: az általános európai háborút...”

Vasárnap este a hír Belgium küszöbön álló megrohanásáról s Albert király segélykérése elkerülhetetlenné tette a döntést.

Kollégáim közül“, folytatja Asquith, „ketten érezték kötelességüknek, hogy lemondjanak s minden törekvésem, hogy elhatározásuk megváltoztatására bírjam őket, hiába való volt.“

Ennyit ír Asquith. Lord Grey még kevesebbet. Emlékiratában szintén konstatálja a kabinet tagjai között fennállott ellentétet, de amikor könyvét írta, „már csak kevésre emlékezett vissza... A többi memoáriró szintén nem ír részletesen a válságról.

A két lemondó miniszter lord Morley és Mr. Bums volt s ennek a két miniszternek a távozását állítják szembe az angolok Tisza maradásával.

Pár héttel ezelőtt lord Morley unokaöccse, Guy Morley közreadta nagybátyjának rövid, könyvalakban alig harminc oldalnyi memorandumát, amelyet lemondásának körülményeiről írt s most már világosan áll előttünk mind az angol kormánynak a háborúba való belépésének, mind a miniszteri felelősségről való teória érvényesülésének kérdése.¹ Mutatja, mint lord Lorebum írta egy lord Morleyhez intézett levelében, hogy az angol kabinet tagjait lord Grey „a Franciaországhoz való valóságos viszonyt illetőleg félrevezette.. s bizonyítja, hogy „a valóságos ok, ami minket a háborúba kevert, nem Belgium semlegességének megsértése, hanem Franciaországhoz való viszonyunk volt...”

1914 JULIUS 24-én közölte Sir Edward Grey (akkor még nem volt lord) a kabinettel, hogy Szaszanov kifejezte a szentpétervári angol nagykövet előtt azt a reményét, hogy háború esetén Anglia Francia- és Oroszország mellé fog állani. „A kabinet“, füzte hozzá Grey, „el kell, hogy határozza, hogy aktív részt vesz-e az antant két másik hatalmának oldalán, vagy félreáll az általános európai kérdéssel szemben és semleges marad?“ Ő maga kijelentette, hogy nem hajlandó a semlegesség politikáját támogatni és képviselni.

A kabinet tagjai a váratlanul rájuk szakadt nagy felelősség mellett határozatlanul beszéltek s nem lehetett kivenni, hogy a miniszterek többsége melyik irány felé hajlik, de nyilvánvalóvá lett az a „megdöbbentő tény, hogy nem kevesebbről, mint a kormány fennmaradásának súlyos veszedelméről van szó és pedig nem a képviselőház valamely ellenséges határozata, hanem belső meghasonlás folytán“.

A tanácskozás alatt szó esett Belgium semlegességéről, de csak mellékesen, a fő kérdés Németország agresszivitása és Angolország kötelezettsége volt Franciaországgal szemben.

A kormányban keletkezett ellentét ettől a perctől kezdve nyilvánvaló volt s nem is titkolta senki. Harcourt szervezte a neutralitási politikát követelőket, Winston Churchill „démoni energiával“ és

¹ John Viscount Morley: Memorandum on Resignation, August, 1914.

Grey hallgatólagos támogatása mellett a háborús pártot. Harcourt köré csoportosult lord Morleyn kívül lord Beauchamp, Mackmnon Wood, Hobhouse, Pease, körülbelül nyolcan-kilencen, talán többen. Harcourt a következő kabinetülések alatt kis papírdarabkákat csúsztatott lord Morleyhez, amelyre effélék voltak írva: „Nyilvánvaló, hogy le kell mondanom.“ A semleges párt oly biztos volt erejében, hogy lord Morley egyik kabinetülés végén Churchill vállára ütve így szólt hozzá: „Winston, a végén is leverünk benneteket.“ Churchill mosolygott.

Lloyd George szintén a neutrálisokhoz húzott. A kabinet egyik ülésén bejelentette, hogy beszélt az angol bank kormányzójával, vezető city emberekkel, a nagyipar és kereskedelem vezető személyiségeivel s azok a háborúnak még gondolatától is irtóznak. Elmondta, hogy az egész pénzügyi, hitel- és munkásvilág rettetetes megrázkódtatásnak lenne kitéve s „a munkásság mai hangulata mellett ez végtelenül nagy veszélyt rejt magában“.

Lord Morley különösen az orosz veszélyre hívta fel a figyelmet. Németország nem népszerű Angliában, de Oroszország még kevésbé. „Ha Németország vereséget szenved, nem Franciaország és Anglia kerül Európa élére, hanem Oroszország. Jó lesz-e ez a nyugati civilizáció érdekében? Az emberek szemüket fogják dörgölni, mikor a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség és a szerződések sérthetetlenségének győzelméhez kozákok fognak társulni.“

Burns az ellen tiltakozott, hogy Németországtól azt követelje Anglia, hogy a csatornában ne folytathasson hadműveletet Franciaország ellen; ez egyfelől egyenlő volna az ultimátummal, másfelől azt a szint adja, mintha Anglia Franciaország szövetségese volna.

Mindez nagyon kellemetlenül érintette a kabinet tagjait. Runciman az ülés végén aggodalmas arccal súgta Morleynak: „Felbomlik a kabinet!“

Augusztus 2-án a helyzet a következő volt:

Sir Edward Grey elismerte, hogy Angliát nem köti olyan becsületbeli kötelezettség Franciaországgal, mint Franciaországot Oroszországgal szemben; Anglia szabad elhatározásától függ, hogy akarja-e fegyveres erővel támogatni Franciaországot, vagy sem? Anglia csak akkor köteles közbelépni, ha Franciaországot valamely hatalom a csatorna, vagy az Északi-tenger felül támadná meg.

Augusztus 3-án Németország értesítette az angol kormányt, hogy Németország hajlandó lemondani az észak-tengeri hadműveletekről, ha Anglia semleges marad. Grey azt felelte, hogy ez túlságos megkötöttséget ró Angliára. — Miért róna? — kérdezte lord Morley. S ha valóban túlságos, miért nem kísérelték meg, hogy enyhítse nek rajta?

Mielőtt 3-án megkezdődött volna a kabinet tanácskozása, Harcourt azt mondta lord Morleynak, hogy tíz-tizenegy miniszterre lehet számítani, akik Grey ellen lesznek, ha Grey arra az álláspontra helyezkedik, hogy Anglia köteles Franciaország segítségére lenni. A tanácskozás eredménye az lett, hogy a kabinet felhatalmazta Greyt, hogy közzölje Cambonnal, a londoni francia nagykövettel, hogy „ha a német

flotta a csatornába evezze, vagy Franciaország ellen hadműveleteket kezdene az Északi-tengeren a francia partok és francia hajózás ellen, az angol flotta teljes erejével védelmet fog nyújtani“.

E határozat nem volt egyhangú. Bums tiltakozott ellene, mert ez nem egyéb, mint hadüzenet Németország ellen. Asquith azonban lebeszélte, hogy e miatt kilépjen a kabinetből.

Szó esett a belga neutralitásról is, de — augusztus 3-a volt — még mindig csak mint mellékes kérdéstről.

A kabinet eloszlott s a háborúellenes csoport lord Beauchamphoz ment ebédre. Lord Morley Lloyd George-zsal és Simonnal hajtattott oda s útközben megbeszélték, hogy mindhárman lemondanak. A lunchön a háziúron kívül jelen volt: lord Morley, Lloyd George, John Simon, Harcourt, Samuels, Pease, Mackinnon Wood és Runciman.

A társaságnak általános volt a véleménye, hogy „Burnsnek igaza van“ s tulajdonképpen nem kellett volna Greyt főhatalmazni a fenti közlésre Cambon számára. „Mindnyájan egyetértettünk“, írja lord Morley, „hogy Grey nagyon ügyesen vonja lépésről-lépésre a kabinetet a francia és orosz érdeket szolgáló háború felé. Ha én (lord Morley), vagy bárki más meg tudtam volna értetni, hogy a francia vagy belga kötelezettséget illető érvelés a területiális hadsereg kiküldésével s egy hosszú európai háborúban való részvétellel fog végződni, a kabinet abban a pillanatban felbomlott volna. Lloyd George és Simon vezette volna a kilépőket... Lloyd George és Simon kezdettől fogva energikusan a mellett volt, hogy az antant harcias érvényesülésének ellen kell állani.“ „Hogy azonban Lloyd George-ot tulajdonképpen mi hozta közénk“, teszi hozzá lord Morley, „s mi forgott agyában, azt nem vagyok képes kitalálni.“

Itt egy általános meditációt fűz elbeszéléséhez lord Morley:

„Két órán át törtem a fejem a klubban. Élénken emlékezetemben volt, amit Gladstone oly gyakran mondott nekem, hogy közéleti embert nem terhelhet nagyobb felelősség, mint egy kormányt közügyből kifolyólag elhagyni. Nincs eset, amely inkább megokolná a felelősségre vonást. Mindenkinek lehet népszerűtlen véleménye és hirdetheti, de a kormányból való kilépés egy határozott tett, amelynek más emberekkel való jó vagy rossz viszony lehet a következése, de főleg befolyással lehet a belkormányzatra. Egy férfi elveiről és meggyőződéseiről van szó; munkatársaihoz való benső és bizalmas vonatkozásokat érint; befolyása van pártjára, annak erejére és gyengeségére, tagjainak és szervezetének egyensúlyára.“

Ehhez járult az akkori helyzet speciális politikai oldala:

„Könnyű egy kérdést hamis világításba helyezni. Soha sem volt könnyebb, mint most. A francia antanttal meglehetősen őszinteség nélkül játsztak kabinet és parlament előtt. Egy antant nyilvánvalóan veszedelmesebb volt, mint egy szövetség. Az antant határozatlan, becsület kérdésén nyugszik, alkalom irányíthatja. Úgy a miniszterelnök, mint a külügyminiszter biztosította a házat, hogy az országnak nincsenek kötelezettségei, amelyet a nemzet ne ismerne. S most mégis kötelezettségekkel állunk szemben, amelyek hatalmasok, éppen azért mert határozatlanok és meghatározhatatlanok.“

Mint sötét felhő emelkedett lord Morley elé az ír kérdés is. Azután az elkövetkező európai helyzet, amikor két nagy európai nemzet között „amelyek jobban egymás megértésére vannak hivatva,

mint bármely más két európai nemzet“, nemzedékeken keresztül a gyűlölködés fog lobogni.

Elébe tolultak továbbá a személyi és párttekintetek.

Asquith és Grey tekintélye s a „kabinet kohéziója“ nagy volt. Nem valószínű, hogy egy kis csoport ellenállhasson. Lloyd George talány volt, népszerűsége fogyóban: békepártiság jó ütőkártya lehetett Winston Churchill hatalmas, kalandos energiájával szemben. Egy pártbomlás bárkit gondolkodóba ejthet. A liberális párt amúgy is züllött állapotban volt s Lloyd George élete tévedésének tetőpontján állt.

„Cselekedjék Lloyd George és cselekedjenek mások úgy, amint akarnak, számomra — lévén a jövő elkerülhetetlen — nincsen választás.“ Este fél hét órára volt újra összehíva a kabinet.

Grey referált Cambonnal való találkozásáról.

Bums kijelentette, hogy lemond; Asquith arra kérte, hogy beszéljék meg a dolgot az ülés után ketten.

Mikor a kabinetülésnek vége volt, lord Morley Asquithhoz lépett s bejelentette, hogy ő is távozik a kormányból. Asquith csak arra kérte, hogy aludjék rá egyet, várjon holnapig.

Másnap reggel lord Morley a következő levelet intézte a miniszterelnökhöz:

„Kedves Asquith,

amint kívánta, egy éjszakán át gondolkoztam lemondásom felett. Komolyan gondolkoztam rajta, hogy értelmes megoldásra jussak.

A dolog világos. Semmi sem volna a jelen körülmények között oly veszedelmes, mint egy meghasonlott kabinet. Grey kimutatta a semlegesség két lényegesen különböző oldalát a jelenlegi körülmények között. Sajnálom, de én azt hiszem, hogy én az egyik oldal, három-négy vezető kollégám a másik oldat felé hajlik. így állván a dolog, nem járulhatok semmi hasznos dologgal tárgyalásainkhoz s jelenlétem csak akadályára volna a koncentrált energiának és meggyőződött egyhangúságnak, amely pedig ma nélkülözhetetlen. Emlékszik, mikor a krími háború idejében Peel követői beléptek Palmerston kabinetjébe: beléptek s két-három nap múlva lemondtak. Ha felhagyunk semlegességünkkel, félek, hogy két-három nap múlva olyan életbevágó kérdések merülnek fel, amelyek jelenlétemet alkalmatlanná tehetnék.

Kérem tehát, hogy mentsen fel. A titkos tanács ülése után a kabinetbe jövök, de nem hiszem, hogy valami befolyással lenne elhatározásomra az, ami ott történik.

Legyen meggyőződve, hogy fájdalmas szívvel írom ezeket.

M.

Tényleg, a titkos tanács ülése után a kabinettanácsba ment Morley. Ott találta Lloyd George-ot s elmondta neki, hogy lemondott. Lloyd George elcsodálkozott.

„De ha lemond, minket, akik nem mondtunk le, súlyos dilemma elé állít.“

„Erre az igazán különös megjegyzésre“, írja lord Morley, „illő feleletet adtam. Lloyd George kérdezte, hogy hallottam-é a hírt, hogy Németország hogyan bánik Belgiummal? Hallottam — mondtam. Elég baj, de nézetem szerint nem a háború az egyetlen felelet arra s nem változtat idegenkedésem a francia antant politikát s annak kiterjesztését illetőleg. Lloyd George azt felelte, hogy az ő és a Run-ciman véleménye teljesen megváltozott.“

Megjött Asquith s megkezdődött a kabinet ülése.

A miniszterelnök szólalt fel először:

„Be kell, jelentenem a kabinetnek, hogy ma reggel a kabinet négy tagjának lemondása jutott kezembe. A Burnséről szó volt már tegnap este. Ma reggel jutott kezembe a kabinet szenioráé, azé, aki a kormány erkölcsi tekintélyének legfőbb forrása. E kettőn kívül elveszítjük lord Beauchampot és John Simont. E mellett, úgy tudom, hogy a kabinet több tagja, talán többsége osztja nézetüket, jóllehet nem követi e négyet. Azonkívül azt hallom, hogy pártunk többsége a képviselőházban szintén meglehetősen ebbe az irányba hajlik. Ha az ország körülményei normálisak volnának, eljárásom teljesen egyszerű volna. Azonnal a király elé járulnék s kérném, hogy keressen más minisztereket. De a helyzet távolról sem mindennapi s nem vagyok meggyőződve, hogy a másik pártot olyan férfiak vezetik-e vagy olyan férfiak foglalnának benne helyet, akik a helyzettel meg tudnának birkózni. Egy koalíció gondolata merülhetne fel. De a koalíciók sohasem voltak sikeresek történetünkben. Nincs reményem benne. Lehetne részleges koalícióval próbálkozni. Mindenesetre kötelességem, hogy a helyzetet nyíltan a kabinet elé tárjam.“

Az egész kabinet várakozva fordult lord Morley felé, aki pár szóval kifejezte sajnálkozását, de ragaszkodott lemondásához. Simon és lord Beauchamp követte. Lloyd George és lord Crewe mentegőzött. Sir Edward Grey sajnálkozott, hogy a kabinet ilyen súlyos időben elveszti lord Morleyt.

A kabinet ülésének ezzel vége volt.

Lord Morley megint lord Beauchampnál lunchölt, „megkönnyebbült szívvel“, mint írja. Tréfásan beszélgettek, hogy vájjon kik lesznek utódaik. „Ki fogja az ön helyét elfoglalni?“ kérdezte lord Beauchamp Morleytől. „Körülnézve a Lordok Házában“, felelte nevetve lord Morley, „nem látok mást, mint volt elődömet“ (lord Beauchampot). „Hogy foglalhatnám én el a helyét, mikor osztom véleményét, amely miatt lemondott.“

Délután klub, majd ülés a Lordok Házában s aztán lord Morley hazatért vacsorára. Késő este jött hozzá Burns.

„Hallotta a hírt? A miniszterelnök előbb Simont, azután lord Beauchampot vette rá, hogy maradjon. Ketten maradtunk mi.“ Másnap, augusztus 4-én asztalán találta lord Morley a kabinet ülésére szóló meghívót. „Természetesen eszembe sem jutott, hogy elmenjek.“

Pár perc múlva sürgős levél érkezett a miniszterelnöktől.

Kedves Morley!

Egyik legszomorúbb pillanatom ez.

Harminc év szoros és bensőséges összeköttetése után, amelynek folyamán apróbb kérdésekben nem voltunk mindig egy véleményen, bár lényegben, azt hiszem, ritkán ellenkeztünk, egy nagy krízis küszöbén veszíteni el önt, olyan csapás, amelynek gondolatára is reszketek s amelyet, ha csakugyan bekövetkezik, sohasem fogok megszűnni, hogy fájjaljak.

Szívemből kérem, gondolja meg még kétszer, háromszor, annyiszor, ahány száma a számsornak van, mielőtt arra a lépésre szánja magát, amely megfosztja öntől a kormányt és engem partra vetetten egyedül hagy.

H. H. Asquith.

Torkát „lelki aggodalom szorongatta“, amint keserves küzdelmek után megírta válaszát lord Morley.

Kedves Asquith I

Levele rettenetesen megrázott, egész bensőmíg hatott. Ha néha percekig ellenkeztünk is, érzésem az első napoktól kezdve mindig szíves, mély és odaadó volt ön iránt s az a gondolat, hogy bensőséges viszonyunkat megkeU, hogy szaksítsuk, az utolsó napok sok bajának legkeserűbb eleme volt.

Nem titkolhatom mégsem el, hogy a jelen pillanat külpolitikáját illetően én és a kabinet vezető tagjai nem értettünk egyet. Franciaországhoz való csatlakozásunk Oroszországhoz és Oroszországnak Franciaországgal szemben támasztott követeléséhez való lekööttségünket jelenti.

Tekintve e nagy ellentétet, hogy vehetnék én becsülettel és hasznosan részt egy kabinetben, tárgyalva nap-nap után egy politikának olyan katonai és diplomádat részleteit, amelyet én tévesnek tartok? Ellentétes tanácsok végzetesek.

Nagylelkű és megható felszólítására e válasz adása nagyobb fájdalmat okoz, mint bármelyik levél, amelyet valaha írtam életemben.

M

Aznap délelőtt még a titkos tanácsosok ülésén találkozott lord Morley a királlyal, aki kifejezte mély sajnálatát távozása miatt. Augusztus 5-től lord Morley és Burns nem volt a kormány tagja.

„önvád nélkül tekintek vissza a múlt e rövid epizódjára“, fejezi be emlékiratát lord Morley, „Sebek hagyása, vagy csak egy karcolás nélkül váltam el barátaimtól. Nem tudtam őket mindnyájukat megérteni, kettőt pedig el kell, hogy ítéljek. A még előttem álló jövőre nyugodt önuralommal tekintettem, azzal az elhatározással, hogy hasonlóan Michelangelónak könyvtárszobámban álló ‘Pensieroso. szobrához, súlyos dolgok felett szilárd elmével fogok töprengeni.“ „Grato m’ é il somno, e piü l’esser di sasso.“¹

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ Mindebből röviden megállapítható, hogy az angol esetben a miniszter azért mondott le, mert egy olyan helyzetbe került, melynek következeit a maga személyére nem akarta vállalni, de viszont azt sem akarta, hogy a bekövetkező helyzetben az ő jelenléte útjában álljon olyan rendelkezéseknek, melyeket miniszter-társai kénytelenek lesznek megtenni. Azaz lord Morley nem állt ki az angol nép elé, hogy a háborúra hajszoló Grey álarcát lerántsa és visszatartsa népét a háborútól; ellenkezőleg, itt közölt augusztus 4-i levele szerint azért lépett vissza, hogy útjába ne álljon az „akkor nélkülözhetetlen koncentrált energiának“. Az öreg lord, látva a tőle nem helyeselt háború kikerülhetetlen voltát, átadta helyét azoknak, akik a háborúra a nemzet erejét össze tudták fogni. Vájjon vehetnek-e ezek után éppen angolok Tisza Istvánra követ, aki hasonlíthatatlanul nehezebb helyzetben a nemzet iránti kötelességtudás ugyanoly mértékét gyakorolta és mivel akkor ő volt az egyetlen, aki „koncentrált energiát.. fejthetett ki, a vezetést is vállalta, oly helyzetben, melyet nem ő idézett elő!

A szerk.

PÉCS SZELLEMI ÉLETE

DÉLUTÁN ötkor végre Pécsre érkeztem. Egy középnagyaságú város gyönyörű vidéken, a legszebbek egyikén, aminőket Magyarországon láttam; hegy lábánál fekszik, köröskörül a legszebb változatban szőlőhegyek és mezők, szép sziklapatakok és csermelyek. A bor tűrhető, a víz jó, gyümölcs pedig temérdek... Pécs városa a szőlőhegyek lejtőin igen kellemes fekvésű és a síkságról nézve a házak kellemes külsőt mutatnak. Ez még a legszebb kilátások egyike, amit Magyarországon élveztem s hozzá egy sereg jelesen gondolkozó ember lakik e városban... valóban ez János pap országaféle vidék, mivel roppant termékeny, tehát nagyon sok a fölösleg is,— írja 1793-ban a szászországi gróf Hofmannsegg magyarországi útjáról írt leveleiben. Előtte mintegy másfél évszázaddal hasonló lelkesedéssel ír Pécs fekvéséről Evlia Cselebi is és ma is ezt látja a Pécsre érkező. Ez a kép változatlan adottsága Pécsnek, ez az a keret, amelyen belül mintegy kétezer év óta folyamatos városi élet virágzik. Ez a fekvés hívta fel az első települők figyelmét is s indította el a fejlődés útján, hogy „a klíma kedvezéséből hegyaljai szőlőkapás város legyen“.¹

A pogány római telep temetkező sarkát foglalta el a változott idők folyamán a püspöki város magja, a „Domhof“: az egykapus várfalon belüli egyetlen udvarban a dóm, a káptalani, püspöki és iskola-házak, s a háttérben a gazdasági épületek. A Domhof közelében keletkezett egy vásártér, amely köré kialakult idővel a német gyarmatosokra valló kolóniaváros. A törökvilág két kis balkáni telepet teremtett a külső várfal mellé, a még népvándorlás előtti, ősi, már akkor balkánjellegű Tettye-vidéki település helyére, a Puturlát és a Balokányt. Utóbb, a várfal eljelentéktelenedése után az új települések a birtokhatárok és önkényes telekfeldarabolások miatt a térszintnek megfelelő halmazutca hálózatot ragasztottak a régi mag köré. A legújabb kor pedig igyekszik a domborzat figyelmen kívül hagyásával mértani ábraszerű utcahálózatot teremteni. Ez a városfejlődés határozta meg a város mai képét.

A régi Domhof helyén ma is csöndes, szinte elzárkózott magányban áll a dóm, a püspöki lak, a várplébánia, a kanonoki házsor. A régi piac tér ma is a város főtere: a Széchenyi-tér, lejtős domboldal, mely a Kaposvári-utcába nyíló völgyalakulat vizeinek és forgalmának egyformán természetes levezetője. A régi város szűk utcái még a régi várfal vonulatát követik. A Ferenciek-utcája és a Király-utca a maguk

¹ Ez a meghatározás Prinz Gyulától ered, mint ahogy a város földrajzi adottságainak tárgyalásánál is az ő nyomdokain haladtam.

szűk voltában szinte komikusan játsszák még ma is a város élettengelyének szerepét, pedig már régóta nem kötik össze a várfal keleti és nyugati kapuját. A város alatt egykor elmenő országút, a Rákóczi-út, ami igazi városi forgalomra és szerepre hivatott, még ma is, mintha kívül menne el a város alatt. A Tettye-völgyében és attól keletre ma is tipikusan balkáni települési forma tűnik elő. A vasúti állomástól bevezető Ferenc József-út pedig iskolapéldája az élettől független tervezőasztaldiktálta célszerűtlen útnak. Hasonlóképpen például a város új negyedének legszebb utcája is, a Dohány-utca, két végén háztömbnek megy neki s egyetlen mellékutcája is hasonló zsákutca.

Röviden így foglalhatnánk össze Pécs földrajzi arculatát: szőlőtermelő település, mely az ösfoglalkozáson túlfejlődve ma az egészségtelen völgy felé szorul le. Régi részei az évszázados fejlődés nyomán szűk vagy nagyrészből balkáni arculatú utcák, amelyek alig tudnak megbirkózni már a város hozzájuk képest túlfejlődött forgalmával. Az új negyedek a belváros és más régi településsel szemben a domborzat figyelmen kívül hagyása miatt célszerűtlen mérnöki munka eredményei. Ez bizonyos belső széttagoltságot visz a városba. A tiszta barokkok, a román és a 20. századi egyéni szabadstíl váltakozva kergeti egymást. Rikító stíluskülönbségek választják el ezért a belvárost, a Tettye-kömyéket, a Rákóczi-úttól délre eső városrészt és a szigeti külvárost egymástól, amit talán még az is magyaráz és mélyít, hogy a belváros volt még nem is rég a német, a Tettye-vidék a bosnyák-rác és a szigeti külváros a magyar fertály, megannyi elütő izlés otthona.

Pécsnek különben sincs jelentősebb helyzeti energiája. A hegyaljai szőlővárosból a püspökség emelte jelentőségre. Most elvágott természetes vidékétől, Szlavóniától és Dél-Baranyától, vidékteleenné is vált. Eredeti adottságán túlértékelt, túlfejlődött várossá lett, amely most nagy belső nehézségekkel küzd, hogy az új rendeltetésében — mint ipari, kereskedelmi és kulturális központ, tehát most már nem termelő, hanem fogyasztó — önmagára találjon. Különösen kiélestedett ez a belső válság a múlt század 70—80-as éveiben, amikor a filokszerapusztítás számos szőlőtermelő kis egzisztenciát vetett vissza a zsellér és napszámos sorsba, elproletárosítva ezzel az östelepülők rétegének nagyobb részét. Legutóbb a szerb megszállás s az azt követő tőzsdei letörés okozta viszonyok színezik ezt a belső válságot. Ez a belső válság nemcsak a város arculatán, vagyoni helyzetén, de lakói szellemi életén is meglátszik. Igyekezzünk tehát megrögzíteni néhány vonással egy ilyen, természetes hivatásának síkjából egy más, a szűkségzabta kötelesség síkjába átváltódó városka lelki életét.

Pécs két tehertétel nyomja: a már említett túlfejlődés és a fejlődés folyamatosságának megszakítottasága. Említettük, hogy szőlővárosnak indult s ma ipari és kereskedelmi város. Igaz, hogy ez természetes fejlődés már a török időkben ebbe az irányba terelte Pécsset, de akkor Pécs a Balkán, a Kelet piaca, a Nyugat közvetítője volt, mint a legnagyobb nyugati török város. Ma is ez lenne Pécs szerepe, erre utálna az is, hogy északról természetadottan elzárja a Mecsek és mesterségesen a szerencsétlen vasúti politika és összeköttetés, amely a szomszédos Bonyhád és Szekszárdot is közelebb viszi Budapesthez,

mint Pécshez. És Pécszet ma a természetes déli piactól a trianoni határ is elvágja s így hiányzik éltető délkeleti irányú vonzó- és hatóköre. Ma tehát nincs sem vidéke, sem piaca. Az ötvenezres lélekszám pedig kényszeríti, hogy az őstermelésről az iparra és kereskedelemre térjen át, ha nincs is közvetlen piaca hozzá. A másik teherteret az, hogy Pécs két évezredes életét nagy kataklizmák szakaszokra tépték. A mai Pécsnek nincs köze a Mohács előtti Pécshez. A törökvilág, a kuruc-harcok, régi lakosságát úgyszólván megsemmisítették. Mai lakossága alig két évszázad óta települő. Pécs lakosságában nem élhet akkora tradíció, amekkora a kövek múltja. A régi kövek közt, a régi kövek megszabta keretben aránylag fiatal települők társadalma él. Ez a két teherteret okozza Pécs belső életének válságát.

A válság szó alatt nem szabad azt érteni, amit talán közönségesen e szóval kifejezünk, én értem alatta azt a nem befejezett, nem megállapodott helyzetet, amelyben a város életiránya, célkitűzése, életértelme ma van. A válság tehát nem katasztrófa előtti állapot, ellenkezőleg kiút, megállapodás, határozott irányvevés előtti helyzetet jelent Pécs életében.

Pécs társadalma eredete szerint nem egységes. Óslakosságának ma azt az aránylag kevés számú polgárságot tekinthetjük, amely mint vidéki kisbirtokos, szőlősgazda, vagy zsellér letelepülése óta őstermelő. Ez a társadalmi réteg az „aranyparaszt“, a „tüke“ osztálya. (A tüke szó a „pécsi töke“ kifejezés maradványa.) Ma már ugyan tükének nevezi magát a bennszülött iparos- és kereskedőosztály is. Ebből a rétegből rekrutálódhatott és céhbeli betelepülőkkel egészíthető ki a 18. század nagyszámú iparossága, amelynek egy része áttérve a kereskedelemre, a város tehetősebb és intelligensebb bennszülött polgár rétegét hozta létre. Ma már azonban e bennszülött kereskedő-, nagyiparososztály és az őstermelő réteg között semmi belső kapcsolat nincs. Pécs 1780-ban szűnt meg püspöki város lenni s alakult át, mint újdonsült szabad királyi város, valóban önálló várossá. Ettől az időponttól számíthatjuk a hivatalnokosztály kialakulását, amely a múlt század második felében főleg idegenekből, a Pécsre került állami intézmények kapcsán, széles társadalmi réteggé fejlődött ki. Az Őstermelő tüke, a részben belőle sarjadt kisiparos és tovább gazdagodott kereskedő réteg mellé az újabb fejlődés eredménye a tisztviselőosztályon kívül a város polgárságának mintegy 10 %-át kitevő zsidóság is, amely természetesen a kereskedelem és az intellektuális szabadpályák pozícióit szállta meg. Ez utóbbi réteggel egyidős a városi proletariátusnak tekinthető, a bánya- és gyáripar munkaerővonzásával összeteretődött bánya- és gyáripari munkásság. Mindezen társadalmi rétegek felett áll végül a törökvilág óta megszakítás nélkül, a katolikus klérus és a katonatiszti kar, amelyek domináns szereppel bírva, Pécsnek egész napjainkig a papi és katonai keverékváros arculatát adták meg. Ezt a keverékarculatot színezi karakterisztikusan öt éve már a még osztályok fölött álló tudományegyetem a maga tagadhatatlan külön intellektuális társadalmi rétegével.

Ennyi réteg — a papság, a tudományos arisztokrácia, katonaság, szegény tisztviselő, intellektuális és gazdag zsidóság, tőkeerős benn-

szülött, kereskedő és iparosság, szürke kisiparosság, visszavonult életű őstermelő, végül városi proletáriátus — közös együttéléséből alakul ki Pécs szellemi élete. E konglomerátum szellemi életének öt év óta az egyetem még jórészt talajt sem fogott intézménye s annak jövevény társadalmi osztálya az irányítás kézbevevésével és egységesítésével kiegyensúlyozottságot és teljes igénykielégítést akar nyújtani. Mennyi különböző érdek és valószínűen megannyi minőségű igény is! Lehet-e ideálisabb egybefogását elképzelni ezen tagoltságnak másban, mint a szellemi életben? Lássuk megvan-e a hajlam erre az egy befogásra, kulturális kiegyenlítődesre.

Ami másfél évszázaddal ezelőtt a püspökség volt e városnak világi téren is, az ma is a klérus a lelkiek terén: úr. Alig csorbítva úr Pécs túlnyomó többségű katolikus polgárságának lelkülete felett. A templomban, az Isten imadásában valóban egybeolvad az őstermelő, a kisiparos, a nagykereskedő, a katolikus középosztály és a proletáriátus is. A katolicizmus impozáns ereje a közvetett oka, hogy a törpe minoritások, a református és a luteránus hívők is a maguk egyházában intenzívebb egyháztársadalmi életet élnek, mint különben szoktak. Az egyes felekezeteken belüli nagy összetartás biztosítja az egyes társadalmi rétegek egy-egy felekezeten belüli kiegyenlítődesét s az a tény, hogy a felekezetek közt soha súrlódásnak csak a nyoma sem fordul elő, biztosítja a felekezeti zavartalan békét s így a vallásosságban való végső egységét a város polgárságának. A zsidóság szaporodása korporatív legfőljebb a liberalizmus és a demokrácia bizonyos egyoldalú értelmezése kapcsán politikai téren, de nem lelkiek terén észlelhető.

Politikai téren nem véletlen, hogy a város most már következetesen egy kormánytámogató és egy szociáldemokrata képviselőt küld a parlamentbe. A polgárság e téren valóban két táborra oszlik. Egyik oldalon állnak a konzervatív polgári elemek: a tisztviselő, a bennszülött kereskedő, iparos és őstermelő réteg, a másik oldalon van a városi proletáriátus, az elkeseredett tisztviselői kar egy töredéke és az eszmei alapon demokráciát hirdető zsidóság. Természetesen, a titkos választás mellett nehéz e téren pontos képet alkotnunk magunknak, de a szociáldemokrata szavazatok száma, valamint a szavazókörök szerinti megoszlása mutatja, hogy nemcsak a proletár rétegből rekrutálódnak a titkos szavazáskor a szociáldemokrácia hívei.

A politikai élet terén tapasztalt megoszlás tovább fokozódik a társadalmi élet terén. A férfitársadalom megszervezettsége, a kaszinói és köri élet nagy tagoltságot mutat. Négy jelentősebb kaszinói-köri szervezkedés emelkedik ki a sok, nem egyszer asztaltársaságszerű tömörülésből. Ebből kettő még a Széchenyi által megindított kaszinói mozgalom korában keletkezett, egyik a Nemzeti, másik a Polgári Kaszinó. Haas Mihály, mikor 1845-ben a Pécsen összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálók tiszteletére megírta emlékiratszerűleg Baranya és Pécs jellemzését, óhaját fejezte ki, mely szerint a két kaszinó „egybeolvadásuk sok tekintetben óhajtható“. Ez a jámbor óhaj azonban ma még távolabb van a kivihetőségtől, mint ezelőtt 83 éve állott. A Nemzeti Kaszinó ma azt a szerepet tölti be, amit a vidéki úri-

kaszinók szoktak. A dzsentriszerű réteg, a hivatalnokosztály és a vagyoni tehetősek exkluzív egyesülése jelenti Pécs felső kétezerét. A Polgári Kaszinó ezzel szemben az úgynevezett polgári elemeket foglalja össze a polgár szó liberális értelmezésében. A maga módja szerint mindkét egyesülés társadalmi missziót tölt be, de a végső egység szempontjából inkább tagol, mint összefog. A Nemzeti Kaszinónál még az is szembetűnik, hogy belső, mindennapi életében majdnem kizárólag csak a 45 éven felüliek vesznek részt. Az ifjúságnak szinte teljes hiánya még jobban kiemeli az exkluzivitást s belső élete élénkségét is nagyon letompítja. Pécs felső kétezerének fiatalsága nem a Kaszinóban, hanem csak a bálokon, zsúrokon és a kávéházban találja meg a maga társadalmi életlehetőségeit. Ez a jelenség abban leli magyarázatát, hogy a több kasztra bomlás közepeit a még kaszton kívüli fiatalság ösztönszerűleg kerüli Pécssett is, mint mindenütt a valahová való határozott csatlakozást mindaddig, amíg családi vagy egyéb jellegű életviszonyai valamely táborhoz hozzá nem terelik, amikor is a többitől örökre elszakad.

A másik két kör szerepe már nem osztó, inkább összefogó. A külvárosi katolikus kör szerencsés kézzel tartja együtt a Tettye-vidék, budai-külváros östermelő és kisexisztenciákból álló társadalmát. A belvárosi katolikus kör pedig alkalmat ad arra, hogy benne a Nemzeti és Polgári Kaszinók katolikus rétegei összekeveredjenek s így demokratikus társadalmi kiegyenlítő szerepet tölt be. A legényegylet, az ipartestület, a szociáldemokrata székház és a többi sok egyesülés részszerelveinek vizsgálata túl nőné egy cikk kereteit.

Két társadalmi egyesülésről azonban meg kell emlékeznünk: az egyik a Nemzeti Szövetség s másik a Mecsek Egyesület. A Nemzeti Szövetség valóban összefogja magában Pécs egész társadalmát, de ez az összefogás az irredenta jellegű és népgyűlés-, vagy emlékünnepszzerű megalakulásokon túl nem bír ható erővel. A Mecsek Egyesület Pécs igazi specialitása. A gyönyörű vidék vonzó szépsége, mely egyaránt megragad minden rendű és rangú embert, teremtette meg a természetbarátoknak vidéki viszonylatban Magyarországon páratlan taglétszámú egyesülését, amely épp taglétszámánál fogva legdemokratikusabb egyesülése Pécs társadalmának. Sajnos, belső összefogó ereje nem áll arányban azzal a nagyszerű Mecsek-kultusszal, amelyet kifejt. Munkássága impozáns. Az egész hegységet gondozott sétautak hálózattá be, pontos út- és irányjelzéssel. Több menedékház, kilátó, pihenő szolgálja a természetbarátok kényelmét a Mecsek Egyesület munkássága folytán. Az Egyesület már azért is figyelemreméltó, mert az alapításakor még német jellegű városban már a magyarok hívták életre.

Pécs iskolaügye általában a város méreteihez képest kielégítő. A középfokú fiúnevelést egy állami és egy cisztercita reálgymnázium, egy jezsuita humanisztikus gymnázium, az állami Zrínyi fiúnevelő (azelőtt hadapródiskola), városi polgári, kereskedelmi, katolikus tanítóképző és az állami fémipariskola szolgálják. A leánynevelés szolgálatában a városi polgári és kereskedelmi iskola és a katolikus polgári, tanítóképző és reálgymnázium szorgoskodik. A felsőoktatást

régebben a katolikus joglíceum végezte, öt év óta a volt pozsonyi egyetem s ösztől kezdve a közrendészeti szerveik akadémiája szolgálja. A katolikus teológia nem játszik bele Pécs belső életébe. Iskolák tekintetében tehát nincs hiány s ez nagy ígéret a jövőre.

Pécs azzal dicsekedhetik, hogy mindjárt a pesti egyetem könyvtára után neki volt nyilvános könyvtára az országban. Klimó György püspök ugyanis 1774-ben nyilvánossá tette azt a maga korában ritka hozzáértéssel összeállított és a kor legmagasabb színvonalán álló könyvtárat, amelyet ő egy reménybeli egyetem könyvtárányagának szánt. Ez a könyvtár, mely utóbb Szepešs István báró püspöksége alatt méltó épületet is nyert s anyagban is gazdagodott, a múlt század 50—60-as éveiben megszűnt élő könyvtár lenni, anyaga egyre jobban a kutatásra, mint a hétköznapi szükséglet kielégítésére vált alkalmasabbá, úgyhogy jelen században már közkönyvtári jellegét teljesen elvesztette. Pécs városának különböző hagyatékokból szép és közkönyvtári szempontból értékes könyvanyaga gyűlt össze, de ez a város anyagi eszközökben való szegénysége miatt nem jutott el a felállításig és közrebocsáttatásig. így Pécs közönsége 1923-ig, az egyetemi könyvtárnak Pécsre költöztéig, amely intézmény nemcsak a püspöki könyvtár nagybecsű anyagát, de az addig nem használtott városi könyvtári anyagot is kezeli és közhasználatban tartja, nem rendelkezett más könyvtárral, mint a kaszinók, körök kölcsönkönyvtáraival. Ez a körülmény a könyv szerepét Pécs szellemi életében természetesen a kívánatosnál kisebbre redukálta, ami azon is meglátszik, hogy a könyvkereskedések egész a legutóbbi időkig mögötte maradtak a hasonló lélekszámú és kultúrfokú városok könyvkereskedéseinek. Mindennél többet mond a következő számadat: amíg a 49.000 lélekszámú Pécssett 1912-ben a többé-kevésbé közkönyvtárnak tekinthető könyvtárakból mindössze 8.575 mű kölcsönöztek ki, addig a 33.900 lélekszámú Sopronban — ahol pedig szintén nem volt kimondott közkönyvtár — ugyanazon évben 29.175 művet kölcsönöztek ki, tehát míg Sopronban majdnem minden egyes lakosra, még a csecsemőre is jutott egy mű, addig Pécssett csak minden öt és fél lakosra. A helyzet az egyetemi könyvtár olvasótermének és könyvkölcsönző osztályának megnyílása óta bizonyos fokig javult. Nagy eredményeket ígérnek a könyvtárigazgatóság által legújabbán kezdeményezett könyvtárnépszerűsítő és bemutató előadások, valamint a könyvtárigazgatóság azon terve, hogy a könyvtár barátainak körébe megszervezi a pécsi könyvkedvelők társadalmi összefogását.

Pécs múzeumügye hasonló nehézségekkel küzd. A főök itt is a városnak a hozandó áldozathoz képest csekély anyagi ereje. Pécsnek egész a legutóbbi időkig egy múzeuma volt, a Városi Múzeum. A dóm restaurálásakor abból kikerült Európaszerte páratlan gazdagságú és értékű középkori román építészeti anyag, az úgynevezett lapidárium még 3 évvel ezelőtt alig hozzáférhetően és értékéhez egyáltalán nem méltó módon a püspöki könyvtár épületében volt elhelyezve. A lapidárium azonban két év előtt Zichy Gyula gróf áldozatkészségéből kifolyólag a dóm mély földszintjén, ugyan még ma is zsúfolt, de végre méltó elhelyezést kapott s ez a múzeum most Magyarország

legértékesebb 11—12. századi román múzeuma. A Városi Múzeum azonban mind e mai napig egy magánház legkevésbé sem megfelelő, szűk és célszerűtlen emeleti lakáshelyiségében van elhelyezve. Így nemcsak arra képtelen, hogy eddigi anyagát megfelelő rendezésben kiállítsa, de szinte útját vágja a netáni fejlődésnek is. Sajnos, itt a Városi Múzeum ügyvezetőjének minden becsületes igyekevése ellenére is, a vidéki múzeumügy ötven évvel ezelőtti állapotát tükrözi vissza.

A könyv és múzeum szerepének igénytelen volta után nem szabad arra gondolnunk, hogy Pécsen nincsen kulturális érdeklődés. Azok csak a város szegénységéből fakadó intézményhiány következményei, mert a kulturális érdeklődés nagy és elég sokoldalú. Már az egyetem Pécsre kerülése előtt működött és ma is nagy sikerrel működik az úgynevezett Szabad Lyceum, amely a téli hónapokban hetenként két, az urániai előadások szintjén álló ismeretterjesztő előadást tart csekély tagsági, vagy belépti díj ellenében. Az előadások hallgatósága csaknem kizárólag a nők sorából kerül ki s nem egy társadalmi, hanem számos rétegből. Aránylag elég látogatottságnak örvendenek a szintén még békeidőktől fogva szokásos múzeumegyesületi felolvasó ülések, amik hallgatóságukat a férfi intelligencia sorából rekrutálják. Ezeken a rendszeres előadásokon kívül több népművelési, ádventi stb. alkalmi előadás foglalkozik ismeretek továbbításával s egyszerűbb művészi élvezetek nyújtásával. Természetes, hogy ez az előadási program az egyetem leköltözésével színesedett. Nemcsak illusztri előadókkal gazdagodott a program, de a magasabbfokú tudományos érdeklődés is kielégítést nyer azóta. Az Egyetem Barátai Körének Tudományos Szövetsége több szakosztályban, így az orvosi, a természettudományi, a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, végül a jog- és társadalomtudományi szakosztályban rendez időnként rendszeres előadásokat, amelyek szintén elég nagy látogatottságnak örvendenek. Az olasz-magyar kultúrkapcsolat ébrentartását a Corvin Mátyás Társaság pécsi fináléja végzi, szintén rendszeres előadások tartásával. Ide kapcsolódnak be az Egyetemi Könyvtár már említett előadásai is. Maga az egyetem időnként egy-egy közérdeklődésre számítható előadását szabadegyetemi előadásnak nyilvánítja s ezek is élénk látogatottságnak örvendenek. Végül még két előadássorozatról kell megemlékezni. Az egyiket a katonatisztikar, a másikat a szociáldemokrata párt tagjai részére tartják az egyetem felkért tanárai. A felkérés mindkét oldalról spontán jött és oly nagy látogatottságnak örvendenek mindkét részről ezek a továbbképző, illetve népszerű ismeretterjesztő előadások, hogy a nagy előadótermek nem egyszer szűknek bizonyulnak. Az alkalmak gyarapodásával és a kielégíthető érdeklődési felület állandó kiterjesztésével egyre újabb és újabb rétegek kapcsolódnak be a kulturális életbe s a valóban sokoldalú és minden oldalon a tudomány mai fejlődésének szintjén álló, nagy átadó erejű egyetemi tanári karnak e téren van a legnagyobb hivatása Pécs kultúrelétének fokozásában.

Az előadások iránti érdeklődéssel egyenes arányban van a művészetek iránti érdeklődés is. Pécs város fekvése már bizonyos esztétikai értékelnit tudást fejleszt ki a maga romantikus tájszépességével. Fokozza

ezt több tényező. Ilyen például a dóm és a Zsolnay-gyár. A dóm tele van részletszépségekkel. Az általános román koncepció mellett több renaissance faragás ragadja meg az embert. Lotz Károly és Székely Bertalan mesteri freskói pedig önkéntelenül is a legjobb formálói a művészi érzéknek. Kétségtelenül szépérzést kelt mindenkiben a dómtól a megyeházig tartó barokk-utcasor is. A Zsolnay-gyárnak művészi hatásában az ország határát is túllépő, új iparművészeti formát teremtő ereje áthatja Pécs egész polgárságának köztudatát. A gyár különben ma is találkozóhelye Pécs kiválóságainak s irányítója a művészi közízlésnek s nem egy kiválóságot vonzott Pécsre még külföldről is hírével. A szép ily gyakori megjelenése mellett érthető, hogy az időnkénti képzőművészeti kiállítások és akciók mindig nagy látogatottságnak örvendenek. Hogy anyagi sikerük ezzel nem arányos, megint a város és társadalma viszonylagos szegénységével magyarázható. Kimagaslóan nagy a város zenei kultúrája, amely egész régi időkhöz nyúlik vissza. Ezzel magyarázható a hangszeripar speciális fejlettsége is. (Csak a híres Angszter-féle orgonagyárra gondoljunk.) Van ebben valami szerepe annak is, hogy a törzslakosság nagy része muzikális német volt. A muzikális élet fejlettségére már Hofmannsegg leveleiből is következtethetünk s még ma is ennek van a legnagyobb társadalmi összefogó ereje. Ne gondoljunk most másra, csak a királydíjas Pécsi Dalárdára és a Filharmonikusok Társaságára, amelyek mögé mindig felsorakozik az egész pécsi társadalom. A színházi kultúra eredetileg szintén német volt. Magyar előadásoknak csak a 40-es évek elejétől van nyoma. A város megmagyarosodásával egyidejűleg a magyar színjátszás is terebélyes fává nőtt, azonban a legutóbbi években sajátos visszaesés mutatkozott e téren. Ez a visszaesés nem azonos természetű a vidéki színészet általános krízisével. Okát én abban látom, hogy Pécsen a szerb megszállás alatt meglehetősen nagy idegenforgalom s ennek kapcsán a maitól elütő, élénk élet volt. Ez az élet a megszállás után sem lanyhult el, mert a tőzsdei hossz tartotta benne a lelket. 1923-ban az új igazgató erre a nagyvonalú életre méretezte a társulatot, amikor a tőzsdei krach bekövetkeztével Pécsen 1924 legelején egyszerre beállott a mostanában felengedni kezdő holt szezon. A megszállás után egy időre meghasonlott egymással a város keresztény és zsidó társadalma is, ami a zsidóság egyideig tartó tagadhatatlan passzív rezisztenciáját hozta létre. Ez a kettős körülmény bénította meg a színházi életet s ehhez járultak még azok az országos tünetek, amik az utóbbi időkben a vidéki színészet kritikus éveit okozzák. Ha a ügyelő szem nem csalatkozik, úgy látjuk, hogy a pécsi színház túl van a megpróbáltatások esztendein, ismét fel tudta venni a versenyt a mozik nagy elvonó erejével s így az előadások nívója és a közönség milyensége is felfelé irányuló törekvést mutat.

Mint a legtöbb vidéki városnak, úgy Pécsnek is voltak és vannak törekvései a lokális irodalmi élet kifejlesztésére. Kísérletek történtek időszaki szépirodalmi lapok megindítására és fenntartására, azonban ezek a törekvések inkább az írni, mint az olvasni akarók soraiból indultak ki s így mindig kudarccal végződtek. Fő oka ennek elsősorban az, hogy nincs Pécsnek oly ott élő írója, olyan, akit az ország

is elismert volna, mint Debrecennek — mondjuk — Oláh Gábor s Szegednek Juhász Gyula és Móra Ferenc. A pécsi napilapok csak a kisváros napi hírszükséglete kielégítésének felelnek meg. A „Dunántúl“ a keresztény és kispolgári társadalom, a „Pécsi Napló“ a liberális tábor és a kereskedő-, iparosvilág orgánuma inkább, ennek megfelelően az első talán gazdagabb híryanagú, a második valamivel lassúbb, de magasabb színvonalú. Írótehetségek érvényesülésére azonban egyik sem alkalmas orgánum.

Láttuk, hogy Pécs szellemi élete viszonylag nem oly egyoldalú és szürke, mint ahogy társadalmi megosztottsága és az intézményes iskolántúli közművelődési szervek csökevényes volta után várható lett volna. Ezt a viszonylagos széles kulturális életet a tisztviselőosztály nagy számával és az egykori német műveltség tradicionális erejével magyarázhatjuk. A szellemi élet terén tehát egységes és okos irányítás mellett elképzelhető a belső válság csendes levezetése és megszüntetése. Hogy mennyire az anyagi eszközök hiányára vezethető vissza némely vonalon a hátramaradottság, arra jellemző adatokkal szolgál a ma már szinte kulturális igényekkel fellépő testikultusz helyzete Pécsen.

Pécs folyótalansága különösen a nyári rekkenő hőségben érezteti kellemetlen oldalát. A legközelebb érhető pihenő fürdőhelyek, mint a Duna melletti Mohács és a Balaton melletti Fonyód, csak egésznapos kirándulás keretében kereshetők fel. A gyógyhatású Harkányfürdő is vagy egyórás autós-, vagy kétórás vasúti utazással érhető el. Természetesen a város lakossága a két nyílttéri uszodára van utalva, ezek azonban szűkek és bár az egyikbe befektetett tőke oly nagy, hogy annak megfelelő hozadékképessége szinte kétséges, mégis kicsiny voltak s vizüknek a vízszűke miatt ritkán történő felfrissítése miatt nem felelnek meg az igényeknek. A téli fürdők is inkább egy 10.000, mint egy 50.000 lakosú város színvonalán állanak. Teljesen hiányzik télen a jégpálya, s a szabadtéri sportok — elsősorban az atlétikára gondolok — céljaira csak az egyetem lejövetele óta, nagyrészt az egyetem sportklubjának révén szerzett pénzen épült egy modest sporttelep. Természetes, hogy Pécs amatőr sportja a legtöbb vonatkozásban mélyen alatta marad Magyarországon más vidéki városa sportéletének. A hátramaradottság oka e téren is kizárólag a szükséges anyagi eszközök hiányára és nem a tehetségek hiányára vezethető vissza. A sport nagy nemzetközi összekötő és társadalmi összefogó ereje pedig megköveteli a vidéki gócpontoknak bekapcsolódását is az egyetemes sportéletbe. Sport terén a vidéki városokat csak a lótenyésztéssel kapcsolatos évi lóversennyel múlja Pécs felül, amiben a Széchenyieknek s a többi környéki mágnás családnak van nagy érdeme.

A város még legutóbb is csupán az elemi berendezkedési beruházásokat eszközölte. A város mai rendes kivilágítása alig 3—4 éves, a közegészségügy szempontjából oly fontos csatornázás pedig csak most van folyamatban. A háború okozta nagy visszamaradás mostani pótlása természetesen oly nagy mértékben igénybe veszi a várost, hogy az említett szellemi és testi kulturális intézmények fejlesztésére egyelőre nem is gondolhat.

Pécs Debrecenhez és Szegedhez viszonyítva igen szegény. A tőle telhető mértékben azonban kivette részét az egyetem támogatásában és újraalapításában is. Hogy az e téren hozott áldozatok mögöttes maradnak Szeged és Debrecen hozott áldozatainak, az az elmondottakból érthető.

Élénken a köztudatban áll még Esztergályos Jánosnak, Pécs szociáldemokrata képviselőjének, interpellációja, amelyben a pécsi egyetem fejlesztését kérte számon a kultuszminisztertől. A miniszter azonnal válaszolt, majd hírlapbeli vezércikkben is kifejtette álláspontját. E szerint a pécsi egyetem fejlesztésének két akadálya van, egyik az, hogy a város a kívánt anyagi támogatásnak nem tud eleget tenni, a másik pedig, hogy a „közhangulattal szemben nem lehet kultúrpolitikát csinálni“. Ez utóbbi kijelentés arra utal, hogy az egyetem Pécssett történt elhelyezését nem kísérte Pécs polgárságának osztatlan rokonszenve. Az itt-ott hallható kifogásoknak azonban történeti okaik vannak. Pécsnek egyetem iránti igénye sok évszázados múltra tekinthet vissza. Az igény magja természetesen a Nagy Lajos által alapított s bizonyos ideig prosperált pécsi egyetem emléke. Ez indíthatta Klimó püspököt is arra, hogy a 18. század 3-ik negyedében egyetem felállításának gondolatával foglalkozott. Az egyetem, nevezetesen a katolikus egyetem gondolata azóta mindenkor fellobbant, mikor a 3-ik és 4-ik egyetem felállításáról szó került. Ez az igény azonban már Pécs társadalmi megosztottsága miatt sem volt soha általános, hanem vagy egyesek, vagy csak kis csoportok kedvenc gondolata. Maga a tömeget jelentő, de kulturálisan szürke polgárság, részben nem tudta, ínit jelent egy egyetem nemcsak kulturális téren, de gazdaságilag is, másrészt pedig ösztönszerűleg idegenkedett a lármas és féktelen kedvű ifjúság nagyobb mérvű Pécsre özönlésétől. Hisz a joglíceummal kapcsolatban már a 18. században elég gyakori panasz tárgya volt az ifjúságnak a jámbor polgárságot megbotránkozató hangos élete. Ezek szerint a polgárság kis hányada — a vezető körök — kívánták, a nagy tömeg közömbösen nem bánta és egy kis hányad pedig ellenezte az egyetemet. Végül is nagyobb emóciókat az idehelyezés non váltott ki, amihez az is hozzájárult, hogy egy más város egyetemét kapták meg, katolikus teológiai kar nélkül egy Sopronban működő luteránus karral. Az egyetem nem édes, de fogadott gyermek lett.

Senki sem vallja be, de mindenki tudja, hogy némelyeket személy szerint is bántott az egyetem Pécsre helyezése, mert annak mintegy 40 főnyi, már állásánál fogva elvitathatatlan tekintélyt jelentő tanára egyszerre akaratlanul is devalvált néhány addigi lokális, de kisebb értékű tekintélyt. Az orvostudományi kar pedig már pusztán megjelenésével magával hozta annak a lehetőségét, hogy a bennszült orvosi kar eddigi kereseti lehetősége esetleg egzisztenciára hatólag csökkenhet. Ma már ez a tekintély- és kenyérféltésből származott, be nem vallott, de kétségtelen ellenszenv majdnem teljesen eloszlott. A „közhangulat“ ezen a vonalon jelentősen javult.

Az elmondottak kapcsán többször láttuk, hogy az egyetem, egyes intézményei és tanárai révén mily hatalmas szerepet játszhat egy akkora

város életében, mint Pécs. Azonban Pécs számára nemcsak ebből a szempontból létkérdés ma már az egyetem. Jövő évre a Szent Mór-kollégium megnyitja kapuit s ezzel (a dunántúli iskolák, törvényhatóságok stb. alapítványai kapcsán) megindul a dunántúli ifjúság rendszeres Pécsre özönlése. Hogy az egyetemen eltöltött 4—5 esztendő milyen belső kapcsolatot tud teremteni a Pécssett végzett más városiak és Pécs között, azt tudják azok az alföldiek, akik tanulmányaikat Kolozsvárott végezték. A rendszeres Pécsre özönlést parallel fogja követni az a tény, hogy Pécs a Dunántúl szellemi középpontjává válik. Ennek kapcsán felvetődik az összeköttetés Dunántúl más városaival intenzívebben is, amely ma még igen gyenge. A klinikák működése máris kezdi vonzókörébe vonni a közeli déldunántúli megyéket. Az egyetem tehát megpróbálja a nyugati és északi kapcsolatok kiépítésével pótolni Pécs számára az elveszített és érezhetően hiányzó délkeleti kapcsolatokat. Korszakalkotó jelentőségű úgy Pécs, mint egyeteme életében az az ankét, amelyet Imre József ezévi rektor kezdeményezésére legutóbb tartottak a dunántúli törvényhatóságok vezetői a pécsi egyetemnek valóban Dunántúl egyetemévé való kifejlesztése érdekében, mert az Pécs további fejlődésére is döntő hatású lenne. Nem lebecsülendő tények azok sem, hogy az egyetem kapcsán Pécs arra felé halad, hogy a tuberkulózis elleni küzdelem dunántúli középpontjává legyen, valamint az, hogy az egyetem egyik klinikája máris erélyes harcot folytat a délbaranyai nemzetgyilkos egyke ellen is.

Pécs városának, a Dunántúl egyetemi városának ilyen az élete Magyarország megcsonkításának tizedik esztendejében.

ASZTALOS MIKLÓS

AZ ANGLIKÁN EGYHÁZ VÁLSÁGA

COSMO Gordon Lang, Canterbury új érsekének decemberi hivatalba lépése jelentős esemény volt az akut válsággal most már teljes esztendeje küszködő anglikán egyház életében, de ez az esemény önmagában még aligha jelenti azt, mintha az egymásra halmozódó nehézségek között felcsillant volna a válság elsimulásának reménysége. Az egyház és az állam: az egyik oldalon a püspöki kar, mögötte az erélyes és a maga lábán járnai szerető canterburyi érsekkel és a püspöki kar politikáját támogató Church Assembly-vel, a másik oldalon pedig a parlament, ahol Sir William Joynson-Hicks, a belügyi államtitkár egy jotányit sem engedve vezeti a püspöki kar egyházpolitikájával szembenálló és a parlamentben többségben levő protestáns és „evangelical” ellenzék, most egyelőre farkasszemet néznek egymással.

Az imakönyv revíziója körül támadt válság hullámai most már elborították az angol egyházi élet egész területét és most már kétségtelen, hogy az anglikán egyház életében ezek az esztendők szükségszerűleg olyan változást fognak előidézni, amelynek jelentősége csak a reformáció jelentőségével mérhető össze.

Az egyház életének és kormányzatának az állam, közelebről a parlament befolyása alól való felszabadítása (disestablishment), az állam részéről az egyháznak adott javadalmak megszüntetése (disendowment) és az egyházi élet lelki ügyekben való teljes szabadsága (spiritual freedom): ez a három nagy alapelv, ami irányítja és végeredményében el fogja dönteni az anglikán egyház legközelebbi jövődjének kialakulását.

Első pillanatra talán feltűnően hangzik, de ezek mellett a nagy egyházpolitikai alapelvek mellett az anglikán egyháznak állítólagos Róma felé való orientálódása elenyészően csekély szerepet játszik;¹

¹ A Rómával való intézményes egyesülést rekatholizáló formájában az anglikán egyháznak csupán kisebb és egyházi fegyelmet eltűrni nem akaró töredéke akarja, de ezek az imakönyv reformja és a püspökök politikája ellen még szenvedélyesebben obstruáltak, mint az „evangelical” balszám. A legszélsőbb állapotok ebből a szempontból a londoni dioecesisben vannak, ahol számtalan olyan anglikán templom van, ahol a pap misét mond, sőt bizonyos esetekben latinul mondja és az oltáriszentség imádása teljesen a római katolikus rítus és dogmák szerint történik. Az anglikán fegyelemnek ez évtizedek óta háborítatlanul folyó nyílt megszegése, ami azonban a vidéki dioecesisekben sokkal szórványosabb, ha ugyan egyáltalán előfordul, a legveszedelmesebb széthúzó erő az anglikán egyház életében. Az imakönyv reformjának kudarcát kétségtelenül legelső sorban az attól való aggodalom okozta, hogy a reform ezeket az eddig elnézéssel kezelt fegyelemsértéseket „alternatív rítus” címen legalisokká tette volna. A világi ember tárgyilagos szempontjából erre vonatkozólag igen érdekesek C. D. Sharp cikkei a New Statesman 1927 december 24-i és 1928 november 17-i számában.

Ha az talán túlzás is, amit W. R. Juge, a londoni Szent Pál székesegyház híres dékánja mondott egy nem régiben megjelent cikkében, amikor Gore püspök malinesi tárgyalásait „egy idegen bíbornokkal (tudniillik Mercier-vel) való flörtölés“-nek nevezte, viszont az kétségtelen tény, hogy az úgynevezett románista jobbszárny csaknem a quantité négligeable mértékére zsugorodott össze. Maga Gore püspök is kiöregedett és a valamikor olyan veszedelmesen sokat ígérő Oxford Movement, legalább is, ami Newmann rekatholizáló szellemét illeti, feltámaszthatatlanul kimúlt. Felületes szemlélőt az a tény tévesztheti meg, hogy Anglia bürokratikus korlátokat nem ismerő áttérési vagy helyesebben a vallásváltoztatást rendező törvényei sokkal eredményesebbekké teszik Angliában a római katolikus térítő missziót, mint akár nálunk, akár bármelyik más európai államban. De a Rómával való intézményes únió nem is csupán az anglikán egyház ellenzése miatt elképzelhetetlen, hanem sokkal inkább Róma álláspontja miatt, minthogy a Szentszék az anglikán formának nem tesz engedményeket és ez elképzelhetetlen is lesz hosszú ideig, ha nem is véglegesen. A High Church tagjai, amelyhez tartozik különben a püspöki kar kilenctized része, csakúgy nem kíván semmiféle egyházszervezeti egybeolvadást Rómával, mint a Low Church evangéliumi protestantizmust valló hívei.

A dolgok természetes körforgása, úgy látszik, visszatér újból ahhoz a kiinduló ponthoz, amely sokkal erősebb, természetesebb és mélyebben gyökerező az angol vallásos életben, mint Newmann és Pusey tiszteletreméltó, de az angol lélek számára mindig mesterkélten artisztikus mozgalma, éppen úgy, mint ahogy például mindig idegen talajból átültetett virágházi növény fog maradni Angliában az Oxford Movement egyik contemporain művészenek, Rossettinek, sajtósága, olasz eget és olasz eszményeket bálványozó festészete és költészete. Ez a kiinduló pont pedig az, amit a legutóbbi évtizedek angol nyelvű keresztyénsége, Angliában éppen úgy, mint az Egyesült-Államokban reüniónak nevez.

A reünio gondolata¹ angolul beszélő keresztyének között, de természetesen elsősorban Angliában, hanem az Egyesült-Államokban jelentkezett, ahol az anglikán, illetőleg episcopalis egyház, más oldalról a szabad egyházak vagy a régi angol egyházjogi kifejezést használva, a nonkonformisták között sokkal kisebb a különbség, mint Angliában. Newyorkban múlt decemberben ünnepelte meg a legnagyobb reünios szervezet, a Federal Council of the Churches of Christ, alapításának húszesztendősi évfordulóját. Ez a szervezet vett a legtevékenyebb részt a „Faith and Order“ és a „Life and Work“ néven ismert nagy nemzetközi protestáns és evangéliumi szervezetek létrehozásában, aminek eredménye volt 1925-ben a stockholmi, 1927-ben a lausannei és winchesteri, 1928-ban pedig a prágai kon-

¹ Az angol-szász népek protestáns egyházaiban megnyilvánuló egységmozgalomnak kimerítő ismertetését adja Ch. S. Macfarland műve: *International Christian Movements*. Newyork, 1924. Lásd ezenkívül W. H. Drummond „Reunion“ cikkét az *Encyclopaedia Britannica* 13. kiadásának 31. kötetében, 345. skk.; Nathan Soederblom cikkét a *Religion in Geschichte und Gegenwart* II. kiadásában: *Einigungsbestrebungen*. II. 80—87.

ferenciák megrendezése. Ezekben a reuniós mozgalmakban, amelyekhez a lausannei konferencián nagyrészt anglikán közvetítésre a bukaresti anglikán misszió keresztül a görög ortodox egyház is csatlakozott, az anglikán egyház mindenkor igen tevékeny részt vett, Róma azonban, a félhivatalosan folytatott malinesi tárgyalásoktól eltekintve, a legteljesebb tartózkodást mutatta.

A reuniónak Angliában nemcsak az anglikánok és nonkonformisták közötti és Anglia történelmét évszázadokon végig kísérő, igen mélyre gyökerező ellentéte állott és áll ma is útjában, hanem a felerészében szintén államvallásként szereplő skót presbiteriánus egyház saját-szerű közjogi helyzete is. Míg a háború által teremtett helyzet egészen különleges szempontokat nem vetett fel, a reunióról csak egészen akadémikus jellegű és a gyakorlati megvalósítástól igen messze eső tárgyalások folytak. Azonban 1920-ban a lambethi konferencia, amelynek elnöke és szellemi irányítója Davidson lord, a múlt év novemberében visszavonult canterburyi érsek volt, már nem pitim desiderium, hanem sürgető szükségként kezelte a reunió ügyét, amelynek célja egy nagy és a lehetőség szerint az egész Brit Birodalom, sőt a későbbi fejlődés természetes útján az Egyesült-Államok angolul beszélő keresztyénységét is magában foglaló egység lett volna.

A lambethi konferencia kétségtelenül igen erősen annak a közhangulatnak hatása alatt állott, amely egyik jellemző tünete volt és részben még ma is az a háború utáni Anglia életének, hogy tudniillik a háború a keresztyéniséget Ázsia nem keresztyén történelmi népfajai, illetőleg vallásai, mohamedánok, hinduk és a sárga fajok szemében igen rossz színben tüntette fel. Ennek a ténynek, jellegzetes angol felfogás szerint, egyik igen súlyos következménye az volt, hogy a különböző és egymással néha nem a legjobb viszonyban élő keresztyén missziók tekintélye veszedelmesen mély pontra szállt alá; ezért azután a különböző felekezetekhez tartozó angol és skót misszionáriusok, részben egyházi hatóságaikhoz küldött sürgető hangú jelentéseikben, részben Angliában eltöltött szabadságuk alatt személyes érintkezés útján felrázták egész Anglia lelkiismeretét, azzal érvelve, hogy az ő munkájuk sikeressége érdekében elengedhetetlenül szükséges a keresztyén egyházak egyesülésének gyakorlati megvalósítása.

A lambethi konferencia azonban a reunió szempontjából teljes kudarccal végződött. A kudarc oka elsősorban a reordinádó kérdésének kiélezése volt. A reordinádó azt jelenti, hogy amennyiben a reunió létrejött volna az anglikán egyház és a különböző szabad egyházak között, minden egyes presbiteriánus, kongreganista¹ és metodista lelkészt újra kellett volna szentelni az anglikán püspöknek. A szabad egyházak képviselői és elsősorban az önértetes skót presbiteriánusok erre jogosan érveltek úgy, hogy ez a kívánság a reformáció alapelveivel való teljes szakítást jelentené és olyan feltételt állít a szabad egyházak elé, amely a limine teljesíthetetlen és elfogadhatatlan.

¹ A Congregational Church, amely Robert Browne puritánizmusából nőtt ki, egyik legprogresszívebb és legelevenebb felekezet az angol és amerikai szabad egyházak között.

Az imakönyv reformja azonban újra a felszínre vetette a szabad egyházakat is magába foglaló, nagy nemzeti egyház megvalósításának gondolatát. A püspökök tiltakozása, hogy a parlamentben az anglikán egyházhoz nem tartozó képviselők szavazatai okozták a reform kudarcát, igen erős ellenzést váltott ki nemcsak a szabad egyházak közvéleményében és sajtójában, hanem a világi sajtóban is. Hamarosan kitűnt, hogy az anglikán egyház ügyét mennyire nemzeti ügynek és magát az anglikán egyházat mennyire nemzeti intézménynek tartja osztatlan egységében az egész angol közvélemény. Az anglikán egyházra Angliában nem egyszer szerettek már úgy tekinteni, mint „deaf and dumb old thing“-re, valami divatjából kiment, elaggott és magával jó tehetetlen intézményre. Az imakönyv reformja körül támadt válság azonban megmutatta, hogy az angol nép mennyire nem közönyös a vallás, és igazán par excellence a maga vallása iránt, és erre vonatkoztatva írta C. D. Sharp a *New Statesman* hasábjain azt, hogy az alsóház karzatán a revideált imakönyv visszavetése után könnyekre fakadó canterburyi érseknek — Randall Davidsonnak — az öröm miatt kellett volna sírnia annak láttára, hogy az a nagy egyház, amelynek élén ő áll, mennyire nem halott, nem elvéhéd, hanem olyan intézmény, amelynek ügye megmozgatja a parlament falain belül és kívül egy nagy nép eleven lelkiismeretét.¹

Lang, az új canterburyi érsek ennek a nagyobb egységnek ígéreteivel foglalta el Szent Ágoston trónját Canterbury ősi székes-egyházaiban. A felszentelés alkalmával mondott prédikációjában⁸ úgy beszélt a jövő anglikán egyházáról — *Ecclesia Anglicana* — mint szabad és magukat kormányzó egyházak baráti szövetségéről, amelyet egybeköt a közös hit és egyházi szervezet, valamint Canterbury ősrégi érseki széke iránt érzett közös tisztelet. Ezzel szemben nyoma sem látszott a beszédben a Róma felé való orientálódásnak és így nem igazolódtak be azok az aggodalmak, amelyek két merev és türelmetlen protestáns egyesület, a *League of Loyal Churchmen* és a *Protestant Alliance* tiltakozó memorandumaiban nyilvánultak meg. Ezek az egyesületek ugyanis még annak idején, amikor a kormány és az uralkodó választása Langra esett, a belügyi államtitkárnál óvást emeltek az *archiepiscopus designatus* személye ellen azon az alapon, hogy mint egyházi vezetőférfiú Róma felé hajló pártembemek mutatta magát.

A valóság mindenesetre az, hogy Lángnál jellegzetesebb és jobban ízig-vérig brit ember alig kerülhetett volna Szent Ágoston trónjára. Származása szerint skót presbiteriánus, az atyja az aberdeeni egyetem principálisa volt. Most hatvanöt éves és egyházi körökben úgy ismerik, mint elpusztíthatatlan energiájú és nagyszerű gyakorlati érzékkel megáldott embert, aki a természeténél fogva coelebs „verbi divini minister“ teljes odaadásával tud dolgozni egyháza ügyéért. Egy anekdota vált ismeretessé róla; az anekdota szerint egy alkalommal, amikor még mint fiatal lelkész a Wight szigetén nyaraló Viktória királynő előtt prédikált, a királynő beszélgetés közben azt ajánlotta

¹ The Rebuff to the Bishops. *New Statesman* Vol. XXX. No. 765.

² A prédikáció szövegét közölte a *Times* december 5-1 száma

neki, hogy bocsássa el egy vagy két káplánját és így, ha növekszik a javadalma, házasodjék meg. „Madame — válaszolta a királynőnek a későbbi érsek — a káplánjaimat elbocsáthatom, de a feleséget nem.“ És valóban nem is házasodott meg soha.

Az új érsekre a szentelési beszéd nagy távlatok felé néző tervei-
nek valóra válthatása előtt egyelőre a revideált imakönyv második
és végleges parlamenti visszavetése óta stagnáló válság valamilyen
formában való tovább bogozása, ha még nem is teljes megoldása vár.
Politikailag ebből a szempontból a helyzet most a lehető legkedvezőt-
lenebb az anglikán egyházra nézve. A mostani parlament hátralevő
munkaideje már alig néhány hónap és ezalatt az idő alatt Baldwin
kormányára sürgős belpolitikai kérdések, néhány nagyjelentőségű
közigazgatási és adóügyi törvényjavaslat parlamenti tárgyalatása
vár, úgyhogy igen valószínű, hogy az 1929 év lényegileg tovább
vihesse az anglikán egyház legégetőbb kérdését, az egyház és az állam
közötti viszonynak a cikk elején említett szellemi szabadság (spiritual
freedom) jegyében való újrendezését. Az idő és a körülmények
pedig gyors cselekvésre intik az anglikán egyház vezetőit. Az egy-
házi fegyelem meglazulása következtében előállott zűrzavar romboló
hatása mind jobban és jobban termi káros következményeit:
a vallás iránt való közöny az anglikánok körében veszedelmes ará-
nyokban növekszik, míg a szabad egyházak és a római katolikus
egyház élete annál virágzóbb és életteljesebb. Amíg azonban Róma
felé lezártnak vagy legalább is félre nem tolható akadályokkal elzárt-
nak látszik az út, a szabad egyházakat a múlt esztendő súlyos válsága
mind több és több megértésre hangolták a bajban levő idősebb testvér
iránt és bármiként is alakuljon a két év múlva újra egybehívandó
lambethi konferencián az anglikán egyház és a szabad egyházak kö-
zötti reunió ügye, az kétségtelen, hogy az anglikánizmus jövője szűkebb
értelemben a brit nemzet és nagyobb egységet tekintve az angolul
beszélő vüág keretein belül fog eldőlni, mert Róma latin keresztyén-
ségétől, az említett románizáló igen kis kisebbségtől eltekintve, ma
ugyanolyan áthidalhatatlan távolság választja el az angolul beszélő
világ angol keresztyéniségét, mint negyedfél századdal ezelőtt, a refor-
máció évszázadában.¹

MÁTHÉ ELEK

¹ Lásd W. R. Juge érdekes hírlapi cikkét: Which Road for the Church Now?
Evening Standard. 1927 december 27.

AZ ELME- ES „IDEBETEGSÉGEK“ OKAIRÓL

AZ ORVOSTUDOMÁNYOK népszerűsítésénél az orvosnak mindig nagyon elővigyázatosnak kell lennie. Mi, elmegyógyászok, kik számtalan lelki eredetű bántalommal bajlódunk, tudjuk, hogy a felvilágosítás helytelen módja többet árthat, mint aminő kárt okoz a teljes tudatlanság. Nagyon sokszor látunk lelki bántalmat, neurózist kifejlődni, — többnyire már születésüknél fogva ideges alkatú egyéneknél — az érzelmeszedést, a masturbáció következményeit, a szívbetegségeket, a Freud-féle tanokat tárgyaló, rendszerint lélektanilag kellően nem képzett írók felületes ismertetéseinek kritikátlan olvasása következtében. Szinte felbecsülhetetlen az a kár, amit a Freud-féle tanok népszerűsítése és lépten-nyomon mindenüttvaló alkalmazása okoz.

A felvilágosításra azonban mégis szükség lesz, mert egyedül csak a felvilágosítás helyes módja veheti fel a harcot a tudatlanság kárt okozó hatásával. Az elmekórtanból származó tanulságok nem ismerése, tehát az emberi élet egy részében való teljes tudatlanság nemcsak elkerülhető bajok bekövetkezését okozza, hanem gúny tárgyává teszi az emberiség egy elég nagy, szenvedő és így tehát szánsalomra: szoruló hányadát. Az orvostudomány különböző ágai közül talán éppen az elmekórtan a legismeretlenebb a nagyközönség előtt. Az elmebetegségek keletkezéséről a közhitben a legsötétebb babonák járnak szájról-szájra. Ez okozza, hogy a nagyközönségnek az elmebetegekkel szemben alig-alig van szánsalom-, részvétérzése, de sokkal többször gúnyszava. Ebben a tekintetben a legintelligensebb osztály sem nevezheti magát kivételnek. Ezt bizonyítja, hogy az elmeorvosok minden lélekórló munkája mellett sem sikerült minálunk az elmebetegeket védő egyesületet életre hívni, felvirágoztatni. Mindig szégyenérzés tölt el, ha a külföldi hasonló egyesületek nagyszerű tevékenységéről hallok híreket. Ellenben, ha végignézzük parlamenti üléseink jegyzőkönyveit, megtudjuk, hogy képviselőink, ha sértegetni akarják egymást, a bolond, Örült, az elmeógyógyintézetbe való jelzőket használják. Nem olyan régen Bresler, a kiváló kreuzburgi pszichiáter, köriratban kérte föl a világ orvosait, hogy tiltakozzanak az elmebetegek és elmeógyógyintézetek hasonló kigúnyolása ellen.

Mindenesetre kevesebb volna a gúny, ha a nagyközönség tisztában volna vele, hogy az elmebetegségek nem a kicsapongások és bűnök következményei, hanem éppen olyan betegségek és szerencsétlenségek mint bármilyen testi bántalom. De tudni kell azt is, hogy az elmebetegségekből való felgyógyulás éppen úgy nem lehetetlen, mint akármilyen más betegségből.

Épelméjűség és elmebetegség között nincsen éles határ, hanem csak átmenet. Minden tudománynak a legelemibb fogalmak végleges körülírása és tisztázása a legnehezebb feladata. Miként az élettan nem tud feleletet adni arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is az élet, mi sem tudjuk megmondani, hogy kiket nevezhetnénk a szó teljes értelmében épelméjűeknek és mik az elmebetegség szigorú kritériumai. Általában elmebetegeknek az olyan egyéneket nevezhetnek, kiknek lelki működései: értelmi, érzelmi és akaratos megnyilvánulásai között hiányzik az összhang. De tökéletes harmóniát senki lelkében meg nem állapíthatunk, ezért tovább menve, előbbi meghatározásunkhoz hozzáfűzhetjük: az elmebetegeknél a diszharmónia olyan nagy, hogy önálló életvezetésre a diszharmónia folytán nem képesek. Hogy e foglalkozás szerint a súlyosabb „neuraszténia“ és hisztéria is az elmebetegségek közé sorozandó, kétségtelen. Az elmebetegségek csoportjába kell soroznunk e bántalmakat, ha elhunyt kiváló pszichiáterünk, Lechner Károly meghatározását fogadjuk is el, ki elmebetegnek nevezte mindazokat, kiknek kóros érzései vannak és ezeknek beteges voltát nem látják be, nem ismerik fel.

Miként az egészséges emberi lélek kifejlődése az örökléstől és a miliótól függ, e két tényezőben gyökereznek az elmebetegségek okai is. Igen sok esetben már maga az öröklés elégséges, hogy valakinél az életvezetésre szükséges lelki harmónia egyáltalán ne fejlődjék ki, míg máskor a diszharmónia csak az élet folyamán az öröklött hajlamosság és a külvilág, a milió káros behatásai következtében keletkezik.

Öröklés alatt az elődök bizonyos tulajdonságainak, hajlamainak az utódokra való átvitelét értjük. A gyermekek azonban nemcsak testi jellegeikben hasonlítanak szüleikhez, hanem gondolkozásukban, jellembeli és kedélybeli sajátságaikban is. Úgy a testi, mint a lelki tulajdonságok nemzedékről-nemzedékre átöröklődnek. Az átöröklés ténye biztosítja a faj fennmaradását. Bár a lelki sajátságok átöröklődésének törvénye még nincs annyira tisztázva, mint a testi tulajdonságok öröklődése, nem tekinthetjük a véletlen játéknak, hogy a kiváló emberek rokonságában rendszeren sok kiváló egyén van, míg a külön emberek utódai többnyire maguk is különöcök. A szellemi kiválóságok közül elsősorban az értelmi készség öröklődik. Feltűnően gyakori a művészi, kutató, politikai és gyűjtői hajlamok átöröklése. Ezek a tulajdonságok rendszerint bizonyos ideig értékükben fokozódva nyilvánulnak meg az egymást követő nemzedékekben. A nagyon kiváló, geniális emberek utódaiban a tehetség azonban szabályszerűit már hanyatlani szokott, például Petőfi Sándor és Zoltán, sőt Arany János és fia is. Általában az öröklés folyamán az a törvény szokott érvényesülni, mely szerint a faj a maga átlagos tulajdonságát igyekszik megőrizni. Ezért van tehát, hogy a faj átlagától eltérő egyének vagy utódok nélkül halnak el, vagy utódaik az átlaghoz közelednek. Az átlagtól eltérő sajátságok még abban az esetben sem állandósulnak, ha a fajra nézve különben hasznosak. Ez a törvény érvényes szerencsére a fajra nézve káros tulajdonságokat illetően is. Ez biztosítja a faj fennmaradását és megóvja a fajt a leromlás veszélyétől.

Az átöröklődő ép és kóros testi és lelki tulajdonságok össze-

ségét nevezzük alkatnak, konstitúciónak. Az alkati sajátosságok határozzák meg az egyes egyének viselkedését a különböző ártalmakkal és általában mindennemű külvilág! behatással szemben. A különböző emberek különböző alkata okozza, hogy például a mérgek más és más embernél különféleképpen hatnak. Az egyik embernél a legcsekélyebb mennyiségű szeszesital élvezése, akár egy pohár bor is, típusos részegséget okozhat, tehát múló természetű, súlyos elmebetegséget. Az emberek egy részénél napi egy pohár bor rendszeres fogyasztása következtében az idősült alkoholizmus testi és lelki tünetei fejlődhetnek ki, míg sok ember büntetlenül fogyaszthatja — akár liter-számra is — a legtöményebb szeszesitalokat. A különböző alkat szerint az egyik embernél az alkohol élvezése következtében az erek, a szív, a legkülönbözőbb belső szervek, másoknál az agy és ezáltal a lélek betegedik meg. Ezen tanulságok nemismerése vezeti azokat, akik a mérsékelt mennyiségű alkoholfogyasztás jótékony voltát hirdetik.

Alkati szempontból, Kretschmer tanai szerint, az utóbbi időkben az embereket nagyjában két nagy csoportra osztjuk és a jellemző lelki sajátosságok szerint közvetlen (cyklothym) és zárkozott (schizothym) jellemű embereknek nevezzük.

A közvetlen lelki alkatú embereket a kedélyállapot váltakozása, a jó és rossz kedvre való hajlamosság jellemzi. Az ilyen emberek minden körülmények között könnyen feltalálják magukat, a társaságot kedvelik, mindág természetesek, őszinték, szókimondók. A külvilág behatásait, lelki élményeiket könnyedén megoldják, a kellemetlen behatásokat elkerülni igyekeznek, de a csapások keserűségein is könnyen túleszik magukat. Örömré és szenvedésre ezek szerint tehát természetesen és közvetlenül reagálnak. Nincsen kínzó, véres problémájuk, non töprengenek, többnyire a gyakorlat, a tett emberei. Jókedvükkel vagy szomorúságukkal közvetlen összefüggésben és összhangban vannak értelmi műveleteik, mozgásos megnyilvánulásaik, illetve cselekedeteiknek, mozgásaiknak időbeli gyorsasága is. Az optimizmusra és pesszimizmusra való hajlamosság, egymással keverődve rendszerint megvan ugyanazon egy emberben és egyiknél inkább az egyik, másiknál inkább a másik lehet előtérben. Ha azonban ez a keverődés egyenletes, előttünk áll a kényelmes, nyugodt természetű ember. Az ilyenek közül kerülnek ki a társaságot szórakoztató, vidám, csevegő emberek, a csendes humoristák, de a tetterős, gyakorlati emberek, a tudományok népszerűsítői is. Közéletünk nagyjai közül, mint két igen jellemző példára, Deák Ferencre és Mikszáth Kálmánra hivatkozhatom.

A két jellegzetes lelki alkattal többnyire megfelelő testi alkat kapcsolatos. A közvetlen lelki alkatú emberek nagyjából zömök termetűek, elhízásra hajlamosak.

A zárkozott emberek titokzatosak, kiszámíthatatlanok. Érzelmi életük szempontjából egy részüknél inkább a fokozott érzékenység, míg másoknál az érzéketlenség a feltűnő. Egy és ugyanazon egyénben az érzéketlenség és a fokozott érzékenység a legkülönbözőbb módon keverődhetik. Sohasem tudjuk róluk, hogy mikor és milyen

ingerekkel szemben maradnak teljesen hidegek és mikor sértődnek meg. Az őket érő élményi behatásokat — legalább is látszólag — észre sem veszik vagy éppen nagyon komolyan fogják fel és hosszú időn keresztül magukat emésztve tépelődnek fölöttük. A ridegnek látszó, zárkózott jellemű ember rendszerint csak látszólag nem törődik a külvilággal, befelé azonban nagyon érzékeny és az élet az ő részére folyton emésztő, nehéz probléma. Ez az oka annak, hogy igen sokszor a valóságos élettől elzárkózni törekednek. Ők az álmodozók, az elmélet emberei, sokszor csak látszólag, sokszor valóban tétlenek. Néha bámulatosan szívósak, kitarók, fanatikusak, máskor meglepően ingatagok. Lelki életük és mozgásos megnyilvánulásaik között gyakran hiányzik az összhang. Egész magatartásukra bizonyos merevség, félszesség jellemző. Az ilyen emberek közül kerülnek ki a mogorvák, társaságkerülők, különcök, az egoisták, a finom, mély érzésű rajongók, az idealisták, a felfedező és úttörő tudósok. A magyar közélet nagyobb egyéniségei közül, míg elméje el nem borult: gróf Széchenyi Istvánt és Tompa Mihályt sorozhatjuk e csoportba.

A zárkózott lelki alkatú emberek testi alkata nem annyira egységes, mint a közvetleneké. A leggyakoribb közöttük a magas- vagy közepetermetű, szikár, sovány egyén, hosszú, keskeny mellkassal és keskeny váltakkal. A másik gyakran előforduló testalkat az atletikus habitus. Az ilyen emberek közép- vagy magastermetűek, vállövük, mellkasuk széles, izmos, melyekhez viszonyítva az alsó testfél szinte gyenge, vékony. A zárkózott jellemű embereknél ezen két fő testalkati típus mellett ritkábban még más alkati formákat is észlelhetünk.

A fentebb mondottakban természetesen csak a tiszta típusokat ismertettem, A közvetlen és zárkózott emberek házassága révén azonban a legkülönbözőbb ötvözetek keletkezhetnek és így egyugyanazon emberben észlelhetünk közvetlen és zárkózott lelki alkatra jellemző sajátságokat. Sőt előfordul, hogy az élet folyamán egyszer a közvetlen, máskor a zárkózott jellemvonások kerülnek előtérbe.

Az utód elődeitől nemcsak az egészséges alkatot, nemcsak a jó tulajdonságokat, de — sajnos — a beteges alkatot, a rossz és a fajra nézve káros sajátságokat is örökölheti. Az új egyének keletkezésénél már magában a csirában képviselve vannak az összes felszállóági rokonság testi és szellemi jellegei. Az egyén minden ősétől örököl, minél közelebbi az ős: annál többet, tehát a szülőktől a legtöbbet. Az örökölt sajátságok nem mindig ismerhetők fel a kis korban, mert előfordulhat, hogy csak később, az élet folyamán lépnek előtérbe. Sőt az apai és anyai ellentétes sajátságok egymással váltakozhatnak is. Mint a legegyszerűbb példát említem meg, hogy kékszemű apa és bamaszemű anya gyermekének születésekor kék lehet a szeme és csak később bámul meg, megtörténhetik ez fordítva is. Az örökölt elmebetegségek is csak ritkán jelentkeznek már a korai gyermekkorban, ellenben később, különösen midőn a szervezet amúgy is nagy átalakuláson megy keresztül, a pubertás korában robbannak ki a leggyakrabban. Mégis az öröklés következtében valamely egyén sorsa sok tekintetben már a csirában eldőlt és ezért tekinthetjük az örökletes betegségeket — Schaffer szavaival élve — az ember fátumának.

Az elmebetegség öröklésénél sokkal gyakoribb az elmebetegségekre való hajlamosság öröklése, amely azonban még nem jelenti azt, hogy az utód valóban meg is betegedik, mert a csirában megalapozott tulajdonságok, a fentebb említettek értelmében, nem nyilvánulnak meg szükség szerint az utód élete folyamán, hanem rejtve maradhatnak és mégis tovább átörökítődnek. Ez az avatizmus magyarázata. Ilyenkor látjuk, hogy a családra jellemző, esetleg beteges sajátságok, két-három nemzedéket is kihagynak és csak a dédunokáknál vagy még később jelentkeznek újból.

A mindennapi életben rendszeren össze szokták téveszteni a terheltség és hajlamosság különböző jelentőségű fogalmát. E fogalomzavarból pedig sok embernek van kára, mert házasság esetében és sok más alkalmalmmal is gyanús szemmel nézik. Terheltek általában azokat szoktuk nevezni, kiknek felmenőági rokonai között ideg- vagy elmebetegek voltak. Bizonyos, hogy a terheltek egy része valóban hajlamos és ha náluk elmebetegség tünetei nem is lépnek fel, elődeik elmebetegségét átörökíthetik az ő leszármazottaikra. De igen sok, a külvilág káros behatásaiból származó elmebetegség van, mely az utódot nem veszélyezteti és nem teszi hajlamosá. Viszont az elme- és idegbetegségre való hajlamosság sem alapul föltétlenül minden esetben öröklésen, hanem a legkülönbözőbb külső behatások is előidézhetik. Természetesen súlyos a terheltség és örökölt hajlamot is jelent, ha az előd örökléses elmebántalomban szenvedett. Különösen súlyos a terheltség a szülők ugyanazon természetű örökléses betegsége esetében. Már ezért kell szigorúan tiltani a vérrokonok közötti házasságokat, ami, ha a család örökléses bántalmaktól mentes, veszedelmet nem jelent. A halmozott, kumuláló terheltségnél rendszerint az utódok közül sokan betegednek meg és ha szerencsés keverődés nem történik, a család elfajulása, kipusztulása, következik be.

Azáltal, hogy az utód a szülők kóros alkati sajátságait is örökölheti, szinte már kezdettől fogva az egészséges embertől eltérően, kórosan reagálhat a környezet behatásaira. A két, fennebb már röviden vázolt normális lelki alkat és a két legelterjedtebb örökléses elmebetegség között nincsen éles határ. A közvetlen lelki alkat szélsőséges megnyilvánulását képviselő pszichopathiás egyének hangulata fokozott mértékben emelkedett vagy nyomott lehet, figyelme túlságosan éber vagy éppen nehezen felkölthető, meggondolása, cselekvése felületes, elhamarkodott vagy túlságosan lassú és vontatott. Ez a lelki alkat már csak átmenet az úgynevezett mániás-depressziós elmebetegséghez, amelyben a jókedv a szélsőségig fokozódik, a figyelem szétszóródó, a gondolkodásban a képzetek szinte összefüggéstelenül kergetik egymást és a mozgásos megnyilvánulások is nagy mértékben meggyorsultak, a betegség depressziós alakjában, a rosszkedv öngyilkossági kísérleteket, máskor teljes szótlanságot és mozdulatlanságot okoz. A mániás-depressziós elmebetegek családjában általában túlnyomóan gyakori a közvetlen lelki alkat kevésbé kóros vagy kóros megnyilvánulása. Ez a betegség rendszerint nemzedékről-nemzedékre száll. Az utódoknak azonban csak bizonyos százaléká örökli, akiknek leszármazottai közül újból hasonló százalék lesz csupán beteg, míg az egész-

ségesen maradt utódok gyermekeit a betegség öröklésének veszélye már nem fenyegeti.

A zárkozott jellemű emberek és a szintén örökléses schizophreniás elmebetegség között hasonló átmenetet találunk. Ezt az átmenetet a fonák, félszeg, emberkerülő, túlságos érzékeny vagy egészen hűvös, közönyös pszichopathiás egyének teszik. A schizophreniás elmebetegség ismertetése ilyen rövid közlemény keretében még vázlatosan sem lehetséges és ezért csak éppen a lényegre reámutatva jegyzem meg, hogy a betegséget a személyiség hasadása jellemzi, az ilyen betegek többnyire úgy viselkednek, mintha két személy volna bennük: egyszer a legégtelmesebbek, máskor olyan benyomást keltenek, mint akik egészen elbutultak. Nagyon gyakran észlelhetünk náluk érzékcsalódásokat, téves eszméket és sajátos, a serdülés korára jellemző, de túlzott és torz érzelmi megnyilvánulásokat és bizzar mozgászavarokat. A schizophreniás elmebetegség öröklése már sokkal bonyolultabb, mint a mánia-depresszíváé. A schizophreniás betegek családjában a zárkozott jellemű emberek fordulnak elő nagyobb számmal, bár néha elég, ha a családban csak egy fonák, különö pszichopatha van, hogy a leszármazottak között a schizophrenia megjelenhessék. A schizophrenia az egészségesen maradt utódok leszármazottai között is felléphet.

É két öröklődő elmebetegségen kívül, mint öröklődő betegségek és kóros lelki sajátságok a korlátoltság, erkölcsi gyengeelméjűség, hisztériára, epilepsziára való hajlamosság vonulhat végig nemzedékről-nemzedékre. Ezek átörökítésében nagy szerepe van az elődök egyéb betegségeknek is, a vérbajnak, alkoholizmusnak és sok más testi betegségnek.

Az örökléses elmebetegségek elszaporodása ellen maga a természet is védekezik, mert — amint említettem — a faj mindig a maga átlagát igyekszik kitermelni. A természet ezen törekvésének a következménye, hogy az örökletes elmebetegségben szenvedő család vagy kipusztul vagy csak elvéve egyes tagjai lesznek betegek és néhány nemzedék múlva az átok alól felszabadul. A kultúremler azonban ennyi védelemben nem nyugodhatik meg, neki küzdenie kell még a fátum ellen is. A küzdelem egyetlen módja az egészséges életmód és az egészséges házasság. Mind a kettő egyúttal a külső okok szülte elmebetegségek elleni harcot is jelenti. Az egészséges életmódról itt nincs miért többet szólnom. A házasság dolgában orvosi szempontból csak egy parancsot ismerek: Beteg ember ne házasodjék! De, mert nem minden betegség jelent veszélyt az utódok szempontjából és a különben egészséges, de örökletes családi elmebetegséggel terhelt ember házassága is sokszor beteg utódok születését eredményezheti, minden házasulandónak kötelessége volna házassága előtt a szakértő- orvos tanácsát kikérni. A jól képzett orvos, ha a könnyebb neurózisban szenvedő betegek házasságát esetleg meg is engedi, semmiképp nem fogja ajánlani a súlyos idegbetegek, epilepsziások, hisztériások nősülését, illetve férjhezmenetelét, melyből rendszerint csak boldogtalan házaset és satnya, életre alig alkalmas utódok származnak. Sok boldogságnak, sok házasetnek volt már megrontója az a babonás

tévhit, hogy a hisztériás és epilepsziás rohamok ellen a rendszeres nemi élet, a házasság a legjobb orvosság. Sajnos, ilyen tanácsot nem egyszer még orvos is ad, pedig a házasság az ilyen esetekben csak a betegség súlyosbodását okozhatja, tönkretéve a házastárs és az utódok életét. Természetesen nem segít a házasság a súlyos alkati idegesség, különtség, könnyelműség, morális gyengeelméjűség és a homoszexualitás esetében sem. Az utódok ellen elkövetett legnagyobb bűnök egyike, ha elmebeteg vagy az elmebetegségből kigyógyult ember házasságát elősegítjük. A házasságnál a házasságra lépők életkorát is tekintetbe kell venni, mert sem a túl fiatal, sem az előrehaladottabb korú egyének egyesüléséből nem várhatunk az életre különösebben alkalmas utódokat. Terhelő körülménynek kell vennünk, ha a szülők között nagy a korkülönbség, tapaszthat szerint az ilyen házasságokból is rendszerint kisebb értékű utódok származnak.

Az elmondottakban nagyjában vázoltam azokat a körülményeket, melyek az öröklés szempontjából bírnak nagyobb jelentőséggel az elmebetegségek keletkezésében. Az alábbiakban a milió, a környezet, a külvilág kórokozó behatásaira kívánok röviden rámutatni.

A környezet, melyben az ember felnő, életét leéli és a környezetből származó behatások csak módosíthatják azokat a tulajdonságokat, melyeket az egyén elődeitől örökölt, de az örökölt alkatot alapjában nem változtathatják meg. Az egyforma környezet huzamosabb behatása, illetve a folytonosan ható, ugyanazon külvilági ingerek az örökölt alkat egyes sajátságait erősíthetik, másokat kifejlődésükben gátolhatnak. Ez a hatás legjobban a gyermekkorban érvényesül és leginkább az erkölcsi felfogás, a jellem kialakulása szempontjából fontos. De nemcsak a lelket érő behatások, hanem a testre, a fizikumra ható ingerek is fontos szerepet játszanak a különböző lelki tulajdonságok kialakulásában.

Az élet folyamán a környezet részéről folytonos veszélyek fenyegetik úgy a testet, mint a lelket. Már a fogamzás pillanatában szörnyű sorsot mérhet gyermekére az a szülő, ki alkoholos, ittas állapotban nemzi gyermekét. Hiszen általánosan ismert, hogy az alkohol zsírokban, lipoidokban oldódva jut be a dúcsejtekbe, ahol vízszívó és fehérjekicsapó sajátságainál fogva súlyos zavarokat okoz. A csírasejtek zsírokban hasonlóan gazdagok, az alkohol tehát ezekbe is könnyen bekerül és bizonyos bennük is változásokat idéz elő. Az anyának rendszertelen életmódja a terhesség ideje alatt a magzat fejlődésének legkülönbözőbb zavarát okozhatja, mely fejlődési zavar az egyén későbbi életére igen sokszor súlyos kihatással lehet. Sajnos, az el nem kerülhető nehéz szülések, sokszor a fogóműtétek is az agyvelő traumás bántalma által bénulásoknak, epilepsziának, gyengeelméjűségnek okozójává válhatnak. Bár nem bizonyítható, mégis valószínű, hogy a csecsemő szellemi fejlődésére kevésbé kedvező, ha anyatej helyett mesterséges táplálékkal nevelik. A gyermekkori anyagcserebántalmak, huzamosabb ideig tartó gyomorbélhurutok, melyek a csecsemőt testileg igénybe veszik, szellemi fejlődésében is hátráltathatják. Romlott táplálék, bizonyos anyagokban, vitaminokban szegény, egyoldalú célszerűtlen táplálkozás, valamint az éhezés és szomjúzás nemcsak a gyermekek-

nél, de a felnőtteknél is súlyos elmebetegséget okozhat. Nagy veszélyt jelentenek a gyermekkori fertőző betegségek, melyek nem egyszer az agyat is megtámadják. Különösen a spanyol járvánnyal kapcsolatosan észleltünk számos agyvelőgyulladást, mely után sokszor a gyengeelméjűség, más esetekben sajátos lelki zavarok bomlottak ki. A fertőző betegségek, ha nem is okoznak nagyon gyakran elmebetegségeket, a szervezetet legyengítve arra hajlamossá teszik. Az idősült fertőző betegségek közül a gümőkór, a tuberkulózis az egész szervezet leromlásával előkészíti az elmebetegségek talaját, de közvetlenül magát az agyat is megbetegítheti. A másik nagyon elterjedt idősült fertőző betegség a szifilisz, az elmebetegségek egyik leggyakoribb oka. A terjedő hűdéses elmezavar, paralízis, helytelenül agylágyulás mindig a szifilisz következménye. Szerencsére a szifilisz magában még nem elégséges a betegség keletkezéséhez, mert nem lesz — törvény szerint — minden szifilitikus egyúttal paralitikus is, hanem a szifiliszben szenvedőknek mintegy 1—2%-a betegedik meg a terjedő hűdéses elmezavarban. A paralízis keletkezésében tehát egyéb, ma még kéllően nem ismert tényezőknek is fontos szerepük van. A faji diszpozíció — minden valószínűség szerint — az egyik legfontosabb tényező. Sajnos, a magyar faj a paralízisre igen hajlamos, a szifiliszben szenvedő betegeknek 10—12%-a válik paralitikussá. Az elmebetegségek gyógykezelésében tett újabb nagy haladások azonban e betegség gyógyítását ma már szinte valóra váltották. Azok a betegek, kik korai stádiumban kerülnek megfelelő gyógykezelés alá, közel 60%-ban legalább is hosszú időre visszanyerik sokszor teljes szellemi és munkaképességüket.

A környezetből jutnak a szervezetbe, akár foglalkozás közben, akár véletlenül, akár szándékosan, mint élvezeti cikkek, a legkülönbözőbb mérgek is. Különösen az ipari munkások között gyakoriak az ólommérgezés és szénegázmérgezés okozta elmebetegségek. A leggyakoribb és legártalmasabb mérgező anyag az alkohol. A szeszitalok az elmebetegség okai között épp olyan előkelő helyet foglalnak el, mint a szifilisz. Természetesen minél töményebb a szeszital, annál könnyebben és annál súlyosabb elmebetegséget okozhat. Egyéb hódító mérgek közül különösen a kokain és a morfium örvend nagy elterjedtségnek. Mindkét mérgező anyag rendszeres élvezése a jellem átalakulását, súlyos erkölcsi fogyatékoságot okoz. Úgy az alkohol, mint a morfium és kokain élvezetének elterjedésében a legnagyobb szerepe a környezet csábításának van. Sajnos, morfinizmusnak nem egyszer vált már okozójává lelkiismeretlen orvos is, ki betegének fájdalomcsillapításra meggondolatlanul, a beteg lelkiállását nem mérlegelve, morfiomot rendelt. Számos más mérgező anyag: kén, belladonna, higany stb. szintén okozhat elmezavarokat, amelyek azonban nálunk aránylag ritkábban fordulnak elő. Elmebetegségekre, idegbetegségekre hajlamosít a túlságosan hosszú, nehéz, nagy felelősséget jelentő, megerőltető és pihenés nélküli testi vagy szellemi munka, különösen, ha az éjjeli nyugalom feláldozását követeli. Ideg- és elmebajos lehet valaki a fejet ért súlyos sérülés, agyrázkódás, de a nagyfokú vérvesztés, a vérkeringési, légző-, emésztő-, kiválasztó szervek, belső elválasztási mirigyek betegségei folytán is.

A lélek kifejlődésére rendkívül nagy hatással van a környezetben élő emberek lelkivilága, szellemi fejlettsége is. Bármilyen eszes családból származik is egy gyermek, korlátolt és tudatlan lesz, ha ilyen emberek környezetében nő fel. Erkölcsi érzései nem fejlődhetnek ki annak, aki gonosztevők között éli le életét. A rossz példa és a rossz nevelés a legszörnyűbb károkat okozhatja a gyermek lelki életében. A lappangó kóros hajlamok kifejlődésének ezek a legjobb eszközei. Az ideges szülők nemcsak idegeseknek nemzik, de idegesekké is nevelik gyermekeiket. A gyermek lelkének egyik alapvető sajátja az utánzás. Elképzelhető tehát, milyen hatással vannak a gyermeki lélek fejlődésére a szülők indulatkitörései, a heves családi jelenetek. Nem tekintve a félelmet, amit a gyermek állandóan érez, amelyben él és fölnevelkedik a mindig ingerült, bosszús, idegbeteg vagy alkoholista apa mellett, ő is hasonlóvá fejlődhetik. Nagyon sok idegbetegségnek lett okozója a rossz, ijesztő történeteket tartalmazó rémmese, amely hosszú ideig nyomot hagyó félelem és éjjeli felriadások szülője lehet. Hasonló rossz hatással lehet a gyermekekre a kellően meg nem választott mozi- vagy színdarab is. Sokszor láttunk ideges tüneteket kifejlődni a különben is ideges alkatú gyermekeknél, kiket a szülők túlkorán adnak iskolába, a tanulást erőltetik és mindenáron csodagyereket akarnak belőlük nevelni. A tapasztalat mutatja, hogy a csodagyerekek legnagyobb része néhány év alatt letörik és az átlagnál is gyengébb marad.

A kellemetlen lelki élmények ideges tüneteket többnyire csak hajlamos, pszichopathiás alkatú egyénekben szoktak kiváltani és pedig rendszerint a személyiség struktúrája szerint a különböző egyéneknél más és más csoportba sorozható élményféleségek a betegség kiváltó okai. Az ilyen élményeket kulcsélményeknek is szoktuk nevezni. Minél egészségesebb valakinek a lelki alkata, annál súlyosabb lelki megrázkódtatás okozhat nála lelki diszharmoniót, idegbetegséget. Súlyosabb jelentőségű lelki betegségek, melyek élmények hatására keletkeznek, csak súlyosan hajlamosított egyéneknél szoktak előfordulni. Természetesen az ilyen kulcsélmények rendszerint igen erős kellemetlen kedélymegrázkódtatásokkal kapcsolatosak. Különösen azok a kellemetlen élmények hatnak bajt okozóan, amelyek leghatalmasabb ösztöneinkkel, az ön- és fajfenntartás ösztöneivel vannak kapcsolatban. Freud és iskolája különösen a nemi étellel járó lelki eseményeknek, élményeknek tulajdonítanak — véleményünk szerint — túlságosan is fontos kórokozó szerepet. Ezeknek jelentőségét valóban nem becsülhetjük le, de az idegbetegségek egyedüli okozójául nem fogadhatjuk el. Különösen nem tekinthetjük leggyakoribb kórokozóként a Freudék által oly gyakran emlegetett infantilis szexuális élményeket. A Freudiskola élénk szexuális életet sejt a gyermekkorban és a gyermekkor szexuális élményeit, az ekkor kiállott szexuális traumákat tünteti fel, mint a neurózisok és elmebetegségek leggyakoribb okát. Tagadhatatlan, hogy a serdülő és későbbi, sőt a szexuális hanyatlás korában is a nemi kielégítetlenség, gyermektelenség, a terhességtől, a fertőzéstől való félelem, a tiltott viszonyok gyakran robbantanak ki ideges tüneteket. Igen elterjedt téves hit, hogy az önfertőzés, mint olyan, súlyos

elmebetegséget okozhat. Az önfertőzés maga már többnyire ideges jelenség és ideges egyéneknél fordul elő. Az igen gyakran üzött masturbáció természetesen kimerüléssel állapotot idézhet elő és ezáltal az idegességet csak fokozza. Súlyos idegbetegségek az önfertőzőknél azonban csupán lelki úton keletkezhetnek, a masturbációról elterjedt ijesztő ponyvairodalom, a betegségtől és büntetéstől való félelem következtében. Szexuális vonatkozásúak rendszerint azok a neurózisok is, melyek többnyire nőknél fordulnak elő és kiváltó okuk valamely súlyos testi fogyatkozás, vagy torzító heg.

A szexuális élmények kórokozó szerepe mellett egyáltalában nem hanyagolhatók el azok a lelki konfliktusok, melyek az önfenntartás veszélyeztetéséből származnak. Az ilyen eredetű lelki bántalmak egész tömegét észlelhettük a világháború ideje alatt. Az életét féltő katonáknál a félelem a legkülönbözőbb megjelenésű neurózisokat okozta. Életének féltése a menekülés vágyát költötte fel. Biztosan gondolt szökésre és a menekülés ezer módjára, közöttük valami jutányos, enyhébb betegségre is. Mindezek a gondolatai azonban magasabb etikai felfogásával ellenkeztek, vagy a büntetéstől és megvetéstől való félelem folytán a tudatból kiszorítottak. De az így elfojtott, kiszorított képzetcsoporthoz tartozó komplexum a tudat alatt állandóan tovább hatott. Egy gránátrobbanás vagy pergőtűz alkalmas volt arra, hogy a katona nem tudatosan, de betegségbe meneküljön és célját, a harctérről, az életveszélyből való menekülést megvalósítsa. A harctéri idegsokkok eleitől végig mind ilyen eredetűek voltak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy hadifogságba került katonáknál, bár a gránát mellettük robbant fel, bár a pergőtűzben maguk is résztvettek, ilyen betegségek nem jelentkeztek. A rémület, a betegségtől való félelem, a mellőztetés, jobb élet után való meddő vágyakozás, melyek tehát az önfenntartási ösztönrel letagadhatatlanul kapcsolatban vannak, mind idegbetegségeknek, reaktív elmebetegségeknek okozói lehetnek.

Nem nehéz a kapcsolatot megtalálni az önfenntartási Ösztön és azon kulcsélmények között sem, melyek a társadalmi helyzetekből és az erkölcsi érzelmekből származnak. Ilyen neurózist, reaktív pszichózist okozó élmény az elhagyatottságnak élménye, ide tartoznak a fogság, a közeli hozzátartozók halála, a nagyothallás, a teljesen idegen környezet stb. Néha egyes reaktív jellegű elme- vagy idegbetegség háttérében a jogsérelem, a becsületsérelem, az elhibázott hivatás, a nyugdíjazás élményei húzódnak meg. Igen sok neurózist volt alkalmunk észlelni a „B-listázás“ idejében. A hivatás, a foglalkozás, a társadalmi kör — különösen pszichopatháknál — nagy tömegben hozhatják felszínre a latens kóros tulajdonságokat. Egyes hivatások meghatározott konstitúciójú pszichopathiás egyéneknél bizonyos jellemző kóros reakciót válthatnak ki. Például a nevelőnők a mellőzések, megaláztatások következtében keserű, érzékeny, depressziós színezetű lelki bántalmakra hajlamosak, a néptanítóknál paranoiás megbetegedések gyakoriak. Sokszor fejlődnek ki neurózisok olyan foglalkozású embereknél, kik hivatásuknál fogva bizonyos előírt merev szabályok között kell eltöltsék életüket. Ezekben az esetekben összeütközések, konfliktusok keletkeznek az alacsonyabb ösztönös élet és a morális,

etikai felfogás között. Különösen gyakori, hogy hisztériás reakciók következnek be az irigység folytán, valamint hogy a hisztériás alkatú egyén az erősebb fölött uralkodni vágyik és ezt a betegségbe menekülés útján éri el, a betegség által ugyanis kierőszakolja a kíméletet, a gyöngéd bánásmódot, kívánságainak teljesítését. Általában mondhatni: minden lelki alapon fejlett ideges reakciónak más és más lelki oka lehet, olyannyira, hogy a lelki okokat hiánytalanul felsorolni képtelenség. Egy-egy lelki betegségnek is többnyire nem egyetlen lelki élmény, hanem az élmények egész halmazata teheti alapját.

Az elmebetegségek és lelki-eredetű idegbetegségek e rövid ismertetése keretében végezetül még meg kell említenem, hogy a betegségek keletkezésében az egyén kora és bizonyos élettani működései is elősegítő szereppel bírnak. A gyermekkorban — a született gyengeelméjűségtől eltekintve — alig-alig találkozunk kifejezett elmebántalommal, ellenben igen gyakoriak az elmebetegségek a serdülés és a visszafejlődés korában, midőn is a szervezetben a belső elválasztásos mirigyek intenzív működésbe lépése, illetve annak csökkenése a szervezet nagy megrázkódtatását és átváltozását jelenti. Szintúgy igen hajlamosak elmebetegségre — igaz, hogy rendszerint inkább csak átmeneti, múló tartamúakra — a nők, a terhesség, a szülés, szoptatás, tehát az egész szervezetnek ugyancsak súlyos igénybevétele idejében.

NYIRÓ GYULA

SZOMSZÉDAINK

ÚJABB ELMÉLET A CSEH-TÓT ÁLLAMEGYSÉG BIZTOSÍTÁSÁRA

A CSEH-TÓT köztársaság megalakulása óta a nemzeti ellentétek áthidalása érdekében néhányan a svájci föderációs rendszer bevezetését és ezzel kapcsolatban az állam neutralizálását propagálták. Nemrég a német Peters foglalkozott e kérdéssel:

„A cseh nép részére nagyon is csábító lenne a feladat, hogy az európai hatalmi rendszerben a már neutralizált Svájc mellett a második gócpont legyen. Ez még mindig elég alkalmat nyújtana ahhoz, hogy az összes kérdésekhez hozzáshóhasson, azonban azt a lehetőséget kizárja, hogy egy európai háború esetén szintén szenvedjen.“¹

A svájci rendszer és a neutralizálás cseh eszméje csakis a felbomlás előli aggodalomból született. A csehek tíz esztendő óta egyebet sem tesznek, mint hogy új államuk biztosításának módjai felett töprengenek. A diszkusszió tárgyát alkotó megoldások között a neutralizálás eszméje megvalósíthatatlan, mert a mai európai hatalmi csoportosulásban a cseh«tót államot a nyugati hatalmak kifejezetten offenzív rendeltetéssel alkották meg. Ezt az államot eleinte a németellenes erődvonal legexponáltabb bástyájának akarták kiépíteni, majd reabíztták a magyar nemzet elleni háborús ideológia és hajsza középeurópai ébrentartását. Egy ilyen államot, mely háborús rendeltetéssel hivatott életbe, neutralizálni nem lehet, mert ebbe nemcsak azok, akik neki ezt a rendeltetést adták, nem fognak beleegyezni, hanem szomszédjai sem. Ezt a csehek is tudják és azok, akik a mai hegemonisztikus kormányzatban az állam jövőjének veszélyeztetését látják, legalább a nemzeti autonómiák rendszerének megvalósítását követelik. E józan ítéletű férfiak száma nagyon kevés és a cseh hegemonizmus által szaturált cseh közéletben teljesen elszigetelten állnak. Közéjük tartozik Rádl Emanuel dr., a prágai cseh egyetem filozófiai tanára, aki legutóbb megjelent igen tanulságos munkájában ² az állam felborulásának lehetőségeire mutat reá. A cseh állampolitika, ha eddigi hegemonisztikus rendszerével fel nem hagy, ha a nemzetiség és az állam szétválasztását meg nem valósítja, a cseh-tót köztársaság jövőjét teszi kockára. Rádl fejtegetéseinek konklúziója tulajdonképpen az, hogy az állam jövő fejlődése, biztonsága érdekében mindenekelőtt belső pacifizmust kell megvalósítani, mert egy állam, melyben a többi nemzetek elnyomatnak és melyben az uralkodó nemzet a többiek ellen harcot folytat, saját létét veszélyezteti. Bennünket, akik e cseh állampolitikának elnemzetlenftési tendenciája ellen a világ közvéleménye előtt mindig felemeltük

¹ Gustav Peters: Der neue Herr von Böhmen. Eine Untersuchung der politischen Zukunft der Tschechoslowakei. — Berlin, 1927. 119 l.

² Dr. E. Rádl: Der Kampf zwischen Tschechen u. Deutschen. — Reichenberg, 1928. A szerző a prágai cseh egyetem tanára, könyvét német fordításban Peters német tanár adta ki. Ez a tény magában is, mint a könyv több helye is, rámutat a szálakra, melyek a csehországi németek és csehek közt szövődnek, s melyek magyar szempontból is figyelmet érdemelnek.

tiltakozó szavunkat, ez a könyv annál is inkább érdekel, mert szerzője, ámbár teljesen más vonatkozásban, a kisebbségi sérelmekre nézve ugyanazt mondja, amit mi. A cseh-tót köztársaság területén elkövetett magyar- és németellenes kisebbségi sérelmeket íme, cseh részről is megállapítják. Ez azért is fontos, mert eddig cseh részről a kisebbségek védelme érdekében még senki sem emelte fel szavát és a cseh külpolitika a kisebbségek panaszait mindig alaptalanoknak, célzatosaknak, irredenta jellegűeknek mondta. Rádl jelentőséges könyvének tartalmát a következőkben adom.

A NEMZETISÉGI problémát nem elvontan, hanem a német-cseh vonatkozások gyakorlati példáját boncolgatva, igyekszik megvilágítani. Szerinte a német-cseh viszony elmérgesedése a Palacky Ferenc liberalisztikus felfogásában interpretált történetírásra vezethető vissza, mely ma is uralkodik Csehországban. Rádl már előzőleg egy másik tanulmányában hangoztatta, hogy a cseh-német viszonylat egészen más értelmet kap, ha Palacky liberalisztikus felfogását a csehek elejtenék. Rádl ezen füzete nem talált visszhangra, mire ő mostani munkájának első két fejezetét két olyan kérdés történelmi feldolgozásának szenteli, melyek az első cseh-német ellentétekre és harcokra vonatkoznak és egészen más tanulságokat produkál, mint Palacky. E két fejezet kapcsán igyekszik tisztázni a cseh-német ellentét megvilágításához szükséges fogalmakat.

A cseh államelmélet német származású. Az államra, nemzetre, patriotizmusra vonatkozó cseh ideológia német gyökerű és Herderre, Fichtére vezethető vissza. A cseh és német nacionalizmusnak közös atyja van. „Cseh-tót nemzet“, „német nemzet“ testvérek, kiknek szülőhelye a német miszticizmus ködös területe. Herder és Fichte befolyása a cseh nemzetelméletre rendkívül nagy és végzetes. Ennek tulajdonítható, hogy a csehek többsége a cseh nemzet fogalmát egy teljesen hamis meghatározásban látja és képzelel el. Rádl erre vonatkozólag következőket mondja:

„Herder szerint a nemzet a család és törzs természetes folytatása, a Nyugat felfogása szerint szabad polgárok közössége, akik a törvények iránt, melyeket saját maguknak hoztak, lojalitással viseltek. Herdernél a nemzet biológiai és fajösztönökre épült, a nyugati nemzeteknél politikai és az észet követi. Herder filozófiája szerint a nemzet a természet alkotása és így ennek következtében az ember sorsát jelenti, a nyugati államoknál emberek alkotása, akik a társadalom legtökéletesebb szervezetére törekednek. Herdernél a néptörzs (faj) a nemzet tulajdonképpeni lény, nyugaton tulajdonképpen az anyag, melyből keletkezik és amelyen kívül azonban máshonnan is anyagot szerez hozzá. Gondolkozzék csak a cseh olvasó arról, hogy milyen a felfogása a cseh nemzetéről!“

A herderi felfogást Fichte továbbfejlesztette, aki ugyancsak prófétája a német és szláv nacionalizmusnak. Schellingben is csak Fichte tanítványát látták a csehek és Schlegel Frigyes romantikus filozófiája, mely a nemzet valódi ismérvéül csak a nyelvet ismerte el, hálás talajra talált a cseheknél. Ez a náluk meggyökeresedett német filozófiai felfogás a mai napig érvényesül és az állam konszolidálását megakadályozza. A cseh renaissance előharcosai ezt választották munkájuk alapjául, Palacky ehhez ragaszkodott, Jirásek és Holacek írásai ezt a filozófiai felfogást tükrözik vissza és ma is az egész cseh nemzetiségi politika e körül forog. Sőt Masaryk is, akit Rádl rendkívül elnézően bírál, dacára annak, hogy ezen elmélet hibáit érezte és látta, nagyon sokban a herderi elméletnek hódol, mert számos tekintetben Palackyra támaszkodik. Rádlnak ezen megállapítása bizonyítéka annak, hogy Masaryk humanitási elmélete nem tiszta, hogy különösen szó és tett között nagy differenciák vannak és realizmusa (reálpolitikája) a herderi és liberalisztikus ideológiától van átszöve. Benyomásom az, hogy maga Rádl

sem tudott teljesen megszabadulni az általános cseh ideológiától, mert míg a cseh nacionalizmus hívei az állam biztosítását a nemzetegységben, a fajegységben látják és minden eszközzel ezt a nem létező egységet megvalósítani akarják, vagy pedig a fajegységet megcáfoló tényeket tagadják, nem akarják meglátni és az állami élet minden megnyilvánulásában agyonhallgatják, tehát az egységes faj, egységes állam princípiumát követik, addig Rádl az egységes terület, egységes állam tervét hangoztatja, ami éppen a cseh-tót államalakulás esetében sántít és éppen olyan erőszakolt, mint a másik elmélet, mert erről az alakulásról senki sem állíthatja, hogy egységes területű, tehát Rádl elméletét a cseh-tót államra csak abban az esetben lehet célszerűen és céltudatosan alkalmazni, ha a területét előbb egységessé tennék. Miképpen azonban fajilag is csak akkor lehetne egységessé tenni, ha az ott levő más fajokat nemzeti törzseikhez visszacsatolnák, éppen úgy területileg is csak akkor válhatik egységes egésszé, ha a más egységekhez tartozott és ezért a csehországi területi egységet gyengítő részeket eredeti egészeikhez visszacsatolnák. A Rádl-elmélet nem tud addig a belátásig felemelkedni, mely kimondja, hogy az ifjú állam jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha a nemzeti kérdések ballasztjától olyan módon igyekszik megszabadulni, hogy a cseh-tót köztársaság más fajoktól lakott, vagy a területi egységhez nem tartozó részeit visszaadja. Rádl e helyett a cseh-tót államterület mai és valóban tarthatatlan alakjának integritási elvéből indul ki és nemzeti autonómiákat, kollektív nemzetiségi jogelismerést ajánl, holott a mai területet a fajegység hazugsága alapján hasították ki. Rádl indítványai tulajdonképpen a fajegység hazugságának következményei, mert ha a békekonzferencia előtt hangoztatott fajegység léteznék, Rádl elméletére nem is lenne szükség. Ennek következtében sokkal egyszerűbb eljárás lenne bevallani, miszerint fajegység nem volt és nincsen, az ezt megbontó és zavaró részekről meg kell szabadulni és akkor nem is lesz szükség mindenféle elméletre, neutralizálásra, melyek más területi és faji egységhez tartozó részek centrifugális erejét eliminálni úgysem tudják.

Rádl igen érdekes és tanulságos könyvéből a következőket idézem:

„A cseh-tót köztársaság alkotmánya abszolutisztikus úton, hadi jog (forradalmi jog) alapján jött létre; a háború alatt egy bizottmány alakult, mely a háború után is működött, miután a győzelmes nemzet végrehajtó szervévé nevezte ki saját magát. A német és magyar lakosságot háborúban legyőzött nemzeteknek tekintették és a törvényeket rájuk parancsolták. Sem közvetve, sem közvetlenül nem kérdezték meg őket, miképpen legyen rendezve viszonylatuk az államhoz. Az abszolutista tendencia olyan erős volt, hogy kísérleteket tettek arra nézve is, hogy tekintet nélkül az egyház érdekeire, az egyházi ügyeket rendezzék. Az állam érdeke állt első és döntő helyen: a németekben, magyarokban és a katolikus egyházban az állam ellenségeit látták és ezért azon a véleményen voltak az emberek, hogy ellenük az állam hatalmát ki kell használni.“ Az 1918 október 28-i első alkotmánytörvényről: „Egy véletlenség révén összeállított testület elrendeli, hogy ki legyen az egységes államakarat szerve!“ „A nép az egész államhatalom egyedüli forrása a cseh-tót köztársaságban“, így hangzik az alkotmány első §-a, amelynek tartalma homályos, mert sem közvetve, sem közvetlenül nem mondja ki, mit kell „nép“ alatt érteni. Az alkotmánylevél bevezetése kihirdeti, hogy „mi, a cseh-tót nép (vagyis csehek és tótok) azon leszünk, hogy ezt az alkotmányt és országunk összes törvényeit történelmünk szellemében végrehajtsuk“. Itt tehát nincsen szó a „nép“-ről, hanem csak a cseh-tót nemzetről, ami a nálunk használatos terminológia alapján nagy különbséget jelent. Másodszer: az alkotmányt nem a nép csinálta, azaz a nép által megbízott képviselők, hanem „a nemzet egyöntetű akarata“, tehát abszolutisztikus úton jött létre; miképpen is lehet tehát államunkban a nép az államhatalomnak egyedüli forrása?“

A szociáldemokrácia tévedéseiről: „Véleményem szerint a szociáldemokrácia abban hibázott, hogy nagyon is elragadtatta magát a háború utáni agitációtól; ez érthető ugyan, de nem helyes. Ez a párt annyira ment, hogy a csehekre és tótok», mint „államkötő elemekre“ vonatkozó elméletet is magáévá tette.

Ezek a szavak nemcsak annak a történelmi ténynek megállapítását jelentették, hogy a csehek alapították ezt az államot és a Habsburgok uralmáig annak birtokosai voltak, hanem azt is vallották, hogy' a csehek (és a csehekkel szabad elhatározásból egyenjogúsított tótok) ezen állam birtoklását jogosan igénylik Ilyen felfogás ellenkezik a szocialisztikus alapprogrammal.“

A kollektív jogokra vonatkozó fejezetben: „Magyarországnak a háború előtt igen szabadelvű alkotmánya volt. Az egyesnek ott szabadságában állt nemcsak tótul beszélni, hanem mindarról írni, amiről akart, sőt tót iskolákat is felállítani. Mint egyén szabad volt, mint tót azonban nem rendelkezett ezzel a szabadsággal, mert a tótság egy kollektívum, melyre az emberi jogok nem vonatkoznak. Ezért üldözték a tót szervezeteket, nem engedték meg a felvilágosító akciókat; az egyes tót azonban, akinek bátorsága volt, hogy jogait érvényesítse, személyére nézve jogait élvezte.“

„A cseh-tót alkotmány két eset kivételével csak egyéni emberi jogokat ismer.“ „Különösen szigorúan egyéniek a nemzetiségi jogok a köztársaság területén, a csehek és tótok jogainak kivételével, melyek a német ideológia származékai és ezért nem is tartoznak az emberi jog körébe.“

„A nyelvi jognak individualisztikus felfogása nyilvánul az 1920 febr. 29-i nyelvtörvény alakjában is. Ebben sem található egyetlenegy szó sem kollektív jogokról.“ „A törvény tárgya csakis az absztrakt „állampolgár“, semmi esetre a németek, magyarok stb. jogai.“

„Rendkívül csodálatos, hogy alkotmányunk, mely olyan időszak terméke, melyben a szocialisták döntő befolyással bírtak, a kollektívizmusnak nyomait sem tudja felmutatni; sem az egyházak, sem a nemzetiségek, munkások, fajok, nők és gyermekek jogai nincsenek benne meghatározva.“

A nemzeti emberi jogokról: „A nemzetiségi jog szükségképpen kollektív jog. Ezért az egész nemzet védelmezendő, nemcsak az egyén, aki védelmet igényel. Nem jöhet e kérdésnél tekintetbe az, vajjon egy néptörzs egészéről, vagy pedig csak egy részéről van-e szó.“

„A nemzetiségi jog kollektív jellege megköveteli továbbá, hogy nem „a nemzetiség, mint ilyen“ védendő, hanem megjelölt nemzetiségek jogai meghatározottassanak. A nemzetiségnek jogszerűnek kell lennie és ez csakis egy bizonyos nemzetiség lehet különleges szokásaival, igényeivel és eredményeivel. A st-germaini szerződésben használatos megjelölések: „etnikai kisebbségek“ és „nem csehnyelvű cseh-tót állampolgárok“ a tényleges viszonyoknak megkerülését jelentik, nehogy szükséges legyen a nemzetiségek jogait körülhatárolni. A cseh-tót köztársaságban meghatározott nemzetiségekről van szó: csehekről, tótokról, németekről, magyarokról, lengyelekről, ruténekről, zsidókról. Ezeknek a nemzetiségeknek a jogait kell meghatározni, azonban korántsem egy elvont formulával, hanem mindegyiknek speciális életszükségleteiből kell ennek kialakulnia. Ezek a nemzetek sem idegenek, sem telepesek, sem kisebbségek, melyek többé vagy kevésbé homályos törvények által az uralkodó nemzettel szemben megvédenek, hanem az államnak alkotó egyedei. Míképpen fej, szív, végtagok a testhez tartoznak, úgy tartoznak államunkhoz csehek, tótok, németek és magyarok, mert valamennyi építményének egyenértékű elemeit alkotja.“ „A nemzetiségi jognak ezen elhatárolásából következik, hogy a nemzetiségeknek abszolút, anarchisztikus szabadságot nem engedélyezhet. A „nemzeteknek önrendelkezési jogáról“ alkotott ama felfogás, melyet a németek és az orosz kommunisták az összeomlás után hirdettek és mely szerint egy nemzetiség akkor szakadhat el az államtól, amikor csak akar — hamis. Egy szerződés kötelező és csak különleges körülmények között bontható fel egyoldalúlag; egy nemzet bizonyára fel is lázadhat az állam ellen, azonban ezt erkölcsileg meg is kell indokolnia.“

A Rádl elméletében a lóláb az önrendelkezési jogra vonatkozó részben található. A cseh-tót köztársaság területi egysége éppen olyan fiktív, mint a faji egysége. Mindkét egységelmélet megtagadja az Önrendelkezési jogot, már pedig ami nemzetiségi jog volt az összeomlás előtt és különösen cseh részről intenzív módon propagáltatott, az jog maradt az összeomlás után is. Önrendelkezési jogra tarthatnak igényt a nemzetek nemcsak a volt ausztriai monarchián belül, hanem a cseh-tót köztársaságban is. Ami pedig az ehhez szükséges erkölcsi indokolást illeti, ezt éppen Rádl könyvének adatai és az ebből leszűrte tanulságok adják meg. Rádl a nemzeti jogokra vonatkozó következtetéseinél megáll, majdnem megtorpan a fél úton a területi egység fogalma előtt és azt akarja elhíttetni, hogy németek, magya-

rok, tótok, csehek olyan részei az államnak, mint a testnek a fej, szív, és a végtagok — a nélkül azonban, hogy megkísértené megvizsgálni, milyen ez a területi egység, ez a test. Ehhez a kényes kérdéshez nem nyúl hozzá, mert hiszen akkor elméletét aláásná. Ez a közös platform, melyen a faji egység és területi egység cseh propagálói az állam jövőjének biztosítása érdekében találkoznak és ugyanazt hirdetik, ámbár az államról alkotott világnézetük merőben különböző. Rádl is a cseh területekhez kapcsolt idegen ország-részek megtartását célozza, természetesen más módszerrel, mint például Kramárz. Végeredményben a cél ugyanaz, ámbár a szerződéselméleti államfelfogás berendezkedését, a nemzeti autonómiákat ajánlja. Bevallja, hogy a csehek, akik a háború előtt autonómisták voltak, ma a centralizmust védik, míg a többi nemzetek, a tótok, németek, magyarok, rutének az autonómiák hívei. A nemzeti autonómiák megvalósítását a nemzetiségek és az állam elválasztásában látja, miképpen az Egyesült-Államokban állam és egyház különvált. Rádl korántsem gondol a nemzeti autonómiáknál területi autonómiákra is, tehát nem kíván föderációt. A területi egység szálait a területi autonómiáknak a nemzeti autonómiák útján való kirekesztésével akarja erősíteni. Éppen ebben rejlik elgondolásának bizonyos ravaszsága és különösen a magyarság szempontjából nem lehet korrektúrák nélkül elméletét elfogadni.

A legnagyobb súlyt Rádl a német nemzeti kérdés megoldására fekteti és bizonyos tekintetben osztályozza a nemzetiségi kérdéseket. A célszerűség és veszélyesség szempontjait követi az osztályozásban. Nemzeti autonómia alatt olyan államrendet ért, mely akkép szerveztetnék, hogy a nemzetiségek, „elsősorban tehát a csehek, tótok és németek az állam alkotó egyedeit képeznék“. Fejtegetéseiben többször említi, hogy a német kérdés a legveszedelmesebb, ennek következtében a legfontosabb is. A többi nemzetiségi kérdést negyed- és ötödrendűeknek tartja és talán az egész elgondolásnak ki nem fejezett része azt tartalmazza, hogy a német kérdés nemzeti autonómia által való megoldása után a többi kérdést sokkal gyorsabban lehetne rendezni. Hogy Rádl elmélete nem tudott teljesen emancipálódni a cseh hegemonizmus és nacionalizmus mentalitása alól, misem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor konkrét javaslatokat tesz, az engedményt politika fegyvertárából szedi eszméit. Szerinte a németek kulturális autonómiája elkerülhetetlen és „amíg a magyarok a szomszéd Magyarországon ismét erőre kapnak, a magyar lakosságnak is engedményeket kell adnunk“. Tehát a célszerűség és a veszélyességi szempont készletti sorrendszerű engedményekre. Nemzetiségi hivatal szervezendő a nemzetiségek ügyosztályaival, melyek a csehek, tótok, németek, magyarok stb. kulturális szükségleteiről gondoskodnának. Az iskolaügy olyképpen szervezendő, hogy az iskola az összes nemzetiséget az állam iránti hűségben felneveli ugyan, azonban minden nemzetiség jogkörébe tartozik a sajátos nemzeti szellemben való nevelés és tanítás. A nemzeti autonómia alapelve: a nemzetiségnek is, az államnak is megadni mindazt, ami őket megilleti. Az államnak a nemzetiségek nyelvén kell beszélnie. A nemzetiségi érzést, a faji összetartozandóságot a politikai nemzet eszméjével kívánja és gondolja tehát visszaszorítani.

Magyar szempontból Rádl elméletében nemcsak a területi egység szempontja kifogásolandó, hanem az ebből következő majorizálási célzat is, mely a magyar nemzeti kérdést az egységes cseh-tót köztársaságban negyedrangú kérdéssé degradálja. Rádl is jól tudhatja, hogy a magyar nemzeti kérdés Szlovénzskón és Ruszinszskón éppen olyan rangú probléma, mint a történelmi országokban a német kérdés. A magyarság tehát Rádl elméletét a nemzeti autonómiákról csakis a területi autonómiák keretein

belül fogadhatja el, vagyis olyan föderációban, melynek alkotó részei az ott lakó népeknek nemzeti autonómiát adnak és biztosítanak. Rádl azonban nem kívánja például Szlovenszko, hanem csak a tótok, magyarok, rutének nemzeti autonómiáját, míg a nemzetek szempontjából sokkal előnyösebb lenne a politikai értelemben autonóm Szlovenszko-ban a tótok, magyarok stb. nemzeti autonómiája, ő a területi egységgel kívánja az államegységet biztosítani.

„Vájjon a csehek és tótok egy nemzetet alkotnak-e, ez a kérdés nyelvi és szociológiai szempontból vita tárgya volt. Bármilyen nézetet is hirdetnek a szakemberek, azt az egyet azonban valamennyien koncedálják, hogy a csehek és tótok közötti rokonság nagy, különösen hasonlatos egymáshoz a cseh és tót nyelv. Mindenesetre e két néptörzs között testi és kulturális szempontból nagy különbségek vannak. A tót kisebb termetű, sötétebb arcszínű és a magyarsággal annyira rokon, mint a cseh a németséggel. Kulturális szempontból a tótok kevésbé mozgékonyak és nincsen érzékük a csehek racionalizmusa, ezzel szemben annál több a helyi dolgok iránt. A magyarokkal való ezeréves együttlétük társadalmi életükre befolyást gyakorolt.“ „A háború révén sikerült a két törzset egyesíteni. A cseh és tót politikusok azt vallják kevés kivétellel, hogy az egyesítés szükséges és egészséges volt. Viszont egyenetlenség uralkodik a végrehajtás módjai tekintetében: a csehek centralisták, a tótok az autonómia elérésére törekednek.“

„A csehek és tótok az alkotmány, törvények, hivatalok, kormányok által, nem pedig érzések által egyesületnek.“ „Csehországban azt a felfogást, hogy a nemzet a néptörzsből fejlődött, hamarosan elejtették; arra mutatnak most rá, hogy a „cseh-tót nemzet“ nem alapul ösztönön, hanem a jövő ideálját, programját alkotja, hogy szükséges lesz ezt a nemzetet előbb a csehek és tótok céltudatos, közös munkájával megteremteni. A tótok azonban ezt a céltudatosságot leigázásnak tartják, ők a herderi nemzeti eszmét vallják, követelik, hogy egy külön cseh és külön tót nemzet különböztetendő meg. A nyelvi, kulturális és vallási nagy különbségekre utalnak és ennek következtében a tót autonómiáért harcolnak.“

Rádl ez a fejtegetése mutatja legvilágosabban, hogy a cseh-tót nemzetre és nemzetegységre vonatkozó háborús propaganda mennyire valótlan eszközökkel, a tények elferdítésével dolgozott. Cseh-tót nemzet nem volt és ma sincsen, ahogyan cseh-tót nyelv sincsen, mint ezt Rádl meg is mondja: „egy külön cseh-tót nyelv nincs és a tótok joggal tiltakoznak e megjelölés ellen“. Minthogy pedig a cseh-tót nemzet megteremtése a jövő feladata, felveti Rádl a kérdést, hogy milyen demokratikus jupon rekesztik ki ebből a programból a németeket és magyarokat? Ha csehekből és tótokból lehet egy nemzetet alkotni, akkor lehet csehekből, tótokból, németekből, magyarokból is. Ha az alig kétfélmilliónyi tótság követeli a csehekkel való nyelvi egyenjogúsítását; ugyanazt követelheti teljes joggal a németség is, mely jóval számosabb, és a többi nemzetek is. Rádl érvelései és adatai igen tanulságos adalékokat szolgáltatnak azon már régen hangoztatott tételünkhöz, mely szerint a cseh-tót állam még meg nem alakult, csak az alakulási kísérletek korszakában leledzik.

A szerző bemutatja könyvének ötödik és hatodik fejezeteiben a németellenes cseh harc mai állapotát és annak eszközeit:

1. Védegyletek, melyek a nemzeti guerillaháborút folytatják és a német területek csehesítését célozzák. Valóságos mellékkormányt alkotnak, mely a tényleges kormánnyal egyetértve működik. A védegyletek következőképpen dolgoznak: német területeken cseh magániskolákat alapítanak. Ajándékok, előnyök segítségével megfelelő számú tanulókra tesznek szert. Cseh hivatalnokok kineveztetésével a tanulók létszámát annyira emelik, hogy az állami cseh iskolák szervezéséhez szükséges feltételeket elérik, ami esetleg a német iskolák bezáratását eredményezi. A földreformnál a német földigénylők mellőzését forszírozzák, zárt német területekbe cseh telepéseket hoznak. A gyárak és munkaközvetítő helyeken a nemzetiségi arányszámok meghamisítását eszközözik. A népszámlálásnál a gazdaságilag gyengéket és politikailag határozatlanokat arra kényszerítik, hogy cseheknek vallják magukat. A hatóságoknál német tisztviselők elbocsátását viszik keresztül, a községi képviselőket cseh kezekbe juttatják stb.

2. Iskolák, melyek a politikai és nemzetiségi faarcok tárgyai és színhelyei lettek. „Milyen jogon — kérdi Rádl — tiltakoznak tanítóink az egyháznak az iskolákra gyakorolt befolyása ellen, amikor helyette a nemzetiségi viszályt hozták az iskolába? Az iskola a gyermekeké és nem az illető terület politikusainak elcsépelet ideálfaie.“

3.Földreform, melyről a könyv kimutatja, hogy csak nacionalisztikus célolóiak szolgált és az állam gazdasági harcának egyik fegyvere saját lakosságának egyik része ellen, hogy a másik részt erősítse. Rádl szerint éppen a földreform önkényes végrehajtása miatt a nép az igazságba vetett hit helyett az erőszakba vetett hitet tartja magasabbrendűnek és ez nem maradhat következmények nélkül.

A cseh-német nemzetiségi harc ismertetése során részletes adatokai megvilágítja az összeomlás előtti és utáni cseh álláspont közötti különbséget. Azelőtt a cseh renaissance-tól kezdve a összeomlásig a nemzetiségi egyenjogúsítást követelték, mihelyt azonban államukat kezdték alakítani, a humanitás, testvériség programját elejtették. Az új állam csakis saját hatalmának erősítésére hozott törvényeket. Az egyenjogúsítás elve helyett „a németek telepések“-elv dominál a cseh nemzetiségi politikában. Ezt maga Masaryk is hirdette. A német terület germanizált cseh területnek deklaráltak. Rádl a mai cseh-tót politikai viszonyok vizsgálatánál arra a konklúzióra jutott, hogy „belátható időn belül a közvéleménynek olyan változása a cseheknél és tótoknál nem várható, mely a németekre és magyarokra nézve kedvezőbb lenne“.

A nyelvi harcra vonatkozó és általunk már ismert adatokkal kapcsolatban Rádl élesen elítéli azt, hogy a nyelvkérdésnek az állam olyan nagy fontosságot tulajdonít, mert hiszen a nyelv csupán kifejezési eszköz, a szellemnek egyik segédeszköze és az, aki belőle a tulajdonképpeni szellemet akarja csinálni, az materialista. A nyelvtörvényeknek a természetes és tényleges viszonyokat kell kifejezniük és nem szabad egy agresszív politika eszközeivé lenniök. Rádl követeli, hogy a német nyelv is államnyelvvé emeltessek. A magyar nyelvre vonatkozólag a következőket mondja:

„Azonban a magyar nyelv és kultúra is nagy jelentőséggel bír reánk nézve és a kormánynak előmozdítania kellene ezeket. Bőséges alkalmat kell nyújtani a magyar nyelv elsajátításához és ifjúságunknak lehetővé kellene tenni, hogy az iskolákban a magyar kultúra kiváló sajtáságaival megismerkedjék. Ez a követelés rendkívül népszerűtlennek fest, azonban megvalósítása több előnyt hozna államunknak, mint minden magyar dolognak léha elutasítása.“

Rádl felfogása mindenesetre óriási eltávolodást jelent a divatos cseh ideológiától és valóban elismerésreméltó az a tárgyilagos nyíltság, mellyel ő a magyar kultúráról nyilatkozik. A cseh politikai közvéleményben, különösen a sajtóban a magyar nemzettel, a magyar kultúrával kapcsolatos kérdések tárgyalásánál egészen más hanghoz, kifejezésekhez vagyunk hozzászokva. A rövidlátó gyűlölet, az elfogultság, az erősebb elbízott féktelenkedése, a győző hányivetisége és lenéző gesztusai ordítóznak mindig felénk. Ez az első konciliáns, komoly és tárgyilagos hang. Ilyen ellenféllel lehet vitába szállni, polemizálni, tárgyalni, mert itt úgy látszik ébreddez a belátás és az eszmék harcának lehetnek konkrét eredményei. Mindazonáltal reá kell mutatnom ismét a különbségre, melyet Rádl a német és magyar kérdés között felállított. A német nyelvet államnyelvvé kívánja emelni, a magyar nyelv és kultúra részére viszont csak engedményeket követel. Ez a különbség elméletének a területi egységhez való ragaszkodásából származik. Be kellene látnia azt, hogy cseh, tót és német államnyelv mellett közjogi szempontból a magyarság helyzete alig változnék, viszont ha a nemzeti autonómiákat politikai, területi autonómiák keretein belül valósítanak meg, akkor

a történelmi részekben az államnyelvnek cseh-németnek, Szlovénzskón tót-magyaroknak, Ruszinszkón rutén-magyaroknak kellene lennie. Csakis ez a megoldás felel meg a tényleges viszonyoknak.

Érdekes, hogy a cseh-német harc történetében Masaryk fellépésében bizonyos átmenetet lát a szélsőséges cseh nacionalizmus és a nyugati szerződéselméleti demokratizmus között, mely különösen a németiség elleni harcot igyekszik tompítani. Masaryk ingadozik a demokráciára vonatkozó két ellentétes felfogás között, nem tud egyenesen és őszintén a többségtéória és a szerződés-téória között választani. A gyakorlatban a herderi világnézetnek hódol, nyilatkozataiban pedig gyakran a nyugati szerződésrendszer előnyeiről beszél. Masaryk herderi humanitáseméletével a többségi uralmat csupán enyhíteni, megnevesíteni akarja, de nem eliminálni és nagyon is eltér az angol szerződéselmélettől, vagy a francia emberi jogfelfogástól. A többségi demokrácia szellemét képviseli, mert Herder, Kant, Marx, valamint a cseh romantikus ideológia teljesen elfogulttá tették. Rádl találoan taglalja a Masaryk-féle humanitási programot, mely a cseh nacionalizmusnak és az elavult 19. századbeli ideológiának csupán egyik alfaja. Ez szintén a többség hatalmának biztosítását célozza és az államot a „nemzeti jelleg kifejezőjévé“ akarja tenni, ami a sok nemzetű államban lehetetlenség. Rádl konklúziója Masaryk elméletével kapcsolatban a következő:

„A törvényeket a gyengék védelmére kell megalkotni, nehogy őket az erősebbek természetes túlsúlya agyonnyomja. Az eddigi tapasztalatok mutatják, hogy nálunk, az úgynevezett nemzeti (faji) állam eszméje közvetlenül meg nem valósítható, vagyis azon eszme, melynek alapján Csehszlovákia egy a csehek és tótok kulturális érvényesülését célzó államot alkosson, melyben a német és magyar lakosság csak megtűrt vendég legyen.“

Könyvének címe tehát egész bátran „A cseh-tót nemzeti állameszme csödjé“ lehetne. Világos és éleseszű könyvének nagy hiánya az, hogy a területi egység = földrajzi egység problémáját és az ezzel összefüggő gazdasági, szociális kérdéseket nem vizsgálja, mert a nemzeti autonómiák sem tudnak egy erőszakolt területű államon segíteni, melynek részei földrajzi egységet nem alkotnak és melyek egymástól szociális és gazdasági szempontokban is divergálnak.

STEIER LAJOS

A NÉPBÍRÁSKODÁS AUSZTRIÁBAN

BÉCSNEK megint megvolt a bírósági szenzációja. A nyár folyamán Begy újságíró agyonlőtte egyik kartársát, aki őt egy polgári lapnál betöltött jó állásából, több, a „zsurnaliszta becsületbe“ vágó vétség miatt, kiüldözte s akivel rágalmazás miatt pereskedett. A hietzingi járásbíróság tárgyalótermében az egész bíróság szemeláttára, hat golyót röpített ellenfelébe, hidegvérrel előkészített revolveréből. A bűntényt bizonyítani nem kellett. Tárgyalásán beigazolódott, hogy ez a szó kétszeres értelmében vett revolverzsurnaliszta a közgazdasági rovatot, melyet tekintélyes és pletykáságai miatt sokat olvasott lapjánál vezetett, nemcsak a lapkiadónak, hanem saját zsebének is jól jövedelmező visszaélésekre használta fel. Kiderült ugyan az is, hogy a meggyilkolt, az újságírás becsületét makkabeusi fanatizmussal védő feddhetetlen lovag sem vetette meg a sápot, melyet egy azóta csödbe került és sokat emlegetett nagybank juttatott neki. A gyilkosnak azonban kétségtelenül a leghomályosabb fogalmai vannak a tisztességről.

Az esküdtszék nagy többséggel mégis felmentette őt, megállapítván, hogy a tett elkövetésekor nem volt beszámítható állapotban.

Ez az ítélet méltán illeszthető be a bécsi esküdtek eddigi érdemkoszorújába és nem csekély mértékben fog hozzájárulni a rossz hírnév növeléséhez, mely az osztrák jogszolgáltatást immár szárnyaira kapta. Idézzünk csak vissza néhány esetet az osztrák esküdtszéki bíraskodás utóbbi két-három évi működéséből! Magyarországon is még bizonyára minden újságolvasónak emlékezetében van annak a szerencsétlen tenoristának a halála, akit felesége állítólag féltékenységből — de szintén előkészülve — terített le jól irányzott golyóval s akinek halála megtorlatlanul maradt. Máskor meg egy munkakerülőt, aki házsártos feleségét bestiális módon meggyilkolta, mentett fel az esküdtek jóindulata, melyet árván maradt két gyermeke iránt éreztek. A bűnper tárgyalásán a vádlott, aki fiatalabb korban mészároslegény volt, maga beszélt el, hogyan darabolta szét felesége holttestét és hogy mily túlságos nagynak találta epéjét. Nem teszek említést azokról a bűnperokről, melyekben nem tanúk, hanem csak bizonyítékok szóltak a vádlott ellen. Ha még oly világosan beszélnek is azok és ha a vádlott nem ismeri be a bűntényt, ki nem mondott szabály az esküdtek felmentő ítélete. Ezen fenn sem akad itt úgyszólván senki, mert mindenki a liberális sajtó sokszor ismételt axiómájának hatása alatt áll: Inkább tíz bűnös meneküljön, mint hogy egy ártatlan bűnhődjék.

Másik csoportba tartoznak azon bírósági felmentő ítéletek, melyekbe a politika is belejátszik. Egy baloldali szerkesztőt, akinek a humanitás köntösébe burkolódzó pornográf folyóirata oly nagy mértékben járult hozzá a bécsi ifjúság erkölcsének romlásához, agyonlőtt egy fogtechnikus, aki a közérkölciség védelmére hivatottnak érezte magát. Az esküdtek megállapították, hogy a tett elkövetésekor nem volt magánál. Elmeogyintézetbe került, honnan rövidesen elbocsátották.

Emlékezetes még az az esküdtbíróági ítélet is, mely csaknem forradalomba döntötte Bécsset 1917 júliusában. A „Burgenland“ egyik falujában, melynek politikai támogatásáért versenyezve vonulnak fel vasárnaponként a vörös „Schutzbund“ és a jobboldali „Heimwehr“, egy korcsmába szorult néhány jobboldalit megtámadnak a Schutzbund hívei. Ezek szorultságukban fegyverhez nyúlnak s a lövöldözésnek egy halott és egy sebesült esik áldozatul a bámészködő falusiak közül. Az esküdtszék felmentő ítéletet hozott. A baloldali sajtó tájékozó izgatására megmozdul a csőcselék. A zavargásokat a rendőrség elnyomja, számos zendülőt a bíróságnak szolgáltat be. Az esküdtek ezeket is felmentik, pedig gyűjtogatás, üzletek kirablása, rendőrök súlyos bántalmazása terheli őket. Jogos felháborodásukban cselekedtek az esküdtek nézete szerint.

Ebből a néhány példából is látható, hogy az osztrák igazságszolgáltatás csődöt mondott. Mi ennek az oka? Az egyik az, hogy a túlságosan demokratizált esküdtszéki intézmény nem tud megfelelni azoknak a követelményeknek, melyeket a nagyon differenciált modem bűnügyek támasztanak vele szemben. A mai bűnperek tárgyalásánál egyre nagyobb szerepet játszanak az orvosi szakértők. Mit ért azonban a tucatember, aki még középiskolát sem végzett, az orvosok pszichológiai fejtegetéseire? Alit hallott a műveltség alacsony fokán álló esküdt, akit az intelligencia cenzusát nem ismerő demokrácia beleültetett az élet és halál felett döntő bíró székébe, az akarat korlátozásáról, a szuggesztíóról, az örökölt terheltségről stb.?! Hogy tudatlannak ne lássék, elhagyja hát magát a védő magyarázatára, aki ügyes dialektikával alaposan kihasználja a nép-bírák tudatlanságát.

De a bűnperek gyakran oly szakismereteket is követelnek meg az

esküdtektől, melyekkel azok nem rendelkezhetnek s amelyek beható tárgyalása még érdeklődésüket sem képes felkelteni. A legutóbb felmentett újságíró ügyében a kapitalista vállalkozáson alapuló újságírás egész szennyese a tárgyalóterembe került. Magáról a gyilkosságról kevés szó volt, annál több újságírószervezetekről, nagybankok sajtóreferenseiről, bankok és hírlapok összeköttetéseiről, a hirdetésszerzés módszereiről. Ezekhez bizony nem sokat konyíthatott az a hat burgenlandi és négy alsóausztriai paraszt, akik a tizenkét esküdt közt törvényt láttak. Legfeljebb azt a meggyőződést meríthették a minden hájjal megkent tanuk vallomásaiból, hogy az egész zsumalizmus, mely kifelé koturnusban a közélet erkölcsösségéért harcol, befelé teljesen romlott és a közélet legfőbb megrontója. Ezt a meggyőződést alaposan megerősítette bennük a védő, aki ügyes jogcsavarással beszélt rá őket, hogy itt tulajdonképpen nem egy ember meggyilkolásáról van szó, hanem arról, hogy megmutassák, hogy vannak még független nézetű emberek, akiket a sajtó nem kerített hatalmába s akik nem félnek annak lármájától. Az esküdtek közt ülő kisemberek azt hitték, hogy ők a moderm újságírás felett törnek pálcát, ha felmentik a vádlottat. Mintha ítéletükkel azt akarták volna kimondani, hogy ilyen emberek pusztulásával nem sokat veszít a társadalom.

Az esküdtbíráskodás katasztrófájának van azonban még egy fontosabb, speciális osztrák oka is. Ez a forradalom utáni túlhajtott pártpolitika, a pártszemponatok bevitele, mely az osztrák közéletet minden megnyilvánulásában megmételjezi. Miként a politikai pártharc — nem szólva a közigazgatásról — bevonult az iskolába, a sportba és a vallási életet sem kíméli meg, úgy megmételjezte a népbíróság révén az igazságszolgáltatást is. A pártpolitika szempontja lett itt is döntő. A pártközdelem nem tántorodik vissza Juszticia kapujától sem, hanem ha tolvajkulccsal is, azon is befurakodik. Ausztria megalkotta a politizáló igazságszolgáltatást.

Már a listák összeállításánál, melyek alapján az esküdtek kisorsolása történik, a politikai pártok bizalmi embereinek van döntő befolyásuk.

Az esküdtszéki bíráskodásra alkalmas polgárokat Bécsben a kerületi képviselőtestületek (Bezirksräte) jelölik meg politikai összetételüknek megfelelően. Ha egy kerület képviselőtestületében például 15 szociáldemokrata, 10 keresztényszocialista és 5 nagynémet van, akkor a kerület 300 szociáldemokratát, 150 keresztényszocialistát és 50 nagynémetet ajánl, mint kisorsolásra alkalmasakat a bíróságnak. Ha tehát valakiről a pártok bizalmi emberei nem tudják, hogy minő a politikai meggyőződése, nem kerül bele a kisorsolásra alkalmasak listájába és nem lehet sohasem esküdtszék tagja. Az állami tisztviselők, tanárok és tanítók, azután a 60 éven felüliek eleve ki vannak zárva a listából. Ügyvédek, orvosok, mérnökök könnyen kapnak és nagyon szívesen szereznek felmentést az esküdti kötelesség alól. Ilyesformán éppen az intelligencia van leggyengébben képviselve az esküdtszékben. Ehhez járul még Bécsben az a különös körülmény is, hogy a „Burgenlandot“, melyben nem állítottak fel külön törvényszékeket, a II. bécsi törvényszék hatáskörébe utalták, melyhez Bécs XII—XIX. kerületei is tartoznak. Így történhetik meg, hogy mint a legutóbbi perben is, vidéki parasztok bíráskodnak éppen különösebb tanultságot megkövetelő bűnperekben.

A listába csak az kerül, akinek valamely párt szempontjából megbízható politikai nézetei vannak. Azután a védőügyvédeknek, mint másutt is, joguk van a kisorsolt esküdtek közül, megokolás nélkül, többet visszautasítani. Közismert dolog, hogy a védők a kisorsoltak politikai nézeteiről információt szereznek be előbb és az esküdtszékot iparkodnak oly politikai meggyőződésű polgárokból összeállítani, akikre a vádlott érdekében éppen ezen

meggyőződésüknél fogva, könnyen gyakorolhatnak befolyást. Így történik meg azután, hogy az esküdt az ő pártállásán levő és demagóg szólamokkal dolgozó védőügyvéd befolyása alatt politikai nézetének és társadalmi helyzetének megfelelő ítéletet mond. Vannak Bécsben, de a vidéken is, közismert horogkeresztes és vörös ügyvédek. Az előbbieket oly perekben szoktak érvényesülni, melyekben az antiszemizmussal lehet a vádlott érdekében hatni, az utóbbiak pedig olyanokban, ahol a szociáldemokrata esküdtekre az osztályharc frazeológiájával lehet befolyást gyakorolni.

Így jönnek létre a felmentő ítéletek egyrészt a tudatlanság kiaknázásából, másrészt meg a politikai szenvedélyek demagóg felkorbácsolásából.

A hivatásos bírák, akik szükségben elkövetett apró lopásokért a törvény szigorú büntetéseit szabják ki: kétségbeesve látják, hogy legkevesbbé a legdrágább tulajdon, az emberi élet, van megvédve. Az esküdttörvényszék el-törölését ők nem merik követelni, mert reakciós hírbe kerülnének. A közvélemény kifejezői — aminek a hírlapok hirdetik magukat — politikai irányuknak megfelelően foglalnak állást a felmentésekkel szemben. A liberális polgári sajtó, ha az ítélet politikai nézeteivel ellenkezik, sürgetni szokta az esküdtszék reformját, mint a legutóbbi esetben is. Az még a képtelen ítéletek után sem jutott egyszer sem kifejezésre a lapokban, hogy az esküdtszék a megváltozott viszonyok közt nem szolgáltatja, hanem gátolja az igazságot. Politikai dogmáin ez a sajtó nem fog, nem is tud változtatni. A politikailag ki nem aknázható felmentéseknél álhumanitásában ez a sajtó rendszeren talál valami okot, amely miatt végre is napirendre lehet térni a liberális demokrácia bírói képviselőinek egy-egy botlásán. Sőt épp ez a sajtó nem egyszer különös állásfoglalásra jut közönséges gonosztevőkkel szemben és segít még jobban összezavarni a jogról és igazságról alkotott fogalmakat. Mikor néhány hónappal ezelőtt egy teljesen romlott, az amerikai stílust bevallottan utánzó banditát, aki egy soffőrt rablási szándékkal meggyilkolt, számos automobilrablást és lopást követett el, egy rendőrt életveszélyesen megsebesített, az esküdtszék döntése alapján a bíróság életfogytig tartó fogházra ítelt (a halálbüntetés el van törölve Ausztriában), a vezető polgári lap felszólalt ezen kegyetlenség ellen. Vezércikkben fejtegette, hogy kár ezen 25 éves fiatalember elől elzárni a javulás módját azzal, hogy örökre kizárják az emberi társadalomból.

A szélső baloldali, a vörös sajtó meg toporzékol, izgat, fenyegetőzik, ha neki meg nem felelő ítéletet hoznak, ha vörösök gyilkosait menti fel az esküdtszék. Ilyenkor nem a reformot, hanem az esküdtek személy szerinti felelősségrevonását hangoztatják. Az esküdtszék intézménye ilyen esetekben gyűlöletes ugyan nekik, de eltörlését ők sem kívánták még sohasem. Mégis csak ez az egyetlen bíraskodás, melyben a tömegekre való hatással lehet dolgozni. A legutóbbi esetben is, mikor ez a boulevard-sajtó ilyen feliratokkal jelent meg: „A zsidót szabad agyonlőni!“ vagy „Heimwehr-esküdték gyalázatos ítélete“ stb., mégis kifejezésre juttatta, hogy még ily körülmények közt sem szabad a demokrata szabadság legfőbb vívmányát, az esküdtszék veszélyeztetni. Hisz ugyanez az esküdtszék, mikor az ő szájuk íze szerint hoz felmentő ítéletet, a szabadság legszilárdabb bástyája, egekig dicsért palládiuma.

A jog és igazság legújabb és legcsattanósabb arculcsapása után sem fog bizonyára semmi sem történni. Az igazságügyminiszter máris nyilatkozott arról, hogy érthető okokból nem lehet az esküdteknek a büntetés mértékének megállapítására befolyást engedni. Ez a liberálisok egyik követelménye, mert szerintük a legtöbb felmentés azért történik, mivel az esküdtek rendszeren azon dilemma előtt állnak, hogy vagy bűnösnek mondják ki

a vádlottat, amikor is a szakbírák a legsúlyosabb büntetést mérik rá ki, vagy pedig felmentik. Az is kivihetetlen, hogy a szakbírák és az esküdtek együtt vitassák meg a bűnösség kérdését, mert ez a védelem hatásának lényeges kárával járna. Az egyetlen józan reform az esküdtszék, a laikus bíráskodás műveltségi cenzushoz való kötése és a politikától való mentesítése volna. Ez pedig az osztrák demokráciában lehetetlen éppúgy, mint az esküdtszéki intézmény eltörlése.

A régi osztrák slendrián és az új demokrácia túlzásai szépen megférnek egymással. Ma is, ezután is; a jövőre ezt a perspektívát mutatja a legújabb kormánykezdemény, mely esküdtszék helyébe a bírák mellé laikus bírókat akarna tenni, de elfogadásra az osztrák parlamenti viszonyok közt, hol ilyen javaslatához kétharmad többség kell, komolyan nem is számíthat. Marad hát minden úgy, mint eddig.

VIENNENSIS

FIGYELŐ

A HONVÉDELMI KÉRDÉS, A MOSTOHA GYERMEK

JANUÁR utolsó napjaiban, szinte teljesen ugyanazokban az órákban, két nyilvános tárgyalás, helyesebben két nyilvános ügy tárgyalása folyt le Budapesten, egymástól térben nem nagy távolságra. Az egyik egy visszatartó, ellenszenves bűnügy, melynek zűrzavaros és összekuszált szálait a budapesti büntetőtörvényszék heteken át csodálatos szakértelemmel és még csodálatosabb türelemmel bogozta. A másik a magyar honvédelem legfontosabb intézményének, a magyar királyi honvédségnek s a honvédség fundamentumának, a honvédlegénységnek a szociális biztonságát célzó törvényjavaslat parlamenti tárgyalása, amellyel nem egészen két nap alatt végzett az országgyűlés képviselőháza.

Az előbbi ügy külsőségei a színházi premiérek, mégpedig a sikeres premiérek forró és izgalmas hangulatára emlékeztettek: tömött padsorok, zsúfolt karzatok, kipirult közönség, ideges szereplők, kolumnás tudósítások, vastagbetűs címek, színes riportok, hangulatos intervjúk, látcsövek, fényképek, rendőri felvonulás, szünetközi botrányok s az úgynevezett „szenzációs ügyek“ többi rekvizitumai.

A másik üres padsorok, tátongó karzatok, mérsékelt érdeklődés s a sajtónak szinte egyöntetű absztinenciája mellett folyt le, alig néhány lépésnyire az előbbi ügy színhelyétől, szinte olyan körülmények között, amelyekről a nagyközönség alig szerzett tudomást.

Nem célja ez írásnak reámutatni azokra az okokra, amelyek a két ügynek a közönség részéről való különböző szemléletét és az iránta megnyilvánuló érdeklődés különböző méreteit és formáit előidézték. Még kevésbé célunk felelőssé tenni azokat a tényezőket, — elsősorban természetesen a napisajtót — amelyek napjainkban a közvéleményt irányítják és nevelik (vagy legalább is ez lenne a kötelességük), azért a homlokegyenest elűtő bánásmódot, amelyben ezt a két, úgy etikai értékében, mint a közre való jelentőségében egy síkra nem helyezhető ügyet részesítette. Elégedjünk meg egyszerűen azzal, hogy itt is korunk egyik „mal de siede“-jének tünetével állunk szemben, amely napjainkban nem is speciális magyar, de univerzális jelenség. Ismételt és meglehetősen sűrű előfordulása valószínűen a modern tömeglélekkel áll szoros összefüggésben, amely a botrányok és a szenzációk mákonyában keres feledést a hétmérföldes csizmákban rohanó idő tovatűnése és a mindennapi élet ezernyi gondja, baja fölött.

Nem is a miatt kesergünk, hogy a „m. kir. honvédség legénységi állományú egyéneinek ellátásáról szóló“ törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása iránt mérsékeltbb figyelem nyilvánult meg, mint ama bűnpör iránt, mert meg vagyunk győződve arról, hogy érdeklődés dolgában egyetlen törvényjavaslat parlamenti vitája sem vehette volna fel a versenyt a Markó-utcai esküdtszéki teremben történtekkel. Hanem azt tesszük súlyos kifogás tárgyává, hogy a magyar honvédelem nagy kérdései, így a fentemített törvényjavaslat is, úgy látszik, mostohagyermekai a magyar közvéleménynek, amelyek iránt még az átlagosnál is mérsékeltbb érdeklődés nyilvánul meg

mindazok részéről, akik a magyar társadalmat irányítani volnának hivatottak. A törvényjavaslat tárgyalásánál az előadón, a szakminiszteren, a szónokon és a ház funkcionáriusain kívül alig lézengett valaki, a karzatok a zárt tárgyalás sivár képét mutatták, a parlamenti tudósítók pedig beérték azzal, hogy a törvényjavaslat megrövidített címének közlése mellett konstatálták, hogy az „előadó ismertette a javaslatot“. Pedig megérdemelte volna ez a kitűnő és nagyfontosságú törvény, hogy figyelemben részesüljön a közvélemény és a napisajtó részéről nemcsak azért, mert a törvényjavaslat vitája egyike volt a legmagasabb színvonalú, legtárgyilagosabb parlamenti tárgyalásoknak, de azért is, mert ez a vita olyan ügy — a honvédelem — kérdéseit és részleteit tárta a nagy nyilvánosság elé, amely különös érdeklődésre tarthatott volna számot éppen a magyar társadalom részéről.¹ Mert éppen a magyar társadalmat kellene érdekelnie azoknak a kérdéseknek, vájjon hogyan, mi módon, mily eszközökkel tudjuk lefegyverzettségünk és kifosztottságunk szomorú állapotában megvédelmezni nemzeti függetlenségünket és vájjon elkövetünk-e mindent, hogy e védelem par excellence eszköze, a honvédség, rendelkezék a nagy hivatása betöltéséhez szükséges előfeltételekkel?

Bizony, ha már a fenti kérdéseket felvetettük, lehetetlen meg nem állapítanunk azt a szomorú tényt, hogy a közélet nagy kérdései között éppen a honvédelem ügye az, amelynek az összes s napjainkban különben sem kivételes érdeklődéssel kísért közéleti kérdések között is a legmostohább elbánásban van része, sőt nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a magyarság nemzeti intézményei között a honvédelem szerve: a katonaság az, amely iránt a társadalom a legkevesebbet törődik s amelynek dolgával a legkevesebbet foglalkozik. Hogy mi ennek a különös és eléggé nem kárhoztatható jelenségnek az oka, az másra tartozik. Reméljük, e hasáboknak lesz még módja ez okokra is világosságot deríteni. Akárhogy is szépítsük a dolgot, a közönynek és a passzivitásnak az a tünete, amely a közönség részéről a honvédelem és a katonaság kérdései iránt napjainkban megnyilvánul, voltaképpen az antimilitarista szellemnek egy szelidebb és „európaibb“ formája. De nem kevésbé veszedelmes formája, mert tudat alatt, akaratlanul és „nem tevéiben“ nyilvánulván meg, kevésbé feltűnő, ennél fogva nehezebben leküzdhető.

Jól írta egyik kiváló publicistánk erről a kérdéstről, hogy a magyar közvéleménynek a magyar katonaság és általában a honvédelem ügye iránt tanúsított közönye és egykedvősége már egyenesen társadalmi betegség számba megy, amely betegség azonban a sejtjeiben és az életerőiben támadja meg a nemzeti szervezetet. S ez a betegség azért aggodalmat keltő, mert ez már azután igazán magyar specialitás. Sehhol a világon nincs egyetlen ország, amely kevesebb érdeklődéssel és mérsékeltebb rokonérzéssel viseltetnék a honvédelem ügye és a honvédelem legfontosabb szerve, a hadsereg iránt. A franciák glóriakultusza közhelyszámba megy, a szerbek militarizmusa egyenesen faji tulajdonság. A modern olasz fasiszta állam maga a megtestesült militarizmus, Anglia hajóhada és szárazföldi hadserege a -Brit Birodalom „támasza és talpköve“. Németország többet költ hadseregére, mint békébe ns az „U. S. Army“ és az „U. S. Navy“ egy egész kontinens hatalmának és prosperitásának a záloga. Még az orosz szovjet is felhasználja a propaganda minden eszközét, hogy a vörös hadsereg tiszteletét és szeretetét belecspögtesse a „proletárállam“ polgáraiba. Csak nálunk megy el a társadalom hidegen és közönyösen a hadsereg kérdései mellett s csak a magyar

¹ Itt kiemelhetjük, hogy a hovádelmi vita igenis nagy érdeklődést keltett, ha nem is a magyar, de az osztrák, cseh, stb. sajtóban

közvélemény nem látja az ő katonáiban azt, amit a művelt nyugattól, a barbár keletig minden egészséges, életképes nép és faj: a nemzeti lét és a nemzett jövő biztosítékát.

És a honvédelem kérdéseivel szemben tanúsított ez a magatartás két szempontból veszedelmes. Először, mert országunk földrajzi helyzete és a nemzetközi életben betöltött szerepe a hadsereget teszik a nemzeti politika egyik legfontosabb eszközévé, másodsor azért, mert a magyar faj a világ legjobb katonáját hordozza a vérében. Nemzeti múltunk és tradícióink ezer szállal kötnek bennünket a katonai szellemhez és mégis, mikor minden, de minden tényező, nemzeti érdek, nemzetközi viszonyok, földrajzi helyzet, a múlt, a jelen és a jövő a mellett szólnak, hogy az a kicsiny, de pompás hadsereg, amely ma a magyar honvédelem fókusa, a nemzeti társadalom féltékeny szeretetének és aggódó gondoskodásának a középpontjában álljon, azt kell tapasztalunk, hogy egy-egy városházi hecc, avagy törvényszéki botrány sokkal nagyobb érdeklődést vált ki a közvéleményből, mint akár a legfontosabb honvédelmi kérdés.

A társadalom e ferde és beteges felfogása más irányban is megnyilatkozik. Végzetesen hiányoznak a magyar közönségből azok a tulajdonságok, amelyek az érdeklődésnek előfeltételei s amelyek minden, történelmi hivatottságát átélő nagyratörő és nemzeti céljaival tisztában lévő népek a lelkületében megtalálható. A társadalmi kohézió, a nemzeti diszciplína, faji összetartás és a lelki egység hiányát még a felületes szemlélő is megállapíthatja a magyar társadalmon és annak minden megnyilatkozásán. Ezekre a lelki hiátuszokra kell magyaroznunk azt a felületes és nemtörődöm magatartást is, amelyet a honvédség legénységi állományú tagjainak ellátásáról szóló törvényjavaslattal kapcsolatban elfoglalt.

Pedig ez a törvényjavaslat igazán megérdemelte volna, hogy megkülönböztetett figyelemmel forduljunk feléje. Nemcsak azért, mert a katonai pályát az abban résztvevők rangjára, rendfokozatára és társadalmi helyzetére való különbség nélkül élethivatássá teszi, de a benne lévő egészséges szociális tartalom és őszinte demokratikus tendencia miatt is. A törvényjavaslat jelentősége nem annyira azoknak az intézkedéseknek a részleteiben rejlik, amelyeket annak kodifikátorai négy, nem túlságosan hosszú szakaszban ácsoltak egységes és harmonikus egésszé, de abban az elvben, amelyet megvalósít és abban a szellemben, ahogy azt megvalósítja. Nem az a fontos, hogyan biztosítja e törvény a magyar hadsereg közkatonái, valamint ezek hátramaradottjai részére is azt a katonai ellátást, nyugdíjat, lakbérnyugdíjat, sérülési pótdíjat, rokkant házi ellátást, özvegyi nyugdíjat, árvák nevelési járulékát és a rokkant házi ellátást, amelyet egy régebbi törvény, — az 1921 évi XXXII. törvénycikk a hivatásos tisztek és altisztek számára már biztosított, — de abban, hogy ez intézkedések keresztülvitelével eltünteteti azokat a különbségeket, amelyek ellátás tekintetében a tisztek, altisztek és közemberek között fennállottak. Tehát a szociális, gondoskodás tekintetében egyetlen nagy családdá teszi az egész honvédséget, amelynek minden tagja rangra, rendfokozatra és „csillagra“ való tekintet nélkül hasonló anyagi ellátásban és gondoskodásban részesül. Ez az ellátás, illetve gondoskodás annyira megy, hogy a katonai szolgálatból kilépő közember, illetve hátramaradottja élete végéig egy szerény, de tisztességes nyugdíjat kap, avagy pedig olyan végkielégítésben részesül, amellyel a polgári életben existenciát teremthet magának.

A javaslat e nagy horderejű szociális jelentőségére annak szakavatott előadója — Hegedűs Kálmán — külön felhívta a képviselőház figyelmét és el kell ismernünk, hogy e szociális vonatkozások a parlament minden oldaláról általános elismerésben részesültek. Sajnos, a javaslat demokratikus

szellemét az előadó kimerítő referátumán kívül a felszólalók nem részesítették különösebb figyelemben, jóllehet e demokratikus szellem annak még talán a szociális vonatkozásoknál is szembeötlőbb tulajdonsága. Annál tüzetesebb és szigorúbb bírálat tárgyává lettek a javaslat egyéb, főként politikai vonatkozásai, különösen az úgynevezett „békerevíziós“ vonatkozásai. Érdekes vonása volt a javaslat képviselőházi vitájának, hogy ez alkalommal a magyar honvédelem összes nagy, elvi és részletkérdései napvilágra kerültek. A javaslat bírálói ugyanis nem elégedtek meg annak tüzetes tárgyalásával, de beszédüknek szélesebb háttérrel adtak és a honvédség összes időszerű problémáira kiterjeszkedtek. E felszólalókra egyáltalán nem alkalmazható az a megállapításunk, amelyet ez írásunk elején a társadalomnak a honvédelem iránti passzív és közönyös magatartására vonatkozólag kockáztattunk meg. Oly nagy szeretet, oly sok megértés, oly alapos szakértelem, s oly őszinte jóindulat nyilvánult meg a javaslat szónokai részéről a magyar hadsereg iránt, amelyet legutóbb csupán a társadalombiztosítási kérdések tárgyalásánál tapasztaltunk. Különös örömeinkre szolgál, hogy az előbbi megállapításunk alól a képviselőház baloldala, sőt a szocialisták sem alkotnak kivételt. Mindkét szocialista szónok rokonérzéssel és lojalitással bírálta a javaslat intézkedéseit s ha valamit kifogásolt is benne, az az volt, hogy anyagiakban „nem nyújt eleget.. az érdekelteknek. Hogy ennek ellenére még sem fogadták el a javaslatot, az inkább politikai okokra — a szocialistáknak a kormánnyal szemben elfoglalt merev, tagadó álláspontjára — és arra a naív és ködös dogmatizmusra vezethető vissza, amely az általános leszerelés álmoképei között keresi a világ problémáinak a megoldását s köztük a magyar sors jobbrafordulását. Hogy a mai helyzet és a várható jövő — mikor Moszkvától Rómáig és Kabultól Paraguayig minden ország a „Török Afium.. halhatatlan írójának a princípiumában, a fegyverben és a vitézi rezolúcióban látja a nemzeti élet garanciáját, — ellene mond ezeknek a szocialista ábrándozásoknak — azzal a szocialisták vajmi keveset törődnek. Bezárkóznak a maguk holt és hideg teóriáinak az elefántcsonttoronyába és nem vesznek tudomást az idők folyásáról. Mindenesetre kényelmes magatartás. Hogy helyes-e, — gondolják — majd eldönti a történelem.

Volt egy kormánypárti képviselő is, aki ellene szavazott a javaslatnak. Mégpedig abból a fajtából, amelynek hangját a falu és a nép hangjaként szokás emlegetni. Karcag eredeti észjárású, kemény kiállású, zamatos beszédű követe azért nem fogadta el a törvényjavaslatot, mert elvi ellensége a zsoldos hadsereg rendszerének és azt követeli, hogy a hadsereg ismét vegye át azt az igazi népnevelő és nemzeterősítő szerepét, amelyet az általános hadkötelezettség korában betöltött. Az ő vitathatatlan elvi helyességű felfogásában osztozott a javaslat minden egyes bírálója az előadótól a honvédelmi miniszterig, sőt nemcsak osztozott, hanem e felfogásának nyíltan, őszintén és határozottan kifejezést is adott. „Szomorú örömmek.. minősítette a legtöbb szónok a javaslat elfogadását, mert az a látszata van, mintha a zsoldos hadkiegészítési rendszert örök időkre fenn akarnák tartani. Sőt egy-két türelmetlen ellenzéki felszólaló még mulasztással is megvádolta a kormányt, hogy nem tesz lépéseket a trianoni szerződés katonai határozmányait stipuláló, ötödik részének a revíziójára. Ennél a pontnál azután a miniszterelnök is beleavatkozott a vitába s reámutatott arra, hogy igenis a kormány éber figyelemmel kíséri az ügy állását és alkalmas pillanatban — ha az időtlen-időktől vergődő, úgynevezett „leszerelési“ konferenciák kudarca végleges lesz és az összes legyőzött államok között konszenzus jön létre ebben a kérdésben — napirendre hozza a katonai határozmányok tarthatatlanságát.

A javaslat tárgyalása igen érdekes képet mutatott. A felszólalók nem

találtak rajta kivetni valót — legfeljebb a „szűkmarkúságát“ kifogásolták — jöllehet ez a „szűkmarkúság“ is évi 4 és fél millió pengőjébe kerül a kincstárnak. Kritikai anyag hiányában tehát végigpásztázták a honvédelem kérdéseinek egész anyagát és megpendítették csaknem az összes, időszerű katonai kérdéseket. A tiszti nevelés ügye éppúgy szóba került, mint a hadsereg technikai felszerelésének a kérdése, a rokkantak helyzete éppúgy talált érdeklődőket, mint a házassági óvadékok, a vitézség! érempótdíjak, vagy a nemzetvédelem polgári megszervezésének az ügye. Minden szónok egyetértett abban, hogy a honvédelem reánkényszerített mai rendszere tarthatatlan és igazságtalan. Mert megfoszt bennünket az önálló nemzeti lét elemi tényezőjétől, az önvédelem lehetőségétől. Attól a jogtól, amelyet minden emberi és isteni törvény minden élő organizmus számára elismer: a „vim vi repellere cuique licet“ jogától. Illetve e jog gyakorlásához szükséges intézmények megszervezésétől. S míg az egész világ, elsősorban szomszédaink lázasan készülődnek arra, hogy ne respektálják más nemzeteknek ezt az elemi jogát, mi békés szándékaink és semleges politikánk biztosítására sem fogatosíthatjuk a minden más államnál természetes intézkedéseket.

És még egy „Leitmotiv“ is kicsendült ebből az — ismételjük — magas színvonalú és mindvégig komoly, tárgyilagos, szakszerű katonai vitából: az, hogy meglévő, kicsiny hadseregünket, amelyet a győzők önkénye és félelme számunkra engedélyezett és amely a nemzet ép, eleven, tetterős energiáinak az extraktuma, szeretnünk és tisztelnünk, féltelnünk és istápolnunk kell. Ez a „Leitmotiv“ visszavezet bennünket azokhoz a gondolatokhoz, amelyekkel jelen írásunkat kezdtük. Végtelenül sajnálatos jelenség, hogy ez a képviselőházi vita, amely nemcsak a felvetődött gondolatok gazdagságában, de a téma szeretetében és a tárgyalási modor előkelő stílusában is messze kimagaslott azokhoz a képviselőházi ülésekhez képest, amelyekhez a politikai széljárás bennünket a legutóbbi esztendőkből hozzászoktatott, oly mérsékelt érdeklődést váltott ki a parlament tagjaiban és a nemzeti társadalomban. Végtelenül sajnáljuk, különösen azért, mert a közvélemény e vita során meggyőződést szerezhetett volna arról, hogy a nemzeti védelem nagy ügye pártok fölött álló kérdés, amely megértésre, avagy legrosszabb esetben jóindulatú semlegességre tarthat igényt a parlament legellentéteesebb oldalairól is. De azért is, mert módja lett volna egy futó pillantást vetni azoknak a honvédelmi kérdéseknek a szövevényébe, amelyek mindegyike szoros összefüggésben áll a nemzet létével, a haza biztonságával s minden magyar ember egzisztenciájával.

De mikor a fölött a jelenség fölött kesergünk, felvetődhetik bennünk az a kérdés, nem vagyunk-e ebben mi is hibásak s nem vagyunk-e mi is az okai, hogy a honvédelem és a honvédség ügyei a közvéleményben nem vernek szélesebb hullámokat? Mi kormány, mi parlament, mi sajtó, mi intelligencia, mi „művelt olvasóközönség?“ A kormány és a parlament magatartásának okait nem fürkesszük. Nem tudjuk, hogy rólunkról a jelenlegi viszonyok között nem az a magatartás a helyesebb, okosabb és észszerűbb. De a sajtót, főként a napisajtót, az intelligenciát és a „művelt olvasóközönséget“ ilyen kényszerűségek nem köthetik. Ezek minden magasabb és hétköznapiabb politikai megfontolástól mentesen követhetik lelkük sugallatát és állíthatják a nagy nemzeti kérdések első sorába a honvédelem és katonaság ügyét. Hogy itt is külföldi példákra hivatkozzunk, a nagy angol, francia, olasz revük tele vannak az aktuális katonai kérdésekről írt szakszerű, de azért mégis a nagyközönség érdeklődési körének szánt cikkekkel. A legkiválóbb katonai írók, a hadseregnek ma is aktív vezetői, teszik hozzáférhetővé a közönség számára az időszerű katonai kérdéseket. Megkedveltetik a „művelt olvasóval“ a honvédelem problémáit és felkeltik a nem-

zeti társadalom figyelmét a katonaság jelentősége és érdekei iránt. E felülről kiáradó szellem megtermékenyíti a nemzet nagy tömegeit is, amelyeket azután a könnyebb súlyú napisajtó igyekszik honvédelmi és katonai tárgyú ismeretekkel táplálni. Így ezekben az országokban olyan öntudatos és erőteljes közvélemény alakul ki a katonai kérdésekben, amely nemcsak, hogy állandó lelki és érzelmi kapcsolatot tart fenn a honvédelem problémáival és a katonaság intézményével, de határozott és tisztult felfogásokkal rendelkezik a legtöbb elvi honvédelmi és katonai szakkérdések tekintetében.

A magyar társadalomra ezekben a kérdésekben még nagyobb feladatok várakoznak. De hogy e feladatok súlyosságának a tudatára ébredjen, ahhoz az szükséges, hogy mindenki, akinek a magyar lélek kialakításában valami szerepe is van — átvigye, beleültesse, meggyökereztesse a nemzet köz-tudatába a honvédelem ügyének ez életbevágó fontosságát s a katonaság intézménye iránt táplált meleg szeretet odaadó áldozatkészségét. Ha majd ez a tudat elevenen ég a közvélemény lelkében, nem fog előfordulni az a szomorú eset, hogy míg egy elvetemült gonosztevőnek, — aki a vád súlya alatt is cinikus fennhéjázással vergődik — rekord publikuma van, annak a törvénynek a tárgyalásán, amely a maga céltudatos és előrettekintő intézkedéseivel a hadsereg ütőerejét, a honvédelem biztonságát s ezzel a nemzet fennmaradását akarja fokozni, illetve biztosítani, csupán néhány eltévedt honatya vesz részt. Akkor majd az újságok sem elégednek meg „az előadó ismertette a javaslatot“ obiigát zszurnaliszta kitételével, de gondjuk, sőt érdekük lesz azt tüzetesen és lelkiismeretesen ismertetni a közvélemény előtt.

ANTAL ISTVÁN

KÜLPOLITIKAI ORIENTÁCIÓ — KÜLPOLITIKAI FEGYELEM

AKI FIGYELEMMEL kíséri a magyar sajtót, mint sok tekintetben tükörképét a magyar nagyközönség gondolkozásának, s egyúttal ismeri azoknak a gondolkozását is, akik a magyar külpolitikai tevékenységnek hivatalból irányítói, hamar rájön arra, hogy e két faktor együttműködésében ma még nincsen meg az a kölcsönös bizalmon alapuló harmónia, amely nélkül pedig az energiák kihasználásának gazdaságossága nem lehet megfelelő, holott Magyarország szerencsétlen helyzetében a maximális hatások elérésére van szükség, hogy győzedelmeskedhessünk a minden oldalról tornyosuló veszedelmek ellen. Bizonyosága ennek türelmetlen, gyakran méltánytalan kritika egyik részről, túlzott érzékenység a meg nem érdemelt kritikával szemben másik részről.

Ez a tény bizonyos fokig természetes. Mátyás király óta nem volt aktív magyar külpolitika, a Habsburg-házzal kötött szerződéseiben a magyar nemzet hozzájárult oly állami berendezéshez, amelyben a nemzeti szuverénitás legfőbb megnyilvánulásait: a katonai, legfőbb pénzügyi és külpolitikai irányítást átengedte oly közös szerveknek, amelyekben a magyar érdekeknek meg kellett alkudniok a birodalmi közös s a magyarságéval gyakran ellentétes érdekekkel, s amelyekben a magyar elemnek, magyar tehetségnek másokkal szemben háttérbe kellett szorulnia. Teljes állami függetlenségünk pedig oly rövid múltra tekinthet vissza, hogy szinte lehetetlen volt ily rövid idő alatt a társadalomnak a gyakorlat hiányában szunnyadó külpolitikai érzékét új életre kelteni. De lehetetlen volt, ugyancsak a társadalomra háruló munkára vonatkozásban, a megfelelő erőket is kellő számban megtalálni és helyükre állítani, tekintve, hogy a külpolitikában, talán még inkább, mint más gyakor-

lati tevékenységi köiben, nemcsak szakismeretre van szüksége annak, aki minden körülmények között helyt akar állani, hanem elsősorban elméleti úton el nem sajátítható gyakorlatra, tapintatra, emberismeretre, élettapasztalatra és fegyelmezett gondolkozásmódra.

De van ennek a tünetnek más, általánosabb nemzetközi vonatkozásban is kimutatható oka. Ma a technikai fejlődés legcsodálatosabb, legszédületesebb korszakát éljük. Ennek a technikai fejlődésnek egyik legjellemzőbb és következményeiben ma még kellően át nem tekinthető hatása, hogy az egyes államokat, amelyek még nem is oly régen szinte minden más államtól független önálló életet élhettek, együttműködésre kényszeríti, amely együttműködés nem áll meg európai kontinensünk szűk határainál, de érdek-közösségbe vonja a világ valamennyi nemzetét. A forgalmi és a gondolat-közléssel kapcsolatos technikai eszközök tökéletesedése teszi ismét lehetővé a nemzetközi gazdasági életnek olyfokú belterjessé tételét, hogy lassanként a világ valamennyi nemzete egységes gazdasági organizmusnak lesz tekinthető, amelyben valamennyi résznek meglesz a maga pontosan körülhatárolt feladatköre s amelyben bármely rész, bármely szerv, hibás működése kihatással kell legyen az egész organizmus működésére. Mint ahogy Lange, az Interparlamentáris Unió genfi főtítkárságának vezetője írta a berlini konferencia alkalmából készített beszámoló jelentésében: a mi korunknak nagy feladata, hogy politikai szervezetünket és állami berendezésünket hozzáidomítsuk az új technikai és közgazdasági követelményekhez. Ennek a fejlődési folyamatnak megvannak a maga gyermekbetegségei, minden lépés egyúttal kísérletezés, jóhiszemű próbálgatás jellegével is bír, ne csodálkozzunk tehát, ha külügyi szerveink biztos irányítás és cselekvés helyett néha csak tapogatóznak. Ugyanezt csinálják más, nagyobb nemzetek régi hagyománnyal bíró diplomáciai szervei is.

Ugyanígy nemzetközi tünet, hogy a diplomácia általában nehezen tudja megszokni azt a gondolatot, hogy a nemzetközi életnek szövevényesebbé válásával, elsősorban pedig a sajtónak szédületes fejlődésével feladatkörének egy tekintélyes részét kisajátította a sajtó, illetve a társadalom egyeteme. A hírszerzések feladatát — bizonyos elhatárolt területeket nem számítva — ma elsősorban a sajtó látja el, és ugyancsak a sajtó teszi lehetővé a helyi parciális jellegű véleményekkel szemben a tömegeket mozgató és a hivatalos külpolitikát kellő erővel megtámasztó országos közvélemény kialakulását. Sikerre ma már csak az a diplomácia számíthat, amely levonja ennek a ténynek a következményeit, mert hiába, ha már egyszer nagyvárosba költöztem, eleve lemondtam a falu áhítatra gerjesztő és elmélyedésre készítő csöndjéről és meg kellett alkudnom azzal a ténnyel, hogy az utca folytonosan zajgó láráját halljam akkor is, amikor arra kedvem egyáltalában nincs. A sajtó hihetetlen mértékben meggyorsította az élet iramát, s ehhez az iramhoz alkalmazkodnia kell a diplomáciai és külpolitikai tevékenységnek is. A diplomácia technikája tekintetében ma éppen olyan átmeneti időket élünk, mint amikor az ismétlődő fegyverek elfoglalták a tempósan működő elültöltő puskák helyét. Természetesen nem az a hadsereg győzött, amelyik ragaszkodott idejétmúlt fegyveréhez. Általános elvül legyen, hogy a sajtót sem szeretni, sem utálni nem kell, a sajtóval élni kell tudni.

Ugyanez áll, más vonatkozásban és részleteiben bizonyos eltérésekkel a társadalomnak a külpolitikai tevékenységbe való bekapcsolódását illetően is. Ma a differenciálódás korát éljük. A szellemi élet oly gazdag lomboszatú fává terebélyesedett, hogy eredményeinek áttekintése mind nehezebbé válik és mindinkább kell a nevelésnek, valamint a képzettségnek is a szak-speciálizálódás felé haladnia, hogy teljesértékű harcosokat tudjon a támadóélre állítani. A tudomány, valamint a szellemi élet különböző ágazatainak

különböző képviselői között ugyanoly nemzetközi együttműködés van kifejlődőfélben, mint aminő közös fronttá kovácsolja össze a gazdasági tényezőket a közös érdek.

Megnyilvánul ez az együttműködésre való törekvés politikai téren is. A világháború óta nagyszámmal létesültek oly nemzetközi együttműködés alapján fennálló politikai jellegű egyesületek és intézmények, amelyek szinte az egész világot egységes érdekszférának tekintve egységes nemzetközi megegyezésekben látják a különböző problémák megoldásának egyetlen, célravezető módját. A nemzetközi egymásrautaltság tudata hívta életre a Nemzetek Szövetségét, melynek a győztes nemzetek érdekképviseléből fokozatos evolúcióval át kell alakulnia a nemzetközi világpolitika egyik legfontosabb irányító szervévé, mellette, mint a népképviselők közös tanácskozó szervével, az Interparlamentáris Unió konferenciáival. A nemzetközi egymásrautaltság érzéséből fakadt az európai egyesült államok ködös eszméje, közös szervre bízta sorsa jobbrafordulásának kivívását Európa negyvenmilliónyi kisebbségi lakosa, s így mehetnének végig a szellemi élet minden ágazatán, mindenütt egyformán megtaláljuk a törekvést az erők egyesítésére oly problémák megoldására, amely problémák nemcsak kóros tünetekre vallanak, de bizonyítják azt is, hogy nem egyes kisebb jelentőségű szervnek, nem egyes országoknak megbetegedéséről van szó. Beteg a világorganizmusnak eddig uralkodó része, feje, beteg: Európa.

Ez intézmények és egyesületek között kifejlődő gondolatcsere a szellemi kapcsolatoknak oly hálózatát létesíti, amely hálózat ma már komoly erő-tényezője a nemzetközi életnek. Ennek az erő-tényezőnek ügyes kihasználása a modern diplomácia egyik jelentős feladata. Viszont a társadalmi propagandára hárul, hogy ennek a nemzetközi egymásrautaltságnak a gondolatát belevigye a legszélesebb rétegek tudatába. A gazdaember kezdi már figyelni az összefüggést a csikágói gabonatözsde jegyzései, valamint a magyar gabona és liszt árának alakulása között, a szőlőgazda is kezd rájönni arra, hogy a magyar bor kivitelének válsága szinte teljesen független attól, melyik belpolitikai csoport tartja itthon kezében a gyeplőt. A választók nagy tömege azonban ma még nem látja a belpolitika kérdéseinek a külpolitikai kérdésekkel való szoros kapcsolatát. A programbeszédék és pártprogrammok csak a legáltalánosabb keretekben emlékeznek meg a külpolitikai problémákról és nem külpolitikai problémák döntenek mandátumok és kormányok sorsa fölött. Ez is világtünet, mert ezek megmagyarázzák nagy részben, miért oly meddőek általában a nemzetközi konferenciák és tanácskozások. Viszont a mi nehéz helyzetünkben sokszoros fontossága van annak, hogy az érdekszálak összefüggését helyesen felismerve a társadalom egységesen reagáljon a nemzetközi élet tüneteire és idejében kitermelje azokat, akik megfelelő alkalmakkor a veszélyeztetett pontokra állíthatók.

Ne tévesszen meg bennünket ennél a pontnál az a tény sem, hogy az európai kibontakozásnak egyik legsúlyosabb hátráltatója az a gazdasági elzárkózottság, mely ma vámsorompókkal és más mesterséges akadályokkal teszi lehetetlenné az államok között az áruk szükséges és szabad forgalmát. Az elzárkózás, a gyűlölet politikájáért kizáróan a politikai tényezőket terheli a felelőség, politikai érdekek hangoztatásával és mondvacsinált ürügyével állítják szembe egymással a végleges békülésre, alkotómunkára vágyó nemzeteket. Ismét Langerá hivatkozom, aki megállapítja, hogy a közgazdasági tényezők jól látják a mai túlzott protekcionizmus elve érvényesülésének, valamint a szakadatlan fegyverkezésnek általános, nagy veszedelmét. A genfi nemzetközi gazdasági konferenciának, úgyszintén az interparlamentáris unió konferenciáinak gazdasági vonatkozású határozatai mind a kibontakozás útját jelölik meg, de e határozatok megvalósulása hajótörést szenved a parlamentek

ellentállásán. Mert amikor ezeknek a nemzetközi határozatoknak meg kellene szerezni ratifikáció formájában az egyes nemzetek hozzájárulását, a nemzetközi együttműködés szellemét inkább *megértő* kormányok előterjesztéseit a parlamentek, éppen legjelentősebb részükben, következetesen visszautasítják.

Oly országokban, amelyek társadalmi öntudatos külpolitikai közvélemény kialakítására is képes, a külpolitika hivatalos szervei a társadalom véleményének legteljesebb figyelembevételével állapítják meg az ország külpolitikájának részben messzetekintő irányvonalait, részben a napi eseményekkel szemben való taktikáját. Más a helyzet oly országokban, ahol a társadalomban megnyilvánuló erők divergálnak, ahol a parciális érdekek — már akár kellő fegyelem hiányában, akár gyakorlatlanságból, akár pedig irányító, szervező erők hiányában — nem képesek közös felfogásban egyesülni.

A magyar napisajtóval, mint a társadalmi vélemény egyik kialakító tényezőjével szemben fel lehet hozni, hogy nincsen meg az a fegyelem, amely például a francia, vagy a német sajtót — a kommunista sajtóorgánumok kivételével — külpolitikai kérdésekben oly bámulatos együttműködésre képesíti. A magyar sajtó, minden kiválósága ellenére, a külpolitikában is túlnyomóan a szenzációt keresi és értékeli elsősorban, és mert külön erre a célra alkalmazott állandó külpolitikai szakmunkatársa alig néhány sajtóvállalatnak van, — nem egy sajtóorgánumnál a külpolitikai rovat anyagát tumusosan hol a napihírvonat, hol a művészeti rovat, hol pedig valamely más rovat munkatársa kénytelen feldolgozni — nem kell csodálkoznunk azon, hogy váratlan eseményekkel szemben olykor tájékozatlanul áll a magyar sajtó nagy része és jóhiszeműen állást foglal oly értelemben, amely nem egyező a hivatalos külpolitika állásfoglalásával.

Ha fegyelmet követelünk a sajtótól, még sokkal inkább lehet ezt követelnünk a társadalom ezirányú működésétől. Aki gyakrabban járt a külföldön, tapasztalhatta, hogy a magyar delegációk vezetőinek sokszor nehézséget okoznak a delegáció egyes tagjainak szeparációs törekvései. A magyar temperamentum a férfias, nyílt harcot kedveli és nehezen tudja megszokni a diplomáciának óvatos, gyakran alakoskodó és a türelmes aknamunkára alapított taktikáját. Egyénileg is hálásabb dolog kiállni a porondra és ott ellenfél szemébe vágni sérelmeinket, — a hazai olvasó ilyenkor elismeréssel olvassa lapjának hasábjain a bátor fellépést — feledve azt, hogy egy-egy taktikailag elhibázott lépés veszedelmezteszheti az egész munkát, mért megrontja a légkört és ellenünk hangol olyanokat is, akik egyébként bizonyos megértéssel viseltetnének a legyőzött nemzetek bajaival szemben.

Itthon pedig csodálatos félreértése még komoly, nagynevű politikusoknak is, mintha a külpolitikában kötelező általános fegyelemmel összeférne orientációs frakciók létesítése. Külpolitikai vezetés a hadvezetéssel hasonlítható össze leginkább. Itt is, ott is egységes haditerv egységes végrehajtása biztosíthatja csak a győzelmet s amely percben az egyes csapatvezérek a fővezértől független tervek megvalósítására törnek, jóhiszeműségük ellenére is kalandba bocsátkoznak, mely könnyen vés élyezteteti a nemzet eddigi erőfeszítésének minden eredményét. Maga Rothermere lord tett félre nem érthető megjegyzést azokra, akik kormányuk politikáját nem a belpolitika fegyvereivel, hanem a kormány háta mögött külföldön igyekeznek elgáncsolni

Ami a társadalmi egyesületeink működését illeti, itt viszont a szervezés munkájában észlelhetünk oly hibákat, amelyek végeredményükben csökkentik az együttes energia kifejtésének hatályosságát. Említettük, hogy ma a differenciálódás korát éljük. Ez a differenciálódás azonban csak akkor éri el

célját, ha egyúttal a munka racionalizálásának problémáját is meg tudja oldani. Nálunk ellenben mit láthatunk? Amióta a külpolitikával való foglalkozás, hogy úgy mondjuk divatossá vált, egész sereg tudományos és társadalmi szerv, egyesület és intézmény iktatta munkaprogramjába a külpolitikai problémákat. Ha mindegyik kizáróan a társadalom erejére támaszkodnék, ha mindegyiknek megvolna a megfelelően képzett tisztikara, senkinek szava ez ellen nem lehetne, sőt örülnünk kellene a jelenségen. Jól tudjuk azonban, hogy e szervezetek közül a legkevesebb él önálló életet, a legtöbbjében ugyan néhány szakerő működik, általános közömbösség mellett, kivéve az ünnepi alkalmakat. Éppen ezért úgy véljük, elérkezett az ideje annak, hogy a szertehúzó erőket összefoglalva, egységes alapra helyeződjék a propagandának az a része, amelynek elvégzése a társadalom feladata. Szükséges ez nemcsak a propagandamunka intenzitásának fokozására, de szükséges azért is, mert a szertefolyó munka több költséget igényel, mint a kellően racionalizált munka, viszont helyes munkafelosztással meg lehet sokszorozni a propagandát, nem számítva azt, hogy az idegen nyelveken beszélő, kellő ismerettel rendelkező erők száma ma is oly csekély még, — az utánpótlás csak hosszú előkészítés munkájának lehet eredménye — hogy a gazdaságosság elvével teljes ellentétben levőnek látjuk azt aényt, hogy manapság azonos utakon haladó, azonos célkitűzéssel bíró alakulatok ezeket a szakerőket azonos természetű, tehát részben felesleges feladatok megoldására veszik igénybe.

Éppen így a magyar külpolitika érdekszférája országunk földrajzi adottságánál fogva elsősorban a környező államok felé irányul. Minekünk tehát nemcsak politikai és közgazdasági helyzetét kell ezeknek az államoknak ismernünk, de nagy érdekünk, hogy minél nagyobb garnitúránk legyen olyan emberekből, akik ezeknek az országoknak nyelvét is jól bírják. A háború előtti kultúrpolitikának kell rovására írunk, hogy a nemzetiségi nyelvek elsajátítására nem vetett kellő súlyt; ma határozott hátrányunk, amin mielőbb segíteni kell, hogy a cseh, román és szerb sajtót figyelemmel kísérni tudó szakerőink száma elenyészően csekély ugyanakkor, amikor az utódállamok külföldön szereplő delegációi tagjainak nagy százaléka beszéli a magyar nyelvet, nem beszélve arról, hogy az utódállamok központi szerveinél is nagy számmal vannak magyarul kitűnően értő alkalmazottak. A magyar külügyminisztérium e téren már megtette a kezdeményező lépéseket s ez új elvek alapján értékes új nemzedék van felnövekvőjeiben, de ez nem elég, mert ezen a téren a társadalomnak is alkalmazkodnia kell az új idők követelményeihez saját legjobban felfogott érdekében.

A modern diplomáciának előbb-utóbb alkalmazkodnia kell ahhoz a tényhez is, hogy a 20. században a közgazdasági tevékenység, a közgazdasági tényezők lettek mind a nemzetközi életnek, mind pedig az egyes nemzetek sorsának döntő faktorai. Közgazdasági érdekek valamennyi külpolitikai problémának vezérlő motívumai, közgazdasági érdekeknek függvényei a politikai érdekek és nem fordítva. A háború előtti diplomácia a közgazdasági problémák jelentőségét messze a politikai problémák jelentősége mögött lévőnek látta, ami külsőleg is kifejezésre jutott abban, hogy nemcsak pontos határvonalat húzott szorosán vett diplomáciai szolgálat és konzuli szolgálat között, de utóbbi előbbi mellett lényegesen alárendeltebb szerepet játszott. Úgy érezzük, a fejlődés során ennek a különbségnek lassan meg kell szűnnie — hogy ez kifelé miképpen fog megnyilvánulni, mellékes — és a felnövekvő új diplomata generációnak azok lesznek legértékesebb, legjobban beváló tagjai, akik a diplomáciai tudományokon kívül nemcsak a sajtó jelentőségével és működésének technikájával vannak tisztában, de akik otthonosak a közgazdaság legkülönbözőbb tevékenységi körében és akik mielőtt bármely

politikai probléma megoldásához hozzáfognának, a közgazdasági vonatkozásokat megvilágító pápaszemet illesztik előbb orrukra.

Végül feltétele egészséges társadalmi külpolitikai közvélemény kialakulásának, hogy a nagyközönség is tisztában legyen azzal, mit kell és mit nem kell érteni az úgynevezett „orientáció“ szó alatt. Diplomáciánk az országnak mai rendkívül súlyos helyzetében hálóját szövögető pókhoz hasonlítható leginkább. A célnak megfelelő, kész háló csak céltudatos, türelmes munkának lehet eredménye. Először a legfőbb összekötő szálak kerülnek sorra. De ezek egy részét is olykor eltépi váratlan szélroham, ellenfeleink nem várt sakkhúzása. Ilyenkor a munkát kiadhatatlan türelemmel újra kell kezdeni. És nem elég egy vagy két szálnak a meghúzása, nem elég egy vagy két politikailag jelentős állammal barátságos viszonyba kerülünk, feléjük orientálódnunk, a háló akkor lesz tartós, ha minden irányban szilárd alapra támaszkodik, külpolitikai hadmozdulataink akkor lesznek eredményesek, ha sikerül a kölcsönös hasznosság elvének alapulvételével elismertetni igazunkat mindazokkal a nemzetekkel, amelyeknek ma döntő szavuk van a külpolitikai küzdelem arénájában. És csak ha teljesen elkészült a háló, ha nemcsak az összekötő szálak, de a finomabb harántszálak is kifeszültek, remélhetjük, hogy az oktalan és káros gyűlölködés szellemének legyőzésével kialakul az a légkör, amelyben legfőbb célunk megvalósulását, a békeszerződéseknek az igazságosság és kölcsönös érdek alapján való revízióját, elérhetjük.

Ma, amikor a trianoni határok közé zsúfolt magyarság egy életképtelen mesterséges torzalakulatban éli millió gondok barázdálta életét, megértéssel kell lennünk azok türelmetlensége iránt, akik lassúnak, a látható eredményeket illetően ki nem elégítőnek találják diplomáciánk munkáját. Viszont, akik a magyar diplomácia külpolitikai munkáját támadják, ne feledjék, hogy a küzdelem nem folyik egyenlő feltételekkel, mert a támadófél szabadon és nyíltan felsorakoztathatja kifogásait és vádjait, a diplomácia ellenben éppen azzal vizsgálja le rátermettségéről, ha arról, amit végzett, vagy amit cselekedni szándékozik, hallgat, mert — hallgatnia kell.

RADISICS ELEMÉR

A GYŐZTESEK EGYMÁS KÖZT

– Szemelvények a londoni *English Review* egyik legutóbbi számában, a szerkesztőhöz intézett nyílt-levelek sorozatából –

I

„Italy and France.“ Uram, folyóiratának szeptemberi számában Air Percy Sandys „Francia-olasz bágyadtság“ címmel cikket irt, amelyre a következőkben válaszolok. Mindenekelőtt kijelentem, hogy nem vagyok hivatásos politikus, hanem egyszerű olasz fasiszta, aki szereti a hazáját és a vezérét. Éppen ezért véleményem nem hivatalos jellegű, hanem hű tükörképe inkább annak az általános felfogásnak, amelyet ma minden jó olasz osztálykülönbség nélkül vall és hirdet. Mr. Sandys Olaszországnak Maitára, Tessino kantonra, Észak-Tirolra, francia Savoyára, Corsicára és Nizzára vonatkozó állítólagos igényeivel hozakodik megint elő, megfélemlézvén arról, hogy egy komoly írónak — mert feltételezem, hogy ő az — tollából mily szánalmas hatást ébresztenek az ily tündérmesék. Én nem tudom, hogy a francia és olasz hivatalos körökben mi volt titkos megbeszélés tárgya és mi nem, én csak azt tudom, hogy az olasz nép csak azt vizsgálja mindig, ami az ő szemes előtt természetesnek és világosnak látszik.

Mi csak azt tudjuk és látjuk, hogy a versailles-i béke óta a mi volt francia szövetségünk hazánknak minden nemzeti törekvését („national aspirations“) fumigálja és hogy a mi Vezérünk élete ellen francia földön már eddig is szépszámú merényletet terveztek és szerveztek. És hogy a francia sajtó a felsőbbrendűségnek bizonyos megvető gesztusaival emlékezik meg állandóan a „Latin sister“-ről. A legutolsó hat esztendő alatt módunkban volt éppen elég rágalmat és sértegetést eltűnri a mi kormányzatunk és vezérünk ellen és legutóbb is hasábokon keresztül a legotrombább hazugságok kapcsán emlékeztek meg a francia lapok a mi szerencsétlen arktikus hősről, valamint arról, hogy az olasz diákság Párizsban csöcselék módjára viselkedett volna.

Ezek után nagyon szeretném, ha Mr. Sandys felvilágosítana arról, hogy mikép képzel el azt, hogy egy oly nagy nemzetet érő ezen szükségtelen és állandó provokációk — amely nemzet bízik a saját nagyságában és erejében, nemkülönben büszke a múltjára és származására — mennyiben járulhatnak ahhoz hozzá, hogy a két ország között egy kedvezőbb atmoszférát és a kölcsönös érintkezés terén egy jobb tónust teremtsenek?

Kétségtelen, hogy a népek gondolkodását és érzelmeit a kormányok képviselik a leghűbben, de az is kétségtelen, hogy a jelen körülmények között igazán nem szolgálhat meglepetésül, ha a francia-olasz viszonyok barátságosabbá váló tétele érdekében nem találkozunk kedvező lépésekkel. Mr. Sandys téves premisszákból eredő megjegyzéseit most nem analízálom, csupán még annak az állításának értéktelenségére akarok rámutatni, amellyel Olaszország Balkán-politikájára vonatkozólag azt a jó tanácsot adja, hogy Olaszországnak a francia-jugoszláv diótörő között lévő — szerinte — gyenge katonai helyzete („her weak military position between the Franco-Jugo-Slavian nut-crackers“) miatt le kellene tennie folytonos öndícsérő, vad magatartásáról.

Először is megállapítom, hogy nem Olaszország kérte Franciaországot balkáni érdekeinek megvédésére, hanem éppen Franciaország volt az, amely az egész Balkán feletti hatalmat a saját, kizárólagos fennhatósága alá szerette volna megkaparintani. És nem mulaszthatom el azt sem megjegyezni, hogy a Balkánon Olaszországnak Franciaországgal legalább is egyenlő érdekei vannak. Végül emlékeztetem Mr. Sandyst, hogy az olasz hadsereg rombolta szét a világnak egyik leghatalmasabb birodalmát.¹

Fogadja Szerkesztő úr stb. Arrigo Del Bino, Piazza Buonarroti 23, Milano.

II

„Armistice Day and Pacifism.“ Uram, 1918 november 11-én a németek elfogadták a fegyverszüneti feltételeinket s ez a nap természetesen Anglia számára is örömnép volt. Egy évvel később a birodalom minden részében szép ünnepeket tartottunk, két percnyi teljes csendet szentelve hősi halottaink szent emlékének. A második évforduló még szebb és még ünnepélyesebb volt. A Westminster Apátságban történelmi szentélyébe eltemettük az Ismeretlen Katonát, amely sír az egész birodalomnak vallásos kegyhelye volt ebben az évben.

De mintha megváltoztak volna a viszonyok? Mintha inkább szégyellenék egyesek újabban a győzelmet, amit arattunk és vonakodnának többé büszkének lenni a „győzelem reggelére“? És engedik, hogy ez az ünneplés a csatornán túli és óceánon túli volt szövetségesek privilégiuma legyen.

Az első ily méltelyt maga a Népszövetség hintette el, de a „Háború

¹ A történelmi igazság kedvéért, úgy véljük, itt azért meg kell jegyeznünk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát nem az olasz hadsereg rombolta szét.

megelőzésének Nemzed Tanácsa“ sem titkolta el, hogy tulajdonképpen nem követel egyebet tőlünk, mint azt hogy:

1. saját magunk védelmére dicsőítsük volt ellenségeinket,
2. saját flottánk kisebbitésével fogadjuk el egy másik hatalom tengeri hegemoniáját,
3. szüntessünk be minden perpatvarkodást a háborús adósságok miatt volt szövetségeseinkkel.

Különösen lord Parmoor és Mr. Kenworthy a szószólói ennek a defétista politikának, amely ellen — tisztelettel kérem, Szerkesztő úr — nincs módunkban immár többé védekezni? Fogadja stb. W. G. Carlton Hall. London.

CZ. I.

MILYEN TÖRTÉNELEMRE TANÍTANAK HÍRLAPJAINK?

AZ ÚGYNEVEZETT történeti műveltség — a Balkánt és a bolsevik Oroszországot leszámítva — sehol Európában nem áll olyan gyenge lábon, mint nálunk. Tanult, egyetemet végzett emberek, bizonyára jó szakemberek is a maguk szűk körében, azok, akikből a művelt középosztály tevődik össze, meglepően keveset tudnak annak a nemzetnek a múltjáról, amelynek tagjaiul büszkén vallják magukat. Néhány szétszórt, bizonytalan adat meg évszám, amit az idő nem tudott kimosni az emlékezetből, már jóval több közhely, pl. Könyves Kálmánról és a boszorkányokról, vagy a Mátyás királyválasztásakor a Duna jegén topogó köznemesekről, — ez a történeti tudás alapja és vára, amely köré azután bizonyos vérszegény képek csoportosulnak, melyek a bátorság, hazafiság, önfeláldozás sematikus szimbólumaivá avatják ezer év valamennyi szereplőjét. Ha filmszerűen le lehetne pergetni mindazt, amit egy átlagos műveltségű magyar ember emlékezetében történelmünkről elraktározva Őriz, színes, jókedvű, bár nem farsangi, de nem is méltóságteljes felvonulást látnánk. Úgynevezett „korhű“ kosztümökben lépegetnének el nemzetünk nagyjai, az elűtő ruhák alatt azonban egyazon szintársulat tagjai rejtőznének. Ebben a felvonulásban a középkori szerzetes ugyanúgy gondolkozik, mint a reformáció prédikátora, a törökverő vitézeknek és Besseney testtársainak nemcsak párduckacagányai hasonlók, II. Endre pedig barátságosan elbeszélget a millenáris idők egyik képviselőházi elnökével. Mert e történeti alakok, akik kirajzanak művelt kprársaink emlékezetéből, nem saját életüket élik, hanem kiforgatva eredeti mivoltukból, korunk „homo technicus“-ainak szemével néznek szét a nagyvilágban.

A mai tanult magyar ember, ha rendelkezne történeti műveltséggel, nem vetítené vissza saját korát évszázadokra, hanem megérezné, hogy az egyes korok gondolkozása között különbség van, tudná azt is, hogy ez a különbség milyen jelenségekben nyilvánul meg s így a régmúlt szereplőinek arcát sajátos egyéni vonásaikkal tudná elképzelni. Mellőzzük el, hogy mi lenne ennek a változásnak a következménye. Ne szóljunk arról, hogy végre szilárd alapot nyerne világnézete s nem a levegőben lebegne az; tudná, hogy milyen értékeket örökölt a múlttól, amelyeket meg kell óvnia, s milyen kórokozó bacilusokkal vérében jött a világra, amelyekkel szemben ismét az orvosságot kell megtalálnia. De — ismételjük — ne szálljunk ily távoli régiókba, hanem elégedjünk meg a legközvetlenebb eredménnyel: a saját megszégyenítő uralma alóli felszabadulással.

Legyünk ugyanis azzal tisztában, hogy a sajtó amely csak a pillanatnyi behatásokra reagáló médiumokat keres, bár néha tán öntudatlanul, de

véve ellenségesen áll szemben minden ily műveltség mélyítő tevékenységgel, önmaga alatt vágná a fát, ha nem ezt tenné, mert hiszen minél több értelmesen gondolkozó, megfontolt ember van, annál szűkebb térre korlátozódik hatása. De a történeti műveltség elterjedése azt is lehetetlenné tenné, hogy a mai politikai törekvések oly módon sajátíthassák ki maguknak a múltat, hogy a saját programjukat deklamáló színészt csempészik be egy-egy nemzeti hősünk maszkja alá, vagy nemzeti hőssé, esetleg vértanúvá avatnak olyan embereket, akik pedig a nemzet tiszteletére életükben és halálukban egyaránt méltatlanoknak bizonyultak.

Nem egy jelensége van annak, hogy a történeti műveltség és a magyar sajtó egy része kibékíthetetlen ellentétben állanak. Lépten-nyomon tapasztaljuk, mennyire vigyáz ez a napi politikai érdekek szolgálatában álló sajtó arra, hogy valahogy ismeretesekek ne legyenek olvasó közönsége előtt azok a történeti tények, amelyeket egy-egy kutató évek lelkiismeretes, emésztő munkájával az ideális Igazat keresve állapít meg. Mint valami fertőző betegségtől féltve óvják közönségüket az igazságtól. El kell ismerünk, hogy a sajtónak ezt a törekvését siker is koronázza. Művelt nagy közönségünk ugyanis minden tudományos törekvessel és így a történetírással szemben is teljes közömbösséggel viselkedik és nem nyújtja ki kezét a tudományos monográfiák felé, hogy ezt a szomorú circulus vitiosus megszakítsa, sőt ellenkezőleg rábízza magát újságjára: tájékoztassa az Őt „röviden,¹” „szellemesen“. S az újság él is az alkalmal. Ha már nem lehet bizonyos dolgokon egyszerű elhallgatással átsiklani, ha a felvert por kezd zavart okozni, pl. egy történeti szereplő színpadra lép, megtalálja mindig az olvasók befolyásolásának módját. Hogyan, arra jó példát szolgáltatnak a Kisbán Miklós Martinovicsával kapcsolatban írott színházi kritikák.

Ne lepődjünk meg, a közönség tanítása, felvilágosítása a vezércikktől a szerkesztői üzenetekig tart és a „Színház“ még e két határ közé esik.

Martinovics jellemét Fraknoi püspök két monográfiában is ismertette; a második már az összeomlás után a bécsi levéltárak teljes anyagának felhasználásával készült el. Azonkívül a Magyar Történeti Társulat egy nagyterjedelmű aktakiadásban — a sok szóbeszéd, mese elosztatására — a kor legfontosabb iratait is publikálta.¹ A tudomány ezzel valóban eleget tett kötelességének. A sajtó is megtette a magáét: éppenséggel nem törte magát, hogy az eredményeket ismeretesekké tegye. A színházi kritikákból úgy látszik, hogy az olvasóközönség nem igyekezett okosabb lenni hírlapjainál, mert különben e kritikusok aligha merték volna őt annyira semmibe venni. A kritikák ugyanis — a történeti hűségről szólva — nem azt kifogásolják, hogy Kisbán idealizálja Martinovicsot és nemtelen eszközökkel nemes célokéit küzdő forradalmárnak teszi meg, holott közönséges kalandor volt, pénzért mindenre kapható. Nem is azon csodálkoznak, hogy a dráma sarkpontjává hogyan lehet megtenni Martinovicsnak azt az elhatározását, amellyel inkább a halált választja, mint a menekülést, holott a valóságban börtönéből egyre azért könyörgött, hogy bocsássák szabadon, ki-megy Amerikába vagy Svájcba, és soha a Habsburgoknak ártani nem fog. Nem, ezen meg nem ütköznek, ők azt kifogásolják, hogy a drámaíró egyáltalán tudomást mert venni Fraknoi eredményeiről és a történeti tények nyomasztó súlya alatt változtatott azon az idealizált képen, amely Martinovicsról még a háború előtt terjedt el. Meg is róják őt ezért:

¹ A Martinovics működését ezen végleg megállapító nagy munkát, mely a Magyar Történelmi Társulat elnöke, gróf Klebelsberg Kuno égisze alatt jelent meg és hatalmas bevezetésében az egész korszakról, főként annak társadalmáról plasztikus képet nyújt, éppen e cikkünk szerzője írta.

„A történelem egyes alakjait bizonyos nimbusz veszi körül, amihez nem szabad hozzányúlni, mert a közönség ellenkezésével találkozik” — mondja az egyik. „Teljesen alaptalan és a valósággal teljesen ellenkező dolgokat egy drámában csak akkor szabad írni, ha a szerző lemond a „történelmi“ jelzőről” — kertel fölényeskedve egy másik, sanda mézszárosként emelve fel taglóját. A jámbor olvasó megnyugtatóra ez elég is, hiszen hallhatja, olvashatja, hogy a kritikus az ő érdekében követeli a nimbusz megőrzését!

£ csipetnyi mákony után következik a maszlag lenyeletése. Az adagolás durván egyszerű, a recept szerfelett rövid: ellentétben a történelmi kutatásokkal, változatlanul fenn kell tartani a régi Martinovics-képet. Tehát egyszerűen elismétlik még egyszer a már oly számtalanszor verklizett nótát:

„A szászvári apát, a genialis, nagyratörő tudós tudvalévőén nemcsak a francia forradalmat kicsirázató szabadságeszmék fanatikus előharcosa volt, hanem Lipót császár udvari vegyész és évdijas tanácsosa, sőt meghitt famulusa is. Afféle Janus-arcú besúgó, aki mintegy a felvilágosult abszolutizmus ellenőrzése és jóváhagyása mellett igyekezett előkészíteni a lelkeket a hódítva közeledő demokrácia befogadására. Udvari kém és forradalmár: egyszemélyben. Ez a furcsa, kettős szerep akaratlanul is a lappangó gyanú árnyékát veti mártírumban megdicsőült alakjára. Pedig Martinovicsot még a bécsi archívum bizalmas jelentéseinek egyoldalú megvilágítása sem tünteti fel árulónak. Ellenkezőleg. Minden arról tanúskodik, hogy a reakciós udvar kegyéből kiesett pap-jakobinus Lipót halála után csak önmagához, élete centrális gondolatához maradt hű, mikor habozás nélkül hozzálátott az „illuminátusok“ sejtszervezeteinek kiépítéséhez, mondván: ha felülről, a trón segítségével nem tudom megcsinálni a revolúciót, hát megcsinálom a trón ellenére, alulról. Minden áron és úton, mert az ő jelszava igazán a sokat emlegetett „cél szentesíti az eszközt“ volt. Forradalmiságának vonala azonban egyenes és töretlen, egész a vérpadig.“

S ehhez hozzászól: „Kisbán Miklós ezt a Fraknói által markánsan megrajzolt figurát nagyjából változatlanul vitte a színpadra.“ Mondjuk-e, hogy az itt közölt jellemzés az első betűtől az utolsóig ellenkezik a történelmi kutatások és így Fraknói kutatásai eredményeivel? Ismételjük-e, hogy Martinovics nem volt II. Lipót meghitt munkatársa, hogy az uralkodó ezt a kalandort egész életében mindössze háromszor fogadta kihallgatáson, s csak akkor, amikor a kabinet-i kémszervezet egyik főnöke ismételt könyörgéseinek már többé nem tudott ellenállani? Soroljuk-e elő a kritikus minden állításánál az adat- és aktaszerűleg megállapított ellenkező igazságot? Azt hisszük, felesleges ez, hiszen mindez meghatott már. De vájjon mit szóljunk ahhoz a vakmerőséghez, amely megtévesztőig azt hangoztatja, hogy az „idealizált“ kép Fraknói könyvének megállapítása, holott ez a történetírónk éppen az ellenkező eredményeket jegyezte fel!

A másik kritikus hasonló könnyedséggel, de már tagadhatatlanul ügyesebben a drámaíró költői eljárásának tulajdonítja, hogy a színpadon megjelenő Martinovics nem éppen rokonszenves jelenség és ezzel — Kisbán Miklós kitalálásának tulajdonítva a „mártírt“ terhelő jellemvonásokat — őt továbbra is az eszme fennkölt harcosának hirdeti:

„Kisbán Miklós úgy dramatizálja Martinovicsot és társait, hogy minél érdekesebb legyen, ezért egy kis túlzással valóságos császári fizetett kémnek tünteti föl, aki saját önző céljaiért mindent és mindenkit föláldoz. így színesebb, tarkább figurát lehetett a forradalmárból csinálni, de nem lehet egy magyar történelmi dráma hőse az, akinek a karaktere így kerékbetörik. S ha valaki egy forradalmárt, akit végre is kivégeztek a szabadság, egyenlőség és testvériség szolgálatáért, ilyen ellenszenvenessé tesz, az a saját darabját se teheti rokonszenvenné. Martinovics és a többi magyar áldozat között így élénkebb drámai cselekményt tudott csinálni, de hiányzik az az egységes és fölemelő szellem, ami egy forradalmi akciónak igazi lendületet ad. Martinovics karakterének ez a vegyes színesezése ártott a darab hatásának.“

A harmadik kritikusnak könnyebb a helyzete. Neki nem kell féltenie lapjának „intellektuel“ előfizetőit. Jól tudja, hogy ezek olvasnak ugyan könyveket, de csak olyanokat, amelyek nem ellenkeznek teóriájukkal és így túl vannak már azon, hogy tépelődjenek az igazságon. Ezek tudják, hogy Martinovicsot mindenképpen „a szabad gondolkozás mártírjának“ kell tekinteniük, s mert ezt meg is teszik, több felvilágosításra nincs is szük'ség. Legfeljebb tessék-lássék kell megjegyezni, hogy az író a mai magyar uralkodó politikai hangulatnak megfelelően dolgozta ki Martinovics jellemét.

A hírlapok, amelyek olvasóiknak e „történeti“ előadásokat tartották, az igazság semmibe vevésével gyermekes meséket adtak elő. A kérdés csak az, hogy felületesség és tudatlanság vagy a megtévesztés szándéka vezette-e őket? A feleletet erre féligmeddig az a kis elmélkedés adja meg, amelyet az egyik hírlapban maga a szerkesztő írt a darabbal kapcsolatban s amelyben egyebek között így cseveg: „Lusta vagyok megnézni a lexikonban, hogy Fraknói melyik évben írta meg a Martinovics-összeesküvés történetét, s így csak emlékezetemben bízva állítom, hogy 38—40 évvel ezelőtt.“ Csodálatosan rossz ennek a szerkesztőnek emlékező tehetsége, vagy — ami még különösebb — ki-kihagy némelykor. Pl. arra emlékszik, hogy húsz év előtt ő is megírta a Martinovics-összeesküvés történetét, de arra már nem, hogy Fraknói második könyve a háború után jelent meg. Most eszébe jutott híres műve, melynek létét tartalmához méltóan a magyar tudományosság e kijelentéséig nem is igen sejtette, de ugyanakkor Fraknói legújabb munkája kiesett emlékezetéből. Úgy látszik, mintha ez a memória időnként egyszerűen nem funkcionálna, mintha nem akarna tudni bizonyos dolgokról. Dilemma előtt állunk. Elhigyjük-e hogy a történelem egyik magántanárának — mert ez a szerkesztő valóban magántanár is egy vidéki egyetemen — valóban nincs tudomása egy standard-munkáról, vagy inkább azt gondoljuk-e, hogy nem akart arról tudomást szerezni, mert ellenkező esetben mégis elpirult volna oly gyermekes mesék elmondása közben. Nem tudunk dönteni, mert a „történettudós“ nem vonakodik azt állítani, hogy lusta volt kezét kinyújtani egy lexikon után, de arra már nem lusta, hogy hasábokon keresztül így tanítsa olvasóit. Akár így, akár úgy, mindenképpen jellemző ez az eljárás némely hírlapíró alaposágára, megbízhatóságára, igazságszeretetére.

MALYUSZ ELEMER

A FÜRDŐTÖRVÉNYJAVASLAT

AGYÓGYFÜRDŐKRŐL, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőhelyekről és az ásvány- és gyógyvízforrásokról szóló törvényjavaslat, melyet a napisajtó és a közönség után, rövidség kedvéért, magunk is fürdőtörvényjavaslatnak említünk, széles körökben érdeklődést és tegyük hozzá, bizalmat keltett. A népjóléti minisztérium ezzel a javaslatával régi adósság törlesztését kezdte meg. Az a sok szó, amely nálunk fürdőügyekről, idegenforgalomról és a többi kapcsolatos kérdéssről folyik, mintegy értelmét találja meg olyan intézkedések valóra-váltásában, amilyeneket ez a törvényjavaslat kilátásba helyez. Ebben leli magyarázatát az a rokonszenv is, amellyel a közvélemény a javaslatot fogadta \$ az a kevés elégedetlenség, amely egyes szakkörök részéről tapasztalható, jórészt annak a következménye, hogy a javaslat valóban csak keret-

törvényt foglal magában, míg a tennivalók dandárja a rendeleti intézkedések körébe tolódott.

A javaslat, mely pontosan meghatározza a törvény szempontjából keretei közé tartozó intézményeket, lényegileg három irányban intézkedik: egyfelől megállapítja a gyógyfürdők stb. nyitásának, ásványvizek stb. forgalombahozatalának feltételeit (5—7., 10—11., 28—31. §-ok), másfelől azok fenntartásának a közérdek szempontjából vett helyes rendjét (12—14., 19—24. §-ok), végül kijelöli azokat a módozatokat, amelyek az illető intézmények fejlesztésére alkalmasak, illetve szükségesek (16—18., 34—38., 42., 43., 50. §-ok).

A törvényjavaslat súlypontja kétségtelenül az utóbbi szakaszokra esik. Kítűnt ez a bizottsági tárgyalások során is. A javaslat 16. §-a szerint a népjóléti miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértve elrendelheti, hogy „a község meghatározott részére korlátozott gyógyhelyen levő épületek házadója után befolyó községi pótdadó 30%-át a községi költségvetésben a gyógyhely közcélú... intézményei javára kiadásként tüntessék fel..

A 18. §. a gyógyhely érdekében szükséges közérdekű munkák elvégzésére a gyógyhelyen levő ingatlantulajdonosokból érdekeltségi kör alakítását teszi lehetővé, illetve, ha azt a tulajdonosok ház- és földadó szerinti többsége kívánja, ennek megalakítását el is rendeli. A 42. §. kimondja, hogy „azok a vállalatok, amelyek e törvény életbeléptetése után a gyógyfürdő, vagy éghajlati gyógyintézet... forgalmának emelése céljából jelentékeny beruházásokkal létesülnek, legfeljebb tizenöt évre terjedő ideiglenes adómentességben részesülhetnek“. Mindezek a pontok a fürdőfejlesztés szempontjából módosított alakban kerültek a képviselőházi tárgyalás elé, amennyiben a bizottság a felhasználható községi pótdadót 30—50%-ig terjedhetően állapította meg; indítványa szerint az érdekeltségi kör megalakítását a hatósági biztos akkor is elrendelheti, ha a többség nem kívánja ugyan, de közérdekből szükséges; a tizenötévre terjedhető adómentességet pedig beruházások esetében 20 évre emelte fel.

Ezeknek az intézkedéseknek a jelentősége főleg akkor derül ki, ha hozzáfűzzük a törvényjavaslat indokolásának azt a passzusát, mely gyógyfürdőink, éghajlati gyógyintézeteink és üdülőhelyeink legnagyobb hiányát azok csekély befogadóképességében látja, annyira, hogy ha a rendelkezésre álló összes férőhelyeket is figyelembe vesszük, s tekintettel vagyunk a hazai fürdőidény rövid voltára, nyilvánvalóvá válik, hogy „az üdülésre, gyógyulásra szoruló hazai közönségnek is csak egy részét tudjuk elhelyezni és az ezenfelül jelentősen nagyobb idegenforgalmat lebonyolítani képtelenek volnánk.“ (24. 1.) Ez a hivatalos megállapítás a tényeknek teljesen megfelel. Ennek a beismerésnek világánál pedig nagyon is igaznak látszik azon szakfőrfiaink sokszor hangoztatott felfogása, mely szerint a helyes idegenforgalmi, fürdőpropaganda alfája éppen azoknak a helyeknek kiépítése kell hogy legyen, ahova az idegeneket hívjuk s a külföldi nyaralásra költött összegek felett való sopánkodás helyett is célszerűbb előbb lehetővé tenni a hazai nyaralás feltételeit. Indokolt a remény, hogy a fürdőtörvényjavaslat fentebb idézet pontjai a fejlődés széles perspektíváit nyitják meg. Ezek a kedvezmények a vállalkozási kedvet igen megnövelik s ennek nyomában fog jární fürdő- és üdülőhelyeink gyors nekilendülése. Megindulnak a régvárt építkezések, s az lesz a helyzet, hogy mindenhol évtizedek mulasztásait igyekeznek majd pótolni.

Ez a momentum azonban, ahol a javaslatnak bizonyos hiányait érezzük. Ha törvényben biztosítjuk a fejlesztés feltételeit, törvényben kell gondoskodni biztosítékokról is, amelyek a fejlődés kívánatos irányát megszabják.

Felesleges talán rámutatni arra, hogy hazai fürdőhelyeink kényelmi s általában építészeti szempontból mily nagyon el vannak maradva. Pedig azok a külföldi gyógyhelyek, az üdülőhelyekről nem is beszélve, amelyekről hazai közönségünket, sőt az internacionális publikumot is magunkhoz vonzani szeretnők, köztudomás szerint a gyógyerőkön és a természeti adottságokon kívül főleg azon kultúrájukkal tűnnek ki, amellyel a higiénikus, technikai, építőművészeti alkotásokat a gyógyulni, üdülni vágyó közönség szolgálatába állítják. Ezek nem olyan problémák, amelyeket minden esetben a helyi bizottságokra és a hatósági biztosra bízhatunk. Az országnak ezeket a leendő legexponáltabb pontjait, amelyek után remélhetőleg a külföldiek százezrei fogják — talán az egész országra vonatkozó — véleményüket megalkotni, okosan és nagy előrelátással kell kényelmessé, vonzóvá és szépé formálnunk. Az idegenforgalmi propaganda nem fér össze sem elemi higiénikus hiányokkal, sem építészeti ízetlenségekkel, amely pedig e pillanatban fürdőhelyeinken széleiben burjánzik. A közérdekből hozott áldozatkészségnek is csak akkor van értelme, ha azok fürdő- és üdülőhelyeinket a nemzetközi átlagon felül is, különös helyi zamattal, kedves és ízléses környezettel fejlesztik ki, melynek legelső és legfontosabb biztosítéka a tervszerű, a kor színvonalán álló építkezés. Az ország legkiválóbb építőművészeinek a művészeti és műszaki közvélemény teljes ellenőrzése mellett kell ezeket a különös gondot igénylő kényes feladatokat megoldani, úgyhogy a leendő építkezések mindenkor harmonikusan illeszkedjenek be a táj szépségeibe, általában a természetadta környezetbe. Ennek a követelménynek a Balatonra vonatkozó fontosságát kellően hangsúlyozta Reischl Richárd is a képviselőházi tárgyalás során, sőt a maga részéről határozati javaslatot is nyújtott be, hogy a kormány még ez évben terjesszen elő törvényjavaslatot a Balatonvidék szépségeinek megmentése érdekében. Fitz Artur hasonlóképpen a balatoni fürdők silány és primitív berendezéseit tette szóvá, melyek a közönséget inkább idegesítik, mint vonzzák s ő is a külföldi példák megszívlelését ajánlotta. Bármilyen fontos is azonban a Balaton s bármennyire helytállóak is a felhozott panaszok, olyan törvényjavaslatot, mely külön gondoskodik e vidék szépségeinek védelméről, mégsem ítélünk szerencsés gondolatnak. Nem volna helyes ennek az országos mizériának részleges reparálása különösen akkor, mikor előttünk fekszik a fürdőtörvényjavaslat, amely az egész kérdést felöleli, s amely alkalmas arra, hogy ezeken a bajokon is segítsen. A Magyar Mérnök- és Építészegylet sajnos, sokkal később nyert alkalmat a javaslat áttanulmányozására, semhogy módosítási indítványát idejére elkészíthette volna, de ez az indítvány a rendeleti intézkedések során nagyon megszívlelendő s ezért e helyen is felhívjuk rá a figyelmet. A javaslat 50. §-a (mely utóbb 51. §-szá tolodott) arra kötelezi a törvényhatóságot, hogy a területén fekvő minden gyógy- és üdülőhely részére az engedélyezéstől számított egy éven belül szabályrendeletet alkosson, amely az illető gyógyhely különleges viszonyait rendezi. A Mérnök- és Építészegylet indítványa szerint ennek a szabályrendeletnek magában kellene foglalnia az illető gyógy- és üdülőhelyek szabályozási (fejlesztési) tervezetét és különleges építési szabályzatát is. Ebből a rendelkezésből az következne, hogy ha az illető gyógy-és üdülőhelyek egyáltalában elkészítenék szabályozási, fejlesztési terveiket, ezeket illetékes szakemberekkel lennének kénytelenek megcsináltatni, s ha ez megtörténne, akkor gyökeresen vége szakadna annak a lehetetlen állapotnak, amely ízléstelenül és tervszerűdenül össze-vissza építkezve, ötletszerűen parcellázva fürdőhelyeink mai vigasztalan képét eredményezte.

Erre annál is inkább szükség van, mert ilyen különleges építési szabályrendelet híján pl. egy kis falu határában levő s esetleg idegeneknek is aján-

lott fürdőhely építkezéseire nézve ugyanazok a szabályok alkalmazandók, melyek megint a falura is vonatkoznak. Ebből következik aztán az a helyzet, hogy például a balatoni villatulajdonos közelében akár disznóhizlaldát is felállíthatnak s a disznóólakkal váltakozó villasor szépségeiben a vízben üdülő fürdővendég együtt álmélkodhat a szomszédságában hűsülő bivalycsordával.

Hasonlóképpen az 55. §. (illetve 56. §.) pótlásaképpen kötelezendők volnának a gyógy- és üdülőhelyek céljainak előmozdítására alakult egyesületek, hogy láttaozásra beküldendő alapszabályaikat oly pontokkal egészítsék ki, melyek az ott található helyi vonatkozású, néprajzi, szépművészeti és építőművészeti emlékek fenntartását és megőrzését is biztosítják.

Ahhoz pedig, hogy úgy a fürdőfejlesztési tervek és különleges építési szabályzatok, mint az alább említett táj- és műemlékvédelmi intézkedések¹ kellően elbírálhatók legyenek, kívánatos, hogy a javaslat 40. §-ában foglalt Országos' Forrás- és Fürdőügyi Bizottságba a felsorolt intézményeken kívül az Országos Középítési Tanács, a Műemlékek Országos Bizottsága és a Magyar Mérnök- és Építészegylet is tagokat delegálhassanak.

Mindzen intézkedések megtételére a fürdőtörvényjavaslat olyan kedvező és ritkán kínálkozó alkalmat szolgáltat, hogy ezt fel nem használni kár volna. Ha pedig ezek a szempontok is érvényesülnek — legalább is a rendeleti intézkedések során — úgy bizalommal nézhetünk a törvény várható következményei elé. A nyomában pezsdülő munka és vállalkozási kedv fürdőhelyeinket nemcsak az eddigi szűklátókörű, a vendégek türelmét és igényeit próbára tevő módokon, hanem a kor színvonalán álló és külföldön is propagálható módszerekkel fogja igazán rentábilissá tenni.

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

BELPOLITIKAI SZEMLE

— *Miniszterváltozás — Új házelnök, új pártelnök — Impedimentum publicae honestatis — összeférhetlenségi bíráskodás — Kultúrfejlény és etikai fejlény — Munkanélküliség — Hasznos javaslatok — Bethlen a revízióról — Károlyt Mihály dicsérete — A vörös hadsereg apológiája — Emigránsok és szökevények —*

MINISZTERVÁLTÓZÁS jegyében indult meg a hónap. A Zsitvay Tibor igazságügyministerségében és Almásy László házelnökségében utolsó láncszemét lezáró változást Pesthy Pál igazságügyminiszter lemondása indította meg, aki a földbirtokreform finanszírozására létrejött alakulás élére állott és a kormányzópárt elnöki székét foglalta el.

Pesthy Pál pártelnökségi beköszöntő beszédében hangsúlyozta, hogy legszebb feladatának tekinti azt, hogy a szeretet és a bizalom szálaival fűzze egybe a párt tagjait és még szorosabbá tegye azt a kapcsolatot, amely őket a vezérhez köti; igyekezni fog rajta, hogy a pártklub élete elevenebb és lendületben gazdagabb legyen. A szépen felépített, érzésben gazdag és formás beköszöntőbeszéd mély hatást tett a jelenlevőkre, akik lelkesen ünnepelték új elnöküket, aki a szeretet szálainak megerősítését már első fellépésével buzgón szolgálta.

Még le sem mondott Pesthy Pál a miniszterségről, máris vehemens támadásban volt része egyes sajtóorgánumok részéről, akik kifogásolták, hogy pénzügyi feladat teljesítését vállalja magára. Akik ezeket a támadásokat intézik, állásukat otthagyo és új pozíciót vállaló miniszterek ellen, azok

¹ A német „Heimatschutz“ intézmény ezt már régóta műveli.

úgy tüntetik fel ezt, mintha egészen új jelenség volna ez, sőt horribile dictu, mintha Csonka-Magyarországnak, ennek az új erkölcsbírák által támadott hírnevű országnak egyik erkölcsi defektusa volna, hogy a közélet vezető-férfiai pozíciókat foglalnak el, amelyekre mások is szívesen pályáznának. Ezek a támadók elfelejtik, hogy Széli Kálmán, mint volt miniszterelnök elfoglalta a Magyar Jelzálog Hitelbank elnöki székét, Günther Antal és Tóry Gusztáv, a Kúria, Wekerle Sándor és Wlassics Gyula a közigazgatási bíróság elnökévé lett. Wlassics Gyulát, a régi magyar közélet ez örökifjú tetterős és eszmékben gazdag alakját még a felsőház is elnökévé választotta emlékezve arra a férfias magatartásra, amelyet ez a kiváló férfiú, mint a főrendiház elnöke tanúsított Hock János és Károlyi Mihály terrorisztikus fellépésével szemben, történelmünk egyik leggyávább korszakában.

Ki támadta meg ezeket a kiváló férfiakat ezért? És mit vesztek volna ezek az intézmények, ha e kitűnő férfiak munkásságát nélkülözniök kellett volna! És az összeférhetlenség kérdése? Ez hivatalos eljárás tárgya! Ennek megállapítása nem a zsurnalisztika feladata; ennek az eldöntése a Ház illetékes bizottságának hivatása. Amíg ez meg nem állapítja, addig — nincs összeférhetlenség!

Az összeférhetlenségnek legsúlyosabb esete, amely akkor áll be, ha a miniszter távozása után olyan vállalatnál fogad el a törvényben tiltott állást, amely vállalatnak, mint aktív miniszter szolgálatokat tett, úgyhogy új állását legalább a látszat szerint e szolgálatoknak jutalmául kapja meg. Az összeférhetlenségnek e fajtáját nem tiltja ugyan a törvény, de annak a miniszternek közéleti szereplése elé, aki ebben bűnös, az impedimentum publicae honestatis hatalmas gátja emelkedik.

Összeférhetlenségi zsűri-kisorsolások és ülések tömegétől tarkállik az elmúlt hetek krónikája.

Az összeférhetlenségi ítélőbizottság tagjainak kisorsolása arról nevezetes, hogy egy-egy név kihúzása az urnából a jelenlevő képviselők hangos derűtsége kíséretében történik. Ennek a derűtségnek kacagó zengését két tényező hangolja harsányan élénkké: azoknak öröme, akiknek nevét nem húzta ki az elnök és — azoknak szelíd kicsúfolása, akik a vakvéletlen révén néma és szálnalmas szenvedői lesznek a felnöttek összeférhetlenségi játékának. Mert nem nevezhetem egyébnek azt az eljárást, amelynél a vádló maga a vádlott képviselő, előadó az összeférhetlenségi állandó bizottság szende küldönce, áld rendszerint tacitusi rövidséggel és sallustiusi homályossággal ismerteti a tényállást. Ez ismertetés után az elnök felteszi a kérdést: „Forog-e fenn összeférhetlenség?.. Erre a kérdésre rendszeren annyi igen szavazat hangzik el titkosan, ahány ellenzéki tagja van a bizottságnak és esetleg még annyi, ahány olyan kormánypárti tag van jelen, aki minden összeférhetlenségnek, még az összeférhetlenség látszatának is vakbuzgó ellensége.

Állandó kritika tárgya az összeférhetlenség kérdése nemcsak az ellenzéken, hanem az egységes párton belül is.

Még a háborús országgyűlés idején történt, hogy a zavarosban halászők, akik a nemzet védelmi harcát botrányokkal tarkították, úgy állították oda az összeférhetlenséget, mintha az becstelenségszámba menne. Azóta ez a rossz szokás még jobban elhatalmasodott. Való igaz, képzelhető az összeférhetlenségnek becstelen esete is: amikor a képviselő pénzért vagy más anyagi előnyért jár ki valamit a más számára. Ámde azok, akiket a magyar közélet Ősi átka, a vad pártoskodás hatalmába ejtett, minden összeférhetlenségi esetnek ilyen becstelenségi jelleget igyekeznek adni.

Ez ellen tiltakoznunk kell és fel kell világosítanunk a félrevezetett közvéleményt! Viszont a közvélemény megnyugtató érdekében nekünk ezeket

az ügyeket minden pártoskodástól menten és minden gyanún felül álló fórumra kell bíznanánk! Nézetem szerint erre legalkalmasabb: a közigazgatási bíróság.

A jogrendszerben már van erre példa és útmutatás. Az új házszabályok 15. §-ának első bekezdése szabályozza a végleges igazolás előtt történő kifogásemelési jogát, amikor a közigazgatási bíróság van hivatva dönteni abban a kérdésben: törvény szerint választható volt-e a képviselő a választás időpontjában? Mi más ez, mint az összeférhetlenségi ítélezésnek egyik formája? Maga a petíciós eljárás in ultima analysi ugyancsak annak kimondására irányul, összefér-e a képviselőséggel az a magatartás, amelyet a választási kampány idején tanúsított a jelölt vagy az a körülmény, hogy mások az ő érdekében hasonló magatartást tanúsítottak. Innen már csak egy lépés az, hogy kimondja a törvényhozás: minden összeférhetlenségi eset egyetlen döntésre hivatott fóruma a közigazgatási bíróság!

Ezzel azután teljes megoldást nyerne ez a sokat hánytorgatott kérdés és nem fordulna elő olyan kirívó eset, amikor igennel szavaznak egyes zsűritagok olyan ügyben, amelyre világosan és félreérthetetlenül kimondja a törvény, hogy „nem fogadható fenn összeférhetlenség, ha a képviselő az állammal kötött vételi vagy bérleti ügyletét 8 napon belül bejelenti a Háznak.“

Kodifikálva szeretném azt is látni, hogy a bíróság a vád és védelem meghallgatásával kontradiktórius eljárás útján tisztázza a tényállást és dönt el az esetet. Mert kissé bizarr játéknak ítélem azt, — noha a törvény világosan megengedi — ha valaki önmaga ellen tesz összeférhetlenségi bejelentést. Vagy összeférhessen valaki, vagy nem az. Ha nem tartja magát összeférhedelemnek, akkor ne tegye meg a bejelentést, hanem várja meg nyugodtan, igaza tudatában, amíg más valaki vádat nem emel ellene; ha pedig annak tartja magát, akkor szüntesse meg az összeférhetlenséget!

önbejelentések esetében az összeférhetlenségi bizottság egyszerű véleményező testületté degradálódik.

Maga az összeférhetlenségi törvény alapos átdolgozásra és kiegészítésre méreget; tetemes szigorítására nem gondolhatunk, mert ebben a szakemberekben szegény országban nem állana azoknak az intézményeknek érdekében, amelyek vezető állásokra esetleg képviselőket választanak, hogy ezek el legyenek zárva az igazgatósági tagságoztól, de nem állana az ország érdekében sem, mert sok közgazdasági tehetség parlagon maradna vagy helyüket a képviselőházban tudatlanok foglalnék el.

Nagyon indokolt az a széles körben megnyilvánult kívánság, hogy a meglévő törvényt szigorúan kell végrehajtani! A parlamenti zsűri nem alkalmas erre. Világért sem mondom, hogy ez a bíróság pártoskodó, de a látszat ellene szól.

Nem szabad megengednünk még a lehetőségét sem annak, hogy a pártoskodás szelleme beszívárogon a jog alkalmazásának bármelyik területére. Trianon Magyarországnak annyira puritánnak kell lennie, hogy még a látszatra is vigyázni kell, különösen ott, ahol a képviselői függetlenséget és feddhetlenséget érintő kérdésekről van szó. Nem elég a kultúrfölény, etikai fölény is kell nekünk, hogy megőrizve és gyarapítva mindazt az erkölcsi tőkét, melyet évszázadokon át hűségben és becsületben, harcban és békében gyűjtöttünk, érintetlenül adhassuk át utódainknak.

Mozgalmas ülése volt a Háznak az a tömeges interpellációkban gazdag nap, amelyen az ellenzéki képviselők a munkanélküliség problémáját tárgyalva kérdőre vonták a kormányt, miért nem oldja meg ezt a kérdést a nép munkához juttatásával.

A miniszterelnök a kérdés komolyságához méltó hazafiúi gondoskodás melegségétől áthatott válaszában reámutatott arra, hogy legnagyobb a

munkanélküliség Szovjet-Oroszországban, de más országokban is nagyobb a munkanélküliek száma és sokkal jobban növekedik az, mint hazánkban; Németországban, ahol szociáldemokrata kormány van, félmillió, Angliában másfélmillió, nálunk mindössze nyolcszáz munkanélkülivel növekedett ez a szám egy év alatt, amiből nem akarja azt a következtetést levonni, hogy ezen a még mindig nehéz helyzeten egész lelkével segíteni nem akar, ellenkezőleg már ez az említett államok viszonyaihoz mértén relatíve kedvező szám is annak a beruházási programnak az eredménye, amelynek végrehajtásával mintegy hatszáz millió pengő áldozata árán igen sok munkás foglalkoztatást nyert és fog nyerni még ebben az országban.

Ugyanezen az ülésen, amely éppen éjfélig tartott, egy szociáldemokrata képviselő kérdőre vonta a kormányt, miért nem engedélyezi a munkanélküliek tüntető felvonulását, amikor vallásos körmenetek akadály nélkül felvonulhatnak. Sztranyavszky Sándor államtitkár a Ház óriási többségének zúgó helyeslése közben kijelentette, hogy a forradalmi napok reminiscenciájának hatása alatt ez a kormány soha sem lesz hajlandó megengedni Budapest utcáját tüntetések színhelyévé tenni; ez az álláspont nem a munkások ellen irányul, mert hiszen a vallásos körmenetek közönségének nagy tömegei éppen ezekből a derék, de sokszor politikai álpróféták által félrevezetett munkásokból állanak.

A képviselőház alapos és hosszabb vitában letárgyalta a bor előállításának és forgalmának szabályozásáról szóló törvény kiegészítésére és módosítására vonatkozó, a gyógyfürdőkről, a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló, valamint a hivatalos statisztikai szolgálat szabályozását célzó törvényjavaslatokat. Ez utóbbi javaslat lényegét Dencz Ákos tartalmas előadói beszédében akként jelölte meg, hogy az a hatóságoknak e körbe vágó tevékenységét központi irányítás alá helyezi. Másfelől a Központi Statisztikai Hivatalnak működését kiterjeszti, a kereskedelemügyi minisztérium kebeléből kiveszi és a miniszterelnökség ressortjába helyezi át és közérdekű munkásságának megkönnyítésére a vele együtt működő szakértőtestületet: a Tanácsot szervezi, örvendetes jelenség volt, hogy a Ház nagy érdeklődés mellett tárgyalta ezt a szürkének látszó, de fontosságban egyre emelkedő témakört, amelynek színt, életet és lendületet adott Kenéz Béla emelkedett szellemű beszéde; kiáltó vádban csendült ki e felszólalás hatásos befejezése, mely szerint három és félmillió magyart ragadtak el tőlünk a nemzeti államok kialakításának ürügye alatt, hogy még kevertebb nemzetiségű államokat létesítsenek, de ugyanakkor megfeledkeztek arról, hogy Svájc népessége német, francia és olasz, Belgiumé vallon és francia és itt eszükbe sem jutott a szörnyű gondolat, amelyet Magyarország nagyrészének szétदारabolásával nálunk megvalósítottak.

Pakots József demokrata képviselő meginterpellálta a miniszterelnököt, milyen álláspontot foglal el a revízió kérdésében. Ezen a téren teljes volt a közvélemény ignoranciája, mert ugyanaz a csalfajáték indult már meg, amely annak idején gróf Tisza István ellen rendezett hajszában szellemi kútmérgezősként félrevezette az egész nemzetet, amely nagy többségében pereátot kiáltott a korszak legnagyobb magyar államférfiára, ugyanakkor, amidőn egy Károlyi Mihályt vállaira emelt. Körülbelül ugyanaz a társaság ez, amely hajdan szélsőbaloldali politikát folytatott és Ferenc Ferdinánddal szövögette a titkos szálakat és ugyanazt a szerepet, amelyet a Belvederének szántak, ma Londonból lord Rothermere-rel szeretnék eljátszatni; a nemes lord rég Hátsó-Indiában üdül, de tollának buzgó forogatói és fordítóai egyre magyarázgatják nevében a magyar ügyek terén elfoglalt álláspontját, amelyet Apponyi Albert gróf pium desideriumként így körvonalazott: „Hazánk kiváló barátjától nem irányítást, csak jóakarátú semlegességet kérünk!”

Egy nagy magyar újságíró tolla írta le ezt a *szörnyű* igazságtalan szózatot: »Vegye tudomásul, a nemzet, hogy a harc a revízióért ma a magyar kormány és közegei ellen folyik!..

A miniszterelnök Pakots József interpellációjára adott grandiózus válaszában figyelmeztette azokat, akik valamikor arra spekulálva üzték vakmerő játékkukat, hogy magasabb kéz köti meg Tisza Istvánt védekezése szabadságában: több óvatosságot tanúsítsanak, mert most az ő kezét semmi sem köti és gondja lesz rá, hogy a nép széles rétegei hitükben ne essenek áldozatul ugyanannak a társaságnak, amely Tiszát halálba kergette; ez a klikk nem tiszta kézzel nyúl a revízió eszméjéhez, mert panamahírekkel rágalmazza meg a közélet vezetőit és belpolitikai reformokat kever bele a kérdésbe, hogy megossza vele az egységes nemzetet. Ezt a klikket ő távol fogja tartani ettől a szent eszmétől, amelyet ő is magáénak vall és magáévá teszi a főváros határozatát is, amelyben az egyhangúságot tartja a legértékesebb vonásnak. Mert egységre van szükség, ezzel szolgáljuk legjobban a revízió eszméjét; az ő tízéves működése ezt a nemzeti egységet szolgálja, lelke minden érzése, gondolata Nagy-Magyarországhoz fűződik és élete minden vágya, hogy ennek a kérdésnek megoldását megérje és politikai pályáján nincs más ambíciója, minthogy e kérdés megoldása az ő rezsímjéhez fűződjék. Hajlandó helyes külpolitikával előkészíteni a revíziót, de nem hajlandó minduntalan megismételt demonstrációkat rendezni a Népszövetség előtt, ahol ebben a kormány gyengeségét látnák és ahol ellenségeink ellendemonstrációra használnák fel ezeket az alkalmakat. A kormány hajlandó a revízió ügyét a Népszövetség előtt képviselni, mihelyt a talajt helyes külpolitikával erre kellőképp előkészítette. Mindaddig, amíg a nagyhatalmak, amelyek hivatva vannak a döntésre, status quo alapján állanak, oktalanság volna a kérdést döntés végett a Népszövetség elé terjeszteni. Azoknak, akik radikális reformokat ajánlanak, mint amelyekről mintegy varázsütésre összeomlik a trianoni békemű, figyelmükbe ajánlja Németország példáját, ahol a szociáldemokrata párt van uralmon és még csak nem is gondolnak semmiféle revíziós mozgalomra; vagy vessünk egy pillantást a szomszédba: Ausztriának radikális az alkotmánya, radikális egyik legnagyobb parlamenti pártja és mégis mit látunk? Azt, hogy még nem is emlegetik, nem is hangoztatják a revíziót! A világháború harmadik Hagy vesztes állama Bulgária csendben gyűjti erejét és minden lármás revíziós tüntetéstől bölcsen tartózkodik. Akik külképviseletünket támadják, azok az általa reprezentált országunknak rossz szolgálatot tesznek, mert ennek akcióképességét csökkentik, de rossz szolgálatot tesznek a revízió eszméjének is.

Óriási hatást tett a Ház minden oldalán a miniszterelnöknek sokszor a meghatottságtól elcsukló hangon elmondott beszéde, amelynek végeztével az egész képviselőház állva tapsolta meg a szónokot és maga az interpelláló Pakots József nyíltan megvallotta válaszában, hogy a miniszterelnök szavainak szuggesztív hatása alatt állott. Jóleső feltűnést keltett az a kicsinylő hang, amellyel Bethlen István gróf az emigránsokat elintézte; mindössze annyit mondott róluk, hogy azok között a külpolitikai tényezők között, amelyek az országot megrágalmazták „...ott voltak az emigránsok; hála Istennek, ezeknek súlya és ereje nem számít többé“. Az „emigránsok.. szóra élénk közbeszólások hangzottak fel: „Nem emigránsok, hanem szökevények!.. Mindegy, akárminek nevezzük: a magyar közvélemény soha sem fogja őket egy kalap alá venni a Rákóczi-felkelés és a szabadságharc emigránsaival.

A Rákóczi-felkelés és a 48-as szabadságharc emigránsai magyarok voltak, ezek nem azok. Azoknak egy hazájuk volt, amelyért élni és halni

készek voltak itthon és idegenben; ezeknek: hazájuk széles e világ, amely dobogónak való, hogy onnan mérgezett nyilakat lőjenek volt nemzetük hírnevébe és presztízisébe az egész művelt világon. Azok egész lelkükkel átéreztek a szent igét: „A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely, — áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell!” Ezeknek jelszavuk: „Ubi bene, ibi patria.” Ez új emigránsok élén áll Károlyi Mihály gróf, akiről nemrég dicshimnuszokat zengett nyílt ülésen egy szociáldemokrata képviselő, úgy hogy elnöki rendreutasításban volt része. Nem nyílt ülésen, de bizottsági tárgyaláson hangzott el egy másik beszéd, amely a vöröshad-sereget védelmezte.

Hová jutunk, ha ez a vakmerő játék így folyik tovább? Ez az a tér, amelyen nincs helye semmiféle koncesszióknak. Közmegdöbbenés tárgya volt, amidőn Rassay Károly a Károlyi-vagyonról rendelkező javaslat tárgyalásánál kijelentette, hogy a mindenkori kormány dönti el, hazaáruló volt-e Károlyi; majd, amidőn a felé villogó tekintetek villámaint érezte és az ideges közbeszólások özöne zúdult feléje, kiegészítette és enyhítette ezt a mondását azzal, hogy a döntést a történelemhez kell fellebbezni, amely jogerősen van hivatva ítélni Károlyi felett.

Ne merjen hivatkozni itten senki arra, hogy a nemzet annak idején száműzte Rákóczit és javainak elkobzását rendelte el! Rákóczi felkelése szent szabadságharc volt, — Károlyi forradalma még a forradalomnak is csak paródiája. Rákóczi igazi szabadsághős, Károlyi szomorú bohóca a leghitványabb lázadásnak. Rákóczi és Kossuth egy nagy nemzeti ügy bukásának hőselkű emigránsai, — Károlyi és társai a nemzet ellen intézett merényletek bűnös szökevényei. Mi lehet ezeknek a sorsuk, ha amazok az igazi emigránsok sem tudtak semmit sem tenni hazájuk érdekében ott künn az idegenben? A lenézésnek az a jól megérdemelt hangja, amely egy nemzet ítéletének tolmácsa volt Bethlen István ajkán: „Hála Istennek ezeknek súlya és ereje nem számít többé!” Ezeknek sorsa: a néma megvetés, — az igazi emigránsok osztályrésze: egy nemzet hálája és hódolatai

Pedig az emigrációban még Rákóczi és társai sem tudtak semmit cselekedni hazájukért! És ért-e el Kossuth gyűjtő szónoklatainak és hazaszeregetettől sugárzó írásainak propagandahatásán kívül más pozitív eredményt ugyanakkor, amikor itthon Deák Ferenc céltudatos munkája előkészítette és megteremtette a kiegyezést, mely ellen Kossuth annyi tiltakozó szót emelt az emigrációból? A nagy magyar barát Cavour szívélyes fogadtatáson kívül hozott-e áldozatot a magyar emigránsokért? Csak biztatgatta őket, hogy ha üt az óra, felhasználhassa a maga nemzeti céljai érdekében. Mi sem jellemzőbb erre, mint Pulszky Ferencnek Kossuthhoz intézett egyik levele, amely így ad számot Cavoumál tett látogatásáról: „Kétórai várakozás után végre bejutottam a grófhhoz. Választ kértem erre meg amarra, a gróf nagyot ásított és hallgatott; aztán odanyilatkozott, hogy nemsokára Klapka meg fog érkezni; ce sera avec lui, que nous discuterons cette question; je vous remerde Monsieur de l'information que vous avez bien voulu me donner...“⁶

Kossuth mentegeti Cavourt, aki szerinte azért viselkedett így, mert tudta, hogy Pulszky őt „megrontott állású, bukófélben levő embernek tekinti”. De Pulszky Ferenc levelénél még kirívóbb bizonyítéka a külföldi államférfiak részvétlenségének és bizalmatlanságának: annak a tárgyalásnak leírása, amelyet Kossuth Cavour utódjával, Ricasoli báróval folytatott. E tárgyalás folyamán Ricasoli ezt mondotta: „Nem ide künt, hanem benn, az Önök hazájában szükséges az előkészület § erre a nemzetnek magában kell az eszközöket feltalálnia. Ha nem találja fel, jele, hogy nem akar s ha nem akar, ki bízzék benne!”

„Ezt a mondást nagy hazánkfia ezzel a panaszos megjegyzéssel kíséri: „a bizalmatlanság ismét és ismét felüti rémfejét!”

Ugyanaz a lelki hányattatás, kínos töprengés és szomorú vergődés ez, amely a versailles-i udvarban, Grosboisban és Rodostóban másik nagy emigránsunk osztályrésze volt! Tragikus sors az emigráns sorsa még akkor is, ha hű és hazafi: idegen államban, ismeretlen tényezők hideg légkörében, hazájától távol, az otthon lezajló újabb eseményekről homályosan alkotott képzetekkel lassanként kikapcsolódik abból a haladásból, amelynek útján a hazájáért otthon küzdő államférfiú hatalmas lendülettel viszi előre nemzetét és kikapcsolódván a haladás tényezői közül, az aktivitás büszke hőseiből az élő tiltakozás szenvedő martinává finomul.

HEGEDŰS KÁLMÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A Vatikán is Olaszország kibékülése. — Az afgán helyzet, érmék angol is orosz vonatkozásai — A bombay-i lázadás — A kínai kérdés — A jóvátételt szakértő bizottság Ülése — A román kölcsön —*

AVATIKÁN kibékülése a Quirinállal messze kimagaslóan a legfontosabb eseménye az elmúlt heteknek. A görög-római civilizáció legrégebbi szervezett és szervezetében immuábilis hatalmassága az egyik szerződő fél a február 11-i lateráni egyezménynél, a másik pedig Sulla, Julius Caesar, Augustus Rómájának mai ura, az egyesült Appenini-félsziget parancsoló) a, a latin nép utóda, a Duce fasiszta Olaszországa. Nagy történelmi erők összeütközéséből keletkezett a konfliktus: a pápaságnak a feudalizmus kora óta folyton gyengülő s ezért sok tekintetben csak névleg létező hatalma szembe került a nemzetiségi eszme diadalmas előretöréséből született Itália Unitéval. Az új eszme és a mögéje sorakozott nemzeti erő nyersen s külső hatalomban erősebbnek bizonyult: legyőzte a pápa katonáit és világi hatalmát, melyet addig is már csak a francia császár csapatai tartottak fenn. A hűségesen katolikus olasz nép előbb önmagát s Rómában szívét, agyát kereste és így nem kímélhette a nagy valláserkölcsei hatalmasságot, mely földjén ült s mely oly sok tekintetben azonos vele. De mi sem mutatja a pápaság rendkívüli erejét, szellemi hatalmát, szinte valóban: örökkévalóságát, hogy visszavonulva falai közé, megtagadva a hűtlen gyermek, az új Itália elismerését, ma a belső szervezetében sokkal erősebb, öntudatosabb, hatalomban megnövekedett Olaszországnál elérte világi hatalmának, szuverenitásának elismerését, anyagi kártérítést kapott s konkordátum által egészen kivételes jogi helyzetbe került.

Tisztelettel kell adóznunk a mindkét részről, de talán még inkább Olaszország s elsősorban Mussolini részéről megnyilvánult mélységes államférfiül belátásnak, mely az időpontot felismerte, amelyben a közeledés lehetséges volt, a helyes lépéseket megtette s kicsinyeskedés nélkül tett koncessziókkal a megegyezést létrehozta. A visszaállított Egyházi Állam területe nem nagy: a Vatikánra, Lateránra, a Szent Péter székesegyházra 3 e körül egynéhány villa (kert) területére szorítkozik, amelyek lakosai pápai alattvalók, területe nem esik olasz joghatóság alá és ahol a pápa a szuverenitás egyéb attribútumaival is rendelkezik: pénzt verethet, saját posta- (saját bélyeget), távirdahivatalt, sőt repülőgéppállomást tarthat fenn. Állama területéről külön vasútvonal fog Qvita-Vecchiába vezetni, hol saját kikötője lesz, bár mindkettő olasz közigazgatás, de a Szentszék fennhatósága alatt. Ezenkívül az 1871-i olasz garanciatörvény értelmében a pápának kártérítésképpen megszavazott, de a Szent Atya által soha igénybe

nem vett évjáradék megváltására körülbelül kétmilliárd lírát fizet az olasz állam, ami körülbelül a tőkésített összeg kétötödének felel meg, részben készpénzben, részben kötvényekben.

Az Egyház jogi helyzetét az olasz államban külön konkordátum biztosítja, mely különösen a házassági jog terén ad a Szentszéknek fontos jogokat, a házasság megsemmisítésének jogát csak neki tartván fenn.

A szerződés, melyet Viktor Emmánuel király nevében Mussolini, XI. Pius pápa nevében Gasparri bíboros-államtitkár írtak alá, mindkét részről történő ratifikálása által lép életbe. Olasz részről az új választási rendszer alapján április 20-án összeülő kamara elé fog, mint első ügy kerülni s így a ratifikációs okmányok kicserélése előreláthatólag április végén fog megtörténni. Politikailag mindkét hatalom szempontjából rendkívüli jelentőségű a megegyezés: a fasiszta Olaszország számára belső megszervezésénél és egysége kiépítésénél az Egyháznak és szolgáinak immár nem habozó, teljes szívű támogatása nemcsak az ifjúság valláserkölcsei és fasiszta nevelésének egységét fogja jelenteni, hanem minden nem fasiszta vagy nem-katolikus elem — liberális vagy szabadkőműves — teljes legyőzetését is. Ma legalább is ilyenek mutatkozik a helyzet s nincs okunk kételkedni előreláthatóan ilyen irányú fejlődésében.

Külpolitikailag a fasiszta Olaszország megnyerte a világ összes meggyőződéses katolikusainak rokonszenvét s ez nem megvetendő politikai érték, eltekintve a pápai diplomácia egyöntetű támogatásától, mely nemzetiségileg különben is teljesen olasz. Ha ezt egybevetjük a franciák doktrinér, a 19. századvégi radikalizmusában megakadt, tehát reakcionárius egyházpolitikájával, mely még a legutóbb is hajlandó volt a francia katolicizmus nagy keleti misszióját odavetni a pártpolitikának, akkor körülbelül láthatjuk, mit jelent ez a szerződésalkötés mint sakkhúzás az aktív politikában.

Ritkán látható azonban egyezmény, amely ennyire megfelelne mindkét szerződő fél érdekeinek, mint ez; a pápa kis területre szorult, de korlátlan és erkölcsileg garantált szuverénitása vüágpolitikai hatalmát is lényegesen növelni hivatott. Akár belép a Szentszék a Népszövetségbe, — aminek csak technikai, de nem megoldhatatlan nehézségei vannak, akadály ellenben nincs — akár nem, a pápai diplomácia — a legrégebb szervezett diplomácia — ez új helyzetében sokkal aktívabb, sikeresebb, kivédhetetlenebb politikai akciókat fog folytatni, mint eddig.

AZ AFGÁN konfúzió megoldását csak a tavaszi hóolvadás fogja közelebb hozni: addig az exkirályok — Aman Ullah és Juayat Ullah — meg az öncsinálta királyok: Habib Ullah kán, a vízholdó fia, Kabul ura, Ali Achmed emir, Aman Ullah volt híve, állítólag Jellalabad ura, helyeiken maradnak. A régiek megpróbálják híveiket megszervezni, — lehet, hogy Aman és Juayat jó testvéreként végre ki is békülnek — a trónkövetelők pedig igyekeznek fegyvereket szerezni, de mindenesetre annyi pénzt és értéket összeharócsolni és biztonságba helyezni, amennyit csak lehet a kényszerű menekülés esetére.

Ez a külső, a delhi-i vagy moszkvai forrásból származó hírekből kivehető helyzetkép. Minden információ dacára is rendkívül nehéz dolog azonban megállapítani, mi van az események mögött, milyen erők játéka volt az egész Aman Ullah tragikomédia és az azt követő káosz és hogy mennyire tudják az eseményeket ezek az erők még ma is befolyásolni, amennyiben tényleg ők kezdték a táncot. Az kétségtelen, hogy az afgán ütközőállam, — Pufferstaat — mely a brit-orosz közvetlen érintkezést akadályozza, é két nagyhatalom politikai intrikájának a felvonulási területe volt. Volt-e vajjon Nagy-Britanniának valóban oka gyanakodni Aman Ullahra s feltételezni róla, hogy a kremlim fogadtatása óta bolsevik baráttá vált volna, ezt

persze nem lehet tudni, de a vélelem az, hogy a mullah-k — mohamedán szerzetesek — fellázításában Aman Ullah fejvesztett reformjai ellen brit kéz működött az afgán-indiai határterületeken lakó törzsek útján. Egyesek szerint Habib Ullah kán, a mezítlásos emír egyenesen angol zsoldban lenne. Mindezt tényleg megállapítani már nem is nehéz, hanem egyenesen lehetetlen. Tény, hogy egy Moszkvának alárendelt Afganisztán veszélyes lenne Indiára. A mai helyzet, amikor az északi Afganisztánban lakó törzsek mindinkább az oroszok kezeibe kerülnek — pénzzel s ügyes propagandával — és a tavasszal kitörő polgárháború során esetleg indiai csapatoknak mozgásba kell jönniük, hogy a határon veszélyessé váló helyzetbe beleszóljanak, szintén nem kevésbé kívánatos a Britbirodalom szempontjából, mint Aman Ullah ingó uralma volt. És a Szovjet, melynek propaganda útja a civilizált országok felé már reménytelennek látszik, ráveti magát az Qroszbirodalom tradicionális britellenes terjeszkedési vonalára, ahol a marxizmus és a proletárdiktatúra áldásai nem ismertek, de ahol mindig lehet megmozgatható törzseket találni és ezek harcias szellemét a britek dien felhasználni. Igen érdekes látvány lesz tehát az afgán helyzet kifejlése tavasszal, akárhogyan — veszélyesen vagy csöndesebben — fog is megoldódni ez a furcsa krízis, melynek háttérében nagy történelmi erők, nemcsak a világ két legnagyobb kiterjedésű birodalma, hanem a civilizáció és a barbarizmus erői mozognak sütőköznek meg.

ENNEK az összeütközésnek apyomait látjuk a Bombayban és Colombóban (Ceylon-szigetén) február első felében lejátszódott tüntetések és bennszülött verekedésekben is. Hinduk és mohamedánok az egyik helyen, felizgatott munkások a másik helyen véres utcai harcokat okoztak, melyeknek körülbelül százötven halott és nagyszámú sebesült áldozata van. Minden jel bolsevista agitátorok munkáját mutatja mind a két esetben: cél nyugtalanságot terjesztani, elégedetlenséget szítani és bizonyítani, az indiai kormány tekintélyét aláásni. Brit és orosz fegyverek mindenütt keresztezik egymást: kerül-e hamarosan sor nyílt harcra, azt ma azok sem tudnák megmondani, akik a két ország sorsát próbálják intézni.

A TÁVOL Kelet viszont megnyugtatóbb képet mutat. Amennyiben a tényleg néhány tengerparti provincia fdtett uralkodó nankingi kormány lassanként ki tudja terjesztani hatalmát s a Tuchun-okat képes maga alá rendelni, ismét beszélhetünk majd a Mennyei Birodalomról. Az angol államférfiül gondolkozás szép diadala után, amely az 1926 karácsonyi manifesztumtól nyílegyenesen vitt a nankingi megegyezéshez s az angolelles bojcott megszűnéséhez, valószínűleg létrejön most a pekingi japán követ és a nankingi kormány külügyminisztere — Joshirzawa és Wang — között főbb vonalaiban megállapított megegyezés s a két nagy s eddig egymással kérlelhetetlenül szemben álló keleti állam ismét visszatér a békeállapothoz, melyet majd három évezred érintkezése szentesített. Ha a két kormány megbízottjainak a tsi-nan-fui incidens elintézésére megállapított megegyezését — legalább is lényegben — elfogadja, szabadon áll az út természetesen a Shantung kiürítésére a japán csapatok által, hiszen ez a megállapodás egyik fő pontja és aztán egy japán-kínai új kereskedelmi szerződés kötésére, melynek alapja Kína vámautonómiájának és tarifájának elismerése kell, hogy legyen. Ezzel a kör bezárul s az új Kína viszonya az összes nagyhatalmakkal, illetve a távol Keleten érdekelttel új alapokra fektetve reménykeltően alakulhat megint.

KÖZBEN az óvilág legnagyobb gazdasági és politikai kolonca, a jóvátételt kérdés is közeledik megoldásához. A szakértő bizottság összeült Párizs-

ban és elnökévé természetesen az újvilág képviselőjét, Owen D. Youngot választotta meg. Úgy látszik, az amerikaiak már nem félnek attól, hogyha Ők elnökölnek, ez nagyobbá teszi a felelősségüket az elért megegyezés tényleges végrehajtása körül.

A Hoover-adminisztráció állásfoglalása a háborús adósságok kérdésében azonos a Coolidge-éval: a szigorú tanító meg akarja tanítani az európai országokat arra, hogy az adósságokat meg kell fizetni; és ezzel a követelt pénzügyi erőfeszítéssel a további fegyverkezéstől akarja — állítólag — az eszközöket elvonni. A szakértők feladata, bár nem is egyszerű, csak arra fog szorítkozni, hogy megállapítsa Németország teljes tőkeképességének rezonábilis határát, a teljes végösszeget, melyet fizetnie kell és az évi törlesztési összegeket, melyeknek összesen legalább is annyit kell kitenniök, mint amennyit a Szövetségesek összesen fizetnek Amerikának, hozzáadva a Franciaország által az elpusztított területek felépítésére költött Összegek törlesztését. Az Amerikának az összes Szövetségesek által együtt fizetendő összeg 1930-tól 250,000.000 dollárról (1 milliárd márká) 400,000.000 dollárra (1 milliárd 600 millió márká) emelkedik 1980—7-ben, tehát ha a most érvényessé vált két és félmilliárd márkás Dawes-féle „standard“-annuitást, Németország eziránti kívánságával számolva, leszállítják is (körülbelül kétezer vagy kétezerkétszáz millió márkára), a követelések összege fedezve lesz a további hatvan esztendőre és mindenki tudni fogja, hol és hogyan áll. Fogják-e Németországnak ezt a kötelezettségét, ahogy Franciaország óhajtja, politikátlanítani, azaz kommercializálni, üzleti kötelezettséggé átváltoztatni s egy jelentékeny részét mobilizálni az amerikai piacon, ez a kérdés formailag már nem esik a szakértő bizottság hatáskörébe, de lehet, óvatosan véleményt fog mondani erről is, hiszen azért ül benne J. Pierpont Morgan, a világ leghatalmasabb magánbankára.

A FRANCIA piac a frank stabilizálása által beállott mobilitását igen bátor cselekedettel bizonyította, amikor a román kölcsön legnagyobb tranche-át Párizsban biztosította. A Maniu-kormánynak hosszas és elég terhes tárgyalások után sikerült 104 millió dolláros kölcsönt lekötnie (ebből 30 milliót a svéd gyufatársulat vesz át a harminc évi garantált minimummal átadott gyufamonopoliumért). A kibocsátási árfolyam 88 (kifizetési 85) és kamat 7% lévén, a feltételek terhesek s ha a Bratianu-kormány nem ment volna már igen messze a Banque de France által vezetett csoporttal folytatott tárgyalásokban, a román adófizető szempontjából Maniuek talán szívesebben fordultak volna a Népszövetséghez. Így a franciák vették át a román Nemzeti Bank ellenőrzését. Annál érdekesebb lesz megfigyelni, vajjon fog-e sikerülni az erdélyi parasztpárti kormánynak az egész ország gazdasági és pénzügyi erőinek ellenőrzését, mely eddig a Bratianu-cég tulajdona volt, kivenni a liberális kézből s egyben végrehajtani az ország drasztikus és ezért egyéni érdekeket állandóan sértő újrászervezését?

OTTLIK GYÖRGY

A MAGYAR REGÉNY PROBLÉMÁJA

— Beszámoló a legújabb regényekről —

A NAGY regények örök típusához, a lélektani regényhez az utolsó évtizedek fejlődése is alig vitte közelebb regényirodalmunkat. Az ember-ábrázolás, társadalomismertetés feladata valahogy felszínesen, sematikus egyszerűséggel oldódott meg legjobb szándékú íróink műveiben. Jókai mesélt, Mikszáth adomázott; alakjaik nem lelki életükkel érdekelték őket, csupán furcsaságaikkal, jellemző gesztusaikkal, érdekes külsőségeikkel, témavoltukkal. Genre-figurákat teremtettek, akiknek egyetlen rendeltetése, hogy hatásos jelenetekben megállják a helyüket, mondhatni a csattanó érdekében születtek. Életük a genreszerűségért fontos, képérdekűek, illusztrációk.

Az igazi magyar regénynek a genre elleni reakcióból, a valóságra ébredésből kellett volna megszületnie. Programok hirdették is az új irányzódást, az eredmények elmaradtak. Jött Bródy és ma álmélkodva keressük lehetetlenül romantikus történeteiben az élet valóságát, amiért kortársai támadták és ünnepelték. Jött Herczeg, aki cikkeiben oly éles szemmel figyelte zűrzavarosán alakuló polgári társadalmunk problémáit és regényeiben lemondott tapasztalatainak értékesítéséről. Magyar Bourget lehetett volna és ő gondtalan szívvel, könnyű kézzel rajzolgatta a Gyurkovics-lányok vidám portréit. Jött Móricz és hozta a nyomasztó kisváros, a tehetetlen falu, a kallódó értékek filozófiáját, de ábrázolásában ő is hű maradt a genre-hoz. Jött Szabó Dezső, aki az Óserő mákonyával hódította el a fiatal írókat és stílromantikájával a lelki elemzés minden lehetőségét megölte. Regényfejlődésünknek ezt a fővonalát nem tudta megbontani Justh Zsigmond, néhány más finom kísérlet is izoláltan maradt. Babits „Halálfiái“-nak hatalmas erőfeszítését a nagy lélektani regény megteremtésére alig méltányolták, fiatal íróinkra hatást eddig nem gyakorolt.

Móricz témafelvetésében volt újság, de a lényegben alig hozott újat. Ő is csak adomázik, ha drasztikusabb fordulatokkal is, csupán tragikus színezetet ad a típusoknak, amiben elődjei naivan vagy cinikusan gyönyörködtek. A magyar vidék alakjai őt is csak különösségeikkel érdeklik, regényeiben nem törekszik megértetésükre, csak stílusos szerepeltetésre. Elsősorban a jelenetezés foglalkoztatja; valamennyi munkája lazán összefűzött, öncélúan, szépen, kereken kidolgozott képek összesége, legfőbb öröme az epizód. Érezzük, hogy szándékai milyen nehezen szívódnak fel történeteibe, mennyire fásasztja a társadalomvizsgáló szerep, milyen gyönyörrel adja át magát a Part pour Part mesélés kéjének. Legjobb alakjai jóízű mellékfigurák, legkitűnőbb oldalai betétek, egy-egy duhaj multság vagy szenvedélyes szerelmi csata. Mesélő kedvét és a lélektani jellemzés elmélyítését egy regényében sikerült összeegyeztetnie, a „Légy jó mindhalálig“ nagyon szép diáktörténetében. Legifjabb fejlődésében szembetűnő a fokozottabb lélektani érdeklődés, régi nyersebb hatásait szívesen cserélné fel komplikációbogozó, érzéseket, indulatokat elemző dolgozásmóddal. Az „Úri muri“-ban nem egy helyen finoman részletező lélekrajz lepi meg a Móricz-

regényekben ilyenhez nem szokott olvasót, így Szakhmáry Zoltán és felesége összeveszésében. Legutolsó novelláskötete, az „Ágytakaró“ azonban felfedi pszichológiai képességeinek a határait. Nyárspolgárait, akiket késő szerelmük vagy a váratlan kínálkozó kaland kizökkent mindennapi életük egyformaságából, sehogy sem tudja érdekessé tenni, szándékosan egyszerű szavú előadásában elszürkülnek. Nem nagyon tud mit kezdeni egyedül álló alakjaikkal, siet mellékfigurákkal körülönteni őket és a belső törekvésekről gyorsan és megkönnyebbülten tereli át a szót külső mellékeseményekre. (Lásd a „Kamaszok“ című darabját.) A boncolgatás nehéz munkája helyett hősei lelkiaváltságát olcsó életbölcsesekkel kommentálja, elmélkedésekkel a modern életviszonyokról, házasságról, öregedésről stb., amelyek valahogy középúton állanak az írói megfigyelés és a hamarjában rögtönzött zsumnaliszta ötletek között. A mélybe nem hatolnak, mert nem is jöttek mélyről. Ha visszaesik régi modorába, a régi brutális naturalizmussal dolgozik, például „Az asztalos“ című novellában.

Az adoma terpeszkedik el Komáromi János legújabb regényében. („Régi ház az országnál.“) Komáromi rendületlenül ismétli egyszer bevált írói fogásait, a fejlődés, az újat keresés szándéka teljesen hiányzik belőle. Az „Idegen leány“ titokzatos és rokonszenves hősnője új, meg új kiadásban kerül elének, alig változva és már érdektelenül. Szerencsésje volt néhány groteszk alakjával, most egyszerre nyugtalanító bőségben és egyhangúságban önti elének őket. Utolsó regényében sorra vonulnak fel a furcsa figurák, elmondják mondókájukat és eltűnnek, hogy még jó párszor visszatérve eljátsszák kis szerepeiket. Dickens egyes komikus vonások ismétlésével nagy hatást ért el, mert mértékkel alkalmazta és ismétlődéseiben mindig volt valami váratlan és meglepő. Komáromi nem ismeri a mértéktartást és a gondosan másolt komikus helyzetek, jelenetek, mondások csakhamar idegesíteni kezdik az olvasót. Még hogyha szélesen folyó történetbe ágyazódnának és a cselekmény bonyolultságát ellensúlyoznák mechanikus játékkal, mint Dickensnél. Nem, itt az adomák, történetkéik hordozzák őket súlyos teherként. A kis diákgyerek, Mudrony Sanyi életfolyása ürügy csupán, vékony cémaszál, amelyre színes, változatos és jelentéktelen apróságok fűződnek fel. A lélekbe is néző Komáromi ritkán mutatkozik meg az egész vaskos kötetben, legkiválóbban még a kamaszérzékiség ébredésének diszkrét rajzában.

Kassák új regényében („Napok, a mi napjaink“) már más módon vetélődik el az igazi lélekrajz. Kassák a teória jármába töri az ábrázolt életet, alakjait elvei érdekében formálja, fény- és ányékelosztása nem az emberismeretet, de szocialista tanainak érvényesítését szolgálja, nem megfigyel, hanem erőszakosan konstruál. Vannak írotípusok, akiknek stíluseleme a valóság és elmélet kapcsolata, akik ritka erővel és élethűséggel tudják megjeleníteni alakjaikban az igazolni óhajtott gondolatokat: ilyenek Bourget, Barrés. Az eszme, amely mellé elszegődtek, mesteri ábrázolásukban elválaszthatatlan részese lesz hőseink sorsának, jellemének, életkörülményeinek, valóságosabb lesz a külső események valóságánál. Kassák egészen más típus. Művészivé csak akkor tud lenni, ha nem reflektál, ha minden hátsó gondolat nélkül ábrázol, ha még stílusintencióit is kiküszöböli, ha minden beállítás, szépítés, igazítás nélkül veti papírra élményeit; ezért sikerült nagyon jól az önéletrajza. („Egy ember élete.“) De tehetetlen akkor, ha agitatív célt tűz ki maga elé, gyámoltalanul aggatja teóriáit idéltlen alakjaira, elveszti minden jellemző készségét, elfelejti még beszéltető művészetét is. Micsoda lehetetlen párbeszédet folytat regényében az államügyész és Ulrich, a szocialista lapszerkesztő! Nem is agitátoriskolai vitákra, hanem ilyen vitáknak papíron lefektetett vázlataira emlékeztetnek; az előszó már nem lehet

ennyire merev és száraz. Fiatal lányok egy kis cukrászdában összebújva szerelemről beszélgetnek és ilyeneket mondanak:

„Ma már tudományosan kimutatható, hogy két reprezentatív típusa van ennek a generációnak. Az „elfiúsodás“ felé hajló lány, ez az erotikus típus, és az egészség és teremtőképesség után vágyódó lány, akit a kollektív nőtípusnak nevezhetnénk. Ennek az utóbbinak a fejlődését megkönnyítik és a szexuális kríziseken nagyrészt átsegíti a torna, a másik típusnál azonban a torna sem egyéb, mint egy bizonyos erotikus kiélési forma, ők nem felszabadítják a estet, hanem még jobban előkészítik azt a szexuálneurózisra.“

Tessék elképzelni az ilyen csevegést nem papíron, de fennhangon a valóságban! És milyen erőfeszítésébe kerül mindez a szellemiek dolgában el nem kényeztetett, félművelt írónak. Szinte látjuk, amint összeráncolt homlokkal igyekezik embereit minél „okosabban“, minél „mélyebben“ beszéltetni. Önéletrajzában közvetlenül, természetesen pergő párbeszédei toronymagasságban állanak művészi igazság dolgában e dialógus-torzszülöttek felett. Ott munkástársait és csavargó cimboráit a fametszetek kemény szépségével tudta ábrázolni, itt az elvakult államhivatalnok, a brutális rendőrtisztviselő és a nemes munkásvezér bemutatásában éri el csúcspontját jellemző ereje; három ember, akik szorgalmasan iparkodnak minden tevékenységükkel jelzőiket kiérdemelni. Az ügyész belső meghasonlottsága és Ulrich befolyása a szocialisták közé viszik, de a munkásmozgalom taktikusai között nem tud elhelyeződni: végül is öngyilkos lesz. A beilleszkedni nem tudás motívuma kínálkozott a lélektani elmélyítésre, Kassák egyszerűen a túlzó újonc és a mérsékelt tapasztaltabbak ellentétét mutatja be, egy fantasztikus vonatrobantó tervvel pedig végkép valószínűtlenné teszi ügyészenek átalakulását. Valószínűtlen, kényszeredett jelenetek kergetik egymást regényében és mégis éppen e műve kapcsán hajlandó büszkélkedni, hogy „az élet szigorú törvényei szerint illeszt történetét történés mellé“. A könyv híg anyagában törmelékként úszik néhány friss sor, sikerült vonás, emlékeztetve a tehetséges íróra. Csak egy óhajtasunk lehet: inkább lássuk viszont az önéletrajzát folytató Kassákat.

Vannak írónk, akik számára az élet csak akkor élet, ha zsúfolt, a lélek csak akkor érdemli meg, hogy foglalkozzanak vele, ha lobogó indulatok és elfojtott ösztönök martaléka, ha különös, ha titokzatos, ha érdekesen beteg. Az írói képzeletnek ezt a szabadjára engedését hatalmas fegyvelmező és formáló erő, meg pszichológiai biztonság kell, hogy kísérjék; csak így születhetnek olyan alakok, akiknek elhisszük a lehetetlent is. De ha az író nem bír a képzeletével, ha ellenállás nélkül sodortatja magát, ha halmozza a furcsát, a szertelent vagy az aljast, a szennyest vagy a kábítót, a mámorítót, az élet szétporlad a kezei között, emberei fantomokká lesznek. Az ilyen áradó író rendszeren a legkevésbé eredeti, utánoz, kész patronokat használ fel. A „vérző“ valóság agyonkoptatott klisékre másolódik, a kitörő szenvedélyek már más írónál és sokszor látott formákba ömlenek, legegényibbnek elgondolt hőseikben régi ismerősöket fedezünk fel. Látszólagos gazdagságuk az alkotóerő hiányait leplezi.

Így van ez Bibó kétkötetes regényében. („Anyám.“) A nehézkes kettős szerkezet keretében (jelen és múlt váltakoznak, a hős időnként felidézti múltjának egy-egy részletét) szerelmi kalandokkal talán kissé bőven is fűszerezett sokágú történet bonyolódik, inkább fárasztóan, mint érdekesen. Lépten-nyomon irodalmi reminiscenciák bukkannak fel. Bibó problémalátása, alaptípusai és írói eszközeinek jó része a nyolcvanas évek (francia) naturalizmusának kelléktárából kerülnek elő. Keresztes, a kínlódó, magát-marcangoló, akaratgyenge író és bohém társai, akik szintén betegek, geniálisak és kételkedők, tivornyákba fulladók, kiváltságos szenvedésekben tönkre-

menők, egyszóval művész-és nem átlagelkek, kissé megporosodva innen keltek új életre. A szerelmi jelenetek dús hangszerelésében Zola a mintája, tőle tanulta az ilyes alacsonyrangú mondatokat is: „Itt nincs más, csak a föld és az ég, itt nincs más, csak a pázrás s ennek az egyetlen, igazi örökké való misztériumnak a lehellete mégis betölt mindent.“ Erőltetett kontraszthatásait már Szabó Dezsőnek köszönheti. Mihalovics, a keserű költő halálán van; egy utcalányt hívat fel ágyához, énekelnek, az asztalon két égő gyertya közt feszület veti sötét árnyékát. „Keresztet a látvány zordon fensége lenyűgözte. Kivert és pogány istenek áldozhattak így a tovatűnő életnek. Ez a robogó búcsú, amelyben néma légiók, görgő sziklák s egy meghasadt emberi kiáltás vonultak zárkózott menetben a sír felé“ stb. Amint látjuk, álfenségben és álpátoszbán is méltó tanítványa mesterének. (Az utcalány különben még egyszer szerephez jut a regényben, a tiszta és önfeláldozó szerelmet természetesen neki kell, a la Dosztojevszkij, megtestesítenie.) Móricz sem marad kiaknázatlan. Keresztes segédjegyzőnek falura kerül, italos, elbutult társaságba, amely mintha egyenesen egy Móricz-regényből rándult volna át a falu korcsmájába. Írónk stílusának hatásegylegére jellemző, hogy még Jókai hangja is gyakran kísért. A tétova lelkű Keresztes hideg nyugalommal üti le a provokáló ficsúrt, mosolyogva, biztos kézzel teríti le a párbajban, balkézével könnyedén összeroppantja vetélytársának a kezét, aki azonban szintén tudja a kötelességét és meg sem rezzen. Egyszerűen csak ennyit mond: „Ön most pocskéká tette a kezemet, ez azonban nem változtat a tényeken.“ Györkinét a szökésre rábeszélő forró tirádái pedig egy kitűnően sikerült Jókai-paszticheban lennének méltó helyükön.

A rendkívülit hajszoló írói egyéniséget íme, ennyire hatalmukba kerítik olvasmányainak emlékei. Ahol a maga lábán jár, erőtlen és bizonytalan. Hőséről megtudjuk, hogy más, mint a többi, „gondolatok és érzések őt nem érdeklik“, élete „halálos vergődés“, minden tetteivel „bajt, átkot és fortéimét vet el“, de nem nagyon értjük, hol, miben, miért romlott el az élete. Válságból-válságba sodródik minden különösebb indokolás nélkül, csak mert ilyen az élet. A szerelemben kalandjai ellenére szerencsétlen, az emberek között idegen, rejtélyes bűnökért vezeklő, sebzett lélek — így szép.

Bibó társadalomszemlélete csupa konvencionális elemen nyugszik. A gróf raccsol és ostoba, az orvos, az ügyvéd és a többi polgár „hasznos teremtmények“, „az élet belőlük épül és áll“, de egyébként nem érdekesek, a falusi intelligencia letört és állatiasan elbutult — a különös, a nagyszerű virágok csak írói és művészi lelkekben virágoznak ki. Ők a kitagadottak, de királyi gögűek, társaságban unatkoznak és mindenkit megvernek. („Keresztes mosolyogva nézte őket. Ezt az egész társaságot egy unalmas és érzélgős Dumas-regényből vágták ki.“) Csak saját érzelemviláguk jelentős, a hétköznapi emberek kicsinyes tevékenysége, céljai nevetségesek. Egyik oldalon állanak ők, a kiválasztottak, a gazdag lelkűek, másik oldalon szürke massa, érdektelen tömeg. A társadalmi osztályok komplikált és finom szerkezete felé szabad-e ilyen primitív szemlélettel közeledni?

Az adomába, teóriákba és az úgynevezett „élet teljességébe“ fullasztás mellett egy újabb keletű, de annál veszedelmesebb ellenség is fenyegeti az író jellemző készségét; az őserejűvé, szertelenné nagyítás. Szabó Dezső ajándéka ez a magyar irodalomnak és sok fiatal íróknak egyetlen kincse. Talán a Toldi-képlet csiráiból kisarjadva, paraszt íróink szemében epikus arányokig kezdett nőni, magába szítt minden értéket és magába olvasztotta a magyar faj összes reprezentatív tulajdonságait. Móricz Túri Danija volt az új típus első testet öltése. Ady a tragikus magyarság gondolatát hozta: magyar sors — paraszt sors, mindenki szolgálja. Végül Szabó Dezső az eddigi

elemekből és hozzávegyítve a magányos, megtagadott, őserejű zseni romantikus vonásait, véglegessé gyúrta a paraszttitán alakját. A paraszt most már mintaképpé vált, a magába szívott értékek belőle sugároznak szét, minden más típusnak hozzá kell hasonulnia, hogy értékessé váljon, a paraszt az erőnek, az életnek, a nemzetiségnek egyedül érvényes, örök szimbóluma. De már Szabó Dezsőnél és még inkább követőinél a paraszthős (aki persze nem mindig ténylegesen is paraszt; ez már lelki és nem társadalmi kategória) bizonytalan körvonalú és tartalmú, ideális lényben olvadt fel. Az ilyen hős úgyszólván csak jelzőkből születik és azokban él, vérbő, duzzadó, robbanó jelzőkben. Az író állandóan szinte extázisban dicséri, de mindent az ő szavára kell elhinnünk róla; hogy genialis, istenáldotta művész, próféta, lánglelkű gondolkodó, megváltó és hogy nagyszerű izmai vannak. Élete egyetlen lendületben viharzik el előttünk; nagyranézó írónk motiválással, lélekrajzzal és egyéb kicsiségekkel nem törődik.

Tamási Áron („Szűzmáriás királyfi“, 2 kötet) kettős jó tulajdonságát; reális megfigyeléseit és stilizáló ügyességét ezek az eltanult exaltáló fogások teszik tönkre. Csörja Bódi, a kis székely parasztfiú, vadóc természetében, csínyjeiben, kóborlásában szívesen gyönyörködne, de az író nyomatékos figyelmeztetésére a jövő elhivatottságot kell tisztelni bennük. Sűrű bicskázásaival is csak rendkívüli tehetségének a jelét adja, amit korlátolt tanárai nem méltányolnak; de hát az iskola mindig elfojtja a tehetségeket. Mi pedig egyelőre mindent megbocsátunk a jóízű góbé szócsatáért, Bódi és Ferke együttes csavargásának szép, meleg, jeleneteiért. De már Bódika „határtalan lelkében a Mindenség lényei mind együtt lobognak“, mire felserdül, királyfivá nőtt, Szűz Mária választottjává, dacos népének apostolává, misztikus hőssé. A művész is kitör Bódiéből, őserejével egy-kettőre megfesti a világ legcsodálatosabb képét. Persze nem értik meg és erre ő a teremtő művész göggyével és fájdalmával fordul el népétől. De a következő oldalakon már minden felejtve, újra apostol lesz, zűrzavaros események után egy utolsó, halálos verekedés vet véget „lángéletének“.

Tamási hőst magyar hatások alapján formálta; a székelyek tragikus magárahagyottsága nem specifikusan erdélyi gondolat, hanem a tragikus magyarság képzetének az átvétele. Stílusában sem annyira székelyes, mint állították róla; kissé modoros, gyakran biblikus hangú, költői részeiben erőtlenséggel, jól élvezhető magyar köznyelven ír. Legízebbek párbeszédei; kifogyhatatlan a furfangos, mindig célba találó, góbé ötletekben. Nem regényíró és nem költő, a kisebb zsánerkép az igazi területe; a székelyek Tömörkényié lehetne.

A lelki élet ösztönök játékvá zsugorodik össze Földi új munkáiban. („A csábító“, „Az utolsó álarc“, „A láthatatlan út“.) Régibb regényeiben nagyvárosi miliórajzra törekedett, kispolgári, különösen zsidó családok világát tárta fel sívár, nyomasztó részletezéssel. Alakjai fásultak, letörtek voltak, elnyűtt idegekkel, céltalan akarásokkal. Életüket könyvek, Földi mintaképei szabták meg; a nagy realista regényírók által teremtett életeket ők lelkiismeretesen újraélték. Könyvélményekből táplálkozott Földi képzelete; száraz egyéniségével reménytelenül áhítozott Dosztojevszkij miszticizmusára és torz erotikus-misztikus jelenetek megrajzolásában élte ki vágyát. Orvosi tanultságára támaszkodva előszeretettel kereste már első munkáiban a patológikust. Fejlődésének útja már akkor ki volt jelölve. Könyvektől eltemetett, realitások iránt eltompult, élményeit gyorsan feléző fantáziáját lassanként csak a kivételes, a beteges tudta izgatni, az elharapódzó ösztönök, a bomladó lelki állapotok. Ma problémaérzéke elcsenevészedett, alakjainak köre összeszűkülte, egyhúru idegizgalmak adják témáit. Szinte kamaszos örö-

mét találja a testiség kitergetésében; teljesen hatalmában van erotikus képzeleinek.

Utolsó kötetei közül még a legjobb „A csábító“. Haliczky tanár úrban, a már öregedő, nyugodt polgárban váratlan fellobban az érzéki vágy, minden tartózkodást, becsületességet, konvenciót kiéget leikéből. Félig akaratlanul, tudatalatti parancsoknak engedelmeskedve tönkreteszi a „forró fejű, égő ölü“ lány életét és végül gyilkosa lesz. Lelki válságát mindvégig csak erotikus motívumok érzékeltetik, a sokrétű indulatokból csak az érzéki képzelődések játékát, a lihegő vágyat látjuk. Haliczky és Gizi, a szeretője, minden szexuális lobogásuk ellenére élettelenül hatnak; a regény legélőbb alakja Erzsébet, Gizi vénlány nénye, aki titkon szerelmes Haüczkyba. A reménykedések, apró kielégülések, féltékenység, lázadás, lemondás finom szálaiból szövődik egybe szerelme. Nem hallunk erotikus vízióiról, fonnyadó testének kétségbeesett kívánságát mégis átérezzük.

Beszámolónkban az aktualitástól kötve, egy-egy újabb munka kapcsán igyekeztünk a magyar regény legsúlyosabb bajait megállapítani. A vidék rajzában a zsánerszerűség és képtelenné nagyítás, a nagyvárosi típusok visszaadásában a csak konvencionálisít vagy csak betegeset és a közönség alantas rétegeire számító erotikumot nyújtó szemlélet uralma alól keli íróinknak elsősorban felszabadulniok, hogy maradandót és lélektanilag igazat adhasanak.

HALÁSZ GÁBOR

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 15-én délben. — Irógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket háziilag korigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző Számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte.

A RÓMAI KÉRDÉS MEGOLDÁSA

VALÓSÁG lett tehát az, aminek előkészítéséről sokan beszéltek, de aminek megvalósulásában mégis csak kevesen hittek. A február 11-i lateráni egyezmény aláírása, bár létrejöttéről nyílt titokként suttoztak, mégis a meglepetés villámgyorsaságával hatott. A meglepetés és az öröm, amely február 11-én délben a csaknem két emberöltő után először felhúzott sárga-fehér pápai zászlót fogadta, több volt a lelke mélyén közömbös tömegnek annál a kíváncsiságánál, amellyel különösen Róma népe, panem et circensest kiáltó őseinek kései örökségeként, fogadni szokta a világ eseményeit, minden rendű hírességeit. A conciliazione híre ennél mélyebbre hatott és őszintébb örömet váltott ki az egész olasz társadalomból. Az olasz nép sajátos politikai érzékével szinte ösztönszerűleg érezte meg, hogy az Unita Italia ezzel az aktussal vált teljessé és befejezetté, mert ez a szerződés biztosítja ezentúl jog szerint is a harmadik Itáliának háborítatlan és vitathatatlan birtokát.

Ez a momentum nem is olyan csekély jelentőségű é megegyezésben, aminőnek az első pillanatra, Róma ötvennyolc évi zavartalan birtoklása után, látszik. Olaszország még a világháborúba való beavatkozását megelőzőleg is, a londoni egyezmény titkos klauzulájában, megegyezett új szövetségeseivel, hogy a békekötés alkalmával nem engedik ineg sem az úgynevezett római kérdés felvetését, sem a pápának a béketárgyalásokon bárminő formában leendő részvételét. A négyesszövetség győzelme az olasz paktumnak ezt a pontját meg is valósította. A háború befejezése óta napvilágra került akták és emlékiratok, különösen a német centrupárt sokszor külön utakon járó, de eleven politikai iniciatívájú vezéréé, a tragikus végű Erzbergeré, meggyőzően bizonyítják, hogy Olaszországnak ez az aggodalma a római kérdés felvetése miatt nem volt alaptalan. Kétségtelen ma már, hogy a központi hatalmaknak igenis szándékukban volt a római kérdésnek Olaszországgá kedvezőtlen felvetése. Ez a körülmény Itáliára nézve még iákkor is beláthatatlan következményekkel járt volna, ha a Szentszék magasabb erkölcsi és bölcsen távolba néző politikai szempontok miatt nem lett volna hajlandó a római kérdésnek egy ránézve talán pillanatnyilag kedvező, de egyoldalú és erőszakos aktusból származó megoldását elfogadni, amely ismét a jövő súlyos bonyodalmait idézte volna elő. A február 11-i megegyezésnek általános érvényű és messzeható jelentőségű ténye éppen az, hogy tökéletes békét teremtett Olaszország és a pápaság között, ennél-

fogva a római kérdést nem lehet többé semmiféle formában felvetni Olaszország ellen. Minden nemzetközi szerződés értékét és használhatóságát a gyakorlat mutatja meg. A lateráni egyezményt illetőleg erről még nem beszélhetünk, annál kevésbbé, mert a szerződések teljes szövege is csak éppen most került nyilvánosságra. De ezenkívül az olasz kormány által nyilvánosságra hozott bőséges tájékoztatás is elegendő a megegyezés szellemének megismeréséhez és az új helyzet következményeinek és esélyeinek mérlegeléséhez.

Az első szerződés, amelyet a félhivatalos politikai szerződésnek nevez, legelőször is megerősíti újból az 1848 március 4-1 olasz alkotmány első szakaszát, amely szerint az állam vallása a katolikus. A továbbiakban a pápa tökéletes szuverénitását ismeri el Olaszország a jelen szerződéshez csatolt térkép szerint körülhatárolt vatikáni államra (Citta del Vaticano). Ezen a területen az olasz kormány semmiféle hatalmat nem gyakorol, itt a Szentszék teljes szuverénitást élvez. Nyilván biztonsági és rendészeti okok magyarázzák a megegyezésnek azt a feltételét, hogy a Szent Péter-templom előtti tér része ugyan a vatikáni államnak, mégis ez a közönség részére általában nyitva lesz, s ott a közbintonsági szolgálatot továbbra is az olasz állami szervek fogják ellátni.

Az új vatikáni állam határainak megállapítása sok helyütt némi csalódást fog kelteni. Még a háború alatti megoldási tervek is egy akkora államterületről szóltak, amely a Vatikán környékén kívül egy a tengerhez vezető keskeny földszalvét és egy tengeri kikötőt is magában foglalt volna. A megegyezés előtt közvetlen számyrakapott hírek szerint is, amelyek a külföldi sajtóban is napvilágot láttak, az új állam magába foglalta volna a Propaganda-Kongregációnak a Monte Gianicolo északi lejtőjén most épülő palotája, a Doria Pamphiljvilla, a pineta Sacchetti és a Porta Angelica által bezárt területet, amelybe ilyenformán beleesett volna a roma—viterbói vasútvonal egy kisebb szakasza, az úgynevezett Szent Péter-vasútállomással együtt. Úgy látszik azonban, hogy a minél kisebb terjedelmű államterület megállapításánál különböző, inkább praktikus természetű megfontolások mellett, más, messzebbre tekintő szempontok is érvényesültek.

Mentői kisebb a terület, annál jobban eliminálódik a jövő komplikációk lehetősége, — különösen a közigazgatást és az igazságszolgáltatást illetőleg — amelyek okvetlenül bekövetkeznének, ha az új állam nagyobb számú polgári foglalkozású állampolgárokra is szert tesz. Ilyen megfontolások mellett jutottak el a jelenlegi végleges megoldáshoz, amely szerint a vatikáni állam az eddigi exterritoriális területen kívül (vatikáni paloták a hozzátartozó kertekkel) csupán a Szent Péter-templom sekrestyéjének déli sarkától, ott, ahol a Szent István király alapította magyar zarándokház állott egykor, a Szent Péter-bazihka kanonokjainak palotája mellett haladva, a vatikáni falnak úgynevezett Leó-tornyáig vezető úttól határolt területet fogja magában foglalni. Ennek kiterjedése mindössze fél négyzetkilométer, s ma is már az egész terület a Szentszék, vagy más egyházi testületek birtokában van. Ez az államterület kevés változtatással megfelel az

Ehrle-féle 1916-ban publikált területi megoldásnak,¹ amely először állapította meg, hogy ez a kis terület jogilag elegendő biztosítéka volna a pápa szuverenitásának. Miután az új állam területe így a minimális kiterjedésre szorítkozik, elejtették azt a tervet is, hogy a Szentszék mellett akkreditált követségek a jövőben a vatikáni állam területén belül lakjanak, vagy legalább is ott hivatalos helyiségeket tartsanak. A vatikáni követségek tehát a jövőben is az olasz állam területén fognak működni és ott fognak teljes területenkívüliséget élvezni. A vatikáni állam területén a konvenció szerint megfelelő vasútállomást fognak építeni, amelynek helyét a vatikáni domb déli lejtőjén, a Santa Marta-kórház mellett, jelölték ki, s ez a kiágazás a roma—viterbói vasútvonal Szent Péter-állomásához fog csatlakozni. Posta-, távíró-, telefon-, valamint drótnélküli távíró- és távbeszélőszolgálat ellátását, amelyek felállítása az új államban Olaszország terhére fog megtörténni és a járművek közlekedését külön egyezmények fogják szabályozni.

Már az 1871-i garancia-törvény a Vatikánon kívül exterritorialitást biztosított a lateráni bazilikának és palotának, a castelgandolfói pápai nyaralónak és Rómában mindazon pápai palotáknak, amelyekben az egyházi központi kormányzati szervek foglaltak helyet. Ezek a Cancelleria, a Quirinál tőszomszédságában fekvő Dataria, a Propaganda Fide és a Vikáriátus palotái voltak. A lateráni egyezmény itt is messzemenő előzékenységet tanúsít a pápával szemben, amennyiben az ingatlanok egész sorát adja vissza ismét a Szentszéknek, mások számára pedig messzemenő kedvezményeket biztosít. Jogilag a szerződés két csoportot teremt. Az egyikhez tartoznak azok a paloták, amelyek vagy ősi tradícióknál fogva, mint a három főbazilika (San Giovanni al Laterano, Santa Maria Maggiore, San Paolo fuori le Mura), vagy pedig rendeltetésük miatt akár a pápa személyes használatára (a jelentékenyen megnagyobbított castelgandolfói pápai nyaraló), akár az egyház központi szerveinek elhelyezésére szolgálnak. Ezek az épületek a hozzájuk tartozó területekkel együtt² az idegen államokkövet-

¹ Fraxu Ehrle: Benedikt XV. und die Lösung der römischen Frage, Stimmen der Zeit, 1916, September.

² A Szentszék részéről sugalmazott közlemény (Corriere d'Italia, 1929 február 19) szerint az ingatlanok pontos leírása a következő:

Az első kategória:

1. A lateráni bazilika és palota a hozzátartozó épületekkel, úgymint: kanonokok palotája, a penitendáriusok háza, a plébánia, a római szeminárium és több kisebb, a bazilikával összeépült házzal és a Szent Lépcsővel együtt.

2. A Santa Maria Maggiore-bazilika a hozzáépült palotával.

3. San Faolo fuori le Mura-bazilika a hozzáépült épületekkel és a bazilikától Róma felé húzódó Prati del popolo romano nevű földekkel együtt.

4. A castelgandolfói pápai palota, az egykori Cybo-villával és palotával együtt.

5. Ugyancsak Castelgandolfóban a villa Barberini, amelyet az állam hat hónapon belül kisajátít és átad a Vatikánnak. (Ennek a területe 40 hektár, tehát majdnem Ugyanakkora, mint maga a vatikáni állam.)

6. Rómában a Dataria-palota.

7. A Cancelleria-palota.

8. A Propaganda Fide-kongregáció régi palotája a Piazza di Spagnán.

9. A San Callisto-palota a Trasteverében, a mögötte lévő területekkel, a Santa Maria in Trastevere-bazilikával és az összes vele Összefüggő építményekkel együtt.

10. A keleti egyházak kongregációjának palotája a Piazza Scossacavallin.

11. A Sant' Uffizio-kongregáció palotája.

ségeinek kijáró területenkívüliséget élvezik. Az egyházi intézmények egy másik kategóriája teljes adó-, illeték- és kisajátítás alól való mentesítést élvez, ezek a pápai Gergely-egyetem új palotája, a biblikus intézet, a keleti intézet, a régészeti intézet, az orosz és lombárd kollégiumok, a San Apóllinare két palotája és a Coelius-hegyén lévő Szent János- és Pál-kolostor. Mindezek nemzetközi jellegű egyházi felsőbb oktatási vagy tudományos intézetek, vagy pedig a római egyházmegye igazgatásával kapcsolatos intézmények vannak bennük elhelyezve, s már a megegyezés előtt is részben a Szentszék birtokában voltak. Területi igényeit a Szentszék valóban a lehető legcsekélyebbre redukálta, joggal mondhatta erről a pápa, hogy a Szentszék a területi konvencióval az egész világ előtt bebizonyította, hogy az egyességnél semminemű kapzsiság nem vezette.

A további komplikációknak veszi elejét az a rendelkezés is, amely szerint a vatikáni államnak nem lehetnek más alattvalói, mint a Szentszék azon egyházi és világi tisztviselői és alkalmazottai, akik állandó székhellyel a vatikáni állam területén bírnak, de ezek is csak hivataloskodásuk időtartama alatt. Ez a rendelkezés, mely egészen szűk körre szabja a vatikáni állampolgárság megszerzésének lehetőségét, már magában véve is lehetetlenné teszi, hogy az új államnak olyan polgárai is lehessenek, akik nem tartoznak közvetlenül, hivatali elfoglaltságuknál fogva, a Szentszék fegyelmi hatósága alá. Amint ez a rendelkezés, éppen úgy az is, amelyik a vatikáni állam területén elkövetett deliktumok megbüntetését szabályozza, csaknem a mostani megegyezéssel tökéletesen azonos formában megtalálható már az Erzberger-féle, a háború alatt készült megoldási tervzetben is. Ez is nyilvánvalóan bizonyítja azt, hogy a kérdés megoldása minő gondosan, az egész rendkívül terjedelmes irodalom figyelembevételével történt. A megegyezés szerint Olaszország a vatikáni állam kérésére és meghatalmazására, esetről-esetre vagy állandóan is, eszközli azon személyeknek a megbüntetését, akik a vatikáni állam területén bűncselekményt követtek el. Ugyancsak kiszolgáltatja a vatikáni állam

12. A vikáriátus palotája a Via dei Cestarin.

13. A Monte Gianicolón lévő, a Porta Cavalleggieri, a Szent Péter oszlopsora, a Borgo Santo Spirito és a Monte Gianicolo csúcsa közt fekvő terület, amely magában foglalja a Santa Monica-kolostort, az Ágoston-rendűek központi házát, a Jezsuiták központi házát, a Propaganda-kongregáció új palotáját, az új amerikai kollégiumot, a Gyermek Jézusról nevezett kórházat, a Sant' Onofrio-templomot és kolostort, végül a Sacre Coeur-apácák kolostorát.

A második kategória:

1. A pápai Gergely-egyetem régi épülete a Via del Seminarión és most épülő új palotája a Piazza della Pilottán.

2. A pápai biblikus intézet, a Piazza della Pilottán.

3. A 12 apostolról nevezett bazilikához tartozó paloták.

4. A Sant' Andrea della Valle-templomhoz tartozó palota.

5. A San Carlo ai Catinari-templomhoz épített palota.

6. Az Esquilinuson az egykori Sant. Antonio-konvent területén most épült paloták, úgymint: Pápai Keresztény Régészeti Intézet, Pápai Keleti Intézet, a lombárd szeminárium, az orosz kollégium a Sant' Antonio-templommal együtt.

7. A Piazza San Agostinón és a Via della Scrofan emelkedő két, San Apollinare-palota, amelyet zárt átjáró köt össze.

8. A San Giovanni e Paolo-templom mellett épült palota, a hozzátartozó igen nagy kiterjedésű parkkal együtt, amely régészeti szempontból igen fontos, ott van Nero nympheuma.

Olaszországnak azokat a személyeket is, akik olasz földön elkövetett bűncselekménnyel terheltlen a vatikáni területre menekültek. Ez a rendelkezés mentesíti a Szentszékét a büntető igazságszolgáltatás minden ódiomatól, amely már 1870 előtt is súlyos teherként nehezedett a pápára, mint az egyházi állam szuverénjére, mert igen sok esetben nehéz volt megtalálni a kiegyenlítést az egyházi törvények és a modern igazságszolgáltatás praxisa közt.

Politikai szempontból különösen nagyfontosságú a megegyezésnek az a rendelkezése, amely kimondja, hogy a Szentszék távol akar maradni és távol fog maradni a más államok közt felmerült ügyektől és a hasonló célból összehívott nemzetközi kongresszusoktól is, kivéven akkor, ha az érdekelt felek a Szentszék erkölcsi és szellemi hatalmát egyértelműleg kéri közreműködésre a béke érdekében. Ezen elhatározás következményeképpen Olaszország elismeri, hogy a vatikáni állam mindenkor semleges és sérthetetlen területnek tekintendő. Ez a megállapodás már magában foglalja a feleletet arra a különösen a francia sajtóban sokat emlegetett kérdésre is, hogy a Szentszék a megváltozott viszonyok folytán közvetlenül is részt kér-e majd a Nemzetek Szövetségének a munkájából. A megegyezés e pontjának világos értelme szerint semmi esetre sem. Megerősíti ezt Rosa jezsuita atyának a *Civiltá Cattolica* február 20-i számában megjelent, nyilvánvalóan sugalmazott cikke, amely megállapítja, hogy a Szentszékre nézve erkölcsi lehetetlenség belépni a Nemzetek Szövetségébe, miután annak alapokmánya olyan kötelezettségeket is ró a tagállamokra, például a közös háborús akciót, amelyet a Szentszék még akkor sem vehet magára, ha annak gyakorlati jelentősége reá nézve nem is volna. De annak a lehetősége a lateráni szerződés szerint is megvan, hogy adott esetben a Szentszék az érdekelt államok felkérésére konkrét esetekben közvetítő, vagy döntőbíróként is szerepeljen, úgy amint XIII. Leó 1884-ben Bismarck kezdeményezésére a Németország és Spanyolország közt a Karolina-szigetek birtoka miatt támadt viszály ügyében. Hasonlóképpen megvan teljes mértékben annak a lehetősége, hogy a Szentszék teljes jogú résztvevője legyen a békeproblémákkal általánosságban foglalkozó nemzetközi kongresszusoknak, — aminők a hágai békekonferenciák voltak, amelyeken a Szentszék részvételét mindkét esetben Olaszország vétője akadályozta meg — a nélkül mégis, hogy semlegességét bármely irányban feladva, aktuális nemzetközi bonyodalmakba beavatkozni kényszerülne.

A pápai levéltárak, a könyvtár és a múzeumok kincseinek eddigi liberális használatát biztosítja a szerződés a jövőben is a tudományos világ és az érdeklődők számára a mostani keretek között.

Abból, hogy Olaszország kifejezetten elismeri a Szentszék követküldési és követfogadási jogát a nemzetközi jog szabályai szerint, magától értetődik az egyezménynek az a megállapítása, hogy a jövőben a normális diplomáciai viszonyoknak megfelelően Olaszország a pápa mellett nagykövetet, a Szentszék az olasz államban pedig nunciust fog tartani, aki a diplomáciai testület rangidőse lesz. A megegyezés utolsó pontja szerint a Szentszék a jelen egyezménnyel tökéletes

szabadságát biztosítva látja, éppen azért visszavonhatatlanul és véglegesen elismeri a savoyai ház uralma alatt álló Olaszországot. Olaszország viszont elismeri a pápa szuverénitását a jelen szerződésben megállapított vatikáni államra. Az úgynevezett garancia törvénynek a mostani megegyezéssel ellenkező rendelkezései egyidejűleg hatályukat veszítik.

Amíg ez az egyezmény az úgynevezett római kérdést eliminálta s tulajdonképpen kétoldalú békeszerződés a két egyenrangú fél között, amely az egyoldalúan megalkotott és a Szentszék által soha érvényesnek el nem fogadott garancia törvények helyébe lépett, addig az ugyancsak február 11-én aláírt konkordátum az olasz állam és az olaszországi katolikus egyház viszonyait szabályozza.

A Szentszék a világháború óta különös előszeretettel használja a katolikus egyház érdekeinek biztosítására a konkordátumokat, mert ezek nemzetközi szerződés erejével bírva a törvényhozó testületek szankciójával láttatnak el, tehát az államok mai alkotmányos berendezkedése mellett mindkét fél részére a zavartalan együttműködés legfőbb biztosítékát nyújtják. Ezzel szemben a középkori tradíciókon felépülő privilégialis rendszer a katolikus egyházra vonatkozólag ma már csak igen kevés államban pl. Spanyolországban tartható fenn, a liberális kor „szabad egyház szabad államban“ doktrínája pedig már klasszikus hazájában, Franciaországban is csődöt mondott, a szerzetesrendekre vonatkozó törvény folyamatban lévő revíziójával. Ez a princípium, amely az új kánonjogi kódex centralizmusának életbeléptetését is a leghatékonyabban segíti elő, érvényesült a már érvényben lévő lengyel, bajor, litván, lett konkordátumokhoz hasonlóan a most megkötött olasz konkordátumnál is, amelynek 45 szakasza a ratifikáció megtörténteig szintén csak főbb vonásaiban ismeretes.

A konkordátum annak az ünnepélyes kinyilatkoztatásával kezdődik, miszerint Olaszország tudatában van annak, hogy Róma, mint a pápaság székhelye, az egész katolikus világ centruma, éppen ezért tartózkodni fog minden olyan intézkedéstől, amely a városnak ezt a jellegét bármi módon is veszélyeztetné.

A vallás szabad gyakorlatának, a világi papság és a szerzetesek szabad tevékenységének biztosítása, az ünnepek megtartása, a tábori lelkészet ügye más konkordátumokban is hasonlóképpen előforduló állandó jellegű intézkedések.

Politikai szempontból nagyfontosságú a konkordátumnak az a rendelkezése, amely kimondja, hogy az egyházmegyék határai összhangba hozandók a politikai határokkal. A békeszerződés folytán Olaszországra szállt területek is egyházilag csonka megyékké váltak. Ez a kérdés mindezeig rendezetlen maradt és a Szentszék itt is apostoli adminisztrátorokkal kormányozta a székhelyétől politikai határokkal elválasztott területeket. Végleges megoldás eddig csupán Fiúmé olasz területén történt, mert itt a pápa már 1924-ben új püspökséget alapított. A többi szétszakított egyházmegye rendezése most fog megtörténni, amelyhez az első lépés az olasz konkordátum volt. Az elv maga, az egyházi és a politikai hatóságok azonossága, nem jelent

nóvumot, magában foglalja ezt a rendelkezést valamennyi, a háború után kötött konkordátum, beleértve a még nem ratifikáltakat (román, jugoszláv) is. Másrészt nagyon valószínű, hogy a Kúria a konkordátum jelen szakasza értelmében, amely a püspökségek határainak rendezését a tartományok politikai határaihoz símulóan általában megengedi, a jövőben tovább fogja folytatni a közép- és délolaszországi törpe egyházmegyék egyesítésére vonatkozó akcióját. Ezeket a pár ezer hívővel rendelkező egyházterületeket, amelyek a középkori városállamok tagozódásának köszönhetik létüket, tovább fenntartani egyházkormányzati szempontból egyenesen káros. Ezeknek az egyházmegyéknek egyesítését már X. Pius megkezdette, de akkor megíusult az olasz kormány politikai okokból származó ellenállásán.

A konkordátum két leglényegesebb pontja azonban az, amely az egyházi házasságkötés érvényességét ismeri el és a hitoktatást kiterjeszti a középfokú iskolákra is. A konkordátum szerint ezentúl az állam érvényesnek ismeri el a kánonjogi kódex szabályai szerint kötött házasságot, amelyet az egyházi hatóságok haladék nélkül kötelesek az illetékes olasz közigazgatási szervek tudomására adni. A nem katolikus vallású olasz állampolgároknak természetesen, valamint minden katolikusnak is jogában áll azonban a jövőben is csak polgári házasságot kötni. A konkordátumnak ez a pontja ellentétben van a liberalizmus házassági doktrínájával, ami egyrészt nem csupán hatalmas presztízs emelkedést jelent az olasz katóliázmusra, de egyúttal szervesen beletartozik Mussolininak a családi élet védelme érdekében állandóan kifejtett akciójába.

A fasizmus a vallásoktatást az alsóbbfokú iskolákban már három évvel ezelőtt kötelezővé tette. A konkordátum most kiterjeszti ezt a középfokú iskolákra is, azzal a rendelkezéssel, hogy a hitoktatókat az egyházi hatóság jelöli ki, s az gondoskodik a hittani könyvekről is. A hitoktatóknak különben semmi beleszólásuk nem lehet az iskolai oktatás menetébe.

A Szentszék azon törekvésének, amellyel a teológiai oktatást minden világi befolyástól menten kizárólag maga kívánja irányítani, volt a következménye, hogy a konkordátumban sehol sincs szó az állami egyetemek mellett teológiai fakultások létesítéséről, vagy az egykor létezettek feltámasztásáról.

Az egyház és a fasizmus eddigi incidenseinek, amelyek 1922 óta több ízben is felmerültek, oka rendszerint a katolikus egyesületek működésének akadályozása, vagy megszorítása volt. A fasizmus a maga diktatórikus organizációjában, nem hajlandó elismerni semmi más politikai szervezetet. A határvonalat, hogy egy társadalmi egyesület működése hol éri el a politika mesgyéjét, természetesen igen nehéz megvonni. Ezt a nehézséget még inkább súlyosbította, hogy a helyi fasiszta szervek intrazigenciája, vagy a katolikus egyesület vezetőinek az új viszonyokhoz nehezen illeszkedő állásfoglalása, igen sokszor súlyos konfliktusokhoz vezetett. Még inkább elkedvetlenül hatott a Kúriára, az olasz ifjúsági nevelésnek a fasiszták által történt csaknem kizárólagos monopolizálása, mert a balillákat megszerző törvény, valamint az azt kiegészítő

rendeletek szerint a Balilla-direktóriumhoz nem tartozó ifjúsági egyesületek (ilyenek voltak a katolikus ifjúsági szervezetek) csupán a húszezernél nagyobb lakosságú városokban fejthetnek ki működést.

Az egyesületek ügyében támadt nézeteltérést, amely többször heves polémiákra adott alkalmat, rendezti most a konkordátum. Ezek szerint a jövőben az olasz állam nem akadályozza meg semmiképpen sem azoknak a hitélet előmozdítására szolgáló katolikus egyesületeknek a működését, amelyek a pápa által az egész világon megszervezett katolikus akció olasz kötelékébe tartoznak és minden politikát kizáró működésükben közvetlenül az illetékes egyházi hatóságok vezetése és felügyelete alatt állnak. A konkordátumnak ezt a rendelkezését, amelyhez hasonló tartalmaz a litván konkordátum is, megelőzte Mussolininak az a rendelkezése, amellyel a Balilla-szervezetek mellé, az ifjúság valláserkölcsi nevelésének előmozdítása érdekében mindenütt az egyházi hatóságok által megnevezett lelkészt rendelt és kötelezővé tette a balilláknak a katolikus ünnepeken való részvételét.

Erősen politikai természetűek a konkordátumnak azok a rendelkezései, amelyek a püspökök kinevezésére és a javadalmak betöltésére vonatkoznak. A püspöki székek betöltését illetőleg Olaszországban eddig egykori szétagoltságának következményeként a legteljesebb mértékben a partikuláris jog uralkodott. A konkordátum most itt is egységes helyzetet teremt, mely az új kánonjogi kódexben lefektetett kinevezési elvet juttatja teljes diadalra. Olaszország valamennyi püspökét a pápa nevezi ki. A kinevezés ténye előtt azonban a kinevezendő személy nevét közli az olasz kormánnyal, hogy megbizonyosodjék arról, vajjon a kinevezendő ellen nincs-e politikai természetű kifogása. A kisebb javadalmak betöltése alkalmával az illetékes egyházi hatóság hasonlóképpen közli a kinevezendő nevét a kormánnyal, esetleges észrevételek megtétele végett. Ilyen esetekben, ha megegyezés nem jön létre, az ügyet a Szentszék elé terjesztik, s az a maga részéről két megbízottat jelöl meg, akik az olasz kormány két delegátusával együtt a kérdést végérvényesen rendezik. Hasonló eljárás indítandó akkor is, ha valamely javadalmas ellen merülnek fel politikai természetű súlyosabb kifogások. A püspököknek az államhatalom iránt való köteles hűségét van hivatva bizonyítani az államfő kezébe, a kinevezés alkalmával leteendő hűségeskü, amelynek szövegét a lateráni egyezmény a lengyel konkordátumból vette át.

Elismeri a konkordátum az egyházi társulatok jogi személyiségét, vagyonszerző képességét is, fenntartva mégis a polgári törvénykönyvnek az erkölcsi testületek vagyonszerzésére vonatkozó rendelkezéseit, a nemzetiségi kérdésben pedig, bár külön nem említi fel az olasz királyságban élő németeket és szlávokat, a Szentszéknek eddigi gyakorlatát sem változtatja meg, amely szerint a hívőknek a saját nyelvükben való oktatása és lelki kiszolgálása az egyházi törvények szellemének és számtalan gyakorlati utasításnak következtében, úgyis természetes.

A konkordátum a maga teljességében alkalmas instrumentumnak látszik arra, hogy az Egyház és az állam viszonyát a békés megegyezés szellemében biztosítsa a jövőben is. A konkordátumok éppen nemzet-

közi szerződési jellegüknél fogva kevésbé vannak kitéve a belső politikai változásoknak. A napóleoni konkordátum, amelynek érvényét Elzászban a német uralom alatt a francia, ma pedig a német propagandától való félelem tartja fenn, még ma, negyedszázaddal a konkordátumot egyoldalúan megszüntető szeparációs törvények után is, elég hatékony erőnek mutatkozik ahhoz, hogy vele a francia katolikusok a harcot az egyházpolitikai törvények revíziójáért eredményesen folytassák.

A lateráni egyezmények közül a harmadik a pénzügyi függő kérdéseket szabályozza. Tudvalévőén a Szentszék nem ismervén el a garancia törvény érvényességét, nem vette fel sohasem az abban megállapított 3,225.000 líra évi járadékot sem. Hosszas vita folyt arról már régóta az irodalomban, vajjon erre a járadékra is érvényes-e a tízesztendős elévülés, amelyet az olasz törvény az ilyen természetű tartozásokra általában megállapít. A lateráni egyezmény ezt a pénzügyi kérdést is végérvényesen megoldotta. Az 58 óta felgyülemlett, kamatok nélkül körülbelül 187 millió aranylírát kitevő járadéktartozást a líra mai értékének megfelelően 750 millió lírában valorizálta, amely összeget az olasz állam a ratifikáció után nyomban kifizetni tartozik a Szentszéknek.

A további évjáradékokat Olaszország tőkésítette a Szentszék javára oly módon, hogy átengedett annak egymilliárd névértékű öt százalékkal kamatozó államkölsönkötvényt, amely tehát a Szentszéknek évi 50 millió líra kamatjövedelmet biztosít. Külföldi lapok első híradásai szerint pénzügyi körökben elkedvetlenedést keltett az új államkölsön híre, amellyel szemben a kormányközlemény megállapítja, hogy ezeknek a kötelezettségeknek a teljesítése alkalmával az olasz kormánynak semmi rendkívüli pénzügyi művelethez nem kell nyúlnia. Ez a pénzügyi kárpótlás túlzottnak nem mondható, s a pápa erről is joggal elmondhatta, hogy a Szentszék követeléseit a minimumra redukálta. Vajjon ez a kárpótlás nem fogja-e a Szentszék számára felajánlani szokott adományokat a jövőben kedvezőtlenül befolyásolni, oylan kérdés, amire feleletet csak a jövő adhat.

Mik lesznek a lateráni egyezmény életbeléptének várható következményei? Erre a kérdésre ma még nem lehet pozitívumokkal válaszolni. A francia radikális sajtó, amely ebben a pontban olyan megértő fegyvertársra talált az Action Française-nak jelentőségét mindjobban vesztő sajtójában, valóságos pergőtűzzel támadt a lateráni egyezményre és annak megalkotóira. Tárgyilagosan mérlegelve, a koncentrikus támadások mélyén vajmi kevés pozitívum van, a többi a fasizmus elleni gyűlöletből és a katolikus egyház tekintélyének gyarapodásán érzett elkeseredésből fakadt.

A francia lapok azzal igyekeznek a közvéleményt Róma ellen hangolni, hogy a lateráni egyezmény következményeképpen Keleten a katolikus missziók feletti protektorátust a jövőben Olaszország fogja élvezni, ami az olasz politika erőteljes expanzivitását tekintve, reá nézve beláthatatlan előnyököt jelent, Franciaországra pedig Keleten eddig élvezett presztízsének nagymérvű csökkenésével fog járni. A nacionalizmus jelszavával mindig könnyen tűzbe hozható francia közvéleménynek ez az informálása, ha nem politikai manőver

csupán, akkor a tényleges helyzet félreismeréséből fakad. Ma, amikor a közeli és a távoli Kelet népei, nem sejtett gyorsasággal érték el a nemzeti öntudatnak szinte csúcspontját, s egyértelműig rázzák le magukról a hatalmak mindennemű politikai gyámkodását, a missziók feletti protektorátus politikai és gazdasági jelentősége is rendkívüli mértékben aláhanyatlott, ha éppen teljesen el nem veszett, mint a nacionalista Kínában és az új Törökországban. A mostani pápa trónraléptétől kezdve elvben és gyakorlatban egyaránt azt a missziós politikát követi, hogy a katolikus misszionáriusok, bármilyen nemzetiségűek legyenek is, csupán a katolikus hit igazságainak hirdetésére szorítkozhatnak, minden politikai és gazdasági propaganda nélkül. Működésük pedig csupán addig tart, amíg a katolicizmus ott annyira gyökeret nem vert, hogy a hierarchiát a saját kebeléből nevelt pappal is el tudja látni. Kínában és Japánban ennek az elvnek a keresztvitelére már megtörtént az első lépés, amikor a pápa bennszülött püspökökre bízta néhány egyházmegye kormányzatát. A Vatikánnak ezt a szupernacionális álláspontját méltányolta is a kínai nemzeti kormány akkor, amidőn a legutolsó háború alatt a nemzeti kormány csapatai tartózkodtak a katolikus missziók bántalmazásától, ellentétben azzal, hogy több angol és amerikai protestáns missziót bezárattak a politikai és gazdasági propaganda gyanúja miatt. A törökországi kapitulációk megszüntetése és Egyiptom nemzeti öntudatra ébredése óta pedig arról sem lehet komolyan beszélni, hogy az olasz politika itt a katolikus missziók protektorátusa révén nagyobb befolyásra tenne szert, mert a missziós munka éppen ezekben a mohamedán országokban még a kapitulációk idejében is elenyészően csekély eredménnyel járt.

A másik nagy probléma, amely különösen a külföldi katolikus közvéleményt foglalkoztatja, vajjon a lateráni egyezményben foglalt garanciák elégségesek lesznek-e a jövőben a Szentszék teljes szabadságának és függetlenségének biztosítására. Ennek a kérdésnek az államok igen nagy részét érintő eminens fontossága minden kétségen felül álló. Mert azon államoknak, amelyeknek nagyobb számmal vannak hierarchikus szervezetbe tömörült katolikus alattvalói, egyikére sem közömbös, pusztán a politika és az államraison szempontjából sem, hogy ezek lelkiismeretének legfőbb őre, a katolikus egyház feje, a pápa, hatalmát világi tekintetben is minden idegen politikai hatalom befolyásától menten gyakorolja-e? Sokak véleménye szerint a pápának az az önkéntes fogsága, amelyben 1870 óta élt, a lelki hatalomnak minden befolyástól ment gyakorlására elegendő garanciául szolgált, miután Olaszország mai politikai helyzetében úgyis elképzelhetetlen lett volna minden komoly törekvés, amely a pápa semlegességét és szuverenitását saját erejére támaszkodva kívánta volna megvalósítani. Viszont a római kérdés megoldását ezek a katolikus körök, leginkább franciák és spanyolok, is kívánták azzal a feltétellel, hogy a pápa szuverenitásának kellő garanciájaként a hatalmaknak, vagy ma a Nemzetek Szövetségének hozzájárulása szolgáljon. A lateráni egyezmény ez óhajokkal szemben más útra lépett. Olaszország mai helyzetében nemcsak minden harmadik hatalom részéről jövő garancia,

de a Nemzetek Szövetségének beavatkozása is, az olasz nemzeti önértelenen el nem viselhető sebet ejtett volna. Ezzel szemben a Szentszék megelégedett egy minimális területre terjedő szuverénitással, amely kicsiségénél fogva nem keltheti fel még a legsovénabb olasz hazafi féltékenységét sem.

Vájjon egy mélyreható rendszerváltozás az olasz politikában, — amely ugyan belátható időn belül nem valószínű — minő következményekkel járna, ezt ma megítélni nem lehet. De még egy szélső baloldali olasz kormány is nehezen szánhatná el magát a lateráni egyezmény megszüntetésére. A római kérdés mai megoldásának tartósságát biztosítja a világ katolikus közvéleménye is, amely ma politikailag is szervezeten állna egy második Venti Settembrével szemben. Az olasz konkordátum ereje pedig azokon az Azione Cattolica Italianában tömörült katolikusokon nyugszik, akik egy lényeges belső politikai fordulat esetén nem maradnának tétlen nézői egy újabb olasz kultúrharcnak. A katolikusok tömegeinek szervezettsége nemcsak a lateráni egyezmény fennmaradásának a legfontosabb biztosítója, de a jövő függetlenség legbiztosabb garanciája is.

Crispi mondotta egykor, hogy az lesz Olaszország legnagyobb államférfia, aki az Egyház és Állam közti kérdést megoldja. Mussolini politikájának legnagyobb diadala és legszemélyesebb sikere, hogy ezt a problémát úgy oldotta meg minden idegen beavatkozástól menten, hogy Olaszország presztízse csorbítatlan maradt, a katolikus érületű állampolgárok milliói szimpátiájának megnyerésével pedig az államfenntartó elemek számát és erkölcsi erejét gyarapította. A pápaság pedig nemcsak elégtételt kapott az Egyházi Mám elvesztéséért, de a szerződés belátható időre biztosítékot nyújt nemzetek felett álló hivatásának zavartalan gyakorlásához.

TÓTH LÁSZLÓ

AZ ÁLLAM FEJLŐDŐ HATÁSKÖRE

AZ ANYAGIAKBAN egyre gyengülő magyar társadalom lelkületében mindinkább oly motívumok válnak úrrá, melyeknek elhatalmasodása a nemzet politikai életformájának, az államnak sorvadását jelentené. A családfenntartó magyarnak vállaira mind terhesebben nehezedik a napi élet gondja, a csupán biológiai létminimumnak megfelelő szükségletkielégítés egyre növekvő terhe. Kultúrelék lakozik bennünk és mily nehéz számunkra a kultúráiét színvonalának megközelítése. Az ipari civilizáció előrehaladása mind szervezesebbé, szövevényesebbé bonyolítja a magaskapitalizmus életformáiban kibontakozó társadalmakat, melyeknek egyre fejlődő organikus élete a társadalmi szervező elv fokozódó érvényesülését elengedhetetlenül megköveteli. A szervessé vált társadalomban az egyének magatartása elválaszthatatlanul összefügg. Minél gyorsabban és szélesebb körben érvényesül tehát az egyén magatartásának kihatása, annál erőteljesebben kell hangsúlyozni az államhatalomban megnyilatkozó azt a szervező elvet, mely az ellentétes egyéni törekvések egyensúlyozásának és az egyetemesség szempontjai érvényesítésének kizárólagos biztosítója. E folyóiratban Kornfeld Móric báró találóan jelzi,¹ „hogy a gazdagodás vagy annak lehetősége és az individualizmus, viszont a megélhetés megnehezülése és a szervezeti elv párhuzamos jelenségek“. A szervezeti elv érvényesülését tehát két társadalmi jelenség váltja ki: az ipari civilizáció fejlődése és a megélhetés megnehezülése. Futó szemléletre ez talán paradoxonnak látszik, de a magyar sorsnak szomorú alakulása talán nem egy társadalmi paradoxont igazol. Elvitathatatlan ugyanis, hogy míg országunk 1914 óta napjainkig az iparosodás terén nagy haladást tett, a háború, a beteges szociális jelenségek és az országcsonkulás következtében a magyar társadalom elszegényedett. Fejlődő iparosodás és anyagiakban gyengülő társadalom hazánkban tehát párhuzamosan megnyilatkozó jelenségek. Téves megállapításokhoz jutnánk, ha egyiknek okát a másikban keressük, mert míg iparunk kifejlődése részben a mozgósított haderő növekvő gyártmányszükségletének, a háború után pedig az Ausztriától való függetlenülés és az országcsonkulás folytán előállott, az autonóm vámtarifában pusztán realizált vámhelyzetnek tudható be, addig a társadalom anyagi erővesztését a történelmi magyar Imperium összeomlása okozta.

A szervezeti elv érvényesítése hazánkban történelmi adottság. Történelmi szükségszerűképpen fejlődnek ki tehát társadalmunkban

¹ Az állam terjedő hatalma. Magyar Szemle V. k. 2, sz. 97—103. 1.

mindazok a jelenségek, melyekben a szervezed elv megnyilatkozik, úgymint az állami hatáskör terjedése, a közintézmények elsokasodása, a bürokrácia fejlődése. Ha a fejlődő állami élet velejárója a közteher — Bertrand Russel szavaival „the pressure of the community“ — kizárólag az ipari civilizáció fejlődésének következtében nyer súlyban és jelentőségében, a társadalom számára az állami beavatkozást kifejítő szervezetnek, a bürokráciának eljárása és fenntartásának terhe nem jelent elviselhetetlen nyűgöt. Ezzel ellentétben, ha a társadalom fokozódó elszegényesedése teszi elkerülhetetlenné a szervezed elv érvényesülését, tehát új közhatóságok létesítését és a bürokrácia térhódítását, a vagyoniakban egyre gyengülő egyén túrhatedennek érzi a közületi nyomást és lelkében szüntelenül lázadozik az őt tevékenységében korlátozó, de a beteges társadalmi helyzet állandó egyensúlyozásához múlhatatlanul szükséges hatalmi berendezkedéssel szemben. A szervezed elvnek nyomatékos érvényesítése tehát a gyengülő közületben államellenes áramlatokat vált ki és az életgondoktól elkábított társadalom fokozódó elkeseredése szinte odavezet, hogy a társadalom megtagadja saját politikai életformáját és gyengíti, vagy megsemmisíti a nemzeti élet energiaközpontját, az államot. A gazdasági válság, ha tartóssá válik, ezek szerint mindig társadalmi válságot jelent. A közhatalom letéteményesei elé vigasztalan dilemma mered: vagy csökkenteni a szervező elvnek érvényesülés-körét, magyarárn szólva „leépíteni“ a közhatalmi szervezetet, vele a bürokráciát és ezzel megkockáztatni a felszabaduló társadalmi erők szabad játékának — elszegényedett társadalmakban — a nemzeti élet folytonossága szempontjából mindig veszedelmes — következményeit, vagy éppen az elégedetlenkedő társadalmi rétegek feszítő erejének ellensúlyozása céljából — még tovább fejleszteni a hatalmi berendezkedést, ami viszont végeredményben a társadalom életerejének erőszakos megsemmisítését, anyagi tönkretételét idézi elő és előbb-utóbb maga után vonja a társadalmi munka eredményéből fenntartott államszervezet felbomlását. Ebből a helyzetből kivezető utat csak akkor találunk, ha — a politikai célkitűzésnél és az eszközök kiválasztásánál egyaránt — különbséget teszünk az állam hatalma és annak hatásköre között.

A javaiban megfogyatkozott társadalom erőteljes, összetartó államhatalmat igényel. Ebből az elvből rendszerint azt következtetik, hogy az állam hatalmát mennél számosabb társadalomgazdasági viszonylatban érvényesítse. Nem számolnak azzal, hogy ha az állam tényleg „hatalmas“, közvetett úton is érvényesítheti befolyását, szervezhet a nélkül, hogy minden beavatkozási lehetőség számára külön szervezeti formát alakítson. A z állam hatalma független az á l l a m i hatáskörtől, — sőt merem állítani — a közület életének mennél több szakaszán és mennél számosabb szervezeti formában jelentkezik az állami beavatkozás, annál teljesebben elsikkad az államnak, a valóságban a kormányzatnak, az állam hatalmával megvalósítandó akarata. Ha ellenben az állam, illetőleg a mindenkori kormányzat a rendelkezésre álló közhatalmat a társadalmi életnek egynéhány szakaszán, de annál teljesebben és közvetlenebbül gyakorolja, maradéktalanul érvényesül a kormányzat elhatározása. Vájjon, ha

valamely kormányzat az állami hatalmat gazdasági vonatkozásban „csupán“ hitel-, vám- és tarifapolitikai eszközökkel gyakorolná, nem tudná-e akarátát teljesebben érvényesíteni, mint akkor, ha a gazdasági élet minden szűkreszabott körébe beleépíti a maga hivatalbódéját? Akik a gazdasági élet összefüggéseit áttekintik, jól tudják, hogy hitel-, vám- és tarifapolitikai eszközökkel „kézben“ lehet tartani az egész társadalmat. Az állam hatalma nem a törvényben stipulált hatáskör szűkebb, vagy tágabb voltától, hanem attól függ, hogy vájjon megadja-e az egyoldalú egyéni, rendi, vagy osztályérdekeken felülemelkedő, kizárólag a közület egyetemes érdekei és a nemzeti élet hagyományai alakulásának fejlődésvonalában fekvő céljai által vezérelt törvényalkotás lehetőségét, tehát intézményesen biztosítja-e, hogy az állami parancsok szelleme a nemzet teremtő génusza legyen, rendelkezéseiben és azoknak végrehajtásában pedig nem magánérdekeknek számító kapzsisága, hanem merőben a közjó szolgálatának áhítata nyilatkozzék meg.

Ennek az ideális értelemben vett államhatalomnak az industrializmus következtében két nagy veszedelme támadt: a közgazdasági hatalmi elvet képviselő tőkének, továbbá a tömegszenvedélyeket és — szegényedő társadalmaknál — a kollektív elkeseredést kifejező társadalmi alakulatoknak elhatalmasodó befolyása az állami akarat megszületésénél és annak végrehajtásánál. Az ideális értelemben vett közakarat eltorzítása két — pozitív és negatív — irányban, tehát vagy az állam tevőleges magatartásában, vagy annak passzivitásában jelentkezik: az utóbbi a gyakoribb eset. És itt van a bürokráciának történelmi hivatása, hogy azok, akiknek életfeladata szüntelen örökös a közérdek felett, ellensúlyozzák az államhatalom letéteményesei felé irányuló, egyoldalú érdekek által sarkalt befolyásokat. De ezt a szerepet a bürokrácia csak akkor töltheti be, ha egyrésztől magától is távoltartja az illetéktelen befolyásokat, másrésztől ha a köztisztiséget viselők rendje kitermeli önmagából a közösség magasabbrendű céljait szolgáló azt a szellemet, melynek ereje a magángazdasági érdekek fokozottabb befolyásának kitett közéleti egyéniségeket rákényszeríti az egyetemes érdekek kizárólagos szolgálatára. Minél teljesebben érvényesül a népképviselő elve, annál jobban függ az állam tényleges hatalma a köztisztiséget viselőknél erkölcsi és szellemi tulajdonaitól. A bürokráciának, mondom, történelmi hivatása az állam hatalmának kifejlesztése, de ezt a törekvést csak akkor fogja siker koronázni, ha a bürokrácia befolyását nem saját rendiségének fejlesztésére, hanem arra használja fel, hogy az állam hatalma (force) tekintéllyel (prestige) párosuljon. Igaz, hogy minden életerős társadalmi egységet, egyént, családot, rendet, osztályt bizonyos természetes imperializmus, térhódítási vágy jellemez, mégis feltételezhető, hogy az a bürokrácia, mely most már tisztában lehet azzal, hogy annál ellenszenvesebb a társadalom előtt, mennél fejlettebb, éppen tekintélyének öregbítése céljából, továbbfejlődését maga fogja meghiúsítani.

Ha tisztában vagyunk tehát azzal, hogy az állami hatáskör egy részének feláldozásával még nem veszélyeztethetjük magát az állam hatalmát, sőt annak kiterjedését érhetjük el és hogy a szervezeti

elv kisebb bürokráciával is érvényesíthető a senyedő társadalom javára, csökkentjük hát az állam hatáskörét, hogy kifejlesszük annak hatalmát.

Az állami hatáskörnek és vele együtt a bürokráciának korlátozása bizonyos előfeltételektől függ. Kornfeld báró cikkében azt a követel. ményt támasztja, hogy „a törvényhozásnak nem szabad megengednie, hogy oly feladatok, melyeket területi, vagy más alapon szervezett autonómiák elvégezhetnek, az állam feladataivá tétessenek“, továbbá, hogy „a nem kizárólag állami feladatot képező teendőket az állam kezéből ki kell venni, reá kell bízni az illetékes társadalmi szervezetekre, a nélkül persze, hogy az állam ebben támogatását is megvonná tőlük. Még tovább menvén, a törvényhozásnak oda kell hatnia, hogy amennyiben hiányoznának a szükséges társadalmi szervek, akár kényszerrel is megalkottassanak“. Kornfeld báró elgondolása szerint tehát előbb a törvényhozás parancsára az államnak létre kell hoznia azokat a társadalmi szervezeteket, melyeknek hivatása lesz az önkormányzati elv gyakorlása, utóbb pedig a törvényhozás bizonyos mértékig paralizálja az államot.

A kifejtett javaslat felett elgondolkozva nehezen tudom elfojtani aggályaimat. Mi történék ugyanis akkor, ha a törvényhozás tilalomfát állítana az állami eljárás elé, de a társadalmi szervezetek éppen nem, vagy nem kielégítően látnák el a számukra fenntartott feladatokat? Maga Kornfeld báró is a társadalom szerveiről szólva kifejtette, hogy nem segít „a sérelmi politika, mely az államhatalom cselekvését fékezi, bírálja, sőt gyakran elgáncsolja a nélkül, hogy helyébe lépven, az alkotó munkát ő végezné el“. Az elbürokratizált társadalmi szervezetek lassúságára és gyakorta megnyilatkozó tehetetlenségére a legtárgyilagósbabban éppen Kornfeld utal, mondván: „ahol az állam bizonyára nem állított volna akadályt, mint például a kivitel megszervezésénél, ott is abban merült ki a gazdasági érdekképviseltek működése, hogy a hiányokat megállapította és nem volt bennük a kezdeményezés, az alkotás élő ereje. És a köz érdekében az állam kénytelen volt cselekedni“. önként felvetődik a kérdés, hogy vájjon, mint történt volna akkor, ha már ebben az időben hatályos lett volna a Kornfeld báró által javasolt ama törvény, mely az államnak megtiltja a társadalom agendája számára fenntartott ügyek rendezését. Hiszen már a fenti részlet is megállapítja, hogy bizonyos esetekben a magyar gazdasági érdekképviselteknel hiányzik az alkotás éltető ereje. De kérdem, ha az állam meglévő alkotóerejét törvényesen korlátoznánk, vagy azt kénytelenek lennének akár ideologikus, akár gyakorlati elgondolások miatt tehetetlenségre kárhozatni, a társadalom oldalán pedig a remélt teremtő lendületet nélkülöznök, mi teremtené meg és mi érlelné ki azokat a megoldásokat, melyeknek szerencsés és időszerű kialakításától nem egyszer a nemzet sorsának alakulása függ? Kornfeld báró elgondolása szerint a nemzet politikai életében időszerűvé vált nagy nehézség megoldásának egyetlen észszerű módja az lenne, ha az állam fölényes hatalmával kényszerrel megteremtené az állami agendán kívül fekvő feladatok megoldására alkalmas társadalmi szervezeteket. Világosan látja tehát egyrésztől azt, hogy az elgyengült társadalomnak

létező intézményei magasabbrendű feladatok ellátására képtelenek, másrészt, hogy ha ezeket a feladatokat az állam látná el, az utóbbi megoldás az állami hatáskör túlméretezését, a bürokrácia továbbfejlődését és a közterhek nyomasztó súlyának fokozását vonná maga után. Ami a társadalom gyengeségét illeti, arra jellemző példa, hogy még a legfejlettebb társadalom életében, Angliában sem tudtak kialakulni azok a társadalmi intézmények, melyek nagy szociális kérdésekben érvényesítették volna az önszegély klasszikus elvét. A whitleyizmusnak átmeneti sikerek után immár jelentkező csődje, a Lloyd George-féle ipari konferenciák kudarca, a Mond-féle tárgyalásoknak eredménytelensége, fényesnek igazán nem mondható bizonyítékai annak, hogy a társadalom még Angliában sem tudja önmagából kitermelni a védelmét szolgáló intézményeket. A társadalom szervező ereje még itt-ott érvényesül, ahol merőben karitatív „Kleinarbeit“-ről van szó, de rövidesen csődöt mond, mihelyt a társadalmi antagonizmus mérséklése a kitűzött feladat. Ezt vagyunk képtelenek tapasztalni a francia mutualista mozgalom elposványosodásában és abban a szégyenteljes kudarc sorozatban, melynek folyamán kitűnt, hogy a társadalom állami irányítás, közvetlen beavatkozás nélkül képtelen volt megszervezni a nemzeti munkapiacot, a racionális szegényügyi gondozást és kedvező megoldások felé terelni a városbatódulás általános jelensége által jelentőségében elmélyített lakáskérdést. Arra pedig, hogy ezeknek és még számos egyéb, a társadalom életével összefüggő kérdésnek merev etatisista megoldása hova vezet, példa a szovjetek szocialista államszövetsége. Ennek a helyzetnek világos felismerése készítette Kornfeldet, hogy csatlakozzék azoknak a társadalompolitikusoknak a felfogásához, akik a felvetett probléma megoldásának egyetlen módját abban látják, hogy az államhatalom teremtesse meg azokat a szociális intézményeket, melyek a társadalom megerősítésére, fejlesztésére és a legtöbb szociális kérdésnek önkormányzati úton való megoldására alkalmasak. Szociálpolitikusok itt elsősorban a fasizmus módszerére és az általa megteremtett parasztállás (fél állami, fél társadalmi) intézményekre gondolnak. A mai Olaszország viszonyainak külföldi megfigyelői közül számosan megfedkeznek ugyanis arról, hogy először volt a fasiszta mozgalom és csak utóbb fejlődtek ki annak intézményei. Előbb száguldott végig, mint diabolikus lendítő, majd szervező erő Lombardia ipari világában az olasz szindikátusok első generálisa, Rossoni és csak utóbb fejlődött ki a hatóságilag engedélyezett, hivatalos szindikalizmus. A példaként gyakran szereplő olasz szociális intézmények nem mechanikus, nem államalkotta mesterséges keretek, hanem egy történelmi orkán által felkorbácsolt, viharzó társadalomnak intézményekben megmerevedett tajtékjai. A mai olasz állam is szintén csak „a mozgalom“ sarja, amit teremt, azt maga a mozgalom alkotja. A „fasizmus állama“ hangzik a szólam, a „fasizmus kormánya“ a használatos kifejezés, tehát minden mögött a türelmetlenül lüktető mozgalom, „az akció“, a nemzeti lendület pezseg, — az állami élet érverése a Giovinezza speciálisan olasz ütemére dobban. A fasizmusra tehát ne hivatkozzunk.

De vajjon azok a példák, melyek államalkotta társadalmi szer-

vezetek sorsáról szólnak, buzdítólag hatnak-e reánk és kívánatossa tudják-e tenni számunkra a tervezett megoldást? Hogy messze ne menjünk, figyeljünk csak a hazai ipartestületek működésére: törvény parancsa támasztja alá működésüket, mégis — sajnos — a magyar kézműipari rend nagy kárára, mennyire alárendelt jelentőségű mostani tevékenységük. És külföldön? Bizony sokszor felmerülő kérdés, hogy vájjon a társadalmi rendek törvényalkotta szervezeteinek van-e nagyobb átütőereje, vagy pedig azoknak a társadalmi szervezeteknek, melyeket a közvetlenül érdekelték minden állami közreműködés nélkül, önkéntes társulással hívtak életre. Még emlékezetünkben van a brit National Health Insurance Bili, az ország egészségi biztosításáról szóló törvényjavaslat körül folyó harc, midőn Lloyd George kelta szellemének sziporkázásával világította meg a maga igazságát a kereskedelmi kamarakéval szemben, de alul maradt, mihelyt az angol orvosszövetség lépett támadásba. Szóljak a ma már törvényes életet élő friendly society-k életéről, ahol milliós taglétszám mellett — a híres angol önkormányzati szellem ellenére — az egymilliónál több tagból még a közgyűlésen sem jelent meg tíznél több. Utaljak az ausztráliai békéltetésügynek és a skót döntőbíráskodásnak csödjére? Hiszen csak tavaly olvashattunk a napisajtóban azokról a sztrájkokról, melyeknek színtere „a szociális paradicsom“, a Gide által „sztrájk nélküli államnak“ nevezett ausztráliai államszövetség volt. Számos bel- és külföldi jelenség mutatja a társadalom gyengeségét. A népeket még nem hatotta át a szervezeti elv, a népek nagyrésze még nem érett társadalommá. A közszellem kifejlődése számos közületben kiegyensúlyozatlan, a népesség tagjainak többsége még nem rendelkezik kellő áttekintéssel a társadalmi jelenségek felett. Modern államot építeni pedig nem tömegekre, csak társadalomra lehet.

A felemlített példák is azt mutatják, hogy hiába alkot az állam kereteket a társadalom számára, az intézmények szellemben vagy tökéletlenül nevelik a társadalmat, vagy rendeltetésüknek teljesen képtelenek megfelelni. Az állam által megszervezett szociális intézmények a gyakorlatban ugyanis legtöbbször életerősnek akkor bizonyulnak, ha feladatuk a társadalom fizikai megerősítése, nem pedig a közszellem közvetlen kialakítása.

A társadalomnak államalkotta karámokba való terelése még nem jelentené a friss szellemű életnek, a tetterős szociális életnek várva-várt kezdetét, hanem inkább a társadalom életének elbürokratizálását. Tartok tőle, hogy ez a megoldás a társadalmi szellem mechanizálását jelentené, mert igenis mechanikusak és nem organikusak lennének azok a társadalmi szervezetek, melyeket állami parancs hív életre, a bürokrácia indít útnak és az állam támogatása gyámolít. Vájjon ezek az alakulatok a társadalmat nem kényszerítenék-e egy — hogy Spengler szavaival éljek — történelmi pszeudomorfózis spanyolcsizmájába? Vájjon ez a megoldás nem jelentenie a jelenlegi bürokratikus állami élet mellett a társadalom életének elbürokratizálását? Ne államosítsuk tehát a társadalmat, hanem készítsük elő, hogy majdan ez társadalmassá államát.

Mi tehát a teendő? A beteges társadalmi helyzet szüntelen köz-

hatalmi beavatkozást követel, annak hiánya anarchiát jelentene; az állami hatáskör bővülése növekvő bürokrácia, tehát fejlődő közteher: nélkül el sem képzelhető, — egyértelmű lenne a társadalom tönkretételével; társadalmi kereteknek állami megszerzése pedig a társadalom elbürokratizálását, a szociális élet mechanizálását jelentené. A non possumus álláspontjára pedig nem helyezkedhetünk; mert az élet álláspontja nem lehet a halál, egy nemzet történelmi evolúciójáé a dicstelen felláh sors. Nincs más út, mint nem intézmények alkotásával, hanem a szunnyadó társadalmi erőknél kifejlesztésével, magasabbrendű, virulens, szerves életre pezsdíteni a magyarság társadalmát. Újabb intézmények, csak újabb terheket jelentenek, enervált társadalom még a meglévőnek eltartására is csak nehezen képes. De csodás lehetőségek szunnyadnak a még mozdulatlan holt vizek mélyén, melyeket ólomcsizmában járó bűvárok kiaknázni sohasem tudnak, azok felszínre csak a társadalmi kapillaritás következtében jutnak. Magasabbrendű nemzeti életre kell nevelnünk a társadalmat, hogy az utóbbi spontánul termelje ki önmagából a nemzet életéhez mindenkor szükséges intézményeket. „Civic education¹”-nel, az amerikai „social education”-nak megfelelő állampolgárneveléssel alakítsuk ki az új társadalom új embertípusát. Vegyük tudomásul, hogy nem elég, ha az iskola jó tanárokat, kiegyensúlyozott vérmérsékletű hivatalnokokat, a történelmi szellemtől sarkantyúzott katonákat, esetleg hasznos könyvelőket, „tudományos”, „irodalmi”, ipari vagy kereskedelmi mesterembereket, „keresőket” nevel, hanem felébreszti az emberek sokaságában az állampolgári lét öntudatát, állampolgárrá képzi őket.

Vizsgáljuk csak az amerikai irodalmat, s itt különös témákkal találkozunk: „A kereskedő, mint polgár”, „A fogyasztó állampolgári szerepe”, „Az iparos állampolgár” stb. Mit jelent ez? Azt, hogy a gyakorlatias amerikai szellem felismerte, hogy az emberben nemcsak valamely foglalkozás üzése tekintetében előnyös hajlamokat kell kifejleszteni, hanem fokozni kell benne az állampolgári ösztönt is. Állampolgárnevelést! Miként a katekizmus a gondtalan nebuló agyába véssük a legnehezebb hitbéli dogmákat, a hitelvek katekizmusával egyidejűleg a társadalmi elvek katekizmusával pallérozzuk valóban szociális lényé a természeténél fogva különben is túlindi-viduális beidegzésű gyermekembert. Vájjon nem ezt tapasztalhatjuk-e világszerte a fennálló társadalmi rend ellen felvonuló táborokban, vájjon nem társadalmi krédókat fejlesztenek-e ki a létező társadalom-gazdasági rendszer ellen mozgósított tömegekben. Új hitek születésének, új dogmák faragásának korát éljük. A 20. század embere igényli a társadalmi dogmát, a közösség életének alapelveit; valakitől megkapja azt; kérdés, hogy kitől. Kérdés, hogy ki fogja társadalmi lényé formálni az új nemzedéket. Ma bizonyos, hogy ifjúságunk és a társadalom túlnyomó többsége nem ismeri és nem szívta magába a nemzeti életre képesítő alapelveket. Nagy, tervszerű, átfogó, céltudatos szociálpedagógiával kell kifejlesztenünk a nép egyetemében a nemzeti léte képesítő szellemet és lelkületet. De mit ér az alkotó szellőn, a teremtő lelkület, ha a fejlődő képességek parlagon hevernek, ha nem

talál utat formákba, ahol megnyilatkozzék! A képességek kifejlesztésének legbiztosabb módja: azoknak érvényesítése, elfojtásuk a potenciális erők hanyatlásához, esetleg robbanásához vezet. Ezért nagyjelentőségű az önkormányzati elv érvényesítése a már létező intézményekben és ezért nevelő hatású, ha a társadalom nemcsak kitölti, hanem egyszersmind maga is alkotja meg szociális életünknek új intézményeit. Az önkormányzati élet lehetőségeinek biztosítása az általános, fokozott szociálpedagógiai tevékenység mellett az állampolgárnevelésnek leghathatósabb eszköze. A fejlett nemzeti életre nevelt állampolgárok tömegeinek, az ideális értelemben vett nemzetnek majd gondja lesz reá, hogy megvonja az optimális állami hatáskört, de arra is, hogy a nemzet történelmi céljainak beteljesedése érdekében nagyrafejlessze állama hatalmát.

KOVRIG BELA

BORMS

MULT ÉV december 9-én Antwerpenben 83.058 szavazattal a belga nacionalista jelölt 44.4x0 szavazatával szemben képviselővé választották az 1919-ben balálra ítélt s utóbb életfogytiglani fegyházra átváltoztatott büntetését töltő flamand nacionalista vezért, Bormsot. Bűne az volt, hogy a világháború alatt nemzete függetlenségéért küzdött, tagja volt az ideiglenes flamand kormánynak s agitált a német fogságban lévő flamand katonák között.

Ugyanazt cselekedte, mint Masaryk és Benes, Stoica és Lukácsiu a román és cseh ügyért: ezek az osztrák és magyar monarchia tönkretételével a cseh állam fölállításáért és Erdély dszakításáért dolgoztak, Borms célja Belgium föderalizálása, egy önálló Flandria szervezése volt. Masarykot a háború vége a győzők, Bormsot a legyőzöitek oldalán találta; Masaryk mint Csehszlovákia elnöke vonult be a Hradzsinba, Borms mint halálra ítélt fogoly a börtönbe. Kivégezni nem merték, de szabadon sem bocsátották s csak tízévi senyvedés után adott neki amnesztiát a belga kormány.

VILMOS hollandus királynak tizenhat évi szerencsétlen kezű uralkodása után déli Hollandia wallon és flamand tartományaiban 1830-ban kitört a forradalom s létrejött egy új állam: Belgium. A nép, különösen a wallonok elégedetlensége kétségtelen volt, de a forradalom, francia irányításra, germán-flamandellenes volt. Az új állam alakulása, mondta a wallon képviselő, David, „legkevesebb akadályt nyújt annak elérésére, amire törekszünk: a Franciaországba való beolvadásra“. E cél elérésére az alapot a Franciaországból odaszakadt forradalmi vezér és miniszterelnök, Rogier szabta meg: „Egy jó kormányzat alapelve az egy nyelv kizárólagos használata, ami Belgiumban a francia“ s a belga kormány célja, írta lord Palmerstonnak, az, hogy „kiirtsa a flamand nyelvet, hogy ezáltal megkönnyítse Belgiumnak anyaországával, Franciaországgal való egybeolvadását“. Ez a belga nemzetiségi politika alapja száz év óta.

Belgium két nemzetisége, wallon és flamand, szigorúan különvált nyelvterületen él, amelynek határa hatszáz év óta nem toldott el. Wallonia az Ardennek hegyvidéke, Flandria a nagy folyók, csatornák síksága. „A nép, amely e két különböző vidéken lakik“, írta a volt miniszter, Destrée, amikor királyához intézett levelében magyarázta a belga politika helytelenségét, „teljesen különböző: lelkük éppúgy más, mint mások tájaik. Mindkettőnek ön a királya, Sir, de közös kormányzat nem tette őket hasonlónak. A környezet, amelyben élnek, különbözővé, csaknem ellentétessé tette őket foglalkozásban: a

flamand földművelő, a wallon ipart űz. A flamand lassú, makacs, türelmes és fegyelmezett; a wallon élénk, állhatatlan s minden tekin-tély ellen lázadó. Érzelmek mások: egy eset, egy eszme, amely föl-lekkesíti az egyiket, hidegen hagyja a másikat. Flandria mélységesen, harciasán katolikus, a wallon földön a hit csak szokás és sok a szabad-gondolkozó.“¹

Ebből a két népből akart a belga politika egy nemzetet csinálni. A francia asszimiláló politikának volt és van egy nagy segítsége: a flamand nemzeti öntudat hiánya. A múlt századok dicsőségének, fényes kultúrájának tradíciói elvesztek a flamand nép lelkéből; a magasabb társadalmi osztályok a francia Brüsszel s a hollandus protestán-tizmustól elfordult katolikus klérus befolyása alatt elfranciásodtak; flamandnyelvű csak a paraszt és a proletár ipari munkás. A francia nyelven beszélő flamand rendelkezésére áll a francia kultúra, a francia-nyelvű iskolák és egyetemek, a wallon ipar gazdagsága; de a hollandi kultúra nem jut el a flamand paraszthoz. A belga flamand lenézi a flamand-hollandus nyelvet és kultúrát: „tudatlanság és műveltség hiányának tekinti annál, aki beszél; az arisztokrácia, bár ért annyit flamandul, amennyire a mindennapi életben szüksége van, nem olvas és nem beszél hollandusul. A középosztály gyermekei pedig a franciára pazarolják energiájukat s a nevelés csak hozzájárul, hogy a tanultakat elválassza a néptől“.²

Az új állam alkotmánya a 19. század liberalizmusának mázával intézte el a két nemzetiség, a két nyelv viszonyát. 23. §-a kimondja a két nyelv, a francia és a flamand használatának szabadságát: „L'emploi des langues unitées en Belgique est facultatif“, ami azt jelenti, hogy mindenki azon a nyelven beszél, amelyen akar; köz-igazgatási hatóság és bíróság előtt megengedett a flamand nyelv, de tisztviselő és bíró szintén azon a nyelven ért és beszél, amelyen tud és akar; tehát a tisztviselőnek, aki tud is flamandul, mint Frère mondta, joga van, hogy kijelentse, „ik wil geen Nederduitsch spreken“, nincs hajlandósága, hogy flamandul beszéljen és szól a flamandhoz franciául. A valóságban ez így is van: a nyelvek egyenlősége és szabad-sága csak elmélet, a tisztviselők nagyrésze nem tud flamandul s 1860-ban két franciául nem tudó flamandot, Jan Couckot és Pieter Goethalsot francia nyelven folyt bírósági tárgyalás után, amelyből ők semmit sem értettek s a bíróság sem értette védekezésüket, halálra ítélték s lefejezték. Ártatlanságuk pár hónap múlva kiderült.

A hadsereg nyelve francia s a tisztek — mint nálunk a közös had-seregben volt — nem értik a katonaság nyelvét.

S ott van a közoktatás, a bilinguizmus súlyos problémájával, mély megmérgezi az egész belga közéletet.

Az utolsó népszámlálás szerint Belgium lakosságából 3,185.100 csupán flamandul s 2,850.825 csak franciául tudott. Elemi oktatásban törvény szerint, minden gyermek anyanyelvén kellene, hogy részesül-jön, de mint Toussaint brüsszeli igazgató mondja, ez nem dogma.

¹ Lettre au Roi sur la séparation de la Wallonie et de la Flandre, par Jules Destrée. Revue de Belgique, 1912, augusztus-szeptember.

² P. Hamelius: Histoire politique et littéraire du mouvement flamand. 27. lap

S az életben, az iskolában folyt és folyik a flamand gyermekek elfranciásítása. Flamand Limburgban a tanfelügyelő kijelentette 1927-ben, hogy az iskolában igen sok flamand szót hall s olyan tanítókat kell alkalmazni, akik nem tudnak flamandul.¹ Brüsszel teljesen flamand schaarbeeki kerületében 207 osztály közül 169 francia, 30 flamand és 8 kétnyelvű; St. Lambrechts-Woluweban 168 francia osztály mellett 8 flamand áll fenn.² Az eredmény az, hogy a flamand gyermekek nem tudnak korrektül sem flamandul, sem franciául s nem ismernek elég absztrakt fogalmat) hogy általános ismereteket szerezhessenek. „Franciául olvasnak, a nélkül, hogy értenék s flamandul beszélnek, a nélkül, hogy olvasni tudnának“, panaszolta a képviselőházban Dausaert.

Valahogyan azonban a flamand küzdelem az egyetemi oktatás kérdésében szimbolizálódott, 1824-től 1914-ig nem volt flamandnyelvű egyetem, mind a négy belga egyetem, a genti és liége-i állami, a katolikus louvaini és a brüsszeli szabad egyetem francia volt. A német okkupáció alatt az aktivisták flamanddá tették a genti egyetemet, ez volt Borms egyik bűne. De a visszatért belga kormány újra franciává tette, míg 1923-ban átalakították, úgyhogy a tanulók választhatnak, hogy óráik kétharmadát francia, egyharmadát flamand, vagy megfordítva, flamand és francia nyelven hallgathatják. Ez a Nolf-féle megoldás négy és félmillió flamand számára.

E helyzettel szemben nyolcvan éven át csaknem apatikusan viselkedtek a flamandok.³ Látták a veszélyt, érezték az elnyomást, de hiányzott erejük, szervezettségük. A negyvenes években támadt egy gyöngereakció, amelynek jelszava volt „In Viaanderen Vlamsch“ s Gentben egy társaság alakult: „Detaal is gansch hetvolk“: nyelvében él a nemzet. Consciencenek, a flamand Jókainak, történeti regényei élesztették a nemzeti öntudatot s 1840-ben 100.000 aláírással ellátott petíció kérte a parlamenttől a flamand nyelv használatának megengedését közigazgatásban és hadseregben. De nem történt semmi.

1856-ban az állam huszonöt éves fennállását akarta ünnepelni a kormány s pályázatot hirdetett francia és flamand ünnepi ódára. Óda helyett egy mérgezett manifesztumot küldött a Nederlandsch Kunstverband a kormánynak, amelyben effélek voltak:

„25 év óta félre vagytok ismervé, flamandok, el vagytok nyomva, megalázva;

25 év óta idegen nyelven szólnak hozzátok, hallgatnak ki és ítélnék elj

25 év óta francia a pénzed, udvartartásod, törvényhozásod, kormányzatod, hadseregged, bíróságod, minden, ami kipusztításodra szolgálhat;

25 év óta idegen vagy hazádban

Légy francia, fadjulj el! Dobd a tűzbe történetedet! Tagadd meg őseidet, add el hazádat, felejtsd el származásodat, a dicsőséget, amelyet mint flamand szereztél!

Milyen szívesen tennénk tanúságot királyunk iránt való hűségünkről, ha uralkodásának minden éve alatt nem éreztük volna erkölcsi pusztulásunkat, elnyomásunkat, legszentebb jogaink megtagadását...

¹ Eon noodkret tot hét vlaamsche volk 1928. 9. lap.

² Ezt maga a kerületi tanfelügyelő írja, J. Th. Strauven: Onderwijs- en taaltostanden in de hofdstad.

³ A flamand törekvések történetét megírta P. Fredericq genti egyetemi tanár „Schets eener geschiedenis der vlaamsche beweging“ címen a Vlaamsch België seder 1830 című nagy mű második kötetében.

Ez a mi hárfánk hangja, amely a kormányhoz szól. S az, aki hamis tisztességért és nyomorult pénzért mást tud leírni tollával, az tudatában nem költő, lelkében nem flamand.“

Az írás szerzője, Jan van Rijswijck, átadta azt a trónörökösnek is és nyomában a kormány egy flamandokból álló bizottságot küldött ki, amely egy 215 oldalas jelentést csinált a flamandok sérelmeiről. A kormány egy „ellenjavaslatot“ csinált s a dolog eltemetődött.

1871, Franciaország nagy veresége, amely Belgium francia politikájának vereségét is jelentette, kissé gondolkozóba ejtette a belga politikusokat s a parlament rövid tíz éven belül, 1873-ban, 1878-ban és 1883-ban törvényeket alkotott a nyelvhasználatról. De eredménye ennek sem lett, mert „törvényeket maguk a végrehajtására hivatott közegek még úgy ki nem játszottak, át nem hágtak, annak ellene nem szegültek, mint ezek a belga tisztviselők“.

E politika eredménye az, hogy 1910-ben míg a wallonoknak csak 10%-a nem tud írni és olvasni, a flamandoknak 30—35%-a analfabéta. A flamand paraszt tudatlanságban és gazdasági nyomorban él s vándorol ki Franciaországba és Amerikába s vész el. „A flamand név“, mondta Huysmans, „ugyanazt jelenti, mint kuli, mint teherhordó állat“.

A különben nagyérdemű, de erős francia érzésű Mercier kardinális jellemezte igazán a két nép kulturális és politikai helyzetét, amikor egy flamand papjának ezt mondta: „Vous êtes d'une race digne de servir; moi, suis d'une race digne de dominer.“ A te fajtád arra született, hogy szolgálj legyen, az enyém, hogy uralkodjék.

KITÖRT A VILÁGHÁBORÚ. A király a wallonokat a franchimontokra, a flamandokat az arany sarkantyúsok csatájára emlékeztetve hívta küzdelemre. Belgákról nem volt szó. Igaza volt Destrée-nek: „Il n'y a de Beiges!“ A különbség a két nép között abban nyilvánult meg legjobban, hogy a frontkatonaság 80%-a flamand volt.

A háború borzalma még jobban elválasztotta a két nemzetet. A Havrebe menekült francia sajtó meghúzta a halálharangot a flamandok felett: „Belgium latin lesz, vagy elpusztul“, „a háború után nem beszélünk többet flamandul“. Drubbel tábornok, a De Breuckelaere-perben tett saját vallomása szerint Honthulst előtt 12.000 flamand katonát áldozott fel szándékosan.

A flamand politikusok pedig levonták a háborús hatalmak által kitűzött célok következményeit és a népek önrendelkezési joga alapján szervezték állami önállóságukat.

A német okkupáció alkalmas léggörré teremtett s a német kormány támogatta az akciót. Az aktivisták félénken indultak meg és lassan haladtak előre. Először a genti egyetemet tették flamanddá; 1917 februárjában megalakult „Flandria Tanácsa“, Raad van Vlaanderen, mely a néprajzi megosztás szerint, a wallon és flamand nyelvvel külön közigazgatási területre osztotta Belgiumot. Végre 1917 december 22-én kelt proklamációjában kikiáltotta a flamand államot.

„Flandria tanácsa közhírré teszi, hogy ünnepélyesen és egyhangúlag kimondta Flandria függetlenségét.

Ennek következtében, nyert megbízatását befejezte s a népek önrendelkezési jogának megfelelően, a polgároknak legszélesebb alapon való megkérdezése mellett, alkotmányozó gyűlést hív egybe.

Az elnyomás, amely alatt a flamand nép 1830 óta élt, megszűnt. Megszületett a flamand állam s követi a világpolitika hatalmas folyását: a nemzetek függetlenségét!

Végre meg van mentve a flamand nép!¹

E függetlenségi küzdelem egyik legerősebb harcosa Bonns volt. Nem vezetője, mert az élen Tack, genti egyetemi tanár állt. De szilárdságánál, munkásságánál, a következmények levonásánál fogva ő lett a rövid életű flamand függetlenség mártírja, „Flandria koronázatlan királya“.

Bonns Ágoston 1878-ban St. Niklaasban született s ott tanult a barátoknál. „Famózus iskola ez“, jegyezte meg az ügyész perében, híres flamand hazafias érzéséről; padjairól egész sereg aktivista került ki. A középiskolából a löveni egyetemre került Bonns és germán filológiát hallgatott. Azután középiskolai tanár lett s 1903-ban a kormány Peruba küldte, hogy részt vegyen a perui közoktatás szervezésében. Két év után haza tért s Gentben, Mechelenben és Antwerpenben tanárkodon.

A háború kitörésekor az aktivisták közé állt. Cikkeket írt az aktivista lapokba, előadásokat tartott Németországban a fogságban levő flamand katonák között. Része volt a genti egyetem flamanddátételében s mikor a flamand kormányzatot szervezték, a művészeti osztály vezetője lett. 1917-ben a Flamand Tanács külügyi és művészeti bizottságának volt tagja s ott volt Flandria függetlenségének kimondásánál. Résztvett azokban a küldöttségekben, amelyek felkeresték Bissingent, Belgium kormányzóját és Bethmann-Hollweget, hogy kieszközöljék a német jóváhagyást Belgium felosztásához. S végül ott állt az előtt a nagy tömeg előtt Brüsszelben, amelynek 1918 január 20-án felolvasták az önálló Flandria felállításáról szóló proklamációt. „Most már meghalhatok“, mondta, „mert, ha csak pár napig fogok élni, láttam Flandriát szabadnak.“

1918 októberére szétfoslott a német győzelem reménysége s vele együtt Flandria függetlensége. A győztes Belgium készült vissza Brüsszelbe s az aktivisták legnagyobb része menekült, ki Németországba, ki Hollandiába. Borms a fegyverszünet megkötésekor még Németországban volt, de november elején feleségével és hat gyermekével visszatért Brüsszelbe.

A németek gondoskodni akartak pártfogoltjaiknak, a flamandoknak

¹ A háború alatt folytatott flamand politikára vonatkozó okmányok egy részét 1922-ben közölte Rudiger Flamenpolitik címen. Tavaly, 1928-ban, mikor Bonns megkegyelmezése iránt nemzetközi mozgalom indult, a „Ligue Nationale pour L'Unité Beige“ egy nagy kötetben „Les Archives du Conseil de Flandre“ adta ki őket.

Az okmányoknak a Liga kezébe kerülésének kalandos története van. 1918 októberben, mikor a német kivonulás már valószínű volt, a Flamand Tanács irattárát 42 ládába csomagolva Lipcsébe szállította s az egyetemen helyezték el. A Kapp-puccs alkalmával biztosabb helyre akarták szállítani, de szállítás közben utcai harcok közé keveredett s az iratoknak nyoma veszett. Egy Wullus nevű belga nacionalista felfedezte s a Liga rendelkezésére bocsátván a pénzt, megvette s 1925-ben az iratok Brüsszelbe kerültek. — A flamand sajtó erősen támadja a Ligát és célzatos fordítással és hamisítással vádolja. Lásd: Waarheid en onwaarheid enkele dokumenten van de Vlaamsch activistische beweging.

bántatlanságáról s kívánságukra a győzők úgy a compiégne-i fegyverszüneti megállapodás VI., mint a versailles-i szerződés 212. §-ába—mint az összes békeszerződésekbe — felvették azt a rendelkezést, hogy „elleneséges cselekedetekben való részvételért“ senkit sem fognak üldözni.¹

De a belga kormány még a versailles-i szerződés aláírása előtt megkezdte az aktivisták ellen a terrort: százával fogták el őket, rombolták össze és gyűjtötták fel házaikat. Bormsot 1919 február 8-án tartóztatták le s szeptember 2-án Brüsszelben a brabanti assisenhof elé állították. A vád az volt ellene, hogy összeesküdött az államforma és a trónutódlás megváltoztatására, ellenséges hatalmat támogatott; annak támogatására az állam fegyveres hatalmát csábítom; résztvett Flandria kormányában s hű állampolgárokat az ellenség kezére juttatott.

A vád minden pontja igaz volt s a bíróság Bormsot halálra ítélte.

1920 január 20-án a király a halálos ítéletet életfogytiglani kényszermunkára változtam. Borms hiába kérdezte, nem mondták meg, hogy a kegyelmet ki kérte számára?²

Bormsot aztán a löveni fegyházba zárták s a flamand függetlenség mártírja tíz hosszú évet töltött magányos cellájában. Nem ő volt az egyetlen áldozat, csak a legnagyobb volt ő. A belga kormány perbe fogta az aktivizmus minden szereplőjét, több mint ezerötszázat: 30-at halálra, 13-at életfogytiglani, egyet 25 évi, többeket, összesen 134 flamandot, hosszabb-rövidebb ideig tartó fegyházbüntetésre ítelt. A legtöbbet nem érte utol a bosszú, a halálraítéltek távol voltak, akik börtönbe kerültek, lassanként leülték büntetésüket, vagy kegyelmet kaptak, egyedül Borms maradt börtönében. A kormány kegyelmet ajánlott, ha kiköltözik Flandriából, vagy kötelezi magát, hogy — úgy, mint Teleki László — soha politikával nem foglalkozik. Borms visszautasítom a kegyelmet.

1928 december 9-én aztán váratlan dolog történt. Az életfogytiglani kényszermunkára ítélt rabot óriási többséggel képviselővé választotta Antwerpen. „Brutális ökölcsapás ez minden belga arcába“, írta a kormány félhivatalosa, a „La Nation Belge“, „Borms nem választható s a kamara meg fogja semmisíteni a választást: ezt tudjuk. Még az sem számít, hogy Borms a parlamentben ül, vagy sem. De hogy 80.000 nagykorú polgár őt képviselőségre méltónak s magát a Belgiummal szemben elkövetett árulással szolidárisnak tartsa: ez rettenetes jelenség.“

A választást csakugyan megsemmisítette a kamara, de a kormány nem halaszthatta az amnesztia kérdését. Múlt évben európai akció is indult meg a kegyelem ügyében s ez év januárjában végre a törvényhozás megszavazta az amnesztia törvényt, amelynek alapján az elítélt aktivisták kegyelmet kaptak. Tízévi fogság után Borms elhagyta börtönét.

E pár lapon elmondott történetek Európa egyik legbonyolultabb és legsúlyosabb problémáját takarják.

¹ Prof. A. Jonckx: De amnestie van Compiégne. — Csak kuriózumként említem, hogy Ward Hermans ez év januárjában panasszal fordult a Népszövetséghez, hogy Belgium nem tesz eleget a versailles-i szerződés 212. §-ának s Bormsot börtönben tartja. A Népszövetség válasza az volt, hogy „the matter is not one which falls within the competence of the League“, hogy a kérdés nem tartozik hatáskörébe.

² A per okmányait és a tárgyalást közli: August Borms vor hét Gerech című kötet. Brüsszel, 1920.

A flamand politikának, mint minden nemzeti vagy nemzetiségi törekvésnek, látható alapja kulturális: a nyelv és annak sok vonatkozása. De a flamand törekvés nem kisebbségi kérdés, több annál. A flamandok a Belga államnak többségét alkotják s nem vesznek részt az európai kisebbségek szervezeteiben és kongresszusain.

Politikájuk, mint minden irredenta politika, szétfolyó, nem egységes és nem definiálható. A Van Cauwelart vezetése alatt álló katolikusok és Huysmans szocialistái belga érzelműek s talán ezeknek a „minimalista“ törekvését lehetne kisebbségi politikául tekinteni. A flamand nacionalisták le akarnak számolni Belgiummal. „Lehetetlen Flandriát szolgálni Belgium elárulása nélkül“, mondta Stef de Clercq a kamarában. De politikájukban nincs egység: némelyek önálló Flandriát akarnak Belgiummal, vagy Hollandiával unióban; a radikális aktivisták a genti pacifikációt s az 1830 előtti állapotot kívánják vissza s Nagy-Hollandiába akarnak olvadni, persze Wallonia nélkül.

A kérdés megoldása nagyon nehéz, mert Belgium mesterséges, heterogén alakulat, de fennmaradása mai egységes alakjában nagyhatalmi érdek. A király jelmondata „L'Union fait la Force“ megfordítva több igazságot fejezne ki. Belga patriotizmus nincs, mint nem volt osztrák; a wallon érzés végeredményében francia annexiót jelent, a flamand hazaszeretet pedig, mint Godefroid Kurth jellemezte, évszázadok küzdelmében kifejlődött „patriotisme de la liberté“. A kettő nem fér össze.

Az a minimalista, opportunista politika, amely az alkotmánybiztosította nyelvbeli jogegyenlőség követelésében merül ki, nem kell senkinek, se wallonnak, se flamandnak: a kétnyelvűséget mindkettő csapásnak tartja s amióta az 1921-i törvény közigazgatásban és hadseregben kötelezővé tette a flamand nyelv tudását, a wallonok kezdik az „egyenlőség“ keretén belül érezni számbeli kisebbségüket s kezdenek a latin kultúra flamand elnyomásáról, „flamand imperializmusról“ beszélni.

„Arról a flamand imperiálizmusról, amely a 'jogi és tényleges egyenlőség' nevében rá akarja tenni kezét az állam kormányzatára s alá akarja rendelni magának a három milliónyi wallont.“

arról az imperializmusról, amely minden flamandnak jogot ad, hogy minden wallon hatóságtól követelhesse, hogy az ő nyelvén beszéljen vele, ami minden hivatal kétnyelvűségét jelenti;

amely flamand iskolát követel a Walloniába átköltözött flamand gyermekek számára, meg nem engedett irredenta szigeteket alkotva és nyelvi zavarok pestisét terjesztve.

Ez a veszély“, folytatja a cikk, „benne van már megalkotott törvényeinkben, közigazgatásunkban, a törvénytervezetekben, a flamand programmban, a leleplezett vágyakban. Veszedelemét képezi wallon nyelvünknek, kultúránknak, szabadságunknak, helyzetünknek az államban, minden örökségünknek.“¹

A százéves belga politika csődöt mondott. Az 1830-as forradalom által franciának szervezett s hetven év alatt tényleg francia kormányzat alatt élt Belgium az utolsó évek alatt eljutott a két népnek és nyelvének alkotmány által biztosított egyenlőségéhez. Igaz, a flamandok szerint, ide is csak teóriában. De ha valósággá válnék, ha végre volna hajtva, akkor se kellene senkinek, se wallonnak, se flamandnak. Nagy

¹ Elie Baussart: 1930 verra-t-il la faillite de 1830? A La Terre Wallone 1928 októberi számában.

tanulság ez a kisebbségi szerződések politikája számára, amelyek mind úgynevezett jogegyenlőségre vannak építve.

Hol van a menekvés?

A wallon Jules Destrée, volt miniszter vetette fel a kérdést s azt feleli: „Csak egy megoldást látok: decentralizáció, autonómia, szabadság.“¹ Destrée nem mondja meg, hogy e program átívive az életbe, mit jelentene? De megmondja Baussart:

„Az 1831-i centralisztikus alkotmány revízióra szorul. Hogy mi jöjjön helyébe: közigazgatási elválasztás, föderáció, vagy regionális decentralizáció, nem tudom.

De követelem:

hogy a nyelvhasználatra vonatkozó törvényhozás ismerje el minden téren Flandriának flamand, Walloniának wallon karakterét;

hogy egyetlen belga tisztviselő alkalmazásának se legyen feltétele a másik nyelv ismerete, hanem minden területen saját nemzetiségű tisztviselők alkalmaztassanak;

hogy a megyék és községek ruháztassanak fel azokkal a jogokkal és hatáskörrel, amelyeket az állam ma visszaélésből gyakorol;

hogy az állampolgárok csoportjai jogokat nyerjenek gazdasági és közoktatási ügyeik intézésére és

a közterhek kirovása történjék a tartományok lakosságának arányában“

Ez, Baussart szerint, biztosítaná azt, hogy flamand és wallon egyaránt keserűség nélkül élvezze a közös haza jótéteményeit.

„S ha ez szükségessé tenné minisztériumok wallonná és flamanddá osztását?

Miért ne?

Ha a hadseregben külön wallon és külön flamand divíziók felállítása válnék szükségessé? Állítsuk fel.

Ha a központi parlamentet tartományi diéták teremtése meggyöngyítené? Hát gyöngyítsük meg.

Ha a közigazgatást nemzetiségi szempontok szerint szerveznők? Nem félek tőle.

Ha Brüsszel, mint az ország fővárosa, elveszti némely előnyét? Annál jobb.

Flandria és Wallonia nem Belgium kedvéért áll fönn, hanem Belgium áll fönn a két tartományért.“²

Ez a belga állam jövő fejlődésének természetes folyamata.

Alikor a tárgyaláson kihallgatták, Bonns kijelentette, hogy a cél, amelyért küzd, „szabad Flandria szabad Belgiumban“.

Vájjon ez a koncepció különbözik-e a „Térré Wallone“ tervétől s illet-e a történelmi fejlődésnek ezért a megnyilatkozott étape-jáért halálra ítélni s tíz éven át fegyházban tartani Bormsot?

SZÁSZ ZSOMBOR

¹ Hogy a flamand kérdés jövője milyen különböző megítélésben részesül, arra nézve csak két véleményt említek meg.

A „La Revue des Vivants“ ugyanazon 1928 februári számában, amelyben Destrée írt, kollégája: Cam. Huysmans volt közoktatási miniszter is cikkezik s ezt írja: „Nekem az a benyomásom, hogy a flamand szeparatista mozgalomnak nincs jövője. Igaz, hogy a decentralizációnak van jó oldala is. De Belgium nagy ipari ország s nehezen volna rászabható egy svájci mintájú provinciális pohtika. Belgiumra szükség van Európa békéjének szempontjából. A két nyelvescsoport kiegyeztetését a belga állam keretén belül kell keresni.“

A „The Times“ ez évi január 19-i számában ezt írja:

„A flamand párt, bár sok kalandos álma van, kétségtelenül erős és az utolsó években gyarapodott. Egy önálló Flandria kérdésében sok van, ami Anglia és Irland régi viszonyára emlékeztet: Flandria mezőgazdasági tartomány, nem gazdag, erősen katolikus és germán; Wallonia ipari, liberális és latin. Mérsékelt home rule adásával intranzigensebb elszakadási törekvéseknek lehetne elejét venni, amelyeket nem fog lehetni megtagadni s veszélyes lesz megadni.“

² A La „Terre Wallone“ fennebb idézett cikke.

BUDAPEST VÁROSRENDEZÉSE

BUDAPEST városrendezési kérdései több, mint fél évszázadnyi szünet után ismét az érdeklődés központjába kerültek. 1871-ben készült utoljára általános városrendezési terv a fővárosról,¹ ettől az időtől fogva a megadott keretek betöltése, a lázas terjeszkedés jellemzi a város fejlődését. Ez a terjeszkedés sokkal rohamosabb volt annál, semhogy a közben felvetődő rendezési kérdések kellő időben tárgyalattak volna. Amikor a kormány az 1870: X. t.-c.-ben a tervezett Sugár-út (a mai Andrásy-út) területének kisajátítására a szükséges anyagi eszközöket a Közmunkák Tanácsának rendelkezésére bocsátotta, még sok zúgás, morgás fogadta e terveket. Sokan voltak, akik az egész ötletet az idősb Andrásy és Tisza Lajos arisztokratikus szeszélyének tartották csak, s dacára a rendkívüli adókedvezményeknek,² előre is csúfos kudarcot jósoltak az egész vállalkozásnak. Ehelyett pedig mi történt? Ha megnézzük az egykori jegyzőkönyveket, azt látjuk, hogy a Tanácsnak majd minden ülésén szerepel egy-egy sugárúti telekvétel és beépítés. Gyorsan kiépül a Sugár-út, sőt valamivel később a nagykörút is és tizenkét évvel a kishitűek sopánkodása után már „oly nagyszerű volt a haladás, hogy hozzá hasonlót — tekintve a város népességét és a rendelkezésre álló eszközöket — a régi Európában egyáltalában nem találunk, vele versenyzőt pedig csak igen keveset és csak az Újvilág, Amerika, rohamos fejlődésének mezején kereshetünk“.³ Ezt a megállapítást joggal teszi Ország Sándor 1883-ban, mert ha csak 1867-re tekint is vissza, amikor Budának, Pestnek és Óbudának lakossága 186.360 lélek volt, az ő idejében való 412.000-hez viszonyítva, a fejlődést rendkívülinek kellett ítélnie. Ma pedig, amikor a főváros lakossága 984.738 főre rúg,⁴ joggal mondhatjuk, hogy ez a terebélyesedés sok mindent érthetővé — ha nem is menthetővé — tesz az elmúlt fél évszázad városrendezési mulasztásaiból.

Budapest úgynevezett „újváros“. Hagyományai, tapasztalatai nem voltak elegendőek az eléje tornyosuló feladatokhoz képest, amelyeket így kifogástalanul meg sem oldhatott. A feladatok viszont

¹ 1871 november i-én járt le a Közmunkák Tanácsa által Budapest általános szabályozási és beosztási tervzetére hirdetett pályázat, melyet 10 pályamű között Lechner Lajos nyert meg. Feszt Frigyes II. díjat kapott.

² Az 1871: XLII. t.-c. az első 15 éven át teljes adómentességet, a második 15 évben pedig házbéradómentességet engedélyez a Sugár-úton és a Nagy-körúton épülő házaknak.

³ „Budapest középítkezései 1868—1882“, írta Ország Sándor miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a Közmunkák Tanácsának és a székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja.

⁴ Illyefalvi I. Lajos 1929-es fővárosi statisztikai zsebkönyvéből.

halasztást nem tűrtek. A nemzet 1867-ben kibékült királyával, önállósága újra törvényesen biztosított, de bár Széchenyi István gróf már a 40-es években belátta egy „szép, gazdag és hatalmas magyar központnak szükségét“, az országnak még akkor sem volt méltó fővárosa. Gondoljuk meg: a Duna pesti partsorát a régi Lloyd-épület fejezte be, a Ferenc József-tér „sár, vagy por fészke volt“, melyben az Akadémia egyetlen épülete jelentette a „jövő Fel-Duna-sor kezdetét“. Maga az egész Dunapart mindkét oldalon „csúnya, bűzös hely vala, hová a város szemetjét rakták le, csak a belső utcák voltak még köveze, a Váci-körút, a Kerepesi- és Üllői-utak télen csaknem járhatatlanok voltak“. „A Terézváros a keskeny, szűk és bűzös utcák tömkelegét képezte, mely minden betegségnek, minden járványnak fészke volt“. A városliget „szúnyogoknak volt csendes tanyája“. A várhegy lábazatát „ott bozontos cserjék, dísztelen bokrok, itt alacsony, kétes jellegű, rozszant kis házak vette: körül“. Egy pár elemi iskola, rozszant házakban; pár középiskola, még a németesedés átkai alatt nyögve; egyetlen épületek nélkül, két német és az egy Nemzeti Színház alkották Pest-Budát akkor — valóban édes-kevés ahhoz, amit egy új erőre kapó nemzet fővárosától elvárhatott.

Ha Széchenyi és József nádor ékkor élnek: Budapest páratlanul érdekes fejlődésnek néz elébe. Széchenyi azonban már csak emlékében élt, József nádorral pedig hosszú időre sírba szállt a művészi ízlésű, szuverén ítéllettel bíró, nagy városépítő. Ha azon idők erre vonatkozó eseményeit és irodalmát figyeli az ember, rezignáltan kénytelen megállapítani a tényt, hogy nem volt igazán alkalmas férfi, aki ezt a nagy feladatot megoldhatta volna. Idősb Andrássy Gyula gróf elvégre akármennyire is át volt hatva a cél fontosságától, mint miniszterelnök, nem csinálhatott meg maga mindent. Életre hívta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, a londoni Board of Works példájára (de a főváros önkormányzati jogára való tekintettel annál sokkal kisebb jog- és hatáskörrel)¹, saját maga elnökölt az első üléseken, majd átadta helyét Tisza Lajosnak, Szapáry Géza grófnak, s utóbb Podmaniczky Frigyes bárónak. Kétségtelen, hogy a nehéz feladatot vállalt Tanácsnak vezetői mind kiváló, feddhetetlen jellemű hazafiak, akik igen sokat tettek is. Kétségtelen továbbá, hogy különösen Podmaniczky alatt alapvetően fontos alkotások kerültek tető alá (a főváros csatornázási terve, az építési ügyeket szabályozó utasítás, stb.), mégis lehetetlen attól a benyomásunktól szabadulni, hogy a főváros rendezésének fontos ügye a Széchenyi és József nádor alkotó lendületéből mindinkább a lassú, de biztos elbürokratizálódás útjára siklott.² Fatálisán hiányzott azidőben a nagy városépítők átfogó szemlélete.

A baj mindjárt a városrendezési tervekkel kezdődött. Az 1810-i budai tüzvész, mely 600 házat hamvasztott el s az 1838-i árvíz, mely Budán és Pesten 5.016 házból 2.952-öt rombadöntött, tulajdonképpen tabula rasat teremtettek, s méltán számíthatjuk mindkét szerencsétlenséget legnagyobb városrendezőink közé. Kétszeresen hiba tehát,

¹ OrSzágh Sándor i. m.

² Ezt az átmenetet igen szemléltetően jellemzi Jeszenszky Sándor, „Szép Budapest“ című művében (Budapest, 1928.)

hogy a már említett 1871-i tervpályázaton egy olyan munkának adták a pálmát, amely a maga szürkeségében, koncepciótlanságában arra érdemes igazán nem volt. Bár a Dunát teszi meg (helytelenül) a város főtengelyének, később a partokat szerencsétlen módon vezetett építkezésekkel elzárja a forgalomtól,¹ semmi tekintettel nincs a város szellőzésére, s ami még nagyobb hiba, Pest akkori elrendezésén semmi változtatást nem tart szükségesnek a szomszéd községek jövődő bekapcsolásával összefüggésben. Jeszenszky Sándor igen szellemes és elfogadható magyarázatát adja ennek az érthetetlennek látszó pályázati döntésnek: Lechner terve készült „a legtöbb bürokratikus körültekintéssel“, nem forgatta fel azt, ami eddig történt, nem vetett fel kényelmetlen új ideákat, s így legkönnyebben be is volt illeszthető a rendelkezésre álló hitelkeretbe. Erről a tervről hitték akkor, hogy a főváros fejlődésének „egy-két századra nyújtja a keretet és alapot!“

Ahogy ez a kardinális fontosságú ügy, a város rendezési tervezete, elintéződött, olyanformán történt a többi ügyekkel is. A Közmunka Tanács 1874-ben küldi át „A főváros középítési rendszabályaidnak tervezetét a fővároshoz, ahonnan nyolc esztendeig nem kapta azt vissza. Az a sajnálatos dolog, hogy a főváros még a legégetőbb kérdéseket is hátásköri szempontból ítélte meg, okozta, hogy a szabályzatok csak 1882-ben, az „észrevételek, megjegyzések, javaslatok és módosítások egész özönével“² kerültek vissza a Közmunkák Tanácsához, hogy mint „Az építési ügyet a fővárosban szabályozó utasítás“ végre 1886-ban lépjenek életbe. Azt hinné az ember, hogy ezek után Valami jó szabályzatot kaptunk. Nem így történt. Talán mai szemmel túlságos élesen vennők észre a hibákat, s ezért csak azt említjük meg, hogy a szabályzatot a szakkritika már megjelenésekor elhibázottnak tartotta.³ Rossznak találták az övezeti beosztást, keveselték a villaszert, előkertes rayonokat, a tereket, sétányokat, s általában a növényzetet. Igen helyesen úgy látták, hogy az övezeti beosztás mintha a város erőszakos terjesztésére irányulna, az egyes építési övek határainak kitolása által. Meglepően moderm felfogást tükröz vissza az az aggodalom, hogy a cottage-rendszer, a családi házak érvényesülése el van fojtva, ilyenek építése a mostoha közlekedési, csatornázási, vízvezetéki és közbiztonsági viszonyok közt lehetetlenné van téve. A városlígt és a III. övezet legnagyobb része csak villák és nyaralók építésének kedvez, a II. övezet pedig ki van szolgáltatva a bércaszárnyák elszaporodásának. Ha körülnézünk a fővárosban, meg kell állapítanunk, hogy az 1886-ban írt jóslás tökéletesen beigazolódott. Budapestnek csak villái és tömeglakásai vannak. A cottage, a polgári és kispolgári lakónegyed, mely szociális, közegészségügyi és minden egyéb szempontból annyira szükséges, Újpestre, Pesterzsébetre, Rákospalotára száműzetett. Ma sem mondhatunk mást, mint 42 évvel ezelőtt, hogy tudniillik a szabályoknak azon részét, mely a magasabb városrendezésre, szabályozásra vonatkozik, szeretnők „megváltoztatva látni“.

Vájjon nem kell-e szóról-szóra aláírnunk továbbá a szabályzatokat

¹ Jeszenszky Sándor i. m.

² Országh Sándor i. m.

fogadó kritika azon megállapítását, hogy „Budapest természetes fejlődési iránya a Dunapart, kivált észak felé, míg befelé a város további terjedése nagyon hosszú időre meg van akasztva a vasútvonalak és a város egyetlen nagyobb kertje, a Városliget által“? Ez bizony mind igaz. A halásorompók,¹ főpályaudvaraink, a kelenföldi vasúti töltés, mely mind fojtogatóbb hurokként feszül ennek a nagyráshivatott városrésznek a testére, mind legidőszerűbb gondjainkat képezik, amelyeket már 1886-ban előre láttak avatott szemek, s melyeket mi mégis addig hagyunk fejlődni, hogy ma már a napi sajtó biztonsági szelepem sívít fel az elkeseredés.

Mi okozta azt, hogy azok, akik ezt belátták, csak a kritikára Szorultak, s akik viszont a város rendezését intézték, mindebből semmit sem láttak? Rakovszky Iván, a Közmunkák Tanácsának jelenlegi elnöke, nemrégiben nyilvánította ki azt a szándékát, hogy a külső Lipótvárosból lakónegyedet szeretne formálni. Persze, egyelőre nagy akadályai e terveknek az e vidéken, s a Duna jobb partján is elterülő gyártelepek, melyek csak akkor fognak innen eltakarodni, ha az óbudai híd megépültével a telkek fokozatosan értékesebbé, s így gyár- és raktártelepek számára hovatovább irrentabilissá válnak. De műyen hosszú út lesz ez! Könnyebb volna, ha annak idején azokra is hallgatnak, akik úgy látták, hogy „északi irányban az aquincumi szép völgy ismét nagy tért nyit, mely vidék mindazonáltal dacára, hogy a passzát szelek irányában leginkább előretolt helyzetben van, s így minden időközön át legegészségesebb vidéke leend a fővárosnak — csak a legtávolabbi jövőben képezheti majd egy épülendő külváros terjeszkedési irányát“, mivel a szabályozási tervezet az „óbudai hajógyár nyomán az egész vidéket gyárvárosnak veszejti“, az újpesti hajógyár miatt nemkülönben, a villanegyedet viszont a rákosi homokra képzeli!² A kicsinyesség, a szűk látókör jellemzik ezeket az intézkedéseket. A város urai, mintha még mindig a nagy árvíz okozta rémület borzongatná őket, a küszöbmagasságok minuciózus pontossággal való megállapítását esetenként maguknak tartják fenn. „A Duna-jobbpart kőpartja 24'-ről 27'-ra emeltetik fel“ (1878). „A II. kerületi Ilona-lépcső nyughelyein beállott süppedések a Közmunkák Tanácsának kezegeivel (!) kijavították“ (1878). A Kálvin-tér díszítésére a Tanács négy darab díszkandelábert rendelt (1880) és elégtétellel jelenti, hogy viszont a Lánchíd lámpaoszlopainak dísztelen deszkaburkolatait eltávolította! A sugárúti körönd parkja számára gumitömlők szereztek be, „melyeknek alkalmazása által tetemes munkabér fog megkíméltem^!). Ez a biedermeieres aprólékosság így az idők távlatában kedvesnek is látszhat, csupán az vegyít némi ürmöt az örömbé, hogy mindez a pepecselés akkor történt, amikor például a fővárosnak még nem volt általános csatornázási terve sem,³ mikor közben oly ügyek is szőnyegen voltak, mint például a Fehérvári-út

¹ A fővárosi Építési Bizottmány 1878-ban több pályaszintű útátjárót engedélyezett (Építő Ipar, 1878. évf. 189. oldal) s ezek a problémák már akkor vetődtek fel. Az előre nem látó intézkedések következményei persze sokkal később váltak csak nyilvánvalókká.

² Építő Ipar, 1886. évf. 183. lap.

³ A terv csak 1885-ben készült el

kitűzése (1878), a kelenföldi pályaudvarhoz vezető út kiépítése (indokolatlan és érthetetlen törésekkel!), az Üllői-út szabályozási terve, a Nagy-körút kiépítése (melyből a kontinens egyik legsivárabb, legunalmasabb körútját sikerült elővarázsolni), a Rudas-fürdő kibővítése (hagyományos szerencsével az Erzsébet-híd tervezése előtt 12 évvel!). 1891 február 25-én „foglalkozott a tanács a Zsigmond-utca azon szakaszának rendezésével, mely a Lukács-fürdő előtt terül el“. Az ember azt gondolná, hogy most legalább hosszú időre biztosítják ezen már akkor is fontos utunk fejlődését, s tekintettel lesznek a Lukács-fürdőnek, mint gyógyfürdőnek szempontjaira is. De nem ez történik: „a fürdőt ugyanis a szabályozási vonalon részben tömör fal, részben csinos vaskerítéssel látják el a tavasszal. E miatt felhívja a Tanács a fővárost, hogy az említett kerítés létesítése folytán felszabaduló területnek az utca testéhez csatolása és rendezésére nézve tegye meg a szükséges intézkedéseket“. Lehet, hogy a főváros tőle telhetően a legjobban eleget tett e felhívásnak, de a Zsigmond-utca, különösen ezen a szakaszán, szűk voltával és rendtelenségével, mégis a főváros egyik legnyomorúságosabb útvonala lett. Típusa ez a szerencsétlen részintézkedéseknek, amelyekkel azidőtájt lépten-nyomon találkozunk, miközben fontos kérdések nyitva maradnak, vagy fel sem ismertetnek. Mivel nincs jó, általános rendezési terv, mely a főközlekedési irányokat előre kitűzné, az esetenként felmerülő kívánalmakat esetenként honorálják. 1879-ben szerzik meg a közúti vasút vágányainak Óbudától a Margit-híd felé való fektetése céljára szükséges területet az Irgalmas szerzettől, melynek „évenként egy aranyat“ tartoznak ezért fizetni, s 1891-ben engedélyezik az Erzsébet-malom iparvágányait, s azóta tolatnak és füstölnek a tehervonatok a Császár-és Lukács-fürdők előtti jobb sorsra érdemes Dunaparton, átellenben a festői Margit-szigettel. Ebben az időben építik fel az Andrassy-utat, mely „sehonnan sehová sem vezet“, ekkor dolgoznak azok az építőbizottságok, amelyek krajcárig kimutatják a lipótvárosi „Bazilika“ építéséhez felhasznált oltott meszet, de elfelejtkeznek egy kevés levegőt hagyni a templom körül; ekkor tervezi meg Ybl az Operát, a kontinens és azon század legnemesebb renaissance-ában, de amely elé a tér megváltására már csak 28.415 forintot számoltak ki, s örvendeztek, hogy szűk mellékutcák veszik körül, mert legalább nem kell az oldalhomlokzatokra holmi költséges kiképzés. Nem csodálkozhatunk, ha az Erzsébet-híd és az Eskü-tér rendezése (1894) meghaladták e korszellem teljesítőképességének határait,¹ s főként szerencsénknek² tudhatjuk be, hogy például a királyi Vár, a Halászbástya, a Szabadságtér, s az Országház alakjában oly fontos alkotások is maradtak ránk, melyekre mindig büszkén tekinthetünk. Közben a legképtelenebb ideák foglalkoztatják a főváros Tanácsát. Többek közt egy, a Tabánba vezető gyaloghíd építésének terve, mely „mint komoly dolog, már a jogügyi megbírálatás közegei elé jutott“ (1886). Már 1891-ben kér-

¹ Lásd Rados Jenő: „Budapest városépítészetének története“ (Technika, 1928. évf. 10. sz.).

² A szerencse abban állt, hogy például a Szabadságtér helyén az új épület lebontott óriási tömegei adtak lehetőséget, az Országház kifogástalan megoldása pedig nem volt befolyásolható „pénzügyi tekintetek által“.

vényt ad be a Közmunkák Tanácsához bizonyos Miller Ede Vince a „Gellért-hegyre vezetendő sikló, vagyis villamos fogaskerekű sodronypálya“ ügyében. Még nemrég a miatt főtt a feje a város urainak, hogy a Nagy-körút nem tud végre teljes hosszában kiépülni, de már új területek után kutatnak, s feliratban fordulnak a földművelésügyi miniszterhez (1891), hogy a lágymányosi telkeket a Duna kotrási anyagával feltöltené.¹ Ugyanez évben vetődik fel egy, a Duna alatt építendő alagút eszméje is,² s ezekben a korai időkben kezdődött meg a fővárosnak reklámokkal való elárasztása is, amennyiben 1878-ban már egy Ghorin nevezetű polgár hirdetési oszlopok felállítására ad be kérvényt, s 1880-ban már a Középítési Bizottmány előtt fekszik Zilzer és Freund ajánlata, az útmenti fákat védő rácsokon alkalmazandó hirdetések ügyében.

Még egy körülmény játszott közre, amely a város fejlesztésének zavartalan menetét károsan befolyásolta: a főváros tanácsának érzékenysége, amely hatásköri villongások alakjában jelentkezett. Miután Széchenyi nyugati perspektívákhoz szokott szeme és izzó fantáziája felfedezte a „pesti homok és sár“ alatt egy nemzet fővárosának kifejleszhető körvonalait; miután az ő lelkes agitatódjára a fővárostól független tényezők, úgymint a törvényhozás, egy angol mérnök és a Rothschild hitele létrehozták a Lánchidat; s miután a berlini kongresszusról hazatért idősb Andrássy — felismerve a Széchenyi-féle koncepció jelentőségét, törvénnyel biztosította Budapest fejlődését: felocsúdott a municipium is, s egyszerre mellőzöttnek kezdte magát érezni és mind gyakoribb, hogy hevesen nekiment a Közmunka Tanácsnak, amelynek alapítása előtt a fővárosnak még csak pontos háromszögelési és lejtmerési terve sem volt.³ Városrendezési tervet is a Közmunka Tanács adott a fővárosnak, úgyszintén az építési szabályzatot is a Közmunka Tanács készítette el. A Közmunkák Tanácsa akkoriban haladást, európaibb látókört és anyagi lehetőségeket jelentett egyben, ugyanakkor, mikor a Városi Tanács az egyetlen fővárosi főmérnöki állás megszüntetését tervezte (1879) és fázósan elzárkózott egy vállalkozó ajánlata dől, aki kísérletképpen díjtalanul felszerelte volna az első távbeszélő berendezést a vízművek igazgatósága és a telep közt (1878).

E kicsinyes huzavonákkal szemben bizonyos, hogy Budapest nemcsak önmagáé, hanem az egész országé s amily mértékben élvezte egyrészt az egész ország szeretetét és támogatását, valamint az országos ügyekre való természetes befolyását, oly mértékben van joga az országnak is a főváros fejlesztésének munkájába befolyni. A múltat

¹ A készülő Zsolnay-gyár számára kellett volna a terület. A földművelési miniszter még az évben visszairt, hogy nincs módjában a lágymányosi telkeket feltölteni. 35 évvel később a Tanács visszaadta a kölcsönt, egy másik miniszternek ugyan; ezúttal Klebelsberg Kuno gróf kérte a Tanácsot a Lágymányosi-tó feltöltésére s most a Tanács volt az, aki erre egyelőre nem volt hajlandó. Az eredmény egy maradt: a Lágymányos ma sincs feltöltve!

² „Tunel a Duna alatt“, Építő Ipar, 1891, 115. lap.

³ Pesten folyamatban volt ugyan a munka, de azt a fővárosi pénzalap segítette befejezéshez 12.000 forinttal. Budán és Óbudán ilyesmire nem is gondolhatták, itt 74.000 forinttal létesítette a pénzalap a méréseket, melyek végeredményben 1876-ban fejeztettek be.

tanulmányozva világossá lesz előttünk, hogy a város fejlesztésének, rendezésének termékeny időszakai éppen azok voltak, amikor a „kormány és a fővárosi törvényhatóság egyaránt át voltak hatva a feladat nagyságától”¹ s mikor azért kölcsönösen áldozatot is tudtak hozni.

A jelek azt mutatják, hogy Budapest fejlődésének újabb kritikus stádiumába jutott. Kívül esik kereteinken annak a megvizsgálása, hogy ez micsoda anyagi és szellemi okokra vezethető vissza, de tény az, hogy a városrendezés kérdései iránt úgy a szakkörökben, mint a közönség köreiből egyre fokozódó, örvendetes érdeklődés jelentkezik. Míg régebbi időkben a közfigyelem inkább egyes építészeti alkotásokra, egy-egy épület szépségére, stílusára, egy-egy építész munkásságára volt inkább irányozva s szinte arra is képtelennek látszott, hogy egyes objektumokat az őket körülvevő térben helyesen felfogjon (a Lipótvárosi Bazilika, az Opera, a Postatakarék, s még számos egyéb épületünk eltorlaszolója jellemzőek), most egyszerre mintha mindenki ezer méterrel Budapest felett lebegve nézné a várost, úgy tologatják az épülettömböket, úgy nyitják az utcákat, úgy tarolják le a többemeletes bérház-blokkokat (papirosn!), mintha játékházikkal játszadoznának. Egyszerre mindenki felismerte, hogy a főváros közlekedési rendje rossz. Nem is valamirevaló polgár az, akinek eredeti terve nem volna a Nemzeti Színház elhelyezésére. Mar nem házelkeket vizsgálnak az emberek, a legkisebb lépték 1:15.000, a főváros térképének léptéke, vonalzókat fektetnek végig az útvonalakon, érdekes, új rendezési lehetőségeket fedeznek fel. Nem lakást, nem nyaralót tervez a pesti polgár, hanem várost. Ha az ember elmegy egy vitaestre, melyen valamely városrendezési kérdés van tárgyként kitézve, meglepetéssel konstatálhatja, hogy ha minden új ötlet megvalósíthatnák, Budapesten kő kövön nem maradna.

Bizonyos, hogy ezen felületi jelenségek mögött Budapest rendezésének igen kritikus problémái merednek a tárgyilagos szemlélő elé és hogy egész sora van a nem is nagyon halasztható kérdéseknek, amelyek egyrészt a háború, másrészt az azt követő zavaros esztendőök miatt összetorlódtak.

Az eddig felvetődött s többé-kevésbé megvitatott kérdések közül a Nemzeti Színház elhelyezése, az Erzsébetváros rendezése és az Andrássy-út belső torkolatának megoldása voltak azok, amelyek a közvéleményt is szélesebb körökben megmozgatták, s amelyek a szorosabban vett régi Budapest hibáit igyekeznek orvosolni. Míg azonban az új Nemzeti Színház problémája túlnyomórészt anyagi természetű (attól függ, mikor lesz pénzünk a könnyelműen, nagy hirtelenül lebontott régi helyébe újat építeni) — hiszen szép és városépítészeti is megfelelő megoldás könnyen kínálkozik a régi telek, s a gróf Vigyázó-féle ház felhasználásával, addig például az Erzsébetváros jelentősége már elvi kérdéseket is érint. Ez a fülledt, szűk utcájú, rossz levegőjű, elmaradt negyede a városnak azzal akadt meg fejlődésében, hogy Károly-körúti oldalára a főváros túlnagyszabású tervet készített. Minthogy azonban azokat ezidőszert keresztülvinni

¹ Országgh Sándor i. m.

nem tudja, egyszerűen nem ad ki építési engedélyeket erre a városrészre. Nem lehet eléggé helyeselni a Közmunkák Tanácsának azt a legújabb keletű elhatározását, mellyel erre a területre is építési engedélyek kiadását határozta el. illetve rövid úton tisztázatni kívánja a fővárossal azt, hogy miképpen képzelte el e városrész rendezését? Némileg összefügg e kérdéssel az Andrassy-út belső torkolatának megoldása is. Mindkét rendezési terv ugyanis kombinációba veszi a Városház leendő kibővítését. Hogy a Belvárosnak ez a Nemzeti Színháztól a Bazilikáig terjedő szakasza a közeli jövőben lényegest átalakuláson fog keresztül menni, az valószínűnek látszik.

De ezeken a napisajtóban is részletesen meghányt-vetett kérdéseken kívül még sok egyéb is van. Itt van például az állandó kiállítás és vásárterület problémája. A jelenlegi Iparcsamok szűk és egyébként is a Városliget nem arra való, hogy vásárokat tartsanak benne. Az állat- és mezőgazdasági kiállítások és vásárok úgyis máshol, más időben bonyolíttatnak le. Igazán nagyszabású megoldása e kérdésnek szinte csak a vámmentes kikötővel kapcsolatban képzelhető el, de a főváros városrendezési osztálya ezt a sok lármával, zajos közlekedéssel és nagy tömegek forgalmával járó intézményt a „lágymányosi tó“ feltöltött részén, a Műegyetem és a tervezett tudományos negyed (a „magyar Dahlem“) csendjének tözsomszédságába véli elhelyezhetni. Súlyosbítja a zavart, hogy a leendő kiállítási területnek tulajdonképpen nincs is még gazdája: az Iparkamara, a város és a kereskedelmi minisztérium egyaránt érdeklődhetnének sorsa iránt. A Nemzeti Stadion ügye ehhez nagyon hasonló. Hol itt, hol ott tűnik fel egy-egy megoldási lehetőség, de amilyen gyorsan találnak neki helyet, olyan magától értetődő, hogy holnap másikat találjanak. Ime, két igen fontos, közlekedési, idegenforgalmi, telekpolitikai szempontból egyaránt jelentős intézmény, amelyek úgy keringenek, kóvályognak a város planumán, mintha a valóságban több, egyformán jó helyünk is volna számukra, hogy aztán végül, Isten tudja miféle szempontok szerint, esetleg a legrosszabb helyen rekedjenek meg. Itt van a Rókus-kórház is. Bent a város szívében terpeszkedik egy elhanyagolt, kórházi célokra ötven éves princípiumok szerint is alkalmatlan épület. Százszámra állanak meg előtte naponta a beteget szállító autók, pedig külseje után ítélve, bolthajtásos kapuja alatt piócát árulhatnak, s az ajtófélfához támaszkodva, hosszú csípővással a kezében várhatja fogfájós pácienseit a borbélymester. Még a tervei sincsenek meg az új Rókusnak, pedig még ekkor is milyen hosszú az út a megvalósításig!

A nagy feladatokon kívül pedig a kisebb feladatok egész légiója kiált megoldás után. A már említett Zsigmond-utcai rókatorok, mely egész Bécs felé irányuló autóforgalmunkat lenne hivatva lebonyolítani, a Császár- és Lukács-fürdők előtti Dunapart botrányos elhagyatottsága, az Erzsébet-híd budai hídfőjénél uralkodó tűzfalkompozíció, s vele az egész Rudasfürdő környékének ziláltsága, a Berli-ni-téri „Westend“ likvidálása, a Keléti pályaudvar környékének s a szégyenletes gödöllői villamosvégállomáson kívül összes helyi-érdekű villamosaink borzas fővárosi állomásainak kissé helyrefésülése mind hozzátartoznak egy — idegenforgalomra áhító — főváros

legsürgősebb tennivalóihoz. Még tovább menve, az egészen apró, de a maguk bosszantó apróságában is roppant jellemző esetekig: ugyan kinek tetszik az a rendetlen és gusztustalan bódétábor, amely a Széna-téren kezdve, a Krisztina-, Gellért-, Vámház-, Lövház-, Garay-, stb. tereken keresztül mindenütt megüli az útvonalakat, s amelyeknek zsbivásárjához képest egy vidéki hetivásár a maga tisztos csizmadia-, szabó- és mézeskalácsos-sátraival, aránylag utolérhetetlen nyugati kultúrát jelent? Azt is jó volna tudni, hol tanulta Budapest a reklámozásnak ezt az idegcsiklandozóan kínos, élénk ötletzuhatagát, amellyel a kiszuperált gázoszlopok félrebillent, vízfejű háromszögeitől a legutolsó csenevész, portól és szeméttől fulladozó fácska védőrácásáig mindent eláraszt? Ezek a tünetek erőtlenségre vallanak. A város kiejtette kezéből a gyepőt, a haladás erői úrrá lettek a kívánatos renden. Hogy várjunk határozott és céltudatos megoldásokat nagyszabású városrendezési problémáink terén, ha a Budapestet felverő apró gyim-gyomok is ennyire elhatalmasodni képesek.

Pedig a nagy kérdések még fel sem vettek. Amelyekről eddig szó volt, az csak a régi hibák lehető orvoslása, mi lesz azonban az új Budapesttel? Hol bontakoznak ki a város további fejlődésének körvonalai? Merre csoportosulnak az új lakónegyedek, merre a gyárak? Hogyan hajlítsuk vasútvonalainkat, hol jelöljük ki az irányt előre létesített közművekkel? Hogyan kapcsolódjék a város a környékkel? Vagy talán ezeket a kérdéseket is az „övezeti beosztásra“ bízzuk? Már napjainkban is sűrűn jelentkeznek nehezen orvosolható balfogások jelei. 1886-ban, a Ferenc József-híd építésének első hírére írták az alábbi sorokat: „... erősen él bennünk a remény, hogy nemsokára, rövid évtizedek múlva egy egészséges, rendezett, befásított városrész derült utcái terjednek el a Gellért-hegy lábainál; tágas térségek, széles utcák, egy-egy templom, majd kimagasló, szabadon álló középületek képei váltakoznak egymással... Kelenföld az egyetlen alkalmas terület a fővárosnak a Széchenyi szellemében való nagystílú, külterjes fejlesztésére.“ Ha a suta Gellért-térre gondolunk, az idegenszerű megjelenésű, nyugtalan külsejű Gellért-szállóval, ha a Horthy Miklós-út unalmas bérházsora jut eszünkbe, s a gyárak, melyek ennek a vidéknek arcát is megfontják, azt kell mondanunk, hogy ami eddig történt, az aligha felelne meg a régiek álmainak. De ez még hagyján. Ott látjuk azonban már jeleit az eddig szabad területek tervszerű elcsúfításának. A mezőn rendszertelenül elszórt, idétlen kis házak és ipari üzemek közt diadalmasan meredeznek az ég felé csupasz tűzfalaikkal a II. övezet dédelgetett kedvencei, a hatemeletes bérkaszányák, jóvátehetetlen kárára ennek a kedves és egészséges városrésznek. Ez csak Kelenföld, de ha nem vigyázunk, sorra kerülnek többi területeink is, a Tabán, a külső Lipótváros, Sasad, mind-mind teljesen szabályszerűen, a hatósági előírások pontos betartása mellett, helyrehozhatatlanul tönkre mennek. Itt van az új Budapest egyik legégetőbb problémája, a lakáskérdés. A székesfőváros 1929 évi statisztikai zsebkönyvének adataiból könnyen kiszámítható, hogy a főváros szobanélküli, egyszobás és kétszobás lakásaiban, — melyeknek száma (168.911) az

összes (209.874) lakásoknak több, mint kétharmadát teszi ki, — összesen 661.092 ember lakik. Ebből az következik, hogy Budapest lakosságának 68%-a harmadmagával lakik egy szobában. Ezek a számok igen jellemző adatait képezik a lakásínségnek. Valamivel komplikáltabb számítás kellene hozzá, de azt hiszem könnyen kimutatható volna, hogy mennyit takarítana meg a főváros kórházi fenntartási és tüdőbeteg-gondozói tételekben, s a közegészség javulásában, ha ezt az ijesztően csúnya százalékarányt korszerű lakáspolitikával megjavítaná. Hogy ma Budapest lakossága egészségtelen bérházakban van összezsúfolódva, annak okai az építésügyi szabályzatokban gyökereznek. A telek-minimumok megalapítása, s a főváros helytelen övezeti beosztása (melyet már ötven évvel ezelőtt is rossznak tartottak) okozza azt, hogy Pesten a telkeket „kiuzsor ázzak“ s hogy egészségesebb, egy-négy-lakásos, cottage-rendszerű házak építése csak a dúsgazdagok és a pest-környéki helységek kiváltságai maradtak. Pesten még ma is csak bérkaszányát és villát ismernek az emberek. A kettő közötti átmenet, a külföldön annyira kedvelt s oly jól bevált 2—3 lakásos házakból álló kedves, egészséges telepek (siedlungok), nálunk még ismeretlen fogalom, hacsak az Augusztá- és egyéb barakktelepek nyomorúságait ide nem sorozzuk. A lakáskérdés helyes megoldása csak úgy képzelhető el, hogy a főváros egyes területeit ilyen célra kijelöljük, oda gyárát, bérkaszányát emelni nem engedünk, ellenkezőleg úgy közlekedés, mint közművek tekintetében ilyen lakótelepek kifejlődését elősegítjük. Budapestet nem kell már jobban városiasítani, inkább ellenkezően a vidék több levegőjét, több zöldjét kell számára a továbbiakban biztosítani. A megépült Budapest Belvárosának hibáin is kétségtelenül sokat javíthatunk, ez azonban már csak gyógykezelés, afféle „testgyógyászat“, amellyel szemben az új Budapest a preventív intézkedések egész sorára, a szabad várostervezésre szorul. A megépült Budapest 3.180 hektárnyi területét a parkozott terület már csak megmarad 4,000.000 négyzetméternek, de az új Budapestet már több zöld területtel kell megterveznünk, „nagyobb tüdővel“ — mint Györy Tibor mondta igen találóan. A kérdések ekkora tömkelegében az ember szeme fix pontokat, irányokat keres, amelyekhez tennivalóit szabja. Budapest rendezésének nagy munkáját csak akkor tudjuk elvégezni, ha az erre hivatott tényezők mindegyikét az összefogó, közös munka vágya s az alkotás szelleme hatja át. Meg kell szünnie a bizalmatlanságnak, mely a Közmunka Tanács kezdeményező lépéseiben állandóan az autonómia sérelmét látta, s az autonómia védelmének hiszemében minden kívülről kezdeményezett lépést elgáncsolni igyekezett. Annál kevésbé volna helyénvaló az efféle gáncsoskodás, mert a Közmunkák Tanácsa a múltban is, mint láttuk, nemcsak hogy kezdeményezett, de terveit keresztül is tudta vinni. Megalkotta a Sugár-utat, a Rákóczi-utat, megnyitotta és fel is építette a Nagy-körutat (annak esztétikai hibái más lapra tartoznak), megcsinálta a főváros építésügyi szabályzatát: remélhetőleg a jövő is munkásságának termékenységét fogja igazolni.

Kívánatos volna, ha a részéről megnyilvánuló kezdeményezésre egy felelősséggel dolgozó lelkes, fővárosi, városrendezési ügyosztály

rezonálna. Csakis mindkét faktor harmonikus együttműködése tudja elvégezni a ma belátható legszélesebbkörű fejlődéssel is számoló, a modem városépítés elveinek színvonalán álló, közlekedési, egészségügyi és szociális szempontokat egyaránt figyelembe tartó új, általános városrendezési tervezetet, s az ezen alapuló új, korszerű szabályzatot.

Láthattuk, hogy a múltban is itt történt az első mulasztás, melyből feltartóztathatatlanul folyt a többi. 1870-ben, Bécs, Berlin, Párizs példáit figyelembe nem véve, elvetélték a főváros rendezésére kiírt pályázat várható eredményeit, elfogadva a legszürkébb, legkényelmesebb tervet. Abból, hogy sohasem volt nagyszabású, előrelátó várostervünk, következett mindaz a tétovázás, ötletszerűség, amely városépítés esetében százszorosán veszedelmes. Vigyázzunk, mert a kapkodás és céltalanság jeleivel ma is lépten-nyomon találkozunk! Ha gyaloghídat ma már talán nem akarunk is, de itt kísért például a Gellért-hegyi citadella idegenforgalmi boszorkánykonyhává való átalakításának eszméje, félig a sziklába vájt lifttel és hasonlók, melyek magukban véve igen dicséretes tervek lehetnek, de megvalósításukra csak abban a rendben kerülhet sor, amint azt a főváros rendezésében és fejlesztésében körültekintő gonddal, az arra hivatottak együttes munkájával előre megszabjuk. Mi sem háborút nem nyertünk, hogy annak sarcaiból ötletszerű alkotásokkal kápráztassuk el a világot, sem áldozatkész dinasztiák nem trónolnak a Várban, akiknek uralkodói szava és erszénye sok mindent megengedett és megkönnyített más nagy városoknak. Mi egy jelenleg szegény, megcsonkított ország fővárosa vagyunk és magunknak kell igyekeznünk, hogy ha már Budapestünk nagy várossá lett, azt mi most széppé, egészségessé és vonzóvá tegyük, a modem városépítő kultúra mindazon eszközeinek felhasználásával, amelyeket nekünk kell elsőnek megmutatnunk Észak, Dél és Kelet felé.

PADANYI GULYÁS JENŐ

SZOMSZÉDAINK

A HORVÁT KÉRDÉS JUGOSZLÁVIÁBAN

A MIKOR a szerbek, horvátok, szlovének királysága tíz év előtt megszületett, a nyugaton a hivatalos és nem hivatalos tényezők egyaránt azt hitték, hogy a horvát kérdés a háború eredményeként végleg megoldódott. Ez volt a meggyőződésük, hiszen megalakulhatott a délszlávok régi vágya szerint az egyesült jugoszláv nemzeti állam. Ezt szerette hirdetni különben Rádics meggyilkolásáig úgy a szerb sajtó, mint a szerb politika is. A valóságban azonban a horvát kérdés az új államban nemcsak hogy nem oldódott meg, sőt ellenkezőleg, olyan élessé vált, amilyen a nyolcszáz éves magyar együttélés alatt sohasem volt. Az elmúlt tíz év alatt a horvát kérdés tehát megmaradt megoldatlan horvát nemzeti kérdésnek, s úgy látjuk, a mai szerb diktatúra sem fogja megoldani, legfőleg egyidőre elnémítani. A horvát kérdés megoldódni csak akkor fog, amikor a horvát nemzeti aspirációk, amelyeket a horvát nemzet több mint ezeréves történelme igazol s mai kulturált lelke követel, a modern nemzeti és állami önrendelkezés alapján valósággá válnak.

Hogy miért? Protics Sztoján, a „tisztá kezű szerb politikus.“ 1922-ben tárgyalásokat folytatott Rádics Istvánnal a horvát kérdés megoldása érdekében és pedig a jugoszláv eszme alapján. A megbeszélés végén a mindig kifejező szavú Rádics ezt felelte Proticsnak: „Lehetetlen, amit ön kíván. A jugoszláv nemzeti idea csak puszta idea. Isten pedig a horvátot horvátinak, a szerbet szerbnek, a szlovént szlovénnek teremtette. Itt a politika sohasem segíthet... Valóban ebben a „teremtésben.. rejlik a horvát kérdés legmélyebb gyökere. A horvátok tehát nemzet, amely nyugalma és fejlődésére csak a saját független államában találhat s mert modern és művelt nemzet is, csak európai és nyugati lehet az az államforma, amelynek keretében jövőjét biztosítva látja. A jugoszlávizmus eszméje, amelynek nevében Versaillesban a délszláv államot összehozták, nem bizonyult államalkotó erőnek, mert csak szlavofil irodalmi fikció volt, vagy földrajzi elnevezés a Délen lakó külön-külön szláv nemzetek jelzésére.

Mitkovics, genfi orvos és szerb publicista viszont így ír a Nova Europa című jugoszláv szellemű politikai folyóirat 1922 szeptember iz-i számában: „Pasics sohasem akart új jugoszláv államépületet megalkotni, hanem meg akarta tartani a régi szerb államépületet, amelyhez csupán két melléképület akart ragasztani: a horvátot és a szlovént... Pacics tényleg nagyszerb volt egész életében s azért a nagyszerb eszmének a jegyében erőszakolta a horvátkérdés megoldását, illetve elnyeletését. Ezt szolgálta a vidovdáni nagyszert) alkotmány, meg az a tízéves és huszonhat szerb kormány által követett politika is, amelynek minden intézkedése odairányult, hogy összetörje a horvát nemzeti törekvéseket, a millenáris horvát nemzeti történelemmel egyetemben. Ám sem a jugoszláv eszme, sem a nagyszerb gondolat nem volt képes eltüntetni az elevenül öntudatra és ellenállásra kapott horvát nemzeti kérdést, az első azért nem, mert a pánszláv széplelkek gyökértelen és éretlen gondolata volt csak, amely sohasem hatolhatott le az egyetemes horvát nemzet

szívéhez, véréhez, a második pedig azért nem, mert balkáni és szerb nemzeti lévén, nem volt elfogadható a fejlett nyugati horvát nacionalizmus részéről. A horvát kérdés így Jugoszláviában két tűz közé szorult: a nagyszerb és jugoszláv támadások tüze közé. Ma már tíz év után azonban a jugoszláv eszme bukottnak tekinthető, mint állampolitikai eszme, mert a szerbek sosem fogadták el különben sem, a horvátok pedig kiábrándultak belőle. Ma már csak, mint a déli szlávokat összefogó kultúreszme bírhat értékkel a szlavisztika irodalmában. Szinte tragikomikuma a jugoszláv eszmének, hogy a szerb diktatúra elől csak a napokban emigrált „a legnagyobb élő jugoszláv...”, Mestrovics Iván szobrász és éppen az ő művészi lélekkel megálmodott „Jugoszláviájából”. Ami ma az S. H. S. államban végbemegy, az egyenlőtlen harc a nagyszerb eszme „királyi diktatúrája.. közt, amely teljes anyagi hatalmával szembeszállt a horvát nemzeti kérdéssel és a horvát nemzeti kérdés között, amelynek viszont csak a néma erkölcsi fegyverzet áll a rendelkezésére.

Azok számára, akik az S. H. S. állam életét tíz év óta csak a felszínes és úgynevezett politikai napi tények után ítélték meg, csodálatosnak látszik, hogy ma diktatúrára került a sor odalenn, holott az egyesülés 1918 október 29-én állítólag olyan mámoros volt s holott a háború előtt és alatt olyan heves propaganda folyt világszerte a délszláv népek egyesítése érdekében. Elég, ha csak a jugoszláv Odbor londoni, párizsi és amerikai akcióira gondolunk a nagy egyesülés propagálása tekintetében. A szerbekben való csalódásnak a teóriája nem magyarázhat meg mindent. Más okokra is kell hivatkoznunk.

Versailles-ban a horvátok delegációja az új állam dualisztikus berendezését követelte. Jugoszlávia lett volna az egyik állam és Szerbia a másik. Jugoszláviát alkotta volna a Monarchiától leszakítandó mindaz a terület, amelyet a délszlávok laktak, természetesen horvát Imperium alatt. Szerbiát viszont a Balkánon szerb területekkel megnagyobbodott Szerbia képezte volna. Ennek a két országnak a szövetsége lett volna az összes délszlávok szövetséges birodalma. Ezt a horvát koncepciót azonban Pasic Párizsban megbuktatta, mert a nagyszerbek egységes Nagy-Szerbiát akartak az általuk „felszabadított.. déli szláv testvérekkel. Vagyis már a párizsi békekonferencián Nagy-Szerbia és Nagy-Horvátország ütközött össze egymással. Ebből az összecsapásból született meg a szerbek, horvátok, szlovénok királysága, persze csak névleg, mert az új államban a tényleges hegemoniát a „felszabadítás jogán.. a szerbek ragadták a kezükbe. A korfui látszólagos Jugoszláviát aztán végleg eltemette a vidovdáni alkotmány, Pasic nagyszerb eszméjének apoteózisa. Hogy mindez valóban így történt, igazolja a horvát blokknak 1922 februári memoranduma a génuai konferenciához és ugyancsak a horvát blokknak a genfi Nemzetek Szövetsége Tanácsához küldött emlékirata 1922 augusztus 13-áról.

Ez az emlékirat tömören így foglalja össze a horvát nemzeti törekvéseket:

„A horvát nemzet képviselte a következő kérelemmel járul a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé: Ismerje el a Magas Gyülekezet a horvát nemzet politikai és nemzeti individualitását, ennek alapján Horvátország törvényes képviselőjének önálló nemzeti jellegét és a szerb kormánynak adja azt a barátságos tanácsot, hogy ismerje el Horvátországnak ezt a politikai individualitását és térjen rá végre a szerb és horvát megegyezés igazságos és tartós útjára, a helyett, hogy Horvátországgal mint meghódított országgal bánják.“

A horvát nemzeti kérdés tehát minden külső jugoszláv színezetével, amely egyébként is csak a horvát intelligencia egy kis álmódzó töredékének volt. az aláfestése, a maga egész nemzeti élességével és megoldatlanságával már az új állam megszületésekor bevonult centrifugális erőként az S. H. S.

állam életébe. S azóta sem lanyhult el soha, csak néha más-más taktikát ketesett.

Ám idők folyásával a szerb politika tagadta a horvát kérdés létezését. Arra iparkodott, hogy a pártpolitika közönséges nívójára szállítsa alá. Az új államot megteremtő nyugati hatalmak pedig egyszerűen az új állam belpolitikai kérdésévé degradálták le. Azt hangoztatták, hogy a békekötések után logikusan meginduló általános európai konszolidáció majd elsimítja a horvát kérdés nyugtalanságát. Maga Pribicevics Szvetozár is, — akit ma a zágrábi Esplanádba internált a szerb diktatúra s naponta háromszori jelentkezésre kényszerített, — azt írta még 1922-ben, hogy: „horvát kérdés nincs, mert horvát nemzet nincs. A horvátok és szerbek egy nemzet. Köztük tehát nem kiegyezésre, hanem egyesítésükre van szükség.“ Ma ő is másként beszél. Az első öt év a szerb negádó politikáját jelenti. Hasonló negációs politikát képviseltek az egyesülés első esztendeiben a horvátok is. Maguk közt megesködtek, hogy nem fogják elismerni a vidovdáni alkotmányt, a szerb törvényeket és intézkedéseket. Csak egyet ismernek el, az állam „nemzetközileg elismert határait“. Rádicsot londoni útja alkalmával Scotus Viator és Stead rábeszélyték, hogy vonuljon be a szkupstinába és ott parlamenti úton harcolja ki a horvát jogokat; a Nyugat erkölcsi szimpátiája fogja küzdelmét kísérni és támogatni. Hogy mi lett a parlamenti harcnak a vége? Köztudomású, hogy a „Fehér Kéz“ „Petár Mrkonyics“ nevű egyesületének tagja, Punisa Rácsics revolverrel válaszolt a horvát nemzeti törekvések parlamenti követeléseire.

A szerbek azonban kezdet óta jól tudták, hogy horvát nemzeti kérdés van. Csak azt hitték, hogy megtagadásával élet veszik, elaltatják. Különben számoltak vele. A napilapok élén a „Politika“ és a „Szamouprava“ a régi szerbiai politikusok tollából sok komoly cikkben foglalkozott a horvát követelések megoldásának a lehetőségeivel. De valamennyi cikk mindig tagadta a horvát kérdés nemzeti jellegét. A politikai komoly folyóiratok, a demokrata Növi Zsivot (Új élet) s a zágrábi Nova Európa, valósággal állampolitikai bölcsesleteket konstruáltak meg a horvát probléma megfejtésére. Talán a legjellemzőbb, az ilyen elméletek közül Korács Vitomir, volt szodálpolitikai miniszternek az elmélete, amely a Pravo Naroda nevű népkönyvtár 1922.26. számában látott napvilágot Hrvatszki Problem címen. Korács elmélete a szerbség politikai felfogásává, meggyőződésévé lett, sőt a gyakorlati szerb politika irányzatává is. A mai horvát kérdés megértéséhez tehát ismertetése nem éppen felesleges.

Korát» tanítása szerint a délszlávok egyesítése épp olyan történelmi tény és szükségesség, mint vpl az olaszok egyesítése az Italia Unita birodalmában. De amint ott is számolni kellett a külön piemontizmussal, a toscanai, velencei és római szeparatizmusokkal, hiszen Piemont, Toscana, Velence, Róma mind külön történelmi emlékekkel és tartalommal léptek be az új egységes olaszok államába: épp így történt ez Jugoszláviával is. Itáliában végül is győzött az egységes, magasabb olasz nacionalizmus, mert ez volt a történelmi fejlődés parancsa: ezért egészen így lesz ez Jugoszláviával is. A történelem majd „abszorbeálja“ az öröklött regionalizmusokat az egységes jugoszláv állameszme és nemzet javára. A politikára csupán egy feladat hárul, szociális és nemzeti intézkedésekkel elősegíteni ezt a tör»ténelmi „abszorbeáló folyamatot“. Elméletében Korács látta és megrajzolta is már a jugoszláv kapitalizmus, a jugoszláv proletarizmus, a jugoszláv parasztság, a jugoszláv műveltség, a jugoszláv szellemű egyházak kibontakozását a régi szűk horvát, szlovén, muzulmán, montenegrói provincializmusok helyébe. Ennek a történelmi analógián felépített elméletnek azonban nyilvánvalóig csak egy az eredendő bűne, az, hogy az olasz mindenütt és

mindenkor olasznak érezte magát. A toscanai olaszból nem kellett új olaszt gyúrni, míg a horvát, szlovén sohasem érezte magát sem szerbnek, sem jugoszlávnak. Nemzetek „abszorbeálását“ pedig a modern történelem már sem ismerni, sem elismerni nem akarja.

A horvát kérdéssel szemben egyébként az abszorbeálás történelmi elméletén kívül, más megoldási teóriákat is hangoztattak a tíz év alatt. Ilyen volt a mindig visszatérő „amputációs“ elmélet. Ezt főleg a nagyszerbek hirdették előszeretettel és fenyegetésül. E szerint az amputációs elmélet szerint, Zágrábot a Zágorjéval le kell amputálni az új állam testéről és a sorsára bízni. A megmaradt országrészek majd könnyebben törődnek bele az új történelmi helyzetbe. Különösen Pasicsnak és a „Fehér Kéz“ generálisainak volt ez a kedves gondolata. Az amputációs politikára nézve egyébként igen tanulságos Cihlár füzete,¹ amely magyarázatos térképekkel szól az amputációs politika terjedelméről. A szkupstinai gyilkosság után (július 7) a minisztertanács hivatalosan is foglalkozott az amputáció megvalósításával.

A másik megoldási elmélet az úgynevezett lokalizáció elmélete volt. Ezt viszont Radics kedvelte. Értelme az volt, hogy Horvátországot önállósítani kell a horvát területekre, Jugoszlávia nemzetközi határain belül. Természetes, hogy a lokalizáció horvát eszméjét a nagyszerbek kereken elutasították maguktól. Azzal az érveléssel szegültek ellene, hogy a lokalizált Horvátországot a szerb haderő védhetné, ha valahonnan támadás érné, de viszont a horvátok szabadon infidálhatnak szeparatizmusukkal az egész délszláv államot.

Végül is a föderációs, vagy akár a konföderációs politikai megoldást a horvátok sohasem érhették el. Ez volt lényegében az eredeti horvát politika s úgy látszik, ma is ezt találják még a legrealisabb megoldásnak. Így vélik megőrizni „történelmi individualitásukat“, ősi kultúrájukat és elsősorban az önálló horvát nemzeti államiságukat. De ez a horvát terv és törekvés még nagyobb ellenállásra talált a szerbknél, mint bármely más horvát politika vagy ajánlat. Hogy miért? Nagyon egyszerű. A szerbek szemében a föderáció, illetve a konföderáció annyit jelentene, mint a horvát kérdés mellé egy csomó más kérdést támasztani: a szlovén, a bosnyák, a macedóniai, a montenegrói, a vajdasági kérdéseket, felzaklatva még ezek mellé a kisebbségi kérdéseket is. Ez a megoldás a szerb politika előtt azért is lehetetlenség, mert így összeomolna az adminisztráció áttekinthetősége. Olyan állami anarchia állna be, amelyet a történelem akármilyen kicsi szele is felboríthatna. Tehát az állam egysége nevében a föderatív megoldást semmiképp sem fogadják el Belgrádban. A föderáció ellenszeréül a szerb hatalom autonómiákat ígértetett a centrális kormányzat alatt, de egyáltalában nem a történelmi provinciák határain belül.

Akkor, amikor a horvátok 1928 tavaszán és nyarán a legerősebb harcot indítják meg, az elviselhetetlen korrupció miatt is, a vidovdáni alkotmány eddigi centralisztikus államberendezése ellen, amikor alkotmányrevízió által az állam föderatív struktúrájáért küzdenek módfelett éles parlamenti harcmodorral, amikor bebizonyítják a szerb pártok kormányzási képtelenségét, a szerbek a centrális hatalom védelmében diktatúrához folyamodnak, tehát a legutolsó politikai eszközhöz, de most már a horvát nemzeti kérdés egyenes letörésére. Ezt a megoldási elméletet a horvát kérdés rendezésére eddig nyíltan nem igen hirdették a szerb politikusok, de azért a horvát vezetők előre tudták, hogy a nagyszerb hegemoniának ez lesz végső eszköze uralma megmentésére. Így és ezért született meg 1929 január 6-án a „királyi diktatúra“.

¹ Hrvatszko Pitanje Amputancija: Zagreb, 1928.

Am feleletre vár még mindig talán az a kérdés, hogy hogyan juthatott a büszke „jugoszláv demokrácia“ oly rövid idő alatt a diktatúra egyáltalán nem demokratikus utolsó eszközehez? Az bizonyos, hogy az a sokat emlegetett „két külön világ“, amely a balkáni szerbek és az európai horvátok között fennáll, elsőrendű oka volt a diktatúra kikiáltásának. De, hisz ez a „két külön világ“ mégis csak „imponderabile“ a napi politikában. A közvetlen ok valóban másutt keresendő. A szerbek az új államba is áthozták változatlanul a régi Szerbia összes pártjait azok minden begyökerezett balkáni gondolkodásával és bizantinus eszközeivel. Ezekkel szállották meg a közigazgatás, közoktatás, közgazdaság, közélet minden állását és helyét s így nőtt fel az a mélységes korrupció, balkanizálódás, amelyről a diktatúra kiáltványa maga is megemlékezik s amely a végsőkig fokozta a horvátok lelkében az ellenállást a nagyszerbek uralma ellen s amely végül éppen ezért egyre erősebben fűtötte a horvát nemzeti eszme különállásra, önkormányzásra való törekvését. De ugyanígy hozták át a horvátok is az új államba régi európai gondolkodásukat, pártjaik régi tartalmát, bár némi hajlandósággal az új „jugoszláv orientáció“ felé. A zágrábi „jugoszlávok gyűlésén“ úgy látszott, hogy meg fog születni az országos új szellemű jugoszláv párt, de a szerbek nem fogadták el az eszmét s így a horvát politika is visszakanyarodott a horvát nemzeti alapokra. A muzulmánok és a szlovének az opportunizmus olcsó politikáját folytatják évek óta.

Amikor Sándor király eltörli az alkotmányt, amely körül annyi harc dúlt, a horvátok azt hiszik öröklött közjogi gondolkozásukkal, hogy bekövetkezett a politikai „tabula rasa“, amint a lapjaik írták, amely után új államberendezést várhatnak. Ámde a diktatúra rendeletesőjéből csakhamar kitűnt, hogy az új uralom az állam egységének a védelmére vállalkozott, vagyis a régi nagyszerb hegemonia fenntartására, csak hogy a parlamenti gyilkosságok által csődbe juttatott parlamenti kormányzás helyett a radikálisabb diktatúra módszerével. Természetesen, elsősorban a horvátok ellen. Az új hatalom egyébként hosszú időre rendezkedik be. A sajtóban, amelyet teljesen megkötött, azt jelenti be, hogy amint az ország politikai és gazdasági lezüllesztéséhez tíz év kellett, úgy a felépítéséhez még sokkal több időre lesz szükség, hiszen minden építés több időbe kerül, mint a rombolás. Hogy azonban ez az építés milyen irányban folyik, arra elég jellemző, hogy minden régebbi törvény megmaradt, amely azelőtt is a nagyszerb eszmét szolgálta, sőt ma részben szigorított formában érvényes.

És a horvátok? Az abszolutizmus halálos nyomását nyögik. Hallgatnak és csak a fel nem osztatott gazdasági és kulturális egyesületeikben tömörülve tartják a horvát nemzeti gondolatot. A bécsi Bach-korszakot kibírták, most azt hiszik, hogy kibírják a belgrádi Zsivkovics-korszakot is. Rádics sírjához zarándokolnak, hogy a nemzet vértanújának szelleméből erőt merítsenek. Ha a király közülok nevez ki funkcionáriusokat a diktatúra számára, legtöbben nem fogadják el. Mintha a régi magyar passzív rezisztencia emléke kísértene közöttük. Macsek jelenlegi vezérük szavait, amelyeket a királynak mondott, amikor a diktatúra kikiáltásakor pénzügyminiszterséggel kínálták meg, buzdításul szájról-szájra adják: „Inkább leszek a horvát nemzet vértanúja, mint árulója.“

A horvát kérdés ma megoldatlanabb, mint volt ezer év óta bármikor.

A ROMÁNIAI NÉMET POLITIKA A MANIU-KORMÁNY ALATT

AZ 1927-i liberális kormány által végrehajtott parlamenti választások alkalmával a romániai magyarok és németek politikai vezetői választási egyezményt — paktumot — kötöttek. Az eredmény megmutatta, hogy helyesen cselekedtek, mert az egyesülés lehetővé tette, hogy politikai vezetőik közül, dacára a szokásosnál is nagyobb hivatalos választási visszaéléseknek, a jelentékenyebbek bejuthassanak a román parlamentbe. Románia e két legnagyobb kisebbségének választási paktuma hivatva volt egy kisebbségi blokk olyan középpontjának megalkotására, amely körül idővel a román állam többi kisebbségei is: az ukránok, oroszok, bolgárok, zsidók stb. erős politikai tömb gyanánt csoportosuljanak.

E kisebbségi blokk megalakulása nemcsak azért volt kellemetlen a liberális kormánynak, mert a parlamenti harcokban egy 40—50 főből álló kisebbségi blokk igen kellemetlen lehetne, mint a román ellenzéknek egyes kritikus esetekben esetleges szövetségese, de főleg külpolitikai tekintetek miatt. Ha Románia összes nemzeti kisebbségei együttesen fognak eltiprott kisebbségi jogaik érdekében a „Nemzetek Szövetsége“ elé járulni panaszaikkal, ennek sokkal nagyobb súlya lesz a világ közvéleménye előtt, mintha valamelyik kisebbség egymagában teszi meg e lépést. A nemzeti kisebbségek blokkjára nem lehet ráfogni, hogy irredentista célokat követ, mint a magyarokra, vagy hogy eszköze a moszkvai bolsevik kormánynak, mint a beszarábiai ukránokra és oroszokra.

Maniu egyik legfőbb politikai sikerének tekintette e kisebbségi blokknak széttöbbantását. Taktikája a következő volt:

Választási paktumot ajánlott úgy a magyaroknak, mint a németeknek azon megokolással, hogy Ő ügyis hajlandó a román állam kisebbségeinek helyzetét a román államban külön kisebbségi törvénnyel rendezni, tegyék tehát a választások segítségével lehetővé, hogy oly többséggel rendelkezék a parlamentben, amelynek segítségével a kisebbségi törvényt nehézség nélkül megalkothatja. Ez ajánlatát abban a feltevésben tette meg, hogy a magyarok nem fogják elfogadni, mert az ellenzék a magyarokkal való e szövetekezést ellene nagyon ki tudta volna használni. Miután a szászokkal sokkal bizalmasabb viszonyban volt még az elnöksége alatt működő „Consiliu Dirigent“ kormányzásának idejéből, amelyben a szászok, eltekintve az akkori hadiállapottal együttjáró kellemetlenségektől, kisebbségi jogaiknak úgyszólván teljes birtokában voltak, azokhoz fordult ajánlatával. Elsősorban Brandsch Rudolf közvetítésével, ki annak idején leginkább buzgólkodott azon, hogy a szászok 1918 december 9-én kimondják Romániához való csatlakozásukat. Brandsch rajta is volt, hogy a szászok elfogadják a Maniutól felajánlott választási paktumot.

De Brandsch nem tudta volna a szászok többségét e paktumnak megnyerni már csak azért sem, mert a „Consiliu Dirigent“ kormányzása óta bekövetkezett események a szászokat nagyon kijózanították a román politikai barátkozásból. A vezetés a szász kisebbségi politikában Hans Ottó Roth kezébe ment át, akinek magatartását a szászoknak régi politikai vezetői is helyeselték és aki 1927-ben egyik sürgetője volt a magyar-német kisebbségi blokk megalakításának. Hogy a szászok mégis elfogadták a felajánlott választási paktumot, oka a bánági svábok magatartásában keresendő.

A bánági svábok hivatalos politikai vezetői Blaskovics Ferenc prelátus és Muth Gáspár ügyvéd, kik az 1918-i összeomlás előtt is bizalmiférfiai voltak a bánági sváboknak. E két férfiú tekintélye a legnagyobb az összes

sváb politikai vezetők között, de a legmozgékonyabbak és így a tömegre legnagyobb hatással bírók nem ők, hanem Kräuter Ferenc és Beller Hans. Két olyan férfiú, kiket az 1918 utáni mozgalmak hullámai sodortak a svábok vezetőinek sorába és akiknek e miatt hiányzik is megfelelő politikai iskolázottságuk. Politikai magatartásukban az irányadó szempont a mandátum.

A sváb politikai vezetők hatása a svábok tömegére még nem olyan általános és elhatározó, mint a szász vezetőké a maguk népére. Maguk a svábok sincsenek még a kisebbségpolitikai küzdelmekre úgy ránevelve, mint a szász nép. Kevésbé fegyelmezettek s azért a román részről jövő csábításokra jobban is hallgatnak. Vannak közöttük néhányian, — Orendi Homennau és társai — akik azt hiszik, hogy a svábság a maga kisebbségi érdekeit csakis a román — elsősorban a liberális — kormányokkal való szövetségben védheti meg. Míg a szászoknál minden ilyen kísérletezés egészen jelentéktelen erőlködésnek bizonyult, addig a bányai sváb nép körében ez iránynak képviselői, az úgynevezett „Eisenring“-hez tartozók, elég komolyan fenyegetik kritikusabb helyzetekben a német egységet.

Ettől eltekintve, a Bánságban a svábok és a románok között sem a társadalmi, sem a politikai érintkezés nem volt soha olyan merev, sőt érdekes, mint az erdélyi románok és a szászok között. A bányai románok idősebb nemzedékének műveltségében erősebb volt a német elem, mint az erdélyi románokéban. E két népfaj értelemisége művelődésileg közelebb állott egymáshoz, mint az előbbi kettőé. Érthető tehát, hogy a svábok között nagyon sokan vannak azon a véleményen, hogy nekik önmaguk iránt való kötelességük elfogadni a román részről feléjük nyújtott kezet, mert ezzel csak elősegítik, hogy Maniu egy külön törvénnyel rendezhesse a kisebbségek javára a román állam kisebbségi kérdését.

A szászok és a svábok politikai vezetői között megkezdődtek a választási paktumra vonatkozó tárgyalások, amelyekből kitűnt, hogy a svábok többsége el van határozva, hogy még abban az esetben is elfogadja a román kormány által felajánlott választási paktumot, ha a szászok visszautasítanák azt. Ez esetben megbomlott volna a romániai németek politikai egysége, amelyet megőrizni a legnagyobb fontosságú német nemzeti érdekek tartottak mindnyájan. Ez a kényszerhelyzet bírta rá a szászokat, hogy a felajánlott választási paktumot aggódva és kedvetlenül ugyan, de mint a német egység kedvéért hozott áldozatot elfogadják.

A szászok részéről Brandsch Rudolf ikísérelte meg először nyilvánosan megokolni nagyszabeni választói előtt elmondott programbeszédében a román kormánnyal megkötött választási paktumot. Erre vonatkozó okoskodásának lényege a következőkben foglalható össze:

A kisebbségi politikai küzdelemnek célja: előmozdítani a kisebbségi jogok biztosítását. Az erre vonatkozó taktika azonban a viszonyoknak megfelelően esetről-esetre változtatható. Felsorolta azokat a példákat, amelyek e tételt igazolják. Rámutatott arra, hogy Jugoszláviában a németek, mint kisebbségi párt küzdenek a maguk kisebbségi jogaiért, a magyarok pedig, mint a kormánypárt tagjai. Lengyelországban a kisebbségek egy csoportja választási blokkban egyesült, de a parlamentben mindenük önállóan küzd a maga kisebbségi jogaiért. A romániai németek a maguk érdekében cselekszenek, mikor azzal a román kormánnyal és párttal kötöttek választási paktumot, amelyik a gyulafehérvári határozatok alapján állva, nyilvánosan lekötötte magát arra, hogy a kisebbségek jogait külön törvényben fogja biztosítani. Ha a németek a magyarokkal kötnek választási paktumot, akkor magukat kiteszik a hivatalos választási apparátus egész nyomásának és így képviselőik sem jut be a parlamentbe.

A csalódás sokkal hamarabb bekövetkezett, mint gondolni lehetett volna és pedig a szászok számára. Mindjárt a jelöltek lajstromának összeállításánál kitűnt, hogy a mandátumot biztosító első helyekre a bizottságok

románokat jelöltek, a szászok csak harmadik vagy negyedik helyre kerültek. E hangulatnak először a „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ szerkesztője, Heinrich Plattner adott kifejezést „Verstimmungen“ című cikkében (1928: XII. 1.). E cikk panaszosan mutatott rá, hogy Brassóban Fritz Connerthet, a legértékesebb szász politikai harcosok egyikét, nem sikerült a második helyen jelölni a legnagyobb erőfeszítéssel sem. Hans Hedrichet egyik kisküküllőmegyei választókerületben csak utolsó helyen jelölték és mikor a szászok ez ellen tiltakozni akartak, tudtukra adták, hogy ha nem nyugodnak bele, akkor egyetlen szász jelöltet sem vesznek fel a jelöltek lajstromába.

A sváb Kräuter és Beller Hans előnyös helyet kaptak a jelölő lajstromokon, de a többiek meglehetősen kedvezőtlen, ami arra bírta a bánsági német választóknak igen tekintélyes részét, hogy szavazatukat a magyar párt jelöltjeire adják.

A szászok vezető politikusai, akik Brandsch Rudolf kivételével csak a német egység fenntartásának kedvéért mentek bele a Maniutól felajánlott választási paktumba, attól féltek, hogy a magyarok meg fognak neheztelni. A magyarok barátságának elvesztése kellemetlenül érintette volna őket, mert igen lojális és előzékeny szövetségeseeknek bizonyultak a magyar-német blokk fennállásának rövid ideje alatt is. Nyilvánvaló jele volt a lojalitásnak az, hogy a túlnyomóan magyar többségű Arad városban Jakabffy Elemér készségesen átengedte a magyar-német kisebbségi blokk idejében mandátumát a sváb Beller Hansnak. A szászok politikai vezére, Hans Otto Roth kötelességének tartotta mindjárt a paktum megkötése után olyan nyilatkozatot tenni választói előtt mondott beszédében, amelynek megnyugtató hatása lett volna a magyarokra. „Bár megváltoztattuk politikai magatartásunknak múlt évben követett irányát, — mondotta Hans Otto Roth ez alkalommal — de megtartottuk önállóságunkat és jogunkat, hogy a többi kisebbségekkel, különösen a magyarokkal továbbra is együtt munkálkodhassunk, sőt a kisebbségek együttes munkássága ma már bevégzett ténynek tekinthető.“ A „Kronstädter Zeitung“ Roth e nyilatkozatának közlése alkalmával megjegyezte, hogy ezt a választó közönség zajos helyesléssel fogadta. E zajos helyeslés nyilvánvaló jele volt, hogy az erdélyi szász nép a maga részéről is helyesli a kisebbségek együttműködését és a román kormánnyal kötött választási paktumot maga sem tartja másnak, mint a német egység érdekében nehéz szívvel hozott áldozatnak.

A választások eredménye igazolta, hogy a paktum megkötése politikai hiba volt, mert a német párt kevesebb mandátumot kapott, mint kaphatott volna, ha fennmarad a magyar-német blokk. Különösen a szászoknak volt alkalmuk a választások idején román szövetségeseik lojalitását illetően igen szomorú tapasztalatokat szerezni.

E hangulatnak Hans Hedrich adott kifejezést a „Kronstädter Zeitung“ 1928 évi 291. számában. Hans Hedrich e cikkében azt mondja: a szász kisebbségi politikának a magyar uralom alatt két irányát lehetett megkülönböztetni. Egyik szerint a szász nép a maga nemzeti érdekeit csak úgy védhette meg, ha az államhatalomra támaszkodott. Ez volt a szászok általánosan követett hivatalos kisebbségi politikája. A másik szerint az egyedül helyes irány a kisebbségek együttműködése: a nemzetiségi blokk. Ez volt a szász ellenzéki nemzetiségi politika, amely abban az időben csak kevesek álláspontja volt. Jellemző, hogy ugyanazok, — Brandsch és társai — akik akkor az utóbbi álláspontot képviselték, most, mikor a szász nép sokkal nagyobb veszedelemmel áll szemközt, a legopportunosabb politika szolgálatába állva, a kormánnyal való együttműködés üdvös voltát hirdetik a nélkül, hogy annak célravezető és hasznos voltát bármivel is igazolni tudnák.

Hans Hedrich szerint, akik a paktumot keresztül erőszakolták, taktikai-

lag is hibát követtek el. El kell ismerni, hogy ez alkalommal a választások aránylag szabadok voltak. Ha fennmarad a magyar-német kisebbségi blokk, akkor nemcsak e két kisebbség tudott volna számarányának megfelelőbb parlamenti képviselőt biztosítani magának, hanem a többi kisebbségeket is hozzá segítette volna ahhoz, hogy politikailag lábraállhassanak. A kormánnyal kötött paktum volt az oka, hogy a romániai kisebbségek elmulasztották azt a történeti pillanatot, amelyben jövőre az összes kisebbségek blokkjában egységes és szilárd védőfrontot alakíthattak volna kisebbségi jogaik megvédekzésére. Megsemmisítették az egységes kisebbségi blokkot a nélkül, hogy csak valamelyes kilátásuk is lett volna, hogy a maguk számára az adott helyzethez képest valami többletet biztosíthassanak. Azok, akik a német kisebbséget erre a paktumos útra vitték, politikájukat nem igazolhatják mással, mint a sokat emlegetett „atmoszféra elmélet“-tel.¹

A választási harc lefolyása bebizonyította, hogy a németeknek ez opportunizmusa nem volt alkalmas a sokat emlegetett „atmoszféra“ megváltoztatására. Ellenkezően, az erdélyi román nép nagy tömege nem fogadta szívesen a németek felajánlott szövetségét. Olyan oportunista betolakodóknak tekintette őket, akik a román népnél a kormánypárt választási esélyeit kockázatosabbá tették. A paktum ez oldalát az ellenzék ki is használta a román kormány ellen.

Nem volt elég, hogy a németek — elsősorban a szászok — a mandátumok számának megállapításánál a jogos igények minimumát sem érthették el, hanem a román közhangulat nyomása alatt a megegyezés ellenére a jelölő lajstromokon nagyon hátrányos és kedvezőtlen helyzetet kaptak. Az eredmény azt igazolja, hogy az „atmoszféra-elmélet“ csődöt mondott. A román közvélemény a német kisebbség önálló külön lajstromát szívesebben vette volna és azok neki a románok előtt nagyobb tekintélyt és tiszteletet is szereztek volna.

Hans Hedrich kritikáját a következő súlyos ítélettel zárja be: „Megállapítható, hogy ez alkalommal olyan rövidlátó politikát követtünk, amilyen — Istennek hála — ritkán fordul elő nemzetünk történetében!“

Az erdélyi magyar lapok Hans Hedrich e cikkét bő kivonatokban ismertették elismerő és helyeslő kommentárral kísérve, amely egyszersmind eléggé súlyos elítélése is volt magyar részről a romániai németek opportune és paktumos kisebbségi politikájának. Ez arra bírta Kräuter sváb képviselőt, hogy e paktumos politika védekezését a magyar párt hivatalos lapjában, a „Keleti Újság“-ban megkísérelje.

Kräuter sváb képviselő szerint a romániai németek tulajdonképpen szolgálatot tettek e paktummal a többi kisebbségnek is. Nem lehet tudni, hogy minő következményekkel járt volna, ha a kisebbségek e választásokban egységes kisebbségi blokkba tömörülten vettek volna részt. Nem lehet tudni, hogy ennek következtében a demagógia nem rontotta volna-e meg jobban azt az atmoszférát, amely most általában véve elég kedvező a kisebbségekre. Maniu egy kisebbségi törvény megalkotását jelentette be. Ilyen törvény csak a legtárgyilagosabb atmoszférában számíthat megalkotásra. A németek a paktummal lehetővé tették, hogy a kölcsönös megértés útjából a szubjektív természetű akadályok kiküszöböltsenek. Az, hogy a kisebbségi blokk felbomlott, non olyan nagy veszedelem, mert szükség

¹ Ez az atmoszféra-elmélet azt jelenti, hogy a román közvélemény annyira ellenséges a kisebbségekkel szemben, hogy e miatt a román kormányok a legjobb akarattal sem tehetnek semmit a kisebbségek érdekében. Ennek enyhítése céljából a kisebbségeknek a kormányokkal és általában a román nemzeti aspirációkkal szemben olyan lojális magatartást kellene tanúsítaniuk, amelyik alkalmas lenne a román közvéleményt kedvezőbb hangolni a kisebbségek kívánságait illetően.

esetén, bármikor ismét megalakulhat, ha megvannak érzelmi feltételei. A kisebbségi politika vezéreinek legfőbb feladata külön-külön öntudatos és nemzeti védelemre alkalmas pártok szervezése. Ha ezek megvannak, akkor szövetkezésük könnyű dolog. A fő e csoportokban az egység megteremtése és fenntartása. Ha ez megvan, jöhetnek az adott viszonyoknak megfelelő egyességek és csoportosulások.

E kormánnyal kötött választási paktumnak, amely a romániai németeknek a múlthoz képest semmi előnyt nem hozott, védelmezését szerzője, Brandsch Rudolf is megkísérelte a „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ (1928. I. 12.) hasábjain megjelent „Feststellungen“ című cikkében.

Brandsch azt mondja, hogy tulajdonképpen e paktum következtében nem olyan kisebbségi blokk bomlott fel, amelyben az összes kisebbségek egymással szolidárisán benne lettek volna. Mindössze is a magyar-német kisebbségi blokk felbomlásáról van szó csupán. Annyi igaz, hogy az adott viszonyok között a kisebbségi ügyet a németek csak úgy szolgálhatják legjobban, ha együtt munkálkodnak az összes kisebbségekkel, akikkel sorsközösségben élnek. A kisebbségek szolidaritásának azonban megvannak a maga határai. Ahol az egyes kisebbségeknek érdekei sérelmet szenvednek, ott van ez a határ, mert minden kisebbségnek megvan a maga külön érdeke is, szemben a többi kisebbségek közös érdekeivel.

A kisebbségek a szóbanforgó paktum ellenére is, közös érdekeik védelmében becsületesen együtt működhetnek minden adott esetben a nélkül, hogy feltétlenül szükséges lenne egymással választási, vagy más blokkba tömörülniök. Az ő véleménye szerint Hedrich cikke csak arra alkalmas, hogy gyanút és bizalmatlanságot kelte a többi kisebbségben, ezt az esetről-esetre való őszinte együttműködést lehetetlenné tegye. A választási paktum megkötését főképpen az a bizalom igazolja, amellyel a romániai németeknek Maniuval szemben viseltetni éppen kisebbségi politikája miatt köteleességük.

A vitaközösbe szász részről olyanok is beleszóltak, akik a szász kisebbségi pártnak egyik árnyalatához sem tartoznak. E csoportnak vezére Heinrich Zillich, a „Klingsor“ című irodalmi folyóirat szerkesztője. E csoport az úgynevezett „harmincévesek“ csoportja. Azé a nemzedéké, amelyik a háború, illetőleg az összeomlás után lett férfivá és most van egyéni s közéleti pályájának küszöbén. Az irodalomban és művészetben hasonlítanak azokhoz a fiatal magyar írókhoz, akik 25 év előtt a „Nyugat“ körül csoportosultak; a politikában pedig az erdélyi magyar pártnak ahhoz a balszámyához, amelynek szellemi vezére Koós Károly. Valami nagyot akarnak, — valami nagy cél felé törnek, de hogy tulajdonképpen mi is ez a nagy cél és azt minő úton s minő eszközökkel akarják elérni, nincsenek tisztában. A szász politikának idősebb vezetői úgy ítélik meg őket, mint a türelmetlen ifjúság képviselőit, akik azt hiszik, hogy minden baj és nehézség megszűnik, mihelyt az idősebbek félreállanak és a nép vezetését nekik átengedik.

Heinrich Zillich a maga nézeteit a „Kronstädter Zeitungban (1929. I. 20.) megjelent „Führer und Volk“ című cikkében fejtette ki. A kérdés lényegétől többször messze elkalandozó fejtegetései abban a megállapításban csúcsosodnak ki, hogy az általános felfogás a népet hajlandó felcserélni vezetőivel, azaz a vezetők gondolkozását, célkitűzéseit úgy venni, mintha azok igazán a népé volnának, holott tulajdonképpen olyan eszmék és célkitűzések, amelyeket a vezetők akarnak ráerőszakolni a népre. A szász kisebbségi politikának legsarkalatosabb hibája az, hogy vezetői között nincs eléggé képviselve a harmincéves ifjúság, hanem a 40—50 évesek nemzedéke, amely a néptől sokkal távolabb áll, mint a harmincévesek nemzedéke. Az ifjúságnak sokkal több érzéke van a népnek ama szükségletei iránt, amelyeket jelen életviszonyai keltettek fel, mint az idősebb nemzedéknek,

amely lelkének nagyobbik felével már a múltban él. Lényege fejtegetésének az, hogy a romániai németiség politikai, sőt egész közéleti vezetését az ifjúság kezébe kell letenni, amely a nép érdekeit az új viszonyok által teremtett helyzetnek megfelelően a németiség általános német nemzeti követelményeinek megfelelően fogja fel és tudja képviselni. Zillich és társai a szász politika jelenlegi vezetőinek szemhatárát nagyon szűkkörűnek, nagyon vidékiesnek tartják. Tágabb horizontú politikát követelnek.

Ennek a tágabb szemhatárú politikának egyenes és szükségszerű követelménye, hogy a román állam kisebbségi kérdését az összes romániai kisebbségek érdekeinek szempontjából fogja fel. Ebből kiindulva, a romániai németek saját érdekeiket csak úgy védelmezhetik meg sikeresen a többségi nemzet kormányainak elnyomó és elnemzetietlenítő törekvéseivel szemben, ha nemcsak nem tesznek semmi olyat, ami a kisebbségek között gyengítene az együttműködés lehetőségének feltételeit, hanem egyenesen élére is állanak annak a mozgalomnak, amely egy kisebbségi blokk megalakítását tűzte ki célul. A kisebbségi kérdés általános nemzetközi politikai ügy és kérdés is. A romániai kisebbségek politikai blokkját azért kell megalkotni, hogy bekapcsolódhassék az európai kisebbségek megalakulóban levő nemzetközi blokkjába. A romániai kisebbségi kérdésnek ezt a nemzetközi vonatkozását a romániai németek politikai vezetői nem ismerték fel a maga komolyságában. Ennek a jövőben másként kell lenni.

Egy pár hónap óta Brassóban mozgalom indult meg abban az irányban, hogy a „Kronstädter Zeitung“ és a „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ mellett egy harmadik szász politikai lap is meginduljon. B tervezetés szenvedélyes vitatkozás tárgya lett a szász sajtóban. A szász politika vezetői attól félnek, hogy e harmadik politikai lap csak arra lenne jó, hogy az eléggé szilárd és éppen azért igen értékes szász egységet megbontsa és azért arról igyekezzenek meggyőzni a szász közvéleményt és az új lap tervezőit, hogy nem helyes és nem is célszerű ilyen tervvel foglalkozni.

Azok a mozgólódások, amelyek e harmadik szász lap megindulásával kapcsolatosan foglalkoztatják a szász közvéleményt, nyilvánvaló bizonyítékai, hogy a szász, illetőleg a romániai német néplélek az eddiginél más, újabb tájékozódást és irányt keres. Hogy ez az újabb irány és tájékozódás milyen akar lenni és minő cél felé tör, azt megismerhetjük Glondysnak, a brassói ágostai evangélikus egyházközség első papjának abból a cikkéből, amelyet e harmadik szász lap tervével kapcsolatosan a „Kronstädter Zeitung“ február 16-i számában „Eine neue Zeitung“ címmel írt.

E cikkében azt mondja Glondys, hogy egyáltalán nem kell attól félni, hogy e harmadik német újság meg fogja bontani a szász érzelmi és lelki egységet, mert egészen más lap akar lenni, mint a jelenlegi romániai német lapok. A jelenlegi romániai német lapok vidéki jelentőségű helyi lapok tulajdonképpen, amelyek kivétel nélkül csak a maguk vidékének, a maguk népcsoportjának talajában gyökereznek és nem emelkednek olyan magaslatra, ahonnan beláthatnák az egész romániai németiséget és képviselhetnék ennek a németiségnek egyetemes és közös érdekeit. A csemovici német lapok csak a bukovinai németek speciális érdekeinek képviselői és harcosai. A bánági német lapok csak a bánági svábság talajában gyökereznek és szemhatáruk sem terjed tovább a bánági sváb-német nyelvszigetek földrajzi határainál. Még az erdélyi szász lapok is tisztán erdélyiek, amelyeknek alig van valami közösségük a bukovinai, a besszarábiai, vagy a régi királyságbeli németiség érzelmi és gondolatvilágával. Az új lap a romániai németiség egyetemességének lapja kíván leírni, amely felette áll a vidékies, sőt a tartományi érdekeknek. A német kisebbség csak úgy lesz eléggé erős nemzeti érdekeinek megvédelmezésére, ha a tartományi színvonal fölé emel-

kedve lélekben, érzésben, akaratban egységesen egyetemes németiséggé lesz, különben e magasabb értelemben vett szolidaritás érzése nélkül szétbomlik.

A román államban élő németek számát a román hivatalos statisztika célzatos hiányosságai miatt pontosan nem állapíthatjuk meg. Maguk a romániai németek számukat kerek számban 800.000-ban állapítják meg, hozzászámítván a szatmárvidéki egészben vagy háromnegyedrészen elmagyarosodott svábokat is, akiket egy kis auxezissal kerekben 40.000-re becsülnék. Romániának az 1,661.000 főnyi magyarság után második legnagyobb nemzeti kisebbsége a német, ha csak valamivel nem nagyobb a rutenség, amelyet 800.000 főre becsül a hivatalos román statisztika. Ennek a 800.000 főnyi németiségnek hasonlíthatatlanul nagyobbik része a magyar államból 1919-ben Romániához csatolt területen él. Számuk ezeknek kerek számban 550.000-re tehető. A többi 250.000 Bukovinában, Besszarábiában és a régi királyság területén él kisebb-nagyobb nyelvterületeket alkotva, vagy elszórtan az egyes nagyobb városok polgárságában elvegyülve. Földrajzi elhelyezkedése még a régi magyar területen sem mondható kedvezőnek. Politikai súlya és ereje nem is köszönhető másnak, mint kedvező vagyoni helyzetének és nagy népkultúrájának.

Századokon át négy államban: Ausztriában, Magyarországon, az Oroszbirodalomban és a régi román királyságban Sítek, egymástól alig is tudva valamit, különböző állami, társadalmi és műveltségi hatásoknak kitéve. 1919-ben akaratuk ellenére, mint egy közös létsors osztályosai a román államban egyesültek, nemzeti kisebbség gyanánt. Megelőzően igazi politikai életet közülök csak az erdélyi szászok éltek. Egészen természetes volt, hogy új helyzetükben is a szászok legyenek a különböző államokból együvé került romániai németek politikai életének vezetői. Ennek persze sok akadálya is volt és van, nem számítva azt a nagy földrajzi távolságot, amely e németiség egyes csoportjait egymástól elválasztotta.

A legnagyobb nehézséget talán az okozta, hogy a szászok hozzá voltak szokva a maguk speciális érdekeikhez, tehetségükhöz és méreteikhez szabott provinciális szász politikai észjáráshoz és politikai módszerekhez. A többieknek pedig, a bukovinai németiséget leszámítva, helyzetüknél fogva hiányzott az a politikai iskolázottságuk, amelyet jelenlegi kisebbségi helyzetük megkívánt.

Az a tíz év, melyet a romániai németiség, mint nemzeti kisebbség töltött a román államban, nem múlt el rá nézve értékes és figyelemreméltó tanulságok nélkül. E tanulságok és tapasztalatok éreztetik hatásukat a romániai németeknek, de különösen az erdélyi szászoknak jelenlegi közéleti és politikai mozgalmában. Két irány küzd egymással. A fiatalabbak azt hiszik, hogy ők jobban megértették az elmúlt évtized tapasztalatai alapján új államjogi helyzetük követelményeit, mikor egy szélesebb szemhatárú politikai orientációt hirdetnek és követelnek. Az idősebbek ezt a szélesebb szemhatárú kisebbségi politikát inkább homályos eszmekörben mozgó elméletnek tartják, mint oly realitásnak, amelyre sikeres politikai akciókat lehetne építeni.

Annyi azonban a most ismertett mozgalmak során felvetődött eszmékből és törekvésekből is megállapítható, hogy az eddigi helyi: szász, sváb, bukovinai stb. provinciális politika átalakulóban van a romániai német kisebbség egyetemes érdekeit szem előtt tartó akcióvá és német részről általánosan érzett szükségé lett a többi kisebbségekkel egy politikai blokkban való együttműködésnek megértése is azért, hogy a romániai kisebbségek egységesen belekapcsolódhassanak a többi államok nemzeti kisebbségeinek közös munkásságába, mert csak így lehet a kisebbségi kérdést az egyes kisebbségek nemzeti életérdekeinek sikeresebb védelme érdekében igazán nemzetközi fontosságú és érdekű kérdéssé tenni.

FIGYELŐ

A SAJTÓKAMARA

A SAJTÓ nagyon komplex intézmény. Belső világát könyvekből és az írószoba négyfala közt egyáltalán nem is lehet megismerni, hanem a benne szerzett tapasztalatokból. Ily tapasztalatok híja az oka, hogy a kontinensen a belga sajtótörvény után indult sajtótörvényalkotás túlnyomólag az elvi elképzelések, vagyis az üres fikciók talajára épült, amilyen például maga e jogrendszernek rég elévült és a haladni vágyó jogászvilágtól már-már szégyelt fokozatos felelősségi rendszere is.

Ha már most tapasztalataink vannak, akkor próbáljuk meg vázlatos képét vetni a sajtóintézménynek úgy, ahogy ma él, virágzik és gyümölcsözik, legnagyobbbrészt a pénzt és hátaimat kereső vállalkozók számára. Meggazdagodott újságíró legalább még eddig senki sem látott.

Csak a sajtótörvényhozás szempontjából érdekes tényezőkre figyelve, a sajtó külön joga a következő kategóriákra terjed ki. i. A laptulajdonos. 2. A kiadó. 3. A főszerkesztő. 4. A felelősszerkesztő. 5. A belső munkatársak. 6. A külső publicisztikai munkatársak és művészek. 7. A javítók és szedők. 8. A nyomdatulajdonos. 9. A terjesztők, vagyis a rikkancsok, trafikosboltok, könyvkereskedők és 10. Egy kicsit maga a nemzet is. A 2—5. és 7—9. tényezők csaknem mindig ismerik a kiadott lap tartalmát, a többiek csak olykor.

A mai viszonyok nagy átlaga szerint a laptulajdonos, meg a kiadók rendesen egyazon személyek. A megismerés és törvényalkotás szempontjából ez érdemel legnagyobb figyelmet, mivel a lap keletkezése, sorsa, magatartása, sőt személyzete is rendesen az Ő akaratelhatározásaiktól függ. Korunkban a kiadótulajdonos már feltétlen ura és parancsolója lapjának. Külön kikötés nélkül is ő határozza meg, mi jöhet a lapba és mi nem jöhet. A lap politikai és másnemű iránya is tőle függ, mivel ez eminens pénzérdeket is jelent, holott a lap szellemi munkásainak nemcsak szolgálati érdeke, hanem hivatásbeli becsületparancsa is, hogy szűkreszabott fizetésükön túl hasonló jövedelemforrásból hasznot ne merítsenek. Kivéve mégis egyes lapoknál a közgazdasági rovatnak hasonló bevételek kieszközlésére külön feljogosított ügynökszerű tagját, ki ennek fejében külön jutalékot, vagy jóval nagyobb fizetést kap. Ebbe a körzetbe tartozik az úgynevezett pausálé is, vagyis a nagybankok és a nagyvállalatok által nyilvános közleményeik (nem hirdetések) rovatbeli közzététele fejében fizetett, természetesen minél nagyobb évi bérösszeg. E berendezés külföldön, kivált Franciaországban — mint azt újabban Madame Hanau esetében az egész világ tisztán láthatta — annyira fejlődött, hogy az üzletileg jól terjesztett újságok hirdetési és közgazdasági rovatukat itt-ott egész terjedelmében jó pénzért bérbeadják egyes vállalkozóknak, vagy éppen világsalóknak. Ezek után a bérelt területtel szabadon rendelkezve, a nagyközönséget a maguk javára és az „újságírók“ felelősségére fonják be. Külön meg kell jegyezni, hogy a szent sajtószabadságnak ez a nagybérleti intézménye nálunk még eléggé ismeretlen, noha törvényes akadálya itt sincsen. Az úgynevezett évi pausálék a kisbérletekhez hasonlíthatnak.

Idevonatkozott egy igen tekintélyes nagybíráknak az a paradox megjegyzése, hogy a mai sajtó annyira függ mindenféle tőke és vállalkozás magánérdekétől, hogy a sajtószabadságot ma már csak a sajtó államosításával lehetne megmenteni, mivel a nemzeti közérdekek védelme az állam kezében sokkal bizonyosabb.

A többi tényező közül a szellemi munkások csoportja a napilapok nagy többségénél egészen a kiadótulajdonostól függ. Szellemi szabadságuk jobbra szintén csak a politikai pártlapoknál és az említett testületi lapoknál van meg, mivel ezeknél az író előre tudja, hogy olyan közérdeket fog szolgálni, ami lelkiismeretével megegyezik. A főszerkesztő ma már vagy a kiadótulajdonos embere, vagy éppen maga a kiadótulajdonos, aki gyakran a részvénytársasági formaruhát ölti magára, olykor meg éppen egy-két gyöngedkk közzétételével tehetséges publicistának is tetteti magát. A sajtóban tehát a szellemi munka napjainkban már szégyenletes módon alá van vetve a pénzkeresők tőkehatalmának. Főlszabadítását csakis az esedékes sajtóreformtörvényről várhatja. Ezt a helyzetet jellemzi, hogy újabban az újságírókat, noha sok tehetség és még több idealizmus van bennük, tréfásan sajtókuliknak nevezgetik. Erre a viszonyra célzott már az 1914 évi sajtóreform alkalmával is egy nagynevű írónk, aki az 1848 évi sajtótörvény első sajtószabadságzakaszának módosítását éles szarkazmussal csak egyetlen szó betoldása által a következő formában ajánlotta: „Sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti a kiadó gondolatait.“

A sajtó többi technikai jellegű tényezője a sajtóreformnál majdan külön jogászai méltatást érdemel, a sajtókamara kérdéseiben azonban alig játszik szerepet. De aki ehhez a kérdéshez bár kisújjával is hozzáér, annak tisztán kell tudnia, hogy a megoldatlan ellenérdekek, továbbá a kényes jogi, politikai, közmívelődési és gazdasági kérdések zsidongó darázsfészkébe kíván belednyúlni.

Kívánatos-e tehát, hogy a magyar sajtónak szerfölkött bonyolódott és idült ellentmondásokkal teljes, de az ország egész továbbfejlődésére szinte elhatározó problémáit a törvényhozás a sajtókamara valamely rendszerével próbálja megoldani?

Itt előre kell bocsátani, hogy a nagyobb szabadság auspiciumi alatt készült újabb autonómiák ellentétben a tisztos hagyományok fegyelme alatt álló régiakkal, sehol sem váltak be. Nálunk talán elég az ügyvédi autonómia nagyon lehangoló eredményeire utalni. A mérnöki kamara még nagyon új, orvosaink azonban egyenesen a tudományos szabadság és az orvosi etika védelmében utasítják el a kamarai szervezet ismételt kínálgatását. A hangulat egyébiránt európaszerte kedvezőtlen a hasonló céhpótló intézményekre, amelyek a demokratizálódás átmeneti korában egyben-másban jók lehetnek, de idejük annyi mással együtt lejárt.¹

¹ Nézetünk szerint, miként ez báró Kornfeld Móric (Magyar Szemle V. kötet 97. 1.) és Kovrig Béla (ugyanott V. kötet 300. 1.) cikkeiből is kiderül, az „autonómiák“ kora éppenséggel nem járt le, sőt sok tényező mutat éppen egy moderm rendi korszak eljövételére, az igen tisztelt cikkirótól felhozott bajok azonban, melyek tényleg megvannak, a magyar társadalom szociális bajából származnak, melyekkel a két idézett cikk is foglalkozik.

A sajtókamarára tehát a talaj és hangulat nem kedvező. Ám ez még nem jelent sokat, bár annyit mégis, hogy annak, aki azt nálunk mégis be akarja hozni, nagyon be kell bizonyítania, hogy éppen ez a kamara kivétel tudna lenni és hogy kivált azt a hatalmas szakadékot képes volna nem át-hidalni, hanem betömni, mely a túlhatalmasodott sajtókapitalizmus és a határozott alárendeltségbe szorított hírlapirodalmi, de egyáltalán a szellemi munka közt tátong. Mert ennek betömése nélkül Amerika minden szabadság-pomádéjával is hiába kengetik a sajtót.

Íme már a kérdés komoly feltevésében is benne van az a válasz, hogy a német módra elgondolt, de sehol meg nem valósított sajtókamara, amelyben a hírlapírókon kívül a hírlaptulajdonosok (kiadók) is benne vannak, kész abszurdum. A nagy bajnak ez nem megoldása, hanem megörökítése volna. Az ilyen mindenkor választásra alapított testületi kamara feltétlenül a sajtótőke eszközévé válnék, mivel a pénz és a vállalat ereje annak a kezében van. Á tőke az ő felsőbbségét és parancsoló erejét s így kamarai többségét még akkor is megszerezné és megtartaná, ha például három kiadótulajdonossal szemben mondjuk 30 szellemi munkás állana, mivel a kenyér és a lap hatalma e három kezében van. A mai állapot, amikor néhány ügyes sajtóüzletember hegemoniát képes gyakorolni egy kis kartel által is (szindikátus) az egész magyar sajtón, sőt még a törvényhozásra is ki szeretné terjeszteni terrorját a majorizált kamarákban: játszva végezne a vele ellenkező, nála gyöngébb elemekkel. Az ilyen kamara három farkas és harminc bárány kamarája lenne.

Maradna tehát a külön újságírói és külön újságkiadói kamara, — tehát kettő — amelynek halvány képe ma is megvan a hírlapírók klubjaiban, de olyanformán, hogy a kiadók nemcsak a maguk üzleti alkalmazottjainak egyesületében, hanem a kamarai méltóság elfoglalására máris készülődő újságírói egyesületben is uralkodnak exponenseik és lekötelezettjeik által. A sajtó mai állapotainak gyakorlati ismerői közt bizonyosan nem akadna egyetlen független gondolkozású és bátor publicista sem, aki azt nem mondaná, hogy ez a kamarai dualizmus rosszabb, de sokkal rosszabb lenne, mint amilyen volt az osztrák-magyar dualizmus. Lényegében nem is lenne más, mint az előbbi közös farkas-bárány kamara két darabban.

Maradna végül még egy lehetőség. A szoros állami és hatósági keretek, rendszabályozások, ellenőrzések, közönséges büntetőfelelőségek, megsemmisítési és engedélyezési jogok közé zárt közös sajtókamara, államilag engedélyezett hírlapokkal, listába foglalt újságírók numerus claususával, közös szerződési típusokkal, bár cenzúra nélkül. Az Itáliában Mussolini által szerkesztett „sajtószindikátusnak“ valamilyen szabadságtól sterilizált formája. Erről azonban ő maga mondta meg, hogy amilyen jó az a többi tizenöt korporációval együtt Olaszországnak, éppen olyan szerencsétlensége volna minden más országaiak.

Mindezek helyett nekünk magyaroknak a mostani veszedelmes fokozatos felelősségi rendszer eltörlése mellett csak a sajtójognak egy olyan messzemenő törvényes szervezeti reformja lehetne helyes és célravezető, amelyikkel fel lehetne szabadítani a végképpen kiélt és kipréselt gondolatszabadságot a nagy nemzeti közérdekekkel együtt a féktelenségekre vetemedett sajtóüzleti tőke halálra ölelő karjaiból. A sajtókamarának akármiféle formája azonban csak a meglevő nagy bajok végzetes gyarapítása lenne.

Azt különben mondani sem kell, hogy a maga jogkörében eddig is annyi jót alkotott tőkének és vállalkozásnak tisztességes és jogszerű hazafias közreműködését mindezekkel lehetetlenné tenni senki sem akarja.

EGY TÁRGYALÁS A VEGYES DÖNTŐBÍRÓSÁG ELŐTT

—A magyar-cseh agrárperben —

TÁRGYILAGOS szemmel vizsgálva a világháborút lezáró békeszerződéseket, azok rendelkezéseinek tömegében, paragrafusainak erdejében bizony kevés megnyugtató és a világ megelegedett békéjét előmozdító intézkedést találunk. De ha az igazságszerető ember irtózatával gondolunk is különösen a trianoni béke elvakultan kegyetlen rendelkezéseire, azt nem tagadhatjuk mégsem, hogy mindezek a szerződések nagy lépéssel vitték előre a nemzetközi bíraskodás gondolatát. A nemzetközi bíróságok eszméje igen régi, de a vegyes döntőbíróságoknak, mint állandó generális fórumnak a szervezése és működése csak a háború utáni időben fejlődött ki a nemzetközi politikán is felülemelkedően jelentőssé. Ezen bíróságoknak a működése, sajnos, még ma az egyedüli, de egyszersmind a legbiztatóbb reményünk arra, hogy a nemzetközi jog sokszor szankció nélküli, a valóságban csak bizonytalanul érvényesülő tételei egy egészségesebb, a történelmi, nemzeti és társadalmi igazságokhoz jobban simuló, élő joggá váljanak. Reméljük, hogy ez a nemzetközi jog több lesz végre, mint a genfi labirintus kulisszatömege, amelyben a világ politikusai kergetik és kerülgetik egymást, bogozzák és tépdésik Ariadne fonalát és játsszák az érvényesülésre hivatott igazsággal a politika hol tragikus, hol komikus, de mindig méltatlan és önző játékait.

A Cour Permanente de Justice Internationale és a vegyes döntőbíróságok bírói székeihez azonban nem érnek el a politika hullámai, legfőképpen azért, mert ott tudósok és nem politikusok intézik a jogukat keresők pereit. Ezért kell örömmel üdvözlőnlünk a döntőbírósági eszme térhódítását, mert ez a mi számunkra az igazság érvényesíthetőségét jelenti minden hatalommal, még a győztesek politikai hatalmával szemben is.

Különösen jelentős a nemzetközi döntőbíróságok működése azért, mert ezek elé kerülnek azon nemzetközi perek, amelyeket a különböző államok polgárai indítanak egymás ellen, vagy az egyik állam polgárai a másik állam ellen, aminek gyakorlati fontossága legfőképpen az utódállamok földbirtokreformjai kapcsán tűnt ki.¹ Ezen földbirtokreformok szociális vezéreszmék palástja alatt valójában oly rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek az ott élő kisebbségi (legfőképpen magyar) földbirtokososztály alól kirántják a talajt, nevetségesen csekély, sokszor mit sem érő kártalanítás ellenében.

Így legutóbb négy csehországi magyar földbirtokosnak a cseh állam ellen indított pere került a hágai ítélőszék elé. Ez a tárgyalás az eddigieknél is nagyobb horderejű volt, mert ezen dőlt el a cseh kormány hivatalos felfogásával és a Nemzetek Szövetségénél észlelhető tendenciával szemben a hágai vegyes döntőbíróság illetékességének a kérdése.

A tárgyalások fényét és érdekességét nagyban emelte, hogy mindkét peres fél mind a bírói székbe, mind az ügyvédi emelvényre legkiválóbb jogászait delegálta. Így érthető, hogy a tárgyalást az egész világ jogászai és politikusai élénk figyelemmel kísérték. Ezért talán nem lesz érdektelen, ha az alábbiakban a per feljegyzései alapján vázoljuk a tárgyalás lefolyását. De hogy ezt tehesük, előbb röviden ki kell térnünk a vegyes döntőbíróságok szervezetére.

A vegyes döntőbíróságok hármas tanácsban ítélik. Egy-egy bírót

¹ A nemzetközi döntőbíróságok működésével kapcsolatos jogi kérdések már ismeretesek a Magyar Szemle olvasói előtt Magyary Géza tanulmányai révén, melyeket a magyar-román optánsperek kapcsán közölt e folyóirat hasábjain. M. Sz. II. k. X. sz. 44. 1., III. k. I. sz. 42. 1.

küldenek a perben érdekelt államok, és ezek kormányai megegyezéssel választják egy semleges állam polgárát a bíróság elnökévé. Ezen hármas bírói testület mellé van beosztva a bíróság állandó hollandus titkára. A felek és az államok ezenkívül ügyvédeknek kérik fel a perbeli képviselőre. Mindezek mellett az érdekeit államok egy-egy kormány képviselője áll, aki az egész ügyvédi kart irányító, felvilágosító és rendező tisztet tölt be.

A magyar-cseh ügyekre szervezett állandó vegyes döntőbíróóság elnökének a két kormány Schreiber Henrik svájci államférfiút, a köztársaság volt stockholmi követét kérte fel. Cseh részről a döntőbíró Hora Vaclav, a prágai egyetem perjogi tanára, magyar részről pedig a perek egy csoportjában Balás Károly, a Pázmány-Egyetem közgazdaságtan tanára volt, azon négy magyar részről indított perben pedig, amelyeknek együttes tárgyalását alább vázolni igyekszünk, a bírói tisztet államunk részéről Szladits Károly, a Pázmány Egyetem magánjogi professzora töltötte be. A bírókhöz hasonlóan neves személyiségeket találunk az ügyvédek sorában. A csehek ügyvédjei voltak: Jéze professzor, a párizsi egyetem közjogásza és az olasz Giulio Diena, a páviai egyetem nemzetközi jogi tanára. A magyar felperesek négy perét öt ügyvéd képviselte, változatos, de a nemzetközi jogban ismert és becsült nevek: Wien-Ctaudi, cseh állampolgár, prágai ügyvéd, Löwenfeld Ervin, berlini ügyvéd, Gilbert Gidel, a párizsi egyetem alkotmányjogi tanára, René Brunet, a Caen-i egyetem volt jogtanára, párizsi ügyvéd és képviselő és Joseph Barthélemy, aki a párizsi egyetem nemzetközi jogi és közigazgatási jogi professzora és a francia kormány hivatalos jogi szakértője a Nemzetek Szövetségénél. És az ügyvédi kar mellett ott szerepelt a cseh kormány megbízottja: Hobza Antonin, a prágai egyetem nemzetközi jogi tanára és a magyar kormány megbízott: Gajzágó László, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

Még ha nem is lett volna előrelátható, hogy ezen négy per tárgyalása folyamán a nemzetközi jogélet alapvető elvi kérdései kerülnek beható tárgyalásra és lesznek jogerős ítéletben eldöntve, akkor is már maguk a perben szereplő személyek biztosítékai lettek volna annak, hogy ezek a perek a nemzetközi bíraskodás egyik legérdekesebb és legizgatottabb tárgyalását fogják nyújtani. Amint valóban más perek színvonalán messze felülemelkedett ez a vitasorozat; a szónokok a jogi argumentumok mellett bőven kitértek a per anyagának politikai, kulturális, szociális és etikai megvitatására és a sokszor drámaian izgalmas összecsapások folyamán a retorikának minden készségével valóságos szónoki remekműveket adtak elő.

A nagy perhez méltó volt a környezet. A hágai békepalotában folyt le a tárgyalás, abban a palotában, amely az első hágai békekonferencia alkalmából épült és az akkor megnyilvánult kölcsönös nemzetközi jóakarattal oly sok kedves díszével ékeskedik. A dán kormány egy hangulatos udvart remek porcellánkúttal ékesített, de megtaláljuk itt a híres andesi Krisztus kisebbített mását, Argentína udvariasságának jelét és sok más szépség között egy hatalmas remekbe készült vázát, a tragikus sorsú utolsó cár, II. Miklós ajándékát.

A tárgyalást ünnepélyes fonnák között január 15-én nyitotta meg Schreiber elnök. A párizsi parlamenti gyorsírók, akik az egész tárgyalást végigjegyezték, már a helyükön ülnek, a termet megtölti a jogászközönség és a sajtóképviselők hada, amikor az elnök Szladits Károly magyar és Hora Vaclav cseh döntőbíróval bevonul. A bíróság mellett foglal helyet Struycken, a vegyes döntőbíróóság állandó hollandus titkára. A hosszú első padosorban pedig a felperes magyar birtokosok és az alperes cseh állam ügyvédei. A per tárgyalása a következő étape-okból állott: miután magyar részről indították a pert, ezért I. a kifogásemelést (exception), azaz az első felszólalás

joga a cseheket illetve, 2. ezt követte a felelet (réponse) magyar részről. 3. amire a csehek válaszoltak a „réplique“-ben és ez volt az ő utolsó felszólalásuk, amely után 4. még a magyaroké volt a szó a „duplicque“ jogán. Végül a két kormány megbízott utolsó szó címén tartott beszéde fejezte be a tárgyalást.

Az első nap délelőttjét teljesen kitöltötte Jéze professzornak a csehek érdekében mondott többórás perbeszéde. Jéze professzor tudós és Párizs egyik ünnepezt jogásza, akinek kiválóságát nemcsak sok tisztelője csodálja, de ennek ő maga is tudatában van. Talán ez a tudat befolyásolja széles gesztusait, talán ez sugallja a megfellebbezhetetlenség hangsúlyával előadott nézeteit és ez adja neki azt az éles eszközt, hogy saját tekintélyét Brennus kardjaként vesse az igazság mérlegének cseh oldalán függő serpenyőjébe. Perbeszédében gondolatait ahhoz a végső következtetéshez vezette, hogy a cseh földreform teljesen és kizárólagosan a cseh állam belügye, ezért minden ezt érintő nemzetközi ítélet sérti a cseh állam szuverénitását, tehát állapítsa meg és mondja ki a bíróság, a magyar felperesek kérelmét elvetve, hogy ezen ügyekben ítélni illetéktelen. Ugyanezen nap délutánján a páviai professzor, Diena, a csehek másik ügyvédje tette meg észrevételeit, szintén órákra nyúló beszéd keretében. Diena nemcsak a francia nyelvet ejti olaszosan, de a nemzetközi francia udvariasságon is átüt olasz temperamentuma. Jéze-zel lényegileg megegyező beszédében, amely gazdag volt a heves, érdekes és humoros fordulatokban, egész szokatlan tüzzel támadta meg Gidel professzort, aki tudományos irodalmi működésében is síkra szállt a magyar álláspont mellett. Ezzel a két cseh perbeszéddel le is zárult az exception. Erre következett a magyarok képviselőinek a válasza, a réponse.

Részünkről az első felszólaló Wien-Claudi, prágai ügyvéd volt. Bizonyos, hogy függetlenül beszédétől, maga az a tény, hogy magyarok perét cseh ügyvéd is képviseli, mindennél jobban igazolta, hogy ezt a percsoportot politikamentesen, az igazság érvényesítéséért indították. De Wien-Claudi tagadhatatlanul nehéz helyzetében — hogy cseh polgár és prágai ügyvéd létére a cseh állam ellen, magyarok érdekében érveljen — feladatát megszerően oldotta meg. Valósággal megrendítő képet rajzolt a cseh agrárreformról. E mellett állandóan cseh politikusok, szakemberek és publicisták véleményét idézte és ezek alapján mutatta ki, hogy ez az agrárreform a magyar birtokososztály számára tarthatatlan és igazságtalan helyzetet teremtett. Perbeszéde befejezéseképpen igen szerencsés módon fejtette ki, hogy jelen működésével alapjában a csehek érdekeit szolgálja, mert szerinte a cseh államnak minden ideig-óráig tartó materiális előnynél magasabb érdeke az igazság diadala, azé az igazságé, amely a jelen perben tagadhatatlanul a magyarok részén van.

Az a kellemesnek éppenséggel nem mondható hangulat, amelyet a csehek oldalán Wien-Claudi fejtegetése teremtett, a tárgyalás második napján sem enyhült. E nap délelőttje Löwenfeld Ervin berlini ügyvéd perbeszédjéé volt. Löwenfeld a németeket jellemző alapossággal és körültekintéssel készült előadására, amelyben a jogi analízis legfinomabb eszközeivel boncolgatta a per vitás kérdéseit. A jogászai szabatoság, amellyel érvelésének láncszemeit összekapcsolta, a per minden résztvevőjére a meggyőzés erejével hatott. Hozzájárult Löwenfeld sikeréhez az is, hogy nemzetközi perekben nagy jártassága van, mert német-lengyel és német-cseh viszonylatban már több ízben volt alkalma vegyes döntőbíróságok előtt képviselni a birtokaiktól megfosztott németeket. Ezen második nap délutánján szólalt fel a magyar részről Gidel professzor. Gilbert Gidel nagyságát igazán értékelni csak az tudja, aki a párizsi egyetemen kifejtett munkásságát ismeri. Jogász létére alapos filozófiai ismeretekkel rendelkezik és annak a jogi iskolának a híve,

amely a gondolatot fölébe helyezi a fonnának. A trianoni szerződés vitás pontjainak elemzéséből indulván ki, tisztult jogi elveinek világánál az egész kérdéskomplexumnak igen világos és áttekinthető képét adta. A csehek oldalán meglepetést keltett, hogy Gidel ezúttal egészen új és régebbi fejtegetéseitől eltérő bizonyítással jutott el a magyarok igazát jelentő konklúzióig. őt Brunet ügyvédképviselő követte. A szelíd, jóságos képű úr, szerény hangjával és fellépésével stílszerűen illett a perhez, amelyben felét képviselte; Brunet ugyanis Bacsák István csallóközi magyar középirtokos érdekeit védte, akit a cseh agrárreform annyira kiforgatott egyetlen vagyonát jelentő birtokából, hogy a hágai bíróság előtt — szegényjogon perelt. Brunet beszéde után valóban felmerült a kérdés, hogy a cseh agrárreform szociálpolitikai áldásai nem túlságosan egyoldalúan érvényesülnek-e, ha ez a földbirtokrendezés egy magyar középirtokos vagyoni existenciáját teljesen tönkretette.

Brunet perbeszédének végeztével cseh oldalon azt várták, hogy a réponse során felszólal még az Ötödik magyar ügyvéd, Barthélemy professzor is. Ez megadta volna nekik a lehetőséget, hogy république-jükben az összes magyar ügyvédek érvelésére feleljenek. Barthélemy azonban nem szólalt fel. Ez rendkívül ügyes taktikai fogás volt, mert így a csehek előtt titok maradt, hogy mit tartogat még Barthélemy a duplique-re, ahol ismét a magyaroké a szó. A cseheket ez a taktikai fogás annyira megzavarta, hogy a magyar réponse befejezésével fél napi szünetet kértek.

Ezt a fél napot mindkét oldalon megbeszélésekre használták fel. A csehek új haditervet dolgoztak ki. Ennek a meglepetése az volt, hogy a réplique-ben Hobza professzor, mint kormány megbízott és a cseh kormány főképviselője a következő napon felolvasást tartott. Felolvasásában a kérdés gyakorlati alapjára tért ki és hosszasan ismertette a cseh agrárreform vezéreszméit. Végeredményben szépítette államának földbirtokreformját és a szociális fejlődés követelményeivel magyarázta a reform intézkedéseit. Utána megint Jéze beszélt. Megszokott autoritativ modorában megismételte érvelését és követelte a cseh szuverénitás tiszteletbentartását az agrárreform kérdésében is, Jéze-t Diena követte, aki ezúttal még szerencsétlenebbül szerepelt, mint az első alkalommal. Éles vitába kezdett Gidel érvelésével. Diena ugyanis Gidel irodalmi munkássága alapján igyekezett Gidel elleni küzdelmére előkészülni, de mint említettük, kellemetlen meglepetésben részesült, mert Gidel ezúttal merőben új logikai felépítéssel szolgált. Diena nem is palástolta bosszúságát és megjegyezte, hogy Gidel hol így, hol amúgy jut ugyanazon eredményre és gúnyosan hozzáfűzte, hogy Gidel szerint is minden út Rómába vezet. Amire Gidel szerény mosollyal és igazi francia könnyedséggel azonnal megfelelt, azt mondván a heveskedő páviai professzornak, hogy valóban minden út Rómába vezet, de nem szükségképpen Pávián keresztül. De ezenkívül Dienát temperamentuma egészen ügyetlen megjegyzésekre ragadta. így például a békeszerződések értelmezésénél túlszintén kijelentette, hogy ezeket nem Assisi Szent Ferenc szellemében alkották, hanem a győztesek érdekeinek védelmében. Ezen elszólásaiért másnap a duplique-ben erősen megbűnhődött, mert bizony kevés ember érvelését morzsolták úgy semmivé, mint az övét.

A tárgyalás utolsó napján a duplique-ben csak Barthélemy professzor beszélt és egymaga végzett a csehek minden argumentációjával. Barthélemy a „gallok sarja“, hatalmas imponáló megjelenés, teuton hősnek, vagy a Walhalla egy istenének képzelnénk, ha nem hallanánk muzsikásán finom francia beszédét. A melletti, hogy a legképzettebb jogászprofesszorok egyike, hosszú parlamenti működése alatt tökéletes debatter lett. Hatalmas beszédében egy egész orkesztrumot szólaltatott meg. A marógunytól a komikus

irónián át egészen a nemes pátosz szívbemarkoló hangjáig virtuóz könnyedséggel játszott szónoki skáláján. Ellenfeleinek érveit pörölycsapásszerű mondásokkal törte le és plasztikusan kimutatta ellentmondásaikat. A személyes élű támadásokat, amelyben a tárgyalás meglehetősen bővelkedett, visszafordította és sokszor, bár legfinomabban, de egyenesen nevetségessé tette a másik oldalt. Végül, széles fugában építette fel saját érvelési rendszerét, hogy befejezésképpen az igazság, a becsület, az emberiség és a történelmi felelősség hangjait zendítse meg a magyar „cri de la détresse“, a gyötrellem kiáltása mellett. Barthélemy beszédének hatása szinte leírhatatlan volt. Szónoki lendülete még az érdektelen és hideg hollandokat is lángragyújtotta.

A tárgyalás befejező mozzanataként felszólalt a két kormány megbízott: Hobza és Gajzágó urak. A tárgyalás összefoglalását adván, kormányaik álláspontját ismertették.

Ezzel lezajlott a négy per közös tárgyalása. Sokban inkább hasonlított egy izgalmas csatához, mint egy köznapi perhez. Bizonyos hogy mind fel-, mind alperesi oldalon annyi személyi, tárgyi, politikai és nemzeti körülményt kellett állandóan szem előtt tartani, hogy a kormány megbízottaknak valóban hadvezért érzékre volt szükségük. A tárgyalás eredményes lefolyása jórészt azon múlt, hogy mily alapos és körültekintő volt az előkészítés. Ezt a munkát, amely a tárgyaláson oly fényes sikert hozott a magyar feleknek, kormány megbízottunk végezte, aki kezében tartotta az egész magyar front irányítását. A bíróság természetesen szigorúan távoltartotta magát a felek háttérben és előtérben kifejtett erőfeszítéseitől, amire a bírói tekintély és a pártatlanság is kötelezte őket.

De ha a tárgyalás volt is a per érdekesebb és színesebb része, mégis bizonyos, hogy az ezt követő bírósági zárt tanácskozás volt a lényegesebb és a nehezebb. Maga a tárgyalás három napig tartott, viszont a bíróság még ezután két teljes hétig tanácskozott, amíg január 31-én meghozta ítéletét. Schreiber elnök példásan pártatlan, rendkívül pontos ember, akinek figyelmét semmi apróság el nem kerüli. Óra cseh bíró nyugodt, kellemes modorú úr, neves jogász, aki biztonnal érti, hogy szeretetreméltóan gördítse bíró társainak útjába a legnehezebb akadályokat. A magyar bírót, Szladits Károlyt igen nehéz jellemeznie annak, aki mint tanítványa ismerte meg egyéniségének varázsát. Bizonyos, hogy német alaposságú tudását egy francia plasztikus formásságával tudja érvényesíteni. Hogy mi történt a bíróság zárt ajtóinak mögött, arról mit sem tud a krónikás. De kétheti tárgyalás után, amely idő alatt a magyar és a cseh bíró és a svájci elnök a kérdés minden részletét megvitatták, az ítéletben a bíróság teljes egészében magáévá tette a magyar álláspontot. Szladits bíróval szavazott az elnök, a cseh bíró pedig kisebbségi különvéleményt jelentett be. Az ítélet azonban megfellebbezhetetlen és jogerős. Ez az ítélet kimondja a vegyes döntőbíróság illetékességét a kérdéses birtokperekben és a cseh kormányt kötelezi arra, hogy a magyar felperesek periratára egy hónapon belül adjon érdemleges választ. Kérdéses azonban, kerül-e erre sor, mert nem valószínű, hogy a cseh kormány ilyen hangos kudarc után érdemleges perben óhajtana a vegyes döntőbíróság elé járulni. Valószínű, hogy keresni fogja a megegyezést a magyar felperesekkel és így kártalanítást nyerne végre a birtokaiktól megfosztott felvidéki magyarok.

Ez az ítélet gazdasági oldala. A nemzetközi politikában az adja meg a jelentőségét, hogy szembehelyezkedik a magyar-román optánsperekben a Nemzetek Szövetségénél megnyilvánult tendenciával, amely lehetővé tette az előnyös a hatalmi politika érdekeinek, de nem volt szerencsés, sem tiszteletreméltó eljárás a nemzetközi jog szempontjából.

AZ AMERIKAI ÁLDOZATKÉSZSÉG ÉS MILLIÁRDJAI

—A Carnegie és Rockefeller-alapok—

AZ ÉSZAKAMERIKAI Unió negyvennyolc államának művelődéspolitikája évről-évre imponálóbb fejlődéstől tanúskodik. S ez a nagyarányú fejlődés annyival is inkább figyelemreméltó, mert tulajdonképpen a negyvennyolc állam és a Columbia-District teljesen önálló tevékenységével állunk szemben, amely tevékenység teljesen decentralizálva legnagyobb-részt a vagyonos társadalom támogatásával váj egyre mélyebb és mélyebb nyomokat az új világ áldozatkészségről világhíres szellemi életének történetében.

Mínthogy az amerikai közoktatásügy és művelődéspolitikai hatáskör szempontjából nem szövetségi probléma — következőleg a washingtoni kabinet is nélküli a közoktatásügyek államtitkárját (miniszterét) — s így a legmagasabb központi hatóság fogalmának talán egyesegyedül a „United States Bureau of Education“ felelne meg még leginkább. Hogy mindez így van, ez szinte természetes, ha tekintetbe vesszük ennek a kiterjedésben és népességben egyaránt hatalmas köztársaságnak valóban amerikai méreteit, amely méretekhez természetesen a művelődéspolitikai is kénytelen hozzáidomulni. Ez a hozzáidomulási folyamat azonban nemcsak a birodalmi és állami budget-k alapján és segítségével megy végbe. Csodálatraméltó önkéntes szerepet, mégpedig hatalmas szerepet vállal egy, Európában legnagyobb-részt ismeretlen hatalom: a vagyonos társadalom jótékony áldozatkészsége.

Az új esztendő fordulója alkalmából, az elmúlt évre vonatkozólag megjelenő különböző jelentéseknek szinte fantasztikus számoszlopai teljes és hű képet adnak arról a nagyszabású mecénástevékenységrol, amely az Unió művelődéspolitikájának egyik legreményteljesebb biztosítéka. A magános emberek, egyesületek, alapítványok és különböző alapok áldozatkészségének egy olyan végenélküli sorozatával állunk szemben, amely a kontinentális Európa területén, sajnos, ismert okokból, egy néhány kivételtől eltekintve, még az álmok birodalmába tartozik.

Hogy ez a mecénáspolitikai ily grandiózus arányokat öltött, az kétségkívül két nagy férfiú nevéhez fűződik. Carnegie és Rockefeller ők. Egyik legnagyobb elégtételük lehet, hogy nemes példájuk méltó követőkre talált és ma már ezek és ezek fejtenek ki ambiciózus küzdelmet, hogy áldozatkészségükkel hírben és tiszteletben megközelítsék őket. Egy-egy esetben talán sikerüi is ez, de az állandó dicsőség mégis csak őket jellemzi csorbítatlanul, mert tevékenységüknek éppen az kölcsönöz különös jelentőséget, hogy a beneficiumok szinte évről-évre megismétlődnek s e már említett jelentéseken állandóan az ő nevük nyitja meg a sort.

De még mielőtt a Carnegie- és Rockefeller-alapok tevékenységét szemügyre vennénk, érdemes és érdekes egy ilyen általános jelentést is megtekintenünk.

A legutolsó hét esztendő leforgása alatt az Unió társadalmának ezirányú jótékonyasága és áldozatkészsége pontosan egy féhnilliárd dollárral (körülbelül hárommilliárd pengővel) emelkedett. 1921-ben 1.719 millió dollárral szerepelnek a mecénások, 1927-ben 2.219 millióval! Ha azt nézzük, hogy kik az egyesek és hogy milyen közelebbi célokra áldozzák legszívesebben vagyonyukat, úgy hamarosan megállapíthatjuk, hogy egyes gazdag privát emberek áldoznak a legtöbbet különösen egyetemi, könyvtári és kórházi célokra. Mr. Payne Whitney 60 millió dolláros fejedelmi adománya az elmúlt utóbbi

időszak egyik legkimagaslóbb eseménye. Newyorki köz-kórházi és egyetemi klinikai céljaira közel 20 millió jutott ebből az összegből; közel hat és félmillió dollárt kapott a Public-Library, amely ily módon — elképzelhető — nem igen ismeri a gyűjtemény és könyvvásárlások területén a tudományos élet egyik leghangosabb tünetének: az anyagi megkötöttségnek fogalmát. A Detroit-i Mr. George C. Booth szintén hat és félmillió dollárt juttatott közművelődési célokra, Mr. Edward S. Harkness pedig három milliót a Harvard Egyetem további építkezéseire. A fiatal John D. Rockefeller az elmúlt áldozatkészség! szezonban egyetemi célokra csupán Európának adakozott. Három és félmilliót adományozott az angliai Cambridge Egyetemnek és kétmilliót a párizsi Sorbonne-nak. ötmillió dollár jutott azonban a Virginiai Williamsburg város történelmi emlékeinek kiadására és e városnak történelmi stílusban való újjáépítésére. További kétmillió vándorolt Jeruzsálembe, az ottani őskori és etnográfiai múzeum felépítésére. Egy „Névtelen“ adakozó ötmillió dollárral gazdagította a Virginia Egyetem ösztöndíj-alapját, viszont Mr. Hímgetford közel hárommillió dollárt kórházépítkezésekre adományozott. És így tovább. Mindez csak egy néhány példa az utolsó év „terméséből“; a legkimagaslóbb adományok, amelyeket követnek a két- és egymillió tételek légiói, hogy a sokezemű „apróbb“ (2—300.000 dolláros) adományról ne is beszéljünk.

Az egymillió dolláron aluli kisebb adományok nagyrészt könyvtár-építési és -fejlesztési célokra jutnak. Ez a magyarázata annak, hogy az Uniónak ma már több mint 6.000 úgynevezett Közkönyvtára („Public-Society and School Libraries“) van 140 milliót meghaladó könyvvel. Igaz, hogy ezek között foglal helyet a több mint hárommillió kötettszámmal első helyen vezető washingtoni Congress-Library, valamint a két és félmilliónyi könyvvel utána következő Newyorki Közkönyvtár is s a többi négy, egymillió felüli könyvállománnyal rendelkező bostoni és csikágói köz- és Harvard, valamint Yale egyetemi könyvtárak. Felemelő érzés estefelé egy-egy ilyen könyvtárba benézni, ahol a világ csaknem összes napi, heti és haví lapjai a zsúfolt termekben állandóan „kézben“ vannak. Külön említést érdemel a Harvard Egyetem grandiózus könyvtárpalotája, amely létezését egyik tragikus körülmények között, fiatalon elpusztult jeles tanítványának, illetve e fiú családjának köszönheti. Harris Elkins Widener e fiatal diák neve, aki a Titanic elsüllyedése alkalmából veszítette el fiatal életét. E fiatal élet emlékének áldoztak szülei tíz és egynéhány évvel ezelőtt, amikor a Harvard Yard kellős közepén fejedelmi adományukkal lehetővé tették e még itt is csodaszámba menő Widener-Memorial-Library felépítését. Ragyogó márvány előcsarnokában hatalmas emléktábla hirdeti e szép, határt nem ismerő áldozatkészséget. Bent a „kincses szobában“ (Treasury Room) még Magyarországnak is hely jutott. Ide helyezte el a mi népszerű pénzügyi szakértőnk: Smith Jeremiás azt az unümmszámba menő albumot, amelyet magyarországi működése befejezésekor a magyar kormánytól és az országgyűléstől kapott. Seholy nem helyezhette volna el jobb és méltóbb helyre. E „kincses“ szoba kincsei között is nagy feltűnést kelt Jaschik Álmos remekműve, amely üvegbúra alatt egyik legnagyobb látványossága e gyűjteménynek.

A könyvtárak és gyűjtemények után azonban vessünk egy pillantást az alsó- és középfokú iskolákra is, amelyek szintén szépen szerepelnek nemcsak Carnegie és Rockefeller, de a többi jótevő adakozási budget-jén is. Az Unió 83 millió tíz éven felüli lakosságából mindössze 4,800.000 a hivatalosan kimutatott „illiterate“, amely kifejezés talán inkább fedi az „iskolázatlan“, mint az analfabéta fogalmát. Ez az arányszám, sajnos, a mi magyar viszonyainkkal már csak azért sem vethető egybe, mert a mi statisztikai

rendszerünk e téren a hatéves korhatárt veszi figyelembe. Egyik legutóbbi kimutatás szerint 215 ezer épület szolgál az elemi iskolák elhelyezésére; közel tízezer az úgynevezett „Secondary Schools“ (megfelelne a mi polgári és kereskedelmi vagy al gimnáziumi tagozatainknak) száma. Öt államban: Newyorkban, Arizonában, Georgiában, Dél-Dakotában és Tennessee-ben a két iskolatípus közös fedél alatt működik. Ezek mind úgynevezett Public Schoolok (köziskolák), amelyeknek legutóbbi évi fenntartása a 400 milliós dollárt is meghaladta.

A közel háromezer városi iskola is tekintélyes költségvetési keretekkel dolgozik, a helyi mecénások gárdája ezt az iskolatípust favorizálja a legjobban. Csakis így magyarázható meg az a roppant aránytalanság, amely egy-egy állambeli városi iskola iskoláztatási költségei között fennáll. A birodalom különböző helyein, különböző drágasági indexek egymagukban nem lehetnének okai annak, hogy míg a Massachusetts,-! Springfieldben vagy Pittsburghben 125 dollár körül jár egy tanuló évi iskoláztatása, addig Tennessee-ben, Virginiában és Alabama városi iskoláiban ez az évi költség mindössze 50—60 dollár körül váltakozik. Ezek az egyszerű számok érdekes következményei az egyes államokon belül megosztó közjótékonsági tevékenységnek, amely az alsó- és középfokú oktatás pártfogása terén a Közép- és Délállamokban kétségkívül megelőzi az északi, különösen az atlanti államokat, amelyek társadalma legnagyobb részét a magasabb műveltség oltárán áldozza fel a maga felesleges dollárjait s így ezen államokban a társadalmi áldozatkészség hatása az alsóbbfokú intézmények fenntartása területén nem érezteti annyira költségsökkentő befolyását.

Itt, a magasabb műveltség területét találkoznak azután az igazán minden tekintetben „nagy“ emberbarátok. „Capitalist and Philantropist“ — így emlékezik meg legtöbbször a híres Encyclopaedia Britannica. Még Camegie Andrást és Rockefeller Davison Jánost is ily egyszerű jelzőkkel díszíti fel. Hogy Camegie 1919-ben meghalt és fiúutódot nem hagyott hátra, aki az ő művét nagy apja szellemében folytathatta volna, ez kétségkívül katasztrófát okozhatott volna, ha történetesen az általa alapított intézmények belső ereje és azok kitűnő vezetői nem pótolták volna ezt a családi szempontból is legális folytonossági hiányt, amely Rockefelleréknél még nem hiány, itt még a familia kezében van a jótékony jogar, amely apáról fiúra fog szállani.

Intézményeik szelleme azonban közös. Mindketten a preventív elmélet hívei. Mindketten az emberiség nagy nyavalyáinak kipusztítására sorakoztatják glédába milliárdjaikat. A céljuk is tehát közös, csak más-más utakon járnak. Camegie a világbékéért a háború réme ellen, Rockefeller főleg az emberiség egészségéért az orvosi tudomány tökéletesítésére pazarolta és pazarolja még ma is milliárdjait oly bőkezűen. De hogy nem hiába, azt márványba és kőbe vésett intézményeik hirdetik.

Camegie András, az egyszerű skót takács fia bizonyára még csak álmodni sem mert volna, hogy egykor az egész emberiség egyik legnagyobb jóltevőjeként fogják emlegetni. 1835 és 1919 jelzik élete határait. Már kisgyermek korában is csak a mások nyomora érdekelte. Kora másik két nagy filantrópjával: George Peabody-val és Russel Sage-zsal hosszú időn át az áldozatkészség uralkodói voltak. Közöttük is kimagaslott azonban Camegie, aki jótékony tevékenységét a könyvtárak és egyházak területén éreztette legelőször. Egyedül áll az emberiség történetében bibliofil munkálkodása, amelynek áldásdús következményeit nemcsak Amerika, de az óvilág többi kontinensei s így elsősorban Európa is éppúgy élvezhették. Egymagában az Unió területén 1.679 remekebbnél remekebb könyvtárpalotát építtetett és rendezett be nemes bőkezűséggel. Angliában és Írországban 660-at,

Kanadában 125-öt és Európa, valamint a távol Kelet többi nagy városaiban további 50-et. ötvenhat millió dollárt reprezentálnak ma ezen könyvtárak, amelyek között helyet foglal a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára is annyiban, hogy Amerikana néven most legutóbb is, ez év januárjában kiegészített külön Camegie-könyvtárát szintén a washingtoni hatalmas szervezet látja el az alapítvány díszes és értékes publikációival.

Szolgáljon azonban nem éppen örvendetes összehasonlításul, hogy míg Magyarországon csak a budapesti Egyetemi Könyvtár részesül ily jótékony támogatásban, addig a többi európai országok (Angliát nem említve, amelynek minden nagyobb könyvtárában megvannak a Carogie-publikációk) a következő mértékben részesülnek ezekben az adományokban: Ausztria: 5 könyvtárral (3 bécsi, 1—1 gráci és innsbrucki), Belgium: 8 könyvtárral, Cseh-Szlovákia: 6 könyvtárral (4 prágai és 1—1 pozsonyi és brünni), Dán-, Észt- és Finnországok mind 2, illetve 3 könyvtárral szerepelnek e listán, Franciaország 32-vel (köztük a francia külügyminisztérium könyvtára is), Németország: 44 könyvtárral, Hollandia: 9 és Olaszország: 26 könyvtárral, Lengyelország, Svájc, Spanyol- és Svédországok mind 8—ro—15 könyvtárral jutnak helyhez e listán, amelyen még — horribile dictu — Románia és Szerbia is 5—5 könyvtárral szerepel! Még a lettek is két könyvtár erejéig nyerne támogatást, egyedül Magyarország és Bulgária szerepelnek x—1 könyvtárral! Szeretnők hinni, hogy mindez nem jelenti azt, hogy talán Jassy vagy Csemovicz „nagyobb mértékű.. angolszász kultúra iránti fogékonysága bármi tekintetben is indokolná a kulturális inferiorításban lévő Balkán-államoknak Magyarország rovására való térhódítását, s hogy Magyarország vidéki egyetemi városai és szellemi központjai talán nem vehetnék fel a versenyt az angol nyelvtudás belgrádi és bukaresti bajnokaival? Amint látható, a kisantant még ezen a téren is elhitheti a világgal, hogy neki mily nemes kultúrfölényes jogcímei vannak. Ismerve azonban e nagytekintélyű alapítvány igazságos szellemét, nem kétséges, hogy mihamarabb Magyarország is legalább egy sorba kerül majd balkáni szomszédjaival.

A már említett egyházi támogatás legnagyobb részét orgonák építésére használták fel. Közel hat és fél millió dollárt fordított Carnegie körülbelül 8.000 templomi orgona felépítésére. 2.500 könyvtár és 8.000 orgona tehát az egyik fejezet. Az 1900-as évek folyamán kerül sor az „Advancement of Teaching“-alap megszervezésére és 1905 folyamán a híres pittsburghi Camegie Intézet felépítésére. Ugyanakkor alapítja a washingtoni, róla elnevezett intézetet is, amelyet csakhamar követ az „Endowment of International Peace“-intézet felállítása egyenként 10, illetve 20 millió dollár költséggel. Eredeti 22 millió dolláros alapítványának felét a newyorki Corporatio megszervezésére adományozza s ugyancsak jelentős összegeket juttat az angliai, különösen skót egyetemek részére. Glasgow, Aberdeen és Edinburgh skót egyetemek legnagyobbbrészt Camegie fejedelmi gondoskodásának köszönhetik fejlődésüket.

Az ugyancsak 10 millió dollárral finanszírozott úgynevezett Hero Fund (háborús veteránok, hozzátartozók, szegények támogatása) megalapozása után szóhoz jutnak azonban lassan a nem északamerikai intézmények is. Két legnevezetesebb alkotása e téren a Közép-Amerikai Felső Bíróság costaricai palotájának felépítése és a hágai békepalota költségei egy részének átvállalása s e palota berendezése. 1903 október 7-én másfélmillió dollár adott e célra, amelynek érdekében nemcsak a holland kormány hozott, rajta kívül, áldozatot, de a többi nemzetek is hozzájárultak egy-egy téglával e szép palota felépítéséhez. A hágai kormány 700.000 hollandus forintot adott a békepalota céljaira és megvásárolta fundamentum gyanánt a királyi park egy részét is. A többi nemzetek legnagyobbbrészt berendezési tárgyakkal

gazdagították e palotát, úgyhogy az ma e tekintetben tényleg unikumszámba menő nevezetesség,

Így Franciaország: milliókat érő gobelineket és festményeket, Németország: művészi ötvözetű vasrácsos kapukat, Olaszország: a folyosók márványait, az Osztrák-Magyar Monarchia: kandelábereket és vázákat adományozott, míg az Amerikai Egyesült-Államok: a híres „Béke“-szoborcsoporthozattal, Kína: milliókat érő vázakkal, Japán: selyemkárpitokkal, Törökország: szőnyegekkel, Mexikó: a lépcsőház onyxjaival és Svájc: „a Béke harangjának“ felajánlásával vettek részt ebben a szép akcióban. Hat esztendeig tartott az építkezés, amelynek tervezője és vezetője Cordonnier, a híres lillei építész volt. 1913 tavaszán adta át rendeltetésének e palotát M. Van Kamebeek hollandus miniszterelnök, aki beszédében Camegie-t az emberiség béketemploma megalapítójának nevezte. Sajnos, Carnegie tragikuma, hogy páratlanul álló békeszeretetére az emberiség egy öt éves világháborúval válaszolt és hogy az úgynevezett békét már nem élvezhette.

Még a világháború alatt egyik legutolsó hatalmas akciója volt: a washingtoni Pán-Amerikai Palota felépítése. Erre a célra is közel egymillió dollárt áldozott. Ez az intézmény ma nagy mértékben előmozdítja a déli és közép-amerikai államok békés fejlődését. A legutóbbi bolíviai és paraguayi háborúskodás eliminálása is az éppen üléselő Pán-Amerikai Konferencia közbe lépésének volt köszönhető.

A Carnegie intézmények milliárdjai tehát manapság tulajdonképpen négy főirányban éreztetik jótékony hatásukat. És pedig: tudományos téren, a különböző intézetek, így a washingtoni Camegie-Intézet és a könyvtári hatalmas apparátus útján. Ide tartozik a szorosabb értelemben vett összes tudományos (különösen természettudományos) munkálkodás, kutatói munka, felfedező utak stb. Az 'Advancement of Teaching. a második nevezetes csoport, amely tevékenységének révén már eddig is sok kapcsolatot teremtett Magyarországgal is, különösen az utazó és csere professzorok révén. Ez az alap a többit megelőzőleg talán minden európai országban a leginkább ismert és munkája révén is igen népszerű. A Camegie-professzorok, akik általában — mint a többi egyetemi tanárok is — csupán 67 éves korukig működhetnek, nyugdíjba menetelük után, ha meghalnak: özvegyeik is igen tekintélyes ellátásban részesülnek. Ez alap fennállása óta körülbelül 16 millió dollárt fizetett ki kiérdemesült tudósok, tanárok, írók nyugdíjaira és özvegyeik ellátására. A Newyork Corporation már említett közjótékonsági szervezete a Camegie-milliárdok harmadik kincstári központja. A nemes mecénás milliárdjai itt találkoznak a legszánalmasabb jankiáltásokkal. Ezt a szervezetet joggal nevezhetnék az amerikai intelligencia népjóléti, szociális ligájának, amelynek ajtóit mindenki előtt nyitva állanak.

És végül a negyedik nagy intézmény, a leghatalmasabb és éppen ezért a végére hagytam: az „Endowment for International Peace“. A három csoportra tagozódó intézetnek világhírű vezetői: Nicholas Murray Butler, a Columbia Egyetem elnöke, aki az oktatásügyi és professzor csereakciók főirányítója, továbbá: James Brown Scott, a Georgetown Foreign Affairs University dékánja és Amerika egyik legtekintélyesebb nemzetközi jogásza, aki viszont a nemzetközi jogi csoportnak az igazgatója és lelke. Kitűnő munkatársai: George A. Finch és M. Alice Matthews, akik közül az előbbi a nemzetközi jogi életben oly fontos szerepet betöltő 'American Journal of International Law' szerkesztője, — míg utóbbi az Endowment hatalmas könyvtárának igazgatója. Scott professzor nemzetközi jogi osztályának két leghíresebb bizottsága a párizsi L'Institut de droit International, valamint a hágai L'Academie de droit International ügyeit intézi, amely intézményeknek egyúttal egyik legtekintélyesebb pénzügyi támaszaik is.

A harmadik csoportnak, amely a történelmi és gazdasági problémákat öleli fel, James Thomson Shotwell, Columbia-professzor az elnöke, aki különböző bizottságaival, különösen a világháború „anyagának.. feldolgozása körül szerzett magának és munkatársainak elévülhetetlen érdemeket. Sajnos, ezekben a különböző bizottságokban Magyarország, megint csak egy taggal: Gratz Gusztáv volt külügyminiszterünkkel van képviselve, aki a Shotwell-féle gazdaságtörténelmi bizottságnak magyarországi képviselője négy osztrák képviselővel szemben. Általában jellemző az osztrák tudósoknak a Camegie-alapok munkájában való térhódítása; Butler elnök európai komitéjában (amelynek tagjai között ott látjuk Benest, a svéd Adeisward-et, a svájci Adort, a francia Bourgeois-t, Ramsay MacDonaldot, az olasz Ruffinit, Fridtjof Nansent és Venizelost) Ausztria két képviselővel is szerepel (Mennsdorff grófifal és Redlich volt miniszterrel, aki jelenleg a Harvard-egyetem közjog professzora), sőt ott egy cubai delegátus is akad, és egy perzsa herceg is helyet kap! A nemzetközi jogi bizottságokban is mindenütt helyett kap az osztrák delegátus, az elmaradhatatlan lengyel és cseh képviselőkkel együtt.

Ennek a három tagozatnak finanszírozása eddig körülbelül 10 millió dollárt emésztett fel, a legtöbbet Butler elnök közoktatásügyi departmentje költ el, amely az európai „Visiting“ professzorok áldásdús intézményével különösen nagy népszerűségnek örvend Magyarországon is. De magyar szempontból figyelmet érdemel a Shotwell-csoport publikációs tevékenysége is, amelynek keretében részben már megjelentek, részben meg fognak jelenni: Gratz Gusztávnak Magyarország gazdasági háborús történetéről, Szerényi József bárónak Magyarország háborús ipari gazdálkodásáról, néhai Matlekovits Sándornak a magyar kereskedelmi, továbbá Teleszky Jánosnak a magyar pénzügyi állapotokról szóló nagy munkái. Ugyancsak ebben a sorozatban jelentek, illetve jelennek meg: Búd János gazdasági miniszterünk háborús élelmészeti tanulmánya, Mutschenbacher Emil mezőgazdasági, Pap Dezső államtitkár szociális és Bókay professzor egészségügyi helyzetjelentése. Ez utóbbi az osztrák Clemens Pirquet, Ausztria egészségügyi viszonyairól írt közös művében. E téren Magyarország igen szép és megtisztelő helyet foglal el a többi nemzetek, különösen az utódállamok között.

Egyes jelentések szerint Carnegie eddig investált összes adományainak összege ma már a négyszáz millió dollárt is meghaladja (ez körülbelül 2 és fél milliárd pengőnek felelne meg!). Maga a Trustee¹ talán nem is tudja egész pontosan megállapítani a mindenkori egyenleget, az alapok száma és vele a jótékonykodási alkalmak ezrei szinte óráról-órára növekednek. Csak alig pár napja, hogy az amerikai diákság nagy öröme hűül adták, hogy az angol diákság ezidén augusztusban tartandó oxfordi kongresszusán a legjobb nemzetközi jogi amerikai diákok, mint a Carnegie-alapítvány vendégei fognak részt venni és ez alkalommal ellátogatnak Hágába, Párizsba és Genfbe is a nemzetközi intézmények tanulmányozása érdekében. Párizsban sok minden egyebet fognak látni, csak nem békét előmozdító intézményeket. Genfben sem akad majd e tekintetben sok tanulmányozni valójuk. Az igazi békeszellemet Hágában fogják megtalálni. Hágának abban a palotájában, amely létezését elsősorban Carnegie nemes emberi szívének és pénztárcájának köszönheti. Az ő szobra, amely e márványpalota diszcsamokában VII. Edward angol király és Hugo Grotius, a nemzetközi jog megalapítója szobra között áll, végtelen időig hirdetni fogja e nagy filantróp humánus érdemeit! Az amerikai tudományos élet viszont benne tisztelheti Amerika Széchenyi Istvánját, aki arról sem feledkezett meg,

¹ Végrehajtó, intéző bizottság, igazgatóság.

hogy Washingtonban újabb ötmillió dollár költséggel az Amerikai Tudományos Akadémiának is hajlékot emeljen. Ez az utolsó nagy alkotása is méltó alapítójához, akinek nevéből immár visszhangzik az ó- és újvilág minden kulturális szöglete.

Az úgynevezett Rockefeller-alapítványok összességükben még a Carnegie-félek méreteit is meghaladják. A legutolsó hivatalos kimutatás szerint 550 millió dollárra (körülbelül három és egynegyed milliárd pengőre) értékelhetők a Rockefellerek által eddig investált összegek! A ma közel kilencven éves John Davison Rockefeller (1839-ben született) és fia: J. D. Rockefeller Jr. az utolsó negyedszázad folyamán határt nem ismerő bőkezűséggel ontották dollárjaikat, különösen a közegészségügyi viszonyok javításának előmozdítására. Amint a Carnegie-alapok, úgy a Rockefeller-milliárdok is négy különböző, de azért egy központi irányítást élvező csoportban kerülnek fel- és elosztásra. A 'Rockefeller Institute for Medical Research. a leg-hatalmasabb szervezet, amelyet az atya és fiú még 1901-ben együttesen alapítottak. Ez a hatalmas organizáció immár az egész világot behálózza. A világ minden részén, Kínában éppen úgy, mint Ausztráliában, Grönland szigetén éppen úgy, mint Magyarországon egyre több és több kőbe vésett „tény“ hirdeti a Rockefellerek bőkezűségét. A csak pár éve megnyílt Országos Közegészségügyi Intézet is ennek az alapítványnak köszönheti létezését, amely nemcsak hogy felépítette e remek palotát, de berendezte és annak évi fenntartásához is jelentős összegekkel hozzájárul. Ehhez hasonló Rockefeller-intézetek és kórházak ma már minden nagyobb városban található. A Public Health School-ok (Közegészségügyi Főiskolák) Európában is, itt is minden egyetemen Rockefeller-alapítások. Az ezekkel összefüggő oktatásügyi és higiénikus problémák nagy részét azonban már egy másik hatalmas szervezet intézi: a 'General Educational., illetve 'Health Board., amely az egyes orvosi egyetemek támogatása körül fejt ki áldásos tevékenységét.

Ez az említett Board (felügyelő tanács, ügyvezető testület) a legutóbbi évek kimutatása szerint több mint 25 millió dollárral támogatta a leghíresebb amerikai orvosegyetemeket és kórházakat, amelyek közül a Baltimore-i híres Johns Hopkins-egyetem több mint hatmillió dollárt kapott, közel ugyanennyit kaptak a Vanderbilt- és Worcester-kórházak is, a Columbia-Egyetem új newyorki klinikái is kétmillió dollárral gazdagodtak, ugyanennyit juttatott az alapítvány a hamptoni híres „Tuskegee.. néger egyetemnek, a tokiói egyetemnek, valamint a San Paolo-i braziliai egyetemnek, A 'Hygiene Teaching. rendszerét minden nagyobb egyetemre bevezette. Az Uniónak ma már alig van orvosi egyeteme, amelyen Rockefellerék ne állítottak volna külön tanszéket a higiénának és iparegészségügynek. Az 'International Health Board. ma már 73 külföldi országgal kooperál a közegészségügyi problémák megoldása területén, amelynek egyik igen favorizált iránya — a már említettekén kívül — a tüdővész elleni küzdelem és a Rockefeller-kutatók és ösztöndíjas orvosok utazási akciója. Eddig 1.200 ilyen kutató ösztöndíjas élvezte az alapítvány támogatását. A tüdővész elleni küzdelem megszervezésére a háború után külön bizottságok mentek különösen Franciaországba, míg 1924-ben egy hatalmas expedíció indult Kínába.

A harmadik szervezet a tulajdonképpeni 'Rockefeller Foundation., amely a negyedikkel, az emlékalapítvánnyal együtt, mint a Carnegie-alapítvány newyorki Corporatiója, szintén legnagyobb részét általános közjótékonyossági tevékenységet fejt ki. Az előbbit 1913-ban hívta életre Rockefeller, míg az utóbbit felesége halálakor, 1918-ban, ez azóta is az olajmágnás feleségének nevét viseli: ez a 'Laura Spelman Memorial Fund., működése a filantrópiának minden területét felöleli. Eddig közel 100 milliót fordított

ez alap jótékonykodásra, legnagyobbbrészt asszonyok és gyermekek támogatására, napközi otthonok építésére és egészségügyi könyvtárak berendezésére. További 20 millió dollár jutott a baptista és a többi felekezeteknek. De a nem szoros értelemben vett emberbaráti célok is hozzá jutottak a maguk egynéhány millió dollárjához. Így a newyorki Metropolitan Múzeum, amely kétmillió dollárt, az egyiptomi Régiségi Múzeum tízmillió dollárt kaptak Rockefelleréktől. A fiatal Rockefeller jelenleg is éppen Egyiptomban van, hogy a világ nyolcadik csodája számbamenő hatalmas múzeum építési munkálatait meg szemlélje.

Európába különösen a világháború befejeztével vándorolt át sok. millió Rockefeller-dollár. Az ifjabb Rockefeller minden francia kérelmet honorált 5 így ő volt az, aki 1—1 millió dollárnyi költséggel nemcsak a reimsi katedráliszt hozatta helyre, de a versailles-i és Fontainableau-i kastélyokat is renováltam. De sok dollárt nyeltek el a háború alatt elpusztult belga városok és egyetemek is. így például még mindenkinek élénk emlékezetében élhet a Louvain-i (Löwen-i) egyetem ominózus esete, amelynek újjáépítéséhez szintén Rockefeller és még egy sereg amerikai milliárdos adták össze a szükséges összeget. Nagy volt azonban valamennyiük meglepetése, amikor arról értesültek, hogy a kedves belgák a következő még kedvesebb felírást akarták elhelyezni az új épület homlokzatán: „Elpusztította a német őrjöngés, — újjáépítette Amerika nemes adománya!“ Az amerikai milliárdosok és különösen Rockefellerék legélesebb tiltakozása után természetesen megbukott e békülékeny szellemtől áthatott terv és a louvaini egyetem ma, csak előcsarnokában szerényen, emlékszik meg arról, hogy Rockefeller és társai több mint egy félmillió dollárral jónak látták azt, a háború nyomán újjáépíteni.

Rockefellerék legújabb tevékenysége — mintegy Carnegie hatásaképpen — egyre jobban a könyvtárak és múzeumok felé orientálódik. Csak nemrég történt, hogy az angliai CambridgÉ-Egyetemnek adott fejedelmi, körülbelül egymillió font adománya után a németországi Heidelberg is félmillió dollár egyetemi és könyvtári alapítványban részesült, amelynek átadása egészen kivételes ünnepek között ment végbe ez ősi egyetem falai között. De a genfi Népszövetség is megtalálta benne mecénását, aki nagylelkűen kétmillió dollárt adományozott az új Népszövetségi Palota könyvtáráépítkezésére! Tekintve, hogy kétmillió dollár közel 12 millió pengő, a genfi areopag nyilván igen becses könyvtáráépülettel fog dicsekedhetni.

E két nagy filantróp ezzel az elhatározásával mintegy folytatója Carnegie megkezdett művének, amely a hágai fényes békepalotával a világ-béke biztosítását vélte 'hivatalosan. szolgálni. Most, Carnegie hágai remekműve után, a másik nagy filantrópkapitalista família a genfi úgynevezett békeszellemnek akar foliánsokkal teli árkaDOS templomot építeni. Vajha Rockefellerék megmenekülhetnének attól a tragikus választól, amely szegény Carnegie békeműve befejezése után alig egy esztendővel bebizonyította, hogy a békének nem elég cifra palotát építeni s hogy a béke olyan valami, amit nem lehet mesterségesen ráerőszakolni az emberiségre, amely az igazi békét csak akkor képes élvezni, ha annak összes előfeltétele minden egyes nemzet minden egyes polgárának lelkében is harmonikusan benne él és a békés fejlődésnek záloga. Nemcsak Rockefellerék, de az egész emberiség tragédiája volna, ha most, ennél a genfi békeépítkezésnél is megismétlődne a hágai eset s esetleg egy évvel annak befejezése után ők is — mint Carnegie — magukkal vinnék a sírba az örök kérdőjelet, amely az áldozatkészség e nemes bajnokainak szizifuszi béke munkájára csak az emberiség újabb háborús hálátlanságával tudna esetleg megfelelni.

Akármit is lesz, az ő cselekedetük kitörülhetetlenül él minden nemzet és az egész emberiség történetében. A húszéves fiatalember fűrgeségével

golfozó 90 éves olajmágnás fiával együtt a háború utáni Magyarországnak is egyik nagy jótévedője; összeg szerint talán több anyagi áldozatot hozott az európai országokért, mint Carnegie, érdemük azonban egyformán nagy. Rockefelleré különösen azért, hogy vagyonának nagyobbik hányadát az emberiség egészségének oltárán áldozza fel. Áldozatos munkája éppen ezért nemcsak fiában, de az általa alapított intézményekben tovább él az emberiség javára.

A CARNEGIEK ÉS ROCKEFELLEREK azonban nincsenek egyedül Amerikában! Nagyon sok van belőlük, bár egyikük sem éri el azt a magasságot, amelyet ez a két név nemcsak a dollárjai révén, de a sokoldalúság csodálatos privilégiumaival már oly hosszú idő óta megszállva tart. É két név áll az élen s utánuk jönnek a többi ezek. Kisebb-nagyobb mecénások, az mindegy, de jönnek és vannak! Hogy csak egy párat említsek közülök,— a cikkem elején már említett legújabbakon kívül — az 1905-ben alapított 'Milbank Memorial Fund' (10 millió dollár, gyermekvédelmi és közegészségügyi célokra!). Az Ugyancsak hasonló célú körülbelül 40 millió dolláros 'Commonwealth Fund'. A további 40 millió 'James B. Duke'-alapítvány, a pár évvel ezelőtt szervezett 'John S. Guggenheim'-ösztöndíj alapítvány és így tovább a tíz- és húszmillió alapítványok egész légiója. Valamennyi között a Carnegie-alap az egyetlen, amelynek csak a kamatait lehet felhasználni. A többinél, még a Rockefeller Foundationnál is, szükség esetén a Trustee az alaphoz is hozzányúlhat. A legérdekesebb azonban a háború első évében alapított Julius Rosenwald-alap, amelyet az alapítólevél értelmében 25 év alatt el kell költeni!

Carnegie egykori nagy munkatársai közül ma már egyik sem él. Alig pár éve, hogy Charles W. Eliot, a Harvard volt nagynevű elnöke is elköltözött az élők sorából, ő volt Mr. Higginsonnal és Mr. Agassizzal együtt Andrew Carnegie legbensőbb tanácsadója. A Carnegie Trustee jelenlegi elnöke az Unió egykori híres diplomatája: Elihu Root, Roosevelttel volt külügyi államtitkárja, aki még ma is, 83 éves korában aktív részt vesz az alapítvány legfőbb ügyeinek vezetésében. A Rockefeller Foundation Trustee tagjai sorában a kisebb mecénások is csaknem mind helyet foglalnak, még a nagy pénzügyi szakértő: Owen D. Young is tagja e nagytekintélyű testületnek. Az elnöki méltóság itt még az alapítóé, aki a Standard Oil Company milliárdos jövedelmét így plántálja át az emberi haladás és egészség védelmének területeire.

Az intézetek és kórházak ezrein, amelyeknek alapítása e két nagy névhez fűződik, büszkén ragyognak Carnegie és Rockefeller nevei. És a többi kisebb név egy-egy alkotása is egytől-egyig hangos hirdetője alapítója nemesen érző szívének, amely szíveknek dobogását úgy látszik, nemcsak a jogok és privilégiumok konzervatív halmozást vágya fűti, mert e szívek tulajdonosait lelkileg is nemesekké avatja fennkölt gondolkodásuk, amely érzi, tudja és vallja, hogy a „vagyon kötelez“ és hogy a jogokkal köteleességek is vele járnak.

Európa szereti nagy óvatossággal és tartózkodással fogadni az amerikai reformokat, amelyekben többé-kevésbé veszedelmet lát jó öreg évezredes, kényelmesen vegetáló berendezkedéseire nézve. Nos, úgy vélem, ezt az egy amerikai „reformot“ nyugodt lélekkel, csukott szemmel átvehetné. A Carnegie-k szelleme nem hozna vészt, csak áldást mindenütt! És Magyarországon is elindítaná az áldozatkészség lavináját, amely a Széchenyi Istvánok, Apponyi Sándorok és Vigyázó Ferencek nemes példái után talán végül is oly mozgalommá fejlődne, amely egy szép napon aztán levehetné az ezeréves ország válláról azt a kétes dicsőségű terhet, hogy saját véreinek fizikai és kulturális haladásáért a szomszédba járjon idegen emberbarátok segítségét kérni.

A LATERÁNI BÉKE HATÁSA A FRANCIA KÖZVÉLEMÉNYRE

PERCNYI csenddel szokott adózni korunk lármás és nyugtalan társadalma a nagy katasztrófák és tragikus hősök gyászos emlékének. Egy percnyi csend sokat mond. Jelenthet fájdalmat, megilletődést, de csodálkozást és rémületet is. Minden szervezett és megállapított csendnél markánsabb azonban az, amely önkéntelenül keletkezik az emberekben, mint valami rendkívüli természeti tűnemény láttán. Amikor a római távíró először adta hírül a lateráni békét a világnak, a francia közvélemény egy percig — a szó szoros értelmében — non tudott mit szólni. Az első hír után a lapok épp olyan tanácstalanságot árultak el, mint amilyen együgyűnek mutatkozott a meglepett politikusok arca. Az Action Française és a radikális jobboldaliak megdöbbenek, mintha saját temetési indulójukat hallanák a Lateránban felcsendülni. De a katolikus politikus burzsoázia is hallgatott egy percig, mert szomorúan megérezte, hogy az az érték, amelyet hűséges ultramontanizmusa jelentett, most nagyon megcsökkent politikai jelentőségében. És a forradalmi munkástömegnek is torkán akadt a szó, mert mi más a lateráni béke, mint „gálád merénylet a proletáriátus ellen“.

Ki, hol kapta a hírt, ott megállt és szótlannul ámult. Egy percnyi csend. Ez alatt türelmetlen kérdések kergetőztek szenvedélyesen az emberekben. Hogy történhetett mindez ilyen meglepetésszerűen? Franciaország hagyományos védelme felesleges már a Vatikánnak? Mire jó a francia diplomácia, ha erről sem tudott és ezt a szégyenletes mellőzést sem tudta megakadályozni? Felvehetik-e ezután a versenyt a francia misszionáriusok az olasz hittérítőkkal? Valóban megfelelők-e még a francia forradalom hagyományos elvei, ha Rómában oly jól megvannak nélkülük, sőt ellenükre? Vájjon mi a Nemzetek Szövetségének reális politikai súlya, ha még a fegyvertelen pápa sem kér nemzetközi garanciát? És végül is, hogy lehetett egyáltalában megoldani a római kérdést Franciaország, az Egyház legidősebb leánya nélkül? Megnyugtató feleletet ezekre a kérdésekre máig sem kapott a francia közvélemény. Így természetsszerűleg kialakult az a kesernyés felfogás, hogy a lateráni béke oly csodálatos szerződés, melynek megkötésével mind a két fél, a Vatikán is és a Quirinál is csak nyert, a vesztes egyedül Franciaország, amelynek tekintélyét és érdekeit komoly csapás érte elveinek fényes frontján éppúgy, mint a reális politika terén.

A csendet először maga a francia kormány törte meg, amikor elsőnek sietett szerencsekívánatait a Szentszéknél kifejezni. Ezután a sajtó is bőven kommentálta az eseményeket, természetesen az egyes lapok szigorúan pártszempontjaik szerint, de kevés kivételtől eltekintve, udvarias hangon. A politikusok és a professzorok is ismertették a kérdést és a forradalmárok is siettek elmondani csalhatatlan véleményüket.

A baloldali sajtó hasábjain a kommunista L'Humanité vad kitéréseitől a liberális próféták jóakarató sajnálkozásáig az ellenszenv minden árnyalata megtalálható. A szocialista M. Frossard a Soir-ban írja: „A klerikalizmus veszélye ma nagyobb, mint bármikor. Az Egyház nem mond le arról, hogy befolyását a közéletben érvényesítse. Akár akarják, akár nem, azt tartja, hogy az ő királysága e világból való.“ M. Pierre Bertrand a Quotidienben fűjja meg a harci riadót: „Sajnos, miután a pápaság a fasizmus mellé állt, kénytelenek vagyunk szembeszállni az ő intézkedéseivel és irányításával, azaz magával a pápasággal. Így legyen!“ M. Leon Blum a Populaire-ben a pápaság politikai hatalmának növekedésén szomorkodik és bár helyesnek

tartja, hogy a Vatikán, a jelek szerint nein óhajt a Nemzetek Szövetségének tagja lenni, fél, hogy az Egyház politikájának Genfben „szócsove lesz a fasiszta kormány.“ Hasonló stílusban ír az Ere nouvelle és a többi gauche-lap is. A radikális jobboldal lapja, az Action Fran9aise is elkeseredéssel ad hírt alateráni békéről. Ez érthető, hiszen Itáliában a konkordátummal valóra vált M. Charles Maurras és M. Leon Daudet álma: az állam hiánytalanul felhasználhatja a katolicizmusban rejlő konstruktív, államfenn-tartó erőket. Mily csúfos bukása ez Maurras-nak! Az ő mozgalmát, mivel az Egyházat csupán csak eszköznek akarta felhasználni, elítélte Róma és így elvesztette a francia katolikusok tömegeit és ugyanakkor a becsületes törekvésű fasiszta uralommal teljes megegyezésre lépett a Szentszék. A kormány álláspontját tükröző Le Temps, akkor, amikor még csak suttogtak egy távoli jövőbe képzelt megegyezés lehetőségéről, erélyesen követelte a nemzetközi garanciát — a pápa érdekében. A meglepő gyorsasággal elkövetkezett békekötés után azonban, mint maga a kormány, udvariasan tudomásul vette az eseményeket. A jobboldali és a katolikus sajtó egyrészt hangos örömmel ünnepelte a szabad pápát és őszintén elismerte, hogy a megegyezés a fasiszta politika nagy sikere, másrészt pedig nem egyszer keserű szavakkal szólt a kormányhoz, amiért a hagyományos francia politika évtizedek óta sorvasztja a francia katolidzmus erejét.

A Victoire két egymást követő vezércikkében párhuzamot von Itália és Franciaország között, írván egy nemzetről, amelynek van és egyről, amelynek nincs vezére. Gondolatmenete igen érdekes, amennyiben a népszaporodás kérdésére mutat rá és merészen boncolgatja a francia haza ezen leg-fájóbb problémáját. Lelkesen ecseteli továbbá, hogy milyen határozott kézzel irányítja Mussolini nemzete sorsát és rezignáltan elmélkedik a francia kormányzat gyengeségéről. Ha meggondoljuk, hogy Pöincaré nemrég hat szavazat mentette meg a bukástól és hogy mily erőfeszítésébe kerül a missziós szerzetesrendek visszafogadása, akkor igazat kell adnunk a Victoire-nak. M. Coty lapjai, a Figaro, az Ami du Peuple éppúgy, mint a Gaulois, a forradalmi gondolat vereségét ünnepük a római események kapcsán.¹ A Liberté-ben Castelnau generális lendületes levélben üdvözli a pápát és biztosítja őt a francia katolidzmus szeretetéről. Az Echo de Paris, nagynevű és nado-nalista dühében irányunkban sajnálatosan elfogult íróját, M. Pertinaxot Rómába küldi, aki elragadtatott hangú cikksorozatban számol be az esemé-nyekről, különösen kiemelve a konkordátum jelentőségét. A L’Avenir írója igazi franda ötletességgel poütikai álmot lát. Álmában a Giomale d’Italiát olvassa és abból értesül, hogy a Montmartre-i Sacre Coeur baziliká-ban lakó pápa miképpen békült ki a franda állammal, megvonván az egyházi állam határait a Pigalle és a Boulevard Oichy közt. Olaszország irigykedik ezért a kibékülésért és nemzetközi garanciát követel. Sok találó és csipős megjegyzést mond a franciákra a satirikusán álmodozó újságíró. A Croix és a többi jobboldali lap szinte mámorosan ünnepli és példaképpül állítja a fasiszta politikát a franda kormánynak.

A francia történelmi oktatás szokása szerint az újságok híreivel egyidőben már a főiskolai katedrákon is tanították a „Traité du Latran“-t. A francia professzorok nem hajlandók bevárni a „történelmi távlat“ kialakulását, ezt inkább csiszolt elveik fényességével helyettesítik, ezért tanszékeiken a történelem mindig az éppen-jelen pillanattal végződik. Poütikai szempont-ból különösen az Ecole Libre des Sdences Politiques-on foglalkoztak rész-

¹ M. Coty egész közéleti munkásságát tudatosan a kommunista veszély elhárít-ására szenteli, ezért szinte érthetetlen minősíthetetlen támadása, amelyet annak idején Magyarország ellen intézett. De ma még nem tudható, hogy milyen kezek játszottak ebben közre.

letesen a római kérdés megoldásával. M. Caudel, az alkotmánytörténet tanára élesen bírálta a szerződést, mert szerinte ma az Egyház szövetségre lépett a fasizmussal, de mit fog tenni holnap, ha Itáliában kitör a kommunizmus? És főleg helyteleníti, hogy az Egyház megegyezvén Mussolinival, pálcát tört a liberalizmus felett, ami pedig a műveit emberiség nagyrésztében uralkodó és életképes közéleti forma. Viszont M. Escoffier, a diplomáciai és a parlamenti történet tanára lehetők tartotta, hogy a pápa a Nemzetek Szövetségében valami elnöki tisztelet viselhetne és így megvalósíthatna az egyensúlyozott társadalmi és nemzeti rétegek nyugalmán egy keresztény szellemű világközösséget. M. Caudel még mindig rendületlenül bízik a liberalizmus életerejében és lehetők tart egy hirtelen olasz kommunizmust, M. Escoffiernek pedig elkerülte figyelmét, hogy a pápa egyáltalában nemi óhajt a Nemzetek Szövetségének nem igen dicsőséges aktuális politikai működésében részt venni és hogy nem is lehet túlságosan rokonszenves a Vatikánnak a genfi areopag, amely — azt mondhatnék — öröklött és szervi szabadkőművességben szenved.

A Ligue du droit de l'homme et du citoyen is életjelt adott magáról a római események kapcsán. „Les méfaits du fascisme“ címmel tiltakozó gyűlést rendezett a Quartier Latinben. A hangulatkeltő beszédek nem egyszer szakította félbe a diákok gúnyos közbekiáltása, de mindez nem zavarta Campolonghi volt olasz szocialista szerkesztőt abban, hogy a pápát többek közt „az Isten gyilkosának“ ne nevezze. Turati volt olasz képviselő kifejtette, hogy Rómában Gasparri és Mussolini kölesönösen becsapták egymást és ezért most ő és az emberek milliói szenvednek. A szerződést Itália meggyalázásának mondta, amely végtelenül elkészeríti az olasz népet. Gróf Károlyi Mihály arról beszélt, hogy a pápa most ellenségévé tette a világ minden szabadságszerető emberét és ezek együttesen küzdenek majd mostantól a fasizmus és a klerikalizmus szövetsége ellen. Victor Basch professzor, egykori „honfitársunk“, aki egyenesen a Sorbonne átszellemült esztétikai katedrjáról jött ide, hogy a profanum vulgus gyűlésén elnököljön, zárószavában tomboló dühvei fegyverkezésre szólított fel mindenkit, hogy végre ne csak szóval, hanem puskával, sőt vasvillával is irtsák ki a fasizmust és a pápaságot.

Talán ebből a pár példából is látható, hogy a francia közvéleményben a legkülönbözőbb és a legellentéteesebb hangok szólaltak meg a római kérdés megoldása kapcsán. De a legjellemzőbb mégis az első perc általános ámuló csendje volt, amelyben Franciaországnak némán el kellett búcsúznia attól a tetszetős gondolattól, hogy a római kérdést akár pro, akár kontra irányíthassa.

Latin testvére, Itália — nagykorú lett.

Párizs.

IFJ. JAMBREKOVICH LÁSZLÓ

A MAGYAR JÖVŐ KÉRDÉSEI

— I. A magyar név becsléte —

A NEOPATRIÓTÁK, akik a Szent Koronában közös szimbólumot látó népek testvéries tömörülését tekintik a jövő eszményének, új Hungáriát és nem új Magyarországot hirdetnek. A „magyar“ név mellőzése gondolkozóba ejthet. Való igaz, hogy mind a régi, mind a mostani Magyarországnak nemzetközi elnevezése: Hungária. Igaz az is, hogy kül-

földön a magyarok hungaroknak (hongrois, hungariari stb.) nevezik magukat és szinte rosst néven veszik, ha a külföldi rájuk olvassa, hogy valójában: — magyarok és mai hazájuk valójában: Pays des Magyars. A magyar csodálkozik és tudatlannak tartja a külföldit, ha ez hungar név alatt egy német néptörzset képzel el, a magyarságot viszont a székelyek, kunok, hajdúk stb. „néptörzseivel“ egy sorba helyezi. Pedig tárgyilagosan ítélve — nem ok nélkül alakult ki a külföldön ez a fogalomzavar. Hiszen a hungar nevet (Ungar alakban) belföldön csak a hazai németek használják, míg a többi nemmagyarok nemcsak mellőzik ezt, hanem közülük sokan szinte tüntetnek a magyartól külön törzs származásuk hangoztatásával. A magyar nevezet most nem vonzó. Talán azért mellőzik ezt a neopatrióták is. Pedig attól tartunk, hogy a hungar elnevezés sem fog a hazai németek kivételével másokat vonzani. A neopatrióták valószínűleg nem helyeznek súlyt az elnevezésre: Hungária helyett bizonyosan szívesen használnának más elnevezést is (így például a Szent Korona országa, Kárpátalja, Dunavölgye stb.), ha ezzel elősegíthetnék az ezeréves kuhúrküzdelmekben összeforrott népek közös jobb jövőjét. Mindez elnevezések ellen magyar szempontból nem is lehet kifogást tenni. A magyar mindig kész volt az egyenlő versenyre, — most pedig jól túrija, hogy a bárhogy nevezendő új hazában újra meg kell szereznie a magyar név becsületét.

Mert a magyar néven súlyos csorba esett. A világháború után Közép- és Kelet-Európa népei önrendelkezési jogot szereztek: felszabadultak a nekik ellenszenves kormányzatok alól. A felszabadulást világszerte ünnepték. Csak a magyarok felszabadulását nem ünnepelte senki. A magyarságra azt a szegyenbélyeget nyomták, hogy más népek elnyomója volt s e vád alapján megcsónkítással, testvéreinek üldözésével és jogfosztásával büntették. A magyar név gyalázatában bizonyosan nagy része van a rosszakarató rágalomhadjáratnak, de a miatt felelősség terhelheti azokat a magyarokat is, akik hatáskörükben minden lehető meg nem tettek a vádagnak szóval és tettel való megcáfolására. Az idősebb magyarok mintegy politikájuk igazolására gyakran kísérleteznek annak a megállapításával, hogy a régi magyar bajokért minő felelősség terheli az egyes magyar társadalmi vagy politikai tényezőket. A magyarság újabb nemzedékét azonban elsősorban nem az ilyen irányú történelmi értékelés érdekelné. A fiatalabb magyar nemzedék annak a gyalázatnak a hatása alatt él, mely a magyar névet az elnyomás vádjával érte. Számára ez a gyalázat — a magyarság meg-megújuló szegyenkatasztrófaival tetézve — állandó belső megindultságnak forrása. A fiatalabb magyarok lelkiismerete nem-lehet addig nyugodt és egy magyar sem merülhet el addig meddő esztétizálásban vagy tétlen merengésben, amíg a magyar becsületen esett csorba ki nincs köszörülve.

A magyar gyalázat viselését a származás bizonytalansága és vegyesége címén akár minden magyar elháríthatná magáról. A magyar családok ősi eredetét homály fedi. A magyarsághoz való feltétlen hozzátartozás mellett bizonyít ugyan a magyar családi név, de a magyar nevű családok közt sincs talán egy sem, amely őseiben nem keveredett volna nemmagyar eredetű családokkal is. A régebb idő óta Magyarországon élő családok mindegyike méltán táplálhatja azt az öntudatot, hogy tagjaiban vér lehet a prehisztorikus őslakóktól kezdve minden olyan népből, amely valaha is itt megfordult. Az idegen származás öntudata a legrégebb magyar család sarjadékát is elfordíthatja a nemzettől.

Másrészt azonban minden régebb idő óta itt lakó nemmagyar nevű család is nagy valószínűséggel sejthet ereiben magyar vért is. Hiszen a

honfoglaló magyarokon kívül a történelmi tudás kezdete óta a magyarral rokon népek rajai is bőségesen gyarapították itt a magyar etoszt. E mellett a történelem arra tanít, hogy a magyar vérrokonságnak még a lehetősége is, a magyarokkal közös múlt legkisebb emléke, sőt még a magyar kultúrközösséghez való önkéntes érzelmi csatlakozás is magyarrá tehet és a veszély óráiban sok idegent áldozatos magyarrá tett is.

A magyarság most nem faj és vér szerint megkülönböztethető emberek csoportja. Nem a születés vagy a nyelvtudás tesz most magyarrá, hanem a magyar érzés és öntudat.

A egyes fajúság más kultúmépeknek is sajátossága, de egyik nép sem tudott addig maradandó kultúrát teremteni, amíg a sokféle származási tradíciók ápolását egy központi, helyi génuszért való lelkesedés fel nem váltotta. A meggyalázott magyarság megtagadásának gondolata most sokakat kísérthet, mert a szégyen viselése nem kellemes. Talán sokan gondolják most szándékosan magyarságuk rovására az esetleges elpártoláskor felhasználható kapcsokat és az idegen tradíciót. Azért jó, ha mindenki tisztába jön azzal, hogy a magyarságtól való elpártolás még az elpártolókra is végzetes lehet. Mert csak akkor lehet az itt lakók nagyobb lendületű kultúrmunkájára s az itt lakók gazdasági versenyképességének és önrendelkezési hatalmának épségben maradására is számítani, ha az itt lakókban erős marad az a génusz, amely Európának ezen a részén a legalkalmasabb volt tartós állami életet és versenyképes speciális kultúrát teremteni. Ez pedig a magyar népgénusz.

A magyar néptudat erősödésével persze erősödik a magyar név gyalázataért való méltatlankodás és fájdalom is. A nemzeti fájdalom azonban nem haszontalan. Olyan lelki energia ez, amely mesterséges elfojtás esetén nemzetietlen szétzüllesztésben merülhet ki, de helyesen vezetve kultúr-szempontról is megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet. Arra serkentheti a megfelelő társadalomtudományi és közgazdasági áttekintéssel bíró történészeket, hogy a honi társadalom fejlődéstörténetében tisztázzák, vajjon a magyarságot — általánosságban és nemzetközi összehasonlításban — jogosan érheti-e az a vád, hogy más népek elnyomója volt. (E vád ellen a számtalan adat közül talán elég itt arra hivatkozni, hogy az 1910 évi statisztika szerint míg Magyarország összes lakóiból a vagyonosabb önálló polgársághoz tartozott 54.4%; a magyarok közül csak 43%; a vagyontalan munkásréteghez viszont — míg az összes lakosságból 41.8% — a magyarok közül 51.1% tartozott. Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 64. kötet 190. lap.) E mellett a közélet vezetőit s különösen azokat, akik a megvádolt magyar múltból nagyobb anyagi vagy szellemi eredményeket őriznek, — arra is serkentheti ez a fájdalomszülte energia, hogy tetteikkel és intézményekkel mutassák meg a magyar névnek valódi értelmét, amely — meggyőződésünk szerint — nem zsarnokság, hanem sokkal inkább szabadságszeretet, igazságosság és emberségesség. Ekkép a méltatlan vádból eredő megindulás nagyobb aktivitást vált ki mindazokban, akikben erős maradt a nemzeti becsületérzés.

Csodákban hinni jó és a történelmi erők valóban gyakran hoznak csodásnak tetsző változásokat, de hogyha az új Hungáriának reális alapot kívánunk adni, az nem lehet más, mint a magyar név becsületének megfelelő új Magyarország.

Tunyogi Szűcs Kálmánnak lelkes és a magyar lélek nagy erkölcsi komolyságától áthatott kását nagy érdeklődéssel olvastam és örvendetes, hogy az alkalmat ad nekem néhány reflexióra. A magyar név becsületén ejtett sajtó sebeket valóban nem lehet nem érezni. De azt hisszük, Tunyogi Szűcs téved, hogyha ebben döntő jelentőséget tulajdonít a legendának, mely testvéreink „elnyomásával“ vádol bennünket. A magyar becsület nem ettől a vádtól szenved, hanem attól a ténytől, hogy az ezeréves hazát feldarabolták, hogy a megmaradt és amúgy is teljes függőségre ítélt ország-roncsot a nemzetközi életben is mediatisztálták és valósággal rendőri felügyelet alá helyezték, végül hogy elszakított magyar és nemmagyar testvéreinket védtelenül kiszolgáltatott idegen és ellenséges uralomnak. Mindennek azonban korántsem az a legenda az oka, hanem az a szomorú és reánk nézve bizonyos leginkább megszégyenítő tény, hogy a magát magyarnak nevező Károlyi-féle rendszer szétkergette a magyar ármádiát és hogy miután gyáván kiszolgáltatni az ország nagyrészét az ellenségnek, a megmaradt törmelékre rászabadította a kommunista fegyverdiktatúrát. Ezek a tények hozták létre azt a végzetes helyzetet, amelyben Magyarország egyetlen barát nélkül maradt, áldozati bárány gyanánt fekvő a nagy osztozkodás oltárán, s ezeket a tényeket, sajnos, semmiféle propaganda nem to-rólheti le a történelem lapjairól.

Ami egyébként az „elnyomás“ vádját illeti, annak elhárításán magyar írók, tudósok, politikusok és más közéleti férfiak, diákok és utazók tízezrei dolgoznak tíz év óta szakadatlanul. Nem mondom, hogy itt már nincsen tennivaló, de meggyőződésem szerint ebben a tekintetben többet alig lehet elérni, mint amennyi már eddig is sikerült. Ennek oka pedig az, hogy a verdikt nem erkölcsi vagy jogi, hanem politikai természetű. Az elnyomás vádja nem azért maradt rajtunk, mintha igaz volna, hanem azért, mert elvesztettük a háborút és minden útszéli firkász büntetlenül köszörülheti rajtunk a nyelvét a kisantant pénzén. A bizonyítás tehát, bárminő alapos legyen is, hiába való mindaddig, amíg mai nemzetközi helyzetünket megfelelő reálpolitikai munkával meg nem tudjuk javítani. Másrészt azonban már magát a bizonyítást is szerfelett megnehezíti az a körülmény, hogy a közéletben és a zszurnalisztikában nem világos értelmű és határozott tartalmú, szabatos fogalmakkal operálnak, hanem jelszavakkal, amelyek alkalmasak arra, hogy a hallgatóban vagy olvasóban bizonyos irányú emóciót keltsenek, a nélkül, hogy agyát a gondolkodás kötelességével terhelnék. így van az a „kisebbségek elnyomásával is, amelynek — mint arra „Uj Hungária felé“ című cikkemben rámutatni iparkodtam — legalább is háromféle értelmet lehet adni, a szerint, hogy a „kisebbség“ fogalmát hogyan határoljuk el. De még ennél is súlyosabb akadálya a bizonyítás gyakorlati sikerének az, hogy maga az igazság, amely bennünket tisztázna, nem rokonszenves a nyugati demokrácia érzelmeinek. Ez az igazság ugyanis az, hogy a magyar arisztokratikus-liberális társadalmi-politikai szerkezet volt az „elnyomásnak“ elkeresztelt nemzeti asszimiláció legfontosabb tényezője, (Lásd erre nézve e sorok írójának a Magyar Szemle 1928 februári számában „Magyar nemzet — cseh birodalom“ címen megjelent cikkét.) Ez a tény azonban jobban sérti a demokratikus-egalitárius világnézetnek nyugaton ma uralkodó szellemét, mint a kisebbségnek az a tényleges elnyomása, sőt írtása, amelyet a mai utódállamok visznek véghez. Ezek — társadalmilag — mindenesetre demokratikusak: tehát, nekik minden szabad, mint újabban kiderült, még a nyílt diktatúra is.

(Nem akarom ezzel azoknak a malmára hajtani a vizet, akik, állítólag éppen a revízió érdekében, közéletünk „demokratizálásáért“ kardoskodnak: mert itt nem arról van szó, hogy titkos választójogunk van-e, vagy sem. Nem az alkotmányfonna, hanem az életforma kérdéses itt s az életformát csak az élettel együtt lehet levetni: mindnyájan, akik még magyarok vagyunk, jól éreztük ezt 1918—19-ben, amikor egy ilyen kísérlet igen kiahívján valóban a magyar nemzet életébe került.)

Ami pedig a magyar név „mellőzését“ illeti, azt a neopatrióták bizonyára nem azért teszik, mintha szégyelnék a magyar nevet, vagy mintha „a magyarságtól való elszakadásra“ gondolnának (hiszen talán ezt Tunyogi Szűcs sem rájuk érti), hanem éppen mert sokkal büszkébbek erre a névre, semhogy kedvük volna rátukmálni olyanokra, akiknek nem kell.

OTTLIK LÁSZLÓ

BELPOLITIKAI SZEMLE

— *Walkürök a paradicsomkertben* — *Sajtóankét* — *Piroska és a farkas* — *Felsőházi összeférhetlenség* — *Arumintavásár a Hírksamokban* — *Hírlapírók sorsa* — „*A le-puffantott hazafias kacsa*“ —

Idézet az „Újság“ c. napilap március 10-i számából:

„Ahhoz a hölgyhöz, aki ma véletlenül unalmában és nem megszokásból e rovatot végigböngészi: Vidéki, de gyakran Pestre jövő, fekete, előkelő, fiatal, keresztény, jóképű, *nő*s úr keresi lelke második énjét. Csakis az átlagos nőn felülemelkedő, otthonában nem boldog, csinos, *férjes*, temperamentumos úri-asszony vagy a társadalmi felfogás béklyóitól önnön tüzében emészthető úrileány fianciális érdektől mentes barátságot ígérő levelét várom. Feltétlenül válaszolok! Levél: „Paradicsomkert“ jeligére a főkiadóba. 11392.“

Ugyané hírlap ugyané számának „Walkür 70“ jeligés hirdetésében a kor mellékességének hangsúlyozásával keres egy úr találkozást.

Mikor a ma érvényes sajtótörvényt megalkottuk, a szeméremértő hirdetések üldözését az egész törvényhozás pártkülönség nélkül követelte. Minden komoly tényező a piaci láрма tombolása ellenére egyetértett akkor abban, hogy a sajtótörvény enyhése mellett ez az egyetlen komoly vívmánya annak a harcnak, amelyet a sajtó megtisztítására indítottunk. És mit látunk ma? Ez az egyetlen vívmány is ott fekszik kiterítve a porondon. A sajtó egy része fittyet hány ennek a szakasznak és vígan úzi tovább a kerítést: szellemi találkahelyet tart fenn az apróhirdetések rovatában, ahol vidéki boldogtalan férjes asszonyok és főnixként önnöntüzkben elégni kész leányok mintegy paradicsomkertben találkozhatnak ugyancsak vidéki nő s úrral, aki lelke második énjét szavanként húsz fillérért így keresi; ebben a paradicsomkertben a tűzvarázs veszélye nélkül keresheti fel a kishirdetések vitéz Siegfriedje az ő 70 éves Walkürjét, csak fizesse le a húsz fillér beléptidíjat» Úgy látszik, nemcsak Wotan védte hiába Loge tüzével Brünhildet, a sajtótörvény lángpallosával sem lehet a társadalmat megvédelmezni az újságok egy része által rendszeresen és üzletszerűen folytatott erkölcstelen merényletek hadjárata ellen. Emlékszem rá, eleinte szemérmesen odabiggyesztették ezekhez a hirdetésekhez a tisztességes szót ilyenformán: „Úrnő tisztességes ismeretségét keresem“; ma már ez is elmarad, nehogy félreértés legyen és házassági ígéretnek vagy — horribile dictu — házasságra való csábításnak vegye a hirdetést az a boldogtalan úrnő, aki levelezésbe bocsátkozik, mert ez a félrevezetés úgy látszik — igazán beleütöknék a mai erkölcsökbe.

Kartal Ignác budapesti ítélembíró „Rapszódia a sajtóról“ című művében éles szarkazmussal mutatott rá arra, hogy az élet a büntető törvénykönyv, a büntető novella és a bűnvádi perrendtartás idevágó szakaszait a következőképpen módosította: „Aki fajtalanságot tartalmazó nyomtatványt árul vagy terjeszt, a szemérem elleni vétséget követi el és ha lapkiadó, 5—10 fillér szavankénti díjjal díjaztatik. Tekintet nélkül a sértett nő korára és erkölcsiségére, a kerítés nem büntett, ha a tettes... 4. lapkiadással üzlet. szerűen foglalkozik. A királyi ügyészség a tudomására jutott bűncselekményeket nyomoztatja és az ismeretlen tettesek kipuhatólása céljából intézkedik. Az ismert lapkiadókat azonban észrevennie nem szabad.“

Az 1914 évi sajtótörvény tárgyalása közben az ellenzék egyik vezére patetikus hangon kérdezte tőlem: „Hát már szeretni sem szabad?“ Én akkor erre azt feleltem, hogy szabad, csaj: sajtó útján nem szabad. Most azt felelém, hogy sajtó útján ma már megint minden szabadi

PÁRIZS rendőrfőnöke egybehívott egy ankétot, amelyre a Montmartre valamennyi ismert apacsa hivatalos volt. A rendőrfőnök kodifikálni akarta azokat a rendszabályokat, amelyeknek életbeléptetését nagyobb zavargások és betörések tömeges elharapódzása esetére tervbevette.

Az apacsok szindikátusának elnöke: Monsieur Longuemain tiltakozott a szindikátus nevében minden rendszabály ellen, merényletnek minősítette a rendőrfőnöknek erre irányuló pusztá szándékát, keserű szemrehányást tett neki azért, hogy a tervezetet véleményezés végett neki már előbb be nem mutatta, ez a mulasztás maga — úgymond — merényletszámba megy. Minden rendszabály pusztá kodifikálása a szabadság vesztét jelenti vagy ahogyan Sully-Frudhomme mondotta: minden jognak születése egy-egy szabadság haldoklása is...

Ennek a jelenetnek tarka emléke vibrált a lelkemben minden pajzán humorával, araikor a nemrég lezajlott sajtóankétról közölt tudósításokat olvastam. Illetékes helyről szerzett információim szerint ezeknek a tudósításoknak egy része elferdítve jelent meg egyik-másik lapban: ki-ki a maga szájaíze szerint változtatta meg a jogtudósok és a sajtószakértők véleményét. És ez a szerencse! Mert kétségbe kellene esnünk a keleti földrevágódásnak azon a hallatlan orgiáján, amelyet a lapok által közölt képből láthattunk: egy olyan bálvány előtt, amely már régen összetörte magát bűnei és mulasztásai pörölycsapásaival. Ez a bálvány: a napisajtó.

Világéletemben óvakodtam a társalgás sodrába beleesni olyan egyénnel, aki a Wagner-zenét értelmetlen hangzavarnak nyilvánította; vagy Görgeit árulónak minősítette vagy a freudizmusról egyáltalán komolyan vagy éppen áhítattal beszélni kezdett, avagy egy kormányrendszer felett ilyen már Bismarck által kigúnyolt és leegyszerűsített módon gyakorolt kritikát: „Der neue Bürgermeister gefallt mir nicht!“ Most ezekhez a tartózkodási kritériumokhoz hozzáveszek még egyet: óvakodni fogok ezután szóbaáUaai azzal, aki a sajtóbálvány előtt minden kritika nélkül térdrogyik.

Uram Istenem, hová jutunk, ha a történetek után folytatjuk azt, amit a háború után nagyon is dicstelenül végeztünk? Mi ennek a sajtóimádásnak az oka? A napilapok hatásának túlbecsülése. Kezdő politikusok azt hiszik, hogy csak úgy lehetnek miniszterekké vagy államtitkárokká, ha az erről szóló hír az újságokban gyakran megjelenik. Pedig egész politikai pályámon a tényekből becsületesen leszűrt tapasztalatom épp az ellenkezőt mutatja. A sajtó itt Madách kakasának a szerepét játssza: azért szólal meg, mm hogy virrad. Hiába mámorosodik meg egy-egy lelkes politikus a neve olvastán, valahogyan a politikában vezetős szerepre inkább azokat választják ki, akiknek neve keveset forog a lapok hasábjain. Minél kevesebbet forog, annál inkább.

Az egész vonalon még ma is láthatjuk a sajtó hatalmának ezt a túlbecsülését. Ezért tűrik el komoly jogtudósok szótlanul azt a jogászi merényletet, amelyet azok követnek el, akik a sajtószabadságot a lapkiadó korlátlan szabadságával azonosítják.

Feltűnő volt, hogy az egész sajtóankét a sajtóbüntettek és vétségek gondolatvilágában folyt le. Jogtudósok és politikusok egyaránt úgy tüntették fel a sajtó intézményét, mintha az elválaszthatatlan lenne a büntettektől és a vétségektől. Egyik legkiválóbb jogászi elménk a szerkesztőségi szobát majdnem büntanyának minősítette, ahol orgazdák, bűnpalástolók és egyéb cinkostársak megvédik magát a tettetést a kiszolgáltatástól; egyik legjobban szerkesztett napilapunk pedig képet közölt a markóutcai fogházról és a kép magyarázata szerint ide vándorol be hosszú sorban minden író és szerkesztő, ha a tervezetből törvény válik.

És csodálatos, senkinek sem jutott eszébe ez a pár szürkén hangzó szó: Hát ne vétkezzenek az urak! Hát még nem eleget vétkeztek? Vegyék tudomásul mindazok, akiket illet, hogy az igazi sajtószabadságot nem fenyegeti a büntető jogszabályoknak semmiféle statuálása, mint ahogy az eskü szabadságát sem fenyegeti a hamis eskü tilalmazása vagy az okirat szerkesztésének a szabadságát az okirat hamisításának a büntetése. De nem veszélyezteti a sajtószabadságot a bírói hatáskör sem: akár esküdtbíró, akár szakbíró dönt, az nincs semmi hatással magára a sajtószabadságra, a sajtó szabadságát egyesegyedül egy tényező veszélyeztetheti: a lapkiadók korlátlan szabadsága. Ezt kell nekünk egészséges és becsületes korlátok közé szorítanunk.

Gróf Széchenyi István ezt írta valamikor a Kelet Népében: „Éljünk csak a sajtóval, mely magában a lehető legjobb, de alkalmazása által lehető legrosszabb is lehet, minden cél és határ nélkül és engedjük csak, hogy ezzel mindenki kénye-kedve szerint élhessen: s valamint a korhely, ki célt és mértéket nem ismer, az Isten legszebb adományait magára és másokra nézve méreggá változtatja, úgy lesz köztünk elég, akinek a kezében a sajtójog, ez a legszebb emberi jog, a gyilkosnak gyilkánál, a gyújtogatónak kanócánál nagyobb átokká fog válni.“

A SAJTÓ urai: a lapkiadó urak sokat vétkeztek. És vétkeznenek ma is. Nagy tévedés azt hinni, hogy a sajtó mai mérsékelt hangja azért ilyen, mert a ma érvényben álló sajtótörvény elég szigorú. Nem elég szigorú. Egy csöppet sem szigorú. Ami a féktelenségre hajló sajtót fékezi, az egyesegyedül a kormány lapbetiltási joga. Ha ezt elejtjük, akkor ezért cserébe életbe kell léptetnünk az egyéni felelősség és a szabad nyomozás elvét az egész vonalon!

Köznevetség tárgya az, aki a büntetőjogi individualizáció mai korszakában azon töri a fejét, hogy a sajtó bálványa előtt földrevágódva, hogyan lehet mesterséges akadályokat állítani annak a becsületes nyomozásnak az útjába, amely a valódi tettetést igyekszik gyorsan kipuhatolni.

Nem szabad nekünk beleringatnunk magunkat abba az illúzióba, hogy mai nehéz gondterhes helyzetünkben relatív csend és béke terjeng a társadalom rétegeiben. Nekünk a jövőre kell gondolnunk, amely bizonytalan. Nekünk a múlt tapasztalataiból le kell vonnunk a tanulságot és készülnünk kell a jövőre.

Ismeretes Napóleon száznapos uralmának előestéjén a párizsi sajtó gyors páfördülésének a története. A vezércikkek, amelyek azzal kezdődtek, hogy ki kell irtani Napóleont, ezt a fenevadat, mert a Bourbonok uralmát veszélyezteti: a császár diadalmas előnyomulásának hírére ebben csendültek ki: „Vive Napoleon.“

A mi októberi forradalmunk éjszakáján még nem dobálták ki a Károlyi Mihályt gyalázó betűket abból a sajtóból, amely már szedte az örömteljes hangon így dmzett vezércikket: „Diadalmas forradalom!” Alig volt újság, amely a halála előtt még pár nappal agyontömjénezett Tisza Istvánt elparentálta volna, pedig még akkor nem lépett életbe Károlyiék és a szocialisták sajtóterrorja.

Ilyen sajtóban bízunk mi nagy idők előestéjén? Ezt kérdezem én.

Nem élünk ma már mesevilágban. A magyar társadalomnak nem szabad a mesebeli Piroska szerepét játszania. Ha azt mondja neki a sajtó: „Megállj csak, Piroska, — hallgasd csak, milyen szépen dalolnak a madarak — nézd csak, mennyi virág van itt a fák alatt, a csodás napsütésben!” A mai Piroskának erre ezt kell felelnie: „Farkas bácsi kérem, nem hat meg engem semilyen csábító dal, nincs időm megállani sütkérezni a napfényben, nekem nem az a dolgom, hogy virágot szedjek, hanem, hogy figyelmeztessem a vadászt: álljon idejében lesbe, tartsa szárazon puskaporát, hogy ha farkas bácsi megint fel akar öltözni nagymamának, ne legyen ideje és módja rá, hogy nagymamát is, engemet is bekapjon!”

Nem lesznek mindig napsütéses idők. Készülnünk kell arra, hogy hátha üt a megváltás órája és ez az óra nem találhat bennünket a sajtójog terén sem készületlenül.

LEHET-E FŐISPÁN egyszersmind felsőházi tag? Lehet.

A felsőház Purgly Emil főispán tagságát igazolta.

Lehet-e felsőházi tag egyszersmind főispán? Nem lehet.

Németh Károly főispánnak le kellett mondania felsőházi tagságáról.

A felsőház mind a két esetben szigorúan a törvény értelmében járt el.

A felsőházi törvény kimondja, hogy a vármegye nem választhatja meg felsőházi taggá az illető vármegye főispánját, amiből — argumentum e contrario — következik, hogy a vármegye más törvényhatóság főispánját megválaszthatja vagy más testület bármely főispánt megválaszthat felsőházi taggá. Viszont bármilyen dinen foglal helyet valaki a felsőházban, ha a kormányzó kinevezi őt főispánná, a 27. §. 3. pontja értelmében megszűnik felsőházi tagsága. Csak a sorrendben van különbség. Igyekezzék tehát mindenki azon, hogy előbb legyen főispánná és csak azután felsőházi taggá, ha mind a kettő akar lenni egy személyben! Mert magasabb értelemben vizsgálva meg a kérdést, a két állás teljesen összeférhetlen és csak a törvény hiányos rendszere miatt lehetséges a mai jogállapot.

A régi törvényhozás ezt annyira érme, — és más egyebeket is érzett — hogy már 1901-ben kimondotta az összeférhetlenségi törvényben, hogy a főrendiházi összeférhetlenségről legkésőbb 1902 év folyamán törvényt kell hozni.

Kmety Károly közjogi tankönyvében reámutat arra, hogy „a főrendiház szerepével, hivatásával ellenkezik a fizetett és a kormánytól teljesen függő állások összeférhetősége”.

Így kellene lennie ma is: a felsőházi tagság teljesen összeférhetlen a főispáni állással. A főispán függ a kormánytól, ami odavezethet, hogy minden főispán valamely testület által megválasztatja magát felsőházi taggá és mint ilyen, akár az egész főispáni kar a felsőházban helyet foglalhat és veszélyeztetheti annak függetlenségét. A felsőház ellenőrzi a kormány működését, amelynek kinevezett bizalmi embere az ellenőrzést gyakorló Ház tagja. A képviselőház a főispán működése felett kritikát gyakorol a kormányon keresztül, viszont ugyanaz a főispán, mint a felsőház tagja felülvizsgálja a képviselőház határozatait. A főispán, mint a felsőház tagja, meginterpellálhatja a kormányt, amely vele rendelkezik. A kormány tagja vála-

szol a kormány közegének, aki esetleg nem veszi tudomásul a miniszter választát, hanem indítványt tesz arra, hogy utasítást adjon a Ház a kormánynak, — a kormány viszont őt utasíthatja ugyanakkor arra, hogy — adja be lemondását.

Ilyen és ehhez hasonló bizarr helyzetek egész sora jelentkezik de lege lata a mai jogállapot nyomán. De lege ferenda: szerény nézetem szerint sürgős szükség van hiteles magyarázatra, ami csak törvényhozás útján történhetik meg. És sürgősen szükséges a felsőház házszabályainak megalkotása is, ami teljesen érthetetlen okokból mindeztideig húzódott, halasztódott, noha a főrendiház házszabályai nagyon fogyatékosan alkalmazhatók a felsőház élete funkcióinak gyakorlása közben; de hát ez a felsőház szuverénjoga, mibe világért sem kívánok beleszólani.

A képviselői összeférhetlenségről szóló elmélkedéseimre többen megisztelték a napilapok hasábjain igénytelen fejtegetéseim bírálatával. E hozzászólások közül kiemelkedett súlyban a bíráló nagyrabecstült személyére való tekintettel Farkas Elemér képviselőnek a „8 órai újság“-ban megjelent cikke, amely nekem a végén nagy elégtételt szolgáltatott. Mert nem akarok én purifikációs hadjáratot indítani, sem leleplezni, de még csak kellemetlenkedni sem senkinek, én csak rámutattam arra, hogy a mai összeférhetlenségi eljárás teljesen tarthatatlan és hogy a törvény szigorítása az eljárás reformja nélkül mit sem ér, hiszen még egy enyhe törvény is jobb szigorúan végrehajtva, mint egy szigorú törvény hol enyhén, hol szigorúan kezelve. És amikor tisztelt barátom azt mondja, hogy „ha azt látnám, hogy van egy más fórum, amely még pártatlanabban s tisztábban tudja szolgálni a törvényhozói függetlenség elvét, mint a jelenlegi eljárás, készséggel igazat adnék Hegedűs Kálmán barátomnak“, akkor én itt állok és másképp nem tehetek, mint hogy megnevezem ezt a más fórumot, amelyet alkalmasabbnak tartok arra, hogy ezekben az ügyekben döntsön, ez pedig az a testület, amelyet 1901-ben készített tervezetében már Szivák Imre ajánlott a képviselőháznak; a magyar királyi Kúria! Tehát: Közigazgatási Bíróság vagy Kúria. E kettő között kell választanunk, ha nem akarunk hipokrita játékot űzni és port hinteni játékbíráskodással a nemzet szemébe!

A SAJTÓANKÉTRŐL szóló laptudósítások ilyenforma címet viseltek homlokukon: „A lapkiadók szindikátusának lesújtó bírálata a sajtóankéton.“ Jobban szeretném, ha a dm így hangzanék; „Árumintavásár élénksége a Hír csarnokban.“ Szeretném, ha a sajtónak az a része, amely napilapok összesége néven ismeretes, csak hírek terjesztésével foglalkoznék. A lapkiadók, mint hírkereskedők megjelenének az árumintavásáron, ahol milliméterszámra kiszabott hosszúságú híreket vehetnének, amelyeket azután lapjaik árusítása útján tisztességes haszonnal értékesítenének. Ezeken a híreken kívül csak a következő rovatok foglalhatnának helyet a napilapokban: Pósa bácsi gyermekversei; külpolitikai rész: Amanullah diplomáciája; meteorológiai jelentés és jóslás, az ismeretes jazz-band vers, amelyben a kiadó hgyelmezténé arra a hírek leadóját, hogy „enyém a szemed“, hogy nekem láss veled, „enyém a kezed“, hogy nekem íj veled és „enyém a szád“, hogy állandóan és hangosan kiáltsd világgá: „A kormány merényletet tervez a sajtószabadság ellen!“ Hadd járja le magát végre végképpen ez a szellemtelen kliséfrázis! És még egy utolsó rovat volna, amelyben állat- és virágmeséket közölné az újság: hadd emlékeztesse ez a kiadókat arra, hogy volt olyan szomorú világ ebben az országban, amikor a Tompa Mihályok allegóriákban voltak kénytelenek szólni nemzetükről nemzetükhöz, mert nem volt sajtószabadság.

Ezen az árumintavásáron csak azok a lapkiadók jelenhetnének meg,

akik nem hiszik el maguktól, hogy írók és nem akarják elhitéteni másokkal, hogy nem szélkakasai, hanem irányítói a közvéleménynek.

WEKERLE pénzügyminiszeri első expozejája szakította meg a közgazgatási novella vitáját, amelyet Csák Károly értékes előadói beszéde vezetett be.

Az expozenak igen nagy hatása volt: optimizmus szállotta meg a lelkeket a siralmas nyöszörgés helyett, amellyel a közállapotok bírálatát ország-szerzte kísérték. A társadalom nehéz helyzetének lényeges könnyítését jelentik azok a törvényjavaslatok, amelyeket a pénzügyminiszter expozejája után nyomban, mintegy ígéreteinek gyors beváltásaképp előterjesztett.

A költségvetés kiemelkedő része az az örvendetes tény, hogy a hírlapírók nyugdíjintézetének hetvenezer pengős tételét százezer pengőre emeljük fű és ezzel, ha szerényen is, de becsületbeli kötelességünket tudjuk tölteni az intézmény iránt, amdy egyike legnemesebb célú alkotásainknak. Remény van arra, hogy ezután a hírlapírók és hátramaradottaik részére szerény nyugdíjat tud az intézet biztosítani az állam egyre emelkedő hozzájárulásának a segítségével. Mert a hírlapírók méltán megérdemlik, hogy a zaklatott élet után, amdyet nehéz és idegölő munkában töltenek, legalább öregségükre gondtalanul élhessenek vagy legalább erőt merítsenek az élet keserves küzdelmeihez abból a tudatból, hogy haláluk után özvegyük és árvaik, sorsa biztosítva van.

A sajtótörvény módosításának keretében nekünk elsősorban a hírlapírók sorsának biztosításáról kell gondoskodnunk, mert a ma érvényben levő törvény idevágó szakaszai teljesen elavultak. Mindenekelőtt a törvény 58. §-ának gyökeres módosítására gondolok. Ez a szakasz teljesen kiszolgáltatja az újsághót a kiadói önkénynek. Ha a kiadó egy újságíróat becsületében olyan súlyosan megsért, hogy az az újságíró kénytelen más laphoz átmenni, akkor a kiadó semmiféle kártérítést nem fizet. Ezen és sok más jogos panaszon sürgősen kell segítenünk az új sajtónovella keretében.

A hírlapírók teljes figyelmünket és gondoskodásunkat megérdemlik. Beöthy Zsolt „Romemlékek” című művében megemlíti, hogy milyen nagy ember volt az, aki az első betűvetést kitalálta, aki a térben látott tárgyakat egy síkra vetítve állította lelkiszemünk elé. Milyen nagy hatalom lett most ez a betű! Akik e betűt vetik, magukat pusztítják, amíg hatalmas szellemi értékeket termelnek az emberiség szolgálatában.

Hány nagy tehetség húzódik meg szerényen a szerkesztőségi szobákban! Hány ragyogó ötlet születik e szürke helyiségekben! Hányán pusztulnak el az idegpusztító munkában, hányán égnek el önnöntüzkben, miközben másokat melegítenek és másoknak világítanak! Még az az örömlük sincs meg, hogy nevüket átadhatják a hálás utókornak. Mert jól mondja Fáik Miksa a „Kor- és jellemrajzok”-ban: „Az utóvilág nemcsak a színésznek nem fon koszorúkat, hanem a hírlapírónak sem.” A hírlapíró születik, mert az igazi hírlapírónak csakugyan születnie kell — azután pedig tanul minél többet és minél többfélét, azután dolgozik éjjel-nappal a szét-pattanásig megfeszített idegekkel és folytonos lázban forrongó agyvelővel és mikor ereje fel van emésztve, ami nála gyorsabban szokott történni, mint más embernél, akkor lefekszik és meghal azzal a szomorú gondolattal: „Dass zur Stunde seines Sterbens Niemand weiss, dass er gelebt.“

„A LEPUFFANTOTT hazafias kacsa”. Ezen a ebenen tudósítást közöl a Népszava a főváros közgyűléséről, ahol Farkas István képviselő igyekezett megcáfolni Friedrich Istvánnak és az ő nyoinán Polónyi Dezsőnek azt az állítólagos meséjét, mely szerint Ramsay MacDonald munkás-

párti volt miniszterelnök hibáztatta Dömötör Mihály, Bartha Albert és Kovács J. István előtt a magyar szociáldemokrata pártnak azt az álláspontját, hogy mai napig nem állott rá a nemzeti alapra. Állítólag William Gillies, az angol munkáspárt titkára a magyar pártnak levelet írt, amelyben tudatta, hogy MacDonald sohasem beszélt a nevezett urakkal, sem pedig olyan megjegyzést nem tett, amellyel „gyanúsították“. „A közgyűlés — írja a Népszava — pártkülönbség nélkül zajos derűtséggel hallgatta Gillies levelenek kapcsán Polónyi meséjének rövid haláltusáját.“ Ez a zajos derűtség teljesen érthetetlen, de annál érthetőbb az az örömujjongás, amellyel e tényt a párt hivatalos lapja kíséri.

Németországban a szociáldemokrata párt nagy térhódítása és ismételt kormányrajutása annak tulajdonítható, hogy a párt teljesen nemzeti alapra helyezkedett. Míg náluk Noske a forradalmi csőcselék minden hazaellenes mozdulását vérbefojtotta és a veszített háború romjain rendet teremtett, addig nálunk Károlyi Mihály kieresztette börtönéből ezt a csőcseléket, amellyel Garbaiék és Bokányiéék azután nemcsak, hogy egyesültek, de egyesesen a börtönből azon hissen kiszabadított rabokat vezéreikül ismerték el a proletárdiktatúrában. Míg Scheidemann, Ebert és Hermann Müller Németországról mindig, mint „szeretett hazánkéről beszéltek és a német nemzetet emlegették, addig nálunk a szociáldemokrata vezérkar — mert csak ilyen van, vezérek, azok nincsenek — ki nem ejtené a száján e szót: „a haza“, mindig csak „nép“-et mond, vagy „tömegek“-et, vagy „munkások“-at emleget, egyszóval a nemzet közjogi fogalma helyett olyan vague szavakat használ, amelyek a már egyszer gyászosan gyakorolt és dicstelenül kimúlt osztályuralmak szomorú emlékét idézik fel a hallgatóban.

Ha a magyar szociáldemokrata pártnak vezére volna, akire hallgatni kész, ennek a vezérnek egy kötelessége lenne: reávezetni a pártot a nemzeti alapra! Van a pártnak néhány kiváló tagja, akiben megvan erre a hajlandóság cs az érzület, de hiányzik hozzá a bátorság és a gyakorlati érzék. Mussolini szocialista vezér volt, de tarsolyából kikandikált akkor is a marsallbot és az a marsallbot már akkor nemzeti színekben tündöklött! Nincs olyan szerencséje a szociáldemokrata pártnak, hogy feladja azt az eddig szigorúan követett álláspontját, amelyet egy kis jóakarattal ezzel a mondással jellemezhetnének: „Szeresd hazádat s ne mondd és mert elég balga vagy azt hinni, hogy híveid csak így szeretnek, tehát szeresd a hazát, de tagadd!⁰

Ha a magyar szociáldemokrata párt a jövőben sem fog nemzeti alapra helyezkedni, akkor a lepuffantott kacska nem Ramsay MacDonald üzenete, hanem a szociáldemokrata párt jövője lesz.

HEGEDŰS KÁLMÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— *A lateráni szerződés — A Népszövetségi Tanács márciusi ülészaka — A spanyol diktatúra nehézségei — Francia parlamenti nehézségek — A Dawes-terv szakértőbizottsága működése — Stresemarm parlamenti helyzete — Angol választási kilátások — Hoover elnöki székfoglalása —*

ATÖRTÉNELMI jelentőségű lateráni szerződést mélyenjáró kommentárok és érdekes színezetű viták kísérték nemcsak a nagy katolikus államoknak, hanem a világ minden jelentős országának sajtójában. Egyelőre az a nézet alakult ki, hogy a két szerződő fél közül ma Itália nyert többet a Vatikánnal fennálló viszonyának rendezése által. Már magában a külpolitikai siker, melyet a megoldás Mussolini számára jelentett és amely külpolitikailag üres periódusra következett, jelentékenyen elősegítette a

fasiszta kormány nemzetközi tekintélyén A francia sajtóban gyanakvással és aggodalommal, a német sajtóban gondosan leleplezett kárörömmel, de egyértelműleg mutattak rá arra a valószínű következményre, hogy Olaszország lassanként át fogja venni Franciaország protektorátust pozícióját a Közel-, sőt a Távols-Keleten is. Mióta azután a konkordátum, melyet Mussolini személyesen tárgyalt le Msgr. Paccellivel, a pápa megbízottjával, főbb vonalaiban ismertté vált, az egyházi és világi kommentárok világosabban kezdik látni azokat a nagyjelentőségű és maradandó előnyöket, amelyeket az Egyházi Állam a február 11-i kiegyezés által magának biztosított. Ez a minta-konkordátum, amely a kötelező egyházi házasság visszaállításával, a püspököknek előzetes megegyezés nélküli kinevezésével, a vallásoktatás kötelezővé tételével stb. a katolikus egyház számára nemcsak Olaszországgal, hanem más államokkal szemben is nagy erőttöbbletet jelent. A két szerződés: az egyik, amely lehetővé teszi a Szentatya szabad mozgását és Olaszországot egyben de facto az egyház „legidősebb lányává“ teszi és a másik jogilag nagy előnyöket biztosító egyházi alapszerződés, együttvéve mind Olaszország, mind a Vatikán részére széles perspektívájú utat nyitnak meg, amelyen a fasiszta állam és az olasz jellegű egyház karöltve vihetik diadalra a nemzeti és a vallási eszmét.

A vatikáni körökből származó nyilatkozatokból most már nyilvánvaló, hogy az Egyházi Állam nem kívánja felvételét a Népszövetségbe, mert meg akarja őrizni továbbra is politikai érdekek felett álló világállam létét és spirituális jellegét. A Népszövetségbe való felvétele óhatatlanul szembeállította volna egyik vagy másik katolikus hatalommal és különösen krízisek esetében rendkívül kényessé tette volna a Szentszék helyzetét. Másrészt azonban valószínű, hogy a Vatikán sokkal intenzívebben fog közreműködni a genfi intézménnyel, amely különösen humanitárius jellegű munkájában való részvételre fogja felszólítani és — hasonlóan más, nem tagállamokhoz — bizottságokba és konferenciákra fogja meghívni.

A NÉPSZÖVETSÉGI TANÁCS márciusi ülészaka, mely 4-e és 9-e között folyt le, csak egyetlen európai jelentőségű kérdés tárgyalása miatt bűt nagyobb jelentőséggel s ez a Dandurand szenátor, Kanada képviselője és Stresemann által napirendre tűzött kisebbségi kérdés volt. A kanadai szenátor, akit úgy látszik, már régen foglalkoztatott ez a probléma, az európai konfliktusokban nem érdekelt állam képviselőjeként humanitárius és kulturális szempontból kérte a kisebbségi kérdés kezelési eljárásának javítására vonatkozó részletes indítványának napirendre tűzését. A német külügyminiszter viszont lengyel kollégájával Luganóban tudvalevőleg heves összeütközést rögtönzött erről a kérdéstről s ennek kapcsán kívánta az „egész kisebbségi probléma“ napirendre tűzését. Hevességével, amellyel Zaleski lengyel külügyminisztert megtámadta, kétségkívül elérte annak idején azt, hogy a német nacionalista közvélemény rokonszenvvel fogadta Luganóból való hazatérte után. Ennek a hirtelen született taktikai mozdulatának kitöltésére óvatos, „a fennálló szerződések keretein belül maradó“ és szintén kizárólag eljárási javításokat kívánó indítványt hozott az 54. Tanácsülés elé.

Dandurand szenátor alaposan átgondolt javaslata annak az anomáliának a megszüntetéséből indult ki, hogy a kisebbségi kérvényezők panaszaikra az eddigi eljárás alapján — ha az nem került a Tanács elé, ami tudvalevőleg a legkritikább (alig egy-két) esetben történt — soha semmiféle választ nem kaptak és nem értesültek azokról az okokról, amelyek alapján kérvényük még csak nem is tárgyaltatott. A kanadai indítvány ezt úgy óhajtotta megoldani, — számolva az érdekelt kormányok érzékenységével és az ügyneve-

zett államszuverenitás elvével — hogy a kérvények elsősorban a „saját állam“ kormányához nyújtassanak be s csak, ha a kisebbségeket magában foglaló állam adminisztrációja nem képes vagy nem hajlandó teljesíteni a kisebbség kívánságait, illetve megegyezés nem jön létre, kerüljön az egész ügy, a kormány megjegyzéseivel együtt, a népszövetségi Főtitkársághoz és végül a bizottsággá alakult Tanács elé. Az általánosságokban megfogalmazott német javaslat viszont a panasztevők értesítése mellett még nagyobb súlyt vetett az eseteknek és elintézésüknek mentői nagyobb publicitására.

A hosszas előzetes bizalmas tanácskozások után, március 6-án lejátszódott nagy kisebbségi vita Genfben, amelyben a két indítványtevő nagyhatású beszédei után többi között Zaleski lengyel külügyminiszter és aztán Chamberlain meg Briand vettek részt, azt mutatta, hogy a Tanácsban nagyon erős a hangulat az eddigi eljárásnak változatlan fenntartása mellett, de másrészt bebizonyította azt is, hogy a problémával a közvélemény kezd komolyan foglalkozni és hogy a közvéleménynek e nyomása alól még az államszuverenitás (egyáltalában nem logikus) legmerevebb védelmezői sem vonhatják ki magukat. A felszólaló, sőt fel nem szólaló, nagy hatalmak egész igyekezete arra irányult, hogy a kérdést már most eltemessék és ha csak nyers hatalmi szavuktól függött volna, keresztülvitték volna akarataikat. Sem Chamberlain, sem Briand nem tudták azonban úgy forgatni beszédeiket, hogy ne helyezzenek kilátásba egyrészt a publicitásra, másrészt a kisebbségek értesítésére vonatkozólag, némi bizonytalanul tartott ígéreteket, amelyek elől az európai közvélemény mai hangulata szerint — s ez a teremben, ahol beszéltek, is érezhető volt — nem térhetek ki. Ezenkívül bizonyos eredmény az, hogy Chamberlain nyíltan dezavualta Mello Franco braziliai delegátusnak négy év előtt egy referációjában felállított és általa (Chamberlain által) akkor helyeselt teóriáját a kisebbségek beolvadási kötelezettségéről. Ezt Chamberlain most személyesen eltemette és még azt is elismerte, hogy ő maga is „unhappy“ kifejezést használt annak idején, amikor a kisebbségek „elmerüléséről“ beszélt.

A vita befejezése után meghozott határozat egy hármas tanácsi bizottságra bizza a probléma tanulmányozását, elsősorban abból a szempontból, vajjon a procedura megváltoztatása nem jelenti-e a kisebbségi szerződések kiterjesztését, amibe a szerződéseknek alávetett hatalmak nem kötelesek beleegyezni. A bizottság összeállítása a kérdésnek, hogy úgy mondjuk, liberális szellemben való kezelésére nem nagyon biztató: elnöke a népszövetségi Tanács ezidejű elnöke, Adatci párizsi japán nagykövet, tagjai Sir Austen Chamberlain és Quinones de Léon párizsi spanyol nagykövet. Elsősorban feltűnő és minden intemadonális udvariassággal ellenkezik, hogy a két javaslattevőt nem választották be a bizottságba. Azután gondolkodóba ejthet Sir Austen Chamberlain jelenléte, aki ugyan kijelentette, hogy a Britbirodalomban az angolok kisebbségben vannak s így ő a bizottságban a „kisebbségeket“ képviseli, eddigi fejtegetései és állásfoglalása viszont inkább az államszuverenitás védelmezőjét tüntetik fel. Azonkívül ő mindig hajlandó mindent megtenni az európai béke érdekében s ezt a meggyőződését rendszerint az ellen alkalmazza, akinek a mai státus ellen — ha még oly jogos és komoly — panaszai vannak. Hogy végül Adatci és spanyol követség — a két Párizsban akkreditált nagykövet — nehezen vonhatják ki magukat annak a kormánynak a felfogása és befolyása alól, amelynél országukat képviselik, nem szorul bővebb magyarázatra. A cél most úgy látszik az, hogy a panaszok nyilvánosságra hozatalára vonatkozó javítással lehetőleg már a júniusi Tanácsülésen elfojtsák ezt az ügyet, nehogy a szeptemberi Tanácsülés az Assemblée légkörében legyen kénytelen vele foglalkozni és annak befolyása alatt tovább menni, mint amennyire ma óhajtana.

Attól eltekintve, hogy a bizottság jelentése és a Tanács döntése mit hozhat in concreto, nem szabad megvetendőnek ítélni ezt az eredményt sem: hiszen tízévi hallgatás és a probléma hallgatólagos eltemetése után ez volt az első támadás és nem lehetett tőle rögtön az egész vonalon átütő sikert várni azokkal az erőkkel szemben, amelyek az elnyomást és a népek önrendelkezési jogának tagadását képviselik. De a kisebbségi vita megmutatta és a világ közvéleményével érezette ezenkívül, hogy a Népszövetségnek magasztos feladatai lehetnének, amelyeket teljesítenie kell és amelyeket, íme, bizonyos mértékig kénytelen is teljesíteni. Azok, akik védekeztek, nyilvánvalóan nem vonhatták ki magukat az erkölcsi nyomás alól, amit a szerződések, az erkölcsi feladat, az emberi szolidaritás és a felébresztett közvélemény rájuk gyakorolt. A kisebbségek már ma megkapták annak a publicistának, annak a napvilágnak egy részét, amelyet most már az eljárásban sem fognak tudni egészen megvonni tőlük.

A népszövetségi Tanács napirendjének többi pontjai közül talán csak a háború által veszélyeztetett és megtámadtatásnak kitett államok pénzügyi segítségére vonatkozó bizottsági jelentés bír érdekekkel. A kérdést, hogyan védekezzék egy pénzügyileg nem erős állam, melynek területén idegen csapatok állanak, a támadást közvetlen követő időkben mindaddig, amíg a Népszövetség komplikált szerkezete segítségére nem siet (?), Finnország vetette fel, hiszen ez elsősorban van kitéve keleti szomszédja részéről ilyen létét veszélyeztető támadásnak. A pénzügyi bizottság többhavi alapos munkája került jelentés formájában a Tanács elé, amely — hogy csak nagy vonalakban említsem — egy négymillió fontnyi potenciális hitelkeret felállítását javasolja; ezt a Népszövetség pénzügyileg legerősebb hatalmai garantálnák népszövetségi tagdíjuk arányában, a megtámadott államok pedig igénybe vennék szintén tagdíjuk arányában. A rögtöni segítség abban rejtenék, hogy a megtámadott állam egy bizonyos összeg felett azonnal rendelkezhetnék a népszövetségi Tanács és a garantáló államok megkérdezése nélkül. Ebben a pénzügyi-technikai javaslatban a béke újabb biztosítékát látják és a szeptemberi Assembléén bizonyára érdekes vitákra fog okot adni a javaslat, bár alig remélhető, hogy már ilyen hamarosan konvenció formájába öltöztethessék.

JÚNIUSI ülését a Tanács a spanyol diktatúra meghívására Madridban fogja tartani. Úgy látszik propagandisztikus okokból szabállyá akarják tenni, hogy évenként egy-egy Tanácsülést más-más államban tartsanak meg. Egy ideig kétségesnek látszott, vajjon Primo de Rivera a nemrég lezajlott valenciai felkelésre és az állandóbb jellegű nyugtalanságra való tekintettel, mely Spanyolországot utóbbi időben háborgatja, meg fogja-e hívni a Tanácsot madridi ülésére. Hiszen nem kell elfelejteni, hogy a Conseil kíséretében két-háromszáz újságíró szokott járni s a diktatúrák az ilyen szimatoló sáskahadat nem szeretik. Ha mégis elhatározta magát a spanyol diktátor erre a propagandisztikus lépésre, amellyel a barcelonai kiállítás sikerét is emelni akarja, akkor az arra engedne következtetni, hogy a Sanchez Guerra volt konzervatív miniszterelnök vezetése alatt idő előtt kitört és hamar elnyomott valenciai és dudadreali forradalmi mozgalom teljesen elnyugodott. A résztvett tiszteket kizárták a hadsereg kötelékéből és a bűnös tüzérdivíziót felszlatták. Viszont az utóbbi napokban Madridban és még egyes városokban sztrájkba lépett egyetemi ifjúság mozgalma arra engedne következtetni, hogy a lelkek megnyugvása nem egészen teljes az ibériai félszigeten. Primo de Rivera munkájának sok értékes eredménye volt: az adminisztrációban kiirtotta a pongyolaságot és visszaszorította a korrupciót, gazdaságilag messzemenően keresztülvitte az idegen vállalkozások nacionalizálását. Az

eddig szilárdan álló pezeta csak az utóbbi hetek folyamán rendült meg és mutatta szeizmografikusan, hogy a diktatúra komoly nehézségekkel küzd, sőt talán leginkább azt, hogy hiányzanak intézményszerű biztosítékai. A nagymultú spanyol nemzet további emelkedése érdekében remélni kell, hogy Primo de Riverának, Estella márkijának, a marokkói háború győzedelmes befejezőjének, akinek személyében összpontosul a diktatúra, sikerülni fog azalatt a két év alatt, mely időre rezsíkját még fenn akarja tartani, a belső ellentétekkel is megküzdenie.

A PARLAMENTÁRIS kormányzásnak viszont nem nagy dicsőségére szolgál két nagy európai állam parlamentjének és pártküzdelseinek kevés reményt nyújtó képe. Franciaországban, ahol a választók a múlt év áprilisában óriási többségükben Poincaré nemzeti egységének kormánya mellett foglaltak állást, az ezzel a mandátummal beküldött frakciók kis személyes és párt-politikai játékaikat űzik és ezzel Örlik a miniszterelnök fogyó türelmét. A radikális szocialisták, akik novemberben kiléptek a kormányból, minden alkalmat megragadnak arra, hogy a kabinetet gyengítsék, bár megbuktatni még nem merik, nehogy a reparációs kérdés megoldásának terhe s felelőssége rájuk háramoljék. Mindaddig, amíg a szakértőbizottság a jóvátétel! terv reformjával el nem készül, ha Poincaré maradni akar, megkapja többségét, így az egyes kongregációk Franciaországba való visszaengedéséről és a francia keleti misszióknak juttatandó szubvenciókról szóló javaslatok vitájában is, amikor a miniszterelnök felvetette a bizalmi kérdést, megkapta kétségtelen többségét. A kamara többsége belátta Franciaország nagy érdekét, mely a keleti protektorátus és a francia nyelv védelméhez fűződik.

KÖZBEN a Dawes-terv reformjára kiküldött szakértőbizottság, mely az amerikai Owen D. Young elnöklete alatt működik, plénumban és albizottságaiban öt hét alatt jelentős munkát végzett és az alapvető probléma közvetlen közelébe jutott, elérkezett a Németország által teljesítendő jóvátételi fizetések főösszegének megállapításához. Három albizottsága a jelek szerint alaposan átvizsgálta a nagyon bonyolult valutaátalakulásnak, a kommercializálásnak (a jóvátételi adósság politikátlanításának, illetve tisztán magánadósságra való átalakításának) és a természetbeni átutalásoknak kérdését, és javaslatokat tett a plénumnak egy olyan közös nemzetközi hivatal felállítására, mely Németország fizetéseit központilag kezelné. Ennek a hármas bizottsági vitának a kapcsán merült fel az a megoldás, hogy a német jóvátételi adósságot három részre osszák: az első fix megállapított összeg lenne és az idegen valutában átutalható maximumot jelentené. A tartozás második része csak akkor lenne átutalható, ha kifizetése a márkát nem veszélyeztetné, amiről elsősorban a birodalmi kormány mondana véleményét és felkérésére, felülbírálatilag, a fentjelzett intézmény vezetésére hivatott nemzetközi bizottság. E mellett a természetbeni átutalásokat egyes államok szedetnek tovább kifejleszteni és nemzetközi fizetéseikre a német exportot felhasználni. Ez a javaslatnak erősen kontroverz pontja, mert a német jóvátételi export önmagában, de különösen további fejlesztésében a brit ipar számára súlyos és veszélyes konkurrenciát jelent s ez ellen Nagy-Britanniában erős mozgalom indult meg.

A német fizetésekkel és átutalásokkal központilag foglalkozó intézményekből alakult ki valószínűleg a központi jóvátételi banknak ma még nagyon bizonytalan gondolata. Sem jellegére, sem feladatkörére, sem működésére nincs úgy látszik még határozottan körülírt javaslat — legalább is ami a nyilvánosságra jutott, az inkább zavaros és cseppfolyós állapotot mutat.

Amennyiben csak a nemzetközi fizetések megszervezésére, mintegy klíringháznak szolgálná és közvetítőnek az amerikai hitelező és a reparációs adós között, rendkívül üdvös szolgálatot teljesíthetne, de ha hatalmánál fogva a jegy kibocsátó bankok felett bizonyos főhatalmi pozíciót foglalna el, akkor világos, hogy ilyen fenyegető tervvel a legerősebb jegybankok, tehát elsősorban a Bank of England, erősen szembeszállnának. Azonban mindez — alapítókének előteremtése, működési körének körülírása és a benne résztvevők hatalmi helyzete — a további tárgyalásoktól függ. Lehet, hogy a jegybankok s különösen az Angol Bank benne éppen azt az eszközt fogják megtalálni, amely az európai pénzügyi és gazdasági kooperációt — Montagu Normannak, az Angol Bank kormányzójának e nagyszerű elgondolását — lenne hivatva valóra váltani.

Nagy elgondolások és érdekes, praktikus megoldások találkoznak a párizsi tárgyalások során, ahol a világ legkiválóbb pénzügyi és gazdasági elméi próbálják a háború utáni Európa legnehezebb problémáját, amelytől valóban a sokat szenvedett kontinens békéje, fejlődése és jövője függ, megoldani. Az optimisták azt hiszik, hogy az amerikai szakértők — Young és J. P. Morgan, a nagy pénzkirály — nem jöttek volna Európába, ha nem lettek volna benne biztosak, hogy energiájuk és találékonyságuk, formatalálási készségük meg is találja a talány nyitját és a felmerülő nehézségekből a kibúvót. Pessimisták és ezekhez tartoznak — talán taktikai okokból is — a franciák, aggódnak, hogy különösen a végső összeütközés: az összecsúszó megállapodás az egész kísérletet meg fogja buktatni, mert hiszen a németek csak akkor fogják elfogadni a tervet, ha a kommercializálás nagy erkölcsi megterhelésével szemben lényeges pénzügyi könnyítést érhetnek el.

A NÉMET tárgyalóknak helyzetét éppúgy, mint Stresemannét a kisebbségi kérdésben Genf ben kétségtelenül nem teszi könnyebbé a birodalmi parlament állandó belső krízise, amelyből nem tud kialakulni egy egységes erőt mutató, nagy többség felett rendelkező parlamentáris kormány. A nyári válság alkalmából öszre és később télre eltolt krízis, melynek során a nagy kabinetet — pártjukat nem képviselő nagy személyiségek kabinetjét — a nagy koalíció kabinetjének: szocialisták, centrum, demokraták és német néppárt, kellett volna felváltania, most sem tudott megoldást találni. Stresemannak, akit betegsége elgyöngített és a Rajna-kiűrités kérdésében felmutatott sikertelensége politikailag is aláásott, de aki mégis a kabinet legjelentékenyebb tagja, nem sikerült elérnie azt, hogy saját pártja a józan és gyakorlati, de e mellett hazafias belátás politikáját kövesse. A vezetése alatt álló német néppárt a nagy koalíciót a porosz kormányra is ki akarta terjeszteni és azt a nyilvánvalóan túlbecsült taktikai erejét, melyet helyzete a birodalmi kormányban neki nyújt, poroszországi megerősítésére akarta felhasználni. De még itt is tovább ment annál a határnál, ameddig a porosz miniszterelnök hajlandó volt elmenni és nem elégedvén meg egy tárcával és egy tárcanélküli miniszterséggel, többet akart markolni. Az eredmény természetesen siralmas lett. A porosz koalíció, mely a néppárt nélkül w elég erős, helyén maradt, Müller kancellár kabinetje pedig tovább kormányoz, várva — kisebb tekintéllyel, de ugyanolyan türelemmel, mint eddig — a nagy külpolitikai problémák megoldását, a nélkül, hogy ezekhez azzal a presztízzsel foghatna hozzá, amelyet neki egy szilárd és hazafias feladatainak tudatában levő többség adhatna. A német néppárt akciója, a nemzeti párt támadásai és saját fáradt volta aláásták Stresemann helyzetét. Sokait számolnak már külügyminiszterkrízissel a legközelebbi három hónap folyamán. Ha azt a szizifuszi munkát nézzük, amivel Stresemann bél- és külföldi nehézségekkel küszködve védte országa érdekeit és szerzett

annak kétségtelen tekintélyt, valóban nem lélekemelő az a kicsinyes és hálátlan politikai hajsza, amellyel őt helyéből kiüldözni igyekeznek.

A MÁJUSI angol választások kilátásai, melyek a harmadik nagy parlamentáris kormány sorsáról vannak hivatva dönteni, mindjobban foglalkoztatják a Britbirodalom közvéleményét. Hiszen lehet, hogy nemcsak a legközelebbi négy év kormányzása forog szóban, hanem döntő változások a birodalom vezetésének elvei és alapvonalai körül. A négy év óta uralmon levő Baldwin-kormány és vele a tekintélyben nem nagyon nőtt konzervatív párt kissé kimerültén megy a választásokba. Az optimisták ugyan még számolnak redukált többséggel, de a józanok azt mondják, hogy hacsak a legközelebbi két hónap folyamán valami elhatározó nagy siker nem erősíti meg Baldwin nem egészen egyöntetű kabinetjét, akkor többségüket is el fogják veszíteni. Nehézzé teszi a küzdelmet számukra a liberális pártnak inkább destruktív felvonulása ötszáz jelölttel, amely a kerületek többségében úgynevezett háromszögletű választásokat hoz létre. Konzervatív, liberális és munkáspárti jelöltek egyidejű fellépése megosztja a polgári szavazókat és az abszolút többséget nem ismerő angol választási rendszernél azzal a kockázattal jár, hogy a tertius gaudens, a szocialista kandidátus érkezik be. Józan szemlélők véleménye szerint az új parlament valószínű alakulása a következő lenne: konzervatívok és munkáspártiak körülbelül egyenlő számban körülbelül 260—280 fővel, a többi pedig — 60—80 mandátum — liberális. A nehezebb probléma tehát az lesz, melyik kisebbségi párt vegye át a kormányzást és milyen módon találja meg az önmagukban sem egységes liberálisokkal az állandó vagy esetről-esetre szóló együttműködést. A liberálisok két szárnyra oszlanak s ez nehézzé teszi egységes fellépésüket, eltekintve attól, hogy legalább is az eddigi nyilatkozatok szerint, Lloyd George-zsal sem a konzervatívok, sem a labour-párt nem akarnak együttműködni. Ez a bizonytalan helyzet új spekulációs és válságelemet hoz bele Európa és a világ problémáiba is.

AZ ÖREG kontinens e visszas és nyugtalanító viszonyait tekintve, valóban megnyugtató kép az önbizalommal telt új elnök hivatalfoglalása a Fehér Házban, mely március 4-én a szokott ünnepélyes formák között ment végbe. Hoovernek, a gazdasági szakembernek kabinetje úgy látszik, nagyrészt színtelen emberekből áll. Államtitkára Henry Stimson, a Filippi-szigetek volt kormányzója, aki azelőtt Taft kabinetjében hadügyminiszter volt, inkább ismeretlen ember, akiről nem igen tudják Amerikában sem, miért esett az elnök választása őreá. Talán alig egyéves kormányzása megadta neki azt a világismeretet, amely szükséges ahhoz, hogy földünk egyik leg-hatalmasabb birodalmának külügyeit vezesse, vagy pedig benne, az erélyes adminisztrátorban Hoover, aki eddig maga akarja külpolitikáját vezetni, szándékainak biztoskezü végrehajtóját vélte megtalálni.

Pénzügyi titkárának megtartotta Andrew Mellont, akit általában a legnagyobb amerikai pénzügyminiszternek tartanak Alexander Hamilton halála óta. Ő a Wall-Street exponense a kabinetben és a keleti államok nagy ipari és üzleti érdekeinek képviselője. A kabinet többi tagjai inkább az ismeretlenség homályából kerültek miniszteri állásukba s egyelőre úgy látszik, hogy a Fehér Ház kormányának csak az elnök ad erőt és tekintélyt. Elnöki bemutatkozó beszéde már csak rendkívül pregnáns és szabatos fogalmazásával is erőt és céltudatosságot árult el. Sokakat meglepett és és sok helyen kritikát váltott ki a prohibicionizmusról tett kijelentése. Nemcsak, hogy az igazságügyminiszter tárcájába utalta az alkoholkereskedelem ellenőrzését s már ezzel is jelezte, milyen szigorral akarja végrehajtani a

föderális törvényt, hanem szokatlan éles szavakkal bélyegezte meg a „törvénynek járványosan fellépő be nem tartását“. Az Egyesült-Államok általános politikájában tovább akarja fejleszteni az eddigi adminisztráció békeszerető és békét ápoló irányát. Ebből a szempontból nagyjelentőségű volt az a kijelentése, mely szerint a washingtoni kormány keresni fogja annak a módját, hogy a hágai nemzetközi állandó bíróságban helyet foglalhasson a nélkül, hogy elvi álláspontját és függetlenségét feladja. Az amerikaiaknak tudvalevőleg az a felfogásuk, hogy amíg az ő véleményüknek és akaratuknak, a békéről vagy a nemzetközi kötelezettségről szóló felfogásuknak minden más állam természetesen kell, hogy alávesse magát, addig saját magukra nézve ott is privilégizált külön jogállást biztosítanak, ahol minden más állam, gyenge és hatalmas egyaránt, egyenlő joggal és kötelességgel vesz részt. A hágai nagytekintélyű bíróság hatáskörének jelentékeny emelkedését és ezzel a nemzetközi béke újabb biztosítását látnok azonban abban, ha sikerülne Amerikának ezt a különleges különállást törekvését valamilyen formulával áthidalni és csatlakozását a hágai bíróság státútumához biztosítani.

OTTLIK GYÖRGY

TISZA ISTVÁN A HÁBORÚÉRT VALÓ SAJÁT FELELŐSÉGÉRŐL

A HÁBORÚS felelősség kérdésével foglalkozó ma már igen nagy-számú kutatókat erősen foglalkoztatja Tisza István grófnak a szerb ultimátumot megelőző hetekben tanúsított magatartása. A közzétett okmányok minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy Tisza a sarajevói gyilkosságot követő első két héten ellenezett minden olyan politikai akciót, amely háborús bonyodalmakra adhatna okot. Ezt az álláspontját kifejezte július elsején kelt felségelőterjesztésében, azután a július 7-én tartott közös minisztertanácson és egy július 8-ról kelt második felségelőterjesztésben.¹ A július 19-én tartott második közös minisztertanácson Tisza István ezt a merev álláspontot már nem képviselte, de az e minisztertanácsról felvett jegyzőkönyv^s nem ad hírt Tisza olyan felszólalásáról, amely ezt a megváltozott magatartását indokolná. Ezen a minisztertanácson Tisza csak annak megállapítására fektetett súlyt, hogy háború esetében sem fog a monarchia szerb területet annektálni. Ennek az álláspontnak elfogadását — nem minden ellenmondás nélkül — keresztül is vitte miniszter-társainál. De már ez a javaslata is bizonyos mértékig arra enged következtetni, hogy július 19-én Tisza István számolt ugyan azzal, hogy a minisztertanács határozatai háborúra vezethetnek, de ezeket a határozatokat mégsem ellenezte többé. Az eddig közzétett okmányokból és az akkori tanácskozásokban résztvevett miniszterek nyomtatásban megjelent visszaemlékezéseiből nem derül ki egészen világosan, hogy július 8 és 19 között Tisza csak egy általa elkerülhetetlennek felismert elhatározással szemben való magatartását változtatta-e meg, avagy pedig e kérdésben elfoglalt álláspontja volt az, amely megváltozott. Abban a tekintetben is kombinációkra vagyunk utalva, hogy magatartásának, illetve álláspontjának megváltoztatása milyen indokok alapján történt.

Fájdalom, Tisza István gróf, aki egyedül tudna ezekre a kérdésekre hiteles feleletet adni, mint a háború után bekövetkezett forradalom első áldozata elesett és nem tud e kérdésről nyilatkozni. Vannak azonban bizonyos támpontjaink annak megállapítására, hogy Tisza maga a háború kitöréséért való saját felelősségéről miként gondolkozott és abban a helyzetben vagyunk, hogy erről néhány, eddig ismeretessé nem vált adatot, illetve okmányt is közölhetünk.

¹ Lásd: Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 Ergänzungen und Nachträge zum öst.-ung. Rotbuch, Wien 1919, I. Teil 2., 8 és 12. számú okmányok.

² Lásd: Ugyanott, 26. számú okmány

Legyen szabad egy személyes visszaemlékezést elorebocsátanom, amely minden valószínűség szerint összefüggésben áll az itt közlendő okmányokkal.

1918 október 14-én én, aki abban az időben mint osztályfőnök működtem a bécsi közös külügyminisztériumban, Burián gróf akkori külügyminiszter megbízásából bizonyos politikai kérdések tisztázása érdekében Budapesten felkerestem Tisza István grófort Hermina-úti villájában. Ez alkalommal egy hosszú, kétórás beszélgetést folytattam vele. A beszélgetés végén kértem Tisza István grófort, hogy tegyen valamit annak az egészen téves felfogásokból eredő gyűlöletnek eloszlatására, amely akkoriban a magyar nép széles köreiből ellene nyilvánult, mert a közvélemény — és a sajtó nagy része is — ő benne látta azt aZ államférfiút, aki a háborút legjobban akarta és aki kitöréséért elsősorban felelős. Megemlítettem, hogy tudomásom van róla a külügyminisztérium szolgálatába való belépésem óta, hogy egészen hamis az a felfogás, amely őt tartja a háború tulajdonképpeni okozójának, sőt tudom azt is, hogy — a közfelfogással ellentétben — ő volt az, aki legtovább képviselte az 1914 júliusában lefolyt döntő tanácskozásokon a béke fenntartását célzó politikát, még olyan időpontban is, amikor ezzel az álláspontjával teljesen elszigetelve maradt. Tudom, — mondtam — hogy végül vállalta a felelősséget azokért a határozatokért, amelyek a háborúra vezettek, hogy sziklaszilárdan kitartott mellettük és értem, hogy eltitkolta utólag is azt a körülményt, hogy eredetileg a háború ellen volt, mert ez gyengíthette volna a magyarság elhatározását, hogy ezt a létéért folyó háborút eredményesen megvívja. Most azonban a helyzet, sajnos, olyan, hogy az igazságnak felderítése az országnak már nem árt, sőt arra annál inkább szükség van, mert tartani lehet attól, hogy az ellene — Tisza ellen — megnyilvánuló gyűlölet, amely abból a felfogásból táplálkozik, hogy Tisza volt az, aki a háborút akarta és előidézte, olyan kirobbanásra fog vezetni, amely az ő biztonságát veszélyezteti és az országnak mérhetetlen károkat okozhatna. Tisza István gróf nagyon figyelmesen hallgatta meg e megjegyzéseimet, de határozott választ nem adott.

Aggodalmaim két nappal később már beigazolást nyertek, mert október 16-án egy fiatal magánhivatalnok tényleg merényletet kísérelt meg Tisza István ellen, amikor ez a képviselőházból eltávozott. A rendőrség előtt merényletét azzal indokolta, hogy Tiszában látja a „háború előidézőjét“ és a „háborús párt fejét“, úgyhogy meggyilkolásával a világbéke ügyének akart szolgálatot tenni.

Október 17-én Tisza István gróf a képviselőházban nagy beszédet mondott, amelyben a következőképp juttatta kifejezésre azt a szándékát, hogy a háborúért való felelősség kérdését meg fogja világitani:

„A monarchia és a magyar nemzet, amelyiknek a monarchia külpolitikájára irányadó befolyása volt, mindent elkövetett a béke fenntartására, elment a béketűrésnek olyan hosszú útján, hogy már jóformán világneveltség tárgyává kellett lennie és csak akkor ragadott fegyvert a kezébe, midőn a bizonyítékok egész sorozatából kellett arról meggyőződnie, hogy tervszerű munka folyik arra, hogy előbb megalázzanak és azután tönkretegyenek bennünket. Erre a kérdésre vissza fogok térni okmányokkal a kezemben. A felhatalmazásom megvan már rá, hogy ezeket az okmányokat felhasználhassam. Jelenleg, a mai pillanatban, sem kezeim között nincsenek meg, sem az időt nem tartom most egy hosszú

beszéd végén erre alkalmasnak, de azt remélem, hogy az indemnitási vita alkalmával megadhatom e tekintetben a teljes felvilágosítást. Egyelőre is ünnepélyesen állítom, hogy a monarchia külpolitikája közvetlenül a háború előtt is, azokban az időkben, midőn a viharfellegek nagyon tornyosultak a Balkánon és amikor nagyon is szembetűnővé vált az autokrata Oroszbirodalom politikájának ellenünk való erőteljesebb kiéleződése, akkor is mindent elkövetett, hogy a háború elkerülésével békés eszközökkel hozza létre létérdekeinek megóvását. És biztosíthatom a t. Házat arról is, hogy akkor is, midőn ennek a törekvésnek hiábavalóságáról kellett meggyőződnünk, mikor kénytelenek voltunk olyan lépésre elhatározni magunkat, amelyiknél számolnunk kellett azzal, hogy ennek következménye a háború lett, akkor is eleve, ab ovo, kizártunk minden hódítási gondolatot, akkor is ab ovo már garanciákat kerestünk arra, hogy a monarchiának minden illetékes tényezője egyetértsen abban, hogy ez a háború védelmi jellegű, amely semmi körülmények között anektálásokra, hódításokra nem vezethet. Méltóztassanak megvárni, míg e tekintetben bizonyítékokkal szolgálók, de méltóztassanak nekem megengedni, hogy már most, ebben a pillanatban, a nemzet érdekében — mert hisz igazán mit bánja ma becsületes ember, hogy ily viszonyok között mi lesz saját személyével, — konstataljam ezt a tényt és tiltakozzam minden más beállítás ellen.“

Tisza tehát beszédében említette, hogy már felhatalmazása van azon okmányok felhasználására, amelyek alkalmasak arra, hogy a monarchiának és a magyar nemzetnek a béke megóvása érdekében gyakorolt befolyását megvilágítsák. Minthogy október 17-én Tiszának már volt erre felhatalmazása, október 14-én azonban, mikor én vele ezekről a dolgokról beszélgettem, semmi említést nem tett arról, hogy ő már a maga részéről is gondolt volna annak a ténynek nyilvánosságra hozatalára, hogy a háborúról való tanácskozásokon a béke fenntartása mellett foglalt állást, bár ennek elhallgatása — ha erre előbb gondolt volna — az október 14-i beszélgetés egész lefolyását tekintve, igen valószínűtlen és nem is lett volna megindokolva, fel kell tennem, hogy azt a meghatalmazást, amelyet beszédében említ, október 14 és 17 között kapta meg. Október 14-ről 15-ére való éjjel Tisza Istvánt az én kocsimban vihettem fel Bécsbe, ahol őt a király másnap kihallgatáson fogadta. Valószínűnek tartom, hogy ezen a kihallgatáson kért és kapott Tisza felhatalmazást a szóbanforgó okmányok nyilvánosságra hozatalára.

Amint azonban a következő okmányokból kitűnik, a király, bár a Tisza által kért felhatalmazást megadta, arra szólította fel őt, hogy jelölje meg közelebről az e kérdésről tartandó beszédének eszmenetét, valamint a hivatalos okmányoknak ama részeit, amelyekre hivatkozni akar. Tisza István gróf ennek a felszólításnak október 18-án tett eleget, amikor a következő — eddig ismeretlen — felterjesztésben fordult Károly királyhoz:

Budapest, 1918. X. 18.

Legkegyelmesebb Úr!

Legkegyelmesebb parancsának eleget téve, van szerencsém előterjeszteni két kivonatot bizalmas okmányokból, amelyeket a legkegyelmesebben megadott felhatalmazás alapján legközelebbi beszédemben közzétenni szándékozom, valamint beszédem idevonatkozó részének rövid vázlatát.

A béke megóvására irányuló törekvéseim mellett még sokkal meggyőzőbb bizonyítékokat hozhattam volna fel, ha magasabb szempontok

által vezéreltetve nem kellene mindent elkerülnöm, ami más osztrák-magyar és német tényezőknél háborús szándékok fennforgására engedne következtetni.

Tisza István s. k.

A felterjesztés első melléklete tartalmazza annak a beszédnek vázlatát, amelyet Tisza erről a tárgyról tartam akart. Szövege a következő:

„Külpolitikai fejtegetéseim eszmemenete.

Helyzetünk a bukaresti béke után igen kedvezőtlen volt: az ellenséges indulatú Szerbia megnagyobbodott, Bulgária meg volt törve, Románia elidegenedett, közel állt az elszakadáshoz. (Tudniillik a hármasszövetségtől való elszakadáshoz. Kiadó megjegyzése.) Másfelől számos jel szólt a mellett, hogy Oroszország nagyarányú előkészületeket tesz és egy-két éven belül teljesen felszerelten és harcra készen fog állani északi határunkon.

Programmunk szükségszerűen az volt, hogy a Balkánon való helyzetünket megjavítsuk. Bulgáriával szövetséget kössünk és ezáltal Romániát a mi szövetségi rendszerünkhöz való ragaszkodásra bírjuk, vagy legalább is sakkban tartsuk.

Éppen akkor, amikor ennek az akciónak előmunkálatai sikertígérő stádiumba léptek, következett be a sarajevói merénylet és háborús bonyodalmak lehetősége elé állított bennünket.

Ilyen körülmények között igyekeztem elejétől kezdve oda irányult, hogy a háborút — hacsak valamikép lehetséges — elkerüljük. Még július 8-án Uyen értelemben tettem jelentést a mi Istenben boldogult legkegyelmesebb Urunknak és állást foglaltam az ellen, hogy Szerbiának azonnal ultimátumot küldjünk. (Bizonyíték erre az első melléklet.)

Mivel mindég világosabb bizonyítékok kerültek elő a szerb kormánynak a merényletben való bűnrészességéről, de a szerb sajtó és felelős szerb orgánumok részéről kiinduló halmozódó provokációk következtében is, nem lehetett elkerülni, hogy Szerbiának ultimátumot állítsunk, de ez ultimátum szövegének megállapításával egyidejűleg a 2. számú mellékletben lefektetett határozat hozatott, amely az esetleg beálló háborús bonyodalmak defenzív jellegét minden eshetőségre biztosította.“

A felterjesztés és Tisza tervbevett beszédének eszmemenete két szempontból érdekes.

Az egyik az, hogy míg Tisza október 17-i beszédében állandóan a monarchia békés szándékairól beszélt és tulajdonképpen csak ezeknek beigazolására helyezett kilátásba okmányyszerű bizonyítékokat, valósággal — mint felterjesztéséből és tervezett beszédének eszmemenetéből kitűnik — az volt a célja, hogy felvilágosítsa a nyilvánosságot arról is, hogy 6 a maga személyében mennyire igyekezett a háborút elkerülni. Ez a szándéka különösen kitűnik felterjesztésének végső passzusából.

A másik érdekes mozzanat az, hogy Tisza tervezett beszédének

eszmemenete, de különösen annak utolsó bekezdése megerősíteni látszik azt a felfogást, amelynek legutóbb Berchtold Lipót gróf volt külügyminiszter adott kifejezést egy a Pesti Hírlap múlt év december 20-i számában közzétett cikkében és amely szerint Tisza eleinte ellenkezett ugyan a háborúra vezető lépéseket (1914 július elsején kelt felségelőterjesztése szerint csakugyan azért is, mert „nincsen kellő támpontunk arra, hogy Szerbiát felelőssé tehessük“ a sarajevói gyilkosságért.), később azonban, amikor a szerb hivatalos szervek komplitása be lett bizonyítva, maga is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a háború elkerülhetetlen. Ez esetben tehát Tisza július 8 és 19-e között nemcsak a háborúra vezető politikával szemben való magatartását, de e politikával szemben való álláspontját is megváltoztatta volna. Azon a kétségbevonhatlan tényen, hogy Tisza végsőkig ragaszkodott a szerb konfliktus békés megoldásához, még olyankor is, amikor ezzel az álláspontjával már egyedül állt minisztertársai körében, ez sem változtatna. Vannak különben — már az eddig közzétett hivatalos okmányokban is — jelek arra, hogy Tisza Istvánt akkoriban még más okok is rábírták álláspontjának, illetve magatartásának megváltoztatására, de ezek fejtegetésébe ez alkalommal nem akarunk belemenni.

Az a két okmánykivonat, amelyet Tisza felterjesztéséhez mellékel, nem foglal magában semmi újat. Azóta azok az okmányok, amelyeknek kivonatos ismertetésére Tisza engedelmet kér, már egész terjedelmükben ismeretesek.

Az egyik kivonat 1914 július 8-i felségelőterjesztéséből való. Érdekes csak az, hogy Tisza ennek a felterjesztésnek mindazon kitételeit, amelyekből következtethető lett volna, hogy ő és az általa képviselt békepolitika szemben állt a monarchia más tényezőinek ellenkező felfogásával, kivonatában mellőzte. Mindössze július 8-i előterjesztésének következő passzusaira akart hivatkozni:

„Egy háborút ily körülmények között felidéző akcióhoz annál kevésbé járulhatnék hozzá, mert éppen most nem áll már fenn akadály arra nézve, hogy a Balkánon konzekvens, aktív, sikerrel kecsegtető politikát folytassunk (t. i. azért, mert Németország végre július elején hozzájárult ahhoz, hogy Bulgária a hármasszövetségbe vonassék. Kiadó megjegyzése), úgyhogy éppen most kaptuk kezünkbe az eszközöket arra, hogy mérvadó befolyást gyakoroljunk a Balkánon való fejlődésre és ott egy számunkra kedvezőbb konstellációt idézzünk elő. Ez jogosít fel arra a reményre, hogy a döntő harcot, ha azt később reánk kényszerítik, jobb kilátásokkal fogjuk felvehetni... Távól áll tőlem, hogy erélytelen és tétlen politikát ajánljak Szerbiával szemben. Nem nézhetjük indolensen, hogyan lázítanak ebben a szomszédországban ellenünk, hogyan izgatják saját alattvalóinkat hazaárulásra és gyilkos merényletekre. Nem vagyok tehát szószólója annak, hogy zsebre dugjuk ezeket a provokációkat és kész vagyok felelősséget vállalni egy igazságos követeléseink visszautasítása által okozott háború minden következményéért. De nézetem szerint meg kell adni Szerbiának a lehetőséget, hogy a háborút elkerülje, hogy az esetben, ha mégis háborúra kerülne a dolog, az egész világ szeme előtt nyilvánvaló legyen

az a körülmény, hogy a jogos önvédelem talaján állunk. Tehát szigorú, de nem fenyegető hangon tartott jegyzék volna szerintem Szerbiához intézendő, amelyben felsoroljuk konkrét panaszainkat és precíz petíciókat kapcsolunk hozzájuk.“

A második okmánykivonat, amelyet Tisza beszédében közzétenni kívánt, az 1914 július 19-i közös minisztertanács jegyzőkönyvének ama részeiből van véve, amelyekben a magyar miniszterelnök a magyar kormányhoz az egész akcióhoz való hozzájárulását függővé teszi egy olyan egyhangú határozat hozatalától, amely szerint a monarchia Szerbia kárára még győzelmes háború esetében sem fog területeket annektálni. Itt is gondosan kerül az azoknak a tényezőknek megnevezését, akik más állásponton voltak.

1918 október 18-a után az események olyan rohamosan követték egymást, hogy Tisza az ő október 18-i felségelőterjesztésére már nem kapott választ, legalább nem olyant, amelynek okmányyszerű nyomai lennének. Az az indennitási vita sem folyt le sohasem, amelynek során Tisza beszédét meg akarta tartani és az események pergőtüzében már nem volt más alkalma sem, hogy tervbevetett nyilatkozatait megtegyje. A sorsában megnyilvánuló mély tragikum csak növekszik azzal, hogy végzetét egy olyan vád okozta, amely sohasem volt igaz és amelyet minden igaztalansága dacára négy éven át néma hallgatással viselt: az a vád, hogy a háborút leginkább ő akarta, holott valójában ő volt az, aki legkitartóbban törekedett annak elkerülésére.

GRATZ GUSZTÁV

MÉG EGYSZER TISZA ISTVÁN HÁBORÚS FELELŐSSÉGE

A MAGYAR SZEMLE V. k. 3. számában Szász Zsombor Tisza felelősége és az angol kormány krízise 1914-ben című cikkben angolokról és amerikaikról tesz említést, akik helytelenítik azt, hogy Tisza István nem követte Morley és Bums angol miniszterek példáját és nem mondott le, amikor pedig a háború kitörését nem helyeselte.

Minderre az a megjegyzésünk, hogy azok az angol írók, akik hibáztatják Tiszát, amiért nem úgy járt el, mint Morley és Bums, nem ismerik eléggé az eseményeket, amelyekről ítéletet mondanak. Tisztázni almjuk ez eseményeket. Tisza a sarajevói merénylet után ellenezte Szerbiának megtámadását; elegendőnek tartotta Szerbiának diplomáciai megfenyítését. A királynak beadott július 8-i memorandumában kijelenti, hogy nem vállalhatja el a felelőséget a Szerbia ellen tervezett háborúért.¹

Ez alkotmányjogi szempontból is elég világos beszéd. Tisza július 8-án bejelenti lemondását az esetre, ha a király megizeni a háborút Szerbiának. A király azonban ekkortájt még nem izente meg a háborút, Tisza pedig körülbelül július 14-én felfogását megváltoztatta. E napon jelenti Tschirschky, a bécsi német követ a birodalmi kancellárnak: „Gróf Tisza má gróf Berchtolddal való beszélgetése után felkeresett. A gróf azt mondta, hogy ő eddig mindig óvatosságra intett, de mindinkább megerősödött az a meggyőződése, hogy a monarchiának erélyt kell kifejtenie, ki kell

¹ Roderich Gooss: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges.

mutatnia életrevalóságát és véget kell vetnie a délkeleti tarthatatlan állapotoknak. A szerb sajtónak és a szerb diplomátáknak elbizakodottsága teljesen elviselhetetlen. „Nehezen határoztam el magamat arra“, mondotta a miniszter, „hogy a háborút ajánljam, de most tökéletesen meg vagyok győződve annak szükségességéről és minden erőmmel küzdeni akarok a monarchia nagyságáért.“¹

Ezek után miért gondolt volna Tisza a lemondásra? Egyszerűen megmaradt a helyén, mivel körülbelül július 14-e óta külpolitikájának főiránya megegyezett a közös miniszterek, a király és a parlament politikájával. Szó sincs róla, hogy tiltakozott volna a háborús döntés ellen, 1914 júliusának közepe óta maga is szükségesnek mondotta a háborút. Helyzete tehát lényegesen különbözött Morley és Bums helyzetétől.

De úgy érezzük, hogy itt nem állhatunk meg. Vájjon azt mondjuk-e angol barátainknak, hogy Tisza azért nem mondott le, mert ő is kívánta a -háborút? Nem adunk-e fegyvert e megállapítással azoknak a kezébe, akik Magyarországot részben vagy egészben felelőssé akarják tenni a világháborúért?

Azt hiszem, hogy a történeti igazság megállapításától nem kell félnünk, kivált ha Tisza motívumairól van szó. Ezek oly tiszták és világosak, hogy vizsgálatuk csak erősíti az igazságért vívott harc hatását.

Tudnunk kell, hogy miért változott meg Tisza felfogása 1914 július 8 és 14-e közt oly gyökeresen. A Times 1925 április 16-án megjelent literary Supplementjében igen meleg hangon emlékezően meg Tiszáról, ezt mondja: „Az még rejtély, hogyan nyerték meg teljes hozzájárulását az ultimátumhoz.“.

Ma már talán nem kell azt rejtélynek mondanunk. Amit Tschirschkynek elmondott meggyőződése változásának okáról, az kétségtelenül nem elegendő magyarázat. Bizonyára fel volt háborodva a szerb sajtó és miniszterek sértő hangja miatt, hiszen ez a hang eléggé érezte vele, hogy hová jutott a monarchia tekintélye a Balkán-háború és a sarajevói gyilkosság után. Mindamellet jól tudhatta, hogy meg lehetne leckéztetni a szerbeket diplomáciai úton is, amint azt július 8-án tervezte. A hetvenkedés után a diplomáciai megaláztatás elég keserű orvossága lett volna a délkeleti nagyzó hangulatnak. Annyira fel volt indulva e nagyzás miatt, hogy Tschirschky előtt alig tudott másról beszélni, vagy talán Tschirschky nem tartotta szükségesnek a diplomáciai jelentésben az esetleg szóba került lényegesebb okokat előadni. Ezek a lényegesebb okok most feltárultak előttünk, Tiszának nem igen rég megjelent leveleiben. Két levelét kell idéznünk. Az egyik unokahúgához, Zeyk Margithoz van írva. 1914 augusztus 26-án írja neki: „Azért borzasztó a győztes háború is. Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkiserít, hogy egy ilyen nagy háború intézésében van részem, bántanak azok az ovációk, amelyek engemet érnek, aki még csak részt sem vehetek a küzdelemben. Lelkiismeretem nyugodt, már nyakunkon volt a hurok, amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehattünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie.“

A másik levelet Tschirschkyhez írta németül 1914 november 5-én. „Legelőször is hangoztatnunk kell, hogy mi a szerb akció megkezdése előtt

¹ Kautsky, Montgelas und Schücking: Die deutschen Dokumente zum Kriegs-ausbruch. Charlottenburg. 1919. I. k. 74. I. A ritkított sorok a jelentésben alá vannak húzva.

² A Times cikke megjelent magyarul a Tisza Évkönyv 1925-i folyamában. 261. l.

Németországgal tanácskoztunk és a német kormánynak egyenes ösztönzésére és arra a kijelentésére, hogy a mostani helyzetet a folyvást fenyegetőbbé alakuló leszámolásra kedvezőnek hiszi, végrehajtottuk a belgrádi démarchot.“¹

Ezekből az idézetekből világos, hogy július 8-ától 14-éig Tisza valószínűen Berchtold és Conrad közléseiből arról győződött meg, hogy a német kormány és hadvezetőség a júliusi helyzetet a ki nem kerülhető leszámolásra igen kedvezőnek gondolja, olyan kedvezőnek, hogy annak elmulasztása bűn volna. A hurok a nyakunkon van, azt vagy elvágjuk 1914 nyarán, vagy megfojtanak a hurokvetők néhány évvel később. Tisza július 8-án is tudta, hogy a német kormány sürgeti a szerb kérdés erélyes elintézését, de a háborúnak világpolitikai és stratégiai szükségességéről csak az azután következő napokban győzték meg.

Hogy Franciaország a frankfurti békét csak fegyverszünetnek tekinti, melyet a legelső kedvező alkalommal fel fog bontani, arról már Bismarck is meg volt győződve.³ Bismarck ugyan elvileg ellenezte a preventív háborút, de a politikában nem ismert minden körülmények közt alkalmazandó elveket „Nincs olyan balgatag kormány“ — írja gróf Áruimnak 1873-ban — „amely a kívánsága ellenére ki nem kerülhető háború számára átengedné az ellenfél tetszésének az idő és alkalom kiválasztását s megvárná azt a pillanatot, mely az ellenségnek tetszik.“

II. Vilmos is arról volt meggyőződve, hogy a németek ellenségei támadó háborúra készülnek. „Amióta“ — írja a császár 1913 március 25-én — „Anglia 1907-ben Révaiban az orosz-francia szövetséghez járult s bennünket elhagyott, azóta a két hatalom elbizakodottá lett és Angliára támaszkodva bennünket és Európát háborúval fenyegetnek“⁴ II. Vilmos is azt hitte, hogy oktalanság volna az ellenségre bízni a kedvező alkalom kiválasztását. Különösen a Balkán-háború után izgatottá lett és arról volt meggyőződve, hogy az antant X9i7-re veszedelmes támadást tervez a középponti hatalmak ellen. Moltke főttábornok, a német vezérkar főnöke a világháború első napjaiban így nyilatkozott: „Biztosan tudom, hogy Oroszország, Franciaország és Anglik megállapodtak az 1917-ben Németország ellen indítandó háborúra nézve. Szerencsének tekinthetjük, hogy a sarajevói gyilkosság miatt a három hatalom által rakott akna oly időben robbant fel, amikor Oroszország még nem végezte be előkészületeit és a francia hadsereg átmeneti állapotban volt. A három tökéletesen felkészült állam ellenében Németország igen nehezen boldogulhatott volna.“⁵ Értjük ezek után, hogy mi tekintetben volt szerencse a sarajevói szerencsétlenség. A német császár elérkezettnek látta ekkor az időt a preventív háborúra. Ezért írja Szögyény 1914 július 12-én, hogy a döntő német körök s a császár is szinte szorítják a monarchiát az esetleg háborús akcióra Szerbia ellenében.. Azután az osztrák vezérkari főnök is azt hirdette, hogy a sarajevói gyilkosság Szerbiának háborús izenete a monarchia ellen.⁷ Conrad bizonyára értesült mindarról, amit Moltke megfigyelt és felfogását úgy látszik a magáévá tette.⁸

¹ Gróf Tisza István összes munkái: 4. sorozat II kötet. 1924. 90. és 267. 11. Az idézettel Nagy Miklós is foglalkozik a Tisza Évkönyv id. kötetében közölt jeles könyvismertetésében.

² Grosse Politik I. 220. 1. Bismarck Amimnak 1873 október 30.

³ U o. 221. 1.

⁴ Grosse Politik XXXIX. 127.1.

⁶ Kautsky IV. 157.1.

⁵ Gooss 41.1.

⁷ Conrad: Aus meiner Dienstzeit Bd IV. 17.1.

⁸ Grosse Politik XXXIX. 516. 1. Tschirschky jelentése 1914 május 10-én két vezérkari főnök bizalmas érintkezéséről.

Tisza tehát mindabból, amit a német vezérkari főnök, amit Conrad és a német kormány felfogásáról megtudott, azt következtette, hogy ellenkezését abba kell hagynia. Szinte gyermekkorra óta nagyra becsülte a német katonai szervezet, a német államférfiúi felfogás kiválóságát és a német léleknek erkölcsi komolyságát. Kezdetben nem akart a német intésnek engedelmessé válni, de mikor jobban belemerült mindabba, amit hallott, úgy hitte, hogy nem szabad tovább idegenkednie a háborútól. Már 1889-ben megmondotta, hogy készülnünk kell arra a háborúra, mely életünk felett fog dönteni. A félrevezetett közvéleménnyel szemben életét is kockára tette, csak hogy minél erősebben léphessünk fel a kellő pillanatban. És most, 1914-ben, amikor a német felfogás szerint, a hurok már nyakán volt a monarchiának, tétlenül és a maga személyét óva nézze-e végig, hogy mások miként segítik védeni a magyarságot a megfojtás veszélye ellen?

Undorodott a háborútól és első benyomásai után indulva próbálta attól megkímélni az országot, de amikor azt kellett hinnie, hogy a védelmi háborút reánk kényszeríti az ellenség, nem habozott magára vállalni a védelem szervezését. Lehetetlen volt azt mondania, hogy a német diplomácia, a német vezérkar s az osztrák vezérkar nem értik a helyzetet, hogy nincsenek jól értesülve s hogy ő mindezekkel szemben el meri vállalni a felelősséget, egy fegyvert nem sűrgető diplomáciai taktika sikeréért.

Arról szabad vitatkoznunk, hogy tanácsos volt-e a preventív háború 1914 júliusában, de ez a vita Tisza felelősségét nem érinti. Nem Tisza gondolata volt ez a háború, de oly formában közeledett hozzá, hogy vissza nem utasíthatta.

Így határozta el magát nehéz belső küzdelem után az ultimátumpolitika pártolására.

ANGYAL DÁVID

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 15-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte.